

12
BIBLIOTHECA INDICA;

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

THE MĀRCANDEYA PURĀNA

IN THE ORIGINAL SANSKRIT

EDITED

BY REV. K. M. BANERJEA,

SECOND PROFESSOR OF BISHOP'S COLLEGE

MEMBER OF THE BOARD OF EXAMINERS, FORT-WILLIAM.

श्रीमार्कण्डेयपुराणं ॥

Calcutta:

BISHOP'S COLLEGE PRESS,

1862,

INTRODUCTION

TO THE

Mārcaṇḍeya Purāṇa.

The Mārcaṇḍeya Purāṇa of which a complete edition is now presented to the public may be considered under two divisions. The first is that in which the Rishi whose name it bears takes scarcely any part, the second is that in which he is the principal speaker. The former comprises the first forty four chapters and extends to page 255, the latter consists of ninety three chapters, from the 45th to the 137th, with which the Purāṇa concludes.

It would appear that this Purāṇa, if indeed it was the work of one person, originally comprised only that portion in which Mārcaṇḍeya is the principal narrator. The section called *Devī-Māhātmya*, contained in what we have called the second division, was probably an interpolation, Mārcaṇḍeya himself scarcely appearing in it. And the first division was afterwards prefixed with a view to introduce certain extraordinary characters, and new doctrines, not contained in the original compilation.

The two divisions, again, we may subdivide into five sections, allotting two to the first, and three to the second.

I, 1. The first section, although it makes some reference to Mārcaṇḍeya, was really intended to propound the *Bhāgavata* doctrine of the Supreme Being subsisting in four forms, and to appease the Brahminical mind by the solution of certain moral difficulties presented in the ancient mythology of the Hindus.

Jaimini the disciple of Vyása comes to the Rishi Márcandeya with a string of queries, or rather theological and moral problems, which he had not been able to solve for himself, and which consequently very much disturbed his inquisitive mind. The *first* question was, Why, or how, was Vá-sudeva, himself *nirguna*, or devoid of qualities, endued with humanity? The *second* related to the *polyandry* in the case of Draupadī, Why, or how, did Kṛishná, the daughter of Drupada, become the common wife of the five sons of Páṇḍu? The *third* had scarcely any pith in itself, though it no doubt represented a difficulty felt at the time by Vaishṇava Brahmins. Why, or how, did the great Baladeva who, be it known, was the *second* form of the Supreme Divinity in Bhágavata theology, expiate, by a pilgrimage, the sin of Brahminicide which he had committed under the influence of liquor? The *fourth* was still more insignificant. Why did the five sons of Draupadī meet with violent deaths, while yet unmarried and infants, as if they had no protectors?

When asked for a solution of these theological problems, Márcandeya told Jaimini he was about to engage in the celebration of certain religious solemnities, and had not the time to satisfy his friend's curiosity. But as the questions appeared to possess some gravity, the Rishi referred the querist to certain *oviparous* sages, inhabiting one of the peaks of the Vindya mountains, and competent, fully, to remove the doubts which distracted the mind of Jaimini. This reference to *oviparous* sages, however, served only to detain the Rishi Márcandeya, the longer, from his contemplated ceremonies,—longer, than the solution of the original questions, as given in the sequel, could have done. Curious as Jaimini was on the theological points already mooted, he

became still more inquisitive on the *physical* wonder, now disclosed by Márcandeya. Birds endowed with the power of articulation and with the wisdom of learned sages ! In his eagerness to explain this wonder, Márcandeya forgot for a moment the call of his religious rites, and, without any more complaint on the score of time, entered into a long explanation from which it appeared that certain Brahmins had in a previous state of life, incurred the wrath of their father, and were now passing their days as *birds* under parental malediction, tempered, however, by the merciful allowance of articulation, and a large addition of transcendental knowledge.

Jaimini went to these learned birds and proposed his questions. The winged Rishis, after an eloquent salutation to the Supreme Vāsudeva, to Brahmá, and to Iśá-
na, proceeded to resolve his doubts. The salutation itself contains ideas and sentiments which appear to be foreign to the portion we have supposed to be the original Márcandeya Purána. The first question, the most difficult of the four, the very question on which Sankaráchárya and others have written volumes, is, by an adroit evasion, summarily disposed of in a few words, but apparently to the querist's satisfaction. "Nara means
"water, as has been said by sages conversant with truth ;
"it was originally his receptacle ; hence he is called Ná-
"ráyaṇa. The illustrious lord, the divine Náráyaṇa, per-
"vading every thing, lives, O Bráhmaṇa, permeant in a
"quadruple form. He is possessed, as well as devoid, of
"attributes. His first form is inscrutable ; the wise (alone)
"see it in its fairness. It is enclosed in a blaze of light,
"and is the supreme object of contemplation with devotees.
"It is far, and it is near, and is known to be beyond the

“ attributes. It is called Vāsudeva and can be seen (only) “ in the absence of egotism. Its shape and colour are not “ real, they are fictitious. It is always pure, and the only “ form laudable.

“ His second form, called Śeṣha, supports from below “ the earth with its head (or hood) ; it is designated as “ composed of Tamas or the quality of darkness, and has “ passed to the brute creation. His third form is active “ and devoted to the preservation of creatures ; it is con- “ sidered as mainly of the quality of goodness, and is the “ instituter of virtue. His fourth form, abiding in water, “ lies on a serpent as its bed ; its attribute is passion, and “ it always creates.

“ The third form of Hari, which is constantly employed “ in the conservation of creatures, always preserves virtue “ on the earth. It destroys the haughty Asuras, the ex- “ terminaters of virtue, and protects the gods and holy “ men who are intent on the maintenance of righteous- “ ness. Whensoever, O Jaimini, the depression of virtue “ and the prevalence of vice take place, it creates itself. It “ became a Varāha, in former times, and repelled the “ water with its face. The earth was rescued by a single “ one of his tusks like lotus flowers ; it destroyed Hiraṇy- “ akasipu in the incarnation of Nṛsiṃha. Viprachitti “ and other demons his followers, were also destroyed. His “ other incarnations, such as the Dwarf, I cannot venture “ to enumerate now. This, his recent incarnation was in “ Mathurā. In this manner that form of goodness becomes “ incarnate. It is designated Pradyumna and is given to “ the act of preservation. By Vāsudeva’s will, it remains “ divine and human, as well as in the state of a brute, and “ continually partakes of their several natures.

“ Thus have we told you why the Lord Viṣṇu, though successful, assumed human forms : hear now the sequel thereof.”

The feathered philosophers thus left the question exactly where it was. They simply repeated the dogma that Vāsudeva was both devoid and possessed of qualities, and that he was both *nirguṇa* and *saguṇa*. How the two characters could consist in the same individual,—and which was the very question that troubled the imagination of Jaimini—they did not undertake to solve.

The above description of the Supreme Vāsudeva and his quadruple form shows that the section under review was composed by a disciple of the school of the *Nārada-pancha-rātra*, which propounds the same doctrine, and to which Śaṅkarāchārya has given an elaborate reply in his commentary on the Brahma Sūtras. It involved a theory in theosophy of which no traces can be found in the second division of the Purāṇa.

The second question is also disposed of in a few words. Indra, the king of the gods, had on various occasions committed diverse atrocities, and had consequently lost portions of his personal energy, which had got into other divinities. The five sons of Pāṇḍu were no other than sons of himself and the other deities which had thus been pervaded by his energy. The Pāṇḍavas were therefore themselves pervaded by Indra's personality, and their common wife Draupadī could not be guilty of polyandry, since she married but one personality of which her five husbands were only portions. The question and the answer only show that the Hindus were rather uncomfortable under the notion that there should be, in one of their most respected families, such a gross case of conjugal impropri-

ety, and it is not at all improbable that the stringent rules, subsequently introduced, against the marriage of widows, were dictated by their feverish anxiety to prevent the possibility of an imitation of Draupadī's example, and to vindicate the purity of their moral code.

The third question had but little significance in itself, and could not call for an elaborate reply. Certainly nothing could possibly be urged in extenuation of a gross atrocity committed by one who personated the second form of the Supreme Brahma. Balarāma felt he was placed in a delicate situation when his brother Kṛiṣṇa was going to interfere in the domestic quarrel between the Kurus and the Pāṇḍavas. He was unwilling, by siding with either party, to give umbrage to the other. He accordingly resolved to go on a pilgrimage and thereby avoid the difficulty of choosing his side in the unnatural contest. But just on the eve of his departure, he indulged rather freely in spirituous liquor, and—"when drunk he went to the luxuriant Raivata forest, holding by the hand the exhilarated Revatī (his wife) resembling an Apsaras (in beauty). The intoxicated hero walked in the midst of a number of women with unsteady steps, and saw the charming and most excellent great forest which was filled with fruits and flowers of all seasons, crowded with monkeys, holy, and furnished with beds of lotus flowers, and pools of waters." He went from forest to forest until he encountered certain Brahmins who were reading the Vedas. The sacred fraternity, terrified at the sight of a strong man in a state of intoxication, provided for their safety by soothing him with a courteous salutation. One of them, however, Sūta by name, refused to prostrate himself before a *drunkard*, on which Balarāma was so infuriated

that he struck him dead on the spot. Such an atrocious Brahminicide filled the murderer himself with remorse. "Fie on anger, said he, fie on wine!" He accordingly undertook a pilgrimage to the Pratilomá Saraswatí with a view to expiate his guilt.

The fourth question gave the birds an opportunity of recounting the story of Harischandra, a king of the Solar race, who had been put to great trouble by the Rishi Viswámitra. The Viswe-devás, five in number, indignant at the hardships inflicted on the good king, heaped reproaches on the proud priest who had caused such sufferings. Brahmins are never forbearing when harshly spoken to. Viswámitra punished the insolence of the five gods by pronouncing a malediction to the effect that they should have to endure the disgrace of *human* existence on the earth. A Brahmin's malediction strikes terror even into gods. The Viswe-devas, accordingly, humbled by such a tremendous curse, entreated the Rishi to withdraw the anathema. But this was simply impossible, for a word, once uttered by a Brahmin, must have its fulfilment. Viswámitra so far consoled the terrified gods as to promise that, though condemned to live as men, they would be freed from the defilement of human matrimony. When therefore they were subsequently born of Draupadí, they were suffered to fall in infancy as victims to an assassin's barbarity. Thus were the problems solved which had distracted the mind of Jaimini. But he now propounded fresh questions, relating to the conception, preservation, and growth of animal life in the mother's womb—and to the separation of body and soul at death. The experience of good and evil as the fruits of actions was also referred to, but it was mixed up with the physical

question why those fruits could not be consumed in the womb.

The feathered sages considered these questions to be "immensely heavy," and, without attempting any answers that might pretend to originality, began to recount a dialogue which once had taken place between a father and a son, both Brahmins, but the latter transcendently wise, and therefore far superior to his parent. Here commences, in our opinion, the *second* section, for it introduces characters, and treats of subjects, altogether different from the first. In the conversation between father and son, we lose sight, almost completely, of Jaimini and his winged friends. The birds are indeed supposed to be the narrators, but there is no further notice either of them or of Jaimini until toward the end of the section, and then they reappear only to call in the hero of the next division. The first section accordingly finds its completion at the end of chapter 9 page 73.

2. The second section, although it introduces other interlocuters, who at times long occupy our attention, professes to be a dialogue between the Brahmins just referred to. This conversation between father and son was occasioned by the former calling upon the latter to study the Vedas as became a young Brahmin. The boy declared he had no need of the Vedas. He was already perfected in knowledge. He knew all the previous stages of life through which he had passed. He had existed as a Brahmin, a Kshetriya, a Vaisya, and a Súdra, as a beast and a worm, as a deer and a bird, as a king's courtier and a king's enemy. He had experienced servitude as well as lordliness, he had killed many and had in turn

been killed by many. "Therefore, said he, to me, already grown wise, of what use are the Vedas?" (p 75)

The father was struck by his son's wisdom and asked him various questions which the boy readily undertook to answer. He treated of physics, morals, and theology. "The corporeal air, or gas, called *udāna*, determines upward."—"He who has distributed food with a pure mind is then (at the time of death) gratified even without food. He that has not spoken untruth, nor caused a breach of amity, the faithful believer, meets a happy death. Those who have been intent on the worship of gods and Brahmins, the fair, the charitable, and the shamefaced, die happily." "Those who have not given away water, nor distributed food, endure, on the approach of death, burning thirst and hunger." A terrific description follows of the pangs and sufferings of wicked and irreligious men inflicted by the officers of Yama. The false witness, or perjurer, has his portion in a hell called *Raurava*. "There a hole is dug to the depth of a man's knee for sixteen thousand miles. It is filled up with burning coals to the level of the ground. The officers of Yama cast the wicked man on that ground, thus blazing with fire. Scorched and burnt by the terrific flames, the wretched man has no rest, but runs frantic over the place, the soles of his feet being at every step scalded and bruised. Day and night he thus goes on, alternately setting and taking off his feet. When he has gone over eight thousand miles in this way, he is released from the torment, but only to enter another infernal region for the purging of his sins." After these sufferings he is allowed once more to experience terrestrial life. But he has to begin as a worm, an insect, a cricket, or a musquito, and rises gradually to be an ox

or a horse. If he attains afterwards to the state of humanity, he commences career humpbacked, deformed, or a dwarf, is then promoted to the condition of a *Chandála* or *Pukkasha*, and may at last become a *Sùdra*, a *Vaisya*, or a *Kshetriya*,—and perhaps ultimately a Brahmin.

It is remarkable that the *Sùdra* is here classed with the *Vaisya* and *Kshetriya*, and the Brahmin distinguished by a broad line from all three. In the primitive age of Brahminism, the priests, warriors, and merchants were classed together as the three regenerate classes, and the *Sùdras* were far distanced from them all as serfs. It is comparatively in recent times that the *Sùdras* rose to consequence and importance, and began to be classed with the *Vaisyas* and *Kshetrias*, while the Brahmins were further distanced from the two intermediate orders by reason of the latter not caring for privileges which once had excited the ambition of a *Viśwámitra* and a *Janaka*.

The description of the *enjoyments* of those who practise virtue is equally graphic with that of the sufferings of the wicked. They are regaled with the songs of *Gandharyas* and the dances of *Apsarases*, and are conducted in chariots amid the sweet sounds of anklets, adorned with sparkling necklaces and garlands. And after these enjoyments, when they return to this land of the living, they are born in one of the superior castes.

The all-sapient boy goes on describing other scenes of torment where specific crimes meet with specific punishments. He introduces, among other interlocuters, an officer of *Yama* himself, who gives fearful details of his master's penal code. "Those who have looked on their neighbours' wives with an evil eye, or have cast avaricious glances on their neighbours' goods, have their eyes

plucked from their sockets by birds with bills as hard as thunderbolts." This pain is not once inflicted for all, for directly one pair of optics is thus wrenched away, another is immediately produced to undergo the same torment. This process of torture continues "as many thousands of years as were the winks of the sinner's eyelids, while committing the crime for which he is punished." Those, again, "who either gave or instigated instruction of wicked *Sāstras*, those who contradicted the (true) *sāstras*, or uttered wicked words, who reviled the *Vedaṣ* or the gods, Brahmins or their *gurus*, have their tongues plucked away (by the birds mentioned before) and reproduced (for the continuance of the torture)." Some crimes are punished by sawing, others by splitting the body in two, others again by splitting the tongue. The descriptions are terrific, and, in many cases, shockingly indelicate.

This little hero of a Brahmin goes on instructing his father until the end of the 44th chapter (p 254) when he disappears, and Jaimini acknowledges his obligations to his winged friends for the edification he had received by the recital.

And now Jaimini propounds other questions again. "How was this world with its moveables and immoveables created? How again at the dissolution they all pass away. Whence were the gods, *Rishis*, fathers, and other creatures produced?" He inquires into chronology, geography and history—the duration of *manwantaras* and *kalpas*,—the earth, its dimensions, and the mountains rivers and forests on its surface,—the upper and the lower worlds, together with "the motions of the sun, moon, stars planets, and other luminaries."

The birds, all-sapient as they were, felt the *weight* of

these questions to be unusually heavy, perhaps still more so than the second set that Jaimini had proposed. Geography, astronomy, chronology were all involved in them. They did not however shrink from an answer. They told the querist that the great Rishi Márcañḍeya had on a previous occasion unfolded to one Kraushtuki the very mysteries which Jaimini was desirous of learning. They did not refer him back to Márcañḍeya who had originally sent him to them, but offered to relate all that the latter had spoken. Thus was introduced as an interlocuter the Rishi from whom the Purāṇa derived its name.

In the first forty four chapters Márcañḍeya bears scarcely any part in the acts of this Purāṇa. He comes in properly at the forty-fifth chapter, and, notwithstanding the episode of the Devī-Māhātmya, continues the principal speaker to the end of the book. Indeed the birds who introduced him disappear altogether after this. We hear nothing of them or of Jaimini when Márcañḍeya has once begun his narration, as far at least as the *Gauḍīya* manuscripts are concerned. This narration forms, in our opinion, another section in which commences the second division of the work.

II, 3. Márcañḍeya begins with Brahmá himself, the first-born among the gods. "As soon as Brahmá of mysterious origin was produced, this Purāṇa and the Vedas issued from his heads. The great Rishis compiled many *Purāṇa-saṁhitás*. Sections of the Vedas were also made by them a thousand fold."

Márcañḍeya then makes his salutation to Brahmá before he enters in detail on the subject of Kraushtuki's inquiry. This salutation differs in one essential respect

from that of the first section. The principal god saluted by the birds was Vāsudeva. That divinity is not recognized at all in this invocation. It is addressed to "the uncreated and indestructible origin and support of the universe, the upholder of the world with its moveables and immoveables, to Brahmá, the primeval *purusha*." Brahmá alone is here addressed, plainly showing that the sections preceding were composed, or at least recast, at a later period, when the doctrine of the supreme Vāsudeva was introduced. The solemn invocation at the commencement of the section is a further proof of this division having originally been considered as complete in itself.

The account of the creation given in this Purāṇa is, like that of most others, highly tinctured with the Sāṅkhya theory of Prakṛiti. "The *Pradhāna*, or chief cause, is called Invisible; it is the same which the great Ṛishis have styled the subtle and eternal prakṛiti, both an entity and a non-entity. It is true, indestructible, undecaying, incomprehensible, and independent or devoid of other support. It is destitute of smell, colour, taste, sound, and feeling. It is the origin of the world, without beginning and without end, itself composed of the three Guṇas, and inscrutable. It existed before Brahmá. After the general dissolution, the world was formed by it. In consequence of the equableness of the guṇas, of the intelligent one presiding over it, of the production of the guṇas again at the creation, the wonderful element pradhāna contains the *māhān* or great principle." This theory of the creation is manifestly based on the Sāṅkhya philosophy and almost involves the very atheism of Kapila. The whole is traced to prakṛiti or nature. The process of creation is also in accordance with that system. From Prakṛiti, otherwise called

pradhána, we have the Mahat ; from mahat, Ahankára ; from ahankára, the five *tanmátras*, and the five elements. From the same ahankára, again, proceed the understanding and the senses. From these products of nature proceeds “an egg which gradually increases like a water bubble.” It is the great egg of the creation, lying in water. “In that *prákṛita* or natural egg, the intelligent one called *Brahmá* grows. He is the first embodied person, he is called *purusha*. He is the original creator of all things, subsisting in the beginning.” “In that egg remained the whole universe, with gods, demons, and men, continents, mountains, oceans, and luminaries.”

Márcanḍeya further explains the process of creation : “When the whole of this universe finds its dissolution in *prakṛiti*, it is called by the learned a resolution in nature. The Invisible subsisting then by itself, and the development being then re-enveloped, *prakṛiti* and *purusha* remain in their own proper states. Then the qualities of darkness and goodness continue in a state of equability, neither in excess nor in deficiency. As oil subsists in the sesamum, or butter in milk, so does the quality of activity in darkness and in goodness. As many as are the days of *Brahmá*, that is two *parárdhas*,* so many are the days of the supreme Lord, and of such duration also is his night in the state of dissolution. But the incomprehensible Supreme Spirit, the cause of all things, subsisting before the universe, himself without beginning, “awaking at the commencement of his day, he, the Lord of the world, the great God, quickly entering *Prakṛiti* and *Purusha*, excited them by means of his great *yoga*, or contemplation. As

* 200000000000000000.

exhilaration in the case of young women, as the vernal breeze of Vaisákha, when once entered, tends to excitement, so is that incarnation of yoga. On Pradhána being excited, the divinity styled Brahmá is produced in the egg as already related to you. He, the lord of Prakṛiti, is the original exciter, he is also himself excited. He remains as Pradhána by contraction and expansion. That origin of the world being produced, though himself without qualities, yet partaking of the quality of passion, is moved to the act of creation, subsisting as Brahmá. Having, as Brahmá, created the world, he obtains an excess of the quality of goodness, and, becoming Viṣṇu, maintains the universe in justice. And at last the quality of darkness becoming excessive, he becomes Rudra, and having drawn in (i. e. destroyed) the whole universe of three worlds, lies down, endowed with the three qualities, and yet devoid of them. As first expanding, then maintaining, then again destroying, he obtains successively the names of Brahmá, Viṣṇu, and Íśa. As Brahmá he creates the world, as Rudra he destroys, as Viṣṇu he is inactive. These are the three states of the Self-existent."

We cannot help noticing in this place the dignity imparted to the work under review. It is classed in the same category with the Vedas, and described as an immediate product from Brahmá's mouth. Although a Purána, it is not attributed to Vyása, whom other Sástras consider as the author of all works bearing that title. The Márcandeya however does not acknowledge him as its composer, editor, or compiler. It claims equal honor in this respect with the Vedas themselves.

Professor Wilson says in the Preface to his translation of the Viṣṇu Purána: "The Puráṇas are uniformly

“stated to be eighteen in number. It is said that there
 “are also eighteen Upa-purāṇas, or minor Purāṇas ; but
 “the names of only a few of these are specified in the
 “least exceptionable authorities, and the greater number
 “of the works is not procurable. With regard to the
 “eighteen Purāṇas, there is a peculiarity in their specifica-
 “tion, which is proof of an interference with the integrity
 “of the text, in some of them at least ; for each of them
 “specifies the names of the whole eighteen. Now the
 “list could not have been complete whilst the work that
 “gives it was unfinished, and in one only therefore, the
 “last of the series, have we a right to look for it. As
 “however there are more last words than one, it is evident
 “that the names must have been inserted in all except
 “one after the whole were completed : which of the
 “eighteen is the exception, and truly the last, there is no
 “clue to discover, and the specification is probably an in-
 “terpolation in most, if not in all.”

As far as we have seen *Bengal Manuscripts*, the Mār-
 caṇḍeya presents a singular exception to this hackneyed
 enumeration of the eighteen Purāṇas, and the celebration
 of Vyāsa's name as the author of them all. The Maithila
 manuscripts, as they are commonly called, are not so
 chaste. We have appended the concluding section from
 a manuscript of that class which recounts, in the ordinary
 way, the number of the eighteen Purāṇas.

But to return to our Digest. After relating the produc-
 tion of Brahmā, Mārcaṇḍeya goes on with the procession
 of all other creatures from him. The Asuras issued from
 his loins receiving bodies pervaded by darkness. The gods
 were produced from his head by the predominance of the
 quality of goodness. Men were created by the preva-

lence of the quality of activity, or rather *passion*. The bodies of the gods, demons, *pitrīs*, and men were severally emblematic of Day, Night, Twilight, and Moonlight. "The gods by day, the demons by night, men by moonlight, and the *pitrīs* by twilight are therefore most powerful, and become invincible."

After dwelling at large on the productions of men, gods, and demons, Mārcaṇḍeya gives the periods of time called *Yugas* and *Manwantaras*. Six of these manwantaras, he says, have already passed, viz. those of Swāyambhuva, Swarochis, Auttama, Tāmas, Raivata, and Chākshusha. We are now in that of Vaivaswata. Seven more are yet in the womb of futurity. The learned sage proceeds to relate the most important events that occurred in the manwantaras which are passed. He says the seven continents were parcelled out between the seven sons of Piryavrata in the first manwantara. This leads him to settle the geography of the seven continents and of their subdivisions, the *varshas*. He defines the land in which we are breathing at this moment as the Jambudwīpa, and the Bhāratavarsha.

Many mountains and rivers are here named, most of which appear to be different peaks and branches of some noted ranges and streams. It is impossible to identify them all. Many countries nations and towns are also given of which we possess no information as to their history or locality. The unknown are however so mixed up with the known that at times we feel quite tantalized in our efforts to discover the former by means of the latter.

Coming down, in order, to the Sāvārṇa manwantara, the Rishi takes occasion to introduce the *Devī-māhātmya*. This is an episode altogether unconnected with what pre-

cedes and follows it. There is also a transition from Mārcaṇḍeya to another Rishi as the chief interlocuter. Here therefore we must mark a new Section.

4. The *Devī-Māhātmya* bears the most evident marks of an interpolation. A *Rājā* is abruptly introduced going in company with a *Vaisya*, whom he had accidentally encountered in a forest, to put certain questions to a *Rishi* on the mysteries of human passions and affections. The *Vaisya* is represented as a person, once possessed of immense wealth but since despoiled by dependents, and expelled from home by his wife and children. Notwithstanding the ill treatment to which he was thus subjected, his heart still beat with a father's and a husband's affection. In the midst of his personal sufferings his chief concern was, not for self, but for the ungrateful household that had, by their unnatural conduct, turned him from a wealthy citizen into a homeless exile. He could not be happy in the absence of those for whom his bowels continued to yearn as before. He had for a long time remained without tidings of his family. This ignorance of their welfare rendered him extremely uneasy. "I can not tell why, said he, but my mind is still moved by love for those whom I know to be wicked and undeserving." The *Raja's* philosophical curiosity was excited. Why should human nature be subject to such mental perturbations? Why should an injured man be in such a moral plight? He was conscious in his own case of the attachment he bore to his kingdom and its members, well knowing that such attachment was not for the tranquillity of his mind. He accordingly asked the *Rishi* what could be the secret of such moral anomalies.

The *Rishi* told the king that the world is under the

fascination of the great Delusion of Hari by which human passions and affections are created. The illustrious goddess captivates the minds even of the wise. She is at the same time both the eternal wisdom by which liberation may be effected, and the delusion by which the bondage of the world is encompassed. The Raja then inquires : " Who, O Lord, is that goddess whom you call the Great Delusion ? How was she produced, and what are her acts ? Of what nature is she, what essence, and from whom did she emanate" ?

The Rishi replies, " Eternal is she, the form of the world, by whom is all this universe stretched out. She has still been produced in many ways. Whenssoever for accomplishing the objects of the gods, she manifests herself, she is said to be produced, though eternal." We are then told how this goddess had originally saved Brahmá from the destructive rage of two demons Madhu and Kaiṭabha. This story is followed by a narrative of the death of Mahishásura, a demon who had discomfited all the gods and expelled them from paradise. The gods, thus forced to wander like mortals on the face of the earth, had recourse to Brahmà, Vishṇu, and Śiva, and these were filled with the greatest indignation at the audacity of the demon. A fiery light issued from their faces when in this state of fury. A similar light or energy simultaneously proceeded from all the other divinities. " This unprecedented energy, emanating from the bodies of all the gods, produced, by concentration, a female, filling the three worlds with her brilliance." The sage describes in detail the different limbs produced by processions from the different gods, who then severally furnished the creature of their joint emanations with the weapons and implements pecu-

liar to each. Thus produced, furnished, and equipped, and riding on a lion, the goddess gave free exercise to her risible sensibilities. "The whole sky was filled with the sound of her laughter, and the echoe was tremendous. All the worlds were thereby moved, and the seas were agitated. The earth quaked, and so did all the mountains. To her, thus riding on a lion, the gods joyfully said, 'prosper.' The Munis, meekspirited by faith, paid their adorations. The enemies of the gods seeing the three worlds thus agitated, armed themselves, and advanced with their forces in battle array. Mahishásura, crying out in his rage, 'Ah what is this'! ran in the direction of the sound, surrounded by innumerable demons."

The demons soon encountered the Deví, when a terrible conflict took place. On the one side fought the goddess, single-handed, if the phrase may be used in the case of a ten-armed combatant—assisted only by her favourite beast the lion. On the other, were demons whose numbers in men, chariots, horses, elephants, and arms baffled the highest terms in European numeration. But the goddess prevailed to the unspeakable joy of the celestials. The rout of the enemy was as complete as was their destruction terrific. "Some were cut asunder by strokes of sharp swords, others, felled by blows of clubs, were buried in the earth. Some were throwing up blood under repeated strokes of the pestle, others fell pierced in the chest by the javalin, others again sank under showers of darts. Some lost their arms, others their heads, others again were cut asunder in the middle. Some great asuras fell, their legs being carried off, some were split in two by the Deví, each (oblong) part having one hand one eye and one leg."—"Thus did the Deví destroy in a moment the great

army of the Asuras, even as fire consumes in a moment a heap of straw and fuel."

The next encounter was with the chief of the demons, Mahishásura himself. He advanced furious with rage, assuming different forms, now an elephant, now a buffaloe. The goddess fought him with the aid of her lion. She called up her energies by copious drink, and, laughing with reddened eyes, railed at him, thus ; " Roar, roar, thou fool, while I drink my wine. The gods will presently roar in turn on my slaying thee." She then sprang upon him and after a short struggle cut off his head.

This struggle of the goddess with Mahishásura is annually commemorated in Bengal at the festival called the Durgá-pújá. The goddess is there represented with ten arms, trampling upon the demon, who is also attacked by her lion, and wounded in the chest by her spear. She has also laid hold of him by the hair, and is about to chop off his head.

The most popular commemoration of this event takes place in the autumn about the time of the equinox, and if the practice may be supposed to be eight hundred or a thousand years old, it is not inconceivable that it was originally fixed *at the equinox*, though the *precession* has since made it a few days later. The calculation of the day depends however on a certain lunar day. But it can never be earlier than the seventh of A'swin, which is about the time of our present equinox, nor can it be more than a month later than that date

The idea of the possible connection of the Durgá-pújá with the equinox is suggested by the fact that there is a corresponding festival about the time of the vernal equinox too, in which, though it is not so popular as the

autumnal pūjā, the same group of figures is constructed, and the image of the goddess is in the same attitude, with the same attendants and the same enemy. It is her struggle with Mahishāsura that is then commemorated too. The two pūjās, called respectively the vernal and the autumnal, are performed with the same rites and ceremonies, occupying each the same same number of days—although the former is less known, because it has not attained the popularity enjoyed by the latter. And the calculations of the days in the two cases have precisely the same relation to the two equinoxes.

The *Devī-māhātmya* goes on relating another contest in which the goddess engaged with two demon-kings called Sumbha and Nisumbha. These asuras had likewise discomfited the gods and reduced them to utter destitution. The gods presented their supplications to her for relief. The struggle was brought about by her displaying the elegance of her form and the attractions of her person before Chanda and Munda, two servants of Sumbha and Nisumbha. These men went and reported to their masters that they had seen on the Himālaya a handsome female whose beauty added splendour to the whole mountain. Sumbha on hearing this report of her beauty sent a messenger to call her into his palace. The goddess told the messenger that she had formed the resolution of giving herself away to none but him that could overpower her in personal strength. When this was related to the king, he felt indignant at the impertinence of a weak delicate woman, and sent a hero named *Dhumralochana* with stringent orders to bring the goddess into the palace. The goddess made quick work of the hero, reducing him to ashes by a single turn of her eyes, while her lion des-

troyed and feasted on the whole army which he had brought with himself. Then came, at the head of a large force, the two servants who had originally seen her at the mount. The appearance of this army threw the Deví into a tremendous passion, when from her head issued a sable goddess, as black in her person as she was furious in her character. This goddess, thus produced, destroyed the army of Chaṇḍa and Muṇḍa, and cut off their heads. The story is annually commemorated in Bengal at the *Kálí-pújá*, which takes place three weeks after Durgá's festival. The sable goddess is represented holding the severed head of Chaṇḍa in her hand, with the heads of his soldiers formed into a garland suspended from her neck, and their hands wreathed into a covering round her loins—the only covering she has, in the image constructed for the pújá.

The worship of Kálí, to which the above narrative has given rise is considered by the Hindus themselves as embodying the principle of *tamas* or darkness. She is represented as delighting in the slaughter of her foes, though capable of kindlier feelings to her friends. She is however styled the black goddess of terror, frequenting cemeteries and presiding over terrible spirites, fond of bloody sacrifices, and her worship taking place in the darkest night of the month.

After the death of Chaṇḍa and Muṇḍa, the Deví had to fight a demon of the name of Raktaviḷa, who had a sort of charmed life. Each drop of blood shed from his body had the singular virtue of producing hundreds of demons like himself. The strokes of the goddess's weapons began, therefore, to harrass her own self more than her malignant enemy, and that exactly in proportion to her

success. "The demons produced by the Asura's blood infested the whole universe. The gods were sore afraid. Seeing them affrighted, Chaṇḍikā (their heroine) thus spake to Kālī: 'O Chāmunda, widen your mouth. Drink up quickly the drops of blood as they are shed by my weapons, and go about the battle-field devouring the great asuras produced by blood. Thus will the demon, exhausted of blood, come to destruction. When these are all devoured, no others can then arise.' Thus saying the goddess struck him (Raktavīja) with the spear, when Kālī received his blood into her mouth. The wounded hero bled profusely, and Chāmunda received all the blood into her mouth. As to those demons produced by the blood in her mouth, she ate them up and drank their blood. Thus fell Raktavīja, the great Asura, on the earth, wounded by various weapons, his blood drunk up by Chāmunda."

Two more contests, still more furious than the preceding, were entered into by the goddess. They were with the brother chiefs, Śumbha and Niśumbha, with whose death the Devī-māhātmya concludes after a long doxology to the goddess.

5. Mārcaṇḍeya now resumes his narration which turns on the annals of kings and heroes. The legends are dry and uninteresting. One peculiarity is that we miss the accounts, usually given in other works, of the two royal families of ancient renown, named respectively after the *sun* and the *moon*. It is interesting however to notice the sort of hold which the transcendental doctrines of the Hindu philosophy had in possession at that time on the Brahminical mind. We are told that the patriarch Ruchi had been troubled with certain ascetic notions in-

compatible with the undisturbed enjoyment of worldly life. He was bent too much on the mortification of the senses. For the cure of his melancholy, the *pitris*, or deceased ancestors, found it necessary to pay him a preternatural visit on the earth. "Why, O child, said they, hast thou not entered into the holy state of matrimony? That is the true cause of Heaven and emancipation. Without it, there must be perpetual bondage. The house-holder, by his adoration of gods, *pitris*, *rishis*, and strangers, gets into happy worlds." The *pitris* concluded with an eloquent appeal to their surviving son to discharge the duties of terrestrial life. Ruchi said in reply that marriage was a cause of trouble and sin, that the subjugation of the spirit, so necessary for attaining emancipation, was incompatible with the state of matrimony, that the soul, though besmeared with the mud of selfishness, is daily washed by the waters of the understanding in single life, that the wise, with their senses subdued, should clear with the waters of pure ideas the soul already soiled with the works of many previous worlds."

The fathers rejoined: "It is indeed proper that men with subdued senses should purify the soul, and your way may be for emancipation. But evil is averted by gifts free from aims, and past actions are requited by good and evil fruits and experiences. Thus there is no bondage to one who performs merciful acts. Nor are such acts for bondage, if done without aims. Virtuous and vicious acts of past existences are consumed, O child, by the experience of happiness and misery. In this manner the wise cleanse their souls and save themselves from bondage, nor are they defiled by non-discrimination and the stain of sin."

Ruchi again said, "O Fathers, the way of works is called *avidyā*, or ignorance, in the Vedas. How then can you exhort me to enter that path?"

The fathers thus solved this problem: "True it is that works are ignorance, this is not a false saying. Nevertheless works are necessary for the acquisition of knowledge. The mortification practised, with a view to emancipation, by wicked men who neglect the prescribed duties, leads them at length to infernal regions. Thou thinkest, O child, that thou art cleansing thy soul, but in truth thou art being soiled with sin from the neglect of prescribed duties. Even ignorance, like poison, is for the good of men." Arguments, such as these, produced conviction in the mind of Ruchi, and the deceased fathers vanished at once, "like a lamp blown out by the wind," and their terrestrial son succeeded, after the most gallant efforts, in obtaining a bride, and became the father of a hero named Rauchya.

The remainder of the Purāṇa is a repetition of the process of creation, and the rise of the early patriarchs, interspersed with devotional addresses, after the Magian model, to the sun and to fire, and giving the legendary annals of the age, until the time of a king named Dama. Professor Wilson considers this as rather an abrupt termination, and suggests the possibility of its being only the first part of the Purāṇa, though there is no second or supplementary part extant.

We incline to the opinion that no Purāṇa was composed in its integrity in the same age, or by the same person, excepting only the sectarian ones like the Śrī Bhāgavata. That the Mārcaṇḍeya, which is certainly not sectarian, was not composed in its integrity by the same person and in the same age, appears from the differ-

ent sentiments and the different characters introduced in the several sections into which we have divided it. In the first section the Supreme divinity is Vāsudeva, a name unknown in the other sections, and never occurring on the various occasions on which different heroes invoked their several objects of faith, reverence, or fear. In the second section we do not notice any effort to magnify a particular divinity, although fearful torments are described as awaiting the revilers of gods, Brahmins, and Vedas. This was probably one among many attempts made by the Brahmins to resist the influence of Buddhism or prevent a relapse on the part of those whom they had reclaimed. The third section is principally devoted to chronology, history, and geography, and the supreme divinity that appears in it is no other than ancient Brahmá. This section appears to us to be the oldest part of the Purāṇa. It may be, for aught we know to the contrary, very old. The Devī-máhātmya which is our fourth section, is as we have already said evidently an interpolation. The fifth section is, like the third, chiefly historical.

To what extent these historical annals contain any thing that is true is a question of no small difficulty. Authentic history of course there is none. That is out of the question here. There is nothing in any of the Purāṇas to which we can give credence on the *authority* of the narrators. The accounts are far more incredible, and have far less authenticity, than the most incredible portions of early Roman history. Still the question is whether these incoherent and extravagant annals were absolute fabrications, or whether any facts may be found embedded in them.

We are disinclined to believe that they were absolute fabrications. What could be the meaning—what the objects of the authors in such a case? They are not tales such as are those of *Rasselas* and the vicar of Wakefield. There is no plot—no finish—no humor—no wit in them. What object could the authors propose to themselves when they took up their pens to compose such voluminous unpoetical *poems*—for the *Purāṇas* are poetry, if mere versification can entitle a work to such a dignified appellation.

On a question beset with so many difficulties even a possible theory may be entertained. We incline to the belief that the *Purāṇas* were composed in detached pieces by various persons, who exercised their poetical genius, or rather their powers of versification, after the manner of bards in Anglo-Saxon times, on the events of the day, or on past events reported by tradition. These they embellished, or rather distorted, as taste or interest dictated. In this manner were the historical portions composed. The ethical and theological sections were, after the fashion of Vishṇusarma's *Hitopadesa*, often illustrated by tales without the slightest element of truth in them. Such appears to have been the story of the *sati*, or dutiful wife, who herself carried her loathsomely diseased and perfectly unprincipled husband to a harlot, his mistress, thinking that the duty of a wife was to please her husband in everything.

In respect of chronology the bards thought it but a moderate exaggeration to turn an unit into a million. This idea is found to influence all their numerical descriptions. Whether it be the equipments of an army, or the furniture of a palace, or gifts made at a wedding or a solemn sacrifice, the animals and chariots are more than

the products of the soil could sustain, or human labour manufacture. Of all the descriptions of the Purāṇas it is in their numerical delineations that the smallest element of truth is found.

It may here be asked who were the gods, demi-gods, and demons, spoken of in all Brahminical writings. Of the gods some were personifications of the elements and heavenly bodies, and some were perhaps certain highly favoured and opulent A'rya monarchs. The demi-gods were probably such among the aboriginal inhabitants of the country as were in alliance with the A'ryas, and the demons were no doubt their enemies. The Gandharvas, Kinnaras, Yakshas, Siddhas were among the former, while the Daityas, Asuras, and Rákshases were among the latter.

But who were the Nágas? In some respects they are represented as men, and in some as snakes. They had corporeal constitutions capable of (sexually) attracting and being attracted by human beings, and yet they were not without the serpentine furniture of the hood and the venomous fang. The word *nágas* is evidently the same as the *náchas* of Genesis, and we feel no difficulty in recognizing, in the Brahminical mythology, a confirmation of the Biblical account of the serpent, which was originally perhaps a species corresponding to the *nága* of the Brahmins, before the sentence was pronounced by which it became a creeping reptile.

Of the allegorical descriptions in the Purāṇas, the *Deví-máhátmya* presents a singular example. It is difficult to imagine what the Brahmins could mean by representing the discomfiture of the asuras by a single youthful lady. It has been supposed that the appearance

of Semiramis on the banks of the Indus probably suggested the tale. But, to say nothing of the mythical character of Semiramis herself, the retreat of a foreign enemy was not likely to be commemorated by the fabrication of a triumphant goddess. If the Brahmins had thought of preserving some recollections of the Babylonian queen in their literature, they would more probably have given her the sort of celebrity which Tāḍakā, or Súrpanakhā the sister of Rāvaṇa, enjoys in the Rāmāyaṇa. or Putanā in the Śrī Bhāgavata.

The Devī-māhātmya appears to be altogether allegorical. The goddess was produced by the concentration of the energies of all the gods, and furnished with the weapons for which they were severally conspicuous. Supposing that the etherials had a quarrel with the demons and that after many signal defeats, separately sustained, they had thought of the wisdom of uniting their forces, and had formed a general confederacy by which the Asuras were vanquished,—how could an imaginative Brahmin describe the fact more felicitously than by means of the allegory of the Devī-māhātmya. The union of their forces and resources furnished the gods with a *power*, (the goddess has among other names that of Śākti) which the demons could not resist.

We have followed the *Gauḍīya*, or Bengal manuscripts, in this edition. The Maithila manuscripts present in many instances various readings of which the most remarkable is that which we have placed separately at the end. From the 28th śloka of chapter 135 that reading entirely diverges from Bengal manuscripts. We find no more convergence between the two even to the end of the book.

This divergence is a remarkable fact and may afford important evidence as to the extent to which the Purāṇa is genuine. We have already referred to the opinion of Professor Wilson that the Purāṇa is incomplete because of its abrupt conclusion. He must have based his opinion on a consideration of Bengal manuscripts, for therein the conclusion is certainly abrupt. Take the various lection, however, with which Maithila manuscripts supplement the Purāṇa, and the conclusion is not so abrupt.

The abrupt conclusion of Bengal manuscripts is to us an evidence of their comparative purity. If our theory be correct that the Purāṇas are compilations of detached memoranda, their abrupt conclusion can be no more wonderful than the abrupt conclusion of a person's journal, in which the diaries were entered at different times and on different occasions ; and the greater the abruptness of the conclusion, the less is the suspicion of after-embellishment.

The Bengal manuscripts, as we have already said, do not contain the foolish and hackneyed enumeration of the eighteen Purāṇas, and of Vyāsa their common parent, which can serve only to detract from their value as historical guides. There are however seven slokas at the end on the glory of the Márcandeṃya which are no doubt an interpolation. Setting these aside, the Purāṇa concludes with the words, "Dama (the king) said nothing to his father's enemies when they were put to the flight." This may have been the last entry of the annalist who wrote this Purāṇa. If we accept it as the conclusion, and discard the supplement of the Maithila manuscripts, we may, again, have some light thrown on the introductory part of the Purāṇa.

The introductory part, or what we have called our

first section, brings before us doctrines and characters of an after age to which no allusion is made in the body of the Purāṇa. In this interpolation Bengal manuscripts concur with the Maithila. But the simplicity of the Bengal interpolater, not sufficiently drilled in the manœuvres of Mithilá, betrays the secret. The introductory interpolation was evidently made without advertence to the conclusion. The winged sages and Jaimini were brought in for the purpose of broaching the doctrine of the quadruple form of Vāsudeva, and for pacifying the Brahminical conscience still smarting under the polyandry of Draupadī, and the outrageous conduct of Balarāma. The interpolaters however forgot to wind up the conclusion consistently with their introduction. The birds are the living speakers, according to that introduction, and Jaimini the auditor. To make the interpolation complete and consistent, the birds and Jaimini ought to take leave of us when the curtain drops. Of them, however, there is no trace in Bengal manuscripts at the end.

The Maithila writers afterwards discovered and rectified the error, in the supplement of which we have spoken. But the omission in Bengal manuscripts, while it testifies to their comparative purity, opens our eyes to the whole interpolation. We are thereby emboldened to hazard the assertion that the Purāṇa, or compilation of legends, which has become noted under the name of Mārcaṇḍeya commenced originally at chapter 45, where Mārcaṇḍeya himself appears as the living speaker, and extends to chapter 137, where that living speaker removes from our sight. The first two sections, where the birds are the speakers and Jaimini the auditor, are interpolations, like the Devī-Māhātmya.

मार्कण्डेय पुराणं ॥

प्रथमोऽध्यायः ॥

श्रीनमोभगवते वासुदेवाय ॥

यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशयोग्य-

मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः ।

तद्वः पुनातु हरिपादसरोजयुग्म-

माविर्भवत्क्रमविलङ्घितभूर्भुवःस्वः ॥ १ ॥

पायात् स वः सकलकल्मषभेददक्षः

क्षीरोदकुक्षिफणिभोगनिविष्टमूर्त्तिः ।

श्वासावधूतसलिलोत्कणिकाकरालः

सिन्धुः प्रवृत्त्यमिव यस्य करोति सङ्गात् ॥ २ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरैश्चैव नरोत्तमं ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महामुनिं ।

व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्यपृच्छत ॥ १ ॥

भगवन् भारताख्यानं व्यासेनोक्तं महात्मना ।

पूर्वमस्तमलैः शुद्धैर्नाशाशस्त्रसमुच्चयैः ॥ २ ॥

जातिशुद्धिसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितं ।

पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितं ॥ ३ ॥

क

चिदशानां यथा विष्णुर्हिपदां ब्राह्मणो यथा ।
 भूषणानाञ्च सर्वेषां यथा चूडामणिर्वरः ॥ ४ ॥
 यथायुधानां कुलिशमिन्द्रियाणां यथा मनः ।
 तथेह सर्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमं ॥ ५ ॥
 अचार्यश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते ।
 परस्परानुबन्धाश्च सानुबन्धाश्च ते पृथक् ॥ ६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं मर्यशास्त्रमिदं परं ।
 कामशास्त्रमिदं चाग्रं मोक्षशास्त्रं तथोत्तमं ॥ ७ ॥
 चतुराश्रमधर्माणामाचारस्थितिसाधनं ।
 प्रोक्तमेतन्महाभाग वेदव्यासेन धीमता ॥ ८ ॥
 तथा तात कृतं ह्येतद्व्यासेनोदारकर्मणा ।
 यथा व्यासं महाशास्त्रं विरोधैर्नाभिभूयते ॥ ९ ॥
 व्यासवाक्यजलौघेन कुतर्कतरुहारिणा ।
 वेदशैलावतीर्क्षेन नीरजस्का मही कृता ॥ १० ॥
 कलशब्दमहाहंसं महास्थानपराम्बुजं ।
 कथाविस्तीर्णसलिलं कार्ष्णं वेदमहाह्रदं ॥ ११ ॥
 तदिदं भारतास्थानं बह्वर्थं अतिविस्तरं ।
 तत्त्वतो ज्ञातुकामोऽहं भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ १२ ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तोनिर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणं ॥ १३ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्रायामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा ह्यथ नः संशयोमहान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्यायाबलदेवो महाबलः ।

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्याश्चक्रे हलायुधः ॥ १५ ॥

कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।

पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनायवत् ॥ १६ ॥

एतत् सर्वं विस्तरशो ममाख्यातुमिहार्हसि ।

भवन्तो मूढबुद्धीनामवबोधकराः सदा ॥ १७ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महामुनिः ।

दशाष्टदोषरहितो वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रियाकालोऽयमस्माकं संप्राप्तो मुनिसत्तम ।

विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रशस्यते ॥ १९ ॥

ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽद्य तानहं जैमिने तव ।

तथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः ॥ २० ॥

पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सुपचः सुमुखस्तथा ।

द्रोणपुत्राः खगश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रचिन्तकाः ॥ २१ ॥

वेदशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहता मतिः ।

विन्ध्यकन्दरमध्यस्थास्तानुपास्य च पृच्छ च ॥ २२ ॥

एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।

प्रत्युवाचर्षिशार्ङ्गलो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥

जैमिनि उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् खगवागिव मानुषी ।

यत् पक्षिणस्ते विज्ञानमापुरत्यन्तदुर्लभं ॥ २४ ॥

तिथ्यग्योन्यां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् ।
 कथञ्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतत्रिणः ॥ २५ ॥
 कथञ्च द्रोणः प्रविख्यातो यस्य पुञ्चचतुष्टयं ।
 जातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनां ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणुष्वावहितो भूत्वा यद्वृत्तं नन्दने पुरा ।
 शक्रस्याप्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥
 नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलीगणमध्यगं ।
 शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखासक्तलोचनं ॥ २८ ॥
 स तेनर्षिवरिष्ठेन दृष्टमाचः शचीपतिः ।
 समुत्तस्थौ स्वकञ्चास्त्रै ददावासनमादरात् ॥ २९ ॥
 तं दृष्ट्वा बलवृक्षप्रमुत्थितं चिदशाङ्गनाः ।
 प्रणेमुस्ताश्च देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः ॥ ३० ॥
 ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उपविष्टे शतक्रतौ ।
 यथाहं कृतसंभाषः कथाश्चक्रे मनोरमाः ॥ ३१ ॥
 ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिं ।

शक्र उवाच ।

देह्याज्ञां नृत्यतामासां तव याभिमतेति वै ॥ ३२ ॥
 रम्भा वा कर्कशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
 घृताची मेनका वापि यच्च वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥
 एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठोवाचं शक्रस्य नारदः ।
 विचिन्त्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः ॥ ३४ ॥

युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्यगुणाधिकं ।
 आत्मानं मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ३५ ॥
 गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नाद्यस्य नास्ति वै ।
 चार्त्तधिष्ठानवन्द्यं नृत्यमन्यद्विडम्बनं ॥ ३६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तद्वाक्यसमकालञ्च एकैकास्ता नतास्ततः ।
 अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं चान्याब्रवीदिदं ॥ ३७ ॥
 तासां सम्भ्रममालोक्य भगवान् पाकशासनः ।
 पृच्छ्यतां मुनिरित्याह वक्ता यां वो गुणाधिकां ॥ ३८ ॥
 शक्रच्छन्दानुयाताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः ।
 प्रोवाच यत्तदा वाक्यं जैमिने तन्निबोध मे ॥ ३९ ॥
 तपस्यन्तस्त्रेन्द्रस्यं या वः शोभयते बलात् ।
 दुर्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकां ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकन्धराः ।
 अशक्यमेतदस्माकमिति ताश्चकिरे कथाः ॥ ४१ ॥
 तचाप्सरा वपुर्नाम मुनिश्शोभणगर्विता ।
 प्रत्युवाचानुयास्यामि यचासौ संस्थितो मुनिः ॥ ४२ ॥
 अद्य तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनं ।
 स्मरशस्त्रगलद्रशिं करिष्यामि कुसारथिं ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदि वा नीललोहितः ।
 तमप्यद्य करिष्यामि कामवाणक्षतान्तरं ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा प्रजगामाथ प्रालेयाद्रिं वपुस्तदा ।
 मुनेस्तपःप्रभावेण प्रशान्तश्चापदाश्रमं ॥ ४५ ॥
 सा पुंस्कोकिलमाधुर्यं यचास्ते स महामुनिः ।
 क्रोशमाचं स्थिता तस्मादगायत वराक्षराः ॥ ४६ ॥
 तद्गीतध्वनिमाकर्ण्य मुनिर्विस्मितमानसः ।
 जगाम तत्र यचास्ते सा बाला रुचिरानना ॥ ४७ ॥
 तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मुनिः संस्तभ्य भानसं ।
 क्षोभणायागतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
 उवाचेदन्ततो वाक्यं महर्षिस्तां महातपाः ॥ ४९ ॥
 यस्माद्दुःखार्जितस्येह तपसो विघ्नकारणात् ।
 आगतासि मदोन्मत्ते मम दुःखाय खेचरि ॥ ५० ॥
 तस्मात् सुपर्णगोचे त्वं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
 जन्म प्राप्स्यसि दुष्पुत्रे यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
 निजरूपं परित्यज्य पक्षिणीरूपधारिणी ।
 चत्वारस्ते च तनयाजनिष्यन्तेऽधमाक्षरः ॥ ५२ ॥
 अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
 वासमाप्स्यसि वक्तव्यन्नोत्तरन्ते कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 इति वचनमसह्यं कोपसंरक्तदृष्टि-

अलकलवलयान्तां मानिनीं आवयित्वा ।

तरलतरतरङ्गां गां परित्यज्य विप्रः

प्रथितगुणगणौघां संप्रयातः खगङ्गां ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुशापः प्रथमः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अरिष्टनेमिपुत्रोऽभून्नरुडो नाम पक्षिराट् ।
 गरुः स्याभवत् पुत्रः सम्पातिरिति विश्रुतः ॥ १ ॥
 तस्याप्यासीत् सुतः शूरः सुपार्श्वोवायुविक्रमः ।
 सुपार्श्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्रः प्रलोलुपः ॥ २ ॥
 तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धरएव च ॥ ३ ॥
 कङ्कः कैलासशिखरे विद्युद्रूपेति विश्रुतं ।
 ददर्शाम्बुजपत्राच्चं राक्षसं धनदानुगं ॥ ४ ॥
 आपानासक्तममलस्रग्दामाम्बरधारिणं ।
 भार्यासहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
 तद्दृष्ट्वाचं कङ्केन रक्षः क्रोधसमन्वितं ।
 प्रोवाच कस्मादायातस्त्वमितो ह्यण्डजाधम ॥ ६ ॥
 स्त्रीसन्निकर्षे तिष्ठन्तं कस्मान्मामुपसर्पसि ।
 नैष धर्मः सुबुद्धीनां मिथोनिष्पाद्यवस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ।

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ।
 अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतोऽच का ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ब्रुवाणमित्यं खड्गेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः ।
 ध्वस्तश्चतज्जीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनं ॥ ९ ॥

कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोधमूर्च्छितः ।
 विद्युद्रूपबधायागु मनश्चक्रोऽण्डजेश्वरः ॥ १० ॥
 स गत्वा शैलशिखरं कङ्को यच्च हतः स्थितः ।
 तस्य सङ्कलनचक्रे भ्रातुर्ज्येष्ठस्य खेचरः ।
 कोपामर्षविद्वद्वाक्षो नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
 जगामाथ स यचास्ते भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
 पक्षवातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥
 वेगात् पयोदजालानि विक्षिपन् क्षतजेश्वरः ।
 क्षणात् क्षयितशुचुः स पक्षाभ्यां क्रान्तभूधरः ॥ १३ ॥
 पानासक्तमतिं तच्च तं ददर्श निशाचरं ।
 आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितं ॥ १४ ॥
 स्त्रग्दामापूरितशिखं हरिचन्दनभूषितं ।
 केतकीपचगर्भाभैर्दन्तैर्घोरतराननं ॥ १५ ॥
 वामोरुमाश्रितां चास्य ददर्शयतलोचनां ।
 पत्नीं मदनिकां नाम पुंस्त्रोक्किलकलस्वनां ॥ १६ ॥
 ततो रोषपरीतात्मा कन्धरः कन्दरस्थितं ।
 तमुवाच सुदुष्टात्मन्नेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
 यस्माज्ज्येष्ठो मम भ्राता विश्रब्धो घातितस्त्वया ।
 तस्माज्वां मदसंसक्तं नयिष्ये यमसादनं ॥ १८ ॥
 विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्त्रीबालघातिनां ।
 यास्यसे निरयान् सर्वास्तास्त्वमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं पतगेन्द्रेण प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा ।
 रक्षः क्रोधसमाविष्टं प्रत्यभाषत पक्षिणं ॥ २० ॥
 यदि ते निहतो भ्राता पौरुषं तद्धि दर्शितं ।
 त्वामप्यद्य हनिष्येऽहं खड्गेनानेन खेचर ॥ २१ ॥
 तिष्ठ क्षणं नाप जीवन् पतगाधम यास्यसि ।
 इत्युक्त्वाञ्जनपुञ्जाभं विमलं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
 ततः पतगराजस्य यक्षाधिपभटस्य च ।
 बभूव युद्धमत्सुखं यथा गरुडशक्रयोः ॥ २३ ॥
 ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाविध्य वेगवत् ।
 चिक्षेप पतगेन्द्राय निर्वाणारुणवर्चसं ॥ २४ ॥
 पतगेन्द्रश्च तं खड्गं किञ्चिदुत्सुत्य भूतलात् ।
 वक्षेण जग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ २५ ॥
 वक्त्रपादतलैर्भङ्क्त्वा चक्रे क्षोभमवावृणुजः ।
 तस्मिन् भग्रे ततः खड्गे बाहुयुद्धमवर्तत ॥ २६ ॥
 ततः पतगराजेन वक्षस्याक्रम्य राक्षसः ।
 हस्तपादकरैरागु शिरसा च वियोजितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्निहिते सा स्त्री खगं शरणमभ्यगात् ।
 किञ्चित् सञ्जातसन्वासा प्राह भार्या भवामि ते ॥ २८ ॥
 तामादाय खगश्रेष्ठः स्वकं युद्धमगात् पुनः ।
 गत्वा स निष्कृतिं भ्रातुर्विद्युद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥

ख

कन्धरस्य च सा वेषः प्रायेच्छारूपधारिणी ।
 मेनकातनया सुभूः सौपर्णं रूपमाददे ॥ ३० ॥
 तस्यां स जनयामास तार्क्षीन्नाम सुतान्तदा ।
 मुनिशापान्निविष्टुष्टां वपुमप्सरसां वरां ।
 तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विहङ्गमः ॥ ३१ ॥
 मन्दपालसुताश्वासंश्चत्वारोऽमितबुद्धयः ।
 जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 तेषां जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
 उपयेमे स तान्तार्क्षीं कन्धरानुमते शुभां ॥ ३३ ॥
 कस्यचित्त्वय कालस्य तार्क्षीं गर्भमवाप ह ।
 सप्तपक्षाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ ३४ ॥
 कुरुपाण्डवयोर्युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 भावित्वाञ्चैव कार्यस्य रणमध्यं विवेश सा ॥ ३५ ॥
 तत्रापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनोः ।
 निरन्तरं शरैरासीदाकाशं शूलभैरिव ॥ ३६ ॥
 पार्थकोदण्डनिर्मुक्तमासन्नमतिवेगवत् ।
 तस्या भल्लमहिश्यामं त्वचं चिच्छेद जाठरीं ॥ ३७ ॥
 भिन्ने कोष्ठे शशाङ्कामं भूमावण्डचतुष्टयं ।
 आयुधः सावशेषत्वात्सूलराशविवापतत् ॥ ३८ ॥
 तत्पातसमकालञ्च सुप्रतीकाङ्गजोत्तमात् ।
 पपात महती घण्टा वाणसञ्चिक्कवन्धना ॥ ३९ ॥
 समं समन्तात् प्राप्ता तु निर्भिन्नधरणीतला ।

छादयन्ती खगाखडानि स्थितानि पिशितोपरि ॥ ४० ॥
 हते च तस्मिन्नुपतौ भगदत्ते नरेश्वरे ।
 बहून्यहान्यभूद्युद्धं कुरुपाण्डवसैन्ययोः ॥ ४१ ॥
 दृष्टे युद्धे धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकं ।
 भीष्मस्य गदतोऽश्वेवान् श्रोतुं धर्मान्महात्मनः ॥ ४२ ॥
 घण्टागतानि तिष्ठन्ति यथाखडानि द्विजोत्तम ।
 आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥
 स तत्र शब्दमश्रुखोच्चिचीकुचीति वाशतां ।
 बाल्यादस्फुटवाक्कानां विज्ञानेऽपि परे सति ॥ ४४ ॥
 अथर्षिः शिष्यसहितो घण्टामुत्पाद्य विस्मितः ।
 अमातृपितृपक्षाणि शिशुकानि ददर्श ह ॥ ४५ ॥
 तानि तत्र तथा भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।
 दृष्ट्वा स विस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥
 सम्यगुक्तं द्विजाग्नेयं शुक्रेश्वीशनसा स्वयं ।
 पलायनपरं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं सुरार्दितं ॥ ४७ ॥
 न गन्तव्यं निवर्त्तध्वं कस्माद्ब्रजत कातराः ।
 उत्खज्य शौर्य्ययशसी क्व गता न मरिष्यथ ॥ ४८ ॥
 नश्यतो युद्धतो वापि तावद्भवति जीवितं ।
 यावद्वाताखजत् पूर्वं न यावन्मनसेक्षितं ॥ ४९ ॥
 एके म्रियन्ते स्वयुद्धे पलायन्तोऽपरे जनाः ।
 भुञ्जन्तोऽन्नं तथैवापः पिबन्तो निधनं गताः ॥ ५० ॥
 विलासिनस्तथैवान्ये कामयाना निरामयाः ।

अविद्वताङ्गाः शस्त्रैश्च प्रेतराजवशङ्गताः ॥ ५१ ॥
 अन्ये तपस्यभिरता नीताः प्रेतमृषानुगैः ।
 योगाभ्यासे रताश्चान्ये नैव प्रापुरमृत्युतां ॥ ५२ ॥
 शम्बराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ।
 हृदयेऽभिहतस्तेन तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ५३ ॥
 तेनैव खलु वज्रेण तेनैवेन्द्रेण दानवाः ।
 प्राप्ते काले हता दैत्यास्तत्क्षणाभिधनं गताः ॥ ५४ ॥
 विदित्वैवं न सन्नासः कर्त्तव्यो विनिवर्त्तत ।
 ततो निवृत्तास्ते दैत्यास्त्यक्त्वा मरणजं भयं ॥ ५५ ॥
 इति शुक्रवचः सत्यं कृतमेभिः खगोत्तमैः ।
 ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ५६ ॥
 काण्डानां पतनं विप्राः क्व घण्टापतनं समं ।
 क्व च मांसवसारक्तैर्भूमेरास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
 केऽप्येते सर्वथा विप्रा नैते सामान्यपक्षिणः ।
 दैवानुकूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी ॥ ५८ ॥
 एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्व्यधनमब्रवीत् ।
 निवर्त्तताश्रमं यात गृहीत्वा पक्षिबालकान् ॥ ५९ ॥
 मार्जारखुभयं यच्च नैषामण्डजजन्मनां ।
 श्वेनतो नकुलाद्यापि स्थाप्यन्तां तच्च पक्षिणः ॥ ६० ॥
 द्विजाः किं वातियत्नेन मार्ग्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।
 रक्ष्यन्ते चाखिला जीवा ययैते पक्षिबालकाः ॥ ६१ ॥
 तथापि यत्नः कर्त्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु ।

कुर्वन् पुरुषकारन्तु वाच्यतां याति नो सतां ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते

मुनितनयाः परिगृह्य पश्चिषस्तान् ।

तद्विटपसमाश्रितालिसंघं

ययुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वं ॥ ६३ ॥

स चापि वन्यं मनसाभिकामितं

प्रगृह्य मूलं कुसुमं फलं कुशान् ।

चकार चक्रायुधरुद्रवेदसां

सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसां ॥ ६४ ॥

अपाम्पतेर्गीष्मतिवित्तरक्षिणोः

समीरयस्यापि तथा द्विजोत्तमः ।

धातुर्विधातुस्त्वथ वैश्वदेविकाः

श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणि षट्षोत्पत्तिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेयवाच ॥

अहम्यहनि विप्रेन्द्र स तेषां मुनिसत्तमः ।

चकाराहारपयसा तथा गुप्ता च पोषणं ॥ १ ॥

मासमाचेष जग्मुस्ते भानोः स्वन्दमवर्त्मनि ।

कौतूहलविशोलाचैर्दृष्ट्वा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥

दृष्ट्वा महीं सनगरां साम्भोनिधिसरिद्धरां ।
 रथचक्रप्रमाणां ते पुनराश्रममागताः ॥ ३ ॥
 अमह्णान्तान्तरात्मानो महात्मानो वियोनिजाः ।
 ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तच्च तेषां प्रभावतः ॥ ४ ॥
 ऋषेः शिष्यानुकम्पार्थं वदतो धर्म्मनिश्चयं ।
 कृत्वा प्रदक्षिणं सर्वे चरणावभ्यवादयन् ॥ ५ ॥
 ऊचुश्च मरणाद्भोरान्मोक्षिताः सस्त्वया मुने ।
 आवासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ ६ ॥
 गर्भस्थानां मृता माता पित्रा नैवापि पालिताः ।
 त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ ७ ॥
 क्षितावक्षततेजास्त्वं कृमीणामिव शुष्यतां ।
 गजघण्टां समुत्पाद्य कृतवान् दुःखरेचनं ॥ ८ ॥
 कथं वर्द्धयुरवसाः खस्थान् द्रक्ष्याम्यहं कदा ।
 कदा भूमेर्द्रुमं प्राप्तान् द्रक्ष्ये दृक्षन्तिरं गतान् ॥ ९ ॥
 कदा मे सहजा कान्तिः पांशुना नाशमेष्यति ।
 एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपविचारिणां ॥ १० ॥
 इति चिन्तयता तात भवता प्रतिपालिताः ।
 ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः स्मः प्रवृद्धाः करवाम किं ॥ ११ ॥
 इत्यृषिर्बचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फूर्तं ।
 शिष्यैः परिहृतः सर्वैः सह पुण्येण शृङ्गिणा ॥ १२ ॥
 कौतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंहतः ।
 उवाच तत्त्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः कारणं गिरः ॥ १३ ॥

कस्य श्लापादियं प्राप्तं भवद्भिर्विक्रिया परा ।
रूपस्य वचसश्चैव तन्मे वक्तुमिहार्हय ॥ १४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

विपुलस्वानिति स्थातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः ।
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषस्तुम्बुरुस्तथा ॥ १५ ॥
सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः ।
तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि ॥ १६ ॥
तपश्चरणशक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च ।
यथाभिमतमस्माभिस्तदा तस्योपपादितं ॥ १७ ॥
समित्पुण्यादिकं सर्वं यच्चैवाभ्यवहारिकं ।
एवं तत्राय वसतां तस्यास्माकञ्च कानने ॥ १८ ॥
आजगाम महावर्ष्मा भग्नपक्षी जराम्वितः ।
आतामनेचः स्तस्तात्मा पक्षी भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
सत्यशौचक्षमाचारमतीवोदारमानसं ।
जिज्ञासुस्तद्विषयेष्ठमस्मच्छापभवाय च ॥ २० ॥

पक्षुवाच ।

द्विजेन्द्र मां क्षुधाविष्टं परिचातुमिहार्हसि ।
भक्ष्यकार्यं महाभाग गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पक्षिपक्षेरितेन वै ।
पतितोऽस्मि महाभाग श्वसनेनातिरंहसा ॥ २२ ॥
सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमौ सप्ताहमस्मृतिः ।

स्थितस्तथाष्टमेनाह्ला चेतनां प्राप्तवानहं ॥ २३ ॥
 प्राप्तचेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरखं गतः ।
 भक्ष्यार्थी विगतानन्दो दूयमानेन चेतसा ॥ २४ ॥
 तत् कुक्ष्यामलमते मत्प्राणयाचक्ष्णां मतिं ।
 प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे प्राणयाचाक्ष्मं मम ॥ २५ ॥
 स एवमुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पक्षिरूपिणं ।
 प्राणसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेप्सितं ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा पुनरप्येनमपृच्छत् स द्विजोत्तमः ।
 आहारः कस्तुवार्थाय उपकल्पो भवेन्मया ।
 स चाह नरमांसेन तृप्तिर्भवति मे परा ॥ २७ ॥

ऋषिरवाच ।

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनञ्च ते ।
 वयसः परिणामस्ते वर्त्तते नूनमण्डज ॥ २८ ॥
 यस्मिन्नराणां सर्वेषामशेषेच्छा निवर्त्तते ।
 स कस्माद्दृढभावेऽपि सुन्दरं सात्मको भवान् ॥ २९ ॥
 क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरमं तव ।
 सर्वथा दुष्टभावानां प्रथमो नोपपद्यते ॥ ३० ॥
 अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनं ।
 प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति नो भावितं मनः ॥ ३१ ॥
 इत्युक्त्वा तं स विप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः ।
 शीघ्रमस्मान् समाह्वय गुणतोऽनुप्रशस्य च ॥ ३२ ॥
 उवाच क्षुब्धहृदयो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरं ।

विनयावनतान् सर्वान् भक्तियुक्तान् कृताञ्जलीन् ॥ ३३ ॥
 कृतात्मानो द्विजश्रेष्ठा चरणैर्युक्तामया सह ।
 जातं श्रेष्ठमपत्यं वो यूयं मम यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥
 गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ।
 ततः कुरुत मे वाक्यं निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ३५ ॥
 तद्वाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमस्माभिरादृतैः ।
 यद्वक्ष्यति भवांस्तद्वै कृतमेवावधार्यतां ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ।

मामेष शरणं प्राप्तोविहगः क्षुत्तृषान्वितः ।
 युष्मन्मांसेन येनास्य क्षणं तृप्तिर्भवेत वै ॥ ३७ ॥
 तृष्णाक्षयश्च रक्तेन तथा शीघ्रं विधीयतां ।
 ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्गतसाध्वसाः ।
 कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मैति चाब्रुवन् ॥ ३८ ॥
 कथं परशरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ।
 विनाशयेद्घातयेद्वा यथाह्यात्मा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि कृण्वानि वै ।
 तान्यपाकुरुते पुत्रो न शरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
 तस्मान्नैतत् करिष्यामो नो चीर्ष्यं यत् पुरातनैः ।
 जीवन् भद्राण्यवाप्नोति जीवन् पुण्यं करोति च ॥ ४१ ॥
 मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्युपरतिस्तथा ।
 आत्मानं सर्वतो रक्ष्यमाहुर्धर्मविदो जनाः ॥ ४२ ॥
 इत्थं श्रुत्वा वचोऽस्माकं मुनिः क्रोधादिव ज्वलन् ।

प्रोवाच पुनरप्यस्मान् निर्दहन्निव लोचनैः ॥ ४३ ॥
 प्रतिज्ञातं वचो मह्यं यस्मान्नैतत् करिष्यथ ।
 तस्मान्मच्छापनिर्दग्धास्तिर्यग्योनौ प्रयास्यथ ॥ ४४ ॥
 एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विदग्धममब्रवीत् ।
 अन्त्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतश्चौर्ध्वदेहिकं ॥ ४५ ॥
 भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामच द्विजसत्तम ।
 आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥
 एतावदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्ष्यते ।
 यावत् पतगजात्यग्रं स्वसत्यपरिपालनं ॥ ४७ ॥
 न यन्नैर्दक्षिणावद्भिस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत् ।
 कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥
 इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विस्मयनिर्भरः ।
 प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पक्षिरूपधरस्तदा ॥ ४९ ॥
 योगमास्थाय विप्रेन्द्र त्यजेदं स्वं कलेवरं ।
 जीवज्जन्तुं हि विप्रेन्द्र न भक्षामि कदाचन ॥ ५० ॥
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ।
 तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहमृत् ॥ ५१ ॥
 भो भो विप्रेन्द्र बुध्यस्व बुद्ध्या बोध्यं बुधात्मक ।
 जिज्ञासार्थं मयाऽयं ते अपराधः कृतोऽनघ ॥ ५२ ॥
 तत् क्षमस्वामलमते का चेच्छा क्रियतां तव ।
 पालनात् सत्यवाक्यस्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ ५३ ॥
 अद्य प्रभृति ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ।

तपस्यथ तथा धर्मे न ते विघ्नो भविष्यति ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
 प्रणम्य शिरसास्त्राभिरिदमुक्तो महामुनिः ॥ ५५ ॥
 बिभ्यतां मरणात्तात त्वमस्माकं महामते ।
 क्षन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः ॥ ५६ ॥
 त्वगस्थिमांससंघाते पूयशोणितपूरिते ।
 कर्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः ॥ ५७ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग यथा लोको विमह्यति ।
 कामक्रोधादिभिर्दोषैरवशः प्रबलारिभिः ॥ ५८ ॥
 प्रज्ञाप्राकारसंयुक्तमस्थिस्थूणं पुरं महत् ।
 चर्मभित्तिमहारोधं मांसशोणितलेपनं ॥ ५९ ॥
 नवद्वारं महायासं सर्व्वतः स्नायुवेष्टितं ।
 नृपश्च पुरुषस्तत्र चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
 मन्त्रिणौ तस्य बुद्धिश्च मनश्चैव विरोधिनौ ।
 यतेते वैरनाशाय तावुभावितरेतरं ॥ ६१ ॥
 नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्विषः ।
 कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्यस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
 यदा तु स नृपस्तानि दाराण्यादृत्य तिष्ठति ।
 तदा सुस्थबलश्चैव निरातङ्गश्च जायते ॥ ६३ ॥
 आतानुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
 यदा तु सर्व्वदाराणि विवृतानि स मुञ्चति ।
 रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिद्वारमृच्छति ॥ ६५ ॥

सर्व्वथापी महायामः पञ्चद्वारप्रवेशनः ।
 तस्यानुमार्गं विशति तद्वै घोरं रिपुचयं ॥ ६६ ॥
 प्रविश्याथ स वै तच्च द्वारैरिन्द्रियसंघकैः ।
 रागः संश्लेषमायाति मनसा च सहेतरैः ॥ ६७ ॥
 इन्द्रियाणि मनश्चैव वशे कृत्वा दुरासदः ।
 द्वाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं नाशयत्यथ ॥ ६८ ॥
 मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ।
 अमात्यरहितस्तच्च पौरवर्गोऽस्मिन्नस्तथा ॥ ६९ ॥
 रिपुभिर्लब्धविवरः स नृपो नाशमृच्छति ।
 एवं रागस्तथा मोहो लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ ७० ॥
 प्रवर्त्तन्ते दुरात्मानो मनुष्यस्मृतिनाशकाः ।
 रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधाह्लोभोऽभिजायते ॥ ७१ ॥
 लोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
 स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥
 एवं प्रणष्टबुद्धीनां रागलोभानुवर्त्तिनां ।
 जीविते च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम ॥ ७३ ॥
 योऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत्तथा ।
 न तामसीं गतिं कष्टां व्रजेम मुनिसत्तम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ।

यन्मयोक्तं न तन्मिथ्या भविष्यति कदाचन ।
 न मे वागन्वृतं प्राह यावदद्येति पुञ्चकाः ॥ ७५ ॥
 दैवमच परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं ।

अकार्थं कारितो येन बलादहमचिन्तितं ॥ ७६ ॥
 यस्माच्च युष्माभिरहं प्रणिपत्य प्रसादितः ।
 तस्यात्तिर्थ्यक्त्वापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ ७७ ॥
 ज्ञानदर्शितमार्गाश्च निर्दूतक्लेशकल्मषाः ।
 मत्प्रसादादसन्दिग्धाः परां सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ७८ ॥
 एवं शप्ताः स्म भगवन् पित्रा दैववशात् पुरा ।
 ततः कालेन महता योन्यन्तरमुपागताः ॥ ७९ ॥
 जाताश्च रणमध्ये वै भवता परिपालिताः ।
 वयमित्यं द्विजश्रेष्ठ खगत्वं समुपागताः ।
 नास्त्यसाविह संसारे यो न दिष्टेन बाध्यते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको गगवान् मुनिः ।
 प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनो द्विजान् ॥ ८१ ॥
 पूर्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदं ।
 सामान्यपक्षिणो नैते केऽप्येते द्विजसत्तमाः ।
 ये युद्धेऽपि न संग्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ८२ ॥
 ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुज्ञाता महात्मना ।
 जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतायुतं ॥ ८३ ॥
 यावदस्य स्थितास्तस्मिन्नचले धर्मपक्षिणः ।
 तपःस्वाध्यायनिरताः समाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥
 इति मुनिवरलब्धसत्क्रियास्ते
 मुनितनया विहगत्वमभ्युपेताः ।

गिरिवरगहनेऽतिपुण्यतोये
यतमनसो निवसन्ति विन्ध्यपृष्ठे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यप्राप्तिः ॥ १ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥

—>><<—

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्ते द्रोणतनयाः पक्षिणो ज्ञानिनोऽभवन् ।
वसन्ति ह्यचले विन्धे तानुपास्व च पृच्छ च ॥ १ ॥
इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।
जगाम विन्ध्यशिखरं यच्च ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥
तन्नगासन्नभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिं ।
श्रुत्वा च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥
स्थानसौष्ठवसम्पन्नं जितश्वासमविश्रमं ।
विस्पष्टमपदोषञ्च पथ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥
वियोनिमपि संप्राप्तानेताम्बुनिकुमारकान् ।
चिचमेतदहं मन्ये न जहाति सरस्वती ॥ ५ ॥
बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यच्चैष्टमपरं मृदे ।
त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्वन्न जहाति सरस्वती ॥ ६ ॥
इति सच्चिन्तयन्नेव विवेश गिरिकन्दरं ।
प्रविश्य च ददर्शासौ शिलापट्टगतान् द्विजान् ॥ ७ ॥

पठतस्तान् समालोक्य मुखदोषविवर्जितान् ।
 सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
 स्वस्थस्तु वो द्विजश्रेष्ठा जैमिनिं मां निबोधत ।
 व्यासशिष्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकं ॥ ९ ॥
 मन्युर्न खलु कर्तव्यो यत् पिचातीवमन्युना ।
 शप्ताः खगत्वमापन्नाः सर्व्वथा दिष्टमेव तत् ॥ १० ॥
 स्फीतद्रव्ये कुले केचिज्जाताः किल मनस्विनः ।
 द्रव्यनाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसान्विताः ॥ ११ ॥
 दत्त्वा याचन्ति पुरुषा इत्वा बध्यन्ति चापरे ।
 पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः क्षयात् ॥ १२ ॥
 एतद्दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया ।
 भावाभावसमुच्छेदैरजसं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्तुमर्हथ ।
 ज्ञानस्य फलमेतावच्छोकहर्षैरधृष्यता ॥ १४ ॥
 ततस्ते जैमिनिं सर्व्वे पाद्यार्थाभ्यामपूजयन् ।
 अनामयञ्च पप्रच्छुः प्रक्षिपत्य महामुनिं ॥ १५ ॥
 अथोचुः खगमाः सर्व्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिं ।
 सुखोपविष्टं विश्रान्तं पद्मानिलहृत्कमलं ॥ १६ ॥

पक्षिष्व ऊचुः ।

अथ नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं ।
 यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुजद्वयं ॥ १७ ॥
 पितृकोपाग्निरुद्धतो यो नो देहेषु वर्त्तते ।

सोऽद्य शान्तिं गतो विप्र युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥
 कञ्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्नाश्रमे मृगपक्षिषु ।
 वृक्षेष्वथ लतागुल्मत्वक्सारतृणजातिषु ॥ १९ ॥
 अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।
 भवता सङ्गमो येषां तेषामकुशलं कुतः ॥ २० ॥
 प्रसादञ्च कुरुष्वच्च ब्रूह्मागमनकारणं ।
 देवानामिव संसर्गो भवतोऽभ्युदयो महान् ।
 केनास्माद्भाग्यगुरुणा आनीतो दृष्टिगोचरं ॥ २१ ॥

जैमिनिरवाच ।

श्रूयतां द्विजशार्दूलाः कारणं येन कन्दरं ।
 विन्ध्यस्येहागतो रम्यं रेवावारिकणोक्षितं ।
 सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गतवानहं ॥ २२ ॥
 मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्वं भृगुकुलोद्वहं ।
 तमहं पृष्टवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥
 स च पृष्टो मया प्राह सन्ति विन्ध्ये महाचले ।
 द्रोणपुत्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थविस्तरं ॥ २४ ॥
 तदाक्यचोदितश्चेममागतोऽहं महागिरिं ।
 तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

विषये सति वक्ष्यामो निर्विशङ्कः शृणुष्व तत् ।
 कथं तन्न वदिष्यामो यदस्मद्बुद्धिगोचरं ॥ २६ ॥
 चतुर्ध्वपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।

समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्देदसम्मितं ॥ २७ ॥
 एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मणसत्तम ।
 प्रतिज्ञान्तु समावोढुं तद्यापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥
 तस्माददस्व विश्रब्धं सन्दिग्धं यद्वि भारते ।
 वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

जैमिनिववाच ।

सन्दिग्धानीह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
 शृणुध्वममलास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तो निर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवोऽखिलाधारः सर्वकारणकारणं ॥ ३१ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानच संशयः ॥ ३२ ॥
 भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ ३३ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाथवत् ॥ ३४ ॥
 एतत् सर्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
 कृतार्थोऽहंः सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमं ॥ ३५ ॥

पक्षिण उचुः ।

नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 पुरुषायाप्रमेयाय शाश्वतायाव्ययाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्थ्यूहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणाय च ।

घ

वरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेष्ठ्यायाम्बुताय च ॥ ३७ ॥
 यस्मादणुतरन्नास्ति यस्मान्नास्ति दृढतरं ।
 येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
 आविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणं ।
 वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहतं ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्तैर्यः पुनाति जगच्चयं ॥ ४० ॥
 प्रणिपत्य तथेशानमेकबाणविनिर्जितैः ।
 यस्यासुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यज्विनां ॥ ४१ ॥
 प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
 येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४३ ॥
 स देवो भगवान् सर्वं व्याप्य नारायणो विभुः ।
 चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मन् सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
 एका मूर्त्तिरनिर्देश्या गुक्तां पश्यन्ति तां बुधाः ।
 ज्वालामालोपरुद्धाङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
 दूरस्था चान्तिकस्था च विज्ञेया सा गुणातिगा ।
 वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
 रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पनामयाः ।
 अख्येव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ॥ ४७ ॥
 द्वितीया पृथिवीं मूर्ध्ना शेषाख्या धारयत्यधः ।

तामसी सा समाख्याता तिर्यक्त्वं समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
 तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
 सत्वोद्रिक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
 चतुर्थी जलमध्यस्था ज्ञेते पद्मगतल्पगा ।
 रजस्तस्या गुणः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ।
 सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ ५१ ॥
 प्रोद्भूतानसुरान् हन्ति धर्मविच्छत्तिकारिणः ।
 पाति देवान् सतश्चान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति जैमिने ।
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं ह्यजत्यसौ ॥ ५३ ॥
 भूत्वा पुरा वराहेण तुण्डेनापो निरस्य च ।
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलिनीव वसुन्धरा ॥ ५४ ॥
 कृत्वा नृसिंहरूपञ्च हिरण्यकशिपुर्हतः ।
 विप्रचित्तिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ ५५ ॥
 वामनादींस्तथैवान्यान् संस्थातुमिहोत्सहे ।
 अवतारांश्च तस्येह माथुरः साम्प्रतं त्वयं ॥ ५६ ॥
 इति सा सात्त्विकी मूर्तिरवतारान् करोति वै ।
 प्रद्युम्नेति च सा ख्याता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ५७ ॥
 देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यग्योनौ च संस्थिता ।
 युक्ताति तत्त्वभावञ्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ५८ ॥
 इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योऽपि यत्प्रभुः ।

मानुषत्वं गतो विष्णुः शण्डास्त्रोत्तरं पुनः ॥ ५६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पश्चिम ऊचुः ॥

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजसः ।
 ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥
 तद्धर्मं प्रविवेशाय शाकृतेजोऽपचारतः ।
 निस्तेजाश्चाभवच्छक्रो धर्मं तेजसि निर्गते ॥ २ ॥
 ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ।
 अवलुञ्च्य जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सदेवताः ।
 स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥
 स्वकर्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ।
 इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव तां ॥ ५ ॥
 ततो वृचः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः ।
 महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ॥ ६ ॥
 इन्द्रश्चरमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपवृंहितः ।
 अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥
 बधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृचं शक्रो महासुरं ।
 प्रेषयामास सप्तर्षीन् सन्धिमिच्छन् भयात्पुनः ॥ ८ ॥

सख्यञ्चक्रुस्ततस्तस्य वृत्रेण समयांस्तथा ।
 ऋषयः प्रीतमनसः सर्व्वभूतहिते रताः ॥ ९ ॥
 समयस्थितिमुल्लङ्घ्य यदा शक्रेण घातितः ।
 वृत्रो हत्याभिभूतस्य तदा बलमशीर्य्यत ॥ १० ॥
 तच्छक्रदेहविभ्रष्टं बलं मारुतमाविशत् ।
 सर्व्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाधिदैवतं ॥ ११ ॥
 अहत्याञ्च यदा शक्रो गौतमं रूपमास्थितः ।
 धर्षयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ १२ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गलावस्थं यदतीवमनोरमं ।
 विहाय दुष्टं देवेन्द्रं नासत्यावगमत्ततः ॥ १३ ॥
 धर्मेण तेजसा त्यक्तं बलहीनमरूपिणं ।
 ज्ञात्वा सुरेशं दैतेयास्तज्जये चक्रुरुद्यमं ॥ १४ ॥
 राक्षामुद्रिक्तवीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषवः ।
 कुलेष्वतिबला दैत्या अजायन्त महामुने ॥ १५ ॥
 कस्यचिष्वथ कालस्य धरणी भारपीडिता ।
 जगाम मेरुशिखरं सदो यत्र दिवौकसां ॥ १६ ॥
 तेषां सा कथयामास भूरिभारावपीडिता ।
 दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १७ ॥
 एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलौजसः ।
 ते सर्व्वे मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृतां ॥ १८ ॥
 अक्षौहिणयोहि बहुलास्तङ्गारार्त्ता ब्रजाम्यधः ।
 तथा कुरुष्वं चिदशा यथा शान्तिर्भवेन्मम ॥ १९ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

तेजोभागेस्ततो देवा अवतेर्हिवो महीं ।
 प्रजानामुपकारार्थं भूभारहरणाय च ॥ २० ॥
 यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्मुमोच स्वयं वृषः ।
 कुन्थां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
 बलं मुमोच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
 शक्रवीर्यार्द्धतथैव जज्ञे पार्थो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
 उत्पन्नौ यमजौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युती ।
 पञ्चधा भगवानित्यमवतीर्त्सुः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
 तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी कृष्णा हुताशनात् ॥ २४ ॥
 शक्रस्यैकस्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् ।
 योगीश्वराः शरोराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
 पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
 श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीं ॥ २६ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविक्रिया ॥ ५ ॥

बहोऽध्यायः ।

पश्चिम ऊचुः ।

रामः पार्थे परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली ।
 चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

द्रष्टेन हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनान्तिकं ।
 पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृपं ॥ २ ॥
 जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं ।
 तस्मान्न पार्थ यास्यामि नापि दुर्योधनं नृपं ॥ ३ ॥
 तीर्थेष्वप्लावयिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।
 कुरूषां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥
 इत्यामन्त्य हृषीकेशं पार्थदुर्योधनावपि ।
 जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥
 गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलां ।
 श्लोगन्तव्येषु तीर्थेषु पपौ पानं हलायुधः ॥ ६ ॥
 पीतपानो जगामाथ रैवतोद्यानमृद्धिमत् ।
 हस्ते गृहीत्वा समदां रेवतीमप्सरोपमां ॥ ७ ॥
 स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा स्खलन् ।
 ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमं ॥ ८ ॥
 सर्वसुफलपुष्पाढ्यं शाखामृगगणाकुलं ।
 पुष्पं पद्मवनोपेतं सपत्न्यलमहावनं ॥ ९ ॥
 स शृण्वन् प्रीतिजननान् बहून्मदकलान् शुभान् ।
 श्रोत्ररम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् ॥ १० ॥
 सर्वसुफलभाराढ्यान् सर्वसुकुसुमोज्ज्वलान् ।
 अपश्यत् पादपांस्तथ विहगैरनुनादितान् ॥ ११ ॥
 आम्बानाम्रातकान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दकान् ।
 आबिल्वकांस्तथा जीरान् दाडिमान् बीजपूरकान् ॥ १२ ॥

पनसान् लकुचान् मोचान् नीपांश्चातिमनोहरान् ।
 पारावतांश्च कङ्कोलान् नखिनानम्बुवेतसान् ॥ १३ ॥
 भङ्गातकानामलकांस्तिन्दुकांश्च महाफलान् ।
 इङ्गुदान् करमर्दांश्च हरीतकविभीतकान् ॥ १४ ॥
 एतानन्यांश्च स तरून् ददर्श यदुनन्दनः ।
 तथैवाशोकपुन्नागकेतकीवकुलानथ ॥ १५ ॥
 चम्पकान् सप्तपर्णांश्च कर्ष्मिकारान् समालतीन् ।
 पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् बदरांस्तथा ॥ १६ ॥
 पाटलान् पुष्पितान् रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा ।
 सालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वज्जुलान् वरान् ॥ १७ ॥
 चकोरैः शातपत्रैश्च मृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।
 कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥ १८ ॥
 प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
 ओचरम्यं सुमधुरं कूजङ्गिष्याप्यधिष्ठितं ॥ १९ ॥
 सरांसि च मनोच्चानि प्रसन्नसलिलानि च ।
 कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ २० ॥
 कङ्कारैः कमलैश्चापि आचितानि समन्ततः ।
 कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुक्कुटैः ॥ २१ ॥
 कारण्डवैः प्लवैर्हंसैः कूर्मैर्मङ्गुभिरेव च ।
 एभिश्चान्यैश्च कीर्त्तानि समन्ताज्जलधारिभिः ॥ २२ ॥
 क्रमेणेत्यं वनं शौरिर्वीक्षमाणो मनोरमं ।
 जगामानुगतः स्त्रीभिर्लतामृदमनुत्तमं ॥ २३ ॥

स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्गपारगान् ।
 कौशिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् ॥ २४ ॥
 विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
 कथाश्रवणबद्धोत्कानुपविष्टान्महत्सवः ॥ २५ ॥
 कृष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च वृषीषु च ।
 सूतश्च तेषां मध्यस्थं कथयानं कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
 पौराणिकीः सुरर्षीणामाद्यानां चरिताश्रयाः ।
 दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्वे मधुपानारुणोद्विग्नं ॥ २७ ॥
 मन्त्रोऽयमिति मन्त्रानाः समुत्तस्थुस्त्वरान्विताः ।
 पूजयन्तो हस्तधरमृते तं सूतवंशजं ॥ २८ ॥
 ततः क्रोधसमाविष्टो हली सूतं महाबलः ।
 निजघान विवृत्ताक्षः क्षोभिताशेषदानवः ॥ २९ ॥
 अध्यास्यति पदं ब्राह्म्यं तस्मिन् सूते निपातिते ।
 निष्क्रान्तास्ते द्विजाः सर्वे वनात् कृष्णाजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
 अवधूतं तथात्मानं मन्यमानो हलायुधः ।
 चिन्तयामास सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३१ ॥
 ब्राह्म्यं स्थानं गतो ह्येष यत् सूतोविनिपातितः ।
 तथा हीमे द्विजाः सर्वे मामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
 शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवासुखावहः ।
 आत्मानञ्चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितं ॥ ३३ ॥
 धिगमघं तथा मद्यमतिमानमभीकृतां ।
 यैराविष्टेन सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३४ ॥

तत्क्षयार्थं चरिष्यामि व्रतं द्वादशवार्षिकं ।
 स्वकर्मस्थापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमं ॥ २५ ॥
 अथ येयं समारब्धा तीर्थयात्रा मयाधुना ।
 एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीं ॥ ३६ ॥
 अतो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं ।
 ततः परं शृणुष्वेमं पाण्डवेयकथाश्रयं ॥ ३७ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे बलदेवव्रथाख्या । ६ ।

सप्तमोऽध्यायः ॥

धर्मपक्षिण ऊचुः ॥

हरिश्चन्द्रेति राजर्षिरासीच्चेतायुगे पुरा ।
 धर्मात्मा पृथिवीपालः प्रोक्तसत्कीर्तिरुत्तमः ॥ १ ॥
 न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणां ।
 नाधर्मरुचयः पौरास्तस्मिन् शासति पार्थिवे ॥ २ ॥
 बभूवुर्न तथोन्मत्ता धनवीर्यतपोमदैः ।
 नाजायन्त स्त्रियश्चैव काश्चिदप्राप्तयौवनाः ॥ ३ ॥
 स कदाचिन्महाबाहुररण्येऽनुसरन् मृगं ।
 शुश्राव शब्दमसकृत् चायस्वेति च योषितां ॥ ४ ॥
 स विहाय मृगं राजा माभैषीरित्यभाषत ।
 मयि शासति दुर्मेधाः कोऽयमन्यायवृत्तिमान् ॥ ५ ॥

तत्क्रन्दितानुसारी च सर्वारम्भविघातकृत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 विश्वामिचोऽयमतुलं तप आस्थाय वीर्यवान् ।
 प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति व्रती ॥ ७ ॥
 साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
 तावै भयार्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया ॥ ८ ॥
 तेजस्वी कौशिकश्रेष्ठो वयमस्य सुदुर्बलाः ।
 कोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्पारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
 अथवायं नृपः प्राप्तो माभैरिति वदन् मुहुः ।
 इममेव प्रविश्यागु साधयिष्ये यथेक्षितं ॥ १० ॥
 इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
 तेनाविष्टो नृपः कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
 कोऽयं बभ्राति वस्त्रान्ते पावकं पापकृन्तरः ।
 बलोष्णतेजसा दीप्ते मयि पत्यावुपस्थिते ॥ १२ ॥
 सोऽद्य मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिगन्तरैः ।
 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
 विश्वामिचस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
 क्रुद्धे चर्षिवरे तस्मिन्नेगुर्विद्याः क्षणेन ताः ॥ १४ ॥
 स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामिचन्तपोनिधिं ।
 भीतः प्रावेपतात्यर्थं सहसाश्वत्थपर्शवत् ॥ १५ ॥
 स दुरात्मन्निति यदा मुनिस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 ततः स राजा विनयात्प्रलिपत्याभ्यभाषत ॥ १६ ॥

भगवन्नेष धर्म्मो मे नापराधो मम प्रभो ।
 न क्रोदुमर्हसि मुने निजधर्मरतस्य मे ॥ १७ ॥
 दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मज्ञेन महीक्षिता ।
 चापञ्चोद्यम्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ १८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्धव्यञ्च ते नृप ।
 क्षिप्रमेतत्समाचक्ष्व यद्यधर्मभयन्तव ॥ १९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये कृशष्टत्तयः ।
 रक्ष्या भीताः सदा युद्धं कर्त्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजा भवान् सम्यग्राजधर्ममवेक्षते ।
 निर्वेष्टुकामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कौशिकं ॥ २२ ॥
 उच्यतां भगवन् यत्ते दातव्यमविशङ्कितं ।
 दत्तमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्वात् सुदुर्लभं ॥ २३ ॥
 हिरण्यं वा सुवर्णं वा पुत्रः पत्नी कलेवरं ।
 प्राणा राज्यं पुरं लक्ष्मीर्यदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

राजन् प्रतिवृहीतोऽयं यस्ते दत्तः प्रतिग्रहः ।
प्रयच्छ प्रथमं तावदक्षिणां राजसूयिकीं ॥ २५ ॥

राजोवाच ।

ब्रह्मांस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो द्यहं ।
त्रियतां द्विजशार्दूल यस्तवेष्टः प्रतिग्रहः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

ससागरां धरामेतां सभूभृद्भ्रामपत्तनां ।
राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्वगजसंकुलं ॥ २७ ॥
कोष्टागारञ्च कोषञ्च यच्चान्यद्विद्यते तव ।
विना भार्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ॥ २८ ॥
धर्मञ्च सर्वधर्मज्ञ यो यान्तमनुगच्छति ।
बहुना वा किमुक्तेन सर्वमेतत् प्रदीयतां ॥ २९ ॥

पश्चिष ऊचुः ।

प्रहृष्टेनैव मनसा सोऽविकारमुखो नृपः ।
तस्यर्षेर्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

सर्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यमुर्वी बलं धनं ।
प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यस्थे तापसे मयि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुन्धरा ।
तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताञ्च महीपतिः ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्व्या वसुन्धरा ।
यच्च मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
श्रीणीसूत्रादिसकलं मुक्त्वा भूषणसंग्रहं ।
तरुवल्कलमाबध्य सह पत्न्या सुतेन च ॥ ३४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रचक्रमे ।
स्वपत्न्या शैथ्यया सार्धं बालकेनात्मजेन च ॥ ३५ ॥
व्रजतः स ततो रुद्धा पन्थानं प्राह तं नृपं ।
क्व यास्यसीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ ३६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन्नाज्यमेतत्ते दत्तं निहतकण्टकं ।
अवशिष्टमिदं ब्रह्मन्मद्य देहण्यं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

तथापि खलु दातव्या त्वया मे यन्नदक्षिणा ।
विशेषतो ब्राह्मणानां हन्यदत्तं प्रतिश्रुतं ॥ ३८ ॥
यावत्तोषो राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप ।
तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ॥ ३९ ॥
प्रतिश्रुत्य च दातव्यं योद्धव्यं चाततायिभिः ।
रक्षितव्यास्तथा चार्त्तास्त्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतं ॥ ४० ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् साम्प्रतं नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ।
प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भावमनुचिन्त्य च ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

किंप्रमाखो मया कालः प्रतीक्ष्यस्ते जनाधिप ।
श्रीप्रमाचक्ष्व शापान्निरन्यथा त्वां प्रधक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

मासेन तव विप्रर्षे प्रदास्ये दक्षिणाधनं ।
साम्प्रतं नास्ति मे वित्तमनुष्ठां दातुमर्हसि ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

गच्छ गच्छ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ।
शिवश्च तेऽध्वा भवतु मा सन्तु परिपन्थिनः ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

अनुज्ञातः स गच्छेति जगाम वसुधाधिपः ।
प्रक्ष्यामनुचिता गन्तुमन्वगच्छत तं प्रिया ॥ ४५ ॥
तं सभार्यं नृपश्रेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात् ।
दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥
हा नाथ किं जहास्यस्मान् नित्यार्त्तिपरिपीडितान् ।
त्वं धर्मतत्परो राजन् पौरानुग्रहकृतया ॥ ४७ ॥
नयास्मानपि राजर्षे यदि धर्ममवेक्षसे ।
मुहूर्त्तं तिष्ठ राजेन्द्र भवतो मुखपङ्कजं ॥ ४८ ॥
पिबामो नेचक्ष्मरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।
यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः ॥ ४९ ॥
तस्यानुयाति भार्येयं गृहीत्वा बालकं सुतं ।
यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे कुञ्जरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एष पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति ।
 हा राजन् सुकुमारं ते सुभु सुत्वचमुन्नसं ॥ ५१ ॥
 पथि पांशुपरिक्षिप्तं मुखं कीदृग्भविष्यति ।
 तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥
 आनृशंस्यं परो धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः ।
 किं दारैः किं सुतैर्नाथ धनैर्धान्यैरथापि वा ॥ ५३ ॥
 सर्वमेतत् परित्यज्य छायाभूता वयं तव ।
 हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन् किं जहासिनः ॥ ५४ ॥
 यच्च त्वं तच्च हि वयं तत् सुखं यच्च वै भवान् ।
 नगरन्तङ्गवान् यच्च स स्वर्गो यच्च नो नृपः ॥ ५५ ॥
 इति पौरवचः श्रुत्वा राजा शोकपरिप्लुतः ।
 अतिष्ठत् स तदा मार्गे तेषामेवानुकम्पया ॥ ५६ ॥
 विश्वामित्रोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्याकुलीकृतं ।
 रोषामर्षविष्टताहः समागम्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 धिक् त्वां दुष्टसमाचारमनृतं जिह्मभाषिणं ।
 मम राज्यञ्च दत्त्वा यः पुनः प्राक्कष्टुमिच्छसि ॥ ५८ ॥
 इत्युक्तः पुरुषन्तेन गच्छामीति सवेपथुः ।
 ब्रुवन्नेवं ययौ शीघ्रमाकर्षन्दयितां करे ॥ ५९ ॥
 कर्षतस्तां ततो भार्या सुकुमारीं श्रमातुरां ।
 सहसा दण्डकाष्ठेन ताडयामास कौशिकः ॥ ६० ॥
 तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो महीपतिः ।
 गच्छामीत्याह दुःखार्तो नान्यत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१ ॥

अथ विश्वे तदा देवाः पञ्च प्राहुः क्षपालवः ।
 विश्वामिषः सुपापोऽयं लोकान् कान् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
 येनायं यज्वनां श्रेष्ठः स्वराज्यादवरोपितः ।
 कस्य वा अहया पूतं सुतं सोमं महाध्वरे ।
 पीत्वा वयं प्रयास्यामो मुदं मन्त्रपुरःसरं ॥ ६३ ॥

पश्चिष ऊचुः ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिरुषान्वितः ।
 अशाय तान् मनुष्यत्वं सर्वं यूयमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
 प्रसादितश्च तैः प्राह पुनरेव महामुनिः ।
 मानुषत्वेऽपि भवतां भविषी नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
 न दारसंग्रहश्चैव भविता नच मत्सरः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
 ततोऽवतेरुरंशैः स्वैर्देवास्ते कुरुवैश्वानि ।
 द्रौपदीगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६७ ॥
 एतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डवेया महारथाः ।
 न दारसंग्रहं प्राप्ताः शापात्तस्य महामुनेः ॥ ६८ ॥
 एतस्ते सर्वमास्थानं पाण्डवेयकथाग्रयं ।
 प्रश्नं चतुष्टयं गीतं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे त्रैपदेवोत्पत्तिः । ७ ।

अष्टमोऽध्यायः ।

जैमिनिववाच ।

भवद्विरिदमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् ।
महत् कौतूहलं मेऽस्ति हरिश्चन्द्रकथां प्रति ॥ १ ॥
अहो महात्मना तेन प्राप्तं कृच्छ्रमनुत्तमं ।
कञ्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगेव दिजोत्तमाः ॥ २ ॥

पक्षिण उवाच ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रययौ शनैः ।
शैथ्ययानुगतो दुःखी भार्यया बालपुत्रया ॥ ३ ॥
स गत्वा वसुधापालो दिव्यां वाराणसीं परीं ।
नैषा मनुष्यभोग्येति शूलपाणोः परिपङ्क्तः ॥ ४ ॥
जगाम पद्भ्यां दुःखार्त्तः सह पत्न्यानुकूलया ।
पुरीप्रवेशे दृष्ट्वा विश्वामित्रमुपस्थितं ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं विनयावमतोऽभवत् ।
प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिं ॥ ६ ॥
इमे प्राणाः सुतश्चायमियं पत्नी मुने मम ।
येन ते कृत्यमस्त्याशु तद्गृहार्णार्थमुत्तमं ॥ ७ ॥
यद्दान्यत् कार्यमस्माभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

पूष्णः स मासो राजर्षे दीयतां मम दक्षिणा ।
राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यते स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

ब्रह्मन्मयैव संपूर्णो मासोऽम्लानतपोधन ।
तिष्ठत्येतद्दिनाहं यत्तत् प्रतीक्षस्व मा चिरं ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

एवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः ।
शापं तव प्रदास्यामि नचेदद्य प्रदास्यसि ॥ ११ ॥

पश्चिब ऊचुः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
कुतः पुष्टानि मिषाणि कुतोऽर्थः साम्प्रतं मम ।
प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं यायामधः कथं ॥ १३ ॥
किमु प्राणान् विमुञ्चामि कान्दिशं याम्यकिञ्चनः ।
यदि नाशं गमिष्यामि अप्रदाय प्रतिश्रुतं ॥ १४ ॥
ब्रह्मस्वहृत् कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः ।
अथवा प्रेक्ष्यतां यास्ये वरमेवात्मविक्रयः ॥ १५ ॥

पश्चिब ऊचुः ।

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखं ।
प्रत्युवाच तदा पत्नी बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १६ ॥
त्यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय ।
शशानवद्वर्जनीयो नरः सत्यवद्भिष्कृतः ॥ १७ ॥
नातः परतरं धर्मं वर्दन्ति पुरुषस्य तु ।
यादृशं पुरुषव्याघ्र स्वसत्यपरिपालनं ॥ १८ ॥

अग्निहोचमधीतं वा दानाद्याद्याखिलाः क्रियाः ।
 भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणं ॥ १९ ॥
 सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशास्त्रेषु धीमतां ।
 तारणायान्वृतं तद्वत् पातनायाकृतात्मनां ॥ २० ॥
 सप्ताश्वमेधानाकृत्य राजसूयञ्च पार्थिवः ।
 कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गादसत्यवचनात् सकृत् ॥ २१ ॥
 राजन् जातमपत्यं मे इत्युक्त्वा प्रहरोद ह ।
 बाष्पान्मुपुतनेचान्तामुवाचेदं महीपतिः ॥ २२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

विमुञ्च भद्रे सन्तापमयं तिष्ठति बालकः ।
 उच्यतां वक्रुकामासि यदा त्वं गजगामिनि ॥ २३ ॥

पलुः उवाच ।

राजन् जातमपत्यं मे सतां पुत्रफलाः स्त्रियः ।
 स मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां ॥ २४ ॥

पश्चिब ऊचुः ।

एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ययौ मोहं महीपतिः ।
 प्रतिलभ्य च संज्ञां स विललापातिदुःखितः २५ ॥
 महद्दुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेवं ब्रवीषि मां ।
 किन्तव स्मितसंलापा मम पापस्य विस्मृताः ॥ २६ ॥
 हाहा कथं त्वया शक्यं वक्रुमेतत् शुचिसिते ।
 दुर्वाच्यमेतद्वचनं कर्तुं शक्नोम्यहं कथं ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा स नरश्रेष्ठो धिग्धिगित्यसहदुःखवन् ।
 निपपात महीपृष्ठे मूर्च्छयाभिपरिभुतः ॥ २८ ॥
 शयानं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रं महीपतिं ।
 उवाचेदं सकलस्य राजपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

पत्न्युवाच ।

हा महाराज कस्येदमपध्यानमुपस्थितं ।
 यत्त्वं निपतितो भूमौ राङ्गवास्तरणोचितः ॥ ३० ॥
 येन कोट्यग्रगोवित्तं विप्राणामपवर्जितं ।
 स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपिति मे पतिः ॥ ३१ ॥
 हा कष्टं किं तवानेन कृतं देव महीक्षिता ।
 यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योऽयं नीतः प्रस्वापनीं दशं ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा सापि सुश्रोणी मूर्च्छिता निपपात ह ।
 भर्तृदुःखमहाभारेणासह्येन निपीडिता ॥ ३३ ॥
 तौ तथा पतितौ मृमावनाथौ पितरौ शिशुः ।
 दृष्ट्वात्यन्तं क्षुधाविष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
 तात तात ददस्वान्नमम्बाम्भ भोजनं दद ।
 क्षुब्धे बलवती जाता जिह्वाग्रं शुष्यते तथा ॥ ३५ ॥

पत्निव ऊचुः ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपाः ।
 दृष्ट्वा तु तं हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितं ॥ ३६ ॥
 स वारिणा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र तां ददस्वेष्टदक्षिणां ॥ ३७ ॥

ऋणं धारयतो दुःखमहन्यहनि वर्द्धते ।
 आघ्याय्यमानः स तदा हिमशीतेन वारिणा ॥ ३८ ॥
 अवाप्य चेतनां राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य च ।
 पुनर्मूर्ध्नि समापेदे स च क्रोधं ययौ मुनिः ॥ ३९ ॥
 स समाश्वास्य राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ।
 दीयतां दक्षिणा सा मे यदि धर्ममवेक्षसे ॥ ४० ॥
 सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ।
 सत्यञ्चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४१ ॥
 अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतं ।
 अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४२ ॥
 अथवा किं ममैतेन साम्ना प्रोक्तेन कारणं ।
 अनार्यं पापसंकल्पे क्रूरे चानृतवादिनि ॥ ४३ ॥
 त्वयि रात्रि प्रभवति सङ्गावः श्रूयतामयं ।
 अद्य मे दक्षिणां राजन् दास्यति भवान् यदि ॥ ४४ ॥
 अस्ताचलं प्रयातेऽर्के शप्स्यामि त्वां ततो भ्रुवं ।
 इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा चासीद्भयात्तुरः ॥ ४५ ॥
 कान्दिग्भूतोऽधमो निःस्वो नृशंसधनिनार्हितः ।
 भार्यास्य भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम ॥ ४६ ॥
 मा शापानलनिर्द्दग्धः पञ्चत्वमुपयास्यसि ।
 स तथा चोद्यमानस्तु राजा पद्मपा पुनः पुनः ॥ ४७ ॥
 प्राह भद्रे करोम्येष विक्रयं तव निर्द्दुष्टः ।
 नृशंसैरपि यत् कर्तुं न शक्यं तत् करोम्यहं ॥ ४८ ॥

यदि मे शक्यते वाणी वक्तुमीदृक् सुदुर्लभः ।
एवमुक्त्वा ततो भार्यां गत्वा नगरमातुरः ।
वाघ्यापिहितकण्ठाश्चस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥

राजोवाच :

भो भो नागरिकाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंसोऽहममानुषः ॥ ५० ॥
राक्षसो वातिकठिनस्ततः पापतरोऽपि वा ।
विक्रेतुं दयितां प्राप्तो यो न प्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ ५१ ॥
यदि वः कस्यचित् कार्यं दास्या प्राणेष्टया मम ।
स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत् सन्धारयाम्यहं ॥ ५२ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

अथ वृद्धो द्विजः कश्चिदागत्याह नराधिपं ।
समर्पयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः ॥ ५३ ॥
अस्ति मे वित्तमस्तोकं सुकुमारी च मे प्रिया ।
यहकर्म न शक्नोति कर्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ॥ ५४ ॥
कर्मण्यतावयोरूपशीलानां तव योषितः ।
अनुरूपमिदं वित्तं यद्वाणार्पय मेऽवलां ॥ ५५ ॥
एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
व्यदीर्यत मनो दुःखान्न चैनं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ५६ ॥
ततः स विप्रो नृपतेर्वत्कलान्ते दृढं धनं ।
बद्धा केशेष्वयादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५७ ॥

रुगेद रोहितास्योऽपि दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
हस्तेन वस्त्रमाकर्षन् काकपक्षधरः शिशुः ॥ ५८ ॥

राजपत्न्युवाच ।

मुञ्चार्थं मुञ्च तावन्मां यावत् पश्याम्यहं शिशुं ।
दुर्लभं दर्शनं तात पुनरस्य भविष्यति ॥ ५९ ॥
पश्यैहि वत्स मामेवं मातरं दास्यतां गतां ।
मां मा स्पृक्षीराजपुत्र असृश्याहं तवाधुना ॥ ६० ॥
ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
समम्यधावदम्बेति रुदन् सास्त्राविलेक्षणः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रेता बालमभ्याहनत् पदा ।
वदंस्तथापि सोऽम्बेति नैवामुञ्चत मातरं ॥ ६२ ॥

राजपत्न्युवाच ।

प्रसादं कुरु मे नाथ क्रीणीष्वेमञ्च बालकं ।
क्रीतापि नाहं भवतो विनैनं कार्यसाधिका ॥ ६३ ॥
इत्थं ममाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखो भव ।
मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्विनीं ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गृह्यतां विस्रमेतत्ते दीयतां बालको मम ।
स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वेतनं ।
शतं सहस्रं लक्षञ्च कोटिमूल्यं तथा परैः ॥ ६५ ॥

पथिव ऊचुः ।

तथैव तस्य तद्विस्तं बद्धोत्तरपटे ततः ।
 प्रपृच्छ बालकं माया सदैकस्थमवन्धयत् ॥ ६६ ॥
 नीयमानौ तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्रौ स पार्थिवः ।
 विखलाप सुदुःखार्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः ॥ ६७ ॥
 यां न वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्न च पृथग्जनः ।
 दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्वमागता ॥ ६८ ॥
 सूर्यवंशप्रसूतोऽयं सुकुमारकराङ्गुलिः ।
 संप्राप्तो विक्रयं बालो धिक्कामस्तु सुदुर्मतिं ॥ ६९ ॥
 हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्थस्य दुर्नयैः ।
 दैवाधीनां दशां प्राप्तो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् ॥ ७० ॥

पथिव ऊचुः ।

एवं विखपतो राज्ञः स विप्रोऽन्तरधीयत ।
 दृष्ट्वेहादिभिस्तुङ्गैस्तावादाय त्वरान्वितः ॥ ७१ ॥
 विश्वामित्रस्ततः प्राप्तो नृपं वित्तमयाचत ।
 तस्यै समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्वनं ॥ ७२ ॥
 तद्विस्तं स्तोकमालोक्य दारविक्रयसम्भवं ।
 शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥
 क्षत्रबन्धो ममेमां त्वं सदृशीं यन्नदक्षिणां ।
 मन्थसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परं ॥ ७४ ॥
 तपसोऽच सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च ।
 मत्प्रभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ॥ ७५ ॥

४

हरिश्चन्द्र उवाच ।

अन्यां दास्यामि भगवन् कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यतां ।
साम्प्रतं नास्ति विघ्नीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चतुर्भागः स्थितो योऽयं दिवसस्य नराधिप ।
एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ॥ ७७ ॥

पश्चिम उवाच ।

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निर्घृणं वचः ।
तदादाय धनं तूष्णं कुपितः कौशिको ययौ ॥ ७८ ॥
विश्वामित्रे गते राजा भयशोकाद्धिमध्यगः ।
सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥
वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्येण मानवः ।
स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ॥ ८० ॥
अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् ।
दुर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्मश्रूलो दन्तुरो घृणी ॥ ८१ ॥
कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गरूक्षाक्षः पक्ष्माक्षरः ।
गृहीतपक्षिपुञ्जश्च श्वमाल्यैरलङ्कृतः ॥ ८२ ॥
कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।
श्वगणाभिदृतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

चण्डाल उवाच ।

अहमर्थी त्वया शीघ्रं कथयस्वात्मवेतनं ।
स्तोकेन बहुना वापि येन वै लभ्यते भवान् ॥ ८४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तं तादृशमयास्यच्च क्रूरहृष्टं सुनिष्ठुरं ।
वदन्तमतिदुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्श्विवः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ।

चण्डालोऽहमिहास्थितः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
विख्यातो बध्यबधको मृतकम्वलहारकः ॥ ८६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

नाहं चण्डालदासत्वमिच्छेयं सुविगर्हितं ।
वरं शापाग्निना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्यैवं वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।
कोपामर्षविहृत्ताक्षः प्राह चेदं नराधिपं ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चण्डालोऽयमनन्तं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।
कस्माच्च दीयते मद्भ्यमशेषा यच्चदक्षिणा ॥ ८९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् सूर्यवंशोत्थमात्मानं वेद्मि कौशिक ।
कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मविक्रयजं मम ।
न प्रदास्यसि कालेन शप्स्यामि त्वामसंशयं ॥ ९१ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवितः ।
 प्रसीदेति वदन् पादावधेर्जग्राह विह्वलः ॥ ८२ ॥
 दासोऽस्यप्राप्तोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वङ्गकृतश्च विशेषतः ।
 कुरु प्रसादं विप्रर्षे कष्टश्चण्डालसङ्करः ॥ ८३ ॥
 भवेद्यं वित्तशेषेण सर्वकर्मकरो वशः ।
 तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्यश्चित्तानुवर्त्तकः ॥ ८४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि प्रेष्यो मम भवान् चण्डालाय ततो मया ।
 दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्घ्यदेन वै ॥ ८५ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

एवमुक्ते तदा तेन श्वपाको दृष्टमानसः ।
 विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्वा बद्धा नरेश्वरं ॥ ८६ ॥
 दण्डप्रहारसंभ्रान्तमतीवव्याकुलेन्द्रियं ।
 दृष्टबन्धुवियोगार्त्तमनयन्निजपत्तनं ॥ ८७ ॥
 हरिश्चन्द्रस्ततो राजा वसंश्चण्डालपत्तने ।
 प्रातर्मथ्याह्नसमये सायञ्चेतदगायत ॥ ८८ ॥
 बाला दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः ।
 मां स्मरत्यसुखाविष्टा मोचयिष्यति नौ नृपः ॥ ८९ ॥
 उपात्तवित्तो विप्राय दत्वा वित्तमतोऽधिकं ।
 न सा मां स्रगशावाक्षी वेत्ति पापतरं कृतं ॥ ९० ॥

राज्यनाशः सुहृत्प्रागो भार्यातनयविक्रयः ।
 प्राप्ता चण्डालता चेतमहो दुःखपरम्परा ॥ १०१ ॥
 एवं स निवसन्नित्यं सस्मार दयितं सुतं ।
 भार्याच्चात्मसमाविष्टां हृतसर्वस्व आतुरः ॥ १०२ ॥
 कस्य चित्तव्य कालस्य मृतचेलापहारकः ।
 हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा श्मशाने तद्वशानुगः ॥ १०३ ॥
 चण्डालेनानुशिष्टश्च मृतचेलापहारिणा ।
 श्वागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवानिशं ॥ १०४ ॥
 इदं रात्रेऽपि देयञ्च षड्भागन्तु शवं प्रति ।
 चयस्तु मम भागाः स्युर्द्वौ भागौ तव वेतनं ॥ १०५ ॥
 इति प्रतिसमादिष्टो जगाम श्वमन्दिरं ।
 दिशं तु दक्षिणां यच्च वाराणस्यां स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
 श्मशानं घोरसंनादं शिवाशतसमाकुलं ।
 श्वमौलिसमाकीर्णं दुर्गन्धं बहुधूमकं ॥ १०७ ॥
 पिशाचभूतवेतालडाकिनीयक्षसंकुलं ।
 यमप्रगोमायुसंकीर्णं श्वष्टन्दपरिवारितं ॥ १०८ ॥
 अस्थिसंघातसंकीर्णं महादुर्गन्धसंकुलं ।
 नानामृतसुहृन्नादरौद्रकोलाहलायुतं ॥ १०९ ॥
 हा पुत्र मित्र हा बन्धो भ्रातृवत्स प्रियाद्य मे ।
 हा पते भगिनि मातर्हा मातुल पितामह ॥ ११० ॥
 मातामह पितः पौत्र क्व गतोऽस्थेहि बान्धव ।
 इत्येवं वदतां यच्च ध्वनिः संश्रूयते महान् ॥ १११ ॥

ज्वलन्मांसवसामेदच्छमच्छमितसंकुलं ॥ ११२ ॥
 अर्द्धदग्धाः शवाः श्यामाविकसद्दन्तपंक्तयः ।
 हसन्तीवाग्निमध्यस्थाः कायस्थेयं दशा त्विति ॥ ११३ ॥
 अग्नेश्चटचटाशब्दौ वयसामस्थिपंक्तिषु ।
 बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुक्लसेषु प्रहर्षजः ॥ ११४ ॥
 गायतां भूतवेतालपिशाचगणरक्षसां ।
 श्रूयते सुमहान् घोरः कल्पान्त इव निःस्वनः ॥ ११५ ॥
 महामहिषकारीषगोशृङ्गाशिसंकुलं ।
 तदुत्थभस्मकूटैश्च दृतं सास्थिभिरुन्नतैः ॥ ११६ ॥
 नानोपहारस्रग्दीपकाकविच्छेपकालिकं ।
 अनेकशब्दबहुलं श्लशानं नरकायते ॥ ११७ ॥
 सवह्निगर्भैरश्विभैः शिवास्तैर्निनादितं भीषणरावगच्छरं ।
 भयं भयस्याप्युपसञ्जनैर्दृशं श्लशानमाक्रन्दविरावदारुणं ।
 स राजा तत्र संप्राप्तो दुःखितः शोचनोद्यतः ॥ [११८॥]
 हा भृत्या मन्त्रिणो विप्राः क्व तद्राज्यं विधे गतं ॥ ११९ ॥
 हा शैथ्ये पुत्र हा बाल मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकं ।
 विश्वामित्रस्य दोषेण गताः कुचापि ते मम ॥ १२० ॥
 इत्येवं चिन्तयंस्तत्र चण्डालोक्तं पुनः पुनः ।
 मलिनो रूक्षसर्वाङ्गः केशवान् गन्धवान् ध्वजी ॥ १२१ ॥
 लकुटी कालकल्पश्च धावंश्चापि ततस्ततः ।
 अस्मिन् शव इदं मूल्यं प्राप्तं प्राप्स्यामि चाप्युत ॥ १२२ ॥
 इदं मम इदं रात्रे मुख्यचण्डालके त्विदं ।

इति धावन् दिशो राजा जीवन् योग्यन्तरं गतः ॥ १२३ ॥
 जीर्णकपटसुग्रीवकृतकन्यापरिग्रहः ।
 चितामखरजोहितमुखबाहूदराङ्गप्रिकः ॥ १२४ ॥
 नानामेदोवसामञ्जलिपाण्यङ्गुलिः खसन् ।
 नानाशवोदनकृताहारवृत्तिपरायणः ॥ १२५ ॥
 तदीयमात्यसंश्लेषकृतमस्तकमखडनः ।
 न रात्रौ न दिवा श्वेते हा हेति प्रवदन् मुहुः ॥ १२६ ॥
 एवं द्वादशमासास्तु नीताः शतसमोपमाः ।
 स कदाचिन्नृपश्रेष्ठः आन्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १२७ ॥
 निद्राभिभूतो रूक्षाङ्गो निश्रेष्ठः सुप्त एव च ।
 तत्रापि शयनीये स दृष्टवानङ्गुतं महत् ॥ १२८ ॥
 श्मशानाभ्यासयोगेन दैवस्य बलवत्तया ।
 अन्यदेहेन दत्त्वा तु गुरवे गुरुदक्षिणां ॥ १२९ ॥
 तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदानास्तु निष्कृतिः ।
 आत्मानं स ददर्शय पुङ्ग्वसीगर्भसम्भवं ॥ १३० ॥
 तत्रस्थश्चाप्यसौ राजा सोऽचिन्तयदिदं तदा ।
 इतो निष्क्रान्तमात्रो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥ १३१ ॥
 अनन्तरं स जातस्तु तदा पुङ्ग्वसबाहकः ।
 श्मशानमृतसंस्कारकरणेषु सदोद्यतः ॥ १३२ ॥
 प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे श्मशानेऽय मृतो द्विजः ।
 आसीतो बन्धुभिर्दृष्टेन तत्राधनो गुणी ॥ १३३ ॥
 मूल्यार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु ब्राह्मणाः ।

ऊचुस्ते ब्राह्मणास्तथ विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ १३४ ॥
 पापिष्ठमशुभं कर्म कुरु त्वं पापकारक ।
 हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विश्वामित्रेण पुक्कसः ॥ १३५ ॥
 हतः पुण्यविनाशेन ब्राह्मणस्थापनाशनात् ।
 यदा न क्षमते तेषां तैः स शप्तो ब्रूषा तदा ॥ १३६ ॥
 गच्छ त्वं नरकं घोरमधुनैव नराधम ।
 इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा ॥ १३७ ॥
 अपश्यद्यमदूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् ।
 तैः सङ्गृहीतमात्मानं नीयमानं तदा बलात् ॥ १३८ ॥
 पश्यति स्म भृशं खिन्नो हा मातः पितरद्य मे ।
 एवं वादी स नरके तैलद्रोण्यां निपातितः ॥ १३९ ॥
 क्रकचैः पाण्डमानस्तु क्षुरधाराभिरप्यधः ।
 अन्धे तमसि दुःखार्त्तः पूयशोखितभोजनः ॥ १४० ॥
 सप्तवर्षं मृतात्मानं पुक्कसत्वे ददर्श ह ।
 दिनं दिनं तु नरके दह्यते पच्यतेऽन्यतः ॥ १४१ ॥
 खिद्यते क्षोभ्यतेऽन्यथ मार्यते पाण्यतेऽन्यतः ।
 क्षार्यते दीप्यतेऽन्यथ शीतवाताहतोऽन्यतः ॥ १४२ ॥
 एकं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ।
 तथा वर्षशतं तत्र आवृतं नरके भटैः ॥ १४३ ॥
 ततो निपातितो भूमौ विष्ठाशी श्वा व्यजायत ।
 वान्ताशी शीतदग्धश्च मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १४४ ॥
 अथापश्यत् खरं देहं हस्तिनं वानरं फणुं ।

छागं विडाखं कर्हं च गामविं पश्चिमं कृमिम् ॥ १४५ ॥
 मत्स्यं कूर्मं वराहञ्च श्वाविधं कुक्कुटं शुक्रं ।
 शारिकां स्त्रावरांश्चैव सर्पमन्यांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥
 दिवसे दिवसे जन्म प्राखिनः प्राखिनस्तदा ।
 अपश्यद्दुःखसन्तप्तो दिनं वर्षशतं तथा ॥ १४७ ॥
 एवं वर्षशतं पूर्णं गतं तत्र कुयोनिषु ।
 अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलोद्भवम् ॥ १४८ ॥
 तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम् ।
 भार्या हता च पुत्रश्च स चैकाकी वनं गतः ॥ १४९ ॥
 तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् ।
 विभक्षयिषुमायातं शरभेण समन्वितम् ॥ १५० ॥
 पुनश्च भक्षितः सोऽपि भार्यां शोचितुमुद्यतः ।
 हा श्रेष्ठे क्व गतास्यस्य मामिहापास्य दुःखितं ॥ १५१ ॥
 अपश्यत् पुनरेवापि भार्यां स्वां सहपुत्रकां ।
 पायस्व त्वं हरिश्चन्द्र किं द्यूतेन तव प्रभो ॥ १५२ ॥
 पुत्रस्ते शोच्यतां प्राप्तो भार्यया श्रेष्ठया सह ।
 स नापश्यत् पुनरपि धावमानः पुनः पुनः ॥ १५३ ॥
 अत्रापश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ।
 नीयते मुक्तकेशी सा दीना विवसना बलात् ॥ १५४ ॥
 हाहावाक्यं प्रमुच्यन्ती पायस्वेत्यसहस्रवना ।
 अत्रापश्यत् पुनस्तत्र धर्मराजस्य शासनात् ॥ १५५ ॥
 आनन्दमनोरिहस्था आगच्छेह नराधिप ।

विश्वामित्रेण विश्वाप्तो यमो राजंस्तु वार्यतः ॥ १५६ ॥
 इत्युक्त्वा सर्पपाशैस्तु नीयते बलवद्भिः ।
 आह्वयेन कथितं विश्वामित्रस्य चेष्टितं ॥ १५७ ॥
 तथापि तस्य विकृतिर्नाधर्मोऽपि व्यवर्तत ।
 एताः सर्वा दशास्तस्य याः स्वप्ने सम्प्रदर्शिताः ॥ १५८ ॥
 सर्वास्तास्तेन सम्मुक्ता यावद्वर्षाणि द्वादश ।
 व्यतीते द्वादशे वर्षे नीयमानो भटैर्बलात् ॥ १५९ ॥
 यमं सोऽपश्यदाकारादुवाच च नराधिपम् ।
 विश्वामित्रस्य कोपोऽयं दुर्निवार्यो महात्मनः ॥ १६० ॥
 पुत्रस्य ते मृत्युमपि प्रदास्यति स कौशिकः ।
 गच्छ त्वं मानुषं लोकं दुःखशेषं च भुङ्क्स्व वै ॥
 गतस्य तत्र राजेन्द्र श्रेयस्तव भविष्यति ॥ १६१ ॥
 व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते नराधिपः ।
 अन्तरिक्षाच्च पतितो यमदूतैः प्रणोदितः ॥ १६२ ॥
 पतितो यमलोकाच्च विबुद्धो भयसम्भ्रमात् ।
 अहो कष्टमिति ध्यात्वा क्षते क्षारावसेवनं ॥ १६३ ॥
 स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्यान्तो नोपलभ्यते ।
 स्वप्ने दृष्टं मया यत्तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ १६४ ॥
 गतेत्यपृच्छ तत्रस्थान् पुङ्गवांस्तु स सम्भ्रमात् ।
 नेत्युचुः केचित्तत्रस्था एवमेवापरेऽभवन् ॥ १६५ ॥
 श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरणमोयिवान् ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु मे देवाः शैव्याया बालकस्य च ॥ १६६ ॥

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
 परावराय बुधाय पुराखायाव्ययाय च ॥ १६७ ॥
 नमो बृहस्पते तुभ्यं नमस्ते वासवाय च ।
 हवमुक्ता स राजा तु युक्तः पुनसकर्मसि ॥ १६८ ॥
 शवानां मूल्यकरणे पुनर्नष्टस्मृतिर्यथा ।
 मखिनो जटिलः कृष्णो लकुटी विह्वलो नृपः ॥ १६९ ॥
 नैव पुत्रो न भार्या तु तस्य वै स्मृतिगोचरे ।
 नष्टोत्साहो राज्यनाशाच्छान्ने निवसंस्तदा ॥ १७० ॥
 अथाजगाम स्वसुतं मृतमादाय लाघिनी ।
 भार्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि बालकं ॥ १७१ ॥
 हा वत्स हा पुत्र शिशो इत्येवं वदती मुहुः ।
 कृशा विवर्णा विमनाः पांशुध्वस्तशिरोरुहा ॥ १७२ ॥

राजपत्न्युवाच ।

हा राजन्नाद्य बालं त्वं पश्यसीमं महीतले ।
 रममाणं पुरा दृष्टं दृष्टं पुष्टाहिना मृतं ॥ १७३ ॥
 तस्या विलापशब्दन्तमाकर्ण्य स नराधिपः ।
 अगाम त्वरितोऽचेति भविता मृतकम्बलः ॥ १७४ ॥
 स तां रोरुदतीं भार्यां नाभ्यजानात्तु पार्थिवः ।
 चिरप्रवाससन्तप्तां पुनर्जातामिवाबलां ॥ १७५ ॥
 सापि तं चारुकेशान्तं पुरा दृष्ट्वा जटालकं ।
 नाभ्यजानात्पुनस्तदा मुष्कदृष्टोपमं नृपं ॥ १७६ ॥
 सोऽपि कृष्णपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितं ।

नरेन्द्रलक्ष्मणोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः ॥ १७७ ॥
 अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येष कुले शिशुः ।
 जातो नीतः कृतान्तेन कामप्याशां दुरात्मना ॥ १७८ ॥
 एवं दृष्ट्वा हि मे बाह्यं मातुस्तत्तद्गन्धर्विनं ।
 स्मृतिमभ्यागतो बाह्यो रोहितास्थोऽञ्जलोचनः ॥ १७९ ॥
 सोऽप्येतामेव मे वत्सो वयोऽवस्थामुपागतः ।
 नीतो यदि न घोरेण कृतान्तेनात्मनो वशं ॥ १८० ॥

राजपत्न्यवाच ।

हा वत्स कस्य पापस्य अपधानादिदं महत् ।
 दुःखमापतितं घोरं यस्यान्तो नोपलभ्यते ॥ १८१ ॥
 हा नाथ राजन् भवता मामनाश्लास्य दुःखितां ।
 कापि सन्निष्ठता स्थाने विप्रध्वं स्वीयते कथं ॥ १८२ ॥
 राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ।
 हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः किं विधे न कृतं त्वया ॥ १८३ ॥
 इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्वस्थानतश्च्युतः ।
 प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतं ॥ १८४ ॥
 कष्टं शैथ्येयमेषा हि स बाह्योऽयमितीरयन् ।
 बरोद दुःखसन्तप्तो मूर्च्छामभिजगाम च ॥ १८५ ॥
 सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतं ।
 मूर्च्छिता निपपातार्ता निखेष्टा धरणीतले ॥ १८६ ॥
 चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समं ।
 विलेपतुः सुसन्तप्तौ शोकभारावपीडितौ ॥ १८७ ॥

राजोवाच ।

हा वत्स सुकुमारं ते स्वस्तिधूनासिकालकं ।
 पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्यते ॥ १८८ ॥
 तात तातेति मधुरं ब्रुवाणं स्वयमागतं ।
 उपगुह्य वदिष्ये कं वत्स वत्सेति सौहृदात् ॥ १८९ ॥
 कस्य आनुप्रसीतेन पिङ्गेन क्षितिरेणुना ।
 ममोत्तरीयमुत्सृजं तद्याङ्गं मलमेधति ॥ १९० ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्भूतो मनोहृदयमन्दनः ।
 मया कुपिषा हा वत्स विक्रीतो येन वस्तुवत् ॥ १९१ ॥
 हृत्वा राज्यमशेषं मे ससाधनधनं महत् ।
 दैवाहिना नृशंसेन दष्टो मे तनयस्ततः ॥ १९२ ॥
 अहं दैवाहिदष्टस्य पुत्रस्थाननपङ्कजं ।
 निरीक्षन्नपि घोरेण विषेणान्धीकृतोऽधुना ॥ १९३ ॥
 श्वमुक्त्वा तमादाय बालकं बाष्पगद्गदः ।
 परिध्वज्य च निखेटो मूर्च्छया निपपात ह ॥ १९४ ॥

राजपुत्रोवाच ।

अयं स पुत्रपथ्याग्रः स्वरेखैवोपलक्ष्यते ।
 विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संशयः ॥ १९५ ॥
 तदास्य नासिका दुक्ता अग्रतोऽधोमुखं गता ।
 दन्ताश्च मुकुलप्रस्थाः स्यातकीर्त्तैर्महात्मनः ॥ १९६ ॥
 अशानमागतः कस्मादसौ स नरेश्वरः ।
 अपहाय पुत्रशोकं सापश्यत् पतितं कर्त्ति ॥ १९७ ॥

प्रकृष्टा विस्मिता दीना भर्तृपुत्राधिपीडिता ।
 वीक्षन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्तृदण्डं जुगुप्सितं ॥ १९८ ॥
 श्वपाकाहमतो मोहं जगामायतलोचना ।
 प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत ॥ १९९ ॥
 धिक् त्वां दैवातिकरणं निर्म्मर्यादं जुगुप्सितं ।
 येनायममरप्रस्थो नीतो राजा श्वपाकतां ॥ २०० ॥
 राज्यनाशं सुहृत्तयागं भार्यातनयविक्रयं ।
 प्रापयित्वापि नो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः ॥ २०१ ॥
 हा राजन् आतसन्तापामित्यं मां धरणीतलात् ।
 उत्थाप्य नाद्य पर्यङ्कमारोहेति किमुच्यते ॥ २०२ ॥
 नाद्य पश्यामि ते ह्यं भृङ्गारमघवा पुनः ।
 चामरं व्यजनञ्चापि कोऽयं विधिविपर्ययः ॥ २०३ ॥
 यस्वाग्रे व्रजतः पूर्वं राजानो भृत्यतां गताः ।
 खोत्तरीयैरकुर्वन्त नीरजस्त्रं महीतलं ॥ २०४ ॥
 सोऽयं कपाससंलग्नघटीघटनिरन्तरे ।
 मृतनिर्म्मात्यसूचान्तर्गूढकेशे सुदारुणे ॥ २०५ ॥
 वसानिस्वन्दसंगुष्कमहीपुटकमण्डिते ।
 भस्माङ्गारार्चदग्धास्थिमज्जसंघट्टभीषणे ॥ २०६ ॥
 यद्भगोमायुनादार्त्तनष्टसुद्रविहङ्गमे ।
 चिताधूमाततिश्च नीलीकृतदिगन्तरे ॥ २०७ ॥
 कुक्षपाखादनमुदा संप्रहृष्टनिशाचरे ।
 चरत्यमेधे राजेन्द्रः श्मशाने दुःखपीडितः ॥ २०८ ॥

एवमुक्त्वा समाश्लिष्य कण्ठं राघो नृपात्मजा ।
कष्टशोकशताधारा विललापार्चया गिरा ॥ २०६ ॥

राजपुरुषाच ।

राजन् स्वप्नोऽयं तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भवान् ।
तत् कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम ॥ २१० ॥
यद्येतदेवं धर्माच्च नास्ति धर्मो सहायता ।
तथैव विप्रदेवादिपूजने पालने भुवः ॥ २११ ॥
नास्ति धर्मः कुतः सत्यमार्जवं चान्द्रशंसता ।
यच्च त्वं धर्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः ॥ २१२ ॥
इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदं ।
कथयामास तन्वज्जिघा यथा प्राप्ता अपाकता ॥ २१३ ॥
इदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णञ्च दुःखिता ।
स्वपुच्छमरखं भीरुर्यथा हतं न्यवेदयत् ॥ २१४ ॥

राघोनाच ।

प्रिये न रोचये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुम् ।
नात्मायत्तश्च तन्वज्जि पश्य मे मन्दभाग्यतां ॥ २१५ ॥
चण्डालेनाननुज्ञामः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि ।
चण्डालदासतां यास्ये पुनरप्यन्धजन्मनि ॥ २१६ ॥
नरके च पतिष्यामि कीटकः कृमिभोजनः ।
वैतरण्यां महापूयवसाह्मन्सायुषिच्छिले ॥ २१७ ॥
असिपचवने प्राप्य ज्हेदं प्राप्स्यामि दाहकं ।
तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारौरवरौरवौ ॥ २१८ ॥

ममस्य दुःखजलधौ पारः प्राणवियोजनम् ।
 एकोऽपि बालको योऽयमासीदंशकरः सुतः ॥ २१९ ॥
 मम दैवाम्बुवेगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।
 कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायत्तोऽस्मि दुर्गतः ॥ २२० ॥
 अथवा नार्त्तिना क्लिष्टो नरः पापमवेक्षते ।
 तिर्य्यङ्गे नास्ति तदुःखं नासिपचवने तथा ॥ २२१ ॥
 वैतरण्यां कुतस्तादृग् यादृशं पुत्रविप्लवे ।
 सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताशने ॥ २२२ ॥
 निपत्तिष्यामि तन्वज्जि क्षन्तव्यं कुकृतं मम ।
 अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्य शुचिस्मिते ॥ २२३ ॥
 मम वाक्यञ्च तन्वज्जि निबोधादृतमानसा ।
 यदि दत्तं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ॥ २२४ ॥
 परच सङ्गमो भूयात् पुत्रेण सह च त्वया ।
 इह लोके कुतस्त्वेतद्भविष्यति ममेज्जितम् ॥ २२५ ॥
 त्वया सह मम श्रेयो गमनं पुत्रमार्गणे ।
 यन्मया हसता किञ्चिद्रहस्ये वा शुचिस्मिते ॥ २२६ ॥
 अस्त्रीलमुक्तं तत् सर्वं क्षन्तव्यं मम याचतः ।
 राजपत्नीति गर्वेल नावशेयः स ते द्विजः ॥
 सर्वयत्नेन ते तोष्यः स्वामिदैवतवच्छुभे ॥ २२७ ॥

राजपत्नुवाच ।

अहमप्यथ राजर्षे दीप्यमाने हुताशने ।
 दुःखभारासहायैव सह यास्यामि वै त्वया ॥ २२८ ॥

पण्डित उवाच ।

ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकं ।
 भार्यया सहितश्चासौ बद्धाञ्जलिपुटस्तदा ॥ २२८ ॥
 चिन्तयन् परमात्मानमीशं नारायणं हरिं ।
 हृत्कोटरगुहासीनं वासुदेवं सुरेश्वरं ॥
 अनादिनिधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभं ॥ २२९ ॥
 तस्य चिन्तयमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः ।
 धर्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्भुस्त्वरान्विताः ॥ २३० ॥
 आगत्य सर्वे प्रोचुस्ते भो भो राजन् शृणु प्रभो ।
 अयं पितामहः साक्षाद्धर्मश्च भगवान् स्वयं ॥ २३१ ॥
 साध्याश्च विश्वे मरुतो लोकपालाः सवाहनाः ।
 नागाः सिद्धाः सगन्धर्वा रुद्राश्चैव तथाश्विनौ ॥ २३२ ॥
 एते चान्ये च बहवो विश्वामित्रस्तथैव च ।
 विश्वचयेण यो मित्रं कर्तुं न शक्तिः पुरा ॥ २३३ ॥
 विश्वामित्रस्तु ते मैत्रोमिष्टश्चाहर्तुमिच्छति ।
 आरोह ततः प्राप्तो धर्मः शक्रोऽय गाधिजः ॥ २३४ ॥

धर्म उवाच ।

मा राजन् साहसं कार्ष्णीर्धर्मोऽहं त्वामुपागतः ।
 तितिश्चादमसत्याद्यैः स्वगुणैः परितोषितः ॥ २३५ ॥

इन्द्र उवाच ।

हरिश्चन्द्र महाभाग प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिकं ।
 त्वया सभार्यपुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः ॥ २३६ ॥

भ

आरोह चिदिवं राजन् भार्यापुत्रसमन्वितः ।
सुदुष्प्रापं नरैरन्यैर्जितमात्मीयकर्मभिः ॥ २३८ ॥

पश्चिब ऊचुः ।

ततोऽमृतमयं वर्षमपमृत्युविनाशनं ।
इन्द्रः प्राख्यजदाकाशाञ्चितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥
पुष्पवर्षश्च सुमहद्देवदुन्दुभिनिखनं ।
ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥
समुत्तस्थौ ततः पुत्रो राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥
ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् ।
सभार्यः स्वश्रिया युक्तो दिव्यमाल्याम्बरान्वितः ॥ २४२ ॥
सुस्थः सम्पूष्णहृदयो मुदा परमया युतः ।
बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयश्चैनमभाषत ॥ २४३ ॥
सभार्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सङ्गतिं परां ।
समारोह महाभाग निजानां कर्मणां फलैः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराजाननुष्णातः स्वामिना श्वपचेन वै ।
अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्येऽहं सुराख्यं ॥ २४५ ॥

धर्म उवाच ।

तवैनं भाविनं ह्योशमवगम्यात्ममाधया ।
आत्मा श्वपाकतां नीतो दर्शितं तच्च चापसं ॥ २४६ ॥

इन्द्र उवाच ।

प्रार्थ्यते यत् परं स्थानं समस्तैर्मनुजैर्भुवि ।
तदारोह हरिश्चन्द्र स्थानं पुण्यकृतां नृणां ॥ २४७ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराज नमस्तुभ्यं वाक्यञ्चैतन्निबोध मे ।
प्रसादसुमुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रश्रयान्वितः ॥ २४८ ॥
मच्छोकमग्नमनसः कोशस्थानगरे जनाः ।
तिष्ठन्ति तानपोद्घाद्य कथं यास्याम्यहं दिवं ॥ २४९ ॥
ब्रह्महत्या गुरोर्घातो गोबधः स्त्रीबधस्तथा ।
तुल्यमेभिर्महापापं भक्तत्यागेऽप्युदाहृतं ॥ २५० ॥
भजन्तं भक्तमत्याज्यमदुष्टं त्यजतः सुखं ।
नेह नामुच पश्यामि तस्माच्छक दिवं ब्रज ॥ २५१ ॥
यदि ते संहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ।
ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥ २५२ ॥

इन्द्र उवाच ।

बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिक्षानि वै पृथक् ।
कथं संघातभोग्यं त्वं भूयः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

शक भुङ्क्ते नृपो राज्यं प्रभाषेण कुटुम्बिनां ।
यजते च महायज्ञैः कर्म पौर्त्तं करोति च ॥ २५४ ॥
तच्च तेषां प्रभाषेण मया सर्वमनुष्ठितं

उपकर्तृन् न सन्त्यक्ष्ये तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥
 तस्माद्यन्मम देवेश किञ्चिदस्ति सुचेष्टितं ।
 दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥
 बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्मणः ।
 तदस्तु दिनमध्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 प्रसन्नचेता धर्म्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः ॥ २५८ ॥
 विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलं ।
 गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमरुह्यतामिति ॥ २५९ ॥
 तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः ।
 आनीय रोहितास्यञ्च विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥
 अयोध्यास्थे पुरे रम्ये सोऽभ्यसिञ्चन्नृपात्मजं ।
 देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिच्य नराधिपं ॥ २६१ ॥
 राज्ञा सह तदा सर्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।
 सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुह्युर्जनाः ॥ २६२ ॥
 पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः ।
 तदा सम्भूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥
 सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीपतिः ।
 आसाञ्चक्रे पुराकारे वप्रप्राकारसंघटे ॥ २६४ ॥
 ततस्तस्यर्द्धिमालोक्य स्रोकं तपोशना जगौ ।
 दैत्याचार्यो महाभागः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २६५ ॥

शुक्र उवाच ।

हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 यः शृणोति स्वदुःखार्तः स सुखं महदाप्नुयात् ॥ २६६ ॥
 स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुद्गार्थी पुद्गमाप्नुयात् ।
 भार्यार्थी प्राप्नुयाद्भार्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ २६७ ॥
 अहो तितिक्षामाहात्म्यमहो दानफलं महत् ।
 यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीष्चेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥

पक्षिण उचुः ।

एतत्ते सर्व्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितं ।
 अतः परं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तम ॥ २६९ ॥
 विपाको राजसयस्य पृथिवीक्षयकारणं ।
 तद्विपाकनिमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं । ८ ।

नवमोऽध्यायः ।

पक्षिण उचुः ।

राज्यच्युते हरिश्चन्द्रे गते च चिदशालयं ।
 निश्चक्राम महातेजा जलवासात् पुरोहितः ॥ १ ॥
 वशिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गङ्गापर्य्युषितो मुनिः ।
 ब्रुवाव च समस्तन्तु विश्वामिषविचेष्टितं ॥ २ ॥

हरिश्चन्द्रस्य नाशञ्च राज्ञश्चोदारकर्म्मणः ।
 चण्डालसंप्रयोगञ्च भार्यातनयविक्रयं ॥ ३ ॥
 स श्रुत्वा सुमहाभागः प्रीतिमानवनीपतौ ।
 चकार कोपं तेजस्वी विश्वामिचमृषिम्यति ॥ ४ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

मम पुत्रशतं तेन विश्वामिचेष्ट घातितं ।
 तचापि नाभवत्क्रोधस्तादृशो वाटृशोऽद्य मे ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा नराधिपमिमं स्वराज्यादवरोपितं ।
 महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकं ॥ ६ ॥
 यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शचावपि विमत्सरः ।
 अनागाश्चैव धर्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः ॥ ७ ॥
 सपत्नीभृत्यपुत्रस्तु प्रापितोऽन्त्यां दशां नृपः ।
 स राज्याज्ज्यावितोऽनेन बहुशश्च खिलीकृतः ॥ ८ ॥
 तस्मादुरात्मा ब्रह्मद्विष्ट प्राज्ञानामवरोपितः ।
 मच्छापोपहतो मूढः स वक्तव्यमवाप्स्यति ॥ ९ ॥

पक्षिण उवाच ।

श्रुत्वा शापं महातेजा विश्वामिचोऽपि कौशिकः ।
 त्वमप्याडिर्भवस्वेति प्रतिशापमयच्छत ॥ १० ॥
 अन्योन्यशापास्तौ प्राप्तौ तिर्बन्तं परमद्युती ।
 वशिष्ठः स महातेजा विश्वामिचश्च कौशिकः ॥ ११ ॥
 अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमितौजसौ ।
 युयुधातेऽतिसंरब्धौ महाबलपराक्रमौ ॥ १२ ॥

योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाडिरुष्टितः ।
 यन्नवत्यधिकं ब्रह्मन् सहस्रचितयं वक्कः ॥ १३ ॥
 तौ तु पक्षप्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरुविक्रमौ ।
 प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्चक्रतुस्तदा ॥ १४ ॥
 विधूय पक्षाणि वक्रो रक्तोद्धृत्ताक्षिराहमत् ।
 आडिं सोऽप्युन्नतग्रीवो वक्रं पङ्ग्यामताडयत् ॥ १५ ॥
 तयोः पक्षानिलापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि ।
 गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुन्धरा ॥ १६ ॥
 क्ष्मा कम्पमाना जलंधोनुद्धृत्ताम्बुञ्चकार च ।
 ननंम चैकपाश्वर्णेन पातालगमनोन्मुखी ॥ १७ ॥
 केचिन्निरिनिपातेन केचिदम्भोधिवारिणा ।
 केचिन्महीसञ्चलनात् प्रययुः प्राणिनः क्षयं ॥ १८ ॥
 इति सर्व्वं परिचस्तं हाहाभूतमचेतनं ।
 जगदासीत्सुसम्मान्तं पर्य्यस्तक्षितिमण्डलं ॥ १९ ॥
 हा वत्स हा कान्त शिशो प्रयाद्येषोऽस्मि संस्थितः ।
 हा प्रिये कान्त शैलोऽयं पतत्याशु पलायतां ॥ २० ॥
 इत्याकुलीकृते लोके सन्नासविमुखे तदा ।
 सुरैः परिहृतः सर्व्वैराजगाम पितामहः ॥ २१ ॥
 प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावुभावतिकोपितौ ।
 युद्धं वां विरमत्वेतल्लोकाः स्वास्थ्यं ब्रजन्तु च ॥ २२ ॥
 शृण्वन्तावपि तौ वाक्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 क्रोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः ॥ २३ ॥

ततः पितामहो देवस्तं दृष्ट्वा लोकसंक्षयं ।
 तयोश्च हितमन्विच्छन् तिर्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥
 ततस्तौ पूर्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः ।
 व्युदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकौशिकर्षभौ ॥ २५ ॥
 जहि वत्स वशिष्ठ त्वं त्वच्च कौशिक सत्तम ।
 तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युद्धं चिकीर्षितं ॥ २६ ॥
 राजसूयविपाकोऽयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 युवयोर्विग्रहश्चायं पृथिवीक्षयकारकः ॥ २७ ॥
 नचापि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते ।
 स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मन्नुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥
 तपोविघ्नस्य कर्त्तारौ कामक्रोधवशं गतौ ।
 परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलं ॥ २९ ॥
 एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि ।
 क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वज्य परस्परं ॥ ३० ॥
 ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।
 वशिष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्वमाश्रमं ॥ ३१ ॥
 एतदाडिवकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथान्तथा ।
 कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये ॥ ३२ ॥
 तेषां पापापनोदन्तु श्रुतं ह्येव करिष्यति ।
 नचैव विघ्नकार्याणि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे आडिवकयुद्धं ॥ ६ ॥

वृद्धमोऽध्यायः ।

जैमिनिवचनम् ।

संशयं द्विजशार्दूलाः प्रब्रूत मम पृच्छतः ।
 आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यच्च संस्थितौ ॥ १ ॥
 कथं सञ्जायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते ।
 कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यङ्गनिपीडितः ॥ २ ॥
 निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा दृष्टिमृच्छति ।
 उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन वियुज्यते ॥ ३ ॥
 कृच्छ्रो मृतस्तथान्नाति उभे सुहृत्तदुष्कृते ।
 कथन्ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ॥ ४ ॥
 कथं न जीर्यते तच्च पिण्डीकृत इवाशये ।
 स्त्रीकोष्ठे यच्च जीर्यन्ते भुक्तानि सुगुरूण्यपि ॥
 भक्ष्याणि तच्च नो जन्तुर्जीर्यते कथमल्पकः ॥ ५ ॥
 एतन्मे ब्रूत सकलं सन्देहोक्तिविवर्जितम् ।
 तदेतत् परमं गुह्यं यच्च मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ६ ॥

पश्चिम ऊषुः ।

प्रभभारोऽयमहुलस्त्वयास्मासु निवेशितः ।
 दुर्भाष्यः सर्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ७ ॥
 तं शृणुष्व महाभाग यथा प्राह पितुः पुरा ।
 पुत्रः परमधर्मात्मा समतिर्नाम नामतः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणो भार्गवः कथित् सुतमाह महामतिः ।

कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणं ॥ ९ ॥
 वेदानधीस्व सुमते यथानुक्रममादितः ।
 गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैक्षान्नक्षतभोजनः ॥ १० ॥
 ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेद्वा यज्ञाननुत्तमान् ।
 दृष्टमुत्पादयापत्यमाश्रयेवा वनन्ततः ॥ ११ ॥
 वनस्थश्च ततो वत्स परिव्राट निष्परिग्रहः ।
 एवमाप्स्यसि तद्गुह्यं यच्च गत्वा न शोचसि ॥ १२ ॥

पश्चिम्ब ऊचुः ।

इत्येवमुक्तो बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन ।
 पितापि तं सुबहुशः ग्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 इति पित्रा सुतचेष्टात् प्रलोभि मधुराक्षरं ।
 स चोद्यमानो बहुशः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥
 तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यत्प्रयासोपदिश्यते ।
 तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १५ ॥
 जन्मनामयुतं साग्रं मम स्मृतिपथं गतं ।
 निर्वेदाः परितोषाश्च क्षयबुद्ध्युदये रताः ॥ १६ ॥
 शत्रुमित्रकलत्रानां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।
 मातरो विविधा दृष्टाः पितरो विविधास्तथा ॥ १७ ॥
 अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।
 बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः । १८ ॥
 विषमूत्रपिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोषितं ।
 पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥

गर्भदुःखान्धनेकानि बालस्ये यौवने तथा ।
 वृद्धतायां तथापि तानि सर्वाणि संसरे ॥ २० ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशं शूद्राणाञ्चापि योनिषु ।
 पुनश्च पशुकीटानां मृगाणामथ पक्षिणां ॥ २१ ॥
 तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहवशालिनाम् ।
 समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वेश्मनि ॥ २२ ॥
 भृत्यतां दासताञ्चैव गतोऽस्मि बहुशो मृखां ।
 स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
 इतं मया इतश्चान्यैर्इतं मे घातितं तथा ।
 दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः ॥ २४ ॥
 पितृमातृसुहृद्भ्रातृकलचादिकृतेन च ।
 दुष्टोऽसकृत्तथा दैन्यमश्रुधौताननो गतः ॥ २५ ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात सङ्कटे ।
 ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकं ॥ २६ ॥
 विज्ञाते यच्च सर्वोऽयमग्यजुःसामसंघितः ।
 क्रियाकलापो विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
 तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनं ।
 गुणविज्ञानदत्तस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
 षट्प्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्च यत् ।
 गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं पदं ॥ २९ ॥
 रसहर्षभयोद्देगक्रोधामर्षजरातुरां ।
 विज्ञातां स्वस्वमग्राहिसङ्कपाशश्रुताकुलां ॥ ३० ॥

तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्तेमां दुःखसन्ततिं ।
अयीधर्ममधर्माण्यं किम्यापफलसन्निभं ॥ ३१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगद्गदं ।
पिता ग्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ।

किमेतद्वदसे वत्स कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
केन ते जडता पूर्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
किञ्चु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतं ॥ ३४ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदं ।
यथाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्तत्परन्तु यत् ॥ ३५ ॥
अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ॥ ३६ ॥
सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिशोधनात् ॥ ३७ ॥
तस्मिन्नेव परा प्रीतिर्ममासीत् युञ्जतः सदा ।
आचार्यताञ्च सम्प्राप्तः शिष्यसन्देशहृतमः ॥ ३८ ॥
ततः कालेन महता ऐकान्तिकमुपागतः ।
अज्ञानाकृष्टसङ्गावो विपन्नश्च प्रमादतः ॥ ३९ ॥

उत्क्रान्तिकाशादारभ्य स्मृतिलोपो न मेऽभवत् ।
 यावदब्दङ्गतश्चैव जन्मनां स्मृतिमागतं ॥ ४० ॥
 पूर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात जितेन्द्रियः ।
 यतिष्ठामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४१ ॥
 ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्ररक्षं मम ।
 न ह्येतत्प्राप्यते तात त्रयीधर्माश्रितैर्नरैः ॥ ४२ ॥
 सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्ममुपाश्रितः ।
 एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्ठाम्यात्ममोक्षणे ॥ ४३ ॥
 तद्ब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते सांशयिकं हृदि ।
 एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यान्दृश्यमाप्नुयां ॥ ४४ ॥

पक्षिण उचुः ।

पिता ग्राह ततः पुत्रं श्रद्धात्तस्य तद्वचः ।
 भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयं ॥ ४५ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् ।
 संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४६ ॥
 सोऽहं वदामि ते सर्वं तवैवानुस्रया पितः ।
 उत्क्रान्तिकाशादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ॥ ४७ ॥
 उष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 भिनत्ति मर्मस्थानानि दीप्यमानो निरिन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्तते ।
 भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकत् ॥ ४९ ॥

ततो येनाम्बुदानानि क्षतान्यन्नरसास्तथा ।
 दत्ताः स तस्य आह्लादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 अन्नानि येन दत्तानि अह्नापूतेन चेतसा ।
 सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ॥ ५१ ॥
 येनान्नतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः क्षतो न च ।
 आस्तिकः अह्नानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५२ ॥
 देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः ।
 शुक्ला वदान्या श्रीमन्तस्ते नराः सुखमृत्यवः ॥ ५३ ॥
 यो न कामान्न संरम्भाच्च द्वेषाद्दर्शमसृजेत् ।
 यथोक्तकारी सौम्यश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
 अवारिदायिनो दाहं क्षुधाश्चान्नदायिनः ।
 प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन्मृत्यावुपस्थिते ॥ ५५ ॥
 शीतं जयन्तीन्धनदास्तापं चन्दनदायिनः ।
 प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये चानुद्देमकारिणः ॥ ५६ ॥
 मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति महद्भयं ।
 वेदनाभिरुदग्राभिः प्रपीड्यन्तेऽधमा नराः ॥ ५७ ॥
 कूटसाक्षी मृषावादी यथासदनुशास्ति वै ।
 ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा वेदविनिन्दकाः ॥ ५८ ॥
 विभीषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरपाणयः ।
 आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५९ ॥
 प्राप्तेषु हृत्पथं तेषु जायते तस्य वेषयुः ।
 क्रन्दत्यविरतं सोऽन्न भ्रातृमातृसुतानश्च ॥ ६० ॥

सास्य वागस्फुटा तात एकवर्ष्णी विभाष्यते ।
 दृष्टिश्च भ्राम्यते चासाच्छासाच्छुष्यत्ययामनं ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वश्वासान्वितः सोऽथ दृष्टिभङ्गसमन्वितः ।
 ततः स वेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति ॥ ६२ ॥
 वायुग्रसारी तद्रूपं देहमन्धत् प्रपद्यते ।
 तत्कर्मजं यातनार्थं न मातृपितृसम्भवं ॥
 तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ॥ ६३ ॥
 ततो दूतो यमस्थाशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः ।
 दण्डप्रहारसम्प्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशं ॥ ६४ ॥
 कुशकण्टकवल्मीकशङ्खपाषाणकर्कशे ।
 तथा प्रदीप्तज्वलने क्वचिच्छुभ्रशतोत्कटे ॥ ६५ ॥
 प्रदीप्तादित्यतप्ते च दह्यमाने तदंशुभिः ।
 कृष्यते यमदूतैश्चाशिवसन्नादभीषणैः ॥ ६६ ॥
 विकृष्यमाणस्तैर्घोरैर्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः ।
 प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्म्म यमक्षयं ॥ ६७ ॥
 छषोपानम्रदातारो ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
 ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथाम्रदाः ॥ ६८ ॥
 एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः ।
 नीयते द्वादशाहेन धर्म्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
 कलेवरे दह्यमाने महान्तं दाहमृच्छति ।
 ताप्यमाने तथैवार्त्तिं ह्रियमाने च दारुणां ॥ ७० ॥
 क्लियमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते ।

स्वेन कर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७१ ॥
 तच्च यद्बान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
 यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नीयमानस्तदभ्युते ॥ ७२ ॥
 तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् ।
 तेन चाप्याय्यते जन्तुर्यच्चाग्नन्ति स बान्धवाः ॥ ७३ ॥
 भूमौ स्वपद्भिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
 दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्याय्यते मृतः ॥ ७४ ॥
 नीयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति ।
 उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ७५ ॥
 द्वादशाहात्परं घोरमायसं भीषणाकृतिं ।
 याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः कृष्यमाणः पुरं ततः ॥ ७६ ॥
 गतमाचोऽतिरक्ताचं भिक्षाञ्जनचयप्रभं ।
 मृत्युकालान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमं ॥ ७७ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं भ्रुकुटीदारुणाकृतिं ।
 विरूपैर्भीषणैर्व्वक्रैर्दृढं व्याधिशतैः प्रभुं ॥ ७८ ॥
 दण्डासक्तं महाबाहुं पाशहस्तं सुभैरवं ।
 तन्निर्दिष्टां ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभां ॥ ७९ ॥
 रौरवे कूटसाक्षी तु याति यश्चान्वतो नरः ।
 तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निशामय ॥ ८० ॥
 योजनानां सहस्रे द्वे रौरवो हि प्रमाणतः ।
 जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वभ्रः सुदुस्तरः ॥ ८१ ॥
 तत्राङ्गारचयोपेतं कृतञ्च धरणीसमं ।

जाण्वस्थमानस्तीव्रेष तापिताङ्गारभूमिना ॥ ८२ ॥
 तन्मध्ये पापकर्माणां विमुच्यन्ति यमानगाः ।
 स दह्यमाणस्तोत्रेष वह्निना तत्र धावति ॥ ८३ ॥
 पदे पदे च पादोऽस्य शीर्यते जीर्यते पुनः ।
 अहोरात्रेखोद्वरणं पादन्यासं च गच्छति ॥ ८४ ॥
 एवं सहस्रमुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ।
 ततोऽन्यं पापमुद्धर्षं ताट्टिङ्गिरयमृच्छति ॥ ८५ ॥
 ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्यक्त्वमश्नुते ।
 कृमिकीटपतङ्गेषु श्वापदे मशकादिषु ॥ ८६ ॥
 गत्वा गजद्रुमाद्येषु गोध्वजेषु तथैव च ।
 अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
 मानुषं प्राप्य कुञ्जो वा कुत्सितो वामनोऽपि वा ।
 चण्डालपुक्कषाद्यासु नरो योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
 श्रवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
 ततश्चारोहणीं जातिं शूद्रवैश्यवृद्धपादिकां ॥ ८९ ॥
 विप्रदेवेन्द्रताम्रापि कदाचिद्वरोहणीं ।
 एवन्तु पापकर्माणो जरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
 यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मे निगदतः शृणु ।
 ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
 प्रगीतगन्धर्वगणाः प्रमृताप्सरसां गणाः ।
 हारनूपुरमाधुर्यशोभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
 प्रयान्त्याशु विमानानि नानादिव्यस्रगुह्यखाः ।

तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनां ॥ ८३ ॥

जायन्ते च कुले तत्र सहस्रपरिपालकाः ।

भोगान् सम्प्राप्नुवन्त्युग्रास्ततो यान्त्यूर्ध्वमन्यथा ॥ ८४ ॥

अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्ववद्वान्ति मानवाः ।

एतत्ते सर्वमास्थातं यथा जन्तुर्विपद्यते ॥

अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भं प्रपद्यते ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

निषेकं मानवं स्त्रीणां बीजं प्रोक्तं रजस्यय ।

विमुक्तमात्रो नरकात् स्वर्गाद्यापि प्रपद्यते ॥ १ ॥

तेनाभिभूतं तत् स्त्रैर्यं याति बीजद्वयं पितः ।

कलनत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेषित्वमेव च ॥ २ ॥

पेष्यां यद्याणुबीजं स्यादङ्गुरस्तदुच्यते ।

अङ्गानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ॥ ३ ॥

उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च ।

प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकं ॥ ४ ॥

त्वचि रोमास्त्रि जायन्ते केशाश्चैव ततः परं ।

समं समृद्धिमायाति तेनैवोद्भवकोषकं ॥ ५ ॥

नारिकेलफलं यद्वत् सकोषं दृष्टिमृच्छति ।
 तद्वत् प्रयात्यसौ दृष्टिं स कोषोऽधोमुखः स्थितः ॥ ६ ॥
 तले तु जानुपार्श्वार्थां करौ न्यस्य स वर्धते ।
 अङ्गुष्ठौ चोपरि न्यस्तौ जान्वोरग्रे तथाङ्गुली ॥ ७ ॥
 जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका ।
 स्फिचौ पार्श्वोदयस्थे च बाहुजङ्घे वक्षिःस्थिते ॥ ८ ॥
 एवं दृष्टिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्रीगर्भसंस्थितः ।
 अन्यसत्वोदरे जन्तोर्यथा रूपं तथा स्थितिः ॥ ९ ॥
 काठिन्यमग्निना याति भुक्तपीतेन जीवति ।
 पुण्या पुण्याश्रयमयी स्थितिर्जन्तोस्तबोदरे ॥ १० ॥
 नाडो चाप्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
 स्त्रीणां तथान्त्रशुषिरे सा निबद्धोपजायते ॥ ११ ॥
 क्रामन्ति भुक्तपीतानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
 तैराप्यायितदेहोऽसौ जन्तुर्दृष्टिमुपैति वै ॥ १२ ॥
 स्मृतीस्तस्य प्रयान्त्यस्य बद्धः संसारभूमयः ।
 ततो निर्वेदमायाति पीड्यमान इतस्ततः ॥ १३ ॥
 पुनर्देवं करिष्यामि मुक्तमात्र इहोदरात् ।
 तथा तथा यतिष्यामि गर्भं नाप्याम्यहं यथा ॥ १४ ॥
 इति चिन्तयते स्मृत्वा जन्मदुःखशतानि वै ।
 यानि पूर्वानुभूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ १५ ॥
 ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्त्तत्यधोमुखः ।
 नवमे दशमे वापि मासि सञ्जायते यतः ॥ १६ ॥

निष्क्राम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते ।
 निष्क्राम्यते च विलपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १७ ॥
 निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्च्छामसह्यां प्रतिपद्यते ।
 प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसमन्वितः ॥ १८ ॥
 ततस्तं वैष्णवी माया समास्त्रन्दति मोहिनी ।
 तथा विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते ॥ १९ ॥
 भ्रष्टज्ञानो बाणभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ।
 ततः कौमारकावस्थां यौवनं दृढतामपि ॥ २० ॥
 पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म चाप्नोति मानवः ।
 ततः संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्मवत् ॥ २१ ॥
 कदाचित्स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं नरः ।
 नरकश्चैव स्वर्गश्च कदाचिच्च मृतोऽप्नुते ॥ २२ ॥
 कदाचिदचैव पुनर्जातः स्वं कर्म सोऽप्नुते ।
 कदाचिद्भुक्तकर्मा च मृतः स्वल्पेन गच्छति ॥ २३ ॥
 कदाचिदल्पेन ततो जायतेऽच शुभाशुभैः ।
 स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ॥ २४ ॥
 नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ।
 दृश्यन्ते तात मोदन्ते पात्यमानाश्च नारकाः ॥ २५ ॥
 स्वर्गेऽपि दुःखमतुलं यदारोहसकालतः ।
 प्रभृत्यहं पतिष्यामीत्येतन्मनसि वर्तते ॥ २६ ॥
 नारकाश्चैव संप्रेक्ष्य महद्दुःखमवाप्यते ।
 एतां गतिमहं गन्तेत्यहर्निशमनिर्दृतः ॥ २७ ॥

गर्भवासे महद्दुःखं जायमानस्य योनितः ।
जातस्य बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च ॥ २८ ॥
कामेर्ष्याक्रोधसम्बन्धं यौवने चातिदुःसहं ।
दुःखप्राया वृद्धता च मरणे दुःखमुत्तमं ॥ २९ ॥
कृष्यमाणस्य याम्यैश्च नरकेषु च पात्यतः ।
पुनश्च गर्भो जन्माद्य मरणं नरकस्तथा ॥ ३० ॥
एवं संसारचक्रेऽस्मिन् जन्तवो घटियन्मवत् ।
धाम्यन्ते प्राकृतैर्बन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासकृत् ॥ ३१ ॥
नास्ति तात सुखं किञ्चिदपि दुःखश्रताकुले ।
तस्मान्मोक्षाय यतता कथं सेव्या मया षयी ॥ ३२ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ ११ ॥

वाङ्मोऽध्यायः ।

पितृवाच ।

साधु वत्स त्वयास्वातं संसारगहनं परं ।
ज्ञानप्रदानसम्भूतं समाश्रित्य महाफलं ॥ १ ॥
तच्च ते नरकाः सर्वे यथा वै रौरवस्तथा ।
वर्षितास्तान् समाचक्ष्व विस्तरेण महामते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं नरको मया ।
 महारौरवसञ्चन्तु शृणुष्व नरकं पितः ॥ ३ ॥
 योजनानां सहस्रानि सप्त पञ्च समन्ततः ।
 तत्र ताम्रमयी भूमिरधस्तस्य हुताशनः ॥ ४ ॥
 तत्तापतप्ता सर्वांश प्रोद्यदिन्दुसमप्रभा ।
 विभात्यतिमहारौद्रा दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ५ ॥
 तस्यां बद्धः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः ।
 मुच्यते पापकृन्मध्ये लुठमानः स गच्छति ॥ ६ ॥
 काकैर्वकैर्दुर्कोलकैर्दृष्टिकैर्मृगैश्चैस्तथा ।
 भक्ष्यमाणस्तथा यद्भैर्द्रुतं मार्गं विकृष्यते ॥ ७ ॥
 दह्यमानः पितर्मातर्भ्रातस्तातेति चाकुलः ।
 वदत्यसकृदुद्दिग्धो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ८ ॥
 एवं तस्मान्नरैर्मूर्धो ह्यतिक्रान्तैरवाप्यते ।
 वर्षायुतायुतैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ ९ ॥
 तथान्यस्तु तमो नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
 महारौरववह्नीर्धस्तथा स तमसा दृतः ॥ १० ॥
 शीतार्त्तास्तत्र धावन्तो नरास्तमसि दारुणे ।
 परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च ॥ ११ ॥
 दन्तास्तेषाञ्च भज्यन्ते शीतार्त्तिपरिकम्पिताः ।
 क्षुत्तृष्णाप्रबलास्तत्र तथैवान्येऽप्युपद्रवाः ॥ १२ ॥
 हिमखण्डवहो वायुर्भिनक्त्यस्थीनि दारुणः ।

मज्जासङ्गसितन्तस्मादभ्रवन्ति क्षुधान्विताः ॥ १३ ॥
 खेचिद्भ्रमाणा भ्राम्यन्ते परस्परसमागमे ।
 एवं तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
 प्राप्यते ब्राह्मणश्रेष्ठ यावद्भुङ्कृतसंक्षयः ।
 निहन्तुमिति ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः ॥ १५ ॥
 तस्मिन् कुलालचक्राणि भ्राम्यन्त्यविरतं पितः ।
 तेष्वारोप्य निहत्यन्ते कालसूचेण मानवाः ॥ १६ ॥
 यमानुगाङ्गुलिस्थेन आपादतलमस्तकम् ।
 नचैषां जीवितभ्रंशो जायते द्विजसत्तम ॥ १७ ॥
 छिन्नानि तेषां शतशः खण्डान्यैकं व्रजन्ति च ।
 एवं वर्षसहस्रानि छिद्यन्ते पापकर्मिणः ॥ १८ ॥
 तावद्यावदशेषं वै तत्पापं हि क्षयं गतं ।
 अप्रतिष्ठञ्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ १९ ॥
 यच्चस्यैर्नारकैर्दुःखमसह्यमनुभूयते ।
 तान्येव तत्र चक्राणि घटीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २० ॥
 दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्मकृतां नृणां ।
 चक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
 यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा ।
 घटीयन्त्रेषु चैवान्यो बद्धस्तोये यथा घटी ॥ २२ ॥
 भ्राम्यन्ते मानवा रक्तमुज्जिरन्तः पुनः पुनः ।
 अस्त्रैर्मुखविनिष्क्रान्तैर्नैर्नैरसुषिलन्विभिः ॥ २३ ॥
 दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसह्यानि जन्तुभिः ।

असिपचवनं नाम नरकं शृणु चापरं ॥ २४ ॥
 योजनानां सहस्रं यो ज्वलदग्नास्तृतावनिः ।
 तप्ताः सूर्यकरैश्चखैर्यचातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
 प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः ।
 तन्मध्ये च वनं रम्यं स्निग्धपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
 पचाणि तत्र खज्जानां फलानि दिजसत्तम ।
 श्वानश्च तत्र सबलाः स्वनन्थयुतशोभिताः ॥ २७ ॥
 महावक्त्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भयानकाः ।
 ततस्तदनमालोक्य शिशिरश्चायमग्रतः ॥ २८ ॥
 प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रतृट्परिपीडिताः ।
 हा मातर्हा तात इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
 दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन वह्निना ।
 तेषां गतानां तचासिपचपाती समीरखः ॥ ३० ॥
 प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खज्जान्यथोपरि ।
 ततः पतन्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये ॥ ३१ ॥
 खेलिद्यमाने चान्यत्र व्याप्ताश्लेषमहीतले ।
 सारमेयास्ततः शीघ्रं शातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
 तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः ।
 असिपचवनं तात मयैतत् कीर्तितं तव ॥ ३३ ॥
 अतः परं भीमतरं तप्तकुम्भं निबोध मे ।
 समन्ततस्तप्तकुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
 ज्वलदग्निचयोद्धततैलायसूर्यपूरिताः ।

तेषु दुष्कृतकर्माणो याम्यः क्षिप्ता द्यधोमुखाः ॥ ३५ ॥
 काथ्यन्ते विस्फुटग्रावगलन्मज्जजलाविलाः ।
 स्फुटत्कपालनेषास्थिच्छिद्यमाना विभीषणैः ॥ ३६ ॥
 यथैवत्पाक्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः ।
 पुनःसिमसिमायन्त्रे तैलेनैक्यं व्रजन्ति च ॥ ३७ ॥
 द्रवीभूतैः शिरोगात्रजायुमांसत्वगस्थिभिः ।
 ततो याम्यैर्नरैराशु दर्श्या घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
 कृतावर्त्ते महातैले मथ्यन्ते पापकर्म्मिणः ।
 एष ते विस्तरेणोक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ॥ ३९ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे महादौर्वादिनरकाख्यानं ॥ १२ ॥

अबोदशोऽध्यायः ॥

—→←—

पुत्र उवाच ॥

अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु सप्तमे ।
 समतीते गवां रोधं निपाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
 विपाकात् कर्म्मणस्तस्य नरकं भृशदाहणं ।
 संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरमयोमुखखगाकुलं ॥ २ ॥
 यन्त्रपीडनगात्राहकप्रवाहोद्धूतकर्दमं ।
 विशस्यमानदुष्कर्म्मिणस्तन्निपातरवाकुलं ॥ ३ ॥
 पात्यमानस्य मे तत्र साग्रं वर्षशतं गतं ।
 महातापार्त्तितप्तस्य तृष्णादाहान्वितस्य च ॥ ४ ॥

तच्चाङ्गादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः ।
 करम्भबालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
 तत्सम्पर्कादशेषाणां नाभवद्यातना नृणां ।
 मम चापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणां निर्दृतिः परा ॥ ६ ॥
 किमेतदिति चाङ्गादविस्तारस्तिमितेक्षयैः ।
 दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमं ॥ ७ ॥
 याम्यश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽग्निप्रभः ।
 पुरतो दर्शयन्मार्गमितण्डीति वागय ॥ ८ ॥
 पुरुषः स तदा दृष्ट्वा यातनाशतसङ्कुलं ।
 नरकं प्राह तं याम्यं किङ्करं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

पुरुष उवाच ॥

भो याम्य पुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतं ।
 येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परं ॥ १० ॥
 विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
 जातो विदेहविषये सम्यक्सनुजपालकः ॥ ११ ॥
 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही ।
 नोत्सृष्ट्यैव संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः ॥ १२ ॥
 पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
 कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
 पर्वकालेषु पितरस्तिथिकालेषु देवताः ।
 पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥ १४ ॥
 यतस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः ।

तस्मादिष्टञ्च पूर्तञ्च धर्म्मौ दावपि नश्यतः ॥ १५ ॥

पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्जितं शुभं ।

विजन्मप्रभवं दैवं निश्वासो हन्त्यसंशयं ॥ १६ ॥

तस्माद्दैवे च पित्र्ये च नित्यमेव हितोऽभवं ।

सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणं ॥ १७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १८ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना ।

उवाच पुण्ड्रो याम्यो घोरोऽपि प्रहृतं वचः ॥ १ ॥

यमकिङ्कर उवाच ।

महाराज यथाह्य त्वं तथैतन्मात्रं संशयः ।

किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् ॥ २ ॥

वैदर्भी तव या पत्नी पीवरोऽनाम नामतः ।

ऋतुमत्या ऋतुर्वन्धस्त्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥

सुशोभनायां कैकेय्यामासक्तेन ततो भवान् ।

ऋतुव्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरमीदृशं ॥ ४ ॥

होमकाले यथा वह्निराज्यपातमवेक्षते ।

ऋतौ प्रजापतिस्तद्वद्बीजपातमवेक्षते ॥ ५ ॥

यस्तमुल्लङ्घ्य धर्मात्मा कामेष्वसक्तिमान् भवेत् ।
 स तु पित्र्यादृशात् पापमवाप्य नरकं पतेत् ॥ ६ ॥
 एतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन त्रिद्यते ।
 तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ ७ ॥

राजोवाच ।

यास्यामि देवानुचर यत्र त्वं मां नयिष्यसि ।
 किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
 वज्रतुण्डास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
 पुनः पुनश्च नेषाणि तद्देषां भवन्ति हि ॥ ९ ॥
 किं कर्म कृतवन्तश्च कथयैतज्जुगुप्सितं ।
 हरन्त्येषां तथा जिह्वां आयमानां पनर्नवां ॥ १० ॥
 करपत्रेण पाच्यन्ते कस्मादेतेऽतिदुःखिताः ।
 करम्भवालुकास्वेते पच्यन्ते तैलगोचराः ॥ ११ ॥
 अयोमुखैः खगैश्चैते कृष्यन्ते किंविधा वद ।
 विस्लिष्टदेहबन्धार्त्तिमहारावविराविणः ॥ १२ ॥
 अयश्चञ्चुनिपातेन सर्वार्णक्षतदुःखिताः ।
 किमेतेऽनिष्टकर्त्तारस्तुष्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ १३ ॥
 एताद्यान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्म्मिणां ।
 येन कर्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद ॥ १४ ॥

शर्मिष्ठा उवाच ।

यन्मां पृच्छसि भूपाल पापकर्मफलोदयं ।
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथं ॥ १५ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुण्यः पर्यायेण समञ्जते ।
 भुञ्जतश्च क्षयं याति पापं पुण्यमद्यापि वा ॥ १६ ॥
 नतु भोगादते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म मानवं ।
 पापकं वा पुनात्याशु क्षयो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥
 परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।
 दुर्भिच्चादेव दुर्भिच्छं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भयं ॥ १८ ॥
 मृतेभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्राः पापकर्मिणः ।
 गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्मबन्धनात् ॥ १९ ॥
 उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखं ।
 अदधानाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥
 व्यालकुञ्जरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि तु ।
 हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतः परं ॥ २१ ॥
 सुगन्धिमाल्यसद्वस्त्रसाधुयानासमाश्रिताः ।
 स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥
 अनेकशतसाहस्रजन्मसञ्चयसञ्चितं ।
 पुण्यापुण्यं नृणां तद्वत् सुखदुःखाङ्कुरोद्भवं ॥ २३ ॥
 यथा बीजं हि भूपाल पयांसि समवेक्षते ।
 पुण्यापुण्ये तच्चा कालदेशान्यकर्मकारकं ॥ २४ ॥
 स्वल्पं पापं कृतं पुंसा देशकालोपपादितं ।
 पादन्यासकृतं दुःखं कण्टकोत्थं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 तत् प्रभूततरं स्थूलं शूलकीलकसम्भवं ।
 दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहं ॥ २६ ॥

अपथ्याशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकं ।
 तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
 एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियां ।
 तद्वच्छस्त्रामिहृष्टार्तिबन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
 स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्प्रयच्छति ।
 स्पर्शं वाप्यथवा शब्दं रसं रूपमथापि वा ॥ २९ ॥
 चिराद्भुततरं तद्वन्महान्तमपि कालजं ।
 एवञ्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
 भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति ।
 जातिदेशावरुद्धानि ज्ञानाज्ञानफलानि च ॥ ३१ ॥
 तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
 वपुषा मनसा वाचा न कदाचित् कचिन्नरः ॥ ३२ ॥
 अकुर्वन् पापकं कर्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
 यद्यत्प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ॥ ३३ ॥
 प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
 तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चेतरेत् ॥ ३४ ॥
 उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनं ।
 एवमेते महापापं यातनाभिरहर्निशं ॥ ३५ ॥
 क्षपयन्ति नरा घोरं नरकान्तर्विवर्तिनः ।
 तथैव राजन् पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥
 गन्धर्व्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुपभुञ्जते ।
 देवत्वे मानुषत्वे च तिर्यक्ते च शुभाशुभं ॥ ३७ ॥

पुण्यपापोद्भवं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलक्षणं ।
 यत्त्वं पृच्छसि मां राजन् यातनाः पापकर्मिणां ॥
 केन केनेति पापेन तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥
 दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारा नराधमैः ।
 मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च सस्पृहैः ॥ ३९ ॥
 वज्रतुण्डाः खगास्तेषां हरन्त्येते विलोचने ।
 पुनःपुनश्च सम्भूतिरक्षणोरेषां भवत्यथ ॥ ४० ॥
 यावतोऽक्षिनिमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिः कृतं ।
 तावद्वर्षसहस्राणि नेषार्त्तिं प्राप्नुवन्त्युत ॥ ४१ ॥
 असच्छास्त्रोपदेशास्तु यैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।
 सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणामपि मानवैः ॥ ४२ ॥
 यैः शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं यैरसद्वागुदाहृता ।
 वेददेवद्विजातीनां गुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥
 हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनःपुनः ।
 तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥
 मित्रभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।
 याज्योपाध्याययोर्मात्रा सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥
 भार्यापत्योश्च ये केचिन्नेदं चक्रुर्नराधमाः ।
 त इमे पश्य पाव्यन्ते करपणेषु पार्ष्विव ॥ ४६ ॥
 परोपतापका ये च ये चाङ्गादनिषेधकाः ।
 तालवृन्तानिलस्थानचन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥
 प्राणान्तिकं ददुस्तापमदुष्टानाञ्च येऽधमाः ।

करम्भबालुकासंस्थास्तद्दमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
 भुङ्क्ते आहं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निमन्त्रितः ।
 दैवे वाप्यथवा पित्र्ये स द्विधा हृष्यते खगैः ॥ ४९ ॥
 मर्माणि यस्तु साधूनामसदाग्निर्निकृन्तति ।
 तमिमे तुदमानास्तु खगास्तिष्ठन्त्यवारिताः ॥ ५० ॥
 यः करोति च पैशुन्यमन्यवागन्ययामतिः ।
 पाक्यते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्यं निशितैः खुरैः ॥ ५१ ॥
 मातापिचोर्गुरुणाञ्च येऽवशां चक्रुश्चताः ।
 तद्दमे पूयविशमूचगर्त्तं मज्जन्यधोमुखाः ॥ ५२ ॥
 देवतातिथिभूतेषु भृत्येष्वभ्यागतेषु च ।
 अभुक्तवत्सु येऽग्नन्ति तद्वत् पिचमिपक्षिषु ॥ ५३ ॥
 दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखास्तु ते ।
 जायन्ते गिरिवर्माणाः पश्यैते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
 एकपङ्क्त्या तु ये विप्रमवचेतरवर्षजं ।
 विषमं भोजयन्तीह विड्भुजस्तद्दमे यथा ॥ ५५ ॥
 एकसार्थप्रयातं ये निःस्वमर्थार्थिनं नरं ।
 अपास्य स्वान्नमग्नन्ति तद्दमे स्नेहभोजिनः ॥ ५६ ॥
 गोब्राह्मणान्नयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरेभ्यः ।
 तेषामेतेऽग्निकुम्भेषु खेलिह्यन्त्याहिताः कराः ॥ ५७ ॥
 सूर्येन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ।
 तेषां याम्यैर्मरैर्नरेभ्यो न्यस्तो वह्निः समेध्यते ॥ ५८ ॥
 गावोऽग्निर्जननी विप्रो ज्येष्ठभ्राता पिता स्वसा ।

यामयो गुरवो ब्रह्मा यैः स्पृष्टास्तु पदा मृभिः ॥ ५६ ॥
 ब्रह्माङ्गयस्ते निगङ्गैर्लौहैरग्निप्रतापितैः ।
 अङ्गारराशिमध्यस्थास्तिष्ठन्त्याजानुदाहिनः ॥ ६० ॥
 पायसं कृशरं छागो देवान्मानि च यानि वै ।
 भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषां नेषाणि पापिनां ॥ ६१ ॥
 निपातितानां भूषुष्ठे उद्धृत्ताक्षि निरीक्षतां ।
 सन्दंष्टैः पश्य कृष्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६२ ॥
 गुरुदेवद्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमैः ।
 निन्दा निशमिता यैश्च पापानामभिनन्दतां ॥ ६३ ॥
 तेषामयोमयान् कीलानग्निवर्मान् पुनःपुनः ।
 कर्षेष्ु प्रेरयन्त्येते याम्या विलपतामपि ॥ ६४ ॥
 यैः प्रपादेवविप्रौकोदेवालयसभाः शुभाः ।
 भङ्क्ता विध्वंसमानीताः क्रोधलोभानुवर्त्तिभिः ॥ ६५ ॥
 तेषामेतैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विलपतां त्वचः ।
 पृथक् कुर्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥ ६६ ॥
 गोब्राह्मणार्कमार्गास्तु येऽवमेहन्ति मानवाः ।
 तेषामेतानि कृष्यन्ते गुदेनान्त्राणि वायसैः ॥ ६७ ॥
 दत्त्वा कन्यां यच्च कस्मै द्वितीयाय प्रयच्छति ।
 स त्वेवं नैकधा छिन्नः क्षारनद्यां प्रवाह्यते ॥ ६८ ॥
 स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।
 पुच्छभृत्यकलचादिबन्धुवर्गमकिञ्चनं ॥ ६९ ॥
 दुर्भिच्चे सम्प्रमे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।

उक्तृत्य दत्तानि मुखे स्वमांसान्यभ्रुते क्षुधा ॥ ७० ॥
 शरणागतान् यस्त्यजति लोभाद्वस्युपजीविनः ।
 सोऽप्येवं यन्त्रपीडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥
 सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
 ते पिष्यन्ते शिलापेषैर्यथैते पापकर्म्मिणः ॥ ७२ ॥
 न्यासापहारिणो बद्धाः सर्वगात्रेषु बन्धनैः ।
 कृमिदृष्टिककाकोलैर्भुज्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ ७३ ॥
 क्षुत्क्षामास्तृपतज्जिह्वातालवो वेदनातुराः ।
 दिवामैथुनिनः पापाः परदारभुजश्च ये ॥ ७४ ॥
 तथैव कण्टकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शास्त्रलिं ।
 आरोपिता विभिन्नाङ्गाः प्रभूतासृक्स्तवाविलाः ॥ ७५ ॥
 मूषायामपि पश्यैतान् नाश्यमानान् यमानुगैः ।
 पुरुषैः पुरुषथाग्र परदारावमर्षिणः ॥ ७६ ॥
 उपाध्यायमधःकृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः ।
 गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽप्येवं शिरसा शिलां ॥ ७७ ॥
 बिभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गेऽतिपीडितः ।
 क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडाव्यथितमस्तकः ॥ ७८ ॥
 मूचश्लेष्मपुरीषाणि यैरुत्सृष्टानि वारिणि ।
 त इमे श्लेष्मविण्मूचदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
 परस्परञ्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः ।
 भुक्तं नातिथ्यविधिना पूर्वमेभिः परस्परं ॥ ८० ॥
 अपविद्धास्तु यैर्वेदा वद्भयश्चाहिताग्निभिः ।

तदमे शैलशृङ्गायात् पात्यन्तेऽधः पुनःपुनः ॥ ८१ ॥
 पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः ।
 इमे क्वमित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
 पतितप्रतिग्रहादानाद्याजनान्नित्यसेवनात् ।
 पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥
 पञ्चतो भृत्यवर्गस्य मिषाणामतिथेस्तथा ।
 एको मिष्टान्नभुग्भुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयं ॥ ८४ ॥
 दृक्कैर्भयङ्करैः पृष्ठन्नित्यमस्योपभुज्यते ।
 पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितं ॥ ८५ ॥
 अन्धोऽथ बधिरो मूको भ्राम्यतेऽयं क्षुधातुरः ।
 अन्नतश्चोऽधमः पुंसामुपकारेषु वर्त्ततां ॥ ८६ ॥
 अयं कृतघ्नो मिषाणामपकारी सुदुर्मतिः ।
 तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेषणं ॥ ८७ ॥
 करम्भबालुकां तस्मात्ततो यन्नावपीडनं ।
 असिपचवनं तस्मात् करपचेण पाटनं ॥ ८८ ॥
 कालसूत्रे तथा छेदमनेकाश्चैव यातनाः ।
 प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेध्यति ॥ ८९ ॥
 आहसङ्गतिनो विग्राः समुत्पत्य परस्परं ।
 दुष्टा हि निःसृतं फेनं सर्वाङ्गेभ्यः पिबन्ति वै ॥ ९० ॥
 सुवर्णस्तेयो विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
 अधश्चोर्ध्वश्च दीप्ताग्नौ दह्यमानाः समन्ततः ॥ ९१ ॥
 तिष्ठन्त्यब्दसहस्राणि सुबहूनि ततः पुनः ।

जायन्ते मानवाः कुष्ठक्षयरोगादिचिह्निताः ॥ ६२ ॥
 मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशं ।
 व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ॥ ६३ ॥
 गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकेऽथ चिजन्मनि ।
 तथोपपातकानाञ्च सर्वेषामिति निश्चयः ॥ ६४ ॥
 नरकप्रच्युता यानि यैर्यैर्विहितपातकैः ।
 प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥

यमकिङ्कर उवाच ॥

पतितात्प्रतिगृह्यार्थं खरयोनिं व्रजेद्विजः ।
 नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
 उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा आ भवति द्विजः ।
 तज्जायां मनसा वाञ्छन् तद्व्यं चाप्यसंशयं ॥ २ ॥
 गर्हभो जायते जन्तुः पिचोश्चाप्यवमानकः ।
 मातापितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
 भ्रातुः पत्न्यवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
 तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
 भर्तृपिण्डमुपाश्रन् यस्तदिष्टं न निषेवते ।

सोऽपि मोहसमापन्नो जायते वानरो मृतः ॥ ५ ॥
 न्यासापहर्त्ता नरकादिमुक्तो जायते कृमिः ।
 असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः ॥ ६ ॥
 विश्वासहन्ता च नरो मीनयोनौ प्रजायते ।
 धान्यं यवांस्तिलान्माषान् कुलत्थान् सर्षपांश्चणान् ॥ ७ ॥
 कलायान् कलमान्मुञ्चान् गोधूमानतसीस्तथा ।
 सस्यान्यन्यानि वा हृत्वा मोहाज्जन्तुरचेतनः ॥ ८ ॥
 सञ्जायते महावक्त्रो मूषिको बभ्रुसन्निभः ।
 परदाराभिर्मर्षात्तु वृको घोरोऽभिजायते ॥ ९ ॥
 श्वा शृगालो वक्रो यृध्रो व्याडः कङ्कस्तथा क्रमात् ।
 भ्रातृभार्याश्च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् ॥ १० ॥
 पुंस्त्र्योऽपि क्लृप्तत्वमाप्नोति स चापि नरकाच्च्युतः ।
 सखिभार्यां गुरोर्भार्यां राजभार्याश्च पापकृत् ॥ ११ ॥
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा शूकरो जायते नरः ।
 यज्ञदानविवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत् कृमिः ॥ १२ ॥
 पुनर्हता च कन्यायाः कृमिरेवोपजायते ।
 देवतापितृविप्राणामदत्त्वा योऽन्नमश्नुते ॥ १३ ॥
 प्रमुक्तो नरकात् सोऽपि वायसः सम्प्रजायते ।
 व्येष्टं पितृसमं वापि भ्रातरं योऽवमन्यते ॥ १४ ॥
 नरकात् सोऽपि विभ्रष्टः क्रौञ्चयोनौ प्रजायते ।
 बृद्धश्च ब्राह्मणश्चीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ॥ १५ ॥
 तस्वामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तःक्रीटको भवेत् ।

गूकरः कृमिको मङ्गुश्चण्डालश्च प्रजायते ॥ १६ ॥
 अकृतघ्नोऽधमः पुंसां विमुक्तो नरकाक्षरः ।
 कृतघ्नः कृमिकः कीटः पतङ्गो वृश्चिकस्तथा ॥ १७ ॥
 मत्स्यस्तु वायसः कूर्मः पुच्छो जायते ततः ।
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संजायते खरः ॥ १८ ॥
 कृमिः स्त्रीबधकर्त्ता च बालहन्ता च जायते ।
 भोजनं चोरयित्वा तु मक्षिका जायते नरः ॥ १९ ॥
 तचाप्यस्ति विशेषो वै भोजनस्य शृणुष्व तत् ।
 हत्वा नन्तु स मार्जारो जायते नरकाद्भुतः ॥ २० ॥
 तिलपिण्याकसंमिश्रमन्नं हत्वा तु मूषिकः ।
 घृतं हत्वा च नकुलः काको मङ्गुरजामिषं ॥ २१ ॥
 मत्स्यमांसापहृत् काकः श्वेनो मार्गामिषापहृत् ।
 वीचीकाकस्त्वपहृते लवणे दधनि क्रमिः ॥ २२ ॥
 चोरयित्वा पयश्चापि बलाका सम्प्रजायते ।
 यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी स जायते ॥ २३ ॥
 मधु हत्वा नरो दंशः पूषं हत्वा पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावान् जायते गृहगोलकः ॥ २४ ॥
 आसवश्चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् ।
 अयो हत्वा तु पापात्मा वायसः सम्प्रजायते ॥ २५ ॥
 हृते कांस्ये च हारीतः कपोतो रूप्यभाजने ।
 हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनौ प्रजायते ॥ २६ ॥
 पक्षीं चोरयित्वा तु क्रकरत्वञ्च गच्छति ।

कोषकारश्च कौषेये हृते वस्त्रेऽभिजायते ॥ २७ ॥
 दुकूले शार्ङ्गिके पापो हृते चैवांशुके शुकः ।
 तथैवाजाविकं हृत्वा वस्त्रं क्षौमञ्च जायते ॥ २८ ॥
 कार्पासिके हृते क्रौञ्चो वाल्कहर्ता वकस्तथा ।
 मयूरो वर्ष्मकान् हृत्वा शाकपत्रञ्च जायते ॥ २९ ॥
 जीवञ्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापह्वनरः ।
 छुछुन्दरिः शुभान् गन्धान् वासो हृत्वा शशो भवेत् ॥ ३० ॥
 शम्भुः फलापहरणात् काष्ठस्य घुण्णीटकः ।
 पुष्पापहृद्हरिद्रश्च पङ्कुर्यानापह्वनरः ॥ ३१ ॥
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ।
 भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ॥ ३२ ॥
 दृणगुल्मलताबल्लित्वक्सारतरुतां क्रमात् ।
 प्राप्य क्षीणाल्पपापस्तु नरो भवति वै ततः ॥ ३३ ॥
 छमिः कीटः पतङ्गोऽथ पक्षी तोयचरो मृगः ।
 गोत्वं प्राप्य च चण्डालपुङ्गवादि जुगुप्सितं ॥ ३४ ॥
 पङ्गुन्धो बधिरः कुष्ठी यच्छाणा च प्रपीडितः ।
 मुखरोगाक्षिरोगैश्च गुदरोगैश्च बाध्यते ॥ ३५ ॥
 अप्सारी च भवति शूद्रत्वं च स गच्छति ।
 एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्ष्मापहारिणां ॥ ३६ ॥
 विद्यापहारिणश्चोग्रा निष्क्रयभ्रंसिनो गुरोः ।
 जायामन्यस्य पुरुषः पारक्यां प्रतिपादयन् ॥ ३७ ॥
 प्राप्नोति शम्भुतां मूढो यातनाभ्यः परिच्युतः ।

यः करोति नरो होममसमिद्धे विभावसौ ॥ ३८ ॥
 सोऽजीर्णव्याधिदुःखार्तो मन्दाग्निः संप्रजायते ।
 परनिन्दा कृतघ्नत्वं परमम्विघट्टनं ॥ ३९ ॥
 नैष्ठुर्यं निर्घृणत्वं च परदारोपसेवनं ।
 परस्वहरणाशौचं देवतानाञ्च कुत्सनं ॥ ४० ॥
 निवृत्त्या वञ्चनं नृणां कार्पण्यञ्च नृणां वधः ।
 यानि च प्रतिषिद्धानि तत्प्रवृत्तिश्च सन्तता ॥ ४१ ॥
 उपलब्ध्याणि जानीयान्मुक्तानां नरकादनु ।
 दया भूतेषु संवादः परलोकप्रतिक्रिया ॥ ४२ ॥
 सत्यं भूतहितार्थोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनं ।
 गुरुदेवर्षिसिद्धिर्षिपूजनं साधुसङ्गमः ॥ ४३ ॥
 सत्क्रियाभ्यसनं मैत्रीमिति बुद्ध्येत पण्डितः ।
 अन्यानि चैव सङ्गमक्रियाभूतानि यानि च ॥ ४४ ॥
 स्वर्गच्युतानां लिङ्गानि पुरुषाणामपापिनां ।
 एतदुद्देशतो राजन् भवतः कथितं मया ॥ ४५ ॥
 स्वकर्मफलभोक्तृणां पुण्यानां पापिनान्तथा ।
 तदेहान्यत्र गच्छामो दृष्टं सर्व्वं त्वयाधुना ॥
 त्वया दृष्टो हि नरकस्तदेहान्यत्र गम्यतां ॥ ४६ ॥

पुत्र उवाच ।

ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गन्तुमुद्यतः ।
 ततश्च सर्व्वैरत्कुष्टं यातनास्थायिभिर्नृभिः ॥ ४७ ॥
 प्रसादं कुरु भूपेति तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकं ।

त्वदङ्गसङ्गी पवनो मनो ह्लादयते हि नः ॥ ४८ ॥
 परितापञ्च गात्रेभ्यः पीडाबाधाश्च कृत्स्नशः ।
 अपहन्ति नरव्याघ्र दयां कुरु महीपते ॥ ४९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां तं याम्यपुरुषं नृपः ।
 पप्रच्छ कथमेतेषामाह्लादो मयि तिष्ठति ॥ ५० ॥
 किं मया कर्म तत् पुण्यं मर्त्यलोके महत् कृतं ।
 आह्लाददायिनी वृष्टिर्येनेयं तदुदीरय ॥ ५१ ॥

यमपुरुष उवाच ॥

पितृदेवातिथिप्रैष्यशिष्टेनास्त्रेण ते तनुः ।
 पुष्टिमभ्यागता यस्मात्तद्गतञ्च मनो यतः ॥ ५२ ॥
 ततस्त्वङ्गात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ।
 पापकर्मकृतो राजन् यातना न प्रबाधते ॥ ५३ ॥
 अश्वमेधादयो यज्ञास्त्वयेष्टा विधिवद्यतः ।
 ततस्त्वद्दर्शनाद्याम्या यन्त्रशस्त्राग्निवायसाः ॥ ५४ ॥
 पीडनक्रेददाहादिमहादुःखस्य हेतवः ।
 स्रदुत्वमागता राजन् तेजसापहतास्तव ॥ ५५ ॥

राज्ञोवाच ॥

न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सुखं प्राप्यते नरैः ।
 यदार्त्तजन्तुनिर्व्वाणदानोत्थमिति मे मतिः ॥ ५६ ॥
 यदि मत्सन्निधावेतान् यातना न प्रबाधते ।
 ततो भद्रमुखाचाहं स्थास्ये स्थाणुरिवाचलः ॥ ५७ ॥

यमपुराण उवाच ।

एहि राजन् प्रगच्छामो निजपुण्यसमर्जितान् ।
भुङ्क्ते भोगानपास्येह यातनाः पापकर्माणां ॥ ५८ ॥

राजोवाच ।

तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेते सुदुःखिताः ।
मत्सन्निधानात् सुखिनो भवन्ति नरकौकसः ॥ ५९ ॥
धिकं तस्य जीवनं पुंसः शरणाग्निनमातुरं ।
यो नार्त्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवं ॥ ६० ॥
यन्नदानतपांसीह परञ्च च न भूतये ।
भवन्ति तस्य यस्तार्त्तपरिचाणे न मानसं ॥ ६१ ॥
नरस्य यस्य कठिनं मनो बालातुरादिषु ।
दृष्टेषु च न तं मन्ये मानुषं राक्षसो हि सः ॥ ६२ ॥
एतेषां सन्निकर्षात्तु यद्यग्निपरितापजं ।
तथोग्रगन्धजं वापि दुःखं नरकसम्भवं ॥ ६३ ॥
क्षुत्पिपासाभवं दुःखं यच्च मूर्च्छाग्रदं महत् ।
एतेषां चाणदानन्तु मन्ये स्वर्गसुखात् परं ॥ ६४ ॥
प्राप्स्यन्त्यात्ता यदि सुखं बहवो दुःखिते मयि ।
किन्तु प्राप्तं मया न स्यात्तस्मात्त्वं ब्रज मा चिरं ॥ ६५ ॥

यमपुराण उवाच ।

एष धर्मश्च शक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ ।
अवश्यमस्माङ्गन्तव्यं तस्मात् पार्थिव गम्यतां ॥ ६६ ॥

धर्म उवाच ।

नयामि त्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः ।
विमानमेतदावह्य मा विलम्बस्व गम्यतां ॥ ६७ ॥

राजोवाच ।

नरके मानवा धर्मं पीद्यन्तेऽपि सहस्रशः ।
चाहीति चार्ताः क्रन्दन्ति मामतो न ब्रजाम्यहं ॥ ६८ ॥

इन्द्र उवाच ।

कर्मणा नरकप्राप्तिरेतेषां पापकर्मिणां ।
स्वर्गस्त्वयापि गन्तव्यो नृप पुण्येन कर्मणा ॥ ६९ ॥

राजोवाच ।

यदि जानासि धर्मं त्वं त्वं वा शक्नोः शचीपते ।
मम यावत्प्रमाणन्तु शुभं तद्वक्तुमर्हथः ॥ ७० ॥

धर्म उवाच ।

अम्बिन्द्वो यथाम्बोधौ यथा वा दिवि तारकाः ।
यथा वा वर्षतो धारा गङ्गायां सिकता यथा ॥ ७१ ॥
असंख्येया महाराज यथा विन्द्वादयो ह्यपां ।
तथा तवापि पुण्यस्य संख्या नैवोपपद्यते ॥ ७२ ॥
अनुकम्पामिमामद्य नारकेष्विह कुर्वतः ।
तदेव शतसाहस्रं संख्यामुपगतं तव ॥ ७३ ॥
तद्वच्च त्वं नृपश्रेष्ठ तद्भोक्तुममरालयं ।
एतेऽपि पापनरके क्षपयन्तु स्वकर्मजं ॥ ७४ ॥

राजीवाच ॥

कथं सृष्ट्वां करिष्यन्ति मत्सम्यक्केषु मानवाः ।
 यदि मत्सन्निधावेषामुत्कर्षो नोपजायते ॥ ७५ ॥
 तस्मात् यत् सुकृतं किञ्चिन्ममास्ति चिदशाधिप ।
 तेन मुच्यन्तु नरकात् पापिनो यातनां गताः ॥ ७६ ॥

इन्द्र उवाच ॥

एवमूर्ध्वतरं स्थानं त्वयावाप्तं महीपते ।
 एतांश्च नरकात् पश्य विमुक्तान् पापकारिणः ॥ ७७ ॥

पुत्र उवाच ॥

ततोऽपतत् पुष्पदृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः ।
 विमानञ्चाधिरोष्यैनं स्वर्लोकमनयद्भरिः ॥ ७८ ॥
 अहञ्चान्ये च ये तच्च यातनाभ्यः परिच्युताः ।
 स्वकर्मफलनिर्दिष्टं ततो जात्यन्तरं गताः ॥ ७९ ॥
 एवमेते समाख्याता नरका द्विजसत्तम ।
 येन येन च पापेन यां यां योनिमुपैति वै ॥ ८० ॥
 तत्तत् सर्व्वं समाख्यातं यथा दृष्टं मया पुरा ।
 पुरानुभवजं ज्ञानमवाप्यावितथं तव ॥
 अतःपरं महाभाग किमन्यत् कथयामि ते ॥ ८१ ॥

इति श्री मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १५ ॥

बोडधोऽध्यायः ॥

पितोवाच ॥

कथितं मे त्वया वत्स संसारस्य व्यवस्थितं ।
स्वरूपमतिहेयस्य घटीयन्त्रवदव्ययं ॥ १ ॥
तदेवमेतदखिलं मयावगतमीदृशं ।
किम्पया वद कर्त्तव्यमेवमस्मिन् व्यवस्थिते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ॥

यदि मद्बचनं तात श्रद्धास्यविशङ्कितः ।
तत्परित्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थपरो भव ॥ ३ ॥
तमनुष्ठाय विधिवद् विहायाम्निपरिग्रहं ।
आत्मन्यात्मानमाधाय निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ ४ ॥
एकान्तराशी वश्यात्मा भव भिचुरतन्द्रितः ।
तत्र योगपरो भूत्वा बाह्यस्पर्शविवर्जितः ॥ ५ ॥
ततः प्राप्स्यसि तं योगं दुःखसंयोगभेषजं ।
मुक्तिहेतुमनौपम्यमनाख्येयमसङ्गिनं ॥
यत्संयोगान्न ते योगो भूयो भूतैर्भविष्यति ॥ ६ ॥

पितोवाच ॥

वत्स योगं ममाचक्ष्व मुक्तिहेतुमतः परं ।
येन भूतैः पुनर्भूतो नेदृग्दुःखमवाप्नुयां ॥ ७ ॥
यथासक्तिपरस्यात्मा मम संसारबन्धनैः ।
नैति योगमयोगोऽपि तं योगमधुना वद ॥ ८ ॥

संसारादित्यतापार्तिविरुध्यहेहमानसं ।
 ब्रह्मज्ञानाम्बुशीतेन सिञ्च मां वाक्प्रवारिणा ॥ ९ ॥
 अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितं ।
 स्ववाक्प्राप्तपानेन मां जीवय पुनर्मुक्तं ॥ १० ॥
 पुच्छदारयुहक्षेमममत्वनिगडार्हितं ।
 मां मोचयेष्टसद्भावविज्ञानोद्घाटनैस्त्वरन् ॥ ११ ॥

पुच्छ उवाच ।

शृणु तात यवा योगो दत्ताचेयेण धीमता ।
 अनर्काय पुरा प्रोक्तः सम्यक् पृष्टेन विस्तरात् ॥ १२ ॥

पितृवाच ।

दत्ताचेयः सुतः कस्य कथं वा योगमुक्तवान् ।
 कथानर्को महाभागो यो योगं परिपृष्टवान् ॥ १३ ॥

पुच्छ उवाच ।

कौशिको ब्राह्मणः कश्चित् प्रतिष्ठानेऽभवत्पुरे ।
 सोऽन्यजन्मकृतैः पापैः कुष्ठरोगातुरोऽभवत् ॥ १४ ॥
 तं तथा व्याधितं भार्या पतिं देवमिवार्चयत् ।
 पादाभ्यङ्गाङ्गसंवाहस्नानाच्छादनभोजनैः ॥ १५ ॥
 स्नेहमूषपुरीषाह्वक्प्रवाहक्षालनेन च ।
 रहस्यैवोपचारेण प्रियसम्भाषणेन च ॥ १६ ॥
 स तथा पूज्यमानोऽपि सदातीव विनीतया ।
 अतीवतीव्रकोपत्वाग्निर्भत्सयति निष्ठुरः ॥ १७ ॥

तथापि प्रखता भार्या तममन्यत द्रवतं ।
 तं तथाप्यतिबीभत्सं सर्व्वश्रेष्ठममन्यत ॥ १८ ॥
 अचक्रमणशीलोऽपि स कदाचिद्द्विजोत्तमः ।
 प्राह भार्यां नयस्वेति त्वं मां तस्या निवेशनं ॥ १९ ॥
 या सा चेश्वा मया दृष्टा राजमार्गे गृहोषिता ।
 तां मां प्रापय धर्म्मज्ञे सैव मे हृदि वर्त्तते ॥ २० ॥
 दृष्टा सूर्योदये बाला राक्षिष्यमुपागता ।
 दर्शनानन्तरं सा मे हृदयान्नापसर्पति ॥ २१ ॥
 यदि सा चारुसर्वाङ्गी पीनश्रोणिपयोधरा ।
 नोपगूहति तन्वङ्गी तन्मां द्रव्यसि वै मृतं ॥ २२ ॥
 वामः कामो मनुष्याणां बहुभिः प्रार्थ्यते च सा ।
 ममाशक्तिश्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे ॥ २३ ॥
 तत्तदा वचनं श्रुत्वा भर्त्तुः कामातुरस्य सा ।
 तत्पत्नी सत्कुलोत्पन्ना महाभागा पतिव्रता ॥ २४ ॥
 गाढं परिकरं बद्ध्वा शुल्कमादाय चाधिकं ।
 स्नान्धे भर्त्तारमादाय जगाम मृदुगामिनी ॥ २५ ॥
 निशि मेघास्तृते व्योम्नि चलद्विद्युत्प्रदर्शिते ।
 राजमार्गे प्रियं भर्त्तुश्चिकीर्षन्ती दिजाङ्गना ॥ २६ ॥
 पथि शूले तथा प्रोतमचौरं चौरशङ्कया ।
 माण्डव्यमतिदुःखार्त्तमन्धकारेऽय स द्विजः ॥ २७ ॥
 पत्नीस्नान्धे समारूढश्चालयामास कौशिकः ।
 पादावमर्षणात् क्रुद्धो माण्डव्यस्तमुवाच ह ॥ २८ ॥

येनाहमेवमत्यर्थं दुःखितश्चाखितः पदा ।

दशां कष्टामनुप्राप्तः स पापात्मा नराधमः ॥ २९ ॥

सूर्योदयेऽवशः प्राणैर्विमोक्ष्यति न संशयः ।

भास्करालोकनादेव स विनाशमवाप्स्यति ॥ ३० ॥

तस्य भार्या ततः श्रुत्वा तं शापमतिदारुणं ।

प्रोवाच व्यथिता सूर्यो नैवोदयमुपैष्यति ॥ ३१ ॥

ततः सूर्योदयाभावादभवत् सन्तता निशा ।

बह्वन्यहःप्रमाणानि ततो देवा भयं ययुः ॥ ३२ ॥

निःस्वाध्यायवषट्कारस्वधास्त्राहाविवर्जितं ।

कथं नु खल्विदं सर्वं न गच्छेत् संचयं जगत् ॥ ३३ ॥

अहोरात्रव्यवस्थाया विना मासर्तुसंक्षयः ।

तत्संचयान्नत्वयने ज्ञायेते दक्षिणोत्तरे ॥ ३४ ॥

विना चायनविज्ञानात् कालः संवत्सरः कुतः ।

संवत्सरं विना नान्यत् कालज्ञानं प्रवर्तते ॥ ३५ ॥

पतिव्रताया वचसा नोद्गच्छति दिवाकरः ।

सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ३६ ॥

नाग्नेर्विहरणञ्चैव क्रत्वभावश्च लक्ष्यते ।

नैवाप्यायनमस्त्राकं विना होमेन जायते ॥ ३७ ॥

वयमाप्यायिता मर्त्यैर्यज्ञभागैर्यज्ञोचितैः ।

वृद्धा ताननुगृह्णीमो मर्त्यान् सस्यादिसिद्धये ॥ ३८ ॥

निष्पादितास्त्रोषधीषु मर्त्या यज्ञैर्यजन्ति नः ।

तेषां वयं प्रयच्छामः कामान् यज्ञादिपूजिताः ॥ ३९ ॥

अधो हि वर्षाम वयं मर्त्याश्चोर्द्ध्वप्रवर्षिणः ।
 तोयवर्षेण हि वयं हविर्वर्षेण मानवाः ॥ ४० ॥
 ये नास्माकं प्रयच्छन्ति नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ।
 क्रतुभागं दुरात्मानः स्वयं चान्नन्ति लोलुपाः ॥ ४१ ॥
 विनाशाय वयं तेषां तोयसूर्याग्निमारुतान् ।
 क्षितिञ्च सन्दूषयामः पापानामपकारिणां ॥ ४२ ॥
 दुष्टतोयादिभोगेन तेषां दुष्कृतकर्मिणां ।
 उपसर्गाः प्रवर्तन्ते मरणाय सुदारुणाः ॥ ४३ ॥
 ये त्वस्मान् प्रीणयित्वा तु भुञ्जते शेषमात्मना ।
 तेषां पुण्यान् वयं लोकान् विदधाम महात्मनां ॥ ४४ ॥
 तन्नास्ति सर्वमेवैतद् विनैषां व्युष्टिसंस्थितिं ।
 कश्चन दिनसर्गः स्यादन्योन्यमवदन् सुराः ॥ ४५ ॥
 तेषामेव समेतानां यन्नव्युच्छितिशङ्किनां ।
 देवानां वचनं श्रुत्वा प्राह देवः प्रजापतिः ॥ ४६ ॥
 तेजः परं तेजसैव तपसा च तपस्तथा ।
 प्रशाम्यतेऽमरास्तस्माच्छृणुध्वं वचनं मम ॥ ४७ ॥
 पतिव्रताया माहात्म्यान्नोद्गच्छति दिवाकरः ।
 तस्य चानुदयाद्वा निर्मर्त्यानां भवतां तथा ॥ ४८ ॥
 तस्मात् पतिव्रतामचरेनसूयां तपस्विनीं ।
 प्रसादयत वै पत्नीं भानोरुदयकाम्यया ॥ ४९ ॥

पुन उवाच ॥

तैः सा प्रसादिता गत्वा प्राहेष्टं त्रियतामिति ।

४

अयाचन्तं दिनं देवा भवत्विति यथा पुरा ॥ ५० ॥

अनसूयोवाच ।

पतिव्रताया माहात्म्यं न ह्यीयेत कथन्त्विति ।

सम्मान्य तस्यान्तां साध्वीमहः स्तूच्याम्यहं सुराः ॥ ५१ ॥

यथा पुनरहोरात्रसंस्थानमुपजायते ।

यथा च तस्याः स्वपतिर्न साध्व्या नाशमेष्यति ॥ ५२ ॥

पुत्र उवाच ।

एवमुक्त्वा सुरांस्तस्या गत्वा सा मन्दिरं शुभा ।

उवाच कुशलं पृष्ट्वा धर्मं भर्तुस्तवात्मनः ॥ ५३ ॥

अनसूयोवाच ।

कश्चिन्नन्दसि कल्याणि स्वभर्तुर्मुखदर्शनात् ।

कञ्चिच्चाखिलदेवेभ्यो मन्यसेऽभ्यधिकं पतिं ॥ ५४ ॥

भर्तुं शुश्रूषणादेव मया प्राप्तं महत् फलं ।

सर्वकामफलावाप्ता प्रत्यूहाः परिवर्तिताः ॥ ५५ ॥

पञ्चर्मानि मनुष्येण साध्वि देयानि सर्वदा ।

तथात्मवर्णधर्मेण कर्त्तव्यो धनसञ्चयः ॥ ५६ ॥

प्राप्तश्चार्थस्ततः पात्रे विनियोज्यो विधानतः ।

सत्यार्जवतपोदानैर्दयायुक्तो भवेत् सदा ॥ ५७ ॥

क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रागद्वेषविवर्जिताः ।

कर्त्तव्या अन्वहं श्रद्धापुरस्कारेण शक्तितः ॥ ५८ ॥

स्वजातिविहितानेव लोकानाम्प्रोति मानवः ।

क्लेशेन महता साध्वि प्राजापत्यादिकान् क्रमात् ॥ ५९ ॥

स्त्रियस्त्वेवं समस्तस्य नरैर्दुःखार्जितस्य वै ।
 पुण्यस्यार्द्धापहारिण्यः पतिशुश्रूषयैव हि ॥ ६० ॥
 नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न आहं नाप्युपोषितं ।
 भर्तृशुश्रूषयैवैतान् लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥ ६१ ॥
 तस्मात् साध्वि महाभागे पतिशुश्रूषणं प्रति ।
 त्वया मतिः सदा कार्या यतो भर्ता परा गतिः ॥ ६२ ॥
 यद्देवेभ्यो यच्च पिपागतेभ्यः
 कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियातः ।
 तस्याप्यहं केवलामन्यचिन्ता
 नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषयैव ॥ ६३ ॥

पुत्र उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य तद्यादरात् ।
 प्रत्युवाचाचिपत्नीं तामनसूयामिदं वचः ॥ ६४ ॥
 धन्यास्तनुगृहीतास्मि देवैश्चाप्यवलोकिता ।
 यन्मे प्रकृतिकल्याणि अर्द्धां वर्धयसे पुनः ॥ ६५ ॥
 जानाम्येतन्न नारीणां काचित् पतिसमागतिः ।
 तत्प्रोतिशोपकाराय इह लोके परच च ॥ ६६ ॥
 पतिप्रसादादिह च प्रेत्य चैव यशस्विनि ।
 नारी सुखमवाप्नोति नार्थ्या भर्ता हि देवता ॥ ६७ ॥
 सा त्वं ब्रूहि महाभागे प्राप्ताया मम मन्दिरं ।
 आर्चया यन्मया कार्यन्तद्यार्थ्येणापि वा शुभे ॥ ६८ ॥

अनसूयोवाच ।

एते देवाः सहेन्द्रेण मामुपागम्य दुःखिताः ।
 त्वदाक्यापास्तसत्कर्मदिननक्तनिरूपणाः ॥ ६८ ॥
 याचन्तेऽहर्निशासंस्थां यथावदविखण्डितां ।
 अहं तदर्थमायाता शृणु चैतद्वचो मम ॥ ७० ॥
 दिनाभावात् समस्तानामभावो यागकर्मणां ।
 तदभावात् सुराः पुष्टिं नोपयान्ति तपस्विनि ॥ ७१ ॥
 अह्नयेव समुच्छेदादुच्छेदः सर्वकर्मणां ।
 तदुच्छेदादनाष्टाया जगदुच्छेदमेष्यति ॥ ७२ ॥
 तत्त्वमिच्छसि चेदेतत् जगदुद्धर्तुमापदः ।
 प्रसीद साध्वि लोकानां पूर्ववदत्ततां रविः ॥ ७३ ॥

ब्राह्मण्यवाच ।

माण्डव्येन महाभागे शप्तो भर्ता ममेश्वरः ।
 सूर्योदये विनाशं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्युना ॥ ७४ ॥

अनसूयोवाच ।

यदि वा रोचते भद्रे ततस्त्वद्वचनादहं ।
 करोमि पूर्ववद्देहं भर्तारञ्च नवं तव ॥ ७५ ॥
 मया हि सर्वथा स्त्रीणां माहात्म्यं वरवर्णिनि ।
 पतिव्रतानामाराध्यमिति सम्मानयामि ते ॥ ७६ ॥

पुत्र उवाच ।

तथेत्युक्ते तथा सूर्यमाजुहाव तपस्विनी ।
 अनसूयार्थमुद्यम्य दशरात्रे तदा निशि ॥ ७७ ॥

ततो विवस्वान् भगवान् फुल्लपद्माख्याकृतिः ।
 शैलराजानमुदयमारोहोत्तमगडलः ॥ ७८ ॥
 समनन्तरमेवास्या भर्ता प्राखैर्व्ययुज्यत ।
 पपात च महीपृष्ठे पतन्तं जगद्दे च सा ॥ ७९ ॥

अगस्त्योवाच ।

न विषादस्त्वया भद्रे कर्त्तव्यः पश्य मे बलं ।
 पतिशुश्रूषयावाप्तं तपसः किञ्चिरेण ते ॥ ८० ॥
 यथा भर्तृसमं नान्यमपश्यं पुरुषं कश्चित् ।
 रूपतः शीलतो बुद्ध्या वाङ्माधुर्यादिभूषणैः ॥ ८१ ॥
 तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।
 प्राप्नोतु जीवितं भार्यासहायः शरदां शतं ॥ ८२ ॥
 यथा भर्तृसमं नान्यमहं पश्यामि दैवतं ।
 तेन सत्येन विप्रोऽयं पुनर्जीवत्वनामयः ॥ ८३ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा भर्तुरारारधनं प्रति ।
 यथा ममोद्यमो नित्यं तथायं जीवतां द्विजः ॥ ८४ ॥

पुत्र उवाच ।

ततो विप्रः समुत्तस्थौ व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।
 स्वभाभिर्भासयन् वेश्म हृन्दारक इवाजरः ॥ ८५ ॥
 ततोऽपतत् पुष्पदृष्टिर्देववाद्यादिनिस्वनः ।
 स्त्रेभिरे च मुहं देवा अनसूयामद्याब्रुवन् ॥ ८६ ॥

देवा ऊचुः ।

वरं दृष्टीष्व कल्याणि देवकार्यं महत् कृतं ।

त्वया यस्मात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि ॥ ८७ ॥

अनसूयोवाच ।

यदि देवाः प्रसन्ना मे पितामहपुरोगमाः ।

वरदा वरयोग्या च यद्यहं भवतां मता ॥ ८८ ॥

तद्यान्तु मम पुत्रत्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

योगञ्च प्राप्नुयां भर्तृसहिता केशमुक्तये ॥ ८९ ॥

एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

प्रोक्ता जग्मुर्यथान्यायमनुमान्य तपस्विनीं ॥ ९० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे अनसूवावरप्राप्तिः ॥ ९१ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

ततः काले बहुमित्रे द्वितीयो ब्रह्मणः सुतः ।

स्वभार्यां भगवानचिरनसूयामपश्यत ॥ १ ॥

ऋतुस्नातां सुचार्वङ्गीं लोभनीयोत्तमाकृतिं ।

सकामो मनसा भेजे स मुनिस्तामनिन्दितां ॥ २ ॥

तस्याभिधायतस्तान्तु विकारो योऽन्वजायत ।

तमेवोवाह पवनस्तिरयोर्ध्वं वेगवान् ॥ ३ ॥

ब्रह्मरूपञ्च शुक्लाभं पतमानं समन्ततः ।

सोमरूपं रजोपेतं दिशस्तं प्रपृहुर्दृश ॥ ४ ॥

स सोमो मानसो जज्ञे तस्यामचेः प्रजापतेः ।
 पुषः समस्तसत्त्वानामायुराधार एवच ॥ ५ ॥
 दुष्टेन विष्णुना जज्ञे दत्ताचेयो महात्मना ।
 स्वशरीरात् समुत्पाद्य सत्वोद्रिक्तो द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥
 दत्ताचेय इति ख्यातः सोऽनुसूयास्तनं पपौ ।
 विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ द्वितीयोऽचेः सुतोऽभवत् ॥ ७ ॥
 सप्ताहात् प्रच्युतो मातुर्बदरात् कुपितो यतः ।
 हैहयेन्द्रमुपावृत्तमपराध्यन्तमुद्धतं ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वाचौ कुपितः सद्यो दग्धुकामः स हैहयं ।
 गर्भवातमहायासदुःखामर्षसमन्वितः ॥ ९ ॥
 दुर्ध्वासास्तमसोद्रिक्तो रुद्रांशः समजायत ।
 इति पुष्ययं तस्या जज्ञे ब्रह्मेशवैष्णवं ॥ १० ॥
 सोमो ब्रह्माभवद्विष्णुर्दत्ताचेयो व्यजायत ।
 दुर्ध्वासाः शङ्करो जज्ञे वरदानाद्विबौकसां ॥ ११ ॥
 सोमः स्वरश्निभिः शीतैर्वीरुधौषधिमानवान् ।
 आप्याययन् सदा स्वर्गे वर्तते स प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 दत्ताचेयः प्रजां पाति दुष्टदैत्यनिवर्हनात् ।
 शिष्टानुग्रहस्तप्तेति ज्ञेयश्चांशः स वैष्णवः ॥ १३ ॥
 निर्दहत्यवमन्तारं दुर्ध्वासा भगवानजः ।
 रौद्रं समाश्रित्य वपुर्दृक्कनोवाभिरुद्धतः ॥ १४ ॥
 सोमत्वं भगवानचिः पुनश्चक्रे प्रजापतिः ।
 दत्ताचेयोऽपि विषयान् योगस्थो बुभुजे हरिः ॥ १५ ॥

दुर्व्यासाः पितरं हित्वा मातरं चोत्तमं व्रतं ।
 उन्मत्ताख्यं समाश्रित्य परिवन्धाम मेदिनीं ॥ १६ ॥
 मुनिपुत्रस्ततो योगी दत्तात्रेयोऽप्यसङ्गितां ।
 अभोष्यमानः सरसि निममज्ज चिरं प्रभुः ॥ १७ ॥
 तथापि तं महात्मानमतीव प्रियदर्शनं ।
 तत्पुत्रं कुमारस्ते सरसस्तीरमाश्रिताः ॥ १८ ॥
 दिव्ये वर्षशते पूर्णं यदा ते न त्यजन्ति तं ।
 तत्प्रीत्या सरसस्तीरं सर्वे मुनिकुमारकाः ॥ १९ ॥
 ततो दिव्याम्बरधरां चारुपीननितम्बिनीं ।
 नारीमादाय कल्याणीमुत्ततार जलान्मुनिः ॥ २० ॥
 स्त्रीसन्निकर्षाद्यद्येते परित्यज्यन्ति मामिति ।
 मुनिपुत्रस्ततोऽसङ्गी स्थास्यामीति विचिन्तयन् ॥ २१ ॥
 तथापि तं मुनिसुता न त्यजन्ति यदा मुनिं ।
 ततः सह तया नार्थ्यं मद्यपानमथापिवत् ॥ २२ ॥
 सुरापानरतं ते न सभार्यं तत्पुत्रस्ततः ।
 गीतवाद्यादिवनिताभोगसंसर्गदूषितं ॥ २३ ॥
 मन्यमाना महात्मानं तया सह वहिष्कृत्यं ।
 नावाप दोषं योगीशो वारुणीं स पिवन्नपि ॥ २४ ॥
 अन्तावसायिवेश्मान्तर्मातरिश्वा वसन्निव ।
 सुरां पिवन् सपत्नीकस्तपस्तेपे स योगवित् ॥
 योगीश्वरश्चिन्त्यमानो योगिभिर्मुक्तिकाङ्क्षिभिः ॥ २५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयोत्पत्तिः ॥ १७ ॥

पुत्र उवाच ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य कृतवीर्यात्मजोऽर्जुनः ।
 कृतवीर्ये दिवं याते मन्त्रिभिः सपरोहितैः ॥ १ ॥
 पौरैश्चात्माभिषेकार्थं समाहूतोऽब्रवीदिदं ।
 नाहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरं ॥ २ ॥
 यदर्थं गृह्यते शुल्कं तदमिष्यादयन् दृष्ट्वा ।
 पण्यानां द्वादशं भागं भूपालाय वणिगज्जमः ॥ ३ ॥
 दत्तार्थरश्मिभिर्मार्गं रक्षितो याति दस्युतः ।
 गोपाश्च घृततक्रादेः षड्भागश्च कृषीबलाः ॥ ४ ॥
 दत्त्वान्यद्भुजे दद्युर्यदि भागं ततोऽधिकं ।
 पण्यादीनामशेषाणां वणिजो गृह्णातस्ततः ॥ ५ ॥
 इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राजश्चौरधर्मिणः ।
 यद्यन्यैः पाल्यते लोकस्तद्वृत्त्यन्तरसंश्रितः ॥ ६ ॥
 गृह्णातो बलिषड्भागं नृपतेर्नरको भुवं ।
 निरूपितमिदं राज्ञः पूर्वैरक्षयवेतनं ॥ ७ ॥
 अरक्षश्चौरतश्चौर्यन्तदेनो नृपतेर्भवत् ।
 तस्माद्यदि तपस्तप्त्वा प्राप्तो योगित्वमीक्षितं ॥ ८ ॥
 भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः ।
 पृथिव्यां शस्त्रधृङ्मान्यस्त्वहमेवर्षिसंयुतः ॥
 ततो भविष्ये नात्मानं करिष्ये पापभागिनं ॥ ९ ॥

पुत्र उवाच ।

तस्य तन्निश्चयं ज्ञात्वा मन्त्रिमध्ये स्थितोऽब्रवीत् ।
 गर्गो नाम महाबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो वयोऽतिगः ॥ १० ॥
 यद्येवं कर्तुंकामस्त्वं राज्यं सम्यक् प्रशासितुं ।
 ततः शृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च नृपात्मज ॥ ११ ॥
 दत्ताचेयं महाभागं सकृद्दोषीकृताश्रयं ।
 तमाराधय भूपाल पाति यो भुवनत्रयं ॥ १२ ॥
 योगयुक्तं महाभागं सर्व्वत्र समदर्शिनं ।
 विष्णोरंशं जगद्वातुरवतीर्क्ष्य महीतले ॥ १३ ॥
 यमाराध्य सहस्राक्षः प्राप्तवान् पदमात्मनः ।
 हृतं दुरात्मभिर्दैत्यैर्जघान च दितेः सुतान् ॥ १४ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथमाराधितो देवैर्दत्ताचेयः प्रतापवान् ।
 कथञ्चापहृतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्राप वासवः ॥ १५ ॥

गर्ग उवाच ।

देवानां दानवानाञ्च युद्धमासीत् सदाकृणं ।
 दैत्यानामीश्वरो जम्भो देवानाञ्च शचीपतिः ॥ १६ ॥
 तेषाञ्च युद्ध्यमानानान्दिभ्यः संवत्सरो गतः ।
 ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
 विप्रचित्तिमुखैर्देवा दानवैस्ते पराजिताः ।
 पलायनकृतोत्साहा निवत्साहा द्विषज्जये ॥ १८ ॥

वृहस्पतिमुपागम्य दैत्यसैन्यबधेष्ववः ।

अमन्त्रयन्त सहिता बालिखिल्यैस्तथर्षिभिः ॥ १८ ॥

वृहस्पतिरवाच ।

दत्ताचेयं महात्मानमचेः पुत्रं तपोधनं ।

विक्रताचरणं भक्त्या सन्तोषयितुमर्हथ ॥ २० ॥

स वो दैत्यविनाशाय वरदो दास्यते वरं ।

ततो हनिष्यथ सुरा सहिता दैत्यदानवान् ॥ २१ ॥

गर्ग उवाच ।

इत्युक्तास्ते तदा जग्मुर्दत्ताचेयाश्रमं सुराः ।

ददृशुश्च महात्मानं तं ते लक्ष्म्या समन्वितं ॥ २२ ॥

उद्गीयमानं गन्धर्वैः सुरापानरतं मुनिं ।

ते तस्य गत्वा प्रणतिमवदन् साध्यसाधनं ॥ २३ ॥

चक्रुः स्तवं चोपजह्रुर्भक्ष्यभोज्यसगादिकं ।

तिष्ठन्तमनुतिष्ठन्ति यान्तं यान्ति दिवौकसः ॥ २४ ॥

आराधयामासुरधः स्थितास्तिष्ठन्तमासने ।

स प्राह प्रणतान्देवान्दत्ताचेयः किमिष्यते ॥

मत्तो भवद्भिर्येनेयं शुश्रूषा क्रियते मम ॥ २५ ॥

देवा ऊचुः ।

दानवैर्मुनिशार्दूल जम्भाद्यैर्भूर्भुवादिकं ।

हृतं चैलोक्यमाक्रम्य क्रतुभागाश्च कृत्स्नशः ॥ २६ ॥

तद्वधे कुरु बुद्धिं त्वं परिचाणाय नोऽनघ ।

त्वत्प्रसादादभीक्ष्णामः पुनः प्राप्तं त्रिपिष्टपं ॥ २७ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो नचैवाहं जितेन्द्रियः ।
कथमिच्छथ मत्तोऽपि देवाः शत्रुपराभवं ॥ २८ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघस्त्वं जगन्नाथ न लेपस्तव विद्यते ।
विद्याक्षालनशुद्धान्तर्निविष्टज्ञानदीधिते ॥ २९ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

सत्यमेतत् सुरा विद्या ममास्ति समदर्शिनः ।
अस्यास्तु योषितः सङ्गादहमुच्छिष्टतां गतः ॥ ३० ॥
स्त्रीसम्भोगो हि दोषाय सातत्येनोपसेवितः ।
एवमुक्तास्ततो देवाः पुनर्व्वचनमब्रुवन् ॥ ३१ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघेयं द्विजश्रेष्ठ जगन्माता न दुष्यते ।
यथांशुमाला सूर्य्यस्य द्विजचण्डालसङ्गिनी ॥ ३२ ॥

भगं उवाच ।

एवमुक्तस्ततो देवैर्दत्तात्रेयोऽब्रवीदिदं ।
प्रहस्य चिदशान् सर्व्वान् यद्येतद्भवतां मतं ॥ ३३ ॥
तदाह्वयासुरान् सर्व्वान् युद्धाय सुरसत्तमाः ।
इहानयत मद्दृष्टिगोचरं मा विलम्बत ॥ ३४ ॥
मद्दृष्टिपातहुतभुक्प्रक्षीणबलतेजसः ।
येन नाशमशेषास्ते प्रयान्ति मम दर्शनात् ॥ ३५ ॥

गर्ग उवाच ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवैर्देव्या महाबलाः ।
 आहवाय समाहूता जग्मुदवगणान् रुषा ॥ ३६ ॥
 ते हन्यमाना दैतेयैर्देवाः शीघ्रं भयातुराः ।
 दत्ताचेयाश्रमं जग्मुः समेताः शरणार्थिनः ॥ ३७ ॥
 तमेव विविशुर्देव्याः कालयन्तो दिवौकसः ।
 ददृशुश्च महात्मानं दत्ताचेयं महाबलं ॥ ३८ ॥
 वामपार्श्वस्थितामिष्टामशेषजगतां शुभां ।
 भार्याञ्चास्य सुचार्वङ्गीं लक्ष्मीमिन्दुनिभाननां ॥ ३९ ॥
 नीलोत्पलाभनयनां पीनश्रोणिपयोधरां ।
 गदन्तीं मधुरां भाषां सर्वैर्योषिभुगैर्युतां ॥ ४० ॥
 ते तां दृष्ट्वाग्रतो देव्याः साभिलाषा मनोभवं ।
 न शेकुर्ब्रूतं धैर्यान्मनसा बोधुमातुराः ॥ ४१ ॥
 त्यक्त्वा देवान् स्त्रियं तान्तु हर्तुकामा हतौजसः ।
 तेन पापेन मुञ्चन्तः संसक्तास्ते ततोऽब्रुवन् ॥ ४२ ॥
 स्त्रीरत्नमेतत् चैलोक्ये सारं नो यदि वै भवेत् ।
 कृतकृत्यास्ततः सर्व्व इति नो भावितं मनः ॥ ४३ ॥
 तस्मात् सर्व्वं समुत्क्षिप्य शिविकायां सुरार्हनाः ।
 आरोग्यं स्वमधिष्ठानं नयाम इति निश्चिताः ॥ ४४ ॥

गर्ग उवाच ॥

सानुरागास्ततस्ते तु प्रोक्ताश्चेत्थं परस्परं ।
 तस्य तां योषितं साध्वीं समुत्क्षिप्य स्मरार्हिताः ॥ ४५ ॥

शिविकायां समारोप्य सहिता दैत्यदानवाः ।

शिरःसु शिविकां कृत्वा स्वस्थानाभिमुखं ययुः ॥ ४६ ॥

दत्तात्रेयस्ततो देवान् विद्वस्येदमथाब्रवीत् ।

दिष्ट्वा वर्द्धय दैत्यानामेषा लक्ष्मीः शिरोगता ॥

सप्त स्थानान्यतिक्रान्ता नवमन्यमुपैष्यति ॥ ४७ ॥

देवा ऊचुः ।

कथयस्व जगन्नाथ केषु स्थानेष्ववस्थिता ।

पुरुषस्य फलं किं वा प्रयच्छत्यथ नश्यति ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

नृणां पदे स्थिता लक्ष्मोर्निलयं संप्रयच्छति ।

सक्त्योश्च संस्थिता वस्त्रं तथा नानाविधं वसु ॥ ४९ ॥

कलचञ्च गुह्यसंस्था क्रोडस्थापत्यदायिनी ।

मनोरथान् पूरयति पुरुषाणां हृदि स्थिता ॥ ५० ॥

लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतां श्रेष्ठा करणस्था करणभूषणं ।

अभीष्टबन्धुदारैश्च तथाश्लेषं प्रवासिभिः ॥ ५१ ॥

वृष्टानुवाक्यलावण्यमाश्रामवितथां तथा ।

मुखसंस्था कवित्वञ्च यच्छत्युदधिसम्भवा ॥ ५२ ॥

शिरोगता सन्त्यजति ततोऽन्यं याति चाश्रयं ।

सेयं शिरोगता चैतान् परित्यज्यति साम्प्रतं ॥ ५३ ॥

प्रमृष्टास्त्राणि बध्यन्तां तस्मादेते सुरारयः ।

न भेतव्यं भृशं चैते मया निस्तेजसः कृताः ॥

परदारावमर्षाञ्च दग्धपुण्या हतौजसः ॥ ५४ ॥

गर्ग उवाच ।

ततस्ते विविधैरस्त्रैर्बध्यमानाः सुरारयः ।
 मूर्ध्नि लक्ष्म्या समाक्रान्ता विनेशुरिति नः श्रुतं ॥ ५५ ॥
 लक्ष्मीश्चोत्पत्य संप्राप्ता दत्ताचेयं महामुनिं ।
 स्तूयमाना सुरैः सर्वैर्देवनाशान्मुदान्वितैः ॥ ५६ ॥
 प्रणिपत्य ततो देवा दत्ताचेयं मनीषिणं ।
 नाकपृष्ठमनुप्राप्ता यथापूर्वं गतज्वराः ॥ ५७ ॥
 तथा त्वमपि राजेन्द्र यदीच्छसि यथेक्षितं ।
 प्राप्तुमैश्वर्यमलुलं तूर्णमाराधयस्व तं ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गर्गवाक्यं ॥ १८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा कार्त्तवीर्यो नरेश्वरः ।
 दत्ताचेयाश्रमं गत्वा तं भक्त्या समपूजयत् ॥ १ ॥
 पादसंवाहनाद्येन मध्वाद्याहरणेन च ।
 सूक्चन्दनादिगन्धान्मुफलाद्यानयनेन च ॥ २ ॥
 तयान्नसाधनैस्तस्य उच्छिष्टापोहनेन च ।
 परितुष्टो मुनिर्भूय तमुवाच तथैव सः ॥ ३ ॥
 यथैवोक्ताः पुरा देवा मद्यभोगादिकुत्सनं ।

स्त्री चेयं मम पार्श्वस्थेतद्भोगाश्च कुत्सितं ॥ ४ ॥

सदैवाहं न मामेवमुपरोक्षुं त्वमर्हसि ।

अशक्तमुपकाराय शक्तमाराधयस्व भोः ॥ ५ ॥

जड उवाच ।

तेनैवमुक्तो मुनिना स्मृत्वा गर्गवचश्च तत् ।

प्रत्युवाच प्रणम्यैनं कार्त्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किं मां मोहयसे देव स्वां मायां समुपाश्रितः ।

अनघस्त्वं तथैवेयं देवी सर्वभवारणिः ॥ ७ ॥

इत्युक्तः प्रीतिमान् देवस्ततस्तं प्रत्युवाच ह ।

कार्त्तवीर्यं महाभागं वशीकृतमहीतलं ॥ ८ ॥

वरं वृणीष्व गुह्यं मे यत् त्वया समुदीरितं ।

तेन तुष्टिः परा जाता त्वय्यद्य मम पार्थिव ॥ ९ ॥

ये च मां पूजयिष्यन्ति गन्धमाल्यादिभिर्नराः ।

मांसमद्योपहारैश्च मिष्टान्नैश्चाज्यसंयुतैः ॥ १० ॥

लक्ष्मीसमेतं गीतैश्च ब्राह्मणानान्तथार्चनैः ।

वाद्यैर्मनोरमैर्वीणावेणुशङ्खादिभिस्तथा ॥ ११ ॥

तेषामहं परां तुष्टिं पुष्पदारधनादिकं ।

प्रदास्याम्यवघातश्च हनिष्याम्यव मन्यतां ॥ १२ ॥

स त्वं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेक्षितं ।

प्रसादसुमुखस्तेऽहं गुह्यनामप्रकीर्तनात् ॥ १३ ॥

कार्तवीर्य उवाच ॥

यदि देव प्रसन्नस्त्वं तत्प्रयच्छिमुत्तमां ।
 यया प्रजाः पालयेऽहं नचाधर्ममवाप्नुयां ॥ १४ ॥
 परानुसरणे ज्ञानमप्रतिद्वन्द्वतां रणे ।
 सहस्रमाप्तुमिच्छामि बाहूनां लघुतागुणं ॥ १५ ॥
 असङ्गा गतयः सन्तु शैलाकाशाम्बुभूमिषु ।
 पातालेषु च सर्वेषु बधश्चाप्यधिकान्नरात् ॥ १६ ॥
 तथोन्मार्गप्रवृत्तस्य चास्तु सन्मार्गदेशकः ।
 सन्तु मेऽतिथयः स्वाध्या वित्तदाने तथाक्षये ॥ १७ ॥
 अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे ममानुस्मरणेन च ।
 त्वयि भक्तिर्ममैवास्तु नित्यमव्यभिचारिणी ॥ १८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ॥

यच्च ते कीर्तिताः सर्वे तान् वरान् समवाप्स्यसि ।
 मत्प्रसादाच्च भविता चक्रवर्त्ती त्वमीश्वरः ॥ १९ ॥

जह उवाच ॥

प्रक्षिपत्य ततस्तस्मै दत्तात्रेयाय सोऽर्जुनः ।
 आनाय्य प्रकृतीः सम्यगभिषेकमगृह्णत ॥ २० ॥
 आघोषयामास तदा स्थितो राज्ये स हैहयः ।
 दत्तात्रेयात् परामृद्धिमवाप्यातिबलान्वितः ॥ २१ ॥
 अद्य प्रमृति यः शस्त्रं मामृतेऽन्यो ग्रहीष्यति ।
 हन्तव्यः स मया दस्युः परहिंसारतोऽपि वा ॥ २२ ॥
 इत्याश्रमे न तद्राष्ट्रे कश्चिदायुधधृङ्ग्नरः ।

थ

तमृते पुरुषव्याघ्रं बभूवोरुपराक्रमं ॥ २३ ॥
 स एव ग्रामपालोऽभूत् पशुपालः स एव च ।
 क्षेपपालः स एवासीद्विजातीनाञ्च रक्षिता ॥ २४ ॥
 तपस्विनां पालयिता सार्यपालस्तु सोऽभवत् ।
 दस्युव्यालाभिश्चस्त्रादिभयेष्वब्धौ निमज्जतां ॥ २५ ॥
 अन्यासु चैव मग्नानामापत्सु परवीरहा ।
 स एव संस्मृतः सद्यः समुद्धर्त्ताभवन्नृणां ॥ २६ ॥
 अनष्टद्रथ्यता चासीत्तस्मिन् शासति पार्थिवे ।
 तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ २७ ॥
 तेनैव च तपस्तप्तं संग्रामेष्वभिषेष्टितं ।
 तस्यर्द्धिमतिमानञ्च दृष्ट्वा प्राहाङ्गिरा मुनिः ॥ २८ ॥
 न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्ष्वा संग्रामे चातिषेष्टितैः ॥ २९ ॥
 दत्ताचेयाद्दिने यस्मिन् स प्रापर्द्धिं नरेश्वरः ।
 तस्मिंस्तस्मिन् दिने यागं दत्ताचेयस्य सोऽकरोत् ॥ ३० ॥
 तच्चैव च प्रजाः सर्वास्तस्मिन्नहनि भूपतेः ।
 तस्यर्द्धिं परमां दृष्ट्वा यागञ्चक्रुः समाधिना ॥ ३१ ॥
 इत्येतत्तस्य माहात्म्यं दत्ताचेयस्य धीमतः ।
 विष्णोश्चराचरगुरोरनन्तस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
 प्रादुर्भावाः पुराणेषु कथ्यन्ते शार्ङ्गधन्विनः ।
 अनन्तस्याग्रमेयस्य शंखचक्रगदाभृतः ॥ ३३ ॥
 एतस्य परमं रूपं यश्चिन्तयति मानवः ।

स सुखी स च संसारात् समुत्तीर्णोऽचिराद्भवेत् ॥ ३४ ॥
 सदैव वैष्णवानाम् भक्त्याहं सुखभोऽस्मि भोः ।
 इत्येवं यस्य वै वाचस्तं कथं नाश्रयेज्जनः ॥ ३५ ॥
 अधर्मस्य विनाशाय धर्माचारार्थमेव च ।
 अनादिनिधनो देवः करोति स्थितिपालनं ॥ ३६ ॥
 तथैव जन्म चास्यातमनर्कं कथयामि ते ।
 तथा च योगः कथितो दत्तात्रेयेण तस्य वै ॥
 पितृभक्तस्य राजर्षेरनर्कस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयीयं समाप्तं ॥ १८ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अह उवाच ।

प्राग्बभूव महावीर्यः शत्रुजिह्वाय पार्थिवः ।
 ततोऽप्यस्य यज्ञेषु सोमावाप्त्या पुरन्दरः ॥ १ ॥
 तस्यात्मजो महावीर्यो बभूवारिबिदारणः ।
 बुद्धिविक्रमलावण्यैर्गुरुशक्राग्निभिः समः ॥ २ ॥
 स समानवयोबुद्धिसत्त्वविक्रमचेष्टितैः ।
 नृपपुत्रो नृपसुतैर्नित्यमास्ते समावृतः ॥ ३ ॥
 कदाचिच्छास्त्रसम्भारविवेककृतनिश्चयः ।
 कदाचित् काव्यसंलापगीतनाटकसम्भवैः ॥ ४ ॥
 तथैवाश्वविनोदैश्च शस्त्रास्त्रविनयेषु च ।

योग्यानि युद्धनागाश्चस्यन्दनाभ्यासतत्परः ॥ ५ ॥
 रेमे नरेन्द्रपुञ्चोऽसौ नरेन्दतनयैः सह ।
 यथैव हि दिवा तद्दद्राचावपि मुदा युतः ॥ ६ ॥
 तेषान्तु क्रीडतां तच्च द्विजभूपविशं सुताः ।
 समानवयसः प्रीत्या रन्तुमायान्धनेकशः ॥ ७ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य नागलोकान्महीतलं ।
 कुमारावागतौ नागौ पुत्रावश्वतरस्य तु ॥ ८ ॥
 ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नौ तरुणौ प्रियदर्शनौ ।
 तौ तैर्नृपसुतैः सार्द्धं तथैवान्यैर्द्विजन्मभिः ॥ ९ ॥
 विनोदैर्विविधैस्तच्च तस्थतुः प्रीतिसंयुतौ ।
 सर्वे च ते नृपसुतास्ते च ब्रह्मविशं सुताः ॥ १० ॥
 नागराजात्मजौ तौ च ज्ञानसंवाहनादिकं ।
 वस्त्रगन्धानुसंयुक्तांश्चक्रुर्भागभुजिक्रियां ॥ ११ ॥
 अहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ ।
 आजगमतुर्मुदा युक्तौ प्रीत्या सूनोर्महीपतेः ॥ १२ ॥
 स च ताभ्यां नृपसुतः परं निर्वीणमाप्तवान् ।
 विनोदैर्विविधैर्हास्यसंलापादिभिरेव च ॥ १३ ॥
 विना ताभ्यां न बुभुजे न सखौ न पपौ मधु ।
 न रराम न जग्राह शास्त्राण्यात्मगुणैर्व्यये ॥ १४ ॥
 रसातले च तौ रात्रिं विना तेन महात्मना ।
 निश्वासपरमौ नीत्वा जगमतुस्तं दिने दिने ॥ १५ ॥
 मर्त्यलोके परा प्रीतिर्भवतोः केन पुत्रकौ ।

सहेति पप्रच्छ पिता तावुभौ नागदारकौ ॥ १६ ॥
 दृष्टयोरंच पाताले बहूनि दिवसानि मे ।
 दिवा रजन्यामेवोभौ पश्यामि प्रियदर्शनौ ॥ १७ ॥

जड उवाच ।

इति पित्रा स्वयं पृष्टौ प्रणिपत्य कृताञ्जली ।
 प्रत्यूचतुर्महाभागावुरगाधिपतेः सुतौ ॥ १८ ॥

पुत्रावूषतुः ।

पुत्रः शत्रुजितस्तात नाम्ना स्यात् ऋतध्वजः ।
 रूपवानार्जवोपेतः शूरो मानी प्रियम्बदः ॥ १९ ॥
 अनापृष्टकथो वाग्मी विद्वान् मैत्रो गुणाकरः ।
 मान्यमानयिता धीमान् ह्रीमान् विनयभूषणः ॥ २० ॥
 तस्योपचारसंप्रीतिसम्भोगापहृतं मनः ।
 नागलोके भुवो लोके न रतिं विन्दते पितः ॥ २१ ॥
 तद्वियोगेन नस्तात न पातालञ्च शीतलं ।
 परित्तापाय तत्सङ्गादाङ्गादाय रविर्दिवा ॥ २२ ॥

पितोवाच ।

पुत्रः पुण्यवतो धन्यः स यस्यैवं भवद्विधैः ।
 परोक्षस्यापि गुणिभिः क्रियते गुणकीर्तनं ॥ २३ ॥
 सन्ति शास्त्रविदोऽशीलाः सन्ति मूर्खाः सुशीलिनः ।
 शास्त्रशीलसमं मन्ये पुत्रौ धन्यतरं तु तं ॥ २४ ॥
 यस्य मित्रगुणान् मित्राण्यमित्राश्च पराक्रमं ।
 कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तेन वै पिता ॥ २५ ॥

तस्योपकारिणः कश्चिद्भवद्भ्यामभिवाञ्छितं ।
 किञ्चिन्निष्पादितं वत्सौ परितोषाय चेतसः ॥ २६ ॥
 स धन्यो जीवितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 यस्यार्थिनो न विमुखा मिषार्थो न च दुर्बलः ॥ २७ ॥
 मङ्गहे यत्सुवर्णादि रत्नं वाहनमासनं ।
 यच्चान्यत्प्रीतये तस्य तद्देयमविशङ्कया २८ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसो मिषाणामुपकारिणां ।
 प्रतिरूपमकुर्वन् यो जीवामीत्यवगच्छति ॥ २९ ॥
 उपकारं सुहृद्गणे योऽपकारञ्च शशुषु ।
 नृमेघो वर्षति प्राञ्चस्तस्येच्छन्ति सदोन्नतिं ॥ ३० ॥

पुत्रावूचतुः ।

किन्तस्य कृतकृत्यस्य कर्तुं शक्येत केनचित् ।
 यस्य सर्वार्थिनो गेहे सर्वकामैः सदार्चिताः ॥ ३१ ॥
 यानि रत्नानि तङ्गेहे पाताले तानि नः कुतः ।
 वाहनासनयानानि भूषणान्यम्बराणि च ॥ ३२ ॥
 विज्ञानं तच्च यच्चास्ति तदन्यच्च न विद्यते ।
 प्राज्ञानामप्यसौ तात सर्वसन्देहहृत्तमः ॥ ३३ ॥
 एकं तस्यास्ति कर्तव्यमसाध्यं तच्च नौ मतं ।
 हिरण्यगर्भगोविन्दशर्वादीनीश्वरादृते ॥ ३४ ॥

पितोवाच ।

तथापि श्रोतुमिच्छामि तस्य यत्कार्यमुत्तमं ।
 असाध्यमद्यवा साध्यं किं वासाध्यं विपश्चिता ॥ ३५ ॥

देवत्वममरेशत्वं तत्पूज्यत्वञ्च मानवाः ।
 प्रयान्ति वाञ्छितं वान्यद्दुःखं ये व्यवसायिनः ॥ ३६ ॥
 नाविघ्नातं नचागम्यं नाप्राप्यं दिवि चेह वा ।
 उद्यतानां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनां ॥ ३७ ॥
 योजनानां सहस्राणि व्रजन् याति पिपीलिकः ।
 अगच्छन् वैनतेयोऽपि पादमेकं न गच्छति ॥ ३८ ॥
 क भूतलं क्वच ध्रौवं स्थानं यत्प्राप्तवान् भुवः ।
 उत्तानपादद्वपतेः पुच्छः सन् भूमिगोचरः ॥ ३९ ॥
 तत्कथ्यतां महाभाग कार्यवान् येन पुच्छकौ ।
 स भूपालसुतः साधुर्येनान्दण्ड्यं भवेत वां ॥ ४० ॥

पुच्छावूचतुः ।

तेनाख्यातमिदं तात पूर्वदृप्तं महात्मना ।
 कौमारके यथा तस्य दृप्तं सदृत्तशालिनः ॥ ४१ ॥
 तन्तु शचुजितं तात पूर्वं कश्चिद्विजोत्तमः ।
 गालवोऽभ्यागमद्दीमान् गृहीत्वा तुरगोत्तमं ॥ ४२ ॥
 प्रत्युवाच च राजानं समुत्पेत्याश्रमं मम ।
 कोऽपि दैत्याधमो राजन् विध्वंसयति पापकृत् ॥ ४३ ॥
 तत्तद्रूपं समास्थाय सिंहेभवनचारिणां ।
 अन्येषाञ्चाल्पकायानामहर्निशमकारणात् ॥ ४४ ॥
 समाधिध्यानयुक्तस्य मौनव्रततरतस्य च ।
 तथा करोति विघ्नानि यथा चलति मे मनः ॥ ४५ ॥

दग्धं कोपाग्निना सद्यः समर्थस्त्वं वयं न तु ।
 दुःखार्जितस्य तपसो व्ययमिच्छामि पार्थिव ॥ ४६ ॥
 एकदा तु मया राजन्नतिनिर्व्विस्मचेतसा ।
 तत्क्लेशितेन निश्वासो निरीच्यासुरमुज्झितः ॥ ४७ ॥
 ततोऽम्बरतलात् सद्यः पतितोऽयं तुरङ्गमः ।
 वाक् चाशरीरिणी प्राह नरनाथ शृणुष्व तां ॥ ४८ ॥
 अश्रान्तः सकलं भूमेर्बल्यं तुरगोत्तमः ।
 समर्थः क्रान्तुमर्केण तवायं प्रतिपादितः ॥ ४९ ॥
 पातालाम्बरतोयेषु न चास्य विहता गतिः ।
 समस्तदिक्षु व्रजतो न भङ्गः पर्व्वतेष्वपि ॥ ५० ॥
 यतो भूबल्यं सर्व्वमश्रान्तोऽयं चरिष्यति ।
 अतः कुबलयो नाम्ना ख्यातिं लोके प्रयास्यति ॥ ५१ ॥
 क्लिश्यत्यहर्निशं पापी यश्च त्वां दानवाधमः ।
 तमध्येनं समारुह्य दिजश्रेष्ठ हनिष्यति ॥ ५२ ॥
 शत्रुजिह्नाम भूपालस्तस्य पुत्र कृतध्वजः ।
 प्राप्यैतदश्वरत्नञ्च ख्यातिमेतेन यास्यति ॥ ५३ ॥
 सोऽहं त्वां समनुप्राप्तस्तपसो विघ्नकारिणं ।
 तं निवारय भूपाल भागभाङ्-न्तपतिर्यतः ॥ ५४ ॥
 तदेतदश्वरत्नं ते मया भूप निवेदितं ।
 पुत्रमाज्ञापय तथा यथा धर्मो न लुप्यते ॥ ५५ ॥
 स तस्य वचनाद्राजा तं वै पुत्रमृतध्वजं ।
 तमश्वरत्नमारोप्य कृतकौतुकमङ्गलं ॥ ५६ ॥

अप्रेषयत धर्मात्मा गालवेन समं तदा ।

स्वमाश्रमपदं सोऽपि तमादाय ययौ मुनिः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुबलाश्वीये ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

पितोवाच ॥

गालवेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत् ।

कृतं तत्कथ्यतां पुत्रौ विचित्रा युवयोः कथा ॥ १ ॥

पुत्रावुचतुः ।

स गालवाश्रमे रम्ये तिष्ठन् भूपालनन्दनः ।

सर्वविघ्नोपशमनश्चकार ब्रह्मवादिनां ॥ २ ॥

वीरं कुबलयाश्वं तं वसन्तं गालवाश्रमे ।

मदावलेपोपहतो नाजानाहानवाधमः ॥ ३ ॥

ततस्तं गालवं विप्रं सन्धोपासनतत्परं ।

शौकरं रूपमास्थाय प्रधर्षयितुमागमत् ॥ ४ ॥

मुनिशिष्यैरथोत्क्रुष्टे शीघ्रमारुह्य तं हयं ।

अन्वधावदराहं तं नृपपूषः शरासनी ॥ ५ ॥

आजघान च बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्चसा ।

आकृष्य बलवद्वापश्चारुचिचोपशोभितं ॥ ६ ॥

नाराचाभिहतः शीघ्रमात्मचाणपरो मृगः ।

गिरिपादपसम्नाधां सोऽन्वक्रामन्महाटवीं ॥ ७ ॥

तमन्वधावद्देगेन तुरगोऽसौ मनोजवः ।
 चोदितो राजपुत्रेण पितुरादेशकारिणा ॥ ८ ॥
 अतिक्रम्याथ वेगेन योजनानि सहस्रशः ।
 धरण्यां विवृते गर्ते निपपात लघुक्रमः ॥ ९ ॥
 तस्यानन्तरमेवाशु सोऽप्यश्वी नृपतेः सुतः ।
 निपपात महागर्ते तिमिरौघसमावृते ॥ १० ॥
 ततो नादृश्यत मृगः स तस्मिन्वाजसूनुना ।
 प्रकाशञ्च स पातालमपश्यत्तत्र नापि तं ॥ ११ ॥
 ततोऽपश्यत् स सौवर्णप्रासादगतसंकुलं ।
 पुरन्दरपुरप्रस्थं पुरं प्राकारशोभितं ॥ १२ ॥
 तत्रविश्य स नापश्यत्तत्र कश्चिन्नरं पुरे ।
 भ्रमता च ततो दृष्टा तत्र योषित्चरान्विता ॥ १३ ॥
 सा पृष्टा तेन तन्वङ्गी प्रस्थिता केन कस्य वा ।
 नोवाच किञ्चित् प्रासादमारुरोह च भाविनी ॥ १४ ॥
 सोऽप्यश्वमेकतो बद्धा तामेवानुससार वै ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनो निःशङ्को नृपतेः सुतः ॥ १५ ॥
 ततोऽपश्यत् सुविस्तीर्णं पर्यङ्के सर्वकाञ्चने ।
 निषणां कन्यकामेकां कामयुक्तां रतीमिव ॥ १६ ॥
 विस्पष्टेन्दुमुखीं सुधूं पीनश्रोणिपयोधरां ।
 विन्वाधरौर्ध्वीं तन्वङ्गीं नीलोत्पलविखोचनां ॥ १७ ॥
 रक्ततुङ्गनखीं श्यामां मृद्वीं ताम्रकराङ्गिकां ।
 करभोकं सुदशनां नीलसूक्ष्मस्थिरालकां ॥ १८ ॥

तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीमनङ्गाङ्गलतामिव ।
 सोऽमन्यत्पार्थिवसुतस्तां रसातलदेवतां ॥ १९ ॥
 सा च दृष्ट्वैव तं बाला नीलकुण्डितमूर्धजं ।
 पीनोरुक्कन्धबाहुं तममंस्त मदनं शुभा ॥ २० ॥
 उत्तस्थौ च महाभागा चित्तक्षोभमवाप्य सा ।
 खज्जाविस्मयदैन्यानां सखस्तन्वी वशं गता ॥ २१ ॥
 कोऽयं देवो नु यक्षो वा गन्धर्वो वीरगोऽपि वा ।
 विद्याधरो वा संप्राप्तः कृतपुण्यरतिर्नरः ॥ २२ ॥
 एवं विचिन्त्य बहुधा निम्बस्य च महीतले ।
 उपविश्य ततो भेजे सा मूर्च्छां मद्विरेक्षणा ॥ २३ ॥
 सोऽपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः ।
 तां समाश्वासयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् ॥ २४ ॥
 सा च स्त्री या तदा दृष्टा पूर्वं तेन महात्मना ।
 तालवृन्तमुपादाय पर्व्ववीजयदाकुला ॥ २५ ॥
 समाश्वास्य तदा पृष्टा तेन सम्मोहकारणं ।
 किञ्चिच्छज्जान्विता बाला तस्याः सख्युर्न्यवेदयत् ॥ २६ ॥
 सा चासौ कथयामास नृपपुत्राय विस्तरात् ।
 मोहस्य कारणं सर्व्वं तद्दर्शनसमुद्भवं ॥
 यथा तथा समाख्यातं तद्दृत्तान्तञ्च भाविनी ॥ २७ ॥

रघुवाच ।

विश्वावसुरिति ख्यातो दिवि गन्धर्व्वराट् प्रभो ।
 तस्येयमात्मजा सुभूर्वाग्ना ख्याता मदालसा ॥ २८ ॥

वज्रकेतोः सुतश्चोग्रो दानवोऽरिविदारणः ।

पातालकेतुर्बिस्थातः पातालान्तरसंश्रयः ॥ २९ ॥

तेनेयमुद्यानगता कृत्वा मायां तमोमयीं ।

अपङ्क्त्य मया ह्रीना बालानीता दुरात्मना ॥ ३० ॥

आगामिन्यां चयोदश्यामुद्वक्ष्यति किलासुरः ।

स तु नार्हति चार्वाङ्गीं शूद्रो वेदश्रुतीमिव ॥ ३१ ॥

अतीते च दिने बालामात्मव्यापादनोद्यतां ।

सुरभिः प्राह नायं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः ॥ ३२ ॥

मर्त्यलोकमनुप्राप्तं य एनं छेत्यते शरैः ।

स ते भर्ता महाभागे अचिरेण भविष्यति ॥ ३३ ॥

अहश्चास्याः सखी नाम्ना कुण्डलेति मनस्विनी ।

सुता बन्धवतः पत्नी वीर पुष्करमालिनः ॥ ३४ ॥

हते भर्तरि शुभेन तीर्थात्तीर्थमनुव्रता ।

चरामि दिव्यया गत्या परलोकार्थमुद्यता ॥ ३५ ॥

पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।

केनापि विद्धो बाणेन मुनीनां पाणकारणात् ॥ ३६ ॥

तच्चाहं तत्त्वतोऽन्विष्य त्वरिता समुपागता ।

सत्यमेव स केनापि ताडितो दानवाधमः ॥ ३७ ॥

इयच्च मूर्च्छामगमत् कारणं यत् शृणुष्व तत् ।

त्वयि प्रीतिमती बाला दर्शनादेव मानद ॥ ३८ ॥

देवपुत्रोपमे चारुवाक्पादिगुणशालिनि ।

भार्या चान्यस्य विहिता येन विद्धः स दानवः ॥ ३९ ॥

एतस्मात् कारणाभ्योऽहं महान्तमियमागता ।
यावज्जीवञ्च तन्वङ्गी दुःखमेवोपभोक्ष्यते ॥ ४० ॥
त्वय्यस्या हृदयं रागि भर्ता चान्यो भविष्यति ।
यावज्जीवमतो दुःखं सुरभ्या नान्यथा वक्षः ॥ ४१ ॥
अहं त्वस्याः प्रभो प्रीत्या दुःखिताश्च समागता ।
यतो विशेषो नैवास्ति स्वसखीनिजदेहयोः ॥ ४२ ॥
यद्येषाभिमतं वीरं पतिमाप्नोति शोभना ।
ततस्तपस्त्वहं कुर्यां निर्व्व्यग्रीकेन चेतसा ॥ ४३ ॥
त्वन्तु को वा किमर्थं वा संग्राप्तोऽपि महामते ।
देवो दैत्यो नु गन्धर्व्वः पन्नगः किन्नरोऽपि वा ॥ ४४ ॥
न ह्यत्र मानुषगतिर्न चेदृक्कानुषं वपुः ।
तत्त्वमास्याहि कथितं यथैवावितथं मया ॥ ४५ ॥

कुबजयाश्च उवाच ।

यन्मां पृच्छसि धर्मज्ञे कस्त्वं किं वा समागतः ।
तच्छृणुष्वामलप्रज्ञे कथयाम्यादितस्तव ॥ ४६ ॥
राक्षः शत्रुजितः पुत्रः पित्रा संग्रेषितः शुभे ।
मुनिरक्षणमुद्दिश्य गालवाश्रममागतः ॥ ४७ ॥
कुर्व्वतो मम रक्षाञ्च मुनीनां धर्मचारिणां ।
विघ्नार्थमागतः कोऽपि शौकरं रूपमास्थितः ॥ ४८ ॥
मया स विद्धो बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्च्चसा ।
अपक्रान्तोऽतिवेगेन तमस्रप्रनुगतो ह्ययि ॥ ४९ ॥
पपात सहसा गर्त्तं सक्रीडोऽश्वश्च मामकः ।

सोऽहमश्वं समावृष्टस्तमस्येकः परिध्वमन् ॥ ५० ॥
 प्रकाशमासादितवान् दृष्टा च भवती मया ।
 पृष्टया च न मे किञ्चिद्भवत्या दत्तमुत्तरं ॥ ५१ ॥
 त्वाञ्चैवानुप्रविष्टोऽहमिमं प्रासादमुत्तमं ।
 इत्येतत् कथितं सत्यं न देवोऽहं न दानवः ॥ ५२ ॥
 न पद्मगो न गन्धर्वः किन्नरो वा शुचिस्थिते ।
 समस्ताः पूज्यपक्षा वै देवाद्या मम कुण्डले ॥
 मनुष्योऽस्मि विशङ्का ते न कर्तव्याश्च कर्हिचित् ॥ ५३ ॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीवदनमुत्तमं ।
 लज्जाजडं वीक्षमाणा किञ्चिन्नोवाच भाविनी ॥ ५४ ॥
 सा सखी पुनरप्येनं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह ।
 यथावत् कथितं तेन सुरभ्या वचनानुगे ॥ ५५ ॥

कुण्डलोवाच ।

वीर सत्यमसन्दिग्धं भवताभिहितं वचः ।
 नान्यत्र हृदयं त्वस्या दृष्ट्वा स्थैर्यं प्रयास्यति ॥ ५६ ॥
 चन्द्रमेवाधिका कान्तिः समुपैति रविं प्रभा ।
 भूतिर्धन्यं धृतिर्धीरं क्षान्तिरभ्येति चोत्तमं ॥ ५७ ॥
 त्वयैव विद्वोऽसन्दिग्धं स पापो दानवाधमः ।
 सुरभिः सा गवां माता कथं मिथ्या वदिष्यति ॥ ५८ ॥
 तद्वन्धेयं सभाग्या च त्वत्सम्बन्धं समेत्य वै ।
 कुरुष्व वीर यत्कार्थं विधिनैव समाहितं ॥ ५९ ॥

पुत्रावुचतुः ।

परवानहमित्याह राजपुत्रः स तां पितः ।
 सा च तं चिन्तयामास तुम्बूबं तत्कुले गुबं ॥ ६० ॥
 स चापि तत्क्षणात्प्राप्तः प्रयुहीतसमित्कुशः ।
 मदालसायाः संग्रीत्या कुण्डलागौरवेण च ॥ ६१ ॥
 प्रज्वाल्य पावकं हुत्वा मन्त्रवित् कृतमङ्गलां ।
 वैवाहिकविधिं कन्यां प्रतिपाद्य यथागतं ॥ ६२ ॥
 अगाम तपसे धीमान् स्वमाश्रमपदं तदा ।
 सा चाह तां सखीं बालां कृतार्थास्मि वरानने ॥ ६३ ॥
 संयुक्ताममुना दृष्ट्वा त्वामहं रूपशालिनीं ।
 तपस्तप्येऽहमतुलं निर्व्यग्रीकेन चेतसा ॥ ६४ ॥
 तीर्थान्बुधूतपापा च भविषी नेदृशी यथा ।
 तं चाह राजपुत्रं सा प्रश्रयावनता तदा ॥
 गन्तुकामा निजसखीस्नेहविष्णवभाषिणी ॥ ६५ ॥

कुण्डलीवाच ।

पुंभिरप्यमितप्रज्ञ नोपदेशो भवद्विधे ।
 दातव्यः किमुत स्त्रीभिरतो नोपदिशामि ते ॥ ६६ ॥
 किं त्वस्थास्तनुमध्यायाः स्नेहाकृष्टेन चेतसा ।
 त्वया विप्रमिता चास्मि स्मारयाम्यरिसूदन ॥ ६७ ॥
 भर्तव्या रक्षितव्या च भार्या हि पतिना सदा ।
 धर्मार्थकामसंसिद्धौ भार्या भर्तृसहायिनी ॥ ६८ ॥
 यदा भार्या च भर्ता च परस्परवशानुगौ ।

तदा धर्मार्थकामानां चयाणामपि संगतं ॥ ६८ ॥
 कथं भार्यामृते धर्ममर्थं वा पुरुषः प्रभो ।
 प्राप्नोति काममथवा तस्यां चितयमाहितं ॥ ७० ॥
 तथैव भर्तारमृते भार्या धर्मादिसाधने ।
 न समर्था चिवर्गोऽयं दाम्पत्यं समुपाश्रितः ॥ ७१ ॥
 देवतापितृभृत्यानामतिथीनाञ्च पूजनं ।
 न पुंभिः शक्यते कर्तुमृते भार्यां नृपात्मज ॥ ७२ ॥
 प्राप्तोऽपि चार्थो मनुजैरानीतोऽपि निजं गृहं ।
 क्षयमेति विना भार्यां कुभार्यासंश्रयेऽपि वा ॥ ७३ ॥
 कामस्तु तस्य नैवास्ति प्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते ।
 दम्पत्योः सहधर्मेण चयीधर्ममवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥
 पितृन् पुत्रैस्तथैवान्नसाधनैरतिथीन्नरः ।
 पूजाभिरमरांस्तद्वत् साध्वीं भार्यां नरोऽवति ॥ ७५ ॥
 स्त्रियाश्चापि विना भर्त्ता धर्मकामार्थसन्ततिः ।
 नैव तस्माच्चिवर्गोऽयं दाम्पत्यमधिगच्छति ॥ ७६ ॥
 एतन्मयोक्तं युवयोर्गच्छामि च यथेप्सितं ।
 बह्वं त्वमनया सार्धं धनपुत्रसुखायुषा ॥ ७७ ॥

पुत्रावूचतुः ॥

इत्युक्त्वा सा परिष्वज्य स्वसखीं तं नमस्य च ।
 जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेतमात्मनः ॥ ७८ ॥
 सोऽपि शचुजितः पुत्रस्तामारोप्य तुरङ्गमं ।
 निर्गन्तुकामः पातालादिघातो दनुसंभवैः ॥ ७९ ॥

ततस्तैःसहसोत्क्रुष्टं ह्रियते ह्रियतेऽति वै ।
 कन्यारत्नं यदानीतं दिवः पातालकेतुना ॥ ८० ॥
 ततः परिघनिस्त्रिंशगदाशूलशरायुधं ।
 दानवानां बलं प्राप्तं सह पातालकेतुना ॥ ८१ ॥
 तिष्ठ तिष्ठेति जल्पन्तस्ते तदा दानवोत्तमाः ।
 शरवर्षैस्तथा शूलैर्व्वर्षुर्नृपनन्दनं ॥ ८२ ॥
 स च शत्रुजितः पुत्रस्तदस्त्राण्यतिवीर्यवान् ।
 चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलया ॥ ८३ ॥
 क्षणेन पातालतलमसिशङ्कप्रतिशयकैः ।
 द्विजैः संकृन्मभवदृतध्वजशरोत्करैः ॥ ८४ ॥
 ततोऽस्त्रं त्वाद्गमादाय चिच्छेप प्रति दानवान् ।
 तेन ते दानवाः सर्व्वे सह पातालकेतुना ॥ ८५ ॥
 ज्वालामालातितीव्रेण स्फुटदस्थिचयाः कृताः ।
 निर्द्दग्धाः कापिलं तेजः समासाद्येव सागराः ॥ ८६ ॥
 ततः स राजपुत्रोऽश्वी निहत्यासुरसत्तमान् ।
 स्त्रीरत्नेन समं तेन समागच्छत् पितुः पुरं ॥ ८७ ॥
 प्रणिपत्य च तत्सर्व्वं स तु पित्रे न्यवेदयत् ।
 पातालगमनञ्चैव कुण्डलायाश्च दर्शनं ॥ ८८ ॥
 तद्वन्मदालसाप्राप्तिं दानवैश्चापि सङ्गरं ।
 बधञ्च तेषामस्त्रेण पुनरागमनं तथा ॥ ८९ ॥
 इति श्रुत्वा पिता तस्य चरितं चारुचेतसः ।
 प्रीतिमानभवञ्चेदं परिष्वज्याह चात्मजं ॥ ९० ॥

सत्पात्रेण त्वया पुत्र तारितोऽहं महात्मना ।
 भयेभ्यो मनयस्त्राता येन सद्धर्माचारिणः ॥ ८१ ॥
 मत्पूर्वैः स्थातमानोत्तं मया विस्तारितं पुनः ।
 पराक्रमवता वीर त्वया तद्बहुलीकृतं ॥ ८२ ॥
 यदुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमथापि वा ।
 तन्न ह्यापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥ ८३ ॥
 तद्दीर्घादधिकं यस्तु पुनरन्यत् स्वशक्तितः ।
 निष्पादयति तं प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमं ॥ ८४ ॥
 यः पित्रा समुपात्तानि धनवीर्ययशंसि वै ।
 न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधमं ॥ ८५ ॥
 तन्मया ब्राह्मणचार्यं कृतमासीद्यथा त्वया ।
 पातालगमनं यच्च यच्चासुरविनाशनं ॥ ८६ ॥
 एतदप्यधिकं वत्स तेन त्वं पुरुषोत्तमः ।
 तद्वन्योऽस्यथ बाल त्वमहमेव गुणाधिकं ॥ ८७ ॥
 त्वां पुत्रमीदृशं प्राप्य स्नाय्यः पुण्यवतामपि ।
 न स पुत्रकृतां प्रीतिं मन्ये प्राप्नोति मानवः ॥ ८८ ॥
 पुत्रेण नातिशयितो यः प्रज्ञादानविक्रमैः ।
 धिग्जन्म तस्य यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ॥ ८९ ॥
 यः पुत्रात् स्थातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यः पितृपितामहैः ॥ ९० ॥
 मातृपक्षेण मात्रा च स्थातिमेति नराधमः ।
 तत् पुत्र धनवीर्यैस्त्वं विवर्द्धस्व सुखेन च ॥ ९१ ॥

गन्धर्व्वतनया चेयं मा त्वया वै वियुज्यतां ।
 इति पित्रा बहुविधं प्रियमुक्तः पुनः पुनः ॥ १०२ ॥
 परिष्वज्य स्वमावासं सभार्य्यः स विसर्जितः ।
 स तया भार्य्यया सार्द्धं रेमे तत्र पितुःपुरे ॥ १०३ ॥
 अन्येषु च तथोद्यानवनपर्व्वतसानुषु ।
 श्वश्रूश्चगुरयोः पादौ प्रणिपत्य च सा शुभा ॥
 प्रातः प्रातस्ततस्तेन सह रेमे सुमध्यमा ॥ १०४ ॥
 इति श्रीमाण्डेयपुराणे कुरुक्षेत्राश्रमे महात्मनोऽपारिजयः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

→♦←

पुत्रावृषतुः ।

ततःकाले बहुतिथे गते राजा पुनः सुतं ।
 ग्राह गच्छाशु विप्राणां चाखाय चर मेदिनीं ॥ १ ॥
 अश्वमेनं समारुह्य प्रातः प्रातर्दिने दिने ।
 अबाधा द्विजमुख्यानामन्वेष्टव्या सदैव हि ॥ २ ॥
 दुर्दृष्टाः सन्ति शतशो दानवाः पापयोनयः ।
 तेभ्यो न स्याद्यथा बाधा मुनीनां त्वं तथा कुरु ॥ ३ ॥
 स यद्योक्तस्ततः पित्रा तथा चक्रे नृपात्मजः ।
 परिक्रम्य महीं सर्व्वां ववन्दे चरणीं पितुः ॥ ४ ॥
 अहन्यहन्यनुप्राप्ते पूर्व्वार्द्धे नृपनन्दनः ।
 ततश्च शेषं दिवसं तया रेमे सुमध्यया ॥ ५ ॥

एकदा तु चरन् सोऽथ ददर्श यमुनातटे ।
 पातालकेतोरनुजं तालकेतुं कृताश्रमं ॥ ६ ॥
 मायावी दानवः सोऽथ मुनिरूपं समास्थितः ।
 स प्राह राजपुत्रं तं पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ७ ॥
 राजपुत्र ब्रवीमि त्वां तत्कुरुष्व यदीच्छसि ।
 न च ते प्रार्थनाभङ्गः कार्यः सत्यप्रतिश्रव ॥ ८ ॥
 यक्ष्ये यज्ञेन धर्माय कर्त्तव्याश्च तथेष्टयः ।
 चितयस्तत्र कर्त्तव्या नान्तरिक्षगता यतः ॥ ९ ॥
 अतः प्रयच्छ मे वीर हिरण्यार्थं स्वभूषणं ।
 यदेतत् कण्ठस्रग्ं ते रक्ष चेमं ममाश्रमं ॥ १० ॥
 यावदन्तर्जले देवं वरुणं यादसां पतिं ।
 वैदिकैर्वीरुणैर्मन्त्रैः प्रजानां पुष्टिहेतुकैः ॥ ११ ॥
 अभिष्टूय त्वरायुक्तः समभ्येमीति वादिनं ।
 तं प्रणम्य ततः प्रादात् स तस्मै कण्ठभूषणं ॥ १२ ॥
 प्राह चैनं भवान् यातु निर्व्यलीकेन चेतसा ।
 स्थास्यामि तावदचैव तवाश्रमसमीपतः ॥ १३ ॥
 तवादेशान्महाभाग यावदागमनं तव ।
 न तेऽत्र कश्चिदाबाधां करिष्यति मयि स्थिते ॥
 विश्रव्यश्चात्वरन् ब्रह्मन् कुरुष्व त्वं मनोगतं ॥ १४ ॥

पुत्रावपुत्रः ॥

एवमुक्तस्ततस्तेन स ममज्ज नदीजले ।
 ररक्ष सोऽपि तस्यैव मायाविहितमाश्रमं ॥ १५ ॥

गत्वा जलाशयात्तस्मात्तालकेतुश्च तत्परं ।

मदालसायाः प्रत्यक्षमन्येषाञ्चैतदुक्तवान् ॥ १६ ॥

तालकेतुर्दवाप्तः ।

वीरः कुबलयाश्वोऽसौ ममाश्रमसमीपतः ।

केनापि दुष्टदैत्येन कुर्व्वन्वक्षां तपस्विनां ॥ १७ ॥

युद्धमानो यथाशक्ति निम्नन् ब्रह्मादिषो युधि ।

मायामाश्रित्य पापेन भिन्नः शूलेन वक्षसि ॥ १८ ॥

स्त्रियमाखेन तेनेदं दत्तं मे करुणभूषणं ।

प्रापितश्चाग्निसंयोगं स वने शूद्रतापसैः ॥ १९ ॥

कृतार्त्तद्वेषाशब्दो वै चस्तः साश्रुविलोचनः ।

नीतः सोऽश्वश्च तेनैव दानवेन दुरात्मना ॥ २० ॥

एतन्मया नृशंसेन दृष्टं दुष्कृतकारिणा ।

यद्वानन्तरं ह्यत्यं क्रियतां तदकालिकं ॥ २१ ॥

हृदयाश्चासनञ्चैतद्गुह्यतां करुणभूषणं ।

नास्माकं हि सुवर्णेन कृत्यमस्ति तपस्विनां ॥ २२ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्युक्तोत्सृज्य तद्भूमौ स जगाम यथागतं ।

निपपात जनः सोऽथ शोकार्तो मूर्च्छयातुरः ॥ २३ ॥

तत्क्षणात् चेतनां प्राप्य सर्वास्ता नृपयोधितः ।

राजपत्न्यश्च राजा च विलेपु रतिदुःखिताः ॥ २४ ॥

मदालसा तु तद्दृष्ट्वा तदीयं करुणभूषणं ।

तत्प्राज्ञाशु प्रियान् प्राणान् श्रुत्वा च निहतं पतिं ॥ २५ ॥

ततस्तथा महा क्रन्दः पौराणां भवनेष्वभूत् ।
 यद्यैव तस्य नृपतेः स्वगेहे समवर्त्तत ॥ २६ ॥
 राजा च तां मृतां दृष्ट्वा विना भर्षा मदालसां ।
 प्रत्युवाच जनं सर्वं विमृष्य सुस्थमानसः ॥ २७ ॥
 न रोदितव्यं पश्यामि भवतामात्मनस्तथा ।
 सर्वेषामेव संचिन्त्य सम्बन्धानामनित्यतां ॥ २८ ॥
 किन्नु शोचामि तनयं किन्नु शोचाम्यहं क्षुधां ।
 विमृष्य कृतकृत्यत्वान्मन्येऽशोच्यावुभावपि ॥ २९ ॥
 मच्छुश्रूषुर्मांश्च चनाद्विजरक्षस्तत्परः ।
 प्राप्नो मे यः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः स धीमतां ॥ ३० ॥
 अवश्यं याति यद्देहं तद्दिजानां कृते यदि ।
 मम पुच्छेण संत्यक्तं नन्वभ्युदयकारि तत् ॥ ३१ ॥
 इयञ्च सत्कुलोत्पन्ना भर्त्तव्यैवमनुव्रता ।
 कथन्नु शोच्या नारीणां भर्त्तुरन्यन्न दैवतं ॥ ३२ ॥
 अस्माकं बान्धवानाञ्च तथान्येषां दयावतां ।
 शोच्या ह्येषा भवेदेवं यदि भर्षा वियोगिनी ॥ ३३ ॥
 या तु भर्त्तुर्बन्धं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भाविनी ।
 भर्त्तारमनुयातेयं न शोच्यातो विपश्चितां ॥ ३४ ॥
 ताः शोच्या या वियोगिन्यो न शोच्या या मृताः सह ।
 भर्षा वियोगस्त्वनया नानुभूतः कृतघ्नया ॥ ३५ ॥
 दातारं सर्वसौस्थानामिह चामुच क्षोभयोः ।
 लोकयोः का हि भर्त्तारं नारी मन्येत मानुषं ॥ ३६ ॥

नासौ शोच्यो नचैवेयं माहं तज्जननी न च ।
 त्यजता ब्राह्मणार्थाय प्राणान् सर्वं स तारिताः ॥ ३७ ॥
 विप्राणां मम धर्म्मस्य गतः स हि महामतिः ।
 आनन्दयमर्हभुक्तस्य त्यागाद्देहस्य मे सुतः ॥ ३८ ॥
 मातुः सतीत्वं महंश्वैमल्यं शौर्यमात्मनः ।
 संग्रामे संत्यजन् प्राणान् नात्यजद्विजरक्षणे ॥ ३९ ॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः कुबलयाश्वस्य माता भर्तुरनन्तरं ।
 श्रुत्वा पुत्रवधं तादृक् प्राह दृष्ट्वा तु तं पतिं ॥ ४० ॥

मातीवाच ।

न मे माचा न मे स्वस्त्वा प्राप्ता प्रीतिर्नृपेदृशी ।
 श्रुत्वा मुनिपरिचाणे हतं पुत्रं यथा मया ॥ ४१ ॥
 शोचतां बान्धवानां ये निःश्वसन्तोऽतिदुःखिताः ।
 म्रियन्ते व्याधिना क्लिष्टास्तेषां माता दृथाग्रजा ॥ ४२ ॥
 संग्रामे युद्धमाना येऽभीता गोद्विजरक्षणे ।
 क्षुप्ताः शस्त्रैर्विपद्यन्ते तएव भुवि मानवाः ॥ ४३ ॥
 अर्थिनां मित्रवर्गस्य विदिषाञ्च पराङ्मुखः ।
 यो न याति पिता तेन पुत्री माता च वीरसूः ॥ ४४ ॥
 गर्भक्लेशः स्त्रियो मन्ये साफल्यं भजते तदा ।
 यदारिविजयी वास्यात् संग्रामे वा हतः सुतः ॥ ४५ ॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः स राजा संस्कारं पुत्रपत्नीमलम्भयत् ।

निर्गम्य च वह्निः स्नातो ददौ पुत्राय चोदकं ॥ ४६ ॥
 तालकेतुश्च निर्गम्य तथैव यमुनाजलात् ।
 राजपुत्रमुवाचेदं प्रणयान्मधुरं वचः ॥ ४७ ॥
 गच्छ भूपालपुत्र त्वं कृतार्थोऽहं कृतस्त्वया ।
 कार्यं चिराभिलषितं त्वय्यथाविचले स्थिते ॥ ४८ ॥
 वारुणं यज्ञकार्यञ्च जलेशस्य महात्मनः ।
 तन्मया साधितं सर्वं यन्ममासीदभीक्षितं ॥ ४९ ॥
 प्रणिपत्य स तं प्रायाद्राजपुत्रः पुरं पितुः ।
 समारुह्य तमेवाश्वं सुपर्शानिलविक्रमं ॥ ५० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कबलयानीये मदारसविबोगः ॥ २२ ॥

अथोर्विंशोऽध्यायः ।

पुत्रावूचतुः ।

स राजपुत्रः संप्राप्य वेगादात्मपुरं ततः ।
 पित्रोर्विवन्दिषुः पादौ दिदृक्षुश्च मदारसं ॥ १ ॥
 ददर्श जनमुद्दिग्गमप्रहृष्टमुखं पुरः ।
 पुनश्च विस्मिताकारं प्रहृष्टवदनं ततः ॥ २ ॥
 अन्यमुत्फुल्लनयनं दिक्ष्वा दिक्ष्यति वादिनं ।
 परिष्वजन्तमन्योन्यमतिकौतूहलान्वितं ॥ ३ ॥
 चिरं जीवोरुक्ल्याण इतास्ते परिपन्थिनः ।
 पित्रोः प्रह्लादय मनस्तथास्माकमकण्टकं ॥ ४ ॥

पुत्रावुचतुः ।

इत्येवं वादिभिः पौरैः पुरः पृष्ठे च संवृतः ।
तत्क्षयप्रभवानन्दः प्रविवेश पितुर्गृहं ॥ ५ ॥
पिता च तं परिष्वज्य माता चान्ये च बान्धवाः ।
चिरं जीवेति कल्याणीर्दुस्तस्मै तदाशिवः ॥ ६ ॥
प्रक्षिपत्य ततः सोऽथ किमेतदिति विस्मितः ।
पप्रच्छ पितरं तात सोऽस्मै सम्यक् तदुक्तवान् ॥ ७ ॥
स भार्यां तां मृतां श्रुत्वा हृदयेष्टां मदालसां ।
पितरौ च पुरो दृष्ट्वा लज्जाशोकाब्धिमथ्यगः ॥ ८ ॥
चिन्तयामास सा बाला मां श्रुत्वा निधनं गतं ।
तथाज जीवितं साध्वी धिक्षां निष्ठुरमानसं ॥ ९ ॥
नृशंसोऽहमनार्योऽहं विना तां मृगलोचनां ।
मत्कृते निधनं प्राप्तां यज्जीवाम्यतिनिर्घृणः ॥ १० ॥
पुनः स चिन्तयामास परिसंस्तभ्य मानसं ।
मोहोद्गममपास्याशु निःश्वस्योच्छ्वस्य चातुरः ॥ ११ ॥
मृतेति सा मन्निमित्तं त्यजामि यदि जीवितं ।
किं मयोपकृतं तस्याः स्नायमेतत्तु योषितां ॥ १२ ॥
यदि रोदिमि वा दीनो ह्यप्रियेति वदन्मुहुः ।
तथाप्यस्नायमेतन्नो वयं हि पुरुषाः किल ॥ १३ ॥
अथ शोकजडो दीनो स्त्रजा हीनो मलान्वितः ।
विपक्षस्य भविष्यामि ततः परिभवास्पदं ॥ १४ ॥
मयारिशातनं कार्यं रात्रः शुश्रूषणं पितुः ।

न

जीवितं तस्य चायत्तं सन्त्यज्यं तत्कथं मया ॥ १५ ॥
 किन्त्वच मन्ये कर्त्तव्यस्यागो भोगस्य योषितः ।
 स चापि नोपकाराय तन्वज्जग्राः किन्तु सर्वथा ॥ १६ ॥
 मयान्दशस्यं कर्त्तव्यं नोपकार्यपकारि च ।
 या मदर्थेऽत्यजत् प्राणांस्तदर्थेऽल्पमिदं मम ॥ १७ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इति कृत्वा मतिं सोऽथ निघ्राद्योदकदानिकं ।
 क्रियाश्चानन्तरं कृत्वा प्रत्युवाच ऋतध्वजः ॥ १८ ॥

ऋतध्वज उवाच ।

यदि सा मम तन्वज्ज्नी न स्याद्भार्या मदालसा ।
 अस्मिन् जन्मनि नान्या मे भविषी सहचारिणी ॥ १९ ॥
 तामृते मृगशावाक्षीं गन्धर्व्वतनयामहं ।
 न भोक्ष्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितं ॥ २० ॥
 सद्धर्मचारिणीं पत्नीं तां मुक्ता गजगामिनीं ।
 काञ्चिन्नाङ्गीकरिष्यामीत्येतत् सत्यं मयोदितं ॥ २१ ॥

पुत्रावूचतुः ।

परित्यज्य च स्त्रीभोगान् तात सर्वांस्तथा विना ।
 क्रीडन्नास्ते समं तुल्यैर्वयस्यैः शीलसम्पदा ॥ २२ ॥
 एतत्तस्य परं कार्यं तात तत् केन शक्यते ।
 कर्त्तुमत्यर्थदुष्प्राप्यमीश्वरैः किमुतेतरैः ॥ २३ ॥

जड उवाच ।

इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा विमर्षमगमत्पिता ।

विमृष्य चाह तौ पुत्रौ नागराट् प्रहसन्निव ॥ २४ ॥

नागराटश्चतुर उवाच ।

यद्यशक्यमिति ज्ञात्वा न करिष्यन्ति मानवाः ।

कर्मण्युद्यममुद्योगहान्या हानिस्ततः परं ॥ २५ ॥

आरभेत नरः कर्म स्वपौरुषमहापयन् ।

निष्पत्तिः कर्मणो दैवे पौरुषे च व्यवस्थिता ॥ २६ ॥

तस्मादहं तथा यत्नं करिष्ये पुत्रकावितः ।

तपश्चर्यां समास्थाय ययैतत् साध्यते चिरात् ॥ २७ ॥

अह उवाच ।

एवमुक्त्वा स नागेन्द्रः ब्रह्मावतरणं गिरेः ।

तीर्थं हिमवतो गत्वा तपस्तेपे सुदुश्चरं ॥ २८ ॥

दुष्टाव गोभिर्भक्ष्य ततस्तत्र देवीं सरस्वतीं ।

तन्मना नियताहारो भूत्वा त्रिसवनाक्षुतः ॥ २९ ॥

अन्यतर उवाच ।

अगहाचीमहं देवीमारिराधयिषुः शुभां ।

स्तोष्ये प्रणम्य शिरसा ब्रह्मयोनिं सरस्वतीं ॥ ३० ॥

सदसद्देवि यत्किञ्चिन्मोक्षवच्चार्थवत्पदं ।

तत्सर्वं त्वय्यसंयोगं योगवद्देवि संस्थितं ॥ ३१ ॥

त्वमक्षरं परं देवि यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ।

अक्षरं परमं देवि संस्थितं परमाणुवत् ॥ ३२ ॥

अक्षरं परमं ब्रह्म विश्वञ्चैतत् क्षरात्मकं ।

दास्यवस्थितो वह्निर्भौमाश्च परमाणवः ॥ ३३ ॥

तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषतः ।
 ओङ्काराक्षरसंस्थानं यत्तु देवि स्थिरास्थिरं ॥ ३४ ॥
 तत्र माचाचयं सर्व्वमस्ति यद्देवि नास्ति च ।
 चयो लोकास्तयो वेदास्त्रैविद्यं पावकचयं ॥ ३५ ॥
 चोणिं ज्योतींषि वर्ष्माश्च चयो धर्म्मागमस्तथा ।
 चयो गुणास्त्रयः शब्दास्त्रयो वेदास्तथाश्रमाः ॥ ३६ ॥
 चयः कालास्तथावस्थाः पितरोऽहर्निशादयः ।
 एतन्माचाचयं देवि तव रूपं सरस्वति ॥ ३७ ॥
 विभिन्नदर्शिनामाद्या ब्रह्मणो हि सनातनाः ।
 सोमसंस्था इविःसंस्थाः पाकसंस्थाश्च सप्त याः ॥ ३८ ॥
 तास्वदुच्चारणाद्देवि क्रियन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 अनिर्देश्यं तथा चान्यदर्शमाचान्वितं परं ॥ ३९ ॥
 अविकार्य्यक्षयं दिव्यं परिणामविवर्जितं ।
 तवैतत्परमं रूपं यन्न शक्यं मयोदितुं ॥ ४० ॥
 न चास्येन च तज्जिह्वा ताम्रोष्ठादिभिरुच्यते ।
 इन्द्रोऽपि वसवो ब्रह्मा चन्द्राकौ ज्योतिरेव च ॥ ४१ ॥
 विश्वावासं विश्वरूपं विश्वेशं परमेश्वरं ।
 सांख्यवेदान्तवादोक्तं बहुशाखास्थिरीकृतं ॥ ४२ ॥
 अनादिमध्यनिधनं सदसन्न सदेव यत् ।
 एकन्त्वेनेकं नाप्येकं भवभेदसमाश्रितं ॥ ४३ ॥
 अनाख्यं षड्गुणाख्यञ्च वर्गाख्यं त्रिगुणाश्रयं ।
 नानाशक्तिमतामेकं शक्तिवैभविकं परं ॥ ४४ ॥

सुखासुखं महासौख्यरूपं त्वयि विभाव्यते ।
 एवं देवि त्वया व्याप्तं सकलं निष्कलञ्च यत् ॥
 अद्वैतावस्थितं ब्रह्म यच्च द्वैते व्यवस्थितं ॥ ४५ ॥
 येऽर्था नित्या ये विनश्यन्ति चान्ये
 ये वा स्थूला ये च सूक्ष्मातिसूक्ष्माः ।
 ये वा भूमौ येऽन्तरीक्षेऽन्यतो वा
 तेषां तेषां त्वत्त एवोपलब्धिः ॥ ४६ ॥
 यश्चामूर्त्तं यच्च मूर्त्तं समस्तं
 यद्वा भूतेष्वेकमेकञ्च किञ्चित् ।
 यद्विव्यस्ति क्ष्मातले खेऽन्यतो वा
 त्वत्सम्बन्धं त्वत्स्वरैर्यञ्जनैश्च ॥ ४७ ॥

जह उवाच ।

एवं स्तुता तदा देवी विष्णोर्जिह्वा सरस्वती ।
 प्रत्युवाच महात्मानं नागमश्वतरं ततः ॥ ४८ ॥
 सरस्वत्युवाच ।

वरं ते कम्बलभ्रातः प्रयच्छाम्युरगाधिप ।
 तदुच्यतां प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ४९ ॥
 अश्वतर उवाच ।

सहायं देहि देवि त्वं पूर्वं कम्बलमेव मे ।
 समस्तस्वरसम्बन्धमुभयोः संप्रयच्छ च ॥ ५० ॥
 सरस्वत्युवाच ।

सप्त स्वरा ग्रामरागाः सप्त पञ्चगसत्तम ।

गीतकानि च सप्तैव तावतीत्यापि मूर्च्छनाः ॥ ५१ ॥

तालाद्यैकोनपञ्चाशत्तथा ग्रामचयश्च यत् ।

एतत्सर्व्वं भवान् गाता कम्बलस्य तथानघ ॥ ५२ ॥

आस्यसे मत्प्रसादेन भुजगेन्द्रापरं तथा ।

चतुर्विधं पदं तालं चिःप्रकारं लयचयं ॥ ५३ ॥

यतिचयं तथा तोद्यं मया दत्तं चतुर्विधं ।

एतद्भवान् मत्प्रसादात् पद्मगेन्द्रापरश्च यत् ॥ ५४ ॥

अस्यान्तर्गतमायत्तं स्वरव्यञ्जनसम्भितं ।

तदशेषं मया दत्तं भवतः कम्बलस्य च ॥ ५५ ॥

तथा नान्यस्य भूर्लोके पाताले चापि पद्मग ।

प्रणेतारौ भवन्तौ च सर्व्वस्यास्य भविष्यतः ।

पाताले देवलोके च भूर्लोके चैव पद्मगौ ॥ ५६ ॥

अथ उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी सर्व्वजिह्वा सरस्वती ।

जगामादर्शनं सद्यो नागस्य कमलेक्षणा ॥ ५७ ॥

तयोश्च तद्यथा वृत्तं भ्रात्रोः सर्व्वमजायत ।

विज्ञानमुभयोरथ्यं पदतालस्वरादिकं ॥ ५८ ॥

ततः कैलासशैलेन्द्रशिखरस्थितमीश्वरं ।

गीतकैः सप्तभिर्नागौ तन्त्रीलयसमन्वितौ ॥ ५९ ॥

आरिराधयिषू देवमनङ्गाङ्गहरं हरं ।

प्रचक्रतुः परं यत्नमुभौ संहतवाक्कलौ ॥ ६० ॥

प्रातर्निशायां मध्याह्ने सन्ध्योश्चापि तत्परौ ।

तयोः कालेन मृता स्तूयमानो दृषध्वजः ॥ ६१ ॥
 तुतोष गीतकैस्तौ च प्रादेशो गृह्यतां वरः ।
 ततः प्रख्याश्वतरः कम्बलेन समं तदा ॥ ६२ ॥
 यन्नापयन्महादेवं श्रितिकष्टमुमापतिं ।
 यदि नौ भगवान् प्रीतो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ६३ ॥
 ततो यथाभिलषितं वरमेनं प्रयच्छ नौ ।
 मृता कुबलयाश्वस्य पत्नी देव मदालसा ॥ ६४ ॥
 तेनैव वयसा सद्यो दुहितृत्वं प्रयातु मे ।
 जातिस्मरा यथा पूर्वं तद्वत्कान्तिसमन्विता ॥
 योगिनी योगमाता च मङ्गेहे जायतां भव ॥ ६५ ॥

महादेव उवाच ।

यद्योक्तं पद्मगन्धेष्ट सर्वमेतद्भविष्यति ।
 मत्प्रसादादसन्दिग्धं शृणु चेदं भुजङ्गम ॥ ६६ ॥
 श्राद्धे तु समनुप्राप्ते मध्यमं पिण्डमात्मना ।
 भक्षयेथाः फणिश्रेष्ठ शुचिः प्रयतमानसः ॥ ६७ ॥
 भक्षिते तु ततस्तस्मिन् भवतो मध्यमात् फणात् ।
 समुत्पत्यति कल्याणी तथारूपा यथा मृता ॥ ६८ ॥
 कामञ्चेममभिधाय कुरु त्वं पितृतर्पणं ।
 तत्क्षणादेव सा सुभ्रूः श्वसतो मध्यमात् फणात् ॥ ६९ ॥
 समुत्पत्यति कल्याणी तथारूपा यथा मृता ।
 एतच्छ्रुत्वा ततस्तौ तु प्रणिपत्य महेश्वरं ॥ ७० ॥
 रसातलं पुनः प्राप्तौ परितोषसमन्वितौ ।

तथाच कृतवान् आहं स नागः कम्बलानुजः ॥ ७१ ॥
 पिण्डश्च मध्यमं तद्वद्यथावदुपभुक्तवान् ।
 तच्चापि ध्यायतः कामं ततः सा तनुमध्यमा ॥ ७२ ॥
 यज्ञे निश्चसतः सद्यस्तद्रूपा मध्यमात् फणात् ।
 न चापि कथयामास कस्यचित् स भुजङ्गमः ॥ ७३ ॥
 अन्तर्गृहे तां सुदतीं स्त्रीभिर्गुप्तमधारयत् ।
 तौ चानुदिनमागम्य पुष्पौ नागपतेः सुखं ॥ ७४ ॥
 ऋतध्वजेन सहितौ चित्कीडातेऽमराविव ।
 एकदा तु सुतौ प्राह नागराजो मुदान्वितः ॥ ७५ ॥
 यन्मया पूर्वमुक्तान्तु क्रियते किं न तत्तथा ।
 स राजपुष्पो युवयोरुपकारी ममान्तिकं ॥ ७६ ॥
 कस्मान्मानीयते वत्सावुपकाराय मानदः ।
 एवमुक्तौ ततस्तेन पिषा खेह्वता तु तौ ॥ ७७ ॥
 गत्वा तस्य पुरं सख्यु रेमाते तेन धीमता ।
 ततः कुबलयाश्वं तौ कृत्वा किञ्चित्कथान्तरं ॥ ७८ ॥
 अभ्रूतां प्रणयोपेतं स्वगेहगमनं प्रति ।
 तावाह नृपपुष्पोऽसौ नन्विदं भवतोर्गृहं ॥ ७९ ॥
 धनवाहनवस्त्रादि यन्मदीयं तदेव वां ।
 यत्तु वां वाञ्छितं दातुं धनं रत्नमद्यापि वा ॥ ८० ॥
 तद्दीयतां द्विजसुतौ यदि वां प्रणयो मयि ।
 एतावताहं दैवेन वञ्चितोऽस्मि दुरात्मना ॥ ८१ ॥
 यद्भवद्भ्यां ममत्वं नो मदीये क्रियते गृहे ।

यदि वां मत्प्रियं कार्यमनुग्राह्योऽस्मि वां यदि ॥ ८२ ॥
 तद्वने मम गेहे च ममत्वमनुकल्पतां ।
 युवयोर्यन्मदीयं तन्मामकं युवयोः स्वकं ॥ ८३ ॥
 एतत् सत्यं विजानीतं युवां प्राणा बहिष्कराः ।
 पुनर्नैवं विभिन्नार्थं वक्तव्यं द्विजसत्तमौ ॥ ८४ ॥
 मत्प्रसादपरौ प्रीत्या शापितौ हृदयेन मे ।
 ततः स्नेहार्द्रवदनौ तावुभौ नागनन्दनौ ॥ ८५ ॥
 ऊचत्तुर्नृपतेः पुच्छं किञ्चित् प्रणयकोपितौ ।
 ऋतध्वज न सन्देहो यथैवाह भवानिदं ॥ ८६ ॥
 तथैव चास्मन्मनसि नात्र चिन्त्यमतोऽन्यथा ।
 किन्त्वावयोः स्वयं पित्रा प्रोक्तमेतन्महात्मना ॥ ८७ ॥
 द्रष्टुं कुबलयाश्वं तमिच्छामीति पुनः पुनः ।
 ततः कुबलयाश्वोऽसौ समुत्थाय वरासनात् ॥
 यथाह तातेति वदन् प्रणाममकरोद्भुवि ॥ ८८ ॥

कुबलयाश्व उवाच ।

धन्योऽहमतिपुण्योऽहं कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
 यन्तातो मामभिद्रष्टुं करोति प्रवणं मनः ॥ ८९ ॥
 तदुत्तिष्ठत गच्छामस्तामाशां क्षणमप्यहं ।
 नातिक्रान्तुमिहेच्छामि पद्भ्यां तस्य शपाम्यहं ॥ ९० ॥

अह उवाच ।

एवमुक्त्वा ययौ सोऽथ सह ताभ्यां नृपात्मजः ।
 प्राप्तश्च गोमतीं पुण्यां निर्गम्य नगरादहिः ॥ ९१ ॥

प

तन्मध्येन ययुस्ते वै नागेन्द्रमृगपनन्दनाः ।
 मेने च राजपुत्रोऽसौ पारे तस्यास्तयोर्गृहं ॥ ८२ ॥
 ततश्चावृष्य पातालं ताभ्यां नीतो नृपात्मजः ।
 पाताले ददृशे चोभौ स पद्मगकुमारकौ ॥ ८३ ॥
 फणामणिकृतोद्योतौ व्यक्तस्वस्तिकलक्ष्णौ ।
 विलोक्य तौ सुरूपाङ्गौ विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ८४ ॥
 विहस्य चाब्रवीत् प्रेम्णा साधु भो द्विजसत्तमौ ।
 कथयामासतुस्तौ च पितरं पद्मगेश्वरं ॥ ८५ ॥
 शान्तमश्वतरं नाम माननीयं दिवौकसां ।
 रमणीयं ततोऽपश्यत् पातालं स नृपात्मजः ॥ ८६ ॥
 कुमारैस्तदृणैर्दृष्टैरुपशोभितं ।
 तथैव नागकन्याभिः क्रीडन्तीभिरितस्ततः ॥ ८७ ॥
 चारुकुण्डलहाराभिस्ताराभिर्गङ्गां यथा ।
 गीतशब्दैस्तथान्यथ वीणावेणुस्वनानुगैः ॥ ८८ ॥
 मृदङ्गपणवातोद्यं हारिवेश्मशताकुलं ।
 वीक्षमाखः स पातालं ययौ शशुजितः सुतः ॥ ८९ ॥
 सह ताभ्यामभीष्टाभ्यां पद्मगाभ्यामरिन्दमः ।
 ततः प्रविश्य ते सर्वे नागराजनिवेशनं ॥ ९० ॥
 ददृशुस्ते महात्मानमुरगाधिपतिं स्थितं ।
 दिव्यमाल्याम्बरधरं मणिकुण्डलभूषणं ॥ ९१ ॥
 स्वच्छमुक्ताफललताहारिहारोपशोभितं ।
 केयूरिखं महाभागमासने सर्वकाञ्चने ॥ ९२ ॥

मखिविद्रुमवैदूर्यजालान्तरितरूपके ।
 स ताभ्यां दर्शितस्तस्य तातोऽस्माकमसाविति ॥ १०३ ॥
 वीरः कुबलयाश्वोऽयं पिबे चासौ निवेदितः ।
 ततो ननाम चरखौ नागेन्द्रस्य ऋतध्वजः ॥ १०४ ॥
 तमुत्थाप्य बलाद्गाढं नागेन्द्रः परिषस्वजे ।
 मूर्ध्नि चैनमुपाग्राय चिरं जीवेत्युवाच सः ॥ १०५ ॥
 निहतामिषवर्गस्य पिबोः शुश्रूषणं कुरु ।
 वत्स धन्यस्य कथ्यन्ते परोक्षस्यापि ते गुणाः ॥ १०६ ॥
 भवतो मम पुत्राभ्यामसामान्या निवेदिताः ।
 त्वमेवानेन वर्द्धया मनोवाक्कायचेष्टितैः ॥ १०७ ॥
 जीवितं गुखिनः स्नाद्यं जीवन्नेव मृतोऽगुणः ।
 गुणवाम्निर्दतिं पिबोः शशूणां हृदयज्वरं ॥ १०८ ॥
 करोत्यात्महितं कुर्वन् विश्वासश्च महाजने ।
 देवताः पितरो विप्रा मिचार्यविकलादयः ॥ १०९ ॥
 बान्धवाश्च तथेच्छन्ति जीवितं गुखिनश्चिरं ।
 परिवादनिवृत्तानां दुर्गतेषु दयावतां ॥
 गुखिनां सफलं जन्म संश्रितानां विपन्नतैः ॥ ११० ॥

अह उवाच ।

एवमुक्त्वा स तं वीरं पुत्राविदमथाब्रवीत् ।
 पूजां कुबलयाश्वस्य कर्तुंकामो भुजङ्गमः ॥ १११ ॥
 स्नानादिककर्मं कृत्वा सर्व्वमेव यथाकर्म ।
 मधुपानादिसम्भोगमाहारश्च यथेक्षितं ॥ ११२ ॥

ततः कुबलयाखेन हृदयोत्सवभूतया ।

कथया स्वल्पकं कालं स्थास्यामो हृष्टचेतसः ॥ ११३ ॥

अनुमेने च तन्मौनी वचः शशुजितः सुतः ।

तथा चकार नृपतिः पद्मगानामुदारधीः ॥ ११४ ॥

समेत्य तैरात्मजभूपनन्दनै

र्महोरगाणामधिपः स सत्यवाक् ।

मुदान्वितोऽन्गानि मधूनि चात्मवान्

यथोपयोगं बुभुजे स भोगभुक् ॥ ११५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्याने कुबलयान्धपाताख-

गमनं । २३ ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

कृताहारं महात्मानमधिपं पवनाशिनां ।

उपासाच्चकिरे पुष्टौ भूपालतनयस्तथा ॥ १ ॥

कथाभिरनुरूपाभिः स महात्मा भुजङ्गमः ।

प्रीतिं सञ्जनयामास पुत्रसख्युक्त्वा च ॥ २ ॥

तव भद्रं सुखं ब्रूहि गेहमभ्यागतस्य यत् ।

कर्त्तव्यमुत्सृजाशङ्कां पितरीव सुतो मयि ॥ ३ ॥

रजतं वा सुवस्त्रं वा वस्त्रं वाहनमासनं ।

यद्वाभिमतमत्यर्थं दुर्लभं तद्विष्णुष्व मां ॥ ४ ॥

कुवलयान् उवाच ।

तव प्रसादाद्भगवन् सुवर्णादि ग्रहे मम ।
 पितुरस्ति ममाद्यापि न किञ्चित् कार्यमीदृशं ॥ ५ ॥
 ताते वर्षसहस्राणि शासतीमां वसुन्धरा ।
 तद्यैव त्वयि पातालं न मे याच्ञोन्मुखं मनः ॥ ६ ॥
 ते स्वर्गाश्च सुपुण्याश्च येषां पितरि जीवति ।
 तुल्यकोटिसमं वित्तं तारुण्यादित्तकोटिषु ॥ ७ ॥
 मित्राणि तुल्यशिष्टानि तद्दहेद्दमनामयं ।
 जनिता ध्रियते वित्तं यौवनं किञ्च नास्ति मे ॥ ८ ॥
 असत्यर्थे नृणां याच्ञा प्रवणं जायते मनः ।
 सत्यशेषे कथं याच्ञां मम जिह्वा करिष्यति ॥ ९ ॥
 यैर्न चिन्त्यं धनं किञ्चिन्मम गेहेऽस्ति नास्ति वा ।
 पितृबाहुतदृष्ट्यायां संश्रिताः सुखिनो हि ते ॥ १० ॥
 ये तु बाध्यात् प्रमत्त्येव विना पित्रा कुटुम्बिनः ।
 ते सुखास्वादविभ्रंसात्मन्ये धात्रैव वञ्चिताः ॥ ११ ॥
 तदयं त्वत्प्रसादेन धनरत्नादिसञ्चयान् ।
 पितृमुक्तान् प्रयच्छामः कामतो नित्यमर्थिनां ॥ १२ ॥
 तत्सर्वमिह संप्राप्तं यदङ्घ्रियुगलं तव ।
 मञ्जूडामखिना स्पृष्टं यच्चाङ्गस्पर्शमाप्तवान् ॥ १३ ॥

जड उवाच ।

इत्येवं प्रवृत्तं वाक्यमुक्तः पद्मगसत्तमः ।
 प्राह राजसुतं प्रीत्या पुत्रयोरुपकारिणं ॥ १४ ॥

नाम उवाच ।

यदि रत्नसुवर्णादि मत्तोऽवाप्तुं न ते मनः ।
यदन्यन्मनसः प्रीत्यै तद्ब्रूहि त्वं ददाम्यहं ॥ १५ ॥

कुबजवान् उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्रार्थितस्य गृहे मम ।
सर्व्वमस्ति विशेषेण संप्राप्तं तव दर्शनात् ॥ १६ ॥
कृतकृत्योऽस्मि चैतेन सफलं जीवितञ्च मे ।
यद्भक्तसंश्लेषमितस्तव देवस्य मानुषः ॥ १७ ॥
ममोत्तमाङ्गे त्वत्पादरजसा यदिहास्पदं ।
कृतं तेनैव न प्राप्तं किं मया पद्मगेश्वर ॥ १८ ॥
यदि त्ववश्यं दातव्यो वरो मम यथेक्षितः ।
तत्पुण्यकर्मसंस्कारो हृदयान्मा व्यपेतु मे ॥ १९ ॥
सुवर्णमश्विरत्नादि वाहनं गृहमासनं ।
स्त्रियोऽन्नपानं पुत्राश्च चारुमास्थानुलेपनं ॥ २० ॥
एते च विविधाः कामा गीतवाद्यादिकञ्च यत् ।
सर्व्वमेतन्मम मतं फलं पुण्यवनस्पतेः ॥ २१ ॥
तस्मात्क्षरेण तन्मूलः कार्य्यो यत्नः कृतात्मना ।
कर्त्तव्यः पुण्यसक्तानां नकिञ्चिद्भुवि दुर्लभं ॥ २२ ॥

अन्यतर उवाच ।

एवं भविष्यति प्राप्तं तव धर्माश्रिता मतिः ।
सत्यञ्चैतत्फलं सर्व्वं धर्मस्योक्तं यन्ना त्वया ॥ २३ ॥
तथाप्यवश्यं मङ्गेहमागतेन त्वयाधुना ।

ग्राह्यं यन्मानुषे लोके दुष्प्रापं भवतो मतं ॥ २४ ॥

जड उवाच ।

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स तदा नृपनन्दनः ।

मुखावलीकनञ्चक्रे पद्मगेश्वरपुञ्चयोः ॥ २५ ॥

ततस्तौ प्रणिपत्योभौ राजपुञ्चस्य यन्मतं ।

तत् पितुः सकलं वीरौ कथयामासतुः स्फुटं ॥ २६ ॥

पुष्पावधुतुः ।

ततोऽस्य पत्नी दयिता श्रुत्वेमं विनिपातितं ।

अत्यजदयितान् प्राणान् विप्रलब्धा दुरात्मना ॥ २७ ॥

केनापि हतवैरेण दानवेन कुबुद्धिना ।

गन्धर्व्वराजस्य सुता नाम्ना स्याता मदालसा ॥ २८ ॥

हतोऽयं ततस्तात प्रतिष्ठां हतवानिमां ।

नान्या भार्या भविषीति वर्जयित्वा मदालसां ॥ २९ ॥

द्रष्टुं तां चारुसर्वाङ्गीमयं वीर ऋतध्वजः ।

तात वाञ्छति यद्येतत् क्रियते तत्कृतं भवेत् ॥ ३० ॥

अन्यतर उवाच ।

भूतैर्वियोगिनो योगस्तादृशैरेव तादृशः ।

कथमेतद्दिना स्वप्नं मायां वा शम्बरोदितां ॥ ३१ ॥

जड उवाच ।

प्रणिपत्य भुजङ्गेशं पुञ्चः शशुजितस्ततः ।

प्रत्युवाच महात्मानं प्रेमलज्जासमन्वितः ॥ ३२ ॥

मायामयीमप्यधुना मम तात मदालसां ।

यदि दर्शय ते मन्ये परं कृतमनुग्रहं ॥ ३३ ॥

अन्यतर उवाच ।

तस्मात् पश्येह वत्स त्वं मायाञ्चेद् द्रष्टुमिच्छसि ।

अनुयाह्यो भवान् गेहं बालोऽप्यभ्यागतो गुरुः ॥ ३४ ॥

अह उवाच ।

आनयामास नागेन्द्रो गृहगुप्तां मदालसां ।

तेषां सम्मोहनार्थाय जजल्प च ततः स्फुटं ॥ ३५ ॥

दर्शयामास च तदा राजपुत्राय तां शुभां ।

सेयं न वेति ते भार्या राजपुत्र मदालसा ॥ ३६ ॥

अह उवाच ।

स दृष्ट्वा तां तदा तन्वीं तत्क्षणात् विगतचपः ।

प्रियेति तामभिमुखं ययौ वाचमुदीरयन् ॥

निवारयामास च तं नागः सोऽश्वतरस्वरन् ॥ ३७ ॥

अन्यतर उवाच ।

मायेयं पुत्र मास्पाञ्चीः प्रागेव कथितं तव ।

अन्तर्धानमुपैत्याशु माया संस्पर्शनादिभिः ॥ ३८ ॥

ततः पपात मेदिन्यां स तु मूर्च्छापरिप्लुतः ।

हा प्रियेति वदन् सोऽयं चिन्तयामास भाविनीं ॥ ३९ ॥

अहो स्नेहोऽस्य नृपतेर्म्ममोपर्य्यक्षं मनः ।

येनायं पातनोऽरीणां विना शस्त्रेण पातितः ॥ ४० ॥

मायेति दर्शिता तेन मिथ्या मायेति यत् स्फुटं ।

वायुम्बुतेजसां भूमेराकाशस्य च चेष्टया ॥ ४१ ॥

जड उवाच ।

ततः कुवलययात्रं तं समाश्वास्य भुजङ्गमः ।
 कथयामास तत्सर्वं मृतसञ्जीवनादिकं ॥ ४२ ॥
 ततः प्रहृष्टः प्रतिलभ्य कान्तां
 प्रणम्य नागं निजगाम सोऽथ ।
 सुशोभमानः स्वपुरं तमश्च-
 मार्कण्डेयं संचिन्तितमभ्युपेतं ॥ ४३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदाक्षरा प्राप्तिः ॥ २० ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

—><—

जड उवाच ।

आगम्य स्वपुरं सोऽथ पित्रोः सर्वमशेषतः ।
 कथयामास तन्वज्ज्नी यथा प्राप्ता पुनर्मृता ॥ १ ॥
 ननाम सा च चरणी श्वश्रूश्वशुरयोः शुभा ।
 स्वजनञ्च यथापूर्वं वन्दनास्तेषणादिभिः ॥ २ ॥
 पूजयामास तन्वज्ज्नी यथान्यायं यथावयः ।
 ततो महोत्सवो जज्ञे पौराणां तच्च वै पुरे ॥ ३ ॥
 ऋतध्वजश्च सुचिरं तथा रेमे सुमध्यया ।
 निर्भरेषु च शैलानां निम्नगापुलिनेषु च ॥ ४ ॥
 काननेषु च रम्भेषु तथैवोपवनेषु च ।
 पुण्यक्षयं वाञ्छमाना सापि कामोपभोगतः ॥ ५ ॥

फ

सह तेनातिक्रान्तेन रेमे रम्यासु भूमिषु ।
 ततः कालेन महता शङ्खजित् स नराधिपः ॥ ६ ॥
 सम्यक् प्रशास्य वसुधां कालधर्म्ममुपेयिवान् ।
 ततः पौरा महात्मानं पुत्रं तस्य कृतध्वजं ॥ ७ ॥
 अभ्यषिञ्चन्त राजानमुदाराचारचेष्टितं ।
 सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ ८ ॥
 मदालसायाः सञ्जग्मे पुत्रः प्रथमजस्ततः ।
 तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ॥ ९ ॥
 तुलुषुस्तेन वै भृत्या जहास च मदालसा ।
 सा वै मदालसा पुत्रं बालमुत्तानशायिनं ॥
 उल्लापनच्छलेनाह रुदमानमविस्वरं ॥ १० ॥

शुद्धोऽसि रे तात न तेऽस्ति नाम
 कृतं हि ते कल्पनयाधुनैव ।

पञ्चात्मकं देहमिदं तवैत-

कैवास्य त्वं रोदिषि कस्य हेतोः ॥ ११ ॥

न वा भवान्रोदिति वै स्वजन्मा

शब्दोऽयमासाद्य महीशसूनुं ।

विकल्प्यमाना विविधा गुणास्ते

ऽगुणाश्च भौताः सकलेन्द्रियेषु ॥ १२ ॥

भूतानि भूतैः परिदुर्बलानि

दृष्टिं समायान्ति यथेह पुंसः ।

अन्नाम्बुदानादिभिरेव कस्य

न तेऽस्तिदृष्टिर्न च तेऽस्ति हानिः ॥ १३ ॥
 त्वं कञ्चुके शीर्यमाणे निजेऽस्मिं-
 स्तस्मिंश्च देहे मूढतां मा व्रजेथाः ।
 शुभाशुभैः कर्मभिर्देहेमेत-
 न्मदादिमूढैः कञ्चुकस्तेपि नद्वः ॥ १४ ॥
 तातेति किञ्चित्तनयेति किञ्चि-
 दम्बेति किञ्चिद्वयितेति किञ्चित् ।
 ममेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चित्
 त्वं भूतसङ्घं बहु मानयेथाः ॥ १५ ॥
 दुःखानि दुःखोपशमाय भोगान्
 सुखाय जानाति विमूढचेताः ।
 तान्येव दुःखानि पुनः सुखानि
 जानात्यविद्वान् सुविमूढचेताः ॥ १६ ॥
 हासोऽस्थिसन्दर्शनमक्षियुग्म-
 मत्युज्ज्वलं तर्जनमङ्गनायाः ।
 कुचादि पीनं पिशितं वनं तत्
 स्थानं रतेः किं नरकं न योषित् ॥ १७ ॥
 यानं क्षितौ यानगतञ्च देहं
 देहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ।
 ममत्वबुद्धिर्न तथा यथा स्वे
 देहेऽतिमात्रं वत मूढतैषा ॥ १८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदानखोपाख्याने ॥ २५ ॥

बहुविंशोऽध्यायः ।

अह उवाच ।

वर्द्धमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने ।
 तमुल्लापादिना बोधमनयन्निर्ममात्मकं ॥ १ ॥
 यथायथं बलं लेभे यथा लेभे मतिं पितुः ।
 तथा तथात्मबोधश्च सोऽवाप मातृभाषितैः ॥ २ ॥
 इत्थं तथा स तनयो जन्मप्रभृति बोधितः ।
 चकार न मतिं प्राप्नो गार्हस्थ्यं प्रति निर्म्ममः ॥ ३ ॥
 द्वितीयोऽस्याः सुतो जज्ञे तस्य नामाकरोत्पिता ।
 सुबाहुरयमित्युक्ते सा जहास मदालसा ॥ ४ ॥
 तमप्येवं यथापूर्वं बालमुल्लापनादिना ।
 प्राह बाल्यात् स च प्राप तथा बोधं महामतिः ॥ ५ ॥
 तृतीयं तनयं जातं स राजा शुचुर्महानं ।
 यदाह तेन सा सुभूर्जहासातिथिरं पुनः ॥ ६ ॥
 तथैव सोऽपि तन्वज्जग्रा बालत्वादवबोधितः ।
 क्रियाश्चकार निष्कामो न किञ्चिदुपकारकं ॥ ७ ॥
 चतुर्थस्य सुतस्याथ चिकीर्षुर्न्नाम भूमिपः ।
 ददर्श तां शुभाचारामीषद्दासां मदालसां ॥
 तामाह राजा हसतीं किञ्चित् कौतूहलान्वितः ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

क्रियमाणो सक्नुन्नान्नि कथ्यतां हास्यकारणं ।

विक्रान्तश्च सुबाहुश्च तयान्यः शत्रुमर्दनः ॥ ९ ॥
 शोभनानीति नामानि मया मन्ये कृतानि वै ।
 योग्यानि क्षत्रबन्धूनां शौर्याटोपयुतानि च ॥ १० ॥
 असन्त्येतानि चेद्भद्रे यदि ते मनसि स्थितं ।
 तदस्य क्रियतां नाम चतुर्थस्य सुतस्य मे ॥ ११ ॥

मदाक्षसोवाच ।

मयाज्ञा भवतः कार्या महाराज यथात्य मां ।
 तथा नाम करिष्यामि चतुर्थस्य सुतस्य ते ॥ १२ ॥
 अलर्क इति धर्मज्ञः स्थातिं लोके प्रयास्यति ।
 कनीयानेष ते पुत्रो मतिमांश्च भविष्यति ॥ १३ ॥
 तच्छ्रुत्वा नाम पुत्रस्य कृतं माचा महीपतिः ।
 अलर्क इत्यसम्बन्धं प्रहस्येदमवाब्रवीत् ॥ १४ ॥

रात्रोवाच ।

भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्रस्य कृतं शुभे ।
 किमीदृशमसम्बन्धमर्थः कोऽस्य मदाक्षसे ॥ १५ ॥

मदाक्षसोवाच ।

कल्पनेयं महाराज कृता सा व्यवहारिकी ।
 त्वत्कृतानां तथा नाम्नां शृणु भूप निरर्थतां ॥ १६ ॥
 वदन्ति पुरुषाः प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यतः ।
 क्रान्तिश्च गतिरुद्दिष्टा देशाद्देशान्तरन्तु या ॥ १७ ॥
 सर्व्वगो न प्रयातीति व्यापी देहेश्वरो यतः ।
 ततो विक्रान्तसंज्ञेयं मता मम निरर्थका ॥ १८ ॥

सुबाहुरिति या संज्ञा कृतान्यस्य सुतस्य ते ।
 निरर्था साध्यमूर्त्तत्वात् पुरुषस्य महीपते ॥ १९ ॥
 पुत्रस्य यत्कृतं नाम तृतीयस्यारिमर्दनः ।
 मन्ये तदप्यसम्बद्धं शृणु चाप्यत्र कारणं ॥ २० ॥
 एक एव शरीरेषु सर्वेषु पुरुषो यदा ।
 तदास्य राजन् कः शत्रुः को वा मित्रमिहेष्यते ॥ २१ ॥
 भूतैर्भूतानि मृद्यन्ते अमूर्त्तो मृद्यते कथं ।
 क्रोधादीनां पृथग्भावात् कल्पनेयं निरर्थका ॥ २२ ॥
 यदि संव्यवहारार्थमसन्नाम प्रकल्प्यते ।
 नाम्नि कस्मादलर्काख्ये नैरर्थं भवतो मतं ॥ २३ ॥

अह उवाच ।

एवमुक्तस्तथा साधु महिष्या स महीपतिः ।
 तथेत्याह महाबुद्धिर्दयितां तथ्यवादिनीं ॥ २४ ॥
 तच्चापि सा सुतं सुभूर्यथापूर्वसुतांस्तथा ।
 प्रोवाच बोधजननं तामुवाच स पार्थिवः ॥ २५ ॥
 करोषि किमिदं मूढे मम भावाय सन्ततेः ।
 दुष्टावबोधदानेन यथापूर्वं सुतेषु मे ॥ २६ ॥
 यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि ग्राह्यं वचो मम ।
 तदेनं तनयं मार्गे प्रवृत्तेः सन्नियोजय ॥ २७ ॥
 कर्ममार्गः समुच्छेदं नैवं देवि गमिष्यति ।
 पितृपिण्डनिवृत्तिश्च नैवं साध्वि भविष्यति ॥ २८ ॥
 पितरो देवलोकस्थास्तथा तिर्यक्त्वमागताः ।

तद्वन्मनुष्यतां याता भूतवर्गे च संस्थिताः ॥ २८ ॥
 सपुण्यानसपुण्यांश्च क्षुत्क्षामान् तृट्परिषुतान् ।
 पिण्डोदकप्रदानेन नरः कर्मण्यवस्थितः ॥ २९ ॥
 सदाप्याययते सुभु तदद्देवातिथीनपि ।
 देवैर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः सगुह्यकैः ॥ ३० ॥
 वयोभिः कृमिकीटैश्च नर एवोपजीव्यते ।
 तस्मात्तन्वज्जि पुत्रं मे यत्कार्यं क्षत्रयोनिभिः ॥ ३१ ॥
 ऐहिकामुष्मिकफलं तत्सम्यक् प्रतिपादय ।
 तेनैवमुक्ता सा भर्षा वरनारी मदालसा ॥ ३२ ॥
 अलर्कं नाम तनयमुवाचोक्तापवादिनी ।
 पुत्र बर्हस्व मद्गर्तुर्मनो नन्दय कर्मभिः ॥
 मिषाणामुपकाराय दुर्हृदां नाशनाय च ॥ ३३ ॥
 धन्योऽसि रे यो वसुधामश्रु-
 रेकश्चिरं पालयितासि पुत्र ।
 तत्पालनादस्तु सुखोपभोगो
 धर्मात्फलं प्राप्स्यसि चामरत्वं ॥ ३४ ॥
 धरामरान् पर्वसु तर्पयेद्याः
 समीहितं बन्धुषु पूरयेद्याः ।
 हितं परस्मै हृदि चिन्तयेद्याः
 मनः परस्त्रीषु निवर्त्तयेद्याः ॥ ३५ ॥
 यज्ञैरनेकैर्विबुधानजस-
 मर्थैर्दिजान् प्रीणय संश्रितांश्च ।

स्त्रियश्च कामैरतुलैश्चिराय
 युद्धैश्चारींस्तोषयितासि वीर ॥ ३७ ॥
 बालो मनो नन्दय बान्धवानां
 गुरोस्तथाज्ञाकरणैः कुमारः ।
 स्त्रीणां युवा सत्कुलभूषणानां
 दृढो वने वत्स वनेचराणां ॥ ३८ ॥
 राज्यं कुर्वन् सुहृदो नन्दयेद्याः
 साधून्वचंस्तात यन्नैर्यजेद्याः ।
 दुष्टान्निघ्नन् वैरिणश्चाजिमध्ये
 गोविप्रार्थे वत्स मृत्युं व्रजेद्याः ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुद्गलशासनं ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

एवमुक्त्वाप्यमानस्तु स तु माया दिने दिने ।
 वदधे वयसा बालो बुद्ध्या चालर्कसंश्रितः ॥ १ ॥
 स कौमारकमासाद्य चतुर्ध्वजसुतस्ततः ।
 कृतोपनयनः प्राज्ञः प्रशिष्यत्याह मातरं ॥ २ ॥
 मया यदत्र कर्त्तव्यमैहिकामुष्मिकाय वै ।
 सुखाय वद तत्सर्वं प्रश्रयावनतस्य मे ॥ ३ ॥

मदाक्षसोवाच ।

वत्स राज्येऽभिषिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः ।
 कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ ४ ॥
 व्यसनानि परित्यज्य सप्त मूलहराणि वै ।
 आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ५ ॥
 अष्टधा नाशमाप्नोति सुचक्रात् स्यन्दनाद्यथा ।
 तथा राजाप्यसन्दिग्धं वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ६ ॥
 दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदोषतः ।
 चरैश्चरास्तथा शरीरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥
 विश्वासो न तु कर्त्तव्यो राज्ञा मित्रासबन्धुषु ।
 कार्ययोगादमित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ ८ ॥
 स्थानदृष्टिद्वयघ्नेन षाड्गुण्यगुणिनात्मना ।
 भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्त्तिना ॥ ९ ॥
 प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता ।
 ज्ञेयाश्चानन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ १० ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते ।
 सोऽजितात्मा जितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ ११ ॥
 तस्मात् कामादयः पूर्वं ज्ञेयाः पुत्र महीभुजा ।
 तज्जये हि जयोऽवश्यं राजा नश्यति तैर्जितः ॥ १२ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च ।
 हर्षश्च शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृतां ॥ १३ ॥
 कामप्रसक्तमात्मानं व्युत्वा पाण्डुं निपातितं ।

ब

निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुष्टादं हतात्मजं ॥ १४ ॥
 इतमैलं तथा लोभान्मदादेनं द्विजैर्हतं ।
 मानादनायुषा पुच्छं बलिं हर्षात् पुरञ्जयं ॥ १५ ॥
 एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना ।
 स्मृत्वा विवर्जयेदेतान् दोषान् स्वीयान्महीपतिः ॥ १६ ॥
 काककोकिलभृङ्गाणां मृगव्यालशिखण्डिनां ।
 हंसकुक्कुटलोहानां शिष्टेन चरितं नृपः ॥ १७ ॥
 कीटकस्य क्रियां कुर्यात् विपक्षे मनुजेश्वरः ।
 चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भूपः प्रदर्शयेत् ॥ १८ ॥
 ज्ञेयाम्निविस्फुलिङ्गानां बीजचेष्टा च शास्त्रालेः ।
 चन्द्रसूर्यस्वरूपेण नीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ १९ ॥
 बन्धकीपद्मशरभशूलिकागुर्बिणीस्तनात् ।
 प्रज्ञा नृपेण चादेया तथा गोपालयोधितः ॥ २० ॥
 शक्रार्कयमसोमानां तद्वद्वायोर्महीपतिः ।
 रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ २१ ॥
 यथेन्द्रश्चतुरो मासान् तोयोत्सर्गेण भूगतं ।
 आप्याययेत्तथा लोकं परिहारैर्महीपतिः ॥ २२ ॥
 मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 सूक्ष्मेणैवाभ्युपायेन तथा शुल्कादिकं नृपः ॥ २३ ॥
 यथा यमः प्रियद्वेष्ये प्राप्तकाले नियच्छति ।
 तथा प्रियाप्रिये राजा दुष्टादुष्टे समो भवेत् ॥ २४ ॥
 पूषेन्दमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नरः ।

एवं यच्च प्रजाः सर्वा निर्वृत्तास्तच्छिब्रतं ॥ २५ ॥
 मादतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा ।
 एवं नृपश्चरेच्चारैः पौरामात्यादिबन्धुषु ॥ २६ ॥
 न लोभाद्वा न कामाद्वा नार्थाद्वा यस्य मानसं ।
 यथान्यैः कृष्यते वत्स स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २७ ॥
 उत्पद्यग्राहिणी मूढान् स्वधर्माञ्चलतो नरान् ।
 यः करोति निजं धर्मं स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २८ ॥
 वर्णधर्मा न सीदन्ति यस्य राज्ये तथाग्रमाः ।
 वत्स तस्य सुखं प्रेत्य परचेष्ट च शास्वतं ॥ २९ ॥
 एतद्राजः परं कृत्यं तथैतत् सिद्धिकारकं ।
 स्वधर्मस्थापनं नृणां चाल्यते यत्कुबुद्धिभिः ॥ ३० ॥
 पालनेनैव मूतानां कृतकृत्यो महीपतिः ।
 सम्यक् पालयिता भागं धर्मस्याप्नोति यत्नतः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुञ्चानुशासनं । २७ ।

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ उवाच ।

तन्मातुर्वचनं श्रुत्वा सोऽलर्को मातरं पुनः ।
 प्रपच्छ वर्णधर्मांश्च धर्मा ये चाग्रमेषु च ॥ १ ॥

असकं उवाच ।

कथितोऽयं महाभागे राज्यतन्त्राश्रितस्त्वया ।
धर्मं तमहमिच्छामि श्रोतुं वर्णाश्रमात्मकं ॥ २ ॥

मदालसोवाच ।

दानमध्ययनं यज्ञो ब्राह्मणस्य विधा मतः ।
नान्यश्चतुर्थो धर्मोऽस्ति धर्मस्तस्य पदं विना ॥ ३ ॥
याजनाध्यापने शुद्धे तथा पूतप्रतिग्रहः ।
एषा सम्यक् समाख्याता विविधा चास्य जीविका ॥ ४ ॥
दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं विधा ।
धर्मः प्रोक्तः क्षितेरक्षा शस्त्राजीवश्च जीविका ॥ ५ ॥
दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि विधैव सः ।
वाणिज्यं पाशुपाल्यश्च कृषिश्चैवास्य जीविका ॥ ६ ॥
दानं यज्ञोऽथ शुश्रूषा द्विजातीनां विधा मया ।
व्याख्यातः शूद्रधर्मोऽपि जीविका कारकर्म च ॥ ७ ॥
तद्द्विजातिशुश्रूषा पोषणं क्रयविक्रयौ ।
वर्णधर्मास्त्वमे प्रोक्ताः श्रूयन्तां चाश्रमाश्रयाः ॥ ८ ॥
स्ववर्णधर्मात् संसिद्धिं नरः प्राप्नोति न च्युतः ।
प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेवनात् ॥ ९ ॥
यावत्तु नोपनयनं क्रियते वै द्विजन्मनः ।
कामचेष्टोक्तिभक्ष्यश्च तावद्भवति पुष्पक ॥ १० ॥
कृतोपनयनः सम्यक् ब्रह्मचारी गुरोर्गृहे ।
वसेत्तत्र च धर्मोऽस्य कथ्यते तं निबोध मे ॥ ११ ॥

स्वाध्यायोऽद्यामिशुश्रूषा ज्ञानं भिक्षाटनं तथा ।
 गुरोर्निवेद्य तच्चान्नमनुज्ञातेन सर्व्वदा ॥ १२ ॥
 गुरोः कर्मणि सोद्योगः सम्यक् प्रीत्युपपादनं ।
 तेनाहृतः पठेच्चैव तत्परो नान्यमानसः ॥ १३ ॥
 एकं द्वौ सकलान् वापि वेदान् प्राप्य गुरोर्मुखात् ।
 अनुज्ञातोऽथ वन्दित्वा दक्षिणां गुरवे ततः ॥ १४ ॥
 गार्हस्थ्याश्रमकामस्तु गृहस्थाश्रममावसेत् ।
 वानप्रस्थाश्रमं वापि चतुर्थं चेष्ट्यात्मनः ॥ १५ ॥
 तथैव वा गुरोर्गेहे द्विजो निष्ठामवाप्नुयात् ।
 गुरोरभावे तत्पुत्रे तच्छिष्ये तत्सुतं विना ॥ १६ ॥
 शुश्रूषुर्निरभीमानो ब्रह्मचर्याश्रमं वसेत् ।
 उपाहतस्ततस्तस्मात् गृहस्थाश्रमकाम्यया ॥ १७ ॥
 ततोऽसमानर्षिकुलां तुल्यां भार्यामरोगिणीं ।
 उद्वेष्ट्यायतोऽथर्क्षां गृहस्थाश्रमकारणात् ॥ १८ ॥
 स्वकर्मणा धनं लब्ध्वा पितृदेवातिथीस्तथा ।
 सम्यक् सम्प्रीणयन् भक्त्या पोषयेच्चाश्रितांस्तथा ॥ १९ ॥
 मृत्यात्मजान् जामयोऽथ दीनान्धपतितानपि ।
 यथाशक्त्यान्नदानेन वयांसि पशवस्तथा ॥ २० ॥
 एष धर्मो गृहस्थस्य ऋतावभिगमस्तथा ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु यथाशक्त्या न हापयेत् ॥ २१ ॥
 पितृदेवातिथिज्ञातिभुक्तशेषं स्वयं नरः ।
 भुञ्जीत च समं मृत्यैर्यथाविभवमादृतः ॥ २२ ॥

एष तूद्देशतः प्रोक्तो गृहस्थस्याश्रमो मया ।

वानप्रस्थस्य धर्म्मन्ते कथयाम्यवधार्यतां ॥ २३ ॥

अपत्यसन्ततिं दृष्ट्वा प्राप्नो देहस्य चानतिं ।

वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणात् ॥ २४ ॥

तपारणयोपभोगश्च तपोभिश्चानुकर्षणं ।

भूमौ शय्या ब्रह्मचर्यं पितृदेवातिथिक्रिया ॥ २५ ॥

होमस्त्रिवर्णस्नानं जटावल्कलधारणं ।

योगाभ्यासः सदा चैव वन्यस्त्रेहनिषेवनं ॥ २६ ॥

इत्येष पापशुद्ध्यर्थमात्मनश्चोपकारकः ।

वानप्रस्थाश्रमस्तस्माद्विद्मोस्तु चरमोऽपरः ॥ २७ ॥

चतुर्थस्य स्वरूपन्तु श्रयतामाश्रमस्य मे ।

यः स्वधर्म्मोऽस्य धर्म्मज्ञैः प्रोक्तस्तात महात्मभिः ॥ २८ ॥

सर्वसङ्गपरित्यागो ब्रह्मचर्यमकोपिता ।

यतेन्द्रियत्वमावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरं ॥ २९ ॥

अनारम्भस्तथाहारो भैक्षान्नेनैककालिना ।

आत्मज्ञानावबोधेष्टा तथा चात्मावलोकनं ॥ ३० ॥

चतुर्थे त्वाश्रमे धर्म्मो मयायं ते निवेदितः ।

सामान्यमन्यवर्ष्मिणामाश्रमाणाञ्च मे शृणु ॥ ३१ ॥

सत्यं शौचमहिंसा च अनसूया तथा क्षमा ।

आनृशंस्यमकार्ष्यण्यं सन्तोषश्चाष्टमो गुणः ॥ ३२ ॥

एते सङ्क्षेपतः प्रोक्ता धर्म्मा वर्ष्माश्रमेषु ते ।

एतेषु च स्वधर्म्मेषु स्वेषु तिष्ठेत् समन्ततः ॥ ३३ ॥

यथोक्तं स्वकं धर्मं स्ववर्णाश्रमसंज्ञितं ।
 नरोऽन्यथा प्रवर्त्तेत स दण्ड्यो भूभृतो भवेत् ॥ ३४ ॥
 ये च स्वधर्मसन्त्यागात् पापं कुर्वन्ति मानवाः ।
 उपेक्षतस्तान्मृपतेरिष्टापूर्त्तं प्रसज्यति ॥ ३५ ॥
 तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन सर्वे वर्णाः स्वधर्मतः ।
 प्रवर्त्तन्तोऽन्यथा दण्ड्याः स्थाप्याश्चैव स्वकर्मसु ॥ ३६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुष्पानुशासने मदायसोवाच ॥ २८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः ।

अथर्व उवाच ।

यत्कार्यं परुषाणाञ्च गार्हस्थ्यमनुवर्त्ततां ।
 बन्धश्च स्यादकरणे क्रियाया यस्य चोच्छ्रितिः ॥ १ ॥
 उपकाराय यस्मृणां यच्च वर्ज्यं गृहे सता ।
 यथा च क्रियते तन्मे यथावत् पृच्छतो वद ॥ २ ॥

मदायसोवाच ।

वत्स गार्हस्थ्यमादाय नरः सर्वमिदं जगत् ।
 पुष्पाति तेन लोकांश्च स जयत्यभिवाञ्छितान् ॥ ३ ॥
 पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजास्तथा ।
 ह्रमिकीटपतङ्गाश्च वयांसि पशवोऽसुराः ॥ ४ ॥
 गृहस्थमुपजीवन्ति ततस्तृप्तिं प्रयान्ति च ।

मुखं चास्य निरीक्षन्ते अपि नो दास्यतीति वै ॥ ५ ॥
 सर्वस्याधारभूतेयं वत्स धेनुस्त्रयीमयी ।
 यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं विश्वहेतुश्च या मता ॥ ६ ॥
 ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामवक्त्रशिरोधरा ।
 इष्टापूर्त्तविषाखा च साधुसूक्ततनूदहा ॥ ७ ॥
 शान्तिपुष्टिशकम्भूषा वर्ष्मपादप्रतिष्ठिता ।
 आजीव्यमाना जगतां साक्षया नापचीयते ॥ ८ ॥
 स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारश्च पुञ्चक ।
 इन्तकारस्तथा चान्यस्तस्यास्तनचतुष्टयं ॥ ९ ॥
 स्वाहाकारं स्तनं देवाः पितरश्च स्वधामयं ।
 मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेतराः ॥ १० ॥
 इन्तकारं मनुष्याश्च पिवन्ति सततं स्तनं ।
 एवमाध्याययत्येषा वत्स धेनुस्त्रयीमयी ॥ ११ ॥
 तेषामुच्छेदकर्त्ता च यो नरोऽत्यन्तपापकृत् ।
 स तमस्यन्धतामिस्त्रे तामिस्त्रे च निमज्जति ॥ १२ ॥
 यश्चेमां मानवो धेनुं स्वैर्वत्सैरमरादिभिः ।
 पाययत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते ॥ १३ ॥
 तस्मात् पुञ्च मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः ।
 भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुर्यथा ॥ १४ ॥
 तस्मात् ज्ञातः शुचिर्भूत्वा देवर्षिपितृतर्पणं ।
 प्रजापतेस्तथैवाग्निः काले कुर्यात् समाहितः ॥ १५ ॥
 सुमनोगन्धपुष्पैश्च देवानभ्यर्च्य मानवाः ।

ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्देवाश्च बलयस्तथा ॥ १६ ॥
 ब्रह्मणे गृहमध्ये तु विश्वेदेवेभ्य एव च ।
 धन्वन्तरिं समुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं क्षिपेत् ॥ १७ ॥
 प्राच्यां शक्राय याम्यायां यमाय बलिमाहरेत् ।
 प्रतीच्यां वरुणायाथ सोमायोत्तरतो बलिं ॥ १८ ॥
 दद्याद्वाचे विधाचे च बलिं द्वारे गृहस्य तु ।
 अर्यम्नोऽथ वहिर्दद्याद्गृहेभ्यश्च समन्ततः ॥ १९ ॥
 नक्तचरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् ।
 पितॄणां निर्व्वपेच्चैव दक्षिणाभिमुखस्थितः ॥ २० ॥
 गृहस्थस्तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ।
 ततस्तोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाय वै ॥ २१ ॥
 स्थानेषु निक्षिपेत् प्राञ्चस्तास्ता उद्दिश्य देवताः ।
 एवं गृहबलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः ॥ २२ ॥
 आप्यायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गमादरात् ।
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ २३ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातरुदाहृतं ।
 आचम्य च ततः कुर्यात् प्राञ्चो द्वारावलोकनं ॥ २४ ॥
 मुहूर्त्तस्याष्टमं भागमुदीच्योऽप्यतिथिर्भवेत् ।
 अतिथिं तच्च सम्प्राप्तमन्त्राद्येनोदकेन च ॥ २५ ॥
 सम्पूजयेद्यथा शक्तिं गन्धपुष्पादिभिस्तथा ।
 न मित्रमतिथिं कुर्यान्नैकग्रामनिवासिनं ॥ २६ ॥
 अज्ञातकुलनामानं तत्कालसमुपस्थितं ।

बुभुक्षुमागतं आन्तं याचमानमकिञ्चनं ॥ २७ ॥
 ब्राह्मणं प्राहुरतिथिं स पूज्यः शक्तितो बुधैः ।
 न पृच्छेद्भोजचरणं स्वाध्यायश्चापि पण्डितः ॥ २८ ॥
 शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिं ।
 अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २९ ॥
 तस्मिंस्तृप्ते नृयज्ञोत्थादृणान्मुच्येद् गृहाश्रमी ।
 तस्मा अदत्त्वा यो भुङ्क्ते स्वयं किल्बिषभुङ्कुरः ॥ ३० ॥
 स पापं केवलं भुङ्क्ते पुरीषश्चान्यजन्मनि ।
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते ॥ ३१ ॥
 स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।
 अप्यम्बुशाकदानेन यद्वाप्यन्नाति स स्वयं ॥ ३२ ॥
 पूजयेत्तु नरः शक्त्या तेनैवातिथिमादरात् ।
 कुर्याच्चाह्वरहः आह्वमन्नाद्येनोदकेन च ॥ ३३ ॥
 पितृनुद्दिश्य विप्रांश्च भोजयेद्विप्रमेव वा ।
 अन्नस्याग्रं तदुद्धृत्य ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ३४ ॥
 भिक्षाञ्च याचतां दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणां ।
 ग्रासप्रमाणा भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयं ॥ ३५ ॥
 अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः ।
 भोजनं हन्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा ॥ ३६ ॥
 अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः ।
 पूजयित्वातिथीनिष्ठान् ज्ञातीन् बन्धून्स्तथार्थिनः ॥ ३७ ॥
 विकलान् बालवृद्धांश्च भोजयेच्चातुरांस्तथा ।

वाञ्छते क्षुत्परीतात्मा यश्चान्योऽन्नमकिञ्चनः ॥ ३८ ॥
 कुटुम्बिना भोजनीयः समर्थो विभवे सति ।
 श्रीमन्तं ज्ञातिमासाद्य यो ज्ञातिरवसीदति ॥ ३९ ॥
 सीदता यत्कृतं तेन तत्पापं स समञ्जते ।
 सायं चैव विधिः कार्यः सूर्योदं तत्र चातिथिं ॥ ४० ॥
 पूजयित यथाशक्ति शयनासनभोजनैः ।
 एवमुद्धृतस्तात गार्हस्थ्यं भारमाहितं ॥ ४१ ॥
 स्कन्धे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षयः ।
 त्रयोभिर्वर्षिणः सर्वे तथैवातिथिबान्धवाः ॥ ४२ ॥
 पशुपक्षिगणास्तृप्ता ये चान्ये सूक्ष्मकीटकाः ।
 गाथाश्चात्र महाभाग स्वयमचिरगायत ॥ ४३ ॥
 ताः शृणुष्व महाभाग गृहस्थाश्रमसंस्थिताः ।
 देवान् पितृन्त्यातिथींश्च तद्वत् सम्पूज्य बान्धवान् ॥ ४४ ॥
 जामयश्च गुरुञ्चैव गृहस्थो विभवे सति ।
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेक्षुवि ॥ ४५ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् कुर्यात् सायं तथा दिने ।
 मांसमन्नं तथा शाकं गृहे यश्चोपसाधितं ॥
 न च तत् स्वयमग्नीयाद्विधिवद्यन्न निर्व्वपेत् ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदारसोपदेशः ॥ २८ ॥

चिन्तोऽध्यासः ॥

महालसोवाच ॥

नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 गृहस्थस्य तु यत् कर्म तन्निशमय पुत्रक ॥ १ ॥
 पञ्चयज्ञाश्रितं नित्यं यदेतत् कथितं तव ।
 नैमित्तिकं तथैवान्यत् पुत्रजन्मक्रियादिकं ॥ २ ॥
 नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्वणादि पण्डितैः ।
 तच्च नैमित्तिकं वक्ष्ये ब्राह्मणभ्युदयं तव ॥ ३ ॥
 पुत्रजन्मनि यत्कार्यं जातकर्म समं नरैः ।
 विवाहादौ च कर्तव्यं सर्वं सम्यक् क्रमोदितं ॥ ४ ॥
 पितरश्चात्र सम्पूज्याः स्थाता नान्दीमुखास्तु ये ।
 पिण्डांश्च दधिसंमिश्रान्दद्याद्यवसमन्वितान् ॥ ५ ॥
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः ।
 वैश्वदेवविहीनन्तत् केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 युग्माश्चात्र द्विजाः कार्यास्ते च पूज्याः प्रदक्षिणं ।
 एतन्नैमित्तिकं वृद्धौ तथान्यच्चौर्ध्वदेहिकं ॥ ७ ॥
 मृताहनि च कर्तव्यमेकोद्दिष्टं शृणुष्व तत् ।
 दैवहीनं तथा कार्यं तथैवैकपवित्रकं ॥ ८ ॥
 आवाहनं न कर्तव्यमग्नौ करणवर्जितं ।
 प्रेतस्य पिण्डमेकञ्च दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ९ ॥
 तिलोदकं चापसव्यं तन्नामस्मरणान्वितं ।

अक्षय्यममुकस्येति स्थाने विप्रविसर्जने ॥ १० ॥
 अभिरम्यतामिति ब्रूयाद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ।
 प्रतिमासं भवेदेतत् कार्यमावत्सरं नरैः ॥ ११ ॥
 अथ संवत्सरे पूर्वो यदा वा क्रियते नरैः ।
 सपिण्डीकरणं कार्यं तस्यापि विधिरुच्यते ॥ १२ ॥
 तच्चापि देवरहितमेकार्घ्येकपविचकं ।
 नैवाग्नौ करणं तच्च तच्चावाहनवर्जितं ॥ १३ ॥
 अथपसव्यञ्च तच्चापि भोजयेद्युजो द्विजान् ।
 विशेषस्तच्च चान्योऽस्ति प्रतिमासं क्रियाधिकः ॥ १४ ॥
 तं कथ्यमानमेकाग्रो वदन्त्या मे निशामय ।
 तिलगन्धोदकैर्युक्तं तच्च पाचचतुष्टयं ॥ १५ ॥
 कुर्वात् पितृणां भित्तयमेकं प्रेतस्य पुत्रक ।
 पाचचये प्रेतपाचमर्ध्याञ्चैव प्रसेचयेत् ॥ १६ ॥
 ये समाना इति जपन् पूर्ववच्छेषमाचरेत् ।
 स्त्रीणामप्येवमेवैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतं ॥ १७ ॥
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ।
 प्रतिसंवत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ॥ १८ ॥
 मृताहनि यथान्यायं गृह्णां यद्विद्वोदितं ।
 पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सहोदकाः ॥ १९ ॥
 मातुः सपिण्डा ये च स्युर्ये च मातुः सहोदकाः ।
 कुर्युरेनं विधिं सम्यगपुत्रस्य सुतासुतः ॥ २० ॥
 कुर्युर्मातामहायैव पुत्रिकास्तनयास्तथा ।

द्वामुध्यायणसंज्ञास्तु मातामहपितामहान् ॥ २१ ॥

पूजयेयुर्यथान्यायं आर्द्धनैमित्तिकैरपि ।

सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तृणाममन्त्रकं ॥ २२ ॥

तदभावे च नृपतिः कारयेत् स्वकुटुम्बिना ।

तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् दाहाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ २३ ॥

सर्वेषामेव वर्णानां बान्धवो नृपतिर्यतः ।

एतास्ते कथिता वत्स नित्यनैमित्तिकास्तथा ॥ २४ ॥

क्रियां आद्याश्रयामन्यां नित्यनैमित्तिकीं शृणु ।

दर्शस्तत्र निमित्तं वै कालश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥

नित्यतां नियतः कालस्तस्याः संसूचयत्यथ ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽष्टाङ्गश्रौतशासने नैमित्तिकादिसाहस्रकः । ३० ।

एकविंशोऽध्यायः ।

महासप्तोवाच ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।

स तु लेपभुजो याति प्रलुप्तः पितृपिण्डतः ॥ १ ॥

तेषामन्यश्चतुर्थो यः पुत्रलेपभुजासभुक् ।

सोऽपि सम्बन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते ॥ २ ॥

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।

पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ॥ ३ ॥

लेपसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ।
 प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ॥ ४ ॥
 इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः साप्तपौरुषः ।
 यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ॥ ५ ॥
 ततोऽन्ये पूर्वजाः सर्वे ये चान्ये नरकौकसः ।
 ये च तिर्यक्कमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः ॥ ६ ॥
 तान् सर्वान् यजमानो वै श्राद्धं कुर्वन् यथाविधि ।
 समाप्याययते वत्स येन येन शृणुष्व तत् ॥ ७ ॥
 अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ।
 तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः ॥ ८ ॥
 यदम्बु स्नानवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुच्छक ।
 तेन ते तद्गतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते ॥ ९ ॥
 यास्तु गाचाम्बुकणिकाः पतन्ति धरणीतले ।
 ताभिरप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः ॥ १० ॥
 उद्धृतेष्वथ पिण्डेषु याश्चान्नकणिका भुवि ।
 ताभिराप्यायनं प्राप्ता ये तिर्यक्कं कुले गताः ॥ ११ ॥
 ये वा दग्धाः कुले बालाः क्रियायोग्या ह्यसंस्कृताः ।
 विपन्नास्तेऽन्नविकिरसम्मार्जनजलाशिनः ॥ १२ ॥
 भुक्ता चाचामतां यच्च जलं यच्चाङ्गुलिसेचने ।
 ब्राह्मणानां तच्चैवान्ये तेन तृप्तिं प्रयान्ति वै ॥ १३ ॥
 एवं यो यजमानस्य यश्च तेषां द्विजन्मनां ।
 कश्चिज्जलान्नविशेषः शुचिरुच्छिष्ट एव वा ॥ १४ ॥

तेनान्ये तत्कुले तच्च तत्तद्योन्यन्तरं गताः ।
 प्रयान्त्याप्यायनं वत्स सम्यक् श्राद्धक्रियावतां ॥ १५ ॥
 अन्यायोपार्जितैरर्थैर्यश्चाहं क्रियते नरैः ।
 तृप्यन्ते तेन चाण्डालपुङ्गवाद्यासु योनिषु ॥ १६ ॥
 एवमाप्यायनं वत्स बहूनामिह बान्धवैः ।
 श्राद्धं कुर्वद्भिरन्मन्बुविन्दुक्षेपेण जायते ॥ १७ ॥
 तस्माच्छ्राद्धं नरो भक्त्या शकैरपि यथा विधि ।
 कुर्वीत कुर्वतः श्राद्धं कुले कश्चिन्न सीदति ॥ १८ ॥
 तस्य कालानहं वक्ष्ये नित्यनैमित्तिकात्मकान् ।
 विधिना येन च नरैः क्रियते तन्निबोध मे ॥ १९ ॥
 कार्यं श्राद्धममावास्यां मासि मास्युदुपक्षये ।
 तथाष्टकास्वप्यवश्यमिच्छाकालं निबोध मे ॥ २० ॥
 विशिष्टब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहणेऽयने ।
 विषुवे रविसंक्रान्तौ व्यतिपाते च पुत्रक ॥ २१ ॥
 श्राद्धार्हद्रव्यसम्प्राप्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 जन्मर्क्षग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छया ॥ २२ ॥
 विशिष्टः ओचियो योगी वेदविज्येष्ठसामगः ।
 चिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्माः षडङ्गवित् ॥ २३ ॥
 दौहित्र ऋत्विग्जामातृस्वस्तीयाः श्वशुरस्तथा ।
 पञ्चाभिकर्म्मनिष्ठश्च तपोनिष्ठोऽथ मातुलः ॥ २४ ॥
 मातापितृपरश्चैव शिष्यसम्बन्धिबान्धवाः ।
 एते द्विजोत्तमाः श्राद्धे समस्ता केतनक्षमाः ॥ २५ ॥

अवकीर्णी तथा रोगी न्यूनं चाङ्गे तथाधिके ।
 यौनर्भवस्तथा काणः कुण्डो गोलोऽथ पुञ्चक ॥ २६ ॥
 मिचध्रुक् कुनखी क्लीवः श्यावदन्तो निराकृतिः ।
 अभिशस्तस्तु तातेन पिशुनः सोमविक्रयी ॥ २७ ॥
 कन्यादूषयिता वैद्यो गुरुपिचोस्तथोष्णकः ।
 भृतकाध्यापको मिचः परपूर्वापतिस्तथा ॥ २८ ॥
 वेदोष्णोऽयामिसन्त्यागी वृषलीपतिदूषितः ।
 तथान्ये च विकर्मस्था वर्ज्याः पित्र्येषु वै द्विजाः ॥ २९ ॥
 निमन्त्रयेत् पूर्व्यद्युः पूर्वोक्तान् द्विजसत्तमान् ।
 दैवे नियोगे पित्र्ये च तांस्तथैवोपकल्पयेत् ॥ ३० ॥
 तैश्च संयतिभिर्भाव्यं यश्च आह्वं करिष्यति ।
 आह्वं दत्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽनुगच्छति ॥ ३१ ॥
 पितरस्तु तयोर्मांसं तस्मिन्नेतसि शेरते ।
 गत्वा च योषितं आह्वे यो भुङ्क्ते यश्च गच्छति ॥ ३२ ॥
 रेतोमूत्रकृताहारास्तन्मांसं पितरस्तयोः ।
 तस्मात्तु प्रथमं कार्यं प्राप्तेनोपनिमन्त्रणं ॥ ३३ ॥
 अप्राप्तौ तद्दिने चापि वर्ज्या योषित्यसङ्गिनः ।
 भिक्षार्थमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ॥ ३४ ॥
 भोजयेत् प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।
 यथैव शुक्लपक्षाद्वै पितृणामसितः प्रियः ॥ ३५ ॥
 तथापराह्णः पूर्वाह्णात् पितृणामतिरिच्यते ।
 संपूज्य स्वागतेनैतानभ्युपेतान् गृहे द्विजान् ॥ ३६ ॥

पविचपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ।

पितृणामयुजः कामं युग्मान् देवै द्विजोत्तमान् ॥ ३७ ॥

एकैकं वा पितृणाञ्च देवानाञ्च स्वशक्तितः ।

तथा मातामहानाञ्च तुल्यं वा वैश्वदेविकं ॥ ३८ ॥

पृथक् तयोस्तथा चान्ये केचिदिच्छन्ति मानवाः ।

प्राङ्मुखान् देवसंकल्पान् पैत्र्यान् कुर्यादुदङ्मुखान् ॥ ३९ ॥

तथैव मातामहानां विधिरुक्तो मनीषिभिः ।

विष्टरार्थे कुशान् दत्वा पूज्य चार्थादिना बुधः ॥ ४० ॥

पविचकादि वै दत्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ।

कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां मन्त्रतो द्विजः ॥ ४१ ॥

यवाम्भोभिस्तथा चार्घ्यं दत्वा वै वैश्वदेविकं ।

गन्धमाल्याम्बुधूपञ्च दत्वा सम्यक् सदीपकं ॥ ४२ ॥

अपसव्यं पितृणाञ्च सर्वमेवोपकल्पयेत् ।

दर्भाञ्च दिगुणान्दत्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ॥ ४३ ॥

मन्त्रपूर्वं पितृणाञ्च कुर्यादावाहनं बुधः ।

अपसव्यं तथा चार्घ्यं यवार्थञ्च तथा तिलैः ॥ ४४ ॥

निष्पादयेन्महाभाग पितृणां प्रीणने रतः ।

अग्नौ कार्यमनुज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः ॥ ४५ ॥

जुहुयाद्वज्रनक्षारवर्ज्यमन्नं यथाविधि ।

अग्नये कव्यवाहाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ॥ ४६ ॥

सोमाय वै पितृमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् ।

यमाय प्रेतपतये स्वाहेति चितयाहुतिः ॥ ४७ ॥

हुतावशिष्टं दद्याच्च भाजनेषु द्विजन्मनां ।
 भाजनालम्भनं कृत्वा दद्याच्चान्नं यथाविधि ॥ ४८ ॥
 यथा सुखं जुषध्वं भोयितिवाच्यमनिष्ठुरं ।
 भुञ्जीरंश्च ततस्तेऽपि तच्चित्ता मौनिनः सुखं ॥ ४९ ॥
 यद्यदिष्टतमं तेषां तत्तदन्नमसत्वरं ।
 अक्रुध्यंश्च नरो दद्यात् सम्भवेन प्रलोभयन् ॥ ५० ॥
 रक्षोग्नांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च विकिरेन्महीं ।
 सिद्धार्थकैश्च रक्षार्थं आङ्गं हि प्रचुरच्छलं ॥ ५१ ॥
 पुष्टैस्तृप्तैश्च तृप्ताः स्थ तृप्ताः स्म इति वादिभिः ।
 अनुज्ञातो नरस्त्वन्नं प्रकिरेत् भुवि सर्व्वतः ॥ ५२ ॥
 तद्वदाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत् सकृत् ।
 अनुज्ञाच्च ततः प्राप्य यतवाक्कायमानसः ॥ ५३ ॥
 सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डान् सव्येन पुञ्चक ।
 पितृनुद्दिश्य दग्धेषु दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ५४ ॥
 पितृतीर्थेन तोयच्च दद्यात्तेभ्यः समाहितः ।
 पितृनुद्दिश्य यद्भक्त्या यजमानो नृपात्मज ॥ ५५ ॥
 तद्वन्मातामहानाञ्च दत्त्वा पिण्डान् यथाविधि ।
 गन्धमाल्यादिसंयुक्तं दद्यादाचमनं ततः ॥ ५६ ॥
 दत्त्वा च दक्षिणां शक्त्या सुखधास्त्विति तान् वदेत् ।
 तैश्च तुष्टैस्तथेत्युक्त्वा वाचयेद्वैश्वदेविकान् ॥ ५७ ॥
 प्रीयन्तामिति भद्रं वो विश्वे देवा इतीरयेन् ।
 तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तदाशिषः ॥ ५८ ॥

विसर्जयेत् प्रियाण्युक्ता प्रणिपत्य च भक्तितः ।
 आदारमनुगच्छेच्चागच्छेच्चानुप्रमोदितः ॥ ५६ ॥
 ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च तथातिथीन् ।
 नित्यक्रियां पितृणाञ्च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ॥ ६० ॥
 न पितृणान्तथैवान्ये शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 पृथक् पाकेन नेत्यन्ये केचित् पूर्वञ्च पूर्ववत् ॥ ६१ ॥
 ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्नरः ।
 एवं कुर्वीत धर्मज्ञः श्राद्धं पित्र्यं समाहितः ॥ ६२ ॥
 यथा वा द्विजमुख्यानां परितोषोऽभिजायते ।
 चीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रं कुतपस्तिषाः ॥ ६३ ॥
 वर्ज्यानि चाहुर्विप्रेन्द्र कोपोऽध्वगमनं त्वरा ।
 राजतञ्च तथा पात्रं शस्तं श्राद्धेषु पुत्रक ॥ ६४ ॥
 रजतस्य तथा कार्यं दर्शनं दानमेव वा ।
 राजते हि स्वधा दुग्धा पितृभिः श्रूयते मही ॥
 तस्यात् पितृणां रजतमभीष्टं प्रीतिवर्द्धनं ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽलकानुशासने पार्वत्यश्राद्धकल्पः । ३१ ॥

द्वानिंशोऽध्यायः ।

—→→←←—

मदाक्षसोवाच ।

अतः परं शृणुष्वेमं पुत्र भक्त्या यदाहृतं ।
 पितृणां प्रीतये यदा वर्ज्यं वा प्रीतिकारकं ॥ १ ॥

मांसं पितृणां तृप्तिश्च हविष्यान्नेन जायते ।
 मासद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ॥ २ ॥
 चीन्मासान् हारिणं मांसं विज्ञेयं पितृतृप्तये ।
 चतुर्मासांस्तु पुष्पाति शशस्य पिशितं पितृन् ॥ ३ ॥
 शाकुनं पञ्च वै मासान् षण्मासान् शूकरामिषं ।
 छागलं सप्त वै मासानेनेयश्चाष्टमासिकीं ॥ ४ ॥
 करोति तृप्तिं नव वै करोर्मांसं न संशयः ।
 गवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमासिकीं ॥ ५ ॥
 तथैकादशमासांस्तु ऊरुभ्यं पितृतृप्तिदं ।
 संवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा ॥ ६ ॥
 वाघ्रीणसामिषं लौहं कालशाकन्तथा मधु ।
 दौहित्रामिषमन्यच्च यच्चान्यत् स्वकुलोद्भवैः ॥ ७ ॥
 अनन्तां वै प्रयच्छन्ति तृप्तिं गौरी सुतस्तथा ।
 पितृणां नात्र सन्देहो गयाश्राद्धञ्च पुत्रक ॥ ८ ॥
 श्यामाकराजश्यामाकौ तद्वच्चैव प्रसातिकाः ।
 नीवाराः पौष्कलाश्चैव धान्यानां पितृतृप्तये ॥ ९ ॥
 यवब्रीहिसगोधूमतिला मुद्गाः ससर्षपाः ।
 प्रियङ्गवः कोविदारा निष्पावाश्चातिशोभनाः ॥ १० ॥
 वर्ज्या मर्कटकाः श्राद्धे राजमाषास्तथाणवः ।
 विप्राधिका मसूराश्च श्राद्धकर्मणि गर्हिताः ॥ ११ ॥
 लशुनं मृञ्जनञ्चैव पलाण्डुं पिण्डमूलकं ।
 करम्भं यानि चान्यानि हीनानि रसवर्त्मतः ॥ १२ ॥

गान्धारिकामलाबूनि लवणान्यूपराणि च ।
 आरक्ता ये च निर्यासाः प्रत्यक्षलवणानि च ॥ १३ ॥
 वर्ज्यान्येतानि वै श्राद्धे यच्च वाचा न शस्यते ।
 यच्चोल्कोचादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितं ॥ १४ ॥
 अन्यायकन्याशुल्कोत्थं द्रव्यञ्चात्र विगर्हितं ।
 दुर्गन्धि फेणिलञ्चाम्बु तथैवाल्पतरोदकं ॥ १५ ॥
 न लभेद्यच्च गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्युपाहृतं ।
 यन्न सर्वापचोत्सृष्टं यच्चाभोज्यं निपानजं ॥ १६ ॥
 तद्वर्ज्यं सलिलं तात सदैव पितृकर्मणि ।
 मार्गमाविकमौघञ्च सर्व्वमैकशफञ्च यत् ॥ १७ ॥
 माहिषञ्चामरञ्चैव धेन्वा गोश्चाप्यनिर्द्दशं ।
 पिचर्यं मे प्रयच्छस्वेत्युक्त्वा यच्चाप्युपाहृतं ॥ १८ ॥
 वर्जनीयं सदा सद्भिस्तत्प्रयः श्राद्धकर्मणि ।
 वर्ज्या जन्तुमती रुक्षा क्षितिः पुष्टा तथाग्निना ॥ १९ ॥
 अनिष्टदुष्टशब्दोग्रदुर्गन्धा चात्र कर्मणि ।
 कुलापमानकाः श्राद्धे व्यायुज्य कुलहिंसकाः ॥ २० ॥
 नग्नाः पातकिनश्चैव हन्युर्दृष्ट्या पितृक्रियां ।
 अपमानपवित्रश्च कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥ २१ ॥
 श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि यातुधानाश्च दर्शनात् ।
 तस्मात्सुसंवृतो दद्यात्तिलैश्चावकिरन्मही ॥ २२ ॥
 एवं रक्षा भवेच्छ्राद्धे कृता तातोभयोरपि ।
 शवसूतकसंस्पृष्टं दीर्घरोगिभिरेव च ॥ २३ ॥

पतितैर्मलिनैश्चैव न पुष्पाति पितामहान् ।
 वर्जनीयं तथा आह्वे तथोदक्याश्च दर्शनं ॥ २४ ॥
 मुण्डशौण्डसमाभ्यासो यजमानेन चादरात् ।
 केशकीटावपन्नश्च तथाश्वभिरवेक्षितं ॥ २५ ॥
 पूति पर्युषितश्चैव वार्त्ताक्वभिषवांस्तथा ।
 वर्जनीयानि वै आह्वे यच्च वस्त्रानिलाहतं ॥ २६ ॥
 अह्वया परया दत्तं पितृणां नामगोचतः ।
 यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति तत् ॥ २७ ॥
 तस्मात् अद्वावता पात्रे यच्छस्तं पितृकर्मणि ।
 यथावच्चैव दातव्यं पितृणां तृप्तिमिच्छता ॥ २८ ॥
 योगिनश्च सदा आह्वे भोजनीया विपश्चिता ।
 योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान् पूजयेत् सदा ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगी त्वग्राशनो यदि ।
 यजमानश्च भोक्तृश्च नौरिवाभ्यसि तारयेत् ॥ ३० ॥
 पितृगाथास्तथैवाच गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 या गीताः पितृभिः पूर्वमैलस्यासीन्महीपतेः ॥ ३१ ॥
 कदा नः सन्ततावग्रः कस्यचिद्भविता सुतः ।
 यो योगिभुक्तशेषान्नो भुवि पिण्डं प्रदास्यति ॥ ३२ ॥
 गयायामथवा पिण्डं खड्गमांसं महाहविः ।
 कालशकं तिलाद्यं वा कृसरं मासतृप्तये ॥ ३३ ॥
 वैश्वदेवश्च सौम्यश्च खड्गमांसं परं हविः ।
 विषाणवर्ज्यं खड्गाभ्या आसूर्यश्चाश्रुवामहे ॥ ३४ ॥

दद्यात् आङ्गं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि ।
 मधुसर्पिःसमायुक्तं पायसं दक्षिणायने ॥ ३५ ॥
 तस्मात् सम्पूजयेत् भक्त्या स्वपितृन् पुत्र मानवः ।
 कामानभीप्सन् सकलान् पापाच्चात्मविमोचनं ॥ ३६ ॥
 वसून् रुद्रांस्तथादित्यान्क्षत्रग्रहतारकाः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितरः आङ्गतर्पिताः ॥ ३७ ॥
 आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः आङ्गतर्पिताः ॥ ३८ ॥
 एतत्ते पुत्र कथितं आङ्गकर्म यथोदितं ।
 काम्यानां श्रूयतां वत्स आङ्गानां तिथिकीर्तनं ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आङ्गकल्पः ॥ ३९ ॥

नयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

महालसोवाच ॥

प्रतिपदनलाभाय द्वितीया द्विपदप्रदा ।
 वरार्थिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशिनी ॥ १ ॥
 श्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां षष्ठ्यां पूज्यो भवेन्नरः ।
 गाणाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां वृद्धिमुत्तमां ॥ २ ॥
 स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्णकामतां ।
 वेदांस्तथाप्नुयात् सर्वानेकादश्यां क्रियापरः ॥ ३ ॥

दादृश्यां जयलाभञ्च प्राप्नोति पितृपूजकः ।
 प्रजां मेधां पशुं वृद्धिं स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमां ॥ ४ ॥
 दीर्घमायुरयैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशी ।
 अवाप्नोति न सन्देहः आहं अहापरो नरः ॥ ५ ॥
 यथा संभाविताग्नेन आह्वसम्पत्समन्वितः ।
 युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ ६ ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां प्रीतिमभीप्सता ।
 आहं कुर्वन्मावस्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ ७ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गञ्चानन्तमश्रुते ।
 हस्तिकासु पितृनर्थं स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ८ ॥
 अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये चौजस्वितां लभेत् ।
 शौर्यमार्द्रासु चाप्नोति चेचादि च पुनर्वसौ ॥ ९ ॥
 पुष्टिं पुष्ये सदाभ्यर्च्य अश्लेषासु वरान् सुतान् ।
 मघासु स्वजनश्रेष्ठं सौभाग्यं फल्गुणीषु च ॥ १० ॥
 प्रदानशीलो भवति सापत्यश्चोत्तरासु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां सत्यं हस्ते आह्वप्रदो नरः ॥ ११ ॥
 रूपयुक्तश्च चित्रासु तथापत्यान्यवाप्नुयात् ।
 वासिज्यलाभदा स्वातिर्विशाखा पुत्रकामदा ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तश्चानुराधासु लभन्ते चक्रवर्तितां ।
 अधिपत्यञ्च ज्येष्ठासु मूले चारोग्यमुत्तमं ॥ १३ ॥
 आषाढासु यशःप्राप्तिरुत्तरासु विशोकता ।
 श्रवणे च शुभान् लोकान् धनिष्ठासु धनं महत् ॥ १४ ॥

य

वेदविश्वमभिजिति भिषक्सिद्धिन्तु वाङ्मणे ।
 अजाविकं प्रौष्ठपदे विन्देद्वावांस्तयोत्तरे ॥ १५ ॥
 रेवतीषु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरङ्गमान् ।
 श्राद्धं कुर्व्वस्तथाप्नोति भरणीध्वायुऋत्तमं ॥
 तस्मात् काम्यानि कुर्व्वीत ऋक्षेष्वेतेषु तत्त्ववित् ॥ १६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे काम्यश्राद्धफलकथनं ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

महालसोवाच ॥

एवं पुत्र गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा ।
 संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातिथिबान्धवाः ॥ १ ॥
 भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः ।
 भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता गृहे ॥ २ ॥
 सदाचारवता तात साधुना गृहमेधिना ।
 पापं भुङ्क्ते समुल्लङ्घ्य नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥ ३ ॥

अलर्क उवाच ॥

कथितं मे त्वया मातर्नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकञ्चैव त्रिविधं कर्म पौरुषं ॥ ४ ॥
 सदाचारमहं श्रोतुमिच्छामि कुलनन्दिनि ।
 यत् कुर्व्वन् सुखमाप्नोति परचेह च मानवः ॥ ५ ॥

मदालसोवाच ।

गृहस्थेन सदा कार्यमाचारपरिपालनं ।
 न ह्याचारविहीनस्य सुखमत्र परच वा ॥ ६ ॥
 यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये ।
 भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते ॥ ७ ॥
 दुराचारो हि पुरुषो नेहायुर्विन्दते महत् ।
 कार्यो यत्नः सदाचारे आचारो हन्त्यलक्षणं ॥ ८ ॥
 तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुञ्चक ।
 तन्ममैकमनाः श्रुत्वा तथैव परिपालय ॥ ९ ॥
 विवर्गसाधने यत्नः कर्त्तव्यो गृहमेधिना ।
 तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परच च ॥ १० ॥
 पादेनार्थस्य पारश्च्यं कुर्यात् सञ्चयमात्मवान् ।
 अह्नौ चात्मभरणन्नित्यनैमित्तिकान्वितं ॥ ११ ॥
 पादश्चात्मार्यमायस्य मूलभूतं विवर्द्धयेत् ।
 एवमाचरतः पुत्रं अर्थः साफल्यमर्हति ॥ १२ ॥
 तद्वत् पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।
 परचार्यं तथैवान्यः काम्योऽचैव फलप्रदः ॥ १३ ॥
 प्रत्यवायभयात् काम्यस्तथान्यश्चाविरोधवान् ।
 द्विधा कामोऽपि गदितस्त्रिवर्गस्याविरोधतः ॥ १४ ॥
 परम्परानुबन्धांश्च सर्वानेतान् विचिन्तयेत् ।
 विपरीतानुबन्धांश्च धर्मादींस्तान् शृणुष्व मे ॥ १५ ॥
 धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नात्मार्यबाधकः ।

उभाभ्याञ्च द्विधा कामस्तेन तौ च द्विधा पुनः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चापि चिन्तयेत् ।
 समुत्थाय तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥
 पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकरां ।
 उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि ॥ १८ ॥
 असत्प्रलापमन्त्रं वाक्पारुष्यञ्च वर्जयेत् ।
 असञ्छास्त्रमसदादमसत्सेवाञ्च पुत्रक ॥ १९ ॥
 सायं प्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवान् ।
 नोदयास्तमने विम्बमुदीक्षेत विवस्वतः ॥ २० ॥
 केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनं ।
 पूर्वाह्ण एव कार्याणि देवतानाञ्च तर्पणं ॥ २१ ॥
 ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणाञ्चैव वर्त्मनि ।
 विण्मूत्रं नानुतिष्ठेत न कृष्टे न च गोव्रजे ॥ २२ ॥
 नग्नां परस्त्रियं नेक्षेन्न पश्येदात्मनः शक्यत् ।
 उदक्या दर्शनं स्पर्शो वर्ज्यः संभाषणन्तथा ॥ २३ ॥
 नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छृङ्खलमूत्रकेशभस्मकपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाङ्गारास्थिशीर्सानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि चैवन्तथा भुवि ॥ २५ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां भूतानाञ्च तथार्चनं ।
 कृत्वा विभवतः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि स्वाचान्तो वाग्यतः शुचिः ।

भुञ्जीतान्नञ्च तच्चित्तो ह्यन्तर्जानुः सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपघाताद्वते दोषं नान्यस्योदीरयेद्बुधः ।
 प्रत्यक्षलवणं वर्ज्यमन्नमत्युष्णमेव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिष्ठन् वै विगमूत्रोत्सर्गमात्मवान् ।
 कुर्वीत नैव चाचामन् यत् किञ्चिदपि भक्षयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नालपेत् किञ्चित् स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् ।
 गां ब्राह्मणं तथा चामिं स्वमूर्खानञ्च न स्पृशेत् ॥ ३० ॥
 न च पश्येद्रविं नेन्दुं न नक्षत्राणि कामतः ।
 भिक्षासनं तथा शय्यां भाजनञ्च विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 गुरुणामासनं देयमभ्युत्थानादिसत्कृतं ।
 अनुकूलं तथालापमभिवादनपूर्वकं ॥ ३२ ॥
 तथानुगमनं कुर्यात् प्रतिकूलं न संजपेत् ।
 नैकवस्त्रञ्च भुञ्जीत न कुर्याद्देवतार्चनं ॥ ३३ ॥
 न वाहयेद्विजात्माग्नौ मेहं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 स्नायीत न नरो नमो न शयीत कदाचन ॥ ३४ ॥
 न पाणिभ्यामुभाभ्याञ्च कण्डूयेत शिरस्तथा ।
 न चाभीष्टणं शिरःस्नानं कार्यं निष्कारणं नरैः ॥ ३५ ॥
 शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ।
 अनध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 ब्राह्मणानिलगोसूर्यान् मेहेत कदाचन ।
 उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः ॥ ३७ ॥
 श्रावाधाषु यथाकामं कुर्यान्मूत्रपुरीषयोः ।

दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ॥ ३८ ॥

परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्वतां ।

पन्था देयो ब्राह्मणानां राज्ञो दुःखात्तुरस्य च ॥ ३९ ॥

विद्याधिकस्य गुर्विण्या भारार्त्तस्य यवीयसः ।

मूकान्धबधिराणाञ्च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ॥ ४० ॥

पुंश्चल्याः कृतवैरस्य बालस्य पतितस्य च ।

देवालयं चैत्यतरुं तथैव च चतुष्पथं ॥ ४१ ॥

विद्याधिकं गुरुं देवं बुधः कुर्यात् प्रदक्षिणं ।

उपानद्वस्त्रमाल्यादि धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ४२ ॥

उपवीतमलङ्कारं करकञ्चैव वर्जयेत् ।

चतुर्दशान्तथाष्टम्यां पञ्चदश्याञ्च पर्वसु ॥ ४३ ॥

तैलाभ्यङ्गं तथा भोगं योषितश्च विवर्जयेत् ।

न क्षिप्तपादजङ्घश्च प्राञ्चस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ४४ ॥

न चापि विक्षिपेत् पादौ पादं पादेन नाक्रमेत् ।

मर्म्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यञ्च विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥

दम्भाभिमानतोष्ठानि न कुर्वीत विचक्षणः ।

मूर्खोन्मत्तव्यसनिनो विरूपान्मायिनस्तथा ॥ ४६ ॥

न्यूनाङ्गंश्चाधिकाङ्गंश्च नोपहासैर्विदूषयेत् ।

परस्य दण्डं नोद्यच्छेच्छिद्धार्यं पुञ्चशिष्ययोः ॥ ४७ ॥

तद्वन्नोपविशेत् प्राञ्चः पादेनाक्रम्य चासनं ।

संयावं कृषरं मांसं नात्मार्यमुपसाधयेत् ॥ ४८ ॥

सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनं ।

प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि वाग्यतो दन्तधावनं ॥ ४६ ॥

कुर्वीत सततं वत्स वर्जयेद्दर्ज्यवीरुधः ।

नोदक्शिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा नरः ॥ ५० ॥

शिरस्थगस्थमास्थाय शयीताथ पुरन्दरं ।

न तु गन्धवतीष्वसु स्नायीत न तथा निशि ॥ ५१ ॥

उपरागे परं स्नानमृते दिनमुदाहृतं ।

अपमृज्यान्न चास्नातो गाचाण्यम्बरपाणिभिः ॥ ५२ ॥

न चापि धूनयेत्क्लेशान् वाससी न च धूनयेत् ।

नानुलेपनमादद्यादस्नातः कर्हिचिद्बुधः ॥ ५३ ॥

न चापि रक्तवासाः स्याच्चिचासितधरोऽपि वा ।

न च कुर्याद्विपर्यासं वाससोर्नापि भूषणे ॥ ५४ ॥

वर्ज्यं च विदशं वस्त्रमत्यन्तोपहतञ्च यत् ।

केशकीटावपन्नञ्च क्षुप्तं चभिरवेक्षितं ॥ ५५ ॥

अवलीढावपन्नञ्च सारोद्धरणदूषितं ।

पृष्ठमांसं दृष्टामांसं वर्ज्यमांसञ्च पुष्पक ॥ ५६ ॥

न भक्षयीत सततं प्रत्यक्षलवणानि च ।

वर्ज्यं चिरोषितं पुष्प भक्तं पर्युषितञ्च यत् ॥ ५७ ॥

पिष्टशकेक्षुपयसां विकारात्मृपनन्दन ।

तथा मांसविकाराञ्च ते च वर्ज्याश्चिरोषिताः ॥ ५८ ॥

उदयास्तमने भानोः शयनञ्च विवर्जयेत् ।

नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्यमना नरः ॥ ५९ ॥

न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दवत् ।

न चैकवस्त्रो न वदन् प्रेक्षतामप्रदाय च ॥ ६० ॥
 भुञ्जीत पुरुषः स्नातः सायं प्रातर्यथाविधि ।
 परदारान् न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ॥ ६१ ॥
 इष्टापूर्त्तायुषां हन्त्री परदारगतिर्दृष्टा ।
 न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६२ ॥
 यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्षणं ।
 देवार्चनामिकाभ्यां तथा गुर्वभिवादनं ॥ ६३ ॥
 कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्वदन्नभुजिक्रियां ।
 अफेनाभिरगन्धाभिरङ्गिरश्चाभिरादरात् ॥ ६४ ॥
 आचामेत् पुत्र पुण्याभिः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।
 अन्तर्जलादावसथाद्वस्त्रीकान्मूषिकस्थलात् ॥ ६५ ॥
 कृतशौचावशिष्टाश्च वर्जयेत् पञ्च वै मृदः ।
 प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६६ ॥
 अन्तर्जानुस्तथाचामेच्चिश्चतुर्वा पिवेदपः ।
 परिमृज्य द्विरास्यान्तं खानि मूर्ध्नानमेव च ॥ ६७ ॥
 सम्यगाचम्य तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।
 देवतानामृषीणाञ्च पितृणाञ्चैव यत्नतः ॥ ६८ ॥
 समाहितमना भूत्वा कुर्वीत सततं नरः ।
 क्षुत्वा निष्ठीव्य वासश्च परिधायाचमेद्बुधः ॥ ६९ ॥
 क्षुतेऽवलिढे वान्ते च तथा निष्ठीवनादिषु ।
 कुर्यादाचमनं स्पर्शं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनं ॥ ७० ॥
 कुर्वीतालम्बनं चापि दक्षिणश्रवणस्य वै ।

यथा विभवतो ह्येतत् पूर्वाभावे ततः परं ॥ ७१ ॥
 अविद्यमाने पूर्वोक्ते उत्तरप्राप्तिरिष्यते ।
 न कुर्याद्दन्तसङ्घर्षं नात्मनो देहताडनं ॥ ७२ ॥
 स्वप्राध्ययनभोज्यानि सन्ध्यायोश्च विवर्जयेत् ।
 सन्ध्यायां मैथुनश्चापि तथा प्रस्थानमेव च ॥ ७३ ॥
 पूर्वाह्णे तात देवानां मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
 भक्त्या तथापराह्णे च कुर्वीत पितृपूजनं ॥ ७४ ॥
 शिरःस्नातश्च कुर्वीत दैवं पैत्र्यमथापि वा ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि श्मश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७५ ॥
 व्यङ्गिनीं वर्जयेत् कन्यां कुलजामपि रोगिणीं ।
 विकृतां पिङ्गलाञ्चैव वाचाटां सर्वदूषितां ॥ ७६ ॥
 अव्यङ्गीं सौम्यनासाञ्च सर्वलक्षणलक्षितां ।
 तादृशीमुदहेत् कन्यां श्रेयःकामो नरः सदा ॥ ७७ ॥
 उदहेत् पितृमात्रोश्च सप्तमीं पञ्चमीन्तथा ।
 रक्षेद्द्वारान् त्यजेद्दीर्घां दिवा च स्वप्नमैथुने ॥ ७८ ॥
 परोपतापकं कर्म जन्तुपीडाञ्च वर्जयेत् ।
 उदक्या सर्ववर्ष्मिणां वर्ज्यां रात्रिचतुष्टयं ॥ ७९ ॥
 स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ।
 ततः षष्ठ्यां व्रजेद्रात्र्यां श्रेष्ठा युग्मासु पुत्रक ॥ ८० ॥
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
 तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेत् सदा नरः ॥ ८१ ॥
 विधर्मिणोऽहि पूर्वाख्ये सन्ध्याकाले च पण्डकाः ।
 र

क्षुरकर्माणि वान्ते च स्त्रीसम्भोगे च पुत्रक ॥ ८२ ॥
 स्नायीत चेलवान् प्राज्ञः कटभूमिमुपेत्य च ।
 देववेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनां ॥ ८३ ॥
 गुरोः पतिव्रतानाञ्च तथा यज्वितपत्निनां ।
 परिवादं न कुर्वीत परिहासञ्च पुत्रक ॥ ८४ ॥
 कुर्वतामविनीतानां न श्रोतव्यं कथञ्चन ।
 नोत्कृष्टशय्यासनयोर्नपक्वस्य चारुहेत् ॥ ८५ ॥
 न चामङ्गल्यवेशः स्यान्न चामङ्गल्यवाग्भवेत् ।
 धवलाम्बरसंवीतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८६ ॥
 नोद्धूतोन्मत्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पण्डितः ।
 गच्छेन्मैत्रीं न चाशीलैर्न च चौर्यादिदूषितैः ॥ ८७ ॥
 न चातिव्ययशीलैश्च न लुब्धैर्नापि वैरिभिः ।
 न बन्धकीभिर्न न्यूनैर्बन्धकीपतिभिस्तथा ॥ ८८ ॥
 सार्द्धं न बलिभिः कुर्यान्न च न्यूनैर्न निन्दितैः ।
 न सर्वशङ्किभिर्द्वित्यं न च दैवपरैर्नरैः ॥ ८९ ॥
 कुर्वीत साधुभिर्मैत्रीं सदाचारावलम्बिभिः ।
 प्राञ्चैरपिशुनैः शक्तैः कर्मण्युद्योगभागिभिः ॥ ९० ॥
 सुहृद्दीक्षितभूपालसूतकश्चशुरैः सह ।
 ऋत्विगादीन् षडर्घार्हानर्चयेच्च गृहागतान् ॥ ९१ ॥
 यथा विभवतः पुत्रं द्विजान् संवत्सरोषितान् ।
 अर्चयेन्मधुपर्केण यथाकालमतन्वितः ॥ ९२ ॥
 तिष्ठेच्च शासने तेषां श्रेयस्कामो द्विजोत्तमः ।

न च तान् विवदेद्दीमानाकुष्टश्चापि तैः सदा ॥ ८३ ॥
 सम्यग्गृहार्चनं कृत्वा यथास्थानमनुक्रमात् ।
 सम्पूजयेत्ततो वह्निं दद्याच्चैवाहुतीः क्रमात् ॥ ८४ ॥
 प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात् प्रजानां पतये ततः ।
 तृतीयाच्चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तथापरां ॥ ८५ ॥
 ततोऽनुमतये दत्त्वा दद्याद्गृहवर्षिणस्ततः ।
 पूर्वाख्यातं मया यत्ते नित्यकर्माक्रियाविधौ ॥ ८६ ॥
 वैश्वदेवस्ततः कुर्याद्बल्यस्तत्र मे शृणु ।
 यथास्थानविभागन्तु देवानुद्दिश्य वै पृथक् ॥ ८७ ॥
 पर्जन्याय धरित्रीणां दद्याच्च माणके चयं ।
 वायवे च प्रतिदिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ॥ ८८ ॥
 ब्रह्मणे चान्तरीक्षाय सूर्याय च यथाक्रमं ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एव च ॥ ८९ ॥
 उषसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः ।
 स्वधा नम इतीत्युक्त्वा पितृभ्यश्चापि दक्षिणे ॥ ९० ॥
 कृत्वापसव्यं वायव्यां यक्ष्यैतत्तेति भाजनात् ।
 अन्नावशेषमिच्छन् वै तोयं दद्याद्यथाविधि ॥ ९१ ॥
 ततोऽन्नाग्रं समुद्धृत्य हन्तकारोपकल्पनं ।
 यथाविधि यथान्नाग्रं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ९२ ॥
 कुर्यात् कर्माणि तीर्थेन स्वेन स्वेन यथाविधि ।
 देवादीनान्तथा कुर्याद्वाह्येणाचमनक्रियां ॥ ९३ ॥
 अङ्गुष्ठोत्तरतो रेखा पाणेर्या दक्षिणस्य तु ।

एतद्ब्राह्मणमिति ख्यातं तीर्थमाचमनाय वै ॥ १०४ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरन्तः पैश्यां तीर्थमुदाहृतं ।
 पितृणां तेन तोयादि दद्यान्मान्दीमखादृते ॥ १०५ ॥
 अङ्गुल्यग्रे तथा दैवं तेन दिव्यक्रियाविधिः ।
 तीर्थं कनिष्ठिकामूले कायं तेन प्रजापतेः ॥ १०६ ॥
 एवमेभिः सदा तीर्थैर्देवानां पितृभिः सह ।
 सदा कार्याणि कुर्वीत नान्यतीर्थेन कर्हिचित् ॥ १०७ ॥
 ब्राह्मेणणाचमनं शस्तं पिश्यां पैश्याण्येव सर्वदा ।
 देवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन च ॥ १०८ ॥
 नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राज्ञः पिण्डोदकक्रियां ।
 प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजापतेः ॥ १०९ ॥
 युगपज्जलमग्निञ्च बिभृयान्न विचक्षणः ।
 गुरुदेवान् प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् ॥ ११० ॥
 नाचक्षीत धयन्तीं गां जलं नाञ्जलिना पिवेत् ।
 शौचकालेषु सर्वेषु गुरुष्वल्पेषु वा पुनः ॥ १११ ॥
 न विलम्बेत शौचार्यं न मुखेनानलं धमेत् ।
 तच्च पुत्रं न वस्तव्यं यच्च नास्ति चतुष्टयं ॥ ११२ ॥
 ऋणप्रदाता वैद्यश्च ओषधियः सजला नदी ।
 जितामित्रो नृपो यच्च बलवान् धर्मतत्परः ॥ ११३ ॥
 तच्च नित्यं वसेत् प्राज्ञः कुतः कुन्वपतौ सुखं ।
 यच्चाप्रधृष्यो नृपतिर्यच्च शस्यवती मही ॥ ११४ ॥
 पौराः सुसंयता यच्च सततं न्यायवर्त्तिनः ।

यत्रामत्सरिणो लोकास्तत्र वासः सुखोदयः ॥ ११५ ॥

यस्मिन् कृषीबला राष्ट्रे प्रायशो नातिभोगिनः ।

यच्चौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ ११६ ॥

तत्र पुत्र न वस्तव्यं यच्चैतच्चितयं सदा ।

जिगीषुः पूर्ववैरश्च जनश्च सततोत्सवः ॥ ११७ ॥

वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहवासिषु पण्डितः ।

इत्येतत् कथितं पुत्र मया ते हितकाम्यया ॥ ११८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अलङ्कारानुशासने सदाचाराध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

मदालसोवाच ॥

अतःपरं शृणुष्व त्वं वर्ज्यावर्ज्यप्रतिक्रियां ।

भोज्यमन्नं पर्युषितं स्नेहाक्तं चिरसम्भृतं ॥ १ ॥

अस्नेहाश्चापि गोधूमयवगोरसविक्रियाः ।

शशकः कच्छपो गोधा श्वावित् खड्गोऽथ पुचक ॥ २ ॥

भक्ष्या ह्येते तथा वर्ज्यैर्ग्रामशूकरकुक्कुटौ ।

पितृदेवादिशेषश्च आग्ने ब्राह्मणकाम्यया ॥ ३ ॥

प्रोक्षितश्चौषधार्थश्च खादन्मांसं न दुष्यति ।

शङ्खाश्मस्वर्सरूप्याणां रज्जूनामथ वाससां ॥ ४ ॥

शकमूलफलानाञ्च तथा विदलचर्मणां ।
 मणिवज्रप्रवालानान्तथा मुक्ताफलस्य च ॥ ५ ॥
 गात्राणाञ्च मनुष्याणामम्बुना शौचमिष्यते ।
 यथायसानां तोयेन ग्रावः संघर्षणेन च ॥ ६ ॥
 सस्नेहानाञ्च भाण्डानां शुद्धिरूपेण वारिणा ।
 सूर्पधान्याजिनानाञ्च मुषलोलूखलस्य च ॥ ७ ॥
 संहतानाञ्च वस्त्राणां प्रोक्षणात् सञ्चयस्य च ।
 वल्कलानामशेषाणामम्बुमृच्छौचमिष्यते ॥ ८ ॥
 तृणकाष्ठौषधीनाञ्च प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ।
 आविकानां समस्तानां केशानाञ्चापि मेध्यता ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
 साम्बुना तात भवति उपघातवतां सदा ॥ १० ॥
 तथा कार्पासिकानाञ्च विशुद्धिर्जलभस्मना ।
 दारुदन्तास्थिशृङ्गाणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११ ॥
 पुनः पाकेन भाण्डानां पार्थिवानाञ्च मेध्यता ।
 शुचिर्भक्षं कारुहस्तः पण्यं योषिन्मुखं तथा ॥ १२ ॥
 रथ्यागतमविज्ञातं दासवर्गादिनाहृतं ।
 वाक्प्रशस्तं चिरातीतमनेकान्तरितं लघु ॥ १३ ॥
 अतिप्रभूतं बालञ्च वृद्धातुरविचेष्टितं ।
 कर्मान्ताङ्गारशालाञ्च स्तनन्धयसुताः स्त्रियः ॥ १४ ॥
 शुचिन्यश्च तथैवापः स्रवन्त्योऽग्न्यबुद्धदाः ।
 भूमिर्विशुद्ध्यते कालाद्देहमार्जनगोक्रमैः ॥ १५ ॥

लेपादुल्लेखनात् सेकादेशसंमार्जनाच्चनात् ।
 केशकीटावपन्ने च गोघ्राते मक्षिकान्विते ॥ १६ ॥
 मृदम्बुभस्मना तात प्रोक्षितव्यं विशुद्धये ।
 औदुम्बराणामग्लेन क्षारेण चपुसीसयोः ॥ १७ ॥
 भस्मान्बुभिश्च कांस्थानां शुद्धिः प्लावा द्रवस्य च ।
 अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैर्गन्धापहरणेन च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्चैव तद्द्रव्यैर्वर्ष्मगन्धापहारतः ।
 शुचि गोतृप्तिवृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतं ॥ १९ ॥
 तथा मांसञ्च चण्डालक्रव्यादादिनिपातितं ।
 रथ्यागतञ्च चेलादि तात वाताच्छुचि स्मृतं ॥ २० ॥
 रजोऽग्निरश्वो गौश्छाया रश्मयः पवनो मही ।
 विप्रुषो मक्षिकाद्याश्च दुष्टसंज्ञाददोषिणः ॥ २१ ॥
 अजाश्चौ मुखतो मेध्यौ न गोर्वत्सस्य चाननं ।
 मातुः प्रसवणे मेध्यं शकुनिः फलपातने ॥ २२ ॥
 आसनं शयनं यानं नावः पथि तृणानि च ।
 सोमसूर्यांशुपवनैः शुद्धान्ते तानि पण्यवत् ॥ २३ ॥
 रथ्यावसर्पणस्नानक्षुत्पानग्लानकर्मसु ।
 आचामेत यथान्यायं वासो विपरिधाय च ॥ २४ ॥
 स्पृष्टानामप्यसंसर्गैर्विरथ्याकर्हमाभसां ।
 पङ्केटरचितानाञ्च मेध्यता वायुसङ्गमात् ॥ २५ ॥
 प्रभूतोपहृतादन्नादग्रमुद्धृत्य सन्त्यजेत् ।
 शेषस्य प्रोक्षणं कुर्यादाचम्याङ्गिस्तथा मृदा ॥ २६ ॥

उपवासस्त्रिराचन्तु दुष्टभक्ताशिनो भवेत् ।
 अज्ञाते ज्ञानपूर्वन्तु तद्दोषोपशमेन तु ॥ २७ ॥
 उदक्याश्चशृगालादीन् सुतिकान्त्यावसायिनः ।
 स्पृष्ट्वा स्नायीत शौचार्थं तथैव मृतहारिणः ॥ २८ ॥
 नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्नेहं स्नातः शुद्ध्यति मानवः ।
 आचम्यैव तु निःस्नेहं गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा ॥ २९ ॥
 न लङ्घयेत्तथैवाह्कृष्ठीवनोदत्तनानि च ।
 नोद्यानादौ विकासलेषु प्राञ्जस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ३० ॥
 न चालपेज्जनद्विष्टां वीरहीनान्तथा स्त्रियं ।
 गृहादुच्छिष्टविषमूत्रपादाम्भांसि क्षिपेद्वहिः ॥ ३१ ॥
 पञ्च पिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिणि ।
 स्नायीत देवखातेषु गङ्गाह्रदसरित्सु च ॥ ३२ ॥
 देवतापितृसञ्छास्त्रयज्ञमन्त्रादिनिन्दकैः ।
 कृत्वा तु स्पर्शनालापं शुद्धोत्कर्षलोकनात् ॥ ३३ ॥
 अवलोक्य तथोदक्यामन्त्यजं पतितं शवं ।
 विधर्मिसूतिकाषण्डविवस्त्रान्त्यावसायिनः ॥ ३४ ॥
 सूतनिर्यातकांश्चैव परदाररताश्च ये ।
 एतदेव हि कर्त्तव्यं प्राज्ञैः शोधनमात्मनः ॥ ३५ ॥
 अभोज्यं सूतिकाषण्डमार्जाराखुश्वकुक्कुटान् ।
 पतिताविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् ॥ ३६ ॥
 संस्पृश्य शुद्ध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरौ ।
 तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ पुरुषावपि ॥ ३७ ॥

यस्य चानुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ।
 यश्च ब्राह्मणसन्त्यक्तः किल्बिषी स नराधमः ॥ ३८ ॥
 नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ।
 तस्य त्वकरणो बन्धः केवलं मृतजन्मसु ॥ ३९ ॥
 दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहोमादिवर्जितः ।
 चचियो द्वादशाहश्च वैश्यो मासार्द्धमेव च ॥ ४० ॥
 शूद्रस्तु मासमासीत निजकर्मविवर्जितः ।
 ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोदितं ॥ ४१ ॥
 प्रेताय सलिलं देयं वहिर्दग्धा तु गोचिकैः ।
 प्रथमेऽहि चतुर्थे च सप्तमे नवमे तथा ॥ ४२ ॥
 भस्मास्थिचयनं कार्यं चतुर्थे गोचिकैर्हिने ।
 ऊर्ध्वं सञ्चयनात्तेषामङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४३ ॥
 सोदकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः सञ्चयनात्परं ।
 स्पर्श एव सपिण्डानां मृताहनि तथोभयोः ॥ ४४ ॥
 अन्वेकमृक्षमाशस्वतोयोद्धन्धनवह्निषु ।
 विषप्रपातादिमृते प्रायो नाशकयोरपि ॥ ४५ ॥
 बाले देशान्तरस्थे च तथा प्रव्रजिते मृते ।
 सद्यःशौचमथान्यैश्च अहमुक्तमशौचकं ॥ ४६ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृतेऽन्यस्मिन्मृतो यदि ।
 पूर्वाशौचसमाख्यातैः कार्यास्त्वच दिनैः क्रियाः ॥ ४७ ॥
 एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपिहि सूतके ।
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्सोदकेषु च ॥ ४८ ॥

जाते पुत्रे पितुः ज्ञानं सचेत्संतु विधीयते ।
 तत्रापि यदि चान्यस्मिन् जाते जायेत चापरः ॥ ४९ ॥
 तत्रापि शुद्धिर्दृष्टा पूर्वजन्मवतो दिनैः ।
 दशद्वादशमासार्द्धमाससंख्यैर्दिनैर्गतैः ॥ ५० ॥
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्युः सर्व्वं वर्त्मा यथाविधि ।
 प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं ततः परं ॥ ५१ ॥
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनीषिभिः ।
 यद्यदिष्टतमं लोके यत्रापि दयितं गृहे ॥ ५२ ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाप्तयमिच्छता ।
 पूज्यैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सलिलं वाहनायुधं ॥ ५३ ॥
 प्रतोददण्डौ च तथा सम्यग्वर्त्माः कृतक्रियाः ।
 स्ववर्त्साधर्मनिर्दिष्टमुपादानं तथा क्रियाः ॥ ५४ ॥
 कुर्युः समस्ताः शुचिनः परचेह च भूतिदाः ।
 अध्येतव्या चयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ ५५ ॥
 धर्मतो धनमाहार्य्यं यष्टव्यञ्चापि यत्नतः ।
 यत्रापि कुर्व्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पुत्रक ॥ ५६ ॥
 तत्कर्त्तव्यमशक्तेन यन्न गोप्यं महाजने ।
 एवमाचरतो वत्स पुरुषस्य गृहे सतः ॥
 धर्मार्थकामसंप्राप्त्या परचेह च शोभनं ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽनृक्षकौतुशासने वर्त्तावर्त्ताध्यायः ॥ ३५ ॥

जड उवाच ।

स एवमनुशिष्टः सन् माया संप्राप्य यौवनं ।
 ऋतध्वजसुतश्चक्रे सम्यग्द्वारपरिग्रहं ॥ १ ॥
 पुत्रांश्चोत्पादयामास यज्ञैश्चाप्ययजद्भिभुः ।
 पितुश्च सर्वकालेषु चकाराज्ञानुपालनं ॥ २ ॥
 ततः कालेन महता संप्राप्य चरमं वयः ।
 चक्रेऽभिषेकं पुत्रस्य तस्य राज्ये ऋतध्वजः ॥ ३ ॥
 भार्यया सह धर्मात्मा यियासुस्तपसे वनं ।
 अवतीर्णो महारक्षो महाभागो महीपतिः ॥ ४ ॥
 मदालसा च तनयं प्राहेदं पश्चिमं वचः ।
 कामोपभोगसंसर्गप्रहाणाय सुतस्य वै ॥ ५ ॥

मदालसोवाच ।

यदा दुःखमसह्यं ते प्रियबन्धुवियोगजं ।
 शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशात्मसम्भवं ॥ ६ ॥
 भवेत्तत्कुर्वतो राज्यं गृहधर्मावलम्बिनः ।
 दुःखायतनभूतो हि ममत्वालम्बनो गृही ॥ ७ ॥
 तदास्मात् पुत्र निष्कृष्य महत्तादङ्गुलीयकात् ।
 वाच्यन्ते शासनं पट्टे सूक्ष्माक्षरनिवेशितं ॥ ८ ॥

जड उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै सौवर्णं साङ्गुलीयकं ।

आशिषश्चापि या योग्याः पुरुषस्य गृहे सतः ॥ ८ ॥
 ततः कुबलयाश्चोऽसौ सा च देवी मदालसा ।
 पुत्राय दत्त्वा तद्राज्यं तपसे काननं गतः ॥ १० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानं ॥ १६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ॥

सोऽप्यलर्को यथान्यायं पुत्रवन्मुदिताः प्रजाः ।
 पालयामास धर्मात्मा स्वे स्वे कर्मस्थवस्थिताः ॥ १ ॥
 दुष्टेषु दण्डं शिष्टेषु सम्यक् च परिपालनं ।
 कुर्वन् परां मुदं लोभे ह्याज च महामखैः ॥ २ ॥
 अजायन्त सुताश्चास्य महाबलपराक्रमाः ।
 धर्मात्मानो महात्मानो विमार्गपरिपन्थिनः ॥ ३ ॥
 चकार सोऽर्थं धर्मेण धर्ममर्थेन वा पुनः ।
 तयोश्चैवाविरोधेन बुभुजे विषयानपि ॥ ४ ॥
 एवं बहूणि वर्षाणि तस्य पालयतो महीं ।
 धर्मार्थकामसक्तस्य जग्मुरेकमहर्षया ॥ ५ ॥
 वैराग्यं नास्य सञ्जज्ञे भुञ्जतो विषयान् प्रियान् ।
 न चाप्यलमभूत्तस्य धर्मार्थोपार्जनं प्रति ॥ ६ ॥

तं तथा भोगसंसर्गप्रमत्तमजितेन्द्रियं ।
 सुबाहुर्नाम शुश्राव भ्राता तस्य वनेचरः ॥ ७ ॥
 तं बुबोधयिषुः सोऽथ चिरं ध्यात्वा महीपतिः ।
 तद्वैरिसंश्रयं तस्य श्रेयोऽमन्यत भूपतेः ॥ ८ ॥
 ततः स काशिभूपालमुदीर्य बलवाहनं ।
 स्वराज्यं प्राप्तुमागच्छद्बहुशः शरणं कृती ॥ ९ ॥
 सोऽपि चक्रे बलीद्योगमलकं प्रति पार्थिवः ।
 दूतञ्च प्रेषयामास राज्यमस्मै प्रदीयतां ॥ १० ॥
 सोऽपि नैच्छत्तदा दातुमाज्ञापूर्वं स्वधर्मवित् ।
 प्रत्युवाच च तं दूतमलकः काशिभूभृतः ॥ ११ ॥
 मामेवाभ्येत्य हार्हेन याचतां राज्यमग्रजः ।
 नाक्रान्त्या संप्रदास्यामि भयेनाल्पामपि क्षितिं ॥ १२ ॥
 सुबाहुरपि नो याच्ञाञ्चकार मतिमांस्तदा ।
 न धर्मः क्षत्रियस्येति याच्ञा वीर्यधनो हि सः ॥ १३ ॥
 ततः समस्तसैन्येन काशीशः परिवारितः ।
 आक्रान्तुमभ्यगाद्राष्ट्रमलकस्य महीपतेः ॥ १४ ॥
 अनन्तरैश्च संश्लेषमभ्येत्य तदनन्तरं ।
 तेषामन्यतमैर्भृत्यैः समाक्रम्यानयद्वशं ॥ १५ ॥
 अपीडयंश्च सामन्तांस्तस्य राष्ट्रोपरोधनैः ।
 तथा दुर्गानुपालांश्च चक्रे चाटविकान् वशे ॥ १६ ॥
 कांश्चिद्योपप्रदानेन कांश्चिद्भेदेन पार्थिवान् ।
 साम्नेवान्यान् वशं निन्ये निभृतास्तस्य येऽभवन् ॥ १७ ॥

ततः सोऽल्पबलो राजा परचक्रावपीडितः ।
 कोषक्षयमवापोच्चैः पुरश्चारुध्यतारिणा ॥ १८ ॥
 इत्थं सम्पीड्यमानस्तु क्षीणकोषो दिने दिने ।
 विषादमागात्परमं व्याकुलत्वञ्च चेतसः ॥ १९ ॥
 आर्त्तिं स परमां प्राप्य तत्संस्माराङ्गुरीयकं ।
 यदुद्दिश्य पुरा ग्राह्य माता तस्य मदालसा ॥ २० ॥
 ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा वाचयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 निष्कृष्य शासनं तस्माद्दृष्ट्वा प्रस्फुटाक्षरं ॥ २१ ॥
 तथैव लिखितं माचा वाचयामास पार्यिवः ।
 प्रकाशपुलकाङ्गोऽसौ ग्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ॥ २२ ॥
 सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
 स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजं ॥ २३ ॥
 कामः सर्वात्मना हेयो हातुञ्चेच्छक्यते न सः ।
 मुमुक्षां प्रति तत्कार्यं सैव तस्यापि भेषजं ॥ २४ ॥
 वाचयित्वा तु बहुशो नृणां श्रेयः कथं त्विति ।
 मुमुक्षयेति निश्चित्य सा च तत्सङ्गतो यतः ॥ २५ ॥
 ततः स साधुसम्पर्कं चिन्तयन् पृथिवीपतिः ।
 दत्ताचेयं महाभागमगच्छत् परमार्त्तिमान् ॥ २६ ॥
 तं समेत्य महात्मानमकल्पप्रमसङ्गिनं ।
 प्रणिपत्याभिसम्पूज्य यथान्यायमभाषत ॥ २७ ॥
 ब्रह्मन् कुरु प्रसादं मे शरणं शरणार्थिनां ।
 दुःखापहारं कुरु मे दुःखार्त्तस्यातिकामिनः ॥ २८ ॥

इत्तामेव उवाच ।

दुःखापहारमद्यैव करोमि तव पार्थिव ।
सत्यं ब्रूहि किमर्थं ते दुःखं तत्पृथिवीपते ॥ २८ ॥

अह उवाच ।

इत्युक्तश्चिन्तयामास स राजा तेन धीमता ।
चिविधस्यापि दुःखस्य स्थानमात्मानमेव च ॥ ३० ॥
स विमृष्य चिरं राजा पुनःपुनश्दारधीः ।
आत्मानमात्मना धीरः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ ३१ ॥
नाहमुर्वी न सलिलं न ज्योतिरनिलो न च ।
नाकाशं किन्तु शरीरं समेत्य सुखमिष्यते ॥ ३२ ॥
न्यूनातिरिक्ततां याति पञ्चकेऽस्मिन् सुखासुखं ।
यदि स्यान्मम किन्न स्यादन्यस्येऽपि हितं मयि ॥ ३३ ॥
नित्यप्रभूतसद्भावे न्यूनाधिक्यान्मतोन्नते ।
तथाच ममतात्यक्तो विशेषेणोपलभ्यते ॥ ३४ ॥
तन्मात्रावस्थिते सूक्ष्मे तृतीयांशे च पश्यतः ।
तथैव भूतसद्भावं शरीरं किं सुखासुखं ॥ ३५ ॥
मनस्यवस्थितं दुःखं सुखं वा मानसञ्च यत् ।
यतस्ततो न मे दुःखं सुखं वा नद्यहं मनः ॥ ३६ ॥
नाहङ्कारो न च मनो बुद्धिर्नाहं यतस्ततः ।
अन्तःकरखजं दुःखं पारक्यं मम तत्कथं ॥ ३७ ॥
नाहं शरीरं न मनो यतोऽहं
पृथक् शरीरान्मनसस्तथाहं ।

तत्सन्तु चेतस्यथवापि देहे
 सुखानि दुःखानि च किं ममात्र ॥ ३८ ॥
 राज्यस्य वाङ्मां कुरुतेऽग्रजोऽस्य
 देहस्य चेत् पञ्चमयः स राशिः ।
 गुणप्रवृत्त्या मम किञ्च तच्च
 तत्स्यः स चाहञ्च शरीरतोऽन्यः ॥ ३९ ॥
 न यस्य हस्तादिकमप्यशेषं
 मांसं न चास्थीनि शिराविभागः ।
 कस्तस्य नागाश्वरथादिकोषैः
 स्वल्पोऽपि सम्बन्ध इहास्ति पुंसः ॥ ४० ॥
 तस्मान्न मेऽरिर्न च मेऽस्ति दुःखं
 न मे सुखं नापि पुरं न कोषं ।
 न चाश्वनागादि बलं न तस्य
 नान्यस्य वा कस्य चिद्वा ममास्ति ॥ ४१ ॥
 यथा घटीकुम्भकमण्डलस्थ-
 माकाशमेकं बहुधा हि दृष्टं ।
 तथा सुबाहुः स च काशिपोऽहं
 मन्ये च देहेषु शरीरभेदैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे आत्मविवेकोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

जड उवाच ॥

दत्तात्रेयं ततो विप्रं प्रणिपत्य स पार्थिवः ।
 प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रयावनतो वचः ॥ १ ॥
 सम्यक् प्रपश्यतो ब्रह्मन् मम दुःखं न किञ्चन ।
 असम्यग्दर्शिनो मग्नाः सर्वदैवासुखास्मावे ॥ २ ॥
 यस्मिन् यस्मिन्ममासक्ता बुद्धिः पुंसः प्रजायते ।
 ततस्ततः समादाय दुःखान्येव प्रयच्छति ॥ ३ ॥
 मार्जारभक्षिते दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे ।
 न तादृक्ष्यमताशून्ये कलविक्लेश्य मूषिके ॥ ४ ॥
 सोऽहं न दुःखी न सुखी यतोऽहं प्रकृतेः परः ।
 यो भूताभिभवो भूतैः सुखदुःखात्मको हि सः ॥ ५ ॥

दत्तात्रेय उवाच ॥

एवमेतन्नरव्याघ्र यथैतद्व्याहृतं त्वया ।
 ममेति मूलं दुःखस्य न ममेति च निर्णतेः ॥ ६ ॥
 मत्प्रश्नादेव ते ज्ञानमुत्पन्नमिदमुत्तमं ।
 ममेति प्रत्ययो येन क्षिप्तः शालमलितूलवत् ॥ ७ ॥
 अहमित्यङ्कुरोत्पन्नो ममेति स्कन्धवान् महान् ।
 गृहक्षेत्रोच्चशाखाश्च पुच्छदारादिपल्लवः ॥ ८ ॥
 धनधान्यमहापचो नैककालप्रवर्द्धितः ।

व

पुण्यापुण्याग्रपुष्पश्च सुखदुःखमहाफलः ॥ ९ ॥
 तच्च मुक्तिपथव्यापी मूढसम्पर्कसेचनः ।
 विधित्साभृङ्गमालाढ्यो कृत्यज्ञानमहातरुः ॥ १० ॥
 संसाराध्वपरिश्रान्ता ये तच्छायां समाश्रिताः ।
 भ्रान्तिज्ञानसुखाधीनास्तेषामात्यन्तिकं कुतः ॥ ११ ॥
 यैस्तु सत्सङ्गपाषाणशितेन ममतातरुः ।
 छिन्नो विद्याकुठारेण ते गतास्तेन वर्त्मना ॥ १२ ॥
 प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्कमकण्टकं ।
 प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञा निर्दृतिं दृत्तिवर्जिताः ॥ १३ ॥
 भूतेन्द्रियमयं स्थूलं न त्वं राजन्न चाप्यहं ।
 न तन्मात्रं मया वाच्यं नैवान्तःकरणात्मकौ ॥ १४ ॥
 कं वा पश्यामि राजेन्द्र प्रधानमिदमावयोः ।
 यतः परो हि क्षेत्रज्ञः संघातो हि गुणात्मकः ॥ १५ ॥
 मग्नकोडुम्बरेषीकामुञ्जमत्स्याभसां यथा ।
 एकत्वेऽपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनोर्द्वय ॥ १६ ॥

अनर्क उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन ममाविर्भूतमुत्तमं ।
 ज्ञानं प्रधानचिच्छक्तिविवेककरमीदृशं ॥ १७ ॥
 किन्त्वत्र विषयाक्रान्ते स्थैर्यवत्त्वं न चेतसि ।
 न चापि वेद्मि मुच्येयं कथं प्रकृतिबन्धनात् ॥ १८ ॥
 कथं न मूयां भूयश्च कथं निर्गुणतामियां ।
 कथञ्च ब्रह्मणैकत्वं प्रजेयं शाश्वतेन वै ॥ १९ ॥

तन्मे योगन्तथा ब्रह्मन् प्रणतायाभियाचते ।

सम्यग्ब्रूहि महाप्राज्ञ सत्सङ्गो ह्युपकृन्तृणां ॥ २० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे प्रश्नाध्यायः ॥ ३८ ॥

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

ज्ञानपूर्वो वियोगो योऽज्ञानेन सह योगिनः ।

सा मुक्तिर्ब्रह्मणा चैक्यमनैक्यं प्राकृतैर्गुणैः ॥ १ ॥

मुक्तिर्योगात्तथा योगः सम्यग् ज्ञानान्महीपते ।

ज्ञानं दुःखोद्भवं दुःखं ममत्वासक्तचेतसां ॥ २ ॥

तस्मात् सङ्गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः सन्त्यजेन्नरः ।

सङ्गाभावे ममेत्यस्याः स्थातेर्हानिः प्रजायते ॥ ३ ॥

निर्म्ममत्वं सुखायैव वैराग्याद्दोषदर्शनं ।

ज्ञानादेव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्यपूर्वकं ॥ ४ ॥

तद्ब्रह्म यच्च वसतिस्तद्भोज्यं येन जीवति ।

यन्मुक्तये तदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ५ ॥

उपभोगेन पुण्यानामपुण्यानाञ्च पार्थिव ।

कर्त्तव्यानाञ्च नित्यानामकामकरणात्तथा ॥ ६ ॥

असञ्चयादपूर्वस्य क्षयात् पूर्वार्जितस्य च ।
 कर्मणो बन्धमाप्नोति शरीरं न पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 एतत्ते कथितं राजन् योगं चेमं निबोध मे ।
 यं प्राप्य ब्रह्मणो योगी शाश्वतात्मान्यतां व्रजेत् ॥ ८ ॥
 प्रागेवात्मात्मना जेयो योगिनां स हि दुर्जयः ।
 कुर्वीत तज्जये यत्नं तस्योपायं शृणुष्व मे ॥ ९ ॥
 प्राणायामैर्द्वेदोषान् धारणाभिश्च किल्बिषं ।
 प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १० ॥
 यथा पर्वतधातूनां दोषा दहन्ति धाम्यतां ।
 तथेन्द्रियकृता दोषा दहन्ते प्राणनिग्रहात् ॥ ११ ॥
 प्रथमं साधनं कुर्यात् प्राणायामस्य योगवित् ।
 प्राणापाननिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः ॥ १२ ॥
 लघुमध्योत्तरीयास्थः प्राणायामस्त्रिधोदितः ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि तदलर्कं शृणुष्व मे ॥ १३ ॥
 लघुर्द्वादशमात्रस्तु द्विगुणः स तु मध्यमः ।
 त्रिगुणाभिस्तु मात्राभिस्तमः परिकीर्तितः ॥ १४ ॥
 निमेषोन्मेषणो मात्राकालो लघुश्चरस्तथा ।
 प्राणायामस्य सङ्ख्यायै स्मृतो द्वादशमात्रिकः ॥ १५ ॥
 प्रथमेन जयेत् स्वेदं मध्यमेन च वेपथुं ।
 विषादं हि तृतीयेन जयेद्दोषाननुक्रमात् ॥ १६ ॥
 मृदुत्वं सेव्यमानास्तु सिंहशार्दूलकुञ्जराः ।
 यथा यान्ति तथा प्राणो वशो भवति योगिनः ॥ १७ ॥

वश्यं मत्तं यथेच्छातो नागं नयति हस्तिपः ।
 तथैव योगी सच्छन्दः प्राणं नयति साधितं ॥ १८ ॥
 यथा हि साधितः सिंहो मृगान् हन्ति न मानवान् ।
 तद्वन्निषिद्धपवनः किल्बिषं न नृणां तनुं ॥ १९ ॥
 तस्माद्युक्तः सदा योगी प्राणायामपरो भवेत् ।
 श्रूयतां मुक्तिफलदं तस्यावस्थाचतुष्टयं ॥ २० ॥
 ध्वस्तिः प्राप्तिस्तथा संवित् प्रसादश्च महीपते ।
 स्वरूपं शृणु चैतेषां कथ्यमानमनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 कर्मणामिष्टदुष्टानां जायते फलसंशयः ।
 चेतसोऽपकषायत्वं यच्च सा ध्वस्तिरुच्यते ॥ २२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकान् कामान् लोभमोहात्मकान् स्वयं ।
 निरुध्यास्ते सदा योगी प्राप्तिः सा सार्वकालिकी ॥ २३ ॥
 अतीतानागतानर्थान् विप्रकृष्टतिरोहितान् ।
 विजानातीन्दुसूर्यर्क्षग्रहाणां ज्ञानसम्पदा ॥ २४ ॥
 तुल्यप्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्पदं ।
 तदा संविदिति स्थाता प्राणायामस्य संस्थितिः ॥ २५ ॥
 यान्ति प्रसादं येनास्य मनः पञ्च च वायवः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स प्रसाद इति स्मृतः ॥ २६ ॥
 शृणुष्व च महीपाल प्राणायामस्य लक्षणं ।
 युञ्जतश्च सदा योगं यादृग्विहितमासनं ॥ २७ ॥
 पद्ममूर्धासनञ्चापि तथा स्वस्तिकमासनं ।
 आस्थाय योगं युञ्जीत कृत्वा च प्रणवं हृदि ॥ २८ ॥

समः समासनो भूत्वा संकृत्य चरणावभौ ।
 संवृतास्यस्तथैवोरु सम्यग्विष्टभ्य चाग्रतः ॥ २८ ॥
 पाष्णिभ्यां लिङ्गदृषणावस्पृशन् प्रयतः स्थितः ।
 किञ्चिदुन्नामितशिरा दन्तैर्दन्तान् संस्पृशेत् ॥ ३० ॥
 संपश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।
 रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ॥ ३१ ॥
 सञ्ज्ञाय निर्मले सत्त्वे स्थितो युञ्जीत योगवित् ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्राणादीन्मन एव च ॥ ३२ ॥
 निमृह्य समवायेन प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 यस्तु प्रत्याहरेत्कामान् सर्वाङ्गानीव कच्छपः ॥ ३३ ॥
 सदात्मरतिरेकस्थः पश्यत्यात्मानमात्मनि ।
 स बाह्याभ्यन्तरं शौचं निष्पाद्याकण्ठनाभितः ॥ ३४ ॥
 पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 प्राणायामा दश द्वौ च धारणा साभिधीयते ॥ ३५ ॥
 द्वे धारणे स्मृते योगे योगिभिस्तत्त्वदृष्टिभिः ।
 तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मनः ॥ ३६ ॥
 सर्वे दोषाः प्रणश्यन्ति स्वस्थश्चैवोपजायते ।
 वीक्षते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान् पृथक् ॥ ३७ ॥
 व्योमादिपरमाणूँश्च तद्यात्मानमकल्मषं ।
 इत्थं योगी यताहारः प्राणायामपरायणः ॥ ३८ ॥
 जितां जितां शनैर्भूमिमारोहेत यथा गृहं ।
 दोषान् व्याधीस्तथा मोहमाक्रान्ता भूरनिर्जिता ॥ ३९ ॥

विवर्जयति नारोहेत्तस्याङ्गुलिमनिर्जिताम् ।
 प्राणानामुपसंरोधात्प्राणायाम इति स्मृतः ॥ ४० ॥
 धारणेत्युच्यते चेयं धार्यते यन्मनो यया ।
 शब्दादिभ्यः प्रवृत्तानि यदक्षानि यतात्मभिः ॥ ४१ ॥
 प्रत्याह्वयन्ते योगेन प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ।
 उपायश्चात्र कथितो योगिभिः परमर्षिभिः ॥ ४२ ॥
 येन व्याध्यादयो दोषा न जायन्ते हि योगिनः ।
 यथा तोयार्थिनस्तोयं यन्त्रमालादिभिः शनैः ॥ ४३ ॥
 आपिवेयुस्तथा वायुं पिवेद्योगी जितश्रमः ।
 प्राङ्गाभ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि ॥ ४४ ॥
 कण्ठे मुखे नासिकाग्रे नेत्रभ्रूमध्यमूर्धसु ।
 किञ्च तस्मात्परस्मिंश्च धारणा परमा स्मृता ॥ ४५ ॥
 दशैता धारणाः प्राप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ।
 नाध्मातः क्षुधितः श्रान्तो नच व्याकुलचेतनः ॥ ४६ ॥
 युञ्जीत योगं राजेन्द्र योगी सिद्ध्यर्थमादृतः ।
 नातिशीते नचोष्णे वै न हृन्देनानिलात्मके ॥ ४७ ॥
 कालेष्वेतेषु युञ्जीत न योगं ध्यानतत्परः ।
 सशब्दाग्निजलाभ्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ ४८ ॥
 शुष्कपर्णचये नद्यां श्मशाने ससरीरूपे ।
 सभये कूपतीरे वा चैत्यवल्लीकसञ्चये ॥ ४९ ॥
 देशेष्वेतेषु तत्त्वज्ञो योगाभ्यासं विवर्जयेत् ।
 सत्त्वस्यानुपपत्तौ च देशकालं विवर्जयेत् ॥ ५० ॥

नासतो दर्शनं योगे तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
 देशानेताननादृत्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै ॥ ५१ ॥
 विघ्नाय तस्य वै दोषा जायन्ते तन्निबोध मे ।
 बाधिर्यं जडता लोपः स्मृतेर्मूकत्वमन्धता ॥ ५२ ॥
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तत्तदज्ञानयोगिनः ।
 प्रमादाद्योगिनो दोषा यद्येते स्युश्चिकित्सितं ॥ ५३ ॥
 तेषां नाशाय कर्त्तव्यं योगिनां तन्निबोध मे ।
 सिग्धां यवागूमत्युष्णां भुक्त्वा तच्चैव धारयेत् ॥ ५४ ॥
 वातगुल्मप्रशान्त्यर्थमुदावर्त्तं तथोदरे ।
 यवागूं वापि पवनं वायुग्रन्थिं प्रतिक्षिपेत् ॥ ५५ ॥
 तद्वत्कल्पो महाशैलं स्थिरं मनसि धारयेत् ।
 विघाते वचसो वाचं बाधिर्ये अवणेन्द्रियं ॥ ५६ ॥
 यथैवाम्रफलं ध्यायेत् तृष्णात्तो रसनेन्द्रिये ।
 यस्मिन् यस्मिन्नुजा देहे तस्मिंस्तदुपकारिणीं ॥ ५७ ॥
 धारयेद्धारणामुष्णो शीतां शीते च दाहिनीं ।
 कीलं शिरसि संस्थाप्य काष्ठं काष्ठेन ताडयेत् ॥ ५८ ॥
 लुप्तस्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिनस्तेन जायते ।
 द्यावापृथिव्यौ वायुग्नी व्यापिनावपि धारयेत् ॥ ५९ ॥
 अमानुषात् सत्त्वजाद्वा बाधास्त्वेताश्चिकित्सिताः ।
 अमानुषं सत्त्वमन्तर्योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ ६० ॥
 वायुग्निधारणेनैव देहसंस्थं विनिर्दहेत् ।
 एवं सर्वात्मना रक्षा कार्या योगविदा नृप ॥ ६१ ॥

धर्मार्यकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ।

प्रवृत्तिलक्षणास्थानाद्योगिनो विस्मयात्तथा ॥

विज्ञानं विलयं याति तस्माद्गोप्याः प्रवृत्तयः ॥ ६२ ॥

आलोच्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं

गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पं ।

कान्तिः प्रसादः स्वरसोम्यता च

योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नं ॥ ६३ ॥

अनुरागी जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनं ।

न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुत्तमं ॥ ६४ ॥

शीतोष्णादिभिरत्युग्रैर्यस्य बाधा न विद्यते ।

न भीतिमेति चान्येभ्यस्तस्य सिद्धिरुपस्थिता ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अडोपाख्याने योगाध्यायः ॥ ३६ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

दत्तात्रेय उवाच ॥

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दृष्टे ह्यात्मनि योगिनः ।

ये तांस्ते संप्रवक्ष्यामि समासेन निबोध मे ॥ १ ॥

काम्याः क्रियास्तथा कामान् मानुषानभिवाञ्छति ।

स्त्रियो दानफलं विद्यां मायां कुप्यं धनं दिवं ॥ २ ॥

श

देवत्वममरेशत्वं रसायनचयः क्रियाः ।
 मरुत्प्रपतनं यज्ञं जलाम्नावेशनन्तथा ॥ ३ ॥
 आह्वानां सर्वदानानां फलानि नियमांस्तथा ।
 तथोपवासात् पूर्त्ताञ्च देवताभ्यर्चनादपि ॥ ४ ॥
 तेभ्यस्तेभ्यश्च कर्माभ्य उपहृष्टोऽभिवाञ्छति ।
 चित्तमित्थं वर्त्तमानं यद्वाद्योगी निवर्त्तयेत् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मसङ्गि मनः कुर्वन्नुपसर्गात् प्रमुच्यते ।
 उपसर्गैर्जितैरेभिर्मुपसर्गास्ततः पुनः ॥ ६ ॥
 योगिनः संप्रवर्त्तन्ते सात्त्वराजसतामसाः ।
 प्रातिभः आवणो दैवो भ्रमावर्त्तौ तथापरौ ॥ ७ ॥
 पञ्चैते योगिनां योगविघ्नाय कटुकोदयाः ।
 वेदार्थाः काव्यशास्त्रार्थाः विद्याशिल्पान्यशेषतः ॥ ८ ॥
 प्रतिभान्ति यदस्येति प्रातिभः स तु योगिनः ।
 शब्दार्थानखिलान् वेत्ति शब्दं गृह्णाति चैव यत् ॥ ९ ॥
 योजनानां सहस्रेभ्यः आवणः सोऽभिधीयते ।
 समन्ताद्दीक्षते चाष्टौ स यदा देवतोपमः ॥ १० ॥
 उपसर्गन्तमप्याहुर्देवमुन्मत्तवद्बुधाः ।
 भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनो दोषेण योगिनः ॥ ११ ॥
 समस्ताचारविभ्रंशान्ममः स परिकीर्त्तितः ।
 आवर्त्त इव तोयस्य ज्ञानावर्त्तो यदाकुलः ॥ १२ ॥
 नाशयेच्चित्तमावर्त्त उपसर्गः स उच्यते ।
 एतैर्नाशितयोगास्तु सकला देवयोनयः ॥ १३ ॥

उपसर्गेर्माहाघोरैरावर्तन्ते पुनःपुनः ।

प्रादृत्य कम्बलं शुक्तं योगी तस्मान्मनोमयं ॥ १४ ॥

चिन्तयेत् परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवक्ष्यं मनः ।

योगयुक्तः सदा योगी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ॥ १५ ॥

सूक्ष्मास्तु धारणाः सप्त भूराद्या मुर्द्धि धारयेत् ।

धरिणीं धारयेद्योगी तत् सौख्यं प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥

आत्मानं मन्यते चोर्वीं तद्वन्धश्च जहाति सः ।

तथैवात्सु रसं सूक्ष्मं तद्वद्रूपश्च तेजसि ॥ १७ ॥

स्पर्शं वायौ तथा तद्वद्विभ्रतस्तस्य धारणां ।

थोन्नः सूक्ष्मां प्रवृत्तिश्च शब्दं तद्वज्जहाति सः ॥ १८ ॥

मनसा सर्व्वभूतानां मनस्याविशते यदा ।

मानसीं धारणां विध्वन्मनः सूक्ष्माश्च जायते ॥ १९ ॥

तद्वद्विभ्रमशेषाणां सत्त्वानामेत्य योगवित् ।

परित्यजति सम्प्राप्य बुद्धिसौक्ष्ममनुत्तमं ॥ २० ॥

परित्यजति सूक्ष्माणि सप्त त्वेतानि योगवित् ।

सम्यग्बुद्ध्या योऽलर्कं तस्माद्वृत्तिर्न विद्यते ॥ २१ ॥

एतासां धारणानान्तु सप्तानां सौक्ष्ममात्मवान् ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वा ततः सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा परां व्रजेत् ॥ २२ ॥

यस्मिन् यस्मिंश्च कुरुते भूते रागं महीपते ।

तस्मिंस्तस्मिन् समासक्तिं संप्राप्य स विनश्यति ॥ २३ ॥

तस्माद्विदित्वा सूक्ष्माणि संसक्तानि परस्परं ।

परित्यजति यो देही स परं प्राप्नुयात् पदं ॥ २४ ॥

एतान्येव तु सन्धाय सप्त सूक्ष्माणि पार्थिव ।
 भूतादीनां विरागोऽच सद्भावश्चस्य मुक्तये ॥ २५ ॥
 गन्धादिषु समासक्तिं सम्प्राप्य स विनश्यति ।
 पुनरावर्तते भूष स ब्रह्मापरमानुषं ॥ २६ ॥
 सप्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति ।
 तस्मिंस्तस्मिंस्तथं सूक्ष्मे भूते याति नरेश्वर ॥ २७ ॥
 देवानामसुराणां वा गन्धर्वोरगरक्षसां ।
 देहेषु लयमायाति सङ्गं नाप्नोति च क्वचित् ॥ २८ ॥
 अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ।
 प्राकाम्यश्च तथेशित्वं वशित्वश्च तथापरं ॥ २९ ॥
 यच्च कामावशायित्वं गुणानेतांस्तथैश्वरान् ।
 प्राप्नोत्यष्टौ नरव्याघ्र परं निर्वाणसूचकान् ॥ ३० ॥
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतमोऽणीयान् शीघ्रत्वं लघिमा गुणः ।
 महिमाशेषपूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत् ॥ ३१ ॥
 प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वश्चेश्वरो यतः ।
 वशित्वाद्दशिमा नाम योगिनः सप्तमो गुणः ॥ ३२ ॥
 यच्चेच्छास्थानमप्युक्तं यच्च कामावशायिता ।
 ऐश्वर्यकारणैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा ॥ ३३ ॥
 मुक्तिसंसूचकं भूष परं निर्वाणमात्मनः ।
 ततो न जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति ॥ ३४ ॥
 नापि क्षयमवाप्नोति परिणामं न गच्छति ।
 छेदं क्लेदं तथा दाहं शोषं भूरादितो नच ॥ ३५ ॥

भूतवर्गादवाप्नोति शब्दाद्यैः ह्रियते नच ।
 नचास्य सन्ति शब्दाद्यास्तद्भोक्ता तैर्न युज्यते ॥ ३६ ॥
 यथाहि कनकं खण्डमपद्रव्यवदग्निना ।
 दग्धदोषं द्वितीयेन खण्डेनैक्यं ब्रजनृप ॥ ३७ ॥
 न विशेषमवाप्नोति तद्वद्योगाग्निना यतिः ।
 निर्दग्धदोषस्तेनैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह ॥ ३८ ॥
 यथाग्निरग्नौ संक्षिप्तः समानत्वमनुव्रजेत् ।
 तदास्यस्तन्मयो भूतो न गृह्येत विशेषतः ॥ ३९ ॥
 परेण ब्रह्मणा तद्वत्प्राप्यैक्यं दग्धकित्विषः ।
 योगी याति पृथग्भावं न कदाचिन्महीपते ॥ ४० ॥
 यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति ।
 तथात्मा साम्यमभ्येति योगिनः परमात्मनि ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिसिद्दिर्गामाध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शूलकं उवाच ।

भगवन् योगिनश्चर्यां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 ब्रह्मवर्त्मन्यनुसरन् यथा योगी न सीदति ॥ १ ॥

इत्यात्रेय उवाच ।

मानापमानौ यावेतौ प्रीत्युद्वेगकरौ च्छां ।

तावेव विपरीतार्थौ योगिनः सिद्धिकारकौ ॥ २ ॥
 मानापमानौ यावेतौ तावेवाहुर्विषामृते ।
 अपमानोऽमृतं तच्च मानस्तु विषमं विषं ॥ ३ ॥
 चक्षुःपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिवेत् ।
 सत्यपूतां वदेद्दार्ढ्यं बुद्धिपूतञ्च चिन्तयेत् ॥ ४ ॥
 आतिथ्यश्राद्धयज्ञेषु देवयाचोत्सवेषु च ।
 महाजनञ्च सिद्ध्यर्थं न गच्छेद्योगवित् क्वचित् ॥ ५ ॥
 व्यस्ते विधूमे व्यङ्गारे सर्वस्मिन् भुक्तवज्जने ।
 अटेत योगविद्भैक्ष्यं नतु चिष्येव नित्यशः ॥ ६ ॥
 यथैवमवमन्यन्ते जनाः परिभवन्ति च ।
 तथा युक्तश्चरेद्योगी सतां वर्त्म न दूषयन् ॥ ७ ॥
 भैक्ष्यश्चरेद्गृहस्थेषु यायावरगृहेषु च ।
 श्रेष्ठा तु प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते ॥ ८ ॥
 अथ नित्यं गृहस्थेषु शालीनेषु चरेद्यतिः ।
 अर्हधानेषु दान्तेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥ ९ ॥
 अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अदुष्टापतितेषु च ।
 भैक्ष्यचर्या विवर्त्सेषु जघन्या वृत्तिरिष्यते ॥ १० ॥
 भैक्ष्यं यवागूं तक्रं वा पयोयावकमेव वा ।
 फलं मूलं प्रियङ्गुं वा कणपिण्याकशक्तवः ॥ ११ ॥
 इत्येते च शुभाहारा योगिनः सिद्धिकारकाः ।
 तत्प्रयुज्यान्मुनिर्भक्त्या परमेषु समाधिना ॥ १२ ॥
 अयः पूर्वं सद्यत् प्राश्य तूष्णीं भूत्वा समाहितः ।

प्राणयेति ततस्तस्य प्रथमा ह्याहुतिः स्मृता ॥ १३ ॥
 अपानाय द्वितीया तु समानायेति चापरा ।
 उदानाय चतुर्थी स्याद्धानायेति च पञ्चमी ॥ १४ ॥
 प्राणायामैः पृथक् कृत्वा शेषं भुञ्जीत कामतः ।
 अपः पुनः सकृत्प्राश्य आचम्य हृदयं स्पृशेत् ॥ १५ ॥
 अस्तेयं ब्रह्मचर्यञ्च त्यागोऽलोभस्तथैव च ।
 व्रतानि पञ्च भिक्षूणामहिंसापरमाणि वै ॥ १६ ॥
 अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारस्वाध्वं ।
 नित्यस्वाध्याय इत्येते नियमाः पञ्च कीर्तिताः ॥ १७ ॥
 सारभूतमुपासीत ज्ञानं यत्कार्यसाधकं ।
 ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरा हि सा ॥ १८ ॥
 इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ।
 अपि कल्पसहस्रेषु नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 त्यक्तसङ्गो जितक्रोधो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
 विधाय बुद्ध्या दाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ २० ॥
 शून्येष्वेवावकाशेषु गुहासु च वनेषु च ।
 नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं सम्यगुपक्रमेत् ॥ २१ ॥
 वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः ।
 यस्यैते नियता दण्डाः स चिदण्डी महायतिः ॥ २२ ॥
 सर्वमात्ममयं यस्य सदसज्जगदीदृशं ।
 गुणागुणमयन्तस्य कः प्रियः को नृपाप्रियः ॥ २३ ॥
 विशुद्धबुद्धिः समलोद्भ्रकाञ्चनः

ससस्तभूतेषु च तत्समाहितः ।

स्थानं परं शाश्वतमव्ययञ्च

परं हि मत्वा न पुनः प्रजायते ॥ २४ ॥

वेदाः श्रेष्ठाः सर्व्वयज्ञक्रियाश्च

यज्ञाज्जप्यं ज्ञानमार्गश्च जप्यात् ।

ज्ञानाद्धानं सङ्गरागव्यपेतं

तस्मिन् प्राप्ते शाश्वतस्योपलब्धिः ॥ २५ ॥

समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी

शुचिस्तथैकान्तरतिर्यतेन्द्रियः ।

समाप्नुयाद्योगमिमं महात्मा ।

विमुक्तिमाप्नोति ततः स्वयोगतः ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिचर्याध्यायः । ४१ ॥

द्विषत्वारिंशोऽध्यायः ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

एवं यो वर्त्तते योगी सम्यग्योगव्यवस्थितः ।

न स व्यावर्त्तितुं शक्यो जन्मान्तरशतैरपि ॥ १ ॥

दृष्ट्वा च परमात्मानं प्रत्यक्षं विश्वरूपिणं ।

विश्वपादशिरोग्रीवं विश्वेशं विश्वभावनं ॥ २ ॥

तत्प्राप्तये महत्पुण्यमोमित्येकाक्षरं जपेत् ।

तदेवाध्ययनं तस्य स्वरूपं शृण्वतः परं ॥ ३ ॥

अकारश्च तथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयं ।

एतावन्व चयो माचाः सात्त्वराजसतामसाः ॥ ४ ॥

निर्गुणा योगिगम्यान्वा चार्द्धमाचोर्द्धसंस्थिता ।

गान्धारीति च विज्ञेया गान्धारस्वरसंश्रया ॥ ५ ॥

पिपीलिकागतिस्पर्शा प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ।

यथा प्रयुक्त ओङ्कारः प्रतिनिर्याति मूर्धनि ॥ ६ ॥

तथोङ्कारमयो योगी त्वक्षरे त्वक्षरो भवेत् ।

प्राणोधनुः शरोद्यात्मा ब्रह्म वेध्यमनुत्तमं ॥ ७ ॥

अप्रमत्तेन वेद्म्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ।

ओमित्येतच्चयो वेदास्त्रयो लोकास्त्रयोऽग्नयः ॥ ८ ॥

विष्णुर्ब्रह्मा हरश्चैव ऋक्सामानि यजूंषि च ।

माचाः सार्द्धाश्च तिस्रश्च विज्ञेयाः परमार्थतः ॥ ९ ॥

तत्र युक्तस्तु यो योगी स तल्लयमवाप्नुयात् ।

अकारस्त्वथ भूर्लोक उकारश्चोच्यते भुवः ॥ १० ॥

सव्यञ्जनो मकारश्च स्वर्लोकः परिकल्प्यते ।

व्यक्ता तु प्रथमा माचा द्वितीयाव्यक्तसंज्ञिता ॥ ११ ॥

माचा तृतीया चिच्छक्तिरर्द्धमाचा परं पदं ।

अनेनैव क्रमेणैता विज्ञेया योगभूमयः ॥ १२ ॥

ओमित्युच्चारणात् सर्वं गृहीतं सदसद्भवेत् ।

इत्था तु प्रथमा माचा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता ॥ १३ ॥

तृतीया च पुनार्द्धास्या वचसः सा न गोचरा ।

इत्येतदक्षरं ब्रह्म परमोङ्कारसंज्ञितं ॥ १४ ॥
 यस्तु वेद नरः सम्यक् तथा ध्यायति वा पुनः ।
 संसारचक्रमुत्सृज्य त्यक्तचिविधबन्धनः ॥ १५ ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मणि लयं परमे परमात्मनि ।
 अक्षीणकर्मबन्धश्च ज्ञात्वा मृत्युमरिष्टतः ॥ १६ ॥
 उत्क्रान्तिकाले संस्मृत्य पुनर्योगित्वमृच्छति ।
 तस्मादसिद्धयोगेन सिद्धयोगेन वा पुनः ॥
 ज्ञेयान्यरिष्टानि सदा येनोत्क्रान्तौ न सीदति ॥ १७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगधर्मे ओङ्काराध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

दत्तात्रेय उवाच ॥

अरिष्टानि महाराज शृणु वक्ष्यामि तानि ते ।
 येषामालोकनान्मृत्युं निजं जानाति योगवित् ॥ १ ॥
 देवमार्गं ध्रुवं शुक्रं सोमच्छायामरुन्धतीं ।
 यो न पश्येन्न जीवेत् स नरः संवत्सरात्परं ॥ २ ॥
 अरश्मि विम्बं सूर्यस्य वह्निं चैवांशुमालिनं ।
 दृष्ट्वैकादशमासात् नरो नोर्ध्वं तु जीवति ॥ ३ ॥
 वान्ते मूषपूरीषे च यः स्वर्गं रजतं तथा ।
 प्रत्यक्षं कुरुते स्वप्ने जीवेत् स दशमासिकं ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा प्रेतपिशाचादीन् गन्धर्व्वनगराणि च ।
 सुवर्णवर्णान् वृक्षांश्च नव मासान् स जीवति ॥ ५ ॥
 स्थूलः कृशः कृशः स्थूलो योऽकस्मादेव जायते ।
 प्रकृतेश्च निवर्त्तते तस्यायुश्चाष्टमासिकं ॥ ६ ॥
 खण्डं यस्य पदं पाष्ण्यां पादस्याग्रे च वा भवेत् ।
 पांशुकर्दमयोर्मध्ये सप्त मासान् स जीवति ॥ ७ ॥
 युध्रः कपोतः काकोलो वायसो वापि मूर्धनि ।
 क्रव्यादो वा खगो नीलः षणमासायुःप्रदर्शकः ॥ ८ ॥
 हन्यते काकपङ्क्तीभिः पांशुवर्षेण वा नरः ।
 स्वां च्छायामन्यथा दृष्ट्वा चतुः पञ्च स जीवति ॥ ९ ॥
 अनन्धे विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणां दिशमाश्रितां ।
 रात्राविन्द्रधनुश्चापि जीवितं द्विचिमासिकं ॥ १० ॥
 घृते तैले तथादर्शे तोये वा नात्मनस्तनुं ।
 यः पश्येदशिरस्कां वा मासादूर्ध्वं न जीवति ॥ ११ ॥
 यस्य वस्तसमो गन्धो गात्रे श्वसमोऽपिवा ।
 तस्यार्द्धमासिकं ज्ञेयं योगिनो नृप जीवितं ॥ १२ ॥
 यस्य वै स्नातमात्रस्य हृत्पादमवशुष्यते ।
 पिवतश्च जलं शोषो दशाहं सोऽपि जीवति ॥ १३ ॥
 सभिन्नो मासतो यस्य मर्मास्थानानि कृन्तति ।
 हृष्यते नाम्बुसंस्पर्शात् तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ १४ ॥
 चक्षवानरयानस्थो गायन् यो दक्षिणां दिशं ।
 स्वप्ने प्रयाति तस्यापि न मृत्युः कालमिच्छति ॥ १५ ॥

रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्ती हसन्ती च यं ।
 दक्षिणाशान्नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥ १६ ॥
 नम्रं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं महाबलं ।
 एकं संवीक्ष्य वल्लान्तं विद्यान्मृत्युमुपस्थितं ॥ १७ ॥
 आमस्तकतलाद्यस्तु निमग्नं पङ्कसागरे ।
 स्वप्ने पश्यत्यद्यात्मानं स सद्यो म्रियते नरः ॥ १८ ॥
 केशङ्गारांस्तथा भस्म भुजङ्गाभिर्जलां नदीं ।
 दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहास्तु नृत्युरेकादशे दिने ॥ १९ ॥
 करालैर्विकटैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ।
 पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं लभेन्नरः ॥ २० ॥
 सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशन्ती याति सम्मुखं ।
 विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमश्नुति ॥ २१ ॥
 यस्य वै भुक्तमात्रस्य हृदयं बाधते क्षुधा ।
 जायते दन्तवर्षश्च स गतायुर्न संशयं ॥ २२ ॥
 दीपगन्धं नयो वेत्ति चस्यत्यङ्घ्रि तथा निशि ।
 नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति ॥ २३ ॥
 शक्रायुधं चार्द्धरात्रे दिवा पङ्कगणन्तथा ।
 दृष्ट्वा मन्येत सञ्चीणमात्मजीवितमात्मवित् ॥ २४ ॥
 नासिका वक्रतामेति कर्णयोर्नमनोव्रती ।
 नेत्रञ्च वामं स्तवति यस्य तस्यायुरुन्नतं ॥ २५ ॥
 आरक्ततामेति मुखं जिह्वा वा श्यामतां यदा ।
 तदा प्राज्ञो विजानीयान्मृत्युमासन्नमात्मनः ॥ २६ ॥

उद्धरासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशं ।
 प्रयाति तच्च जानीयात् सद्योमृत्युं न संशयः ॥ २७ ॥
 पिधाय कर्णौ निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्भवं ।
 नश्यते चक्षुषोऽर्थोतिर्यस्य सोऽपि न जीवति ॥ २८ ॥
 पततो यस्य वै गर्त्ते स्वप्ने द्वारं पिधीयते ।
 नचोत्तिष्ठति यः श्वभ्रातृदन्तं तस्य जीवितं ॥ २९ ॥
 ऊर्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा
 रक्ता पुनः संपरिवर्त्तमाना ।
 मुखस्य घोषा शुषिरश्च नाभेः
 शंसन्ति पुंसामपरं शरीरं ॥ ३० ॥
 स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यस्तु न च निष्क्रमते पुनः ।
 जलप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितं ॥ ३१ ॥
 यश्चाभिह्न्यते दुष्टैर्भूतैरावावयो दिवा ।
 स मृत्युं सप्तरात्र्यन्ते नरः प्राप्नोत्यसंशयं ॥ ३२ ॥
 स्ववस्त्रममलं शुक्लं रक्तं पश्यत्यथासितं ।
 यः पुमान् मृत्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥
 स्वभाववैपरीत्यन्तु प्रकृतेश्च विपर्ययः ।
 कथयन्ति मनुष्याणां सदासन्धौ यमान्तकौ ॥ ३४ ॥
 येषां विनीतः सततं येऽस्य पूज्यतमा मताः ।
 तानेव चावजामाति तानेव च विनिन्दति ॥ ३५ ॥
 देवान्मार्चयते दृष्ट्वान् गुरुन् विप्रांश्च निन्दति ।
 मातापिचोर्म सत्कारं जामातृणां करोति च ॥ ३६ ॥

योगिनां ज्ञानविदुषामन्येषाञ्च महात्मनां ।
 प्राप्ते तु काले पुरुषस्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ३७ ॥
 योगिनां सततं यत्नादरिष्टान्यवनीपते ।
 संवत्सरान्ते तज्ज्ञेयं फलदानि दिवानिशं ॥ ३८ ॥
 विलोक्या विशदा चैषां फलपंक्तिः सुभीषणा ।
 विज्ञाय कार्थी मनसि स च कालो नरेश्वर ॥ ३९ ॥
 ज्ञात्वा कालञ्च तं सम्यगभयस्थानमाश्रितः ।
 युञ्जीत योगी कालोऽसौ यथा नास्याफलो भवेत् ॥ ४० ॥
 दृष्टारिष्टं तथा योगी त्यक्त्वा मरणजं भयं ।
 तत्त्वभावं तदालोक्य काले यावत्युपागतं ॥ ४१ ॥
 तस्य भागे तथैवाहो योगं युञ्जीत योगवित् ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे च मध्याह्णे चापि तद्दिने ॥ ४२ ॥
 यच्च वा रजनीभागे तदरिष्टं निरीक्षितं ।
 तच्चैव तावद्युञ्जीत यावत्प्राप्तं हि तद्दिनं ॥ ४३ ॥
 ततस्त्यक्त्वा भयं सर्व्वं जित्वा तं कालमात्मवान् ।
 तच्चैवावसथे स्थित्वा यच्च वा स्थैर्य्यमात्मनः ॥ ४४ ॥
 युञ्जीत योगं निर्जित्य चीन् गुणान् परमात्मनि ।
 तन्मयश्चात्मना भूत्वा चिद्धृष्टिमपि सन्न्यजेत् ॥ ४५ ॥
 ततः परमनिर्व्वाणमतीन्द्रियमगोचरं ।
 यदुद्देर्यन्न चाख्यातुं शक्यते तत्समश्रुते ॥ ४६ ॥
 एतत्सर्व्वं समाख्यातं तवालर्कं यथार्थवत् ।
 प्राप्स्यसे येन तद्ब्रह्म संक्षेपात्तन्निबोध मे ॥ ४७ ॥

शशाङ्करश्मिसंयोगाच्चन्द्रकान्तमखिः पयः ।
 समुत्सृजति नायुक्तः सोपमा योगिनः स्मृता ॥ ४८ ॥
 यच्चाकर्षिणसंयोगादर्ककान्तो हुताशनं ।
 आविष्करोति नैकः सन्नुपमा सापि योगिनः ॥ ४९ ॥
 पिपीलिकाखुनकुलगृहगोधाकपिञ्जलाः ।
 वसन्ति स्वामिवक्त्रेहे ध्वस्ते यान्ति ततोऽन्यतः ॥ ५० ॥
 दुःखन्तु स्वामिनो ध्वंसे तस्य तेषां न किञ्चन ।
 वेष्मनो यच्च राजेन्द्र सोपमा योगसिद्धये ॥ ५१ ॥
 मृदेहिकाल्पदेहापि मुखाग्रेणाप्यणीयसा ।
 करोति मृद्गारचयमुपदेशः स योगिनः ॥ ५२ ॥
 पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पञ्चपुष्पफलान्वितं ।
 दृढं विलप्यमानन्तु दृष्ट्वा सिद्ध्यन्ति योगिनः ॥ ५३ ॥
 रुक्शावविषाणाग्रमालक्ष्य तिलकाकृतिं ।
 सह तेन विवर्द्धनं योगी सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
 द्रवपूर्य्यमुपादाय पाचमारोहतो भुवः ।
 लुङ्गमङ्गं विलोक्योच्चैर्विघ्नातं किं न योगिना ॥ ५५ ॥
 सर्व्वस्वे जीवनायासं निखाते पुरुषस्य या ।
 चेष्टा तां तच्चतो ज्ञात्वा योगिनः कृतकृत्यता ॥ ५६ ॥
 तद्गृहं यच्च वसति तद्भोज्यं येन जीवति ।
 येन सम्पद्यते चार्थस्तत्सुखं ममताच्च का ॥ ५७ ॥
 अभ्यर्थितोऽपि तैः कार्य्यं करोति करणैर्यथा ।
 तथा बुद्ध्यादिभिर्योगी पारक्यैः साधयेत्परं ॥ ५८ ॥

ब्रह्म उवाच ।

ततः प्रणम्याचिपुत्रमलर्कः स महीपतिः ।

प्रश्रयावनतो वाक्यमुवाचातिमुदान्वितः ॥ ५८ ॥

अलर्क उवाच ।

दिष्ट्या दैवैरिदं ब्रह्मन् पराभिभवसम्भवं ।

उपपादितमत्युग्रं प्राणसन्देहदम्भयं ॥ ६० ॥

दिष्ट्या काशिपतेभूरिवलसम्पत्पराक्रमः ।

यदुच्छेदादिहायातः स युष्मत्सङ्गदो मम ॥ ६१ ॥

दिष्ट्या मन्दबलश्चाहं दिष्ट्या भृत्याश्च मे हताः ।

दिष्ट्या कोषः क्षयं यातो दिष्ट्याहं भीतिमागतः ॥ ६२ ॥

दिष्ट्या त्वत्पादयुगलं मम स्मृतिपथं गतं ।

दिष्ट्या त्वदुक्तयः सर्वा मम चेतसि संस्थिताः ॥ ६३ ॥

दिष्ट्या ज्ञानं ममोत्पन्नं भवतश्च समागमात् ।

भवता चैव कारुण्यं दिष्ट्या ब्रह्मन् कृतं मम ॥ ६४ ॥

अनर्थोऽप्यर्थतां याति पुरुषस्य शुभोदये ।

यथेदमुपकाराय व्यसनं सङ्गमात्तव ॥ ६५ ॥

सुबाहुरुपकारी मे स च काशिपतिः प्रभो ।

ययोः कृतेऽहं संप्राप्तो योगीश भवतोऽन्तिकं ॥ ६६ ॥

सोऽहन्तव प्रसादाग्निनिर्दग्धाज्ञानकिक्विपः ।

तथा यतिष्ये येनेदृङ्ग भूयां दुःखभाजनं ॥ ६७ ॥

परित्यजिष्ये गार्हस्थ्यमार्त्तिपादपकाननं ।

त्वत्तोऽनुज्ञां समासाद्य ज्ञानदातुर्महात्मनः ॥ ६८ ॥

इत्ताचेय उवाच ।

मच्छ राजेन्द्र भद्रं ते यथा ते कथितं मया ।
निर्ममो निरहङ्कारस्तथा चर विमुक्तये ॥ ६६ ॥

जड उवाच ।

एवमुक्तः प्रणम्यैनमाजगाम त्वरान्वितः ।
यच्च काशिपतिर्धर्ता सुबाहुश्चास्य सोऽग्रजः ॥ ७० ॥
समुत्पत्य महाबाहुं सोऽलर्कः काशिभूपतिं ।
सुबाहोरग्रतो वीरमुवाच प्रहसन्निव ॥ ७१ ॥
राज्यकामुक काशीश भुज्यतां राज्यमूर्जितं ।
तथा च रोचते तद्वत् सुबाहोः संप्रयच्छ वा ॥ ७२ ॥

काशिराज उवाच ।

किमलर्क परित्यक्तं राज्यन्ते संयुगं विना ।
क्षत्रियस्य न धर्मोऽयं भवांश्च क्षत्रधर्मवित् ॥ ७३ ॥
निर्जितामात्यवर्गस्तु त्यक्त्वा मरणजं भयं ।
सन्दधीत शरं राजा लक्ष्यमुद्दिश्य वैरिणं ॥ ७४ ॥
तंजित्वा नृपतिर्भोगान् यथाभिलषितान् वरान् ।
भुञ्जीत परमं सिद्धौ यजेत च महामखैः ॥ ७५ ॥

अलर्क उवाच ।

एवमीदृशकं वीर ममाप्यासीन्मनः पुरा ।
साम्प्रतं विपरीतार्थं शृणु चाप्यत्र कारणं ॥ ७६ ॥
यथायं भौतिकः सङ्कस्तथान्तःकरणं नृणां ।
गुणास्तु सकलास्तद्वदशेषेष्वेव अन्तुषु ॥ ७७ ॥

स

चिच्छक्तिरेकवायं यदा नान्योऽस्ति कश्चन ।
 तदा का नृपते ज्ञानान्धिचारिप्रभुभृत्यता ॥ ७८ ॥
 तन्मया दुःखमासाद्य त्वङ्गयोद्भवमुत्तमं ।
 दत्ताचेयप्रसादेन ज्ञानं प्राप्तं नरेश्वर ॥ ७९ ॥
 निर्जितेन्द्रियवर्गस्तु त्यक्त्वा सङ्गमशेषतः ।
 मनो ब्रह्मणि सन्धाय तज्जये परमो जयः ॥ ८० ॥
 संसाध्यमन्यत्तत्सिद्धौ यतः किञ्चिन्न विद्यते ।
 इन्द्रियाणि च संयम्य ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ८१ ॥

सोऽहं न तेऽरिर्न ममासि शत्रुः
 सुबाहुरेषो न ममापकारी ।
 हृष्टं मया सर्वमिदं यथात्मा
 अन्विष्यतां भूप रिपुस्त्वयान्यः ॥ ८२ ॥
 इत्थं स तेनाभिहितो नरेन्द्रो
 हृष्टः समुत्थाय ततः सुबाहुः ।
 दिक्षोति तं धातरमाभिनन्द्य
 काशीश्वरं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ८३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽद्विंशोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुबाहु उवाच ।

यदर्थं नृपशार्दूल त्वामहं शरणं गतः ।
तन्मया सकलं प्राप्तं यास्यामि त्वं सुखी भव ॥ १ ॥

काशिराज उवाच ।

किन्निमित्तं भवान् प्राप्तो निष्यन्नोऽर्थश्च कस्तव ।
सुबाहो तन्ममाचक्ष परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥
समाक्रान्तमलर्केण पितृपैतामहं महत् ।
राज्यं देहीति निर्जित्य त्वयाहमभिषोदितः ॥ ३ ॥
ततो मया समाक्रम्य राज्यमस्थानुजस्य ते ।
एतत्ते बलमानोतं तद्गुह्यं कुलोचितं ॥ ४ ॥

सुबाहु उवाच ।

काशिराज निबोध त्वं यदर्थमयमुद्यमः ।
कृतो मया भवाञ्चैव कारितोऽत्यन्तमुद्यमं ॥ ५ ॥
भ्राता ममायं ग्राम्येषु शक्तो भोगेषु तत्त्ववित् ।
विमूढौ बोधवन्तौ च भ्रातरावगुजौ मम ॥ ६ ॥
तयोर्मम च यन्माषा बाल्ये स्तन्यं यथा मुखे ।
तथावबोधो विन्यस्तः कर्षयोरवनीपते ॥ ७ ॥
तयोर्मम च विज्ञेयाः पदार्था ये मता नृभिः ।
प्रकाश्यम्भनसो नीतास्ते माषा नास्य पार्थिव ॥ ८ ॥

यथैकमर्थे यातानामेकस्मिन्नवसीदति ।
 दुःखं भवति साधूनां तथास्त्राकं महीपते ॥ ९ ॥
 गार्हस्थ्यमोहमापन्ने सीदत्यस्मिन्नरेश्वर ।
 सम्बन्धिन्यस्य देहस्य विभ्रति भ्रातृकल्पनां ॥ १० ॥
 ततो मया विनिश्चित्य दुःखाद्वैराग्यभावना ।
 भविष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः ॥ ११ ॥
 तदस्य दुःखाद्वैराग्यं संबोधादवनीपते ।
 समुद्भूतं कृतं कार्यं भद्रं तेऽस्तु ब्रजाम्यहं ॥ १२ ॥
 उद्धा मदालसागर्भे पीत्वा तस्यास्तथा स्तनं ।
 नान्यनारीसुतैर्यातं वर्त्म यात्विति पार्थिव ॥ १३ ॥
 विचार्य तन्मया सर्वं युष्मत्संश्रयपूर्वकं ।
 कृतं तच्चापि निष्पन्नं प्रयास्ये सिद्ध्ये पुनः ॥ १४ ॥
 उपेक्ष्यते सीदमानः स्वजनो बान्धवः सुहृत् ।
 यैर्नरेन्द्र न तान् मन्ये सेन्द्रिया विकला हि ते ॥ १५ ॥
 सुहृदि स्वजने बन्धौ समर्थे योऽवसीदति ।
 धर्मार्थकाममोक्षेभ्यो वाच्यास्ते तत्र न त्वसौ ॥ १६ ॥
 एतत् त्वत्सङ्गमाद् भूप मया कार्यं महत्कृतं ।
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि ज्ञानभागभव सत्तम ॥ १७ ॥

काशिराज उवाच ।

उपकारस्त्वया साधोरलर्कस्य कृतो महान् ।
 ममोपकाराय कथं न करोषि स्वमानसं ॥ १८ ॥
 फलदायी सतां सङ्गिः सङ्गमो नाफलो यतः ।

तस्मात्त्वत्संश्रयाद्युक्ता मया प्राप्ता समुन्नतिः ॥ १९ ॥

सुबाहुर्वाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाख्यं पुण्यार्थचतुष्टयं ।

तच्च धर्मार्थकामास्ते सकला ह्रीयतेऽपरः ॥ २० ॥

तप्ते सङ्क्षेपतो वक्ष्ये तदिहैकमनाः शृणु ।

श्रुत्वा च सम्यगालोच्य यतेशाः श्रेयसे नृप ॥ २१ ॥

ममेतिप्रत्ययो भूप न कार्योऽहमिति त्वया ।

सम्यगालोच्य धर्मो हि धर्माभावे निराश्रयः ॥ २२ ॥

कस्याहमिति सञ्जेयमित्यालोच्य त्वयात्मना ।

वाद्यान्तर्गतमालोच्यमालोच्यापररात्रिषु ॥ २३ ॥

अथक्तादिविशेषान्तमविकारमचेतनं ।

अथक्ताव्यक्तं त्वया ज्ञेयं ज्ञाता कस्याहमित्युत ॥ २४ ॥

एतस्मिन्नेव विज्ञाते विज्ञातमखिलं त्वया ।

अनात्मन्यात्मविज्ञानमस्वे स्वमिति मूढता ॥ २५ ॥

सोऽहं सर्व्वगतो भूप लोकसंख्यवहारतः ।

मयेदमुच्यते सर्व्वं त्वया पृष्टो ब्रजाम्यहं ॥ २६ ॥

एवमुक्त्वा ययौ धीमान् सुबाहुः काशिभूमिपं ।

काशिराजोऽपि संपूज्य सोऽलर्क्कं स्वपुरं ययौ ॥ २७ ॥

अलर्कोऽपि सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य नराधिपं ।

वनं जगाम सन्यक्तसर्व्वसङ्गः स्वसिद्धये ॥ २८ ॥

ततः कालेन महता निर्द्वन्द्वो निघ्नरिग्रहः ।

प्राप्य योगर्द्धिमतुलां परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ २९ ॥

पश्यन् जगदिदं सर्वं सदेवासुरमानुषं ।
 पाशैर्गुणमयैर्बद्धं बध्यमानञ्च नित्यशः ॥ ३० ॥
 पुष्पादिधातुपुष्पादिस्वपारक्षादिभावितैः ।
 आकृष्यमाणं करणैर्दुःखार्त्तं भिन्नदर्शनं ॥ ३१ ॥
 अज्ञानपङ्कगर्भस्थमनुहारं महामतिः ।
 आत्मानञ्च समुत्तीर्णं गाथामेतामगायत ॥ ३२ ॥
 अहो कष्टं यदस्याभिः पूर्वं राज्यमनुष्ठितं ।
 इति पश्चान्मया ज्ञातं योगान्नास्ति परं सुखं ॥ ३३ ॥

अह उवाच ।

तातैनं त्वं समातिष्ठ मुक्तये योगमुत्तमं ।
 प्राप्स्यसे येन तद्ब्रह्म यच्च गत्वा न शोचसि ॥ ३४ ॥
 ततोऽहमपि यास्यामि किं यज्ञैः किं जपेन मे ।
 कृतकृत्यस्य करणं ब्रह्मभावाय कल्पते ॥ ३५ ॥
 त्वत्तोऽनुज्ञामवाप्याहं निर्दग्धो निष्परिग्रहः ।
 प्रयतिष्ये तथा मुक्तौ यथा यास्यामि निर्दृतिं ॥ ३६ ॥

पक्षिण उवाच ।

एवमुक्त्वा स पितरं प्राप्यानुज्ञां ततश्च सः ।
 ब्रह्मन् जगाम मेधावी परित्यक्तपरिग्रहः ॥ ३७ ॥
 सोऽपि तस्य पिता तद्वत् क्रमेण सुमहामतिः ।
 वानप्रस्थं समास्थाय चतुर्थाश्रममभ्यगात् ॥ ३८ ॥
 तचात्मजं समासाद्य हित्वा बन्धं गुणादिकं ।
 प्राप सिद्धिं परां प्राञ्जस्तत्कालोपात्तसंमतिः ॥ ३९ ॥

एतन्ने कथितं ब्रह्मन् यत्पृष्टा भवता वयं ।
सुविस्तरं यथावच्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे जडोपाख्यानं समाप्तं ॥ ४४ ॥

प्रश्नचत्वारिंशोऽध्यायः ।

जैमिनिस्त्वाच

सम्यगेतन्ममाख्यातं भवद्भिर्द्विजसत्तमाः ।
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म वैदिकं ॥ १ ॥
अहो पितृप्रसादेन भवतां ज्ञानमीदृशं ।
येन तिर्य्यक्मण्येतत्प्राप्य मोहस्तिरस्कृतः ॥ २ ॥
धन्या भवन्तः संसिद्धौ प्रागवस्थास्थितं यतः ।
भवतां विषयोद्भूतैर्न मोहैश्चाख्यते मनः ॥ ३ ॥
दिष्ट्या भगवता तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
भवन्तो वै समाख्याताः सर्व्वसन्देहहृत्तमाः ॥ ४ ॥
संसारेऽस्मिन्मनुष्याणां भ्रमतामतिसङ्कटे ।
भवद्विधैः समं सङ्गो जायते न तपस्विनां ॥ ५ ॥
यद्यहं सङ्गमासाद्य भवद्भिर्ज्ञानदृष्टिभिः ।
न स्यां कृतार्थस्तद्व्यूनं न मेऽन्यच्च कृतार्थता ॥ ६ ॥
प्रवृत्ते च निवृत्ते च भवतां ज्ञानकर्मणि ।

मतिमस्तमलां मन्ये यथा नान्यस्य कस्यचित् ॥ ७ ॥
 यदि त्वनुग्रहवती मयि बुद्धिर्द्विजोत्तमाः ।
 भवतां तत्समाख्यातुमर्हतेदमशेषतः ॥ ८ ॥
 कथमेतत्समुद्भूतं जगत् स्थावरजङ्गमं ।
 कथञ्च प्रलयं काले पुनर्यास्यति सप्तमाः ॥ ९ ॥
 कथञ्च वंशाद्देवर्षिपितृभूतादिसम्भवाः ।
 मन्वन्तराणि च कथं वंशानुचरितञ्च यत् ॥ १० ॥
 यावत्यः सृष्टयश्चैव यावन्तः प्रलयास्तथा ।
 यथा कल्पविभागश्च या च मन्वन्तरस्थितिः ॥ ११ ॥
 यथा च क्षितिसंस्थानं यत्प्रमाणञ्च वै भुवः ।
 यथास्थिति समुद्राद्रिनिम्नगाः काननानि च ॥ १२ ॥
 भूर्लोकानि स्वर्लोकानां गणः पातालसंश्रयः ।
 गतिस्तथार्कसीमादिग्रहर्क्षज्योतिषामपि ॥ १३ ॥
 श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वमेतदाहृतसंस्तुव ।
 उपसंहृते च यच्छेषं जगत्स्थिन् भविष्यति ॥ १४ ॥

पक्षिण उचुः ।

प्रभ्रभारोऽयमतुलो यस्त्वया मुनिसत्तम ।
 पृष्टस्तन्ते प्रवक्ष्यामस्तत् शृणुष्वेह जैमिने ॥ १५ ॥
 मार्कण्डेयेन कथितं पुरा क्रौष्टुके यथा ।
 द्विजपुत्राय शान्ताय व्रतज्ञाताय धीमते ॥ १६ ॥
 मार्कण्डेयं महात्मानमुपासीनं द्विजोत्तमैः ।
 क्रौष्टुकिः परिप्रच्छ यदेतत्पृष्टवान् प्रभो ॥ १७ ॥

तस्य चाकथयत् प्रीत्या यन्मुनिर्भृगुनन्दनः ।
तत्ते प्रकथयिष्यामः शृणु त्वं द्विजसत्तम ॥ १८ ॥
प्रणिपत्य जगन्नाथं पद्मयोनिं पितामहं ।
जगद्योनिं स्थितं दृष्टौ स्थितौ विष्णुस्वरूपिणं ॥
प्रलये चान्तकर्तारं रौद्रं रुद्रस्वरूपिणं ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्पन्नमात्रस्य पुरा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
पुराणमेतद्देवाश्च मुखेभ्योऽनुविनिःसृताः ॥ २० ॥
पुराणसंहिताश्चक्रुर्वहुलाः परमर्षयः ।
वेदानां प्रविभागश्च कृतस्तैस्तु सहस्रशः ॥ २१ ॥
धर्मज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यञ्च महात्मनः ।
तस्योपदेशेन विना न हि सिद्धञ्चतुष्टयं ॥ २२ ॥
वेदान् सप्तर्षयस्तस्माज्जगदुक्तस्य मानसाः ।
पुराणं जगदुक्त्वाद्या मुनयस्तस्य मानसाः ॥ २३ ॥
भृगोः सकाशाच्चरवन्स्तेनोक्तञ्च द्विजज्मनां ।
ऋषिभिश्चापि दत्ताय प्रोक्तमेतन्महात्मभिः ॥ २४ ॥
दक्षेण चापि कथितमिदमासीत्तदा मम ।
तत्तुभ्यं कथयाम्यद्य कलिकल्मषनाशनं ॥ २५ ॥
सर्वमेतन्महाभाग श्रूयतां मे समाधिना ।
यथाश्रुतं मया पूर्वं दत्तस्य गदतो मुने ॥ २६ ॥
प्रणिपत्य जगद्योनिमजमव्ययमाश्रयं ।
चराचरस्य जगतो धातारं परमं पदं ॥ २७ ॥

ह

ब्रह्माणमादिपुरुषमुत्पत्तिस्थितिसंयमे ।
 यत्कारणमनौरस्यं यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ २८ ॥
 तस्मै हिरण्यगर्भाय लोकतन्त्राय धीमते ।
 प्रणम्य सम्यग्वक्ष्यामि भूतवर्गमनुत्तमं ॥ २९ ॥
 महदाद्यं विशेषान्तं सर्वरूप्यं सलक्षणं ।
 प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं स्रोतोभिः सद्भिरन्वितं ॥ ३० ॥
 पुरुषाधिष्ठितं नित्यमनित्यमिव च स्थितं ।
 तच्छ्रूयतां महाभाग परमेण समाधिना ॥ ३१ ॥
 प्रधानं कारणं यत्तदव्यक्ताख्यं महर्षयः ।
 यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मां नित्यां सदसदात्मिकां ॥ ३२ ॥
 ध्रुवमक्षय्यमजरममेयं नान्यसंश्रयं ।
 गन्धरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितं ॥ ३३ ॥
 अनाद्यन्तं जगद्योनिं त्रिगुणप्रभवाप्ययं ।
 असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ३४ ॥
 प्रलयस्यानु तेनेदं व्याप्तमासीदशेषतः ।
 गुणसाम्यात्ततस्तस्मात् शेषज्ञाधिष्ठितान्मुने ॥ ३५ ॥
 गुणभावात्सृज्यमानात् सर्गकाले ततः पुनः ।
 प्रधानं तत्त्वमुद्भूतं महान्तं तत्समादृणोत् ॥ ३६ ॥
 यथा बीजं त्वचा तद्वदव्यक्तेनादृतो महान् ।
 सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधोदितः ॥ ३७ ॥
 ततस्तस्मादहङ्कारस्त्रिविधो वै व्यजायत ।
 वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्च सतामसः ॥ ३८ ॥

महता चावृतः सोऽपि यथाव्यक्तेन वै महान् ।
 भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दस्तन्मात्रकन्ततः ॥ ३९ ॥
 ससर्जं शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणं ।
 आकाशं शब्दमात्रन्तु भूतादिश्चावृतोत्ततः ॥ ४० ॥
 स्पर्शतन्मात्रमेवेह जायते नात्र संशयः ।
 बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मतः ॥ ४१ ॥
 वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्जं ह ।
 ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ४२ ॥
 स्पर्शमात्रस्तु वै वायूरूपमात्रं समावृतोत् ।
 ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्जं ह ॥ ४३ ॥
 सम्भवन्ति ततो ह्यापश्चासन् वै ता रसात्मिकाः ।
 रसमात्रन्तु ताद्यापो रूपमात्रं समावृतोत् ॥ ४४ ॥
 आपश्चापि विकुर्वत्यो गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्घातो जायते तस्मात्तस्य गन्धो गुणो मतः ॥ ४५ ॥
 तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता ।
 अविशेषवाचकत्वादविशेषास्ततश्च ते ॥ ४६ ॥
 न शान्ता नापि घोरास्ते न मूढाश्चाविशेषतः ।
 भूततन्मात्रसर्गोऽयमहङ्कारात्तु तामसात् ॥ ४७ ॥
 वैकारिकादहङ्कारात् सत्त्वोद्विक्तात्तु सात्त्विकात् ।
 वैकारिकः स सर्गस्तु युगपत् सम्प्रवर्तते ॥ ४८ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्हैवा वैकारिका दश ॥ ४९ ॥

एकादशं मनस्तत्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
 ओचं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ ५० ॥
 शब्दादीनामवाप्त्यर्थं बुद्धियक्तानि वक्ष्यते ।
 पादौ पायुरूपस्थश्च हस्तौ वाक् पञ्चमी भवेत् ॥ ५१ ॥
 गतिर्विसर्गो ह्यानन्दः शिल्पं वाक्यञ्च कर्म तत् ।
 आकाशं शब्दमाचन्तु स्पर्शमाचं समाविशत् ॥ ५२ ॥
 द्विगुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ।
 रूपन्तयैवाविशतः शब्दस्पर्शगुणावभौ ॥ ५३ ॥
 द्विगुणस्तु ततश्चाग्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमाचं समाविशत् ॥ ५४ ॥
 तस्माच्चतुर्गुणा द्यापो विज्ञेयास्ता रसात्मिकाः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ॥ ५५ ॥
 संहता गन्धमाचेण आह्वयंस्ते महीमिमां ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु दृश्यते ॥ ५६ ॥
 शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ।
 परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परं ॥ ५७ ॥
 भूमेरन्तस्त्रिमं सर्व्वं लोकांलोकं घनादृतं ।
 विशेषाश्चेन्द्रियग्राह्या नियतत्वाच्च ते स्मृताः ॥ ५८ ॥
 गुणं पूर्व्वस्य पूर्व्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरं ।
 नानावीर्याः पृथग्भूताः सप्तैते संहतिं विना ॥ ५९ ॥
 नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृच्छ्रयः ।
 समेत्यान्योन्यसंयोगमन्योन्याश्चयिनश्च ते ॥ ६० ॥

एकसंघातचिह्नाश्च संप्राप्यैक्यमशेषतः ।
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ॥ ६१ ॥
 महदाद्या विशेषान्ता द्वाण्डमुत्पादयन्ति ते ।
 जलबुद्बुदवत्तच्च क्रमाद्वै दृद्धिमागतं ॥ ६२ ॥
 भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे दृष्टत्तदुदकेऽयं ।
 प्राकृतेऽण्डे विदृष्टः सन् चेवज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ६३ ॥
 स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्त्ता च भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ॥ ६४ ॥
 तेन सर्वमिदं व्याप्तं चैलोक्यं सचराचरं ।
 मेरुस्तस्यानुसम्भूतो जरायुश्चापि पर्वताः ॥ ६५ ॥
 समुद्रा गर्भसलिलं तस्याण्डस्य महात्मनः ।
 तस्मिन्नण्डे जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥ ६६ ॥
 दीपाद्यद्रिसमुद्राश्च सज्ज्योतिर्लोकसंग्रहः ।
 जलानिलानलाकाशैस्ततो भूतादिना वहिः ॥ ६७ ॥
 दृढमण्डं दशगुणैरेकैकत्वेन तैः पुनः ।
 महता तत्प्रमाणेन सदैवानेन वेष्टितः ॥ ६८ ॥
 महान्तैः सहितः सर्वैरव्यक्तेन समावृतः ।
 एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्दृतं ॥ ६९ ॥
 अन्योन्यमावृतवता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ।
 एषा सा प्रकृतिर्निर्जिता तदन्तः पुरुषश्च सः ॥ ७० ॥
 ब्रह्माख्यः कथितो यस्ते समासात् श्रूयतां पुनः ।
 यथा मयो जले कश्चिदुन्मज्जन् जलसम्भवं ॥ ७१ ॥

जलञ्च क्षिपति ब्रह्मा स तथा प्रकृतिर्विभुः ।
 अथक्तं चेचमुद्दिष्टं ब्रह्मा चेचन्न उच्यते ॥ ७२ ॥
 एतत्समस्तं जानीयात् चेचचेचन्नलक्षणं ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः चेचन्नाधिष्ठितस्तु सः ॥
 अबुद्धिपूर्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिचया ॥ ७३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मोत्पत्तिर्नाम ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

—><—

कौटुम्बिकवाच ।

भगवंस्त्वण्डसम्भूतिर्यथावत् कथिता मम ।
 ब्रह्माण्डे ब्रह्मणो जन्म तथाचोक्तं महात्मनः ॥ १ ॥
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्तो भृगुकुलोद्भव ।
 यदा न स्मृष्टिर्भूतानामस्ति किन्तु न चास्ति वा ॥
 काले वै प्रलयस्यान्ते सर्वस्मिन्नुपसंहृते ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा तु प्रकृतौ याति लयं विश्वमिदं जगत् ।
 तदोच्यते प्राकृतोऽयं विद्वद्भिः प्रतिसञ्चरः ॥ ३ ॥
 स्वात्मन्यवस्थितेऽव्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते ।
 प्रकृतिः पुरुषश्चैव साधर्म्येणावतिष्ठतः ॥ ४ ॥

तदा तमश्च सत्त्वश्च समत्वेन व्यवस्थितौ ।
 अनुद्रिक्तावनूनौ च तत्प्रोतौ च परस्परं ॥ ५ ॥
 तिलेषु वा यथा तैलं घृतं पयसि वा स्थितं ।
 तथा तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यनुद्धतं स्थितं ॥ ६ ॥
 उत्पत्तिर्ब्रह्मणो यावदायुषो द्विपरार्द्धिकं ।
 तावद्दिनं परेशस्य तत्समा संयमे निशा ॥ ७ ॥
 अहर्मुखे प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ।
 सर्वहेतुरचिन्त्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ ८ ॥
 प्रकृतिं पुरुषश्चैव प्रविश्याशु जगत्पतिः ।
 शोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ ९ ॥
 यथा मदो नवस्त्रीणां यथा वा माधवानिलः ।
 अनुप्रविष्टः शोभाय तथासौ योगमूर्तिमान् ॥ १० ॥
 प्रधाने शोभ्यमाने तु स देवो ब्रह्मसञ्ज्ञितः ।
 समुत्पन्नोऽण्डकोषस्थो यथा ते कथितं मया ॥ ११ ॥
 स एव चोभकः पूर्वं स शोभ्यः प्रकृतेः पतिः ।
 स संकोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥ १२ ॥
 उत्पन्नः स जगद्योनिरगुणोऽपि रजोगुणं ।
 भुञ्जन् प्रवर्तते सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मत्वे स प्रजाः सृष्ट्वा ततः सत्त्वातिरेकवान् ।
 विष्णुत्वमेत्य धर्मेण कुरुते परिपालनं ॥ १४ ॥
 ततस्तमोगुणोद्रिक्तो रुद्रत्वे चाखिलं जगत् ।
 उपसंहृत्य वै शेते चैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः ॥ १५ ॥

यथा प्राग्वापकः क्षेपी पालको लावकस्तथा ।
 तथा स संचामायाति ब्रह्मविष्णुशकारिणीं ॥ १६ ॥
 ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् रुद्रत्वे संहरत्यपि ।
 विष्णुत्वे चाप्युदासीनस्तिष्ठोऽवस्थाः स्वयम्भूवः ॥ १७ ॥
 रजोब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः सत्त्वं जगत्पतिः ।
 एत एव त्रयो देवा एत एव त्रयो गुणाः ॥ १८ ॥
 अन्योन्यमियुना ह्येते अन्योन्याश्रयिणस्तथा ।
 क्षणं वियोगो न ह्येषां न त्यजन्ति परस्परं ॥ १९ ॥
 एवं ब्रह्मा जगत्पूर्वो देवदेवश्चतुर्मुखः ।
 रजोगुणं समाश्रित्य स्रष्टृत्वे स व्यवस्थितः ॥ २० ॥
 हिरण्यगर्भो देवादिरनादिरुपचारतः ।
 भूपद्मकर्णिकासंस्थो ब्रह्माग्रे समजायत ॥ २१ ॥
 तस्य वर्षशतं त्वेकं परमायुर्महात्मनः ।
 ब्राह्मेणैव हि मानेन तस्य संस्थां निबोध मे ॥ २२ ॥
 निमेषैर्दशभिः काष्ठा तथा पञ्चभिश्च्यते ।
 कलास्त्रिंशच्च वै काष्ठा मुहूर्त्तं चिंशत्ताः कलाः ॥ २३ ॥
 अहोरात्रं मुहूर्त्तानां नृणां चिंशत्तु वै स्मृतं ।
 अहोरात्रैश्च चिंशद्भिः पक्षौ द्वौ मास उच्यते ॥ २४ ॥
 तैः षड्विंशत्यनं वर्षं हेऽयने दक्षिणोत्तरे ।
 तद्देवानामहोरात्रं दिनं ततोत्तरायणं ॥ २५ ॥
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतचेतादिसंज्ञितं ।
 चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं शृणुष्व मे ॥ २६ ॥

चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां कृतमुच्यते ।
 शतानि सन्धा चत्वारि सन्धांशश्च तथाविधः ॥ २७ ॥
 चेता चीणि सहस्राणि दिव्याब्दानां शतत्रयं ।
 तत्सन्धा तत्समा चैव सन्धांशश्च तथाविधः ॥ २८ ॥
 द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां द्वे शते तथा ।
 तस्य सन्धा समाख्याता द्वे शताब्दे तदंशकः ॥ २९ ॥
 कलिः सहस्रं दिव्यानामब्दानां द्विजसत्तम ।
 सन्धा सन्धांशकश्चैव शतकौ समुदाहृतौ ॥ ३० ॥
 एषा द्वादशसाहस्री युगाख्या कविभिः कृता ।
 एतत् सहस्रगुणितमहो ब्राह्मणमुदाहृतं ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन् मनवः स्युश्चतुर्दश ।
 भवन्ति भागशस्तेषां सहस्रं तद्विभज्यते ॥ ३२ ॥
 देवाः सप्तर्षयः सेन्द्रा मनुस्तत्सूनवो नृपाः ।
 मनुना सह ऋज्यन्ते संह्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका द्वेकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरं तस्य संख्यां मानुषाब्दैर्निर्बोध मे ॥ ३४ ॥
 विंशत् कोव्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज ।
 सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ३५ ॥
 विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयं साधिकं विना ।
 एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं दिव्यैर्वर्षैर्निबोध मे ॥ ३६ ॥
 अष्टौ वर्षसहस्राणि दिव्यया संख्यया युतं ।
 द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि तु ॥ ३७ ॥

चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ब्राह्मणमहः स्मृतं ।
 तस्यान्ते प्रलयः प्रोक्तो ब्रह्मन् नैमित्तिको बुधैः ॥ ३८ ॥
 भूर्लोकोऽयं भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च विनाशिनः ।
 तथा विनाशमायाति महर्लोकश्च तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 तद्वासिनोऽपि तापेन जनलोकं प्रयान्ति वै ।
 एकस्मिन्नेव च चैल्लोके ब्रह्मा स्वपिति वै निशि ॥ ४० ॥
 तत्प्रमाणैव सा राक्षस्तदन्ते दृश्यते पुनः ।
 एवन्तु ब्रह्मणो वर्षमेकं वर्षशतन्तु तत् ॥ ४१ ॥
 शतं हि तस्य वर्षाणां परमित्यभिधीयते ।
 पञ्चाशद्भिस्तथा वर्षैः परार्द्धमिति कीर्त्त्यते ॥ ४२ ॥
 एवमस्य परार्द्धन्तु व्यतीतं द्विजसत्तम ।
 यस्यान्तेऽभून्महाकल्पः पाद्मद्वयभविश्रुतः ॥ ४३ ॥
 द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्त्तमानस्य वै द्विज ।
 वाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकल्पितः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मायः प्रमाणं ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

कौटुम्बिकाय ।

यथा ससर्ज वै ब्रह्मा भगवानादिकृत्यजाः ।
 प्रजापतिः पतिर्हवस्तन्मे विस्तरतो वद ॥ १ ॥

माकंखेय उवाच ।

कथयाम्येष ते ब्रह्मन् ससर्ज भगवान् यथा ।
लोकश्चाश्चतः कृत्तं जगत् स्यावरजङ्गमं ॥ २ ॥
पद्मावसाने प्रलये निशासुप्तोत्थितः प्रभुः ।
सत्त्वोद्रिक्तस्तदा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत ॥ ३ ॥
इमञ्चोदाहरन्त्यथ श्लोकं नारायणं प्रति ।
ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाव्ययं ॥ ४ ॥
आपो नारा वै तनव इत्यपां नाम शुश्रुम ।
तासु शेते स यस्माच्च तेन नारायणः स्मृतः ॥ ५ ॥
विबुधः सलिले तस्मिन् विघ्नायान्तर्गतामहीं ।
अनुमानात् समुद्धारं कर्तुकामस्तदा क्षितेः ॥ ६ ॥
अकरोत् स तनूरन्याः कल्पादिषु यथा पुरा ।
मत्स्यकुर्मादिकास्तद्वद्वाराहं वपुरास्थितः ॥ ७ ॥
वेदयन्मयं दिव्यं वेदयन्मयो विभुः ।
रूपं कृत्वा विवेशाप्सु सर्वगः सर्वसम्भवः ॥ ८ ॥
समुद्धृत्य च पातालान्ममोच सलिले भुवं ।
जनलोकस्थितैः सिद्धैश्चिन्त्यमानो जगत्पतिः ॥ ९ ॥
तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
विततत्वात्तु देहस्य न मही याति संज्ञवं ॥ १० ॥
ततः क्षितिं समीकृत्य पृथिव्यां सोऽहजजिरीन् ।
प्राक् सर्गे दह्यमाने तु तदा सम्बर्त्तकामिना ॥ ११ ॥
तेनाग्निना विशीर्ष्वास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ।

शैला एकार्णवे मन्ना वायुनापस्तु संहताः ॥ १२ ॥
 निषक्ता यच्च यच्चसंस्तच्च तच्चचला भवन् ।
 भूविभागन्ततः कृत्वा सप्तद्वीपोपशोभितं ॥ १३ ॥
 भूराद्यांश्चतुरो लोकान् पूर्व्ववत् समकल्पयत् ।
 दृष्टिश्चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ॥ १४ ॥
 अबुद्धिपूर्व्वकस्तस्मात् प्रादुर्भूतस्तमोमयः ।
 तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंश्रितः ॥ १५ ॥
 अविद्या पञ्चपूर्व्वेषा प्रादुर्भूता महात्मनः ।
 पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतोऽप्रतिबोधवान् ॥ १६ ॥
 वहिरन्तश्चाप्रकाशः संहतात्मा नगात्मकः ।
 मुख्या नगा यतश्चोक्ता मुख्यसर्गस्ततस्त्वयं ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा साधकं सर्गममन्यदपरं पुनः ।
 तस्याभिध्यायतः सर्गं तिर्यक्स्त्रोतो ह्यवर्त्तत ॥ १८ ॥
 यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तिः सा तिर्यक्स्त्रोतस्ततः स्मृतः ।
 पञ्चादयस्ते विख्यातास्तमःप्राया ह्यवेदिनः ॥ १९ ॥
 उत्पद्यग्राहिण्यैव तेऽज्ञाने ज्ञानमानिनः ।
 अहंकृता अहंमाना अष्टाविंशद्विधात्मकाः ॥ २० ॥
 अन्तःप्रकाशास्ते सर्व्वे आदृतास्तु परस्परं ।
 तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत् ॥ २१ ॥
 ऊर्ध्वस्त्रोतस्तृतीयस्तु सार्व्विकोर्ध्वमवर्त्तत ।
 ते सुखप्रीतिबहुला वहिरन्तस्त्वनादृताः ॥ २२ ॥
 प्रकाशा वहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्त्रोतःसमुद्भवाः ।

लुष्टात्मनस्तृतीयस्तु देवसर्गो हि स स्मृतः ॥ २३ ॥
 तस्मिन् सर्गेऽभवत् प्रीतिर्निष्पन्ने ब्रह्मणस्तदा ।
 ततोऽन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमं ॥ २४ ॥
 तथाभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्ततः ।
 प्रादुर्बभौ तदाव्यक्तादर्वाक्स्त्रोतस्तु साधकः ॥ २५ ॥
 यस्यादर्वाग्व्यवर्तन्त ततोऽर्वाक्स्त्रोतसस्तु त ।
 ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ॥ २६ ॥
 तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ।
 प्रकाशा वहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ २७ ॥
 पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः स चतुर्द्धा व्यवस्थितः ।
 विपर्ययेण सिद्ध्या च शान्त्या लुप्त्या तथैव च ॥ २८ ॥
 निर्दृप्तं वर्तमानञ्च तेऽर्थं जानन्ति वै पुनः ।
 भूतादिकानां भूतानां षष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ २९ ॥
 ते परिग्रहिणः सर्व्वे संविभागरतास्तथा ।
 चोदनाश्चाप्यशीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च ते ॥ ३० ॥
 प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ ३१ ॥
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चैन्द्रियकः स्मृतः ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्व्वकः ॥ ३२ ॥
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
 तिर्य्यक्स्त्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तैर्य्यग्योन्यः स पञ्चमः ॥ ३३ ॥
 ततोऽर्द्धस्त्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः ।

ततोर्वाक्स्त्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ३४ ॥

अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ।

पञ्चैते वैद्यताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ॥ ३५ ॥

प्राकृतो वैद्यतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः ।

इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे प्राकृतवैद्यतसर्गः ॥ ३७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

कौटुकिरवाच ।

समासात् कथिता हृष्टिः सम्यग्भगवता मम ।

देवादीनां भवं ब्रह्मन् विस्तरात्तु ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कुशला कुशलैर्ब्रह्मन् भाविता पूर्वकर्मभिः ।

ख्याता तथा ह्यनिर्मुक्ताः प्रलये ह्युपसङ्गताः ॥ २ ॥

देवाद्याः स्थावरान्ताश्च प्रजा ब्रह्मश्चतुर्विधाः ।

ब्रह्मणः कुर्वतः सृष्टिं जज्ञिरे मानसास्तदा ॥ ३ ॥

ततो देवासुरपितृन् मानुषांश्च चतुष्टयं ।

सिसृक्षुरभ्यांस्वेतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥ ४ ॥

युक्तात्मनस्तमोमाषा उद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः ।

सिसृक्षोर्जघनात् पूर्वमसुरा जग्निरे ततः ॥ ५ ॥
 उत्ससर्ज ततस्तान् तमोमाचात्मिकां तनुं ।
 सापविद्धा तनुस्तेन सद्यो राधिरजायत ॥ ६ ॥
 अन्यां तनुमुपादाय सिद्धिदुः प्रीतिमाप सः ।
 सत्त्वोद्रेकास्ततो देवा मुखतस्तस्य जग्निरे ॥ ७ ॥
 उत्ससर्ज च भूतेशस्तनुं तामप्यसौ विभुः ।
 सा चापविद्धा दिवसं सत्त्वप्रायमजायत ॥ ८ ॥
 सत्त्वमाचात्मिकामेव ततोऽन्यां जयहे तनुं ।
 पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जग्निरे ॥ ९ ॥
 सृष्ट्वा पितृनुत्ससर्ज तनुं तामपि स प्रभुः ।
 सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता ॥ १० ॥
 रजोमाचात्मिकामन्यां तनुं भेजेऽथ स प्रभुः ।
 ततो मनुष्याः सम्भूता रजोमाचासमुद्भवाः ॥ ११ ॥
 सृष्ट्वा मनुष्यान् स विभुस्ससर्ज तनुं ततः ।
 ज्योत्स्ना समभवत् सा च नक्तान्तेऽहर्मुखे च या ॥ १२ ॥
 इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
 स्थाता रात्र्यहनी चैव सन्ध्या ज्योत्स्ना च वै द्विज ॥ १३ ॥
 ज्योत्स्ना सन्ध्या तथैवाहः सत्त्वमाचात्मकं चयं ।
 तमोमाचात्मिका रात्रिः सा वै तस्मात्त्रियामिका ॥ १४ ॥
 तस्माद्देवा दिवा रात्रावसुरास्तु बलान्विताः ।
 ज्योत्स्नागमे च मनुजाः सन्ध्यायां पितरस्तथा ॥ १५ ॥
 भवन्ति बलिनोऽधृष्या विपक्षाणां न संशयः ।

तद्विपर्ययमासाद्य प्रयान्ति च विपर्ययं ॥ १६ ॥
 ज्योत्स्ना रात्र्यहनी सन्ध्या चत्वार्येतानि वै प्रभोः ।
 ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपश्रितानि तु ॥ १७ ॥
 चत्वार्येतान्यथोत्पाद्य तनुमन्यां प्रजापतिः ।
 रजस्तमोमयीं रात्रौ जगृहे क्षुत्तृडन्वितः ॥ १८ ॥
 तदन्धकारे क्षुत्क्षामानसृजद्भगवानजः ।
 विरूपान् श्मश्रुलान्तुमारब्धास्ते च तां तनुं ॥ १९ ॥
 रक्षाम इति तेभ्योऽन्ये य ऊचुस्ते तु राक्षसाः ।
 खादाम इति ये चोचुस्ते यक्षा यक्षणात् द्विज ॥ २० ॥
 तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य केशाः शीर्थ्यन्त वेधसः ।
 समारोहणहीनाश्च शिरसो ब्रह्मणस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्पणात्तेऽभवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः ।
 सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्म्ममे ॥ २२ ॥
 वर्ष्मन् कपिलेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ।
 ध्यायतो गां ततस्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ २३ ॥
 जज्ञिरे पिवतो वाचं गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः ।
 अष्टाष्वेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ॥ २४ ॥
 ततः स्वदेहतोऽन्यानि वयांसि पशवोऽसृजत् ।
 मुखतोऽजाः ससर्ज्जाथ वक्षसश्चावयोऽसृजत् ॥ २५ ॥
 गावश्चैवोदराद्ब्रह्मा पार्श्वार्धाच्च विनिर्म्ममे ।
 पद्माश्चाश्वान् समातङ्गान्वाशमान् शशकान् मृगान् ॥ २६ ॥
 उष्ट्रानश्वतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः ।

ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जन्निरे ॥ २७ ॥
 एवं पश्वोषधीः सृष्ट्वा ह्ययजन्नाध्वरे विभुः ।
 तस्मादादौ तु कल्पस्य चेतायुगमुखे तदा ॥ २८ ॥
 गौरजः पुरुषो मेघो अश्वाश्चतरगर्हभाः ।
 एतान् ग्राम्यान् पशूनाहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥ २९ ॥
 श्वापदं द्विखुरं हस्ती वानराः पक्षिपञ्चमाः ।
 औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥ ३० ॥
 गायत्रीञ्च च्युचञ्चैव चिदृत् साम रथन्तरं ।
 अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्म्ममे प्रथमान्मुखात् ॥ ३१ ॥
 यजूंषि चैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वृहत् साम तथोक्तञ्च दक्षिणादष्टजन्मुखात् ॥ ३२ ॥
 सामानि जगतीछन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वैरूपमतिराचञ्च निर्म्ममे पश्चिमान्मुखात् ॥ ३३ ॥
 एकविंशमथर्व्व्याणमाप्तोर्थामाणमेव च ।
 अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ३४ ॥
 विद्युतोऽशनिमेघाश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
 वयांसि च ससर्ज्जादौ कल्पस्य भगवान् विभुः ॥ ३५ ॥
 उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जन्निरे ।
 सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवासुरपितृन् प्रजाः ॥ ३६ ॥
 ततोऽसृजत् स भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 यच्चान् पिशाचान् गन्धर्व्वस्तथैवाप्सरसाङ्गणान् ॥ ३७ ॥
 नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ।

अव्ययञ्च व्ययञ्चैव यदिदं स्थाणुजक्रमं ॥ ३८ ॥
 तेषां ये यानि कर्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे ।
 तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥
 हिस्त्राहिंस्त्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतान्वते ।
 तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४० ॥
 इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः ।
 नानात्वं विनियोगञ्च धातैव व्यदधात् स्वयं ॥ ४१ ॥
 नामरूपञ्च भूतानां कृत्यानाञ्च प्रपञ्चनं ।
 वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनाञ्चकार सः ॥ ४२ ॥
 ऋषीणां नामधेयानि याञ्च देवेषु सृष्टयः ।
 सर्व्वर्थ्यन्ते प्रसूतानामन्येषाञ्च ददाति सः ॥ ४३ ॥
 यथार्ताष्टतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ४४ ॥
 एवंविधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 सर्व्वर्थ्यन्ते प्रबुद्धस्य कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ ४५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सृष्टिप्रकरणे । ४८ ॥

ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ।

श्रौतुक्तिरवाच ।

अर्वाक्श्रोतस्तु कथितो भवता यस्तु मानुषः ।
 ब्रह्मन् विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा समसृजद्यथा ॥ १ ॥

यथा च वर्ष्मानसृजद्यङ्गुणांश्च महामते ।

यच्च येषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां वदस्व तत् ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिधायिनस्तथा ।

मिथुनानां सहस्रन्तु मुखात्सोऽथासृजन्मुने ॥ ३ ॥

जातास्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्रिक्ताः स्वतेजसः ।

सहस्रमन्यद्वचस्तो मिथुनानां ससर्ज ह ॥ ४ ॥

ते सर्वे रजसोद्रिक्ताः शुष्मिणश्चाप्यमर्षिणः ।

ससर्जान्यत् सहस्रन्तु दुःस्थानां मरुतः पुनः ॥ ५ ॥

रजस्तमोभ्यामुद्रिक्ता ईहाशीलास्तु ते स्मृताः ।

पद्भ्यां सहस्रमन्यच्च मिथुनानां ससर्ज ह ॥ ६ ॥

उद्रिक्तास्तमसा सर्वे निश्रीका ह्यल्पचेतसः ।

ततः संहर्षमानास्ते इन्द्रोत्पन्नास्तु प्राणिनः ॥ ७ ॥

अन्योन्यकृच्छ्राविष्टा मैथुनायोपचक्रमुः ।

ततः प्रभृति कल्पोऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ ८ ॥

मासि मास्यार्त्तवं यस्तु न तदासीत्तु योषितां ।

तस्मात्तदा न सुषुवुः सेवितैरपि मैथुनैः ॥ ९ ॥

आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः सकृत् ।

ततः प्रभृति कल्पोऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ १० ॥

ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् ।

शब्दादिर्विषयः शुद्धः प्रत्येकं पञ्चलक्षणं ॥ ११ ॥

इत्येषा मानुषी सृष्टिर्या पूर्वं वै प्रजापतेः ।

तस्यान्ववायसम्भूता यैरिदं पूजितं जगत् ॥ १२ ॥
 सरित्सरःसमुद्रांश्च सेवन्ते पर्वतानपि ।
 तास्तदा ह्यल्पशीतोष्णा युगे तस्मिंश्चरन्ति वै ॥ १३ ॥
 तृप्तिं स्वाभाविकीं प्राप्ता विषयेषु महामते ।
 न तासां प्रतिघातोऽस्ति न द्वेषो नापि मत्सरः ॥ १४ ॥
 पर्वतोदधिसेविन्यो ह्यनिकेतास्तु सर्व्वशः ।
 ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ १५ ॥
 पिशाचोरगरक्षांसि तथा मत्सरिणो जनाः ।
 पशवः पक्षिणश्चैव नक्रा मत्स्याः सरीसृपाः ॥ १६ ॥
 अवारका ह्यण्डजा वा ते ह्यधर्मप्रसूतयः ।
 न मूलफलपुष्पाणि नार्त्तवा वत्सराणि च ॥ १७ ॥
 सर्व्वकालसुखः कालो नात्यर्थं धर्मशीतता ।
 कालेन गच्छता तेषां चिच्चा सिद्धिरजायत ॥ १८ ॥
 ततश्च तेषां पूर्वाह्णे मध्याह्ने च वितृप्तता ।
 पुनस्तथेच्छतां तृप्तिरनायासेन साभवत् ॥ १९ ॥
 दृष्टताञ्च तथायासो मनसः समजायत ।
 अपां सौक्ष्म्यं ततस्तासां सिद्धिर्नाम्नावयो न सा ॥ २० ॥
 समजायत चैवान्या सर्व्वकामप्रदायिनी ।
 असंस्कार्यैः शरीरैश्च प्रजास्ताः स्थिरयौवनाः ॥ २१ ॥
 तासां विना तु संकल्पं जायन्ते मिथुनाः प्रजाः ।
 समं जन्म च रूपञ्च म्रियन्ते चैव ताः समं ॥ २२ ॥
 अनिच्छाद्वेषसंयुक्ता वर्त्तन्ते तु परस्परं ।

तुल्यरूपायुषः सर्वा अधमोत्तमतां विना ॥ २३ ॥
 चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ।
 आयुःप्रमाणं जीवन्ति न च क्लेशाद्विपत्तयः ॥ २४ ॥
 कश्चित्कश्चित्पुनः साभूत् क्षितिर्भाग्येन सर्वशः ।
 कालेन गच्छता नाशमुपयान्ति यथा प्रजाः ॥ २५ ॥
 तथा ताः क्रमशो नाशं जग्मुः सर्वेषु सिद्धयः ।
 तासु सर्वासु नष्टासु नभसः प्रच्युता नराः ॥ २६ ॥
 प्रायशः कल्पवृक्षास्ते सम्भूता वृहसंज्ञिताः ।
 सर्वे प्रत्युपभोगाश्च तासां तेभ्यः प्रजायते ॥ २७ ॥
 वर्त्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे तदा ।
 ततः कालेन वै रागस्तासामाकस्त्रिकोऽभवत् ॥ २८ ॥
 मासि मास्यार्त्तवोत्पत्त्या गर्भोत्पत्तिः पुनः पुनः ।
 रागोत्पत्त्या ततस्तासां वृक्षास्ते वृहसंज्ञिताः ॥ २९ ॥
 ब्रह्मन्मन्त्रपरेषान्तु पेतुः शाखा महीरुहाः ।
 वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ॥ ३० ॥
 तेष्वेव जायते तेषां गन्धवर्णरसान्वितं ।
 अमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ ३१ ॥
 तेन ता वर्त्तयन्ति स्म मुखे चैतायुगस्य वै ।
 ततः कालान्तरेणैव पुनर्लोभान्वितास्तु ताः ॥ ३२ ॥
 वृक्षास्ताः पर्थ्यगृच्छन्त ममत्वाविष्टचेतसः ।
 नेगुस्तेनापचारेण तेऽपि तासां महीरुहाः ॥ ३३ ॥
 ततो इन्द्रान्यजायन्त ग्रीतोष्णाक्षुन्मुखानि वै ।

तास्तदन्धोपघातार्थं चक्रुः पूर्वं पुराणि तु ॥ ३४ ॥
 मरुधन्वषु दुर्गेषु पर्वतेषु दरीषु च ।
 संश्रयन्ति च दुर्गाणि वार्षं पार्वतमौदकं ॥ ३५ ॥
 कृचिमञ्च तथा दुर्गं मित्वा मित्वात्मनोऽङ्गुलैः ।
 मानार्थानि प्रमाणानि तास्तु पूर्वं प्रचक्रिरे ॥ ३६ ॥
 परमाणुः परं सूक्ष्मं च परेणुर्महीरजः ।
 बालाग्रञ्चैव निष्कां च यूकां चाथ यवोदरं ॥ ३७ ॥
 एकादशगुणं तेषां यवमध्यं तथाङ्गुलं ।
 षडङ्गुलं पदन्तश्च वितस्तिद्विगुणं स्मृतं ॥ ३८ ॥
 द्वे वितस्ती तथा हस्तो ब्राह्मप्रतीर्यादिवेष्टनं ।
 चतुर्दन्तं धनुर्दण्डो नाडिकायुगमेव च ॥ ३९ ॥
 धनुषां द्वे सहस्रे तु गव्यूतिस्तच्चतुर्गुणं ।
 प्रोक्तञ्च योजनं प्राज्ञैः संस्थानार्थमिदं परं ॥ ४० ॥
 चतुर्धामथ दुर्गाणां स्वसमुत्थानि चीणि तु ।
 चतुर्थं कृचिमं दुर्गं तच्च कुर्यात् सतस्तु ते ॥ ४१ ॥
 पुरञ्च खेटकञ्चैव तद्वद्रोणीमुखं द्विजः ।
 शाखानगरकञ्चापि तथा कर्क्वटकं चयी ॥ ४२ ॥
 ग्रामसंघोषविन्यासं तेषु चावसथान् पृथक् ।
 सोत्सेधवप्रकारञ्च सर्वतः परिखादृतं ॥ ४३ ॥
 योजनाद्वाद्वाविष्कम्भमष्टभागाय तं पुरं ।
 प्रागुदक्प्लवनं शस्तं शुद्धवंशवहिर्गमं ॥ ४४ ॥
 तदर्धेन तथा खेटं तत्पादेन च कर्क्वटं ।

न्यूनं द्रोणीमुखं तस्मादन्तभागेन चोच्यते ॥ ४५ ॥
 प्राकारं परिखाहीनं पुरं वर्मवदुच्यते ।
 शाखानगरकञ्चान्यन्मन्त्रिसामन्तभुक्तिमत् ॥ ४६ ॥
 तथा शूद्रजलप्रायाः स्वसमृद्धिकृषीबलाः ।
 क्षेपोपभोग्यभूमध्ये वसतिग्रामसंज्ञिता ॥ ४७ ॥
 अन्यस्मान्नगरादेर्या कार्यमुद्दिश्य मानवैः ।
 क्रियते वसतिः सा वै विज्ञेया वसतिर्नवैः ॥ ४८ ॥
 दुष्टप्रायो विना क्षेचैः परभूमिचरो बली ।
 ग्रामरवाक्रिमीसंज्ञो राजवल्लभसंश्रयः ॥ ४९ ॥
 शकटारूढभाण्डैश्च गोपालैर्विपणं विना ।
 गोसमूहस्तथा घोषो यचेच्छा भूमिकेतनः ॥ ५० ॥
 त एवं नगरादींस्तु कृत्वा वासार्थमात्मनः ।
 निकेतनानि इन्द्वानां चक्रुरावसथाय वै ॥ ५१ ॥
 दृष्टाकारा यथा पूर्वं तेषामासन्महीरुहाः ।
 तथा संस्मृत्य तत्सर्वं चक्रुर्वृक्षाणि ताः प्रजाः ॥ ५२ ॥
 दृक्षस्यैवङ्गताः शाखास्तथैवञ्चापरा गताः ।
 नताश्चैवोन्नताश्चैव तद्वृक्षाः प्रचक्रिरे ॥ ५३ ॥
 याः शाखाः कल्पवृक्षाणां पूर्वमासन् द्विजोत्तम ।
 ता एव शाखा गेहानां शालात्वं तेन तासु तत् ॥ ५४ ॥
 कृत्वा इन्द्रोपघातन्ते वार्तोपायमचिन्तयत् ।
 नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेष्वशेषतः ॥ ५५ ॥
 विषादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृष्णाक्षुधार्दिताः ।

ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतामुखे तदा ॥ ५६ ॥
 वार्त्तास्वसाधिता ह्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः ।
 तासां वृष्ट्युदकानीह यानि निम्नगतानि वै ॥ ५७ ॥
 वृष्ट्यावरुद्धैरभवत् स्रोतःखातानि निम्नगाः ।
 ये पुरस्तादपां स्तोका आपन्नाः पृथिवीतले ॥ ५८ ॥
 ततो भूमेश्च संयोगादोषध्यस्तास्तदाभवन् ।
 अफालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 ऋतुपुष्पफलाश्चैव वृक्षा गुल्माश्च जञ्जिरे ।
 प्रादुर्भावस्तु चेतायामाद्योऽयमौषधस्य तु ॥ ६० ॥
 तेनौषधेन वर्त्तन्ते प्रजास्त्रेतायुगे मुने ।
 रागलोभौ समासाद्य प्रजाश्चाकस्मिकौ तदा ॥ ६१ ॥
 ततस्ताः पर्य्ययच्छन्त नदीचेचाणि पर्व्वतान् ।
 वृक्षगुल्मोषधीश्चैवमात्मन्यायाद्यथा बलं ॥ ६२ ॥
 तेन दोषेण ता नेशुरौषध्यो मिषतां द्विजः ।
 अग्रसङ्गूर्युगपत्तास्तदौषध्यो महामते ॥ ६३ ॥
 पुनस्तासु प्रणष्टासु विभ्रान्तास्ताः पुनः प्रजाः ।
 ब्रह्माणं शरणं जग्मुः क्षुधार्त्ताः परमेष्ठिनं ॥ ६४ ॥
 स चापि तत्त्वतो ज्ञात्वा तदा ग्रस्तां वसुन्धरां ।
 वत्सं कृत्वा स्मेरन्तु दुदोह भगवान् विभुः ॥ ६५ ॥
 दुग्धेयं गौस्तदा तेन सस्यानि पृथिवीतले ।
 जञ्जिरे तानि बीजानि ग्राम्यारण्यास्तु ताः पुनः ॥ ६६ ॥
 औषध्यः फलपाकान्ता गणाः सप्तदश स्मृताः ।

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ॥ ६७ ॥
 प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कीरदूषाः सचीनकाः ।
 माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ॥ ६८ ॥
 आढकाश्चनकाश्चैव गणाः सप्तदश स्मृताः ।
 इत्येता ओषधीनान्तु ग्राम्याणां जातयः पुरा ॥ ६९ ॥
 ओषध्यो यन्नियाश्चैव ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ।
 ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ॥ ७० ॥
 प्रियङ्गुसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु कुलत्थकाः ।
 श्यामाकास्त्वथ नीवारा यत्तिला सगवेधुकाः ॥ ७१ ॥
 कुरुविन्दा मर्कटकास्तथावेणुग्रधाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यश्च चतुर्दश ॥ ७२ ॥
 यदा प्रवृष्टा ओषध्यो न प्ररोहन्ति ताः पुनः ।
 ततः स तासां वृद्ध्यर्थं वार्त्तोपायश्चकार ह ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा स्वयम्भुर्भगवान् हस्तसिद्धिश्च कर्मजां ।
 ततः प्रभृत्यथौषध्यः कृष्टपच्यास्तु जज्ञिरे ॥ ७४ ॥
 संसिद्धायान्तु वार्त्तायां ततस्तासां स्वयं प्रभुः ।
 मर्यादां स्थापयामास यथान्यायं यथागुणं ॥ ७५ ॥
 वर्ष्मणामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् धर्मभृतांवर ।
 लोकानां सर्व्ववर्ष्मणां सम्यक्धर्मार्थपालिनां ॥ ७६ ॥
 प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावतां ।
 स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनां ॥ ७७ ॥
 वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्सतां ।

गान्धर्वं ब्रूद्रजातीनां परिचर्यानुवर्त्ततां ॥ ७८ ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्ध्वरेतसां ।
 स्मृतं तेषान्तु यत् स्थानं तदेव गुह्यवासिनां ॥ ७९ ॥
 सप्तर्षीणान्तु यत् स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसां ।
 प्राजापत्यं यद्वस्थानां न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयं ॥
 योगिनाममृतं स्थानमिति वै स्थानकल्पना ॥ ८० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सृष्टिप्रकरणे ॥ ८९ ॥

यद्वाशोऽध्यायः ॥

—><<<—

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽभिधायतस्तस्य अग्निरे मानसीः प्रजाः ।
 तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ १ ॥
 क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः ।
 ते सर्वे समवर्त्तन्त ये मद्या प्रागुदाहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्थावरान्ताश्च जैगुण्यविषयाः स्मृताः ।
 एवभूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥
 यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्त्तन्त धीमतः ।
 अथान्यान्मानसान् पुद्गान् सदृशानात्मनोऽसृजत् ॥ ४ ॥
 भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसन्तथा ।
 मरीचिं दक्षमत्रिंश्च वशिष्ठञ्चैव मानसं ॥ ५ ॥

नव ब्रह्मण इत्येते पुराणे निश्चयज्ञताः ।
 ततोऽसृजत् पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसम्भवं ॥ ६ ॥
 सङ्कल्पञ्चैव धर्मञ्च पूर्वेषामपि पूर्वजं ।
 सनन्दनादयो ये च पूर्वं सृष्टाः स्वयम्भुवो ॥ ७ ॥
 न ते लोकेषु सज्जन्तो निरपेक्षाः समाहिताः ।
 सर्वे तेऽनागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ॥ ८ ॥
 तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः ।
 ब्रह्मणोऽभून्महाक्रोधस्ततोत्पन्नोऽर्कसन्निभः ॥ ९ ॥
 अर्धनारीनरवपुः पुरुषोऽतिशरीरवान् ।
 विभजात्मानमित्युक्त्वा स तदान्तर्दधे ततः ॥ १० ॥
 स चोक्तो वै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् ।
 विभेदं पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा तु सः ॥ ११ ॥
 सौम्यासौम्यैस्तथा शान्तैः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः ।
 विभेदं बहुधा देवः पुरुषैरसितैः सितैः ॥ १२ ॥
 ततो ब्रह्मात्मसम्भूतं पूर्वं स्वायम्भुवं प्रभुः ।
 आत्मनः सदृशं कृत्वा प्रजाप्लवो मनुं द्विजः ॥ १३ ॥
 शतरूपाञ्च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्मषां ।
 स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्वे जगृहे विभुः ॥ १४ ॥
 तस्माच्च पुरुषात्पुञ्चौ शतरूपा व्यजायत ।
 प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रस्थातावात्मकर्मभिः ॥ १५ ॥
 कन्ये द्वे च तथाऋषिं प्रसूतिञ्च ततः पिता ।
 ददौ प्रसूतिं दक्षाय तथा ऋषिं रुचेः पुरा ॥ १६ ॥

प्रजापतिः स जग्राह तयोर्यज्ञः सदक्षिणः ।
 पुत्रो जज्ञे महाभाग दम्पतीमिथुनं ततः ॥ १७ ॥
 यज्ञस्य दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
 यामावृति समाख्याता देवाः स्वायम्भवोऽन्तरे ॥ १८ ॥
 तस्य पुत्रास्तु यज्ञस्य दक्षिणायां सभास्वराः ।
 प्रसूत्याञ्च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिस्तथा ॥ १९ ॥
 ससर्ज कन्यास्तासाञ्च सम्यङ्नामानि मे शृणु ।
 अद्वा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ॥ २० ॥
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्त्तिस्त्रयोदशी ।
 पद्मार्थे प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः ॥ २१ ॥
 ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ।
 ख्यातिः सत्यथ सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिस्तथा क्षमा ॥ २२ ॥
 सन्ततिश्चानसूया च ऊर्ज्या स्वाहा स्वधा तथा ।
 भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ॥ २३ ॥
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव कृतश्च ऋषयस्तथा ।
 वशिष्ठोऽपिस्तथा वह्निः पितरश्च यथा क्रमं ॥ २४ ॥
 ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ।
 अद्वा कामं श्रीश्च दर्पं नियमं धृतिरात्मजं ॥ २५ ॥
 सन्तोषश्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरजायत ।
 मेधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च ॥ २६ ॥
 बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजं ।
 व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ॥ २७ ॥

सुखं सिद्धिर्यशः कीर्तिरित्येते धर्मयोनयः ।
 कामादतिमुदं हर्षं धर्मपौत्रमसूयत ॥ २८ ॥
 हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तस्यां जज्ञे तथान्वृतं ।
 कन्या च निर्घृतिस्तस्यां सुतौ द्वौ नरकं भयं ॥ २९ ॥
 माया च वेदना चैव मिथुनं द्वयमेतयोः ।
 तयोर्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणं ॥ ३० ॥
 वेदनात्मसुतश्चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ।
 मृत्योर्ब्याधिजराशोकटृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ॥ ३१ ॥
 दुःखोद्भवाः स्मृता ह्येते सर्वे बाधर्मलक्षणाः ।
 नैषां भार्यास्ति पुत्रो वा सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः ॥ ३२ ॥
 निर्घृतिश्च तथा चान्या मृत्योर्भार्याभवन्मुने ।
 अलक्ष्मीर्नाम तस्याश्च मृत्योः पुत्राश्चतुर्दश ॥ ३३ ॥
 अलक्ष्मीपुत्रका ह्येते मृत्योरादेशकारिणः ।
 विनाशकालेषु नरान् भजन्त्येते शृणुष्व तान् ॥ ३४ ॥
 इन्द्रियेषु दशस्वेते तथा मनसि च स्थिताः ।
 स्वे स्वे नरं स्त्रियं वापि विषये योजयन्ति हि ॥ ३५ ॥
 अथेन्द्रियाणि चाक्रम्य रागक्रोधादिभिर्नरान् ।
 योजयन्ति यथा हानिं यान्त्यधर्मादिभिर्द्विज ॥ ३६ ॥
 अहङ्कारगतश्चान्यस्तथान्यो बुद्धिसंस्थितः ।
 विनाशाय नराः स्त्रीणां यतन्ते मोहसंश्रिताः ॥ ३७ ॥
 तथैवान्ये गृहे पुंसां दुःसहो नाम विश्रुतः ।
 चुत्क्षामोऽधोमुखो नमस्वीरी काकसमस्वनः ॥ ३८ ॥

स सर्वान् खादितुं सृष्टो ब्रह्मणा तपसो निधिः ।
 दंष्ट्राकरालमत्यर्थं विवृतास्थं सुभैरवं ॥ ३८ ॥
 तमत्तुकाममाहेदं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 सर्वब्रह्ममयः शुद्धः कारणं जगतोऽव्ययः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

नात्तव्यन्ते जगदिदं जहि कोपं शमं ब्रज ।
 त्यजेनान्तामसीं तृप्तिमपास्य रजसः कलां ॥ ४१ ॥
 दुःसह उवाच ।

क्षुत्क्षामोऽस्मि जगन्नाथ पिपासुश्चापि दुर्बलः ।
 कथं तृप्तिमियान्नाथ भवेयं बलवान् कथं ॥
 कश्चाश्रयो ममास्याहि वर्त्तेयं यत्र निर्हतः ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तवाश्रयो यद्दं पुंसां जनश्चाधार्मिको बलं ।
 पुष्टिं नित्यक्रियाहान्या भवान् वत्स गमिष्यति ॥ ४३ ॥
 दृथा स्फोटाश्च ते वस्त्रमाहरञ्च ददामि ते ।
 क्षतं कीटावपन्नञ्च तथा श्वभिरवेक्षितं ॥ ४४ ॥
 भयभाण्डगतन्तद्वत् मुखवातोपशामितं ।
 उच्छिष्टापक्कमस्त्रिन्नमवलीढमसंस्कृतं ॥ ४५ ॥
 भग्नासनस्थितैर्भुक्तमासन्नागतमेव च ।
 विदिक्कुक्षं सन्धयोश्च न्वत्त्ववाद्यस्वरोत्तमं ॥ ४६ ॥
 उदकोपहतं भुक्तमुदका दृष्टमेव च ।
 यच्चोपघातवत् किञ्चित् भक्ष्यं पेयमथापि वा ॥ ४७ ॥

एतानि तव पुद्गल्यमन्यञ्चापि ददामि ते ।
 अश्रद्धया हुतं दत्तमस्त्रातैर्यदवज्ञया ॥ ४८ ॥
 यन्माप्नुपूर्वकं क्षिप्तमनर्थीकृतमेव च ।
 त्यक्तुमाविष्कृतं यत्तु दत्तं चैवातिविस्मयात् ॥ ४९ ॥
 दुष्टं क्रुद्धार्तदत्तञ्च यक्ष तद्भागि तत्फलं ।
 यच्च पौनर्भवः किञ्चित् करोत्यामुष्मिकं क्रमं ॥ ५० ॥
 यच्च पौनर्भवा योषित् तद्यक्ष तव वृत्तये ।
 कन्या शुल्कोपधानाय समुपास्ते धनक्रियाः ॥ ५१ ॥
 तथैव यक्ष पुद्गल्यमसञ्चास्त्रक्रियाश्च याः ।
 यच्चार्थं निर्दुतं किञ्चिदधीतं यक्ष सत्यतः ॥ ५२ ॥
 तत्सर्वं तव कालांश्च ददामि तव सिद्धये ।
 गुर्विण्यभिगमे सन्धानित्यकार्यव्यतिक्रमे ॥ ५३ ॥
 असञ्चास्त्रक्रियालापदूषितेषु च दुःसह ।
 तवाभिभवसामर्थ्यं भविष्यति सदा नृषु ॥ ५४ ॥
 पङ्क्तिभेदे दृष्टापाके पाकभेदे तथा क्रिया ।
 नित्यञ्च गेहकलहे भविता वसतिस्तव ॥ ५५ ॥
 अपोष्यमाणे च तथा बद्धे गोवाहनादिके ।
 असन्ध्याभ्युक्षितागारे काले त्वत्त्वो भयं नृणां ॥ ५६ ॥
 नक्षत्रग्रहपीडासु चिविधोत्पातदर्शने ।
 अशान्तिकपरान् यक्ष नरानभिभविष्यसि ॥ ५७ ॥
 दृथोपवासिनो मर्त्या ब्रूतस्त्रीषु सदा रताः ।
 त्वद्भाषणोपकर्तारो वैडालव्रनिकाश्च ये ॥ ५८ ॥

अन्नह्यचारिणाधीतमिज्या चाविदुषा कृता ।
 तपोवने ग्राम्यभुजां तथैवानिर्जितात्मनां ॥ ५८ ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्च स्वकर्म्मतः ।
 परिच्युतानां या चेष्टा परलोकार्थमिप्सतां ॥ ६० ॥
 तस्याश्च यत्फलं सर्वं तत्ते यक्ष भविष्यति ।
 अन्यच्च ते प्रयच्छामि पुष्ट्यर्थं सन्निबोध तत् ॥ ६१ ॥
 भवतो वैश्वदेवान्ते नामोच्चारणपूर्वकं ।
 एतत्तवेति दास्यन्ति भवतो वलिमूर्जितं ॥ ६२ ॥
 यः संस्कृताशी विधिवच्छुचिरन्तस्तथा वहिः ।
 अलोलुपोऽजितस्त्रीकस्तज्ञेहमपवर्ज्य ॥ ६३ ॥
 पूज्यन्ते हव्यकव्याभ्यां देवताः पितरस्तथा ।
 यामयोऽतिथयश्चापि तज्ञेहं यक्ष वर्ज्य ॥ ६४ ॥
 यच्च मैत्रीगृहे बालवृद्धयोषिन्नरेषु च ।
 तथा स्वजनवर्गेषु गृहं तच्चापि वर्ज्य ॥ ६५ ॥
 योषितोऽभिरता यच्च न वहिर्गमनोत्सुकाः ।
 लज्जाम्बिताः सदा गेहं यक्ष तत्परिवर्ज्य ॥ ६६ ॥
 वयःसम्बन्धयोग्यानि शयनान्यशनानि च ।
 यच्च गेहे त्वया यक्ष तद्वर्ज्यं वचनान्मम ॥ ६७ ॥
 यच्च कारुणिका नित्यं साधुकर्म्मण्यवस्थिताः ।
 सामान्योपस्कारैर्युक्तास्त्यजेया यच्च तज्ज्ञेहं ॥ ६८ ॥
 यथासनस्थास्तिष्ठत्सु गुरुद्विजातिषु ।
 न तिष्ठन्ति गृहं तच्च वर्ज्यं यक्ष त्वया सदा ॥ ६९ ॥

तरुगुल्मादिभिर्द्वारं न विद्धं यस्य वेश्मनः ।
 मर्मभेदोऽथवा पुंसस्तच्छ्रेयो भवनं न ते ॥ ७० ॥
 देवतापितृमर्त्यानामतिथीनाञ्च वर्त्तनं ।
 यस्यावशिष्टेनाग्नेन पुंसस्तस्य गृहं त्यज ॥ ७१ ॥
 सत्यवाक्यान् क्षमाशीलानहिंस्त्रान्नानुतापिनः ।
 पुरुषानीदृशान् यच्च त्यजेथाश्चानसूयकान् ॥ ७२ ॥
 भर्तृशुश्रूषणे युक्तामसत्स्वीसङ्गवर्जितां ।
 कुटुम्बभर्तृशेषान्नपुष्टाञ्च त्यज योषितं ॥ ७३ ॥
 यजनाध्ययनाभ्यासदानासक्तमतिं सदा ।
 याजनाध्यापनादानकृतवृत्तिं द्विजं त्यज ॥ ७४ ॥
 दानाध्ययनयज्ञेषु सदोद्युक्तञ्च दुःसह ।
 क्षत्रियं त्यज सच्छुल्कशस्त्राजीवात्तवेतनं ॥ ७५ ॥
 विभिः पूर्वगुणैर्युक्तं पाशुपाल्यवणिज्ययोः ।
 कृषेश्चावाप्तवृत्तिञ्च त्यज वैश्यमकल्मषं ॥ ७६ ॥
 दानेज्याद्विजशुश्रूषातत्परं यक्ष सन्यज ।
 शूद्रञ्च ब्राह्मणादीनां शुश्रूषावृत्तिपोषकं ॥ ७७ ॥
 श्रुतिस्मृत्यविरोधेन कृतवृत्तिर्गृहे गृही ।
 यच्च तच्च च तत्पत्नी तस्यैवानुगतात्मिका ॥ ७८ ॥
 यच्च पुत्रो गुरोः पूजां देवानाञ्च तथा पितुः ।
 पत्नी च भर्तुः कुरुते तच्चालक्ष्मीभयं कुतः ॥ ७९ ॥
 यदानुलिप्तं सन्ध्यासु गृहमम्बुसमुच्चितं ।
 कृतपुष्पबलिं यच्च न त्वं शक्नोषि वीक्षितुं ॥ ८० ॥

भास्करादृष्टशयानि नित्याग्निसलिलानि च ।
 सूर्यावलोकदीपानि लक्ष्म्या गेहानि भाजनं ॥ ८१ ॥
 यच्चोक्षा चन्दनं वीणा आदर्शो मधुसर्पिषी ।
 विषाज्यताम्रपाचाणि तद्गृहं न तवाश्रयः ॥ ८२ ॥
 यच्च कण्टकिनो वृक्षा यच्च निष्पाववल्लरी ।
 भार्या पुनर्भूर्वस्त्रीकस्तद्यच्च तव मन्दिरं ॥ ८३ ॥
 यस्मिन् गृहे नराः पञ्च स्त्रीचयं तावतीश्च गाः ।
 अन्धकारेन्धनाग्निश्च तद्गृहं वसतिस्तव ॥ ८४ ॥
 एकच्छागं दिवालेयं चिगवं पञ्चमाहिषं ।
 षडश्वं सप्तमातङ्गं गृहं यक्षाशु शोषय ॥ ८५ ॥
 कुहलदाचपिटकं तद्वत् स्थाल्यादिभाजनं ।
 यच्च तच्चैव क्षिप्तानि तव दद्युः प्रतिश्रयं ॥ ८६ ॥
 मुषलोदूखले स्त्रीणामास्या तद्वदुदुम्बरे ।
 अवस्कारे मन्त्रणश्च यच्चैतदुपहृतं तव ॥ ८७ ॥
 लङ्घ्यन्ते यच्च धान्यानि पक्वापक्वानि वेश्मनि ।
 तद्विष्ठास्त्राणि तच्च त्वं ययेष्टं चर दुःसह ॥ ८८ ॥
 स्थालीपिधाने यच्चाग्निर्दत्तो दर्वीफलेन वा ।
 गृहे तच्च हि रिष्टानामशेषाणां समाश्रयः ॥ ८९ ॥
 मानुषास्थि गृहे यच्च दिवाराचं मृतस्थितिः ।
 तच्च यच्च तवावासस्तथान्येषाञ्च रक्षसां ॥ ९० ॥
 अदत्त्वा भुञ्जते ये वै बन्धोः पिण्डं तद्योदकं ।
 सपिण्डान् सोदकांश्चैव तत्काले तान् नरान् भज ॥ ९१ ॥

यच्च पद्ममहापद्मौ युवती मोदकाग्निनी ।
 वृषभैरावतो यच्च कल्यते तद्गृहं त्यज ॥ ६२ ॥
 अशस्त्रा देवता यच्च सशस्त्राश्चाह्वं विना ।
 कल्यन्ते मनुजैरर्चास्तत्परित्यज मन्दिरं ॥ ६३ ॥
 पौरजानपदा यच्च प्राक्प्रसिद्धमहोत्सवाः ।
 क्रियन्ते पूर्ववद्गृहे न त्वं तच्च गृहे चर ॥ ६४ ॥
 शूर्पवातघटाम्भोभिः स्नानं वस्त्राम्बुविप्रुषैः ।
 नखाग्रसलिलैश्चैव तान् याहि हतलक्ष्मणान् ॥ ६५ ॥

देशाचारान् समयान् ज्ञातिधर्मं

जयं होमं मङ्गलं देवतेष्टिं ।

सम्यक् शौचं विधिवल्लोकवादान्

पुंसस्त्वया कुर्वतो माऽस्तु सङ्गः ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा दुःसहं ब्रह्मा तच्चैवान्तरधीयत ।

चकार शासनं सोऽपि तथा पङ्कजजन्मनः ॥ ६७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे यक्षानुशासनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

दुःसहस्याभवद्भार्या निर्माष्टिर्नाम नामतः ।
जाता कलेस्तु भार्यायामृतौ चाण्डालदर्शनात् ॥ १ ॥
तयोरपत्यान्यभवन् जगद्वापीनि षोडश ।
अष्टौ कुमाराः कन्याश्च तथाष्टावतिभीषणाः ॥ २ ॥
दन्ताकृष्टिस्तयोक्तिश्च परिवर्त्तस्तथापरः ।
अङ्गधृक् शकुनिश्चैव गण्डप्रान्तरतिस्तथा ॥ ३ ॥
गर्भहा सस्यहा चान्यः कुमारास्तनयास्तयोः ।
कन्याश्चान्यास्तथैवाष्टौ तासां नामानि मे शृणु ॥ ४ ॥
नियोजिका वै प्रथमा तथैवान्या विरोधिनी ।
स्वयंहारकरी चैव भ्रामणी ऋतुहारिका ॥ ५ ॥
स्मृतिवीजहरे चान्ये तयोः कन्येऽतिदारुणे ।
विद्वेषण्यष्टमी नाम कन्या लोकभयावहा ॥ ६ ॥
एतासां कर्म वक्ष्यामि दोषप्रशमनञ्च यत् ।
अष्टानाञ्च कुमाराणां श्रूयतां द्विजसत्तम ॥ ७ ॥
दन्ताकृष्टिः प्रसूतानां बालानां दशनस्थितः ।
करोति संदर्पमती चिकीर्षुर्दुःसहागमं ॥ ८ ॥
तस्योपशमनं कार्यं सुप्तस्य सितसर्षपैः ।
शयनस्योपरि श्लिप्तैर्मानुषैर्दशनोपरि ॥ ९ ॥

सुवर्चसौषधीस्नानात्तथा सञ्छास्त्रकीर्तनात् ।
 उद्भृकगण्डकखड्गस्थिश्चौमवस्त्रविधारणात् ॥ १० ॥
 तिष्ठत्यन्यकुमारस्तु तथास्त्वित्यसकृद्ब्रुवन् ।
 शुभाशुभे नृणां युक्ते तथोक्तिस्तच्च नान्यथा ॥ ११ ॥
 तस्माददृष्टं मङ्गल्यं वक्तव्यं पण्डितैः सदा ।
 दुष्टे श्रुते तथैवोक्ते कीर्त्तनीयो जनार्दनः ॥ १२ ॥
 चराचरगुरुर्ब्रह्मा या यस्य कुलदेवता ।
 अन्यगर्भे परान् गर्भान् सदैव परिवर्त्तयन् ॥ १३ ॥
 रतिमाप्नोति वाक्यञ्च विवक्षोरन्यदेव यत् ।
 परिवर्त्तकसंज्ञोऽयं तस्यापि सितसर्षपैः ॥ १४ ॥
 रक्षोघ्नमन्त्रजप्यैश्च रक्षां कुर्वीत तच्चवित् ।
 अन्यश्चानिलवस्त्राणामङ्गेषु स्फुरणोदितं ॥ १५ ॥
 शुभाशुभं समाचष्टे कुशैस्तस्याङ्गताडनं ।
 काकादिपक्षिसंस्थोऽन्यः खादेन खगतोऽपिवा ॥ १६ ॥
 शुभाशुभञ्च कुशलैः कुमारोऽन्यो ब्रवीति वै ।
 तचापि दुष्टे व्याक्षेपः प्रारम्भत्यागएव च ॥ १७ ॥
 शुभे द्रुततरं कार्यमिति प्राह प्रजापतिः ।
 गण्डान्तेषु स्थितश्चान्यो मुहूर्त्तार्द्धं द्विजोत्तम ॥ १८ ॥
 सर्वारम्भान् कुमारोऽस्ति शस्तताञ्चानसूयतां ।
 विप्रोक्त्या देवतास्तुत्या मूलोत्खातेन च द्विज ॥ १९ ॥
 गोमूचसर्षपस्नानैस्तदृक्षग्रहपूजनैः ।
 पुनश्च धर्मोपनिषत्कारणैः शस्त्रदर्शनैः ॥ २० ॥

अवज्ञया जन्मनश्च प्रशमं याति गण्डवान् ।
 गर्भस्त्रीणां तथाऽन्यस्तु फलनाशी सुदारुणः ॥ २१ ॥
 तस्य रक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेवणात् ।
 प्रसिद्धमन्त्रलिखनाच्छस्तमात्यादिधारणात् ॥ २२ ॥
 विशुद्धगेहावसथादनायासाच्च वै द्विज ।
 तथैव सस्यहा चान्यः सस्यर्हिमुपहन्ति यः ॥ २३ ॥
 तस्यापि रक्षां कुर्वीत जीर्णोपानदिधारणात् ।
 तथापसथगमनाच्चाण्डालस्य प्रवेशनात् ॥ २४ ॥
 वह्निर्बलिप्रदानाच्च सोमाम्बुपरिकीर्तनात् ।
 परदारपरद्रव्यहरणादिषु मानवान् ॥ २५ ॥
 नियोजयति चैवान्यान् कन्या सा च नियोजिका ।
 तस्याः पवित्रपठनात् क्रोधलोभादिवर्जनात् ॥ २६ ॥
 नियोजयति मामेषु विरोधाच्च विवर्जनं ।
 आक्रुष्टोऽन्येन मन्येत ताडितो वा नियोजिका ॥ २७ ॥
 नियोजयत्येनमिति न गच्छेत्तद्वशं बुधः ।
 परदारादिसंसर्गे चित्तमात्मानमेव च ॥ २८ ॥
 नियोजयत्येव सा मामिति प्राप्नो विचिन्तयेत् ।
 विरोधं कुरुते चान्या दम्पत्योः प्रीयमाणयोः ॥ २९ ॥
 बन्धूनां सुहृदां पित्रोः पुत्रैः सावर्त्मिकैश्च या ।
 विरोधिनी सा तद्रक्षां कुर्वीत बलिकर्मणा ॥ ३० ॥
 तथातिवादसहनाच्चास्त्राचारनिषेवणात् ।
 धान्यं खलाङ्गृहान्गोभ्यः पयः सर्पिस्तथापरा ॥ ३१ ॥

समृद्धिमृद्धिमद्रव्यादपहन्ति च कन्यका ।
 सा स्वयंहारिकेत्युक्ता सदान्तर्धानतत्परा ॥ ३२ ॥
 महानसादर्द्धसिद्धमन्नागारस्थितं तथा ।
 परिविश्वमाणश्च सदा साहं भुङ्क्ते च भुञ्जता ॥ ३३ ॥
 उच्छेषणं मनुष्याणां हरत्यनश्च दुर्हरा ।
 कर्मान्तागारशालाभ्यः सिद्धिं हरति द्विज ॥ ३४ ॥
 गोस्त्रीस्तनेभ्यश्च पयः क्षीरहारी सदैव सा ।
 दध्नी घृतं तिलान्नैलं सुरागारात्तथा सुरां ॥ ३५ ॥
 रागं कुसम्भुकादीनां कार्पासात् सूचमेव च ।
 सा स्वयंहारिका नाम हरत्यविरतं द्विज ॥ ३६ ॥
 कुर्याच्छिखण्डिनो दन्तं रक्षार्थं कृचिर्मा स्त्रियं ।
 रक्षाश्चैव गृहे लब्धा वर्ज्या च सोपता तथा ॥ ३७ ॥
 होमाग्निदेवताधूपभक्षणा च परिष्क्रिया ।
 कार्या क्षीरादिभाण्डानामेव तद्रक्षणं स्मृतं ॥ ३८ ॥
 उद्देगं जनयत्यन्या एकस्थाननिवासिनः ।
 पुरुषस्य तु या प्रोक्ता भ्रामणी सा तु कन्यका ॥ ३९ ॥
 तस्याथ रक्षां कुर्वीत विश्विप्तैः सितसर्षपैः ।
 आसने शयने चोर्व्यां यचास्ते स तु मानवः ॥ ४० ॥
 चिन्तयेच्च नरः पापा मामेषा दुष्टचेतना ।
 भ्रामयत्यसकृज्जप्यं भुवः सूक्तं समाधिना ॥ ४१ ॥
 स्त्रीणां पुष्पं हरत्यन्या प्रवृत्तं सा तु कन्यका ।
 अथ प्रवृत्तं सा ज्ञेया दौःसहा ऋतुहारिका ॥ ४२ ॥

कुर्वीत तीर्थदेवौकशैत्यपर्वतसानुषु ।
 नदीसङ्गमखातेषु स्रपनं तत्प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 मन्त्रवित् कृततत्त्वज्ञः पर्वमूषसि च द्विज ।
 चिकित्साञ्च वै वेद्यः संप्रयुक्तैर्वरौषधैः ॥ ४४ ॥
 स्मृतिश्चापहरत्यन्या स्त्रीणां सा स्मृतिहारिका ।
 विविक्तदेशसेवित्वात्तस्याश्चोपशमो भवेत् ॥ ४५ ॥
 बीजापहारिणी चान्या स्त्रीपुंसोरतिभीषणा ।
 मेधान्नभोजनैः स्नानैस्तस्याश्चोपशमो भवेत् ॥ ४६ ॥
 अष्टमी द्वेषणी नाम कन्या लोकभयावहा ।
 या करोति नवद्विष्टं नरं नारीमथापिवा ॥ ४७ ॥
 मधुक्षीरघृताक्तांस्तु शान्त्यर्थं होमयेत्तिलान् ।
 कुर्वीत मिचविन्दाञ्च तथेष्टिन्तत्प्रशान्तये ॥ ४८ ॥
 एतेषान्तु कुमाराणां कन्यानां द्विजसत्तम ।
 अष्टचिंशदपत्यानि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ४९ ॥
 दन्ताकृष्टेरभूत् कन्या विजल्पा कलहा तथा ।
 अवज्ञान्तदुष्टोक्तिर्विजल्पा तत्प्रशान्तये ॥ ५० ॥
 तामेव चिन्तयेत् प्राज्ञः प्रयतश्च गृही भवेत् ।
 कलहा कलहं गेहे करोत्यविरतं नृणां ॥ ५१ ॥
 कुटुम्बनाशहेतुः सा तत्प्रशान्तिं निशामय ।
 दूर्वाङ्कुरान्मधुघृतक्षीराक्तान् बलिकर्मणि ॥ ५२ ॥
 विक्षिपेज्जुहुयाच्चैवानलं मिचञ्च कीर्त्तयेत् ।
 भूतानां मातृभिः साहं बालकानान्तु शान्तये ॥ ५३ ॥

विद्यानां तपसाश्चैव संयमस्य यमस्य च ।
 कृष्णां बाणिज्यलाभे च शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ५४ ॥
 पूजिताश्च यथान्यायं तुष्टिं गच्छन्तु सर्वशः ।
 कुष्माण्डा यातुधानाश्च ये चान्ये गणसंज्ञिताः ॥ ५५ ॥
 महादेवप्रसादेन महेश्वरमतेन च ।
 सर्व एते नृणां नित्यं तुष्टिमाशु व्रजन्तु ते ॥ ५६ ॥
 तुष्टाः सर्वं निरस्यन्तु दुष्कृतं दुरनुष्ठितं ।
 महापातकजं सर्वं यच्चान्यद्विघ्नकारणं ॥ ५७ ॥
 तेषामेव प्रसादेन विघ्ना नश्यन्तु सर्वशः ।
 उद्वाहेषु च सर्वेषु वृद्धिकर्मसु चैव हि ॥ ५८ ॥
 पुण्यानुष्ठानयोगेषु गुरुदेवार्चनेषु च ।
 जपयज्ञविधानेषु याचासु च चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 शरीरारोग्यभोग्येषु सुखदानधनेषु च ।
 वृद्धबालातुरेष्वेव शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ६० ॥
 सोमाम्बुपौ तथाऽम्भोधिः सविता चानिलानलौ ।
 तथोक्तेः कालजिह्वोऽभूत् पुत्रस्तालनिकेतनः ॥ ६१ ॥
 स येषां जननीसंस्थस्तानसाधून् विवाधते ।
 परिवर्त्तसुतौ द्वौ तु विरूपविकृतौ द्विज ॥ ६२ ॥
 तौ तु वृक्षाग्रपरिखाप्राकाराऽम्भोधिसंश्रयौ ।
 गुर्विण्याः परिवर्त्तन्तौ कुरुतः पादपादिषु ॥ ६३ ॥
 क्रौष्टुके परिवर्त्तन्त्या गर्भस्यान्योदरात्ततः ।
 न वृक्षं चैव नैवाटं न प्राकारं महोदधिं ॥ ६४ ॥

परिखां वा समाक्रामेदबला गर्भधारिणी ।
 अङ्गधृक् तनयं लेभे पिशुनं नाम नामतः ॥ ६५ ॥
 सोऽस्थिमज्जागतः पुंसां बलमन्त्यजितात्मनां ।
 श्येनकाककपोतांश्च गृध्रोऽलूकैश्च वै सुतान् ॥ ६६ ॥
 अवाप शकुनिः पञ्च जगृहुस्तान् सुरासुराः ।
 श्येनं जग्राह मृत्युश्च काकं कालो गृहीतवान् ॥ ६७ ॥
 उलूकं निर्वृतिश्चैव जग्राहतिभयावहं ।
 गृध्रं व्याधिस्तदीशोऽयं कपोतं च स्वयं यमः ॥ ६८ ॥
 एतेषामेव चैवोक्ता भूताः पापोपपादने ।
 तस्माच्छेनादयो यस्य निलीयेयुः शिरस्यथ ॥ ६९ ॥
 तेनात्मरक्षणायासं शान्तिं कुर्याद्विजोत्तम ।
 गेहे प्रसूतिरेतेषां तद्वन्नीडनिवेशनं ॥ ७० ॥
 नरस्तं वर्जयेद्देहं कपोताक्रान्तमस्तकं ।
 श्येनः कपोतो गृध्रश्च काकोऽलूकौ गृहे द्विज ॥ ७१ ॥
 प्रविष्टः कथयेदन्तं वसतां तत्र वेश्मनि ।
 ईदृक् परित्यजेद्देहं शान्तिं कुर्याच्च पण्डितः ॥ ७२ ॥
 स्वप्नेऽपि हि कपोतस्य दर्शनं न प्रशस्यते ।
 षडपत्यानि कथ्यन्ते गण्डप्रान्तरतेस्तथा ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणां रजस्यवस्थानं तेषां कालांश्च मे शृणु ।
 चत्वार्यहानि पूर्वानि तथैवान्यत् त्रयोदश ॥ ७४ ॥
 एकादश तथैवान्यदपत्यं तस्य वै दिने ।
 अन्यद्दिनाभिगमने आह्वदाने तथापरे ॥ ७५ ॥

पर्वस्वथान्यत् तस्मात्तु वर्ज्यान्येतानि पण्डितैः ।
 गर्भहन्तुः सुतो निघ्नो मोहनो चापि कन्यका ॥ ७६ ॥
 प्रविश्य गर्भमप्येको भुक्त्वा मोहयतेऽपरा ।
 जायन्ते मोहनात्तस्याः सर्पमण्डूककच्छपाः ॥ ७७ ॥
 सरीसृपाणि चान्यानि पुरीषमथवा पुनः ।
 घग्मासान् गुर्विणीमांसमश्रुवानामसंयतां ॥ ७८ ॥
 वृक्षच्छायाश्रयां रात्रावथवा चिचतुष्पथे ।
 श्मशानकटभूमिष्ठामुत्तरीयविवर्जितां ॥ ७९ ॥
 रुद्यमानां निशीथेऽथ आविशेत्तामसौ स्त्रियं ।
 सस्यहन्तुस्तथैवैकः क्षुद्रको नाम नामतः ॥ ८० ॥
 सस्यर्द्धिं स सदा हन्ति खण्ड्वा रन्ध्रं शृणुष्व तत् ।
 अमङ्गल्यदिनारम्भे सुतप्तो वपते च यः ॥ ८१ ॥
 क्षेपेष्वनुप्रवेशं वै करोत्यन्तोपसङ्गिषु ।
 तस्मात् कल्पः सुप्रशस्ते दिनेऽभ्यर्च्य निशाकरं ॥ ८२ ॥
 कुर्यादारम्भमुत्तिष्ठ हृष्टस्तुष्टः सहायवान् ।
 नियोजिकेति या कन्या दुःसहस्य मयोदिता ॥ ८३ ॥
 जातं प्रषोदिकासंज्ञं तस्याः कन्याचतुष्टयं ।
 मत्तोन्मत्तप्रमत्तास्तु नवा नार्थ्यस्तु ताः सदा ॥ ८४ ॥
 समाविशन्ति नाशाय चोदयन्तीह दारुणं ।
 अधर्मं धर्मरूपेण कामञ्चकामरूपिणं ॥ ८५ ॥
 अनर्थञ्चार्थरूपेण मोक्षञ्चामोक्षरूपिणं ।
 दुर्विनीता विना शौचं दर्शयन्ति पृथङ्नरान् ॥ ८६ ॥

भ्राम्यन्ते ताभिरष्टाभिः पुरुषार्थात् पृथङ्नराः ।
 तासां प्रवेशश्च गृहे सन्धर्क्षेषु उदुम्बरे ॥ ८७ ॥
 धाताविधाचोश्च बलिर्यत्र काले न दीयते ।
 भुञ्जतां पिवतां वापि सङ्गिभिर्जलविप्रुषैः ॥ ८८ ॥
 नवनारीषु संक्रान्तिस्तासामास्वभिजायते ।
 विरोधिन्यास्त्रयः पुत्राश्चोदकग्राहकस्तथा ॥ ८९ ॥
 तमःप्रछादकश्चान्यस्तत्स्वरूपं शृणुष्व मे ।
 प्रदीपतैलसंसर्गदूषिते लङ्किते तथा ॥ ९० ॥
 मुषलोलूखले यत्र पादुके वासने स्त्रियः ।
 सूर्पदाचादिकं यत्र पदाकृष्य तथासनं ॥ ९१ ॥
 यत्रोपलिप्तश्चानर्घ्यं विहारः क्रियते गृहे ।
 दूर्वामुखेन यत्राग्निराहृतोऽन्यत्र नीयते ॥ ९२ ॥
 विरोधिनीसुतास्तत्र विजृम्भन्ते प्रचोदिताः ।
 एको जिह्वागतः पुंसां स्त्रीणाञ्चालीकसत्यवान् ॥ ९३ ॥
 चोदको नाम स प्रोक्तः पैशुन्यं कुरुते गृहे ।
 अवधानकृतश्चान्यः श्रवणस्थोऽतिदुर्मतिः ॥ ९४ ॥
 करोति ग्रहणन्तेषां वचसां ग्राहकस्तु सः ।
 आक्रम्यान्यो मनो नृणां तमसाच्छाद्य दुर्मतिः ॥ ९५ ॥
 क्रोधं जनयते यस्तु तमःप्रछादकस्तु सः ।
 स्वयंहार्यास्तु चौर्येण जनितन्तनयचयं ॥ ९६ ॥
 सर्व्वहार्य्वर्द्धहारी च वीर्य्वहारी तथैव च ।
 अनाचान्तगृहेष्वेते मन्दाचारगृहेषु च ॥ ९७ ॥

अग्रक्षालितपादेषु प्रविशत्सु महानसं ।
 खलेषु गोष्ठेषु च वै द्रोहो येषु गृहेषु वै ॥ ९८ ॥
 तेषु सर्वे यथान्यायं विहरन्ति रमन्ति च ।
 भ्रामण्यास्तनयस्त्वेकः काकजङ्घ इति स्मृतः ॥ ९९ ॥
 तेनाविष्टो रतिं सर्वो नैव प्राप्नोति वै पुरे ।
 भुञ्जन् यो गायते मैत्रे गायते हसते च यः ॥ १०० ॥
 सन्ध्यामैथुनिनश्चैव नरमाविशति द्विज ।
 कन्याचयं प्रसूता सा या कन्या ऋतुहारिणी ॥ १०१ ॥
 एका कुचहरा कन्या अन्या व्यञ्जनहारिका ।
 तृतीया तु समाख्याता कन्यका जातहारिणी ॥ १०२ ॥
 यस्या न क्रियते सर्वः सम्यक् वैवाहिको विधिः ।
 कालातीतोऽथवा तस्या हरत्येका कुचद्वयं ॥ १०३ ॥
 सम्यक् श्राद्धमदत्त्वा च तथानर्घ्यं च मातरं ।
 विवाहितायाः कन्याया हरति व्यञ्जनं तथा ॥ १०४ ॥
 अम्यम्बुशून्ये च तथा विधूपे सूतिकागृहे ।
 अदीपशस्त्रमुषले भूतिसर्षपवर्जिते ॥ १०५ ॥
 अनुप्रविश्य सा जातमपहृत्यात्मसम्भवं ।
 क्षणप्रसविनी बालं तच्चैवोत्सृजते द्विज ॥ १०६ ॥
 सा जातहारिणी नाम सुघोरा पिशिताशना ।
 तस्मात् संरक्षणं कार्यं यत्नतः सूतिकागृहे ॥ १०७ ॥
 स्मृतिश्चाप्रयतानाञ्च शून्यागारनिषेवणात् ।
 अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचण्डो नाम नामतः ॥ १०८ ॥

पौत्रेभ्यस्तस्य सम्भूता लीकाः शतसहस्रशः ।
 चण्डालयोनयश्चाष्टौ दण्डपाशातिभीषणाः ॥ १०६ ॥
 क्षुधाविष्टास्ततो लीकास्ताश्च चण्डालयोनयः ।
 अभ्यधावन्त चान्योन्यमत्सुकामाः परस्परं ॥ ११० ॥
 प्रचण्डो वारयित्वा तु तास्ताश्चण्डालयोनयः ।
 समये स्थापयामास यादृशे तादृशं शृणु ॥ १११ ॥
 अथ प्रभृति लीकानामावासं यो हि दास्यति ।
 दण्डं तस्याहमतुलं पातयिष्ये न संशयः ॥ ११२ ॥
 चण्डालयोन्योऽवसथे लीका या प्रसविष्यति ।
 तस्याश्च सन्ततिः पूर्वा साच सद्यो न शिष्यति ॥ ११३ ॥
 प्रसूते कन्यके द्वे तु स्त्रीपुंसोर्वीजहारिणी ।
 वातरूपामरूपाश्च तस्याः प्रहरणन्तु ते ॥ ११४ ॥
 वातरूपा निषेकान्ते सा यस्मै क्षिपते सुतं ।
 स पुमान् वातशुक्रत्वं प्रयाति वनितापि वा ॥ ११५ ॥
 तथैव गच्छतः सद्यो निर्वीजत्वमरूपया ।
 अस्नाताशी नरो योऽसौ तथा चापि वियोगिनः ॥ ११६ ॥
 विद्वेषिणी तु या कन्या भ्रुकुटीकुटिलानना ।
 तस्या द्वौ तनयौ पुंसामपकारप्रकाशकौ ॥ ११७ ॥
 निर्वीजत्वं नरो याति नारी वा शौचवर्जिता ।
 पेशुन्याभिरतं लोलमसज्जलनिषेवणं ॥ ११८ ॥
 पुरुषद्वेषिणश्चैतौ नरमाक्रम्य तिष्ठतः ।
 माया भ्राया तथा मित्रैरभीष्टैः स्वजनैः परैः ॥ ११९ ॥

विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्म्मतोऽर्थतः ।
 एकस्तु स्वगुणाँल्लोके प्रकाशयति पापकृत् ॥ १२० ॥
 द्वितीयस्तु गुणान् मैत्रीं लोकस्थामपकर्षति ।
 इत्येते दौःसङ्गाः सर्वे यक्ष्णः सन्ततावथ ॥
 पापाचाराः समाख्याता यैर्याप्तमखिलं जगत् ॥ १२१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दौःसहोत्पत्तिसमापनं नाम ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्येष तामसः सर्गो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ १ ॥
 तनयाश्च तथैवाष्टौ पत्न्यः पुत्राश्च ते तथा ।
 कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतः प्रभोः ॥ २ ॥
 प्रादुरासीदथाङ्गेऽस्य कुमारो नीललोहितः ।
 रुरोद सुस्वरं सोऽथ द्रवंश्च द्विजसत्तम ॥ ३ ॥
 किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं प्रत्युवाच ह ।
 नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच जगत्पतिं ॥ ४ ॥
 रुद्रस्त्वं देव नाम्नासि मा रोदीर्घैर्यमावह ।
 एवमुक्तस्ततः सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद ह ॥ ५ ॥

ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः ।
 स्थानानि चैषामष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च वै द्विज ॥ ६ ॥
 भवं सर्व्वं तथेशानं तथा पशुपतिं प्रभुः ।
 भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ ७ ॥
 चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषाञ्चकार ह ।
 सूर्य्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च ॥ ८ ॥
 दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात् ।
 सुवर्च्चना तथैवोमा विकेशी चापरा स्वधा ॥ ९ ॥
 खाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमं ।
 सूर्यादीनां द्विजश्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह ॥ १० ॥
 शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
 स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुतः ॥ ११ ॥
 एवम्प्रकारो रुद्रोऽसौ सती भार्यामविन्दत ।
 दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरं ॥ १२ ॥
 हिमवदुहिता साभूम्नेनायां द्विजसत्तम ।
 तस्या भ्राता तु मैनाकः सखाम्भोधेरनुत्तमः ॥ १३ ॥
 उपयेमे पुनश्चैनामनन्यां भगवान् भवः ।
 देवौ धाताविधातारौ भृगोः स्थातिरसूयत ॥ १४ ॥
 श्रियञ्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य या ।
 आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ॥ १५ ॥
 धाताविधाचोस्ते भार्य्ये तयोर्ज्जातौ सुताबुभौ ।
 प्राणश्चैव मृकण्डुश्च पिता मम महायशः ॥ १६ ॥

मनस्विन्यामहं तस्मात् पुत्रो वेदशिरा मम ।
धूम्रवत्यां समभवत् प्राणस्यापि निबोध मे ॥ १७ ॥
प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ।
अजराश्च तयोः पुत्राः पौत्राश्च बहवोऽभवन् ॥ १८ ॥
पत्नी मरीचेः सम्भूतिः पौर्णमासमसूयत ।
विरजाः पर्वतश्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः ॥ १९ ॥
तयोः पुत्रांस्तु रक्षिष्ये वंशसंकीर्तने द्विज ।
स्मृतिश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा ॥ २० ॥
शिनीबाली कुहुश्चैव राका भानुमती तथा ।
अनुसूया तथैवाचेर्जज्ञे पुत्रानकल्लघान् ॥ २१ ॥
सोमं दुर्व्वाससश्चैव दत्ताचेयश्च योगिनं ।
प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलिस्तत्सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥
पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
कर्दमश्चाव्ववोरश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयं ॥ २३ ॥
क्षमा तु सुषुवे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः ।
क्रतोस्तु सन्नतिर्भार्या बालिखिल्यानसूयत ॥ २४ ॥
षष्टिर्यानि सहस्रानि ऋषीणामूर्ध्वरतसां ।
उज्ज्यायान्तु वशिष्ठस्य सप्ताजायन्त वै सुताः ॥ २५ ॥
रजोगात्रोर्ध्वबाहुश्च सबलश्चानघस्तथा ।
सुतपाः शुक्रद्वयेते सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ २६ ॥
योऽसावग्निरभीमानी ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः ।
तस्मात् खाद्वा सुतान् लेभे चीनुदारौजसो द्विज ॥ २७ ॥

पावकं पवमानञ्च शुचिञ्चापि जलाशिनं ।
 तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशञ्च पञ्च च ॥ २८ ॥
 कथ्यन्ते बहुशश्चैते पिता पुत्रपयञ्च यत् ।
 एवमेकोनपञ्चाशद्गुर्जयाः परिकीर्त्तिताः ॥ २९ ॥
 पितरो ब्रह्मणा सृष्टा ये व्याख्याता मया तव ।
 अग्निस्वाप्ता वर्षिषदोऽनग्रयः सामयश्च ये ॥ ३० ॥
 तेभ्यः स्वधा सुते जप्ते मेनां वै धारिणीं तथा ।
 ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वृद्धसर्गाभिधानो नाम ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

क्रौञ्चकिरवाच ॥

स्वायम्भुवं त्वयाख्यातमेतन्मन्त्रान्तरञ्च यत् ।
 तदहं भगवन् सम्यक् श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां ॥ १ ॥
 मन्वन्तरप्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा ।
 ये च क्षितीशा भगवन् देवेन्द्रश्चैव यस्तथा ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

मन्वन्तराणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
 मानुषेण प्रमाणेन शृणु मन्वन्तरञ्च मे ॥ ३ ॥

त्रिंशत्कोट्यस्तु संख्याताः सहस्राणि च विंशतिः ।
 सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ४ ॥
 मन्वन्तरप्रमाणञ्च इत्येतत् साधिकं विना ।
 अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतं ॥ ५ ॥
 द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च ।
 स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं मनुः स्वारोचिषस्तथा ॥ ६ ॥
 औत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ।
 षडेते मनवोऽतीतास्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७ ॥
 सार्वर्षिः पञ्च रौच्याश्च भौत्याश्चागमिनस्त्वमी ।
 एतेषां विस्तरं भूयो मन्वन्तरपरिग्रहे ॥ ८ ॥
 वक्ष्ये देवानृषींश्चैव यक्षेन्द्राः पितरश्च ये ।
 उत्पत्तिं संपदं ब्रह्मन् श्रूयतामस्य सन्ततिः ॥ ९ ॥
 यश्च तेषामभूत् क्षेपं तत्पुत्राणां महात्मनां ।
 मनोःस्वायम्भुवस्यासन् दश पुत्रास्तु तत्समाः ॥ १० ॥
 यैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ।
 ससमुद्रा करवती प्रतिवर्धं निवेशिता ॥ ११ ॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमाद्ये चेतायुगे तथा ।
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भुवस्य च ॥ १२ ॥
 प्रियव्रतात् प्रजावत्यां वीरात् कन्या व्यजायत ।
 कन्या सा तु महाभागा कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १३ ॥
 कन्ये द्वे दश पुत्रांश्च सम्राट्कुक्षी च ते उभे ।
 तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजापतिसमा दश ॥ १४ ॥

अग्नीध्रो मेधातिथिश्च वपुष्यांश्च तथापरः ।
 ज्योतिष्मान्द्युतिमान् भव्यः सवनः सप्त एव ते ॥ १५ ॥
 प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चत्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् ।
 द्वीपेषु तेन धर्मेण द्वीपांश्चैव निबोध मे ॥ १६ ॥
 जम्बुद्वीपे तथाम्नीर्ध्रं राजानं कृतवान् पिता ।
 सुचद्वीपेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः ॥ १७ ॥
 शाक्यलेस्तु वपुष्मन्तं ज्योतिष्मन्तं कुशाङ्गये ।
 क्रौञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं भव्यं शाकाङ्गयेश्वरं ॥ १८ ॥
 पुष्कराधिपतिश्चापि सवनं कृतवान् सुतं ।
 महावीतो धातकिश्च पुष्कराधिपतेः सुतौ ॥ १९ ॥
 द्विधा कृत्वा तयोर्वर्षं पुष्करः सन्धवेशयत् ।
 भव्यस्य पुत्राः सप्तासन्नामतस्तान्निबोध मे ॥ २० ॥
 जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मनीवकः ।
 कुशोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्रुमः ॥ २१ ॥
 तन्नामकानि वर्षाणि शाकद्वीपे चकार सः ।
 तथा द्युतिमतः सप्त पुत्रास्तांश्च निबोध मे ॥ २२ ॥
 कुशलो मनुगश्चोष्णः प्राकरश्चार्थकारकः ।
 मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तमः परिकीर्तितः ॥ २३ ॥
 तेषां स्वनामधेयानि क्रौञ्चद्वीपे तथाभवन् ।
 ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामाङ्कितानि वै ॥ २४ ॥
 तत्रापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि मे शृणु ।
 उद्भिदं वैणवञ्चैव सुरथं लम्बनं तथा ॥ २५ ॥

धृतिमत् प्राकरञ्चैव कापिलं चापि सप्तमं ।
 वपुष्मतः सुताः सप्त शाल्मलेशस्य चाभवन् ॥ २६ ॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ।
 वैद्युतो मानसश्चैव केतुमान् सप्तमस्तथा ॥ २७ ॥
 तथैव शाल्मलेस्तेषां समनामानि सप्त वै ।
 सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरस्य वै ॥ २८ ॥
 येषां नामाङ्कितैर्वर्षैः प्लक्षद्वीपस्तु सप्तधा ।
 पूर्वं शाकभवं वर्षं शिशिरन्तु सुखोदयं ॥ २९ ॥
 आनन्दश्च शिवश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवन्तथा ।
 प्लक्षद्वीपादिभूतेषु शाकद्वीपान्तिमेषु वै ॥ ३० ॥
 ज्ञेयः पञ्चसु धर्माश्च वर्णाश्रमविभागजः ।
 नित्यः स्वाभाविकश्चैव अहिंसाविधिवर्जितः ॥ ३१ ॥
 पञ्चस्वेतेषु वर्षेषु सर्वसाधारणः स्मृतः ।
 अग्नीध्राय पिता पूर्वं जम्बुद्वीपं ददौ द्विज ॥ ३२ ॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिसमा नव ।
 ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ ३३ ॥
 हविर्वर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थोऽभूदिलाहृतः ।
 वश्यश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यःषष्ठ उच्यते ॥ ३४ ॥
 कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्चश्चाष्टमः स्मृतः ।
 नवमः केतुमालश्च तन्नाम्ना वर्षसंस्थितिः ॥ ३५ ॥
 यानि किंपुरुषास्थानि वर्जयित्वा हिमाक्षयं ।
 तेषां स्वभावतः सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः ॥ ३६ ॥

विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च ।
 धर्माधर्मां न तेष्वास्तां नोत्तमाधममध्यमाः ॥ ३७ ॥
 न वै चतुर्युगावस्था नार्त्तवा ऋतवो न च ।
 अग्नीध्रसूनोर्नाभेस्तु ऋषभोऽभूत्सुतो द्विज ॥ ३८ ॥
 ऋषभाङ्गरतो जज्ञे वीरः पुत्रशतादरः ।
 सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं महाप्राव्राज्यमास्थितः ॥ ३९ ॥
 तपस्तेपे महाभागः पुलहाश्रमसंश्रयः ।
 हिमाच्छं दक्षिणं वर्षं भरताय पिता ददौ ॥ ४० ॥
 तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ।
 भरतस्याप्यभूत्पुत्रः सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ ४१ ॥
 तस्मिन्नाज्यं समावेश्य भरतोऽपि वनं ययौ ।
 एतेषां पुत्रपौत्रैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ४२ ॥
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तु भुक्त्वा स्वायम्भूवेऽन्तरे ।
 एष स्वायम्भुवः सर्गः कथितस्ते द्विजोत्तम ॥ ४३ ॥
 पूर्वमन्वन्तरे सम्यक् किमन्यत् कथयामि ते ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे मन्वन्तरकथनं नाम ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

—→←—

क्रौञ्चकिबवाच ॥

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति द्विज ।
 कियन्ति चैव वर्षाणि तेषां नद्यश्च का मुने ॥ १ ॥

महाभूतप्रमाणञ्च लोकालोकन्तयैव च ।
पर्यासं परिमाणञ्च गतिञ्चन्द्रार्कयोरपि ॥ २ ॥
एतत् प्रब्रूहि मे सर्वं विस्तरेण महामुने ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शतार्द्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नशो द्विज ।
तस्या हि स्थानमखिलं कथयामि शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥
ये ते द्वीपा मया प्रोक्ता जम्बुद्वीपादयो द्विज ।
पुष्करान्ता महाभाग शृण्वेषां विस्तरं पुनः ॥ ५ ॥
द्वीपात्तु द्विगुणो द्वीपो जम्बुः सप्तोऽथ शास्त्रजः ।
कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करद्वीप एव च ॥ ६ ॥
लवणक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलाब्धिभिः ।
द्विगुणैर्द्विगुणैर्वृद्ध्या सर्व्वतः परिवेष्टिताः ॥ ७ ॥
जम्बुद्वीपस्य संस्थानं प्रवक्ष्येऽहं निबोध मे ।
लक्षमेकं योजनानां वृत्तौ विस्तारदैर्घतः ॥ ८ ॥
हिमवान् हेमकूटश्च ऋषभो मेरुरेव च ।
नीलः खेतस्तथा शृङ्गी सप्तास्मिन् वर्षपर्व्वताः ॥ ९ ॥
द्वौ लक्षयोजनायामौ मध्ये तच्च महाचलौ ।
तयोर्दक्षिणतो यौ तु यौ तथोत्तरतो गिरी ॥ १० ॥
दशभिर्दशभिर्न्यूनैः सहस्रैस्तैः परस्परं ।
द्विसाहस्रोद्ध्रयाः सर्व्वे तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ११ ॥
समुद्रान्तःप्रविष्टाश्च षड्भस्मिन् वर्षपर्व्वताः ।
दक्षिणोत्तरतो निम्ना मध्ये तुङ्गायता क्षितिः ॥ १२ ॥

वेद्यङ्गं दक्षिणे चीणि चीणि वर्षाणि चोत्तरे ।
 इलाहृतं तयोर्मध्ये चन्द्रार्द्धाकारवत् स्थितं ॥ १३ ॥
 ततः पूर्व्वेण भद्राश्वं केतुमालञ्च पश्चिमे ।
 इलाहृतस्य मध्ये तु मेरुः कनकपर्व्वतः ॥ १४ ॥
 चतुरसीतिसाहस्रस्तस्योच्छ्रायो महागिरेः ।
 प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तीर्णः शोडशैव तु ॥ १५ ॥
 शरावसंस्थितत्वाच्च द्वाचिंशन्मूर्द्धि विस्तृतः ।
 शुक्लः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथाक्रमं ॥ १६ ॥
 विप्रो वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रियश्च सवर्णमतः ।
 तस्योपरि तथैवाष्टौ पूर्वादिषु यथाक्रमं ॥ १७ ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां तन्मध्ये ब्रह्मणः सभा ।
 योजनानां सहस्राणि चतुर्दश समुच्छ्रिता ॥ १८ ॥
 अयुतोच्छ्रायस्तस्याधस्तथा विष्कम्भपर्व्वतः ।
 प्राच्यादिषु क्रमेणैव मन्दरो गन्धमादनः ॥ १९ ॥
 विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतुपादपशोभिताः ।
 कदम्बो मन्दरे केतुर्जम्बुर्व्वे गन्धमादने ॥ २० ॥
 विपुले च तथाश्वत्यः सुपार्श्वे च वटो महान् ।
 एकादशशतायामा योजनानामिमे नगाः ॥ २१ ॥
 जठरो देवकूटश्च पूर्व्वस्यां दिशि पर्व्वतौ ।
 आनीलनिषधौ प्राप्तौ परस्परनिरन्तरौ ॥ २२ ॥
 निषधः पारिपाचश्च मेरोः पार्श्वे तु पश्चिमे ।
 यथा पूर्व्वौ तथाचैतावानीलनिषधायतौ ॥ २३ ॥

कैलासो हिमवांश्चैव दक्षिणेन महाचलौ ।
 पूर्वपश्चायतावेतावर्मावन्तर्ध्ववस्थितौ ॥ २४ ॥
 शृङ्गवान् जारुधिश्चैव तथैवोत्तरपर्वतौ ।
 यथैव दक्षिणे तद्वदन्तर्वान्तर्ध्ववस्थितौ ॥ २५ ॥
 मर्यादपर्वता ह्येते कथ्यन्तेऽष्टौ द्विजोत्तम ।
 हिमवद्भेमकूटादिपर्वतानां परस्परं ॥ २६ ॥
 नव योजनसाहस्रं प्रागुदम्बच्छिणोत्तरं ।
 मेरोरिलाहते तद्वदन्तरे वै चतुर्द्दिशं ॥ २७ ॥
 फलानि यानि वै जम्बा गन्धमादनपर्वते ।
 गजदेहप्रमाणानि पतन्ति गिरिमूर्धनि ॥ २८ ॥
 तेषां स्त्रावात् प्रभवति स्थाता जम्बूनदीतिवै ।
 यच्च जाम्बूनदं नाम कनकं सम्प्रजायते ॥ २९ ॥
 सा परिक्रम्य वै मेरुं जम्बूमूलं पुनर्नदी ।
 विशति द्विजशार्दूल पीयमाना जनैश्च तैः ॥ ३० ॥
 भद्राश्वेऽश्वशिरा विष्णुर्भारिते कूर्मसंस्थितिः ।
 वराहः केतुमाले च मत्स्यरूपस्तथोत्तरे ॥ ३१ ॥
 तेषु नक्षत्रविन्यासाद्विषयाः समवस्थिताः ।
 चतुर्ध्वपि द्विजश्रेष्ठ ग्रहाभिभवपाठकाः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे भुवनकोषे जम्बूद्वीपवर्णनं नाम ॥ ५० ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शैलषु मन्दराद्येषु चतुर्ध्वेव द्विजोत्तम ।
 वनानि यानि चत्वारि सरांसि च निबोध मे ॥ १ ॥
 पूर्वं चैचरथं नाम दक्षिणे नन्दनं वनं ।
 वैभ्राजं पश्चिमे शैले सावित्रं चोत्तराचले ॥ २ ॥
 अरुणोदं सरः पूर्वं मानसं दक्षिणे तथा ।
 शीतोदं पश्चिमे मेरोर्महाभद्रं तथोत्तरे ॥ ३ ॥
 शीतार्तश्चक्रमुञ्जश्च कुलीरोऽथ सुकङ्कवान् ।
 मणिशैलोऽथ वृषवान् महानीलो भवाचलः ॥ ४ ॥
 सविन्दुर्मन्दरो वेणुस्तामसो निषधस्तथा ।
 देवशैलश्च पूर्व्वेण मन्दरस्य महाचलः ॥ ५ ॥
 त्रिकूटशिखराद्रिश्च कलिङ्गोऽथ पतङ्गकः ।
 रुचकः सानुमांश्चाद्रिस्ताम्रकोऽथ विशाखवान् ॥ ६ ॥
 श्वेतोदरः समूलश्च वसुधारश्च रत्नवान् ।
 एकगृङ्गो महाशैलो राजशैलः पिपाठकः ॥ ७ ॥
 पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः ।
 इत्येते दक्षिणे पार्श्वे मेरोः प्रोक्ता महाचलाः ॥ ८ ॥
 सुरक्षः शिशिराक्षश्च वैदुर्यः कपिलस्तथा ।
 पिञ्जरोऽथ महाभद्रः सुरसः कपिलो मधुः ॥ ९ ॥

अञ्जनः कुक्कुटः कृष्णः पाण्डुरश्चाचलोत्तमः ।
 सहस्रशिखरश्चाद्रिः पारिपाचः सशृङ्गवान् ॥ १० ॥
 पश्चिमेन तथा मेरोर्विस्कम्भात् पश्चिमादृष्टिः ।
 एतेऽचलाः समाख्याताः शृणुष्वान्यांस्तथोत्तरान् ॥ ११ ॥
 शङ्खकूटोऽथ वृषभो हंसनाभस्तथाचलः ।
 कपिलेन्द्रस्तथा शैलः सानुमान् नील एव च ॥ १२ ॥
 स्वर्णशृङ्गी शातशृङ्गी पुष्पको मेघपर्वतः ।
 विरजाक्षो वराहाद्रिर्मयूरो जारुधिस्तथा ॥ १३ ॥
 इत्येते कथिता ब्रह्मन् मरोरुत्तरतो नगाः ।
 एतेषां पर्वतानान्तु द्रोण्योऽतीवमनोहराः ॥ १४ ॥
 वनैरमलपानीयैः सरोभिरुपशोभिताः ।
 तासु पुण्यकृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम ॥ १५ ॥
 एते भौमा द्विजश्रेष्ठ स्वर्गाः स्वर्गगुणाधिकाः ।
 न तासु पुण्यपापानामपूर्वानामुपार्जनं ॥ १६ ॥
 पुण्योपभोगा एवोक्ता देवानामपि तास्वपि ।
 शीतान्ताद्येषु चैतेषु शैलेषु द्विजसत्तम ॥ १७ ॥
 विद्याधराणां यक्षाणां किन्नरोरगरक्षसां ।
 देवानाञ्च महावासा गन्धर्वाणां च शोभनाः ॥ १८ ॥
 महापुण्या मनोवैश्व सदेवोपवनैर्युताः ।
 सरांसि च मनोज्ञानि सर्व्वर्त्तुसुखदोऽनिलः ॥ १९ ॥
 न चैतेषु मनुष्याणां वैमनस्यानि कुचचित् ।
 तदेवं पार्थिवं पद्मं चतुष्पदं मयोदितं ॥ २० ॥

भद्राश्वभारताद्यानि पचान्यस्य चतुर्द्दिशं ।
 भारतं नाम यद्वर्षं दक्षिणेन मयोदितं ॥ २१ ॥
 तत् कर्म्मभूमिर्नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्यपापयोः ।
 एतत् प्रधानं विज्ञेयं यत्र सर्व्वं प्रतिष्ठितं ॥ २२ ॥
 तस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानुष्यनारकावपि ।
 तिर्यक्कमयवाप्यन्यत् नरः प्राप्नोति वै द्विज ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे भुवनकोषे ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

धराधारं जगद्योनिं पदं नारायणस्य च ।
 ततः प्रवृत्ता या देवी गङ्गा क्षिपयगामिनी ॥ १ ॥
 सा प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमम्भसां ।
 ततः सम्बध्यमानार्कं रश्मिसङ्गतिपावनी ॥ २ ॥
 पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्द्वा ततो ययौ ।
 मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती विवर्त्तिता ॥ ३ ॥
 विकीर्त्यमाणसलिला निरालम्बा पपात सा ।
 मन्दराद्येषु पादेषु प्रविभक्तोदका समं ॥ ४ ॥
 चतुर्ध्वपि पपाताम्बुविभिन्नाङ्घ्रिशिलोच्चया ।
 पूर्वाशीतेऽतिविख्याता ययौ चैव रथं वनं ॥ ५ ॥

तत्प्लावयित्वा च ययौ वरुणोदं सरोवरं ।
 शीतान्तश्च गिरिं तस्मात्ततश्चान्यान्गिरीन्क्रमात् ॥ ६ ॥
 गत्वा भुवं समासाद्य भद्राश्चाज्जखधिं गता ।
 तथैवालकनन्दास्थं दक्षिणे गन्धमादने ॥ ७ ॥
 मेरुपादवनं गत्वा नन्दनं देवनन्दनं ।
 मानसञ्च महावेगात् प्लावयित्वा सरोवरं ॥ ८ ॥
 आसाद्य शैलराजानं रम्यं हि शिखरन्तथा ।
 तस्माच्च पर्वतान् सर्वान् दक्षिणोपक्रमोदितान् ॥ ९ ॥
 तान् प्लावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिं ।
 दधार तच्च तां शम्भुर्न मुमोच वृषध्वजः ॥ १० ॥
 भगीरथेनोपवासैः स्तुत्या चाराधितो विभुः ।
 तच्च मुक्ता च शर्वेण सप्तधा दक्षिणोदधिं ॥ ११ ॥
 प्रविवेश चिधा प्राच्यां प्लावयन्ती महानदी ।
 भगीरथरथस्यानु स्त्रोतसैकेन दक्षिणां ॥ १२ ॥
 तथैव पश्चिमे पादे विपुले सा महानदी ।
 स्वरक्षुरिति विख्याता वैभ्राजं साचलं ययौ ॥ १३ ॥
 शीतोदञ्च सरस्तस्मात् प्लावयन्ती महानदी ।
 स्वरक्षुः पर्वतं प्राप्ता ततश्च त्रिशिखं गता ॥ १४ ॥
 तस्मात् क्रमेण चाद्रीणां शिखरेषु निपत्य सा ।
 केतुमालं समासाद्य प्रविष्टा लवणोदधिं ॥ १५ ॥
 सुपार्श्वन्तु तथैवाद्रिं मेरुपादं हि सा गता ।
 तच्च सोमेति विख्याता सा ययौ सवितुर्वनं ॥ १६ ॥

तत्पावयन्ती संप्राप्ता महाभद्रं सरोवरं ।
 ततश्च शङ्खकूटं सा प्रयाता वै महानदी ॥ १७ ॥
 तस्माच्च वृषभादीन् सा क्रमात् प्राप्य शिलोच्चयान् ।
 महार्णवमनुप्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान् कुरून् ॥ १८ ॥
 एवमेषा मया गङ्गा कथिता ते द्विजर्षभ ।
 जम्बुद्वीपनिवेशाच्च वर्षाणि च यथातथं ॥ १९ ॥
 वसन्ति तेषु सर्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु ।
 सुखप्राया निरातङ्का न्यूनतोत्कर्षवर्जिताः ॥ २० ॥
 नवस्वपि च वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ।
 एकैकस्मिंस्तदा देशे नद्यश्चाद्रिविनिहताः ॥ २१ ॥
 यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ द्विजोत्तम ।
 तेषु द्विदानि तोयानि मेघवार्थ्यं च भारते ॥ २२ ॥
 वार्षी स्वाभाविकी देश्या तोयोत्या मानसी तथा ।
 कर्मजा च नृणां सिद्धिर्वर्षेर्ध्वं तेषु चाष्टसु ॥ २३ ॥
 कामप्रदेभ्यो वृक्षेभ्यो वार्षी सिद्धिः स्वभावजा ।
 स्वाभाविकी समाख्याता तृप्तिर्देश्या च दैशिकी ॥ २४ ॥
 अर्पां सौक्ष्माच्च तोयात्या ध्यानोपेता च मानसी ।
 उपासनादिकार्यास्तु धर्मजा सायुदाहृता ॥ २५ ॥
 न चैतेषु युगावस्था नाधयो व्याधयो न च ।
 पुण्यापुण्यसमारम्भो नैव तेषु द्विजोत्तम ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गङ्गावतारो नाम ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

कौटुकिरवाच ॥

भगवन् कथितन्वेतज्जम्बुद्वीपं समासतः ।
 यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुण्यदं ॥ १ ॥
 पापाय वा महाभाग वर्ज्जयित्वा तु भारतं ।
 इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यञ्चान्तश्च गम्यते ॥ २ ॥
 न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधीयते ।
 तस्माद्विस्तरशो ब्रह्मन् ममैतद्भारतं वद ॥ ३ ॥
 ये चास्य भेदा यावन्तो यथावत् स्थितिरेव च ।
 वर्षोऽयं द्विजशार्ङ्गस्य ये चास्मिन् देशपर्वताः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध मे ।
 समुद्रान्तरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परं ॥ ५ ॥
 इन्द्रद्वीपः कशेरूमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ।
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वो वारुणस्तथा ॥ ६ ॥
 अयन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंहतः ।
 योजनानां सहस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥ ७ ॥
 पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनास्तथा ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थिता द्विज ॥ ८ ॥
 इज्याध्यायवणिज्याद्यैः कर्मभिः कृतपावनाः ।
 तेषां संव्यवहारश्च एभिः कर्मभिरिष्यते ॥ ९ ॥

स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च वै तदा ।
 महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्वक्षपर्वतः ॥ १० ॥
 विन्ध्यश्च पारिपाञ्च सप्तैवाच कुलाचलाः ।
 तेषां सहस्रशश्चान्ये भूधरा ये समीपगाः ॥ ११ ॥
 विस्तारोऽयिणो रम्या विपुलाश्चाच सानवः ।
 कोलाहलः सवैभ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः ॥ १२ ॥
 वातस्वनो वैद्युतश्च मैनाकः स्वरसस्तथा ।
 तुङ्गप्रस्थो नागगिरी रोचनः पाण्डुराचलः ॥ १३ ॥
 पुष्पो गिरिर्दुर्जयन्तो रैवतोऽर्जुन एव च ।
 ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतस्मरः ॥ १४ ॥
 श्रीपर्वतश्च कोरश्च शतशोऽन्ये च पर्वताः ।
 तैर्विभिन्ना जनपदा क्लृप्ताश्चार्याश्च भागशः ॥ १५ ॥
 तैः पीयन्ते सरित्श्रेष्ठा यास्ताः सम्यङ्निबोध मे ।
 गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापरा ॥ १६ ॥
 यमुना च शतद्रुश्च वितस्तेरावती कुहुः ।
 गोमती धूतपापा च बाहुदा सदृशदती ॥ १७ ॥
 विपासा देविका रंक्षुर्निश्चीरा गण्डकी तथा ।
 कौशिकी चापगा विप्र हिमवत्पादनिःसृताः ॥ १८ ॥
 वेदस्मृतिर्वेदवती वृषणी सिन्धुरेव च ।
 वेङ्गवा सानन्दनी चैव सदानीरा मही तथा ॥ १९ ॥
 पारा चर्मन्वती नूपी विदिशा वेचवत्यपि ।
 शिप्रा ह्यवर्णी च तथा पारिपाचाश्रयाः स्मृताः ॥ २० ॥

शोणो महानदश्चैव नर्मदा सुरथा ऽद्रिजा ।
 मन्दाकिनी दशाक्षी च चिचकूटा तथापरा ॥ २१ ॥
 चिचोत्पला सतमसा करमोदा पिशाचिका ।
 तथान्या पिप्पलिश्रोणिर्विपाशा वज्रुला नदी ॥ २२ ॥
 सुमेरुजा शुक्तिमती शकुली चिदिवाक्रमुः ।
 स्कन्धपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी ॥ २३ ॥
 शिप्रा पयोष्णी निर्बिन्धा तापी सनिषधावती ।
 वेण्वा वैतरणी चैव सिनीवाली कुमुद्वती ॥ २४ ॥
 करतोया महागौरी दुर्गा चान्तःशिरा तथा ।
 बिन्धपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ २५ ॥
 गोदावरी भीमरथा कृष्णा वेण्वा तथापरा ।
 तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाङ्मा कावेर्यथापगा ॥ २६ ॥
 बिन्धपादविनिष्क्रान्ता* इत्येताः सरिदुत्तमाः ।
 कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा सूत्पलावती ॥ २७ ॥
 मलयाद्रिसमुद्भूता नद्यः शीतजलास्त्विमाः ।
 पितृसोमर्षिकुल्या च इक्षुका चिदिवा च या ॥ २८ ॥
 लाङ्गुलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ।
 ऋषिकुल्या कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी ॥ २९ ॥
 कृपा पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ।
 सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गाः समुद्रगाः ॥ ३० ॥

* सप्तपादविनिष्क्रान्ता इति पाठान्तरः ।

विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापहराः स्मृताः ।
 अन्याः सहस्रशश्चोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजन्तम ॥ ३१ ॥
 प्रावृट्कालवहाः सन्ति सदाकालवहाश्च याः ।
 मत्स्याश्चकूटाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ ३२ ॥
 अथर्वाश्चार्कलिङ्गाश्च मलकाश्च एकैः सह ।
 मध्यदेश्या जनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
 सद्यस्य चोत्तरे यास्तु यत्र गोदावरी नदी ।
 पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३४ ॥
 गोवर्द्धनं पुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ।
 वाङ्गीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥ ३५ ॥
 अपरान्ताश्च शूद्राश्च पल्लवाश्चर्मखण्डिकाः ।
 गान्धारा गबलाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ ३६ ॥
 शतद्रुजाः कलिङ्गाश्च पारदा हारभूषिकाः ।
 माठरा बहुभद्राश्च कैकेया दशमालिकाः ॥ ३७ ॥
 क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ।
 काम्बोजा दरदाश्चैव बर्बरा हर्षवर्द्धनाः ॥ ३८ ॥
 चीनाश्चैव तु खाराश्च बहुला बाह्यतोन्तराः ।
 आचेयाश्च भरद्वाजाः पुष्कलाश्च कुशेरुकाः ॥ ३९ ॥
 लम्पाकाः शूलकाराश्च चुलिका जागुडैः सह ।
 औपधाश्चानिमद्राश्च किरातानाञ्च जातयः ॥ ४० ॥
 तामसा हंसमार्गाश्च काश्मीरास्तुङ्गनास्तथा ।
 शूलिकाः कुडकाश्चैव ऊर्मा दूर्वास्तथैव च ॥ ४१ ॥

एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोध मे ।
 अध्रारका मुदकरा अन्तर्गिर्या बहिर्गिराः ॥ ४२ ॥
 तथा प्रवङ्गा रङ्गेया मानदा मानवर्त्तिकाः ।
 ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवा ज्ञेयमल्लकाः ॥ ४३ ॥
 प्राग्ज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ।
 मल्ला मगधगोमन्ताः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ ४४ ॥
 अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः ।
 पुण्ड्राश्च केवलाश्चैव गोलाङ्गूलास्तथैव च ॥ ४५ ॥
 शैलूषा मूषिकाश्चैव कुसुमा नाम वासकाः ।
 महाराष्ट्रा माहिषका कलिङ्गाश्चैव सर्व्वशः ॥ ४६ ॥
 आभीराः सह वैशिका आठक्याः श्वराश्च ये ।
 पुलिन्दा विन्ध्यमौलेया वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ ४७ ॥
 पौरिका मौलिकाश्चैव अश्लका भोगवर्द्धनाः ।
 नैषिकाः कुन्तला अन्धा उद्भिदा वनदारकाः ॥ ४८ ॥
 दक्षिणात्यास्त्वमी देशा अपरान्तान् निबोध मे ।
 सूर्यारकाः कालिवला दुर्गाश्चानीकटैः सह ॥ ४९ ॥
 पुलिन्दाश्च सुमीनाश्च रूपपाः स्वापदैः सह ।
 तथा कुरुमिनश्चैव सर्व्वे चैव कठाक्षराः ॥ ५० ॥
 नासिकावाश्च ये चान्ये येचैवोत्तरनर्मदाः ।
 भीरुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैरपि ॥ ५१ ॥
 काश्मीराश्च सुराष्ट्राश्च अवन्त्याश्चार्बुदैः सह ।
 इत्येते ह्यपरान्ताश्च शृणु विन्धनिवासिनः ॥ ५२ ॥

सरजाश्च करुषाश्च केरलाश्चोत्कलैः सह ।
 उत्तमर्षा दशर्षाश्च भोज्याः किष्किन्धकैः सह ॥ ५३ ॥
 तोशलाः कोशलाश्चैव चैपुरा वैदिशस्तथा ।
 तुम्बुरास्तुम्बुलाश्चैव पटवो नैषधैः सह ॥ ५४ ॥
 अन्नजास्तुष्टिकाराश्च वीरहोषा ह्यवन्तयः ।
 एते जनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५५ ॥
 अतो देशान् प्रवक्ष्यामि पर्वताग्रयिणश्च ये ।
 नीहारा हंसमार्गाश्च कुरवो गुर्गणाः खसाः ॥ ५६ ॥
 कुन्तप्रावरणाश्चैव ऊर्षा दाव्याः सकृषकाः ।
 चिगर्ता गालवाश्चैव किरातास्तामसैः सह ॥ ५७ ॥
 कृतचेतादिकश्चात्र चतुर्युगकृतो विधिः ।
 एतत्तु भारतं वर्षं चतुःसंस्थानसंस्थितं ॥ ५८ ॥
 दक्षिणापरतो ह्यस्य पूर्व्वेण च महोदधिः ।
 हिमवानुत्तरेणास्य कार्मुकस्य यथा गुणः ॥ ५९ ॥
 तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वबीजं द्विजोत्तम ।
 ब्रह्मत्वममरेशत्वं देवत्वं मरुतस्तथा ॥ ६० ॥
 मृगपश्वप्सरयोनिस्तद्वत्सर्व्वं सरीसृपाः ।
 स्थावराणाञ्च सर्व्वेषामितो ब्रह्मन् शुभाशुभैः ॥ ६१ ॥
 प्रयाति कर्मभूर्ब्रह्मन् नान्या लोकेषु विद्यते ।
 देवानामपि विप्रर्षे सदा एष मनोरथः ॥ ६२ ॥
 अपि मानुष्यमाप्स्यामो देवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ ।
 मनुष्यः कुरुते तत्तु यन्न शक्यं सुरासुरैः ॥ ६३ ॥

तत्कर्मनिगङ्गस्तैः स्वकर्मस्थापनोत्सुकैः ।
न किञ्चित् क्रियते कर्म सुखलेशोपटङ्गितैः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नद्यादिवर्णनो नाम ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

क्रीडुकिरवाच ॥

भगवन् कथितं सम्यक् भवता भारतं मम ।
सरितः पर्वता देशा ये च तत्र वसन्ति वै ॥ १ ॥
किन्तु कूर्मस्त्वया पूर्वं भारते भगवान् हरिः ।
कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥
कथं स संस्थितो देवः कूर्मरूपी जनार्दनः ।
शुभाशुभं मनुष्याणां व्यज्यते च ततः कथं ॥
यथामुखं यथापादन्तस्य तद्ब्रूह्यशेषतः ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

प्राङ्मुखो भगवान् देवः कूर्मरूपी व्यवस्थितः ।
आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिमं द्विज ॥ ४ ॥
नवधा संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समन्ततः ।
विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ये सम्यक् तान्निबोध मे ॥ ५ ॥
वेदमन्त्रा विमाखड्ब्याः शाल्वनीपास्तथा शकाः ।
उज्जिहानास्तथा वत्स घोषसंस्थास्तथा खशाः ॥ ६ ॥

मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाधुराः ।
 धर्म्मारण्या ज्योतिषिका गौरग्रीवा गुडाश्मकाः ॥ ७ ॥
 वैदेहकाः सपाञ्चालाः संकेताः कङ्कमारुताः ।
 कालकोटिसपाषण्डाः पारिपाचनिवासिनः ॥ ८ ॥
 कापिङ्गलाः कुरूर्वाह्यस्तथैवोडुम्बरा जनाः ।
 गजाङ्घ्र्याश्च कूर्म्मस्य जलमध्यनिवासिनः ॥ ९ ॥
 कृत्तिका रोहिणी सौम्या गतेषां मध्यवासिनां ।
 नक्षत्रचितयं विप्र शुभाशुभविपाटकं ॥ १० ॥
 वृषध्वजोऽञ्जनश्चैव जम्बाख्यो मानवाचलः ।
 सूर्पकर्म्मो व्याघ्रमुखः खर्म्मकः कर्क्वटाशनः ॥ ११ ॥
 तथा चन्द्रेश्वराश्चैव खशाश्च मगधास्तथा ।
 गिरयो मैथिलाः शुभ्रास्तथा वदनदन्तुराः ॥ १२ ॥
 प्राग्ज्योतिषाः सलौहित्याः सामुद्राः पुरुषादकाः ।
 पूष्णोत्कटो भद्रगौरस्तथोदयगिरिर्द्विज ॥ १३ ॥
 कशाया मेखलामुष्टास्तामलितैकपादपाः ।
 वर्द्धमानाः कोशलाश्च मुखे कूर्म्मस्य संस्थिताः ॥ १४ ॥
 रौद्रः पुनर्वसुः पुष्यो नक्षत्रचितयं मुखे ।
 पादे तु दक्षिणे देशाः क्रोष्टुके वदतः शृणु ॥ १५ ॥
 कलिङ्गवङ्गजठराः कोशला मृषिकास्तथा ।
 चेदयश्चोर्ध्वकर्म्माश्च मत्स्याद्या विन्ध्यवासिनः ॥ १६ ॥
 विदर्भा नारिकेलाश्च धर्म्मदीपास्तथैलिकाः ।
 व्याघ्रग्रीवा महाग्रीवास्त्रैपुराः श्मश्रुधारिणः ॥ १७ ॥

कैस्किन्धा हैमकूटाश्च निषधाः कटकस्थलाः ।
 दशार्माहारिकां नग्ना निषादाः काकुलालकाः ॥ १८ ॥
 तथैव पर्माश्वराः पादे वै पूर्वदक्षिणे ।
 अश्लेषर्क्षं तथा पैत्र्यं फाल्गुण्यः प्रथमास्तथा ॥ १९ ॥
 नक्षत्रचितयं पादमाश्रितं पूर्वदक्षिणं ।
 लङ्का कालाजिनाश्चैव शैलिका निकटास्तथा ॥ २० ॥
 महेन्द्रमलयाद्रौ च दर्दुरे च वसन्ति ये ।
 कर्कोटकवने ये च भृगुकच्छाः सकोङ्कना ॥ २१ ॥
 सर्वाश्चैव तथाभीरा वेण्यास्तीरनिवासिनः ।
 अवन्तयो दासपुरास्तथैवाकणिनो जनाः ॥ २२ ॥
 महाराष्ट्राः सकर्माटा गोनर्द्धाश्चिकूटकाः ।
 चोलाः कोलगिराश्चैव क्रौञ्चद्वीपजटाधराः ॥ २३ ॥
 कावेरी ऋष्यमूकस्था नासिक्याश्चैव ये जनाः ।
 शङ्खसुक्त्यादिवैदूर्यशैलग्रान्तचराश्च ये ॥ २४ ॥
 तथा वारिचराः कोलाः चर्मपट्टनिवासिनः ।
 गणवाह्याः पराः कृष्णाद्वीपवासनिवासिनः ॥ २५ ॥
 सूर्याद्रौ कुमुदाद्रौ च ते वसन्ति तथा जनाः ।
 औखावनाः सपिशिकास्तथा ये कर्मनायकाः ॥ २६ ॥
 दक्षिणाः कौरुषा ये च ऋषिकास्तापसाग्रमाः ।
 ऋषभाः सिंहलाश्चैव तथा काञ्चीनिवासिनः ॥ २७ ॥
 तिलङ्गा कुञ्जरदरीकच्छवासाश्च ये जनाः ।
 ताम्रपर्णी तथा कुक्षिरिति कूर्मस्य दक्षिणः ॥ २८ ॥

फाल्गुण्यश्चोत्तरा हस्ता चित्रा चर्चयं द्विज ।
 कूर्मस्य दक्षिणे कुक्षौ वाह्यपादस्तथापरं ॥ २९ ॥
 काम्बोजाः पञ्चवाश्चैव तथैव वडवामुखाः ।
 तथा च सिन्धुसौवीराः सानर्त्ता वनितामुखाः ॥ ३० ॥
 द्रावणाः सार्गिगाः शूद्राः कर्म्मप्राधेयवर्ष्वाः ।
 किराताः पारदाः पाण्ड्यास्तथा पारशवाः कलाः ॥ ३१ ॥
 धूर्त्तका हैमगिरिकाः सिन्धुकालकवैरताः ।
 सौराष्ट्रा दरदाश्चैव द्राविडाश्च महार्णवाः ॥ ३२ ॥
 एते जनपदाः पादे स्थिता वै दक्षिणेऽपरे ।
 स्वात्यो विशाखा मैत्रश्च नक्षत्रचयमेव च ॥ ३३ ॥
 मणिमेघः क्षुराद्रिश्च खञ्जनोऽस्तगिरिस्तथा ।
 अपरान्तिका हैहयाश्च शान्तिका विप्रशस्तकाः ॥ ३४ ॥
 कोकङ्कणाः पञ्चदका वमना ह्यवरा स्तथा ।
 तारक्षुरा ह्यङ्गुतकाः शर्कराः शास्त्रवेश्मकाः ॥ ३५ ॥
 गुरुस्वराः फल्गुणका वेणुमत्याश्च ये जनाः ।
 तथा फल्गुलुका घोरा गुरुहाश्च कलास्तथा ॥ ३६ ॥
 एकेक्षणा वाजिकेशा दीर्घग्रीवाः सचूलिकाः ।
 अश्वकेशास्तथा पुच्छे जनाः कूर्मस्य संस्थिताः ॥ ३७ ॥
 ऐन्द्रमूलन्तथाषाढा नक्षत्रचयमेव च ।
 माण्डव्याश्चण्डखाराश्च अश्वकालनतास्तथा ॥ ३८ ॥
 कुन्धतालडहाश्चैव स्त्रीवाह्या बालिकास्तथा ।
 नृसिंहा वेणुमत्याश्च वलावस्थास्तथापरे ॥ ३९ ॥

धर्मवद्वास्तथालूका उरुकर्मस्थिता जनाः ।
 वामपादे जनाः पार्श्वे स्थिताः कूर्मस्य भागुरे ॥ ४० ॥
 आषाढाश्रवणे चैव धनिष्ठा यत्र संस्थिता ।
 कैलासो हिमवांश्चैव धनुष्मान् वसुमांस्तथा ॥ ४१ ॥
 क्रौञ्चाः कुरुवकाश्चैव क्षुद्रवीणाश्च ये जनाः ।
 रसालयाः सकैकेया भोगप्रस्थाः सयामुनाः ॥ ४२ ॥
 अन्तर्दीपास्त्रिगर्ताश्च अग्नीज्याः सार्दना जनाः ।
 तथैवाश्वमुखाः प्राप्ताश्विविडाः केशधारिणः ॥ ४३ ॥
 दासेरका वाटधानाः श्वधानास्तथैव च ।
 पुष्कलाधमकैरातास्तथा तक्षशिलाश्रयाः ॥ ४४ ॥
 अम्बाला मालवा मद्रा वेणुकाः सवदन्तिकाः ।
 पिङ्गला मानकलहा ह्यणाः कोहलकास्तथा ॥ ४५ ॥
 माण्डव्या भूतियुवकाः शातका हेमतारकाः ।
 यशोमत्याः सगान्धाराः खरसागरराशयः ॥ ४६ ॥
 यौधेया दासमेयाश्च राजन्याः श्यामकास्तथा ।
 क्षेमधूर्ताश्च कूर्मस्य वामकुक्षिमुपाश्रिताः ॥ ४७ ॥
 वारुणश्चात्र नक्षत्रं तत्र प्रौष्ठपदाद्वयं ।
 येन किन्नरराज्यञ्च प्रशुपालं सकीचकं ॥ ४८ ॥
 काश्मीरकं तथा राष्ट्रमभिसारजनस्तथा ।
 दवदास्त्वङ्गनाश्चैव कुलटा वनराष्ट्रकाः ॥ ४९ ॥
 सैरिष्ठा ब्रह्मपुरकास्तथैव वनवाह्यकाः ।
 किरातकौशिकानन्दा जनाः पञ्चवल्लोलनाः ॥ ५० ॥

दारवादा मरकाश्चैव कुरटाश्चान्नदारकाः ।
 एकपादाः खशा घोषाः स्वर्गभौमानवद्यकाः ॥ ५१ ॥
 तथा सयवना हिङ्गाश्चीरप्रावरणाश्च ये ।
 चिनेषाः पौरवाश्चैव गन्धर्वाश्च द्विजोत्तम ॥ ५२ ॥
 पूर्वोत्तरन्तु कूर्मस्य पादमेते समाश्रिताः ।
 रेवत्याश्चाश्विदैवत्यं याम्यश्चर्क्षमिति चयं ॥ ५३ ॥
 तत्र पादे समास्थातं पाकाय मुनिसत्तम ।
 देशेष्वेतेषु चैतानि नक्षत्राण्यपि वै द्विज ॥ ५४ ॥
 एतत्पीडा अमी देशाः पीडयन्ते ये क्रमोदिताः ।
 यान्ति चाभ्युदयं विप्र ग्रहैः सम्यगवस्थितैः ॥ ५५ ॥
 यस्यर्क्षस्य पतिर्यो वै ग्रहस्तद्भावितो भयं ।
 तद्देशस्य मुनिश्रेष्ठ तदुत्कर्षं शुभागमः ॥ ५६ ॥
 प्रत्येकं देशसामान्यं नक्षत्रग्रहसम्भवं ।
 भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम ॥ ५७ ॥
 स्वर्क्षैरशोभनैर्जन्तोः सामान्यमिति भीतिदं ।
 ग्रहैर्भवति पीडोत्थमल्पायासमशोभनं ॥ ५८ ॥
 तथैव शोभनः पाको दुःस्थितैश्च तथा ग्रहैः ।
 अल्पोपकाराय नृणां देशैश्चात्मनो बुधैः ॥ ५९ ॥
 द्रव्ये गोष्ठेऽथ भृत्येषु सुहृत्सु तनयेषु वा ।
 भार्यायाश्च ग्रहे दुस्थे भयं पुण्यवतां नृणां ॥ ६० ॥
 आत्मन्यथाल्पपुण्यानां सर्व्वचैवातिपापिनां ।
 नैकचापि ह्यपापानां भयमस्ति कदाचन ॥ ६१ ॥

दिग्देशजनसामान्यं नृपसामान्यमात्सजं ।
 नक्षत्रग्रहसामान्यं नरो भुङ्क्ते शुभाशुभं ॥ ६२ ॥
 परस्पराभिरक्षा च ग्रहादौस्थेन जायते ।
 एतेभ्य एव विप्रेन्द्र शुभहानिस्तथाशुभैः ॥ ६३ ॥
 यदेतत्कूर्मसंस्थानं नक्षत्रेषु मयोदितं ।
 एतत्तु देशसामान्यमशुभं शुभमेव च ॥ ६४ ॥
 तस्माद्विज्ञाय देशर्चं ग्रहपीडान्तथात्मनः ।
 कुर्वीत शान्तिं मेधावी लोकवादांश्च सत्तम ॥ ६५ ॥
 आकाशदेवतानाञ्च दैत्यादीनाञ्च दौर्हृदाः ।
 पृथ्व्यां पतन्ति ते लोके लोकवादा इति श्रुताः ॥ ६६ ॥
 तां तथैव बुधः कुर्यात् लोकवादान्न हापयेत् ।
 तेषान्तत्करणाद्गृणां युक्तो दुष्टागमक्षयः ॥ ६७ ॥
 शुभोदयं ग्रहानिञ्च पापानां द्विजसत्तम ।
 प्रज्ञाहानिं प्रकुर्युस्ते द्रव्यादीनाञ्च कुर्वते ॥ ६८ ॥
 तस्माच्छान्तिपरः प्राज्ञो लोकवादरतस्तथा ।
 लोकवादांश्च शान्तीञ्च ग्रहपीडासु कारयेत् ॥ ६९ ॥
 अद्रोहानुपवासांश्च शक्तं चैत्यादिवन्दनं ।
 जपं होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादिवर्जनं ॥ ७० ॥
 अद्रोहः सर्वभूतेषु मैत्रीं कुर्याच्च पण्डितः ।
 वर्जयेदसतीं वाचमतिवादांस्तथैव च ॥ ७१ ॥
 ग्रहपूजाञ्च कुर्वीत सर्वपीडासु मानवः ।
 एवं शाम्यन्त्यशेषाणि घोरानि द्विजसत्तम ॥ ७२ ॥

प्रयतानां मनुष्याणां ग्रहर्क्षोत्थान्यशेषतः ।
 एष कूर्मो मया स्थातो भारते भगवान् विभुः ॥ ७३ ॥
 नारायणो ह्यचिन्तात्मा यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ।
 तच्च देवाःस्थिताः सर्वे प्रतिनक्षत्रसंश्रयाः ॥ ७४ ॥
 तथा मध्ये हुतवहः पृथ्वी सोमश्च वै द्विज ।
 मेषादयस्त्रयो मध्ये मुखे द्वौ मिथुनादिकौ ॥ ७५ ॥
 प्राग्दक्षिणे तथा पादे कर्किसिंहौ व्यवस्थितौ ।
 सिंहकन्यातुलाश्चैव कुक्षौ राशिचयं स्थितं ॥ ७६ ॥
 तुलाय वृश्चिकश्चोभौ पादे दक्षिणपश्चिमे ।
 पृष्ठे च वृश्चिकेनैव सह धन्वी व्यवस्थितः ॥ ७७ ॥
 वायव्ये चास्य वै पादे धनुर्ग्राहादिकं चयं ।
 कुम्भमीनौ तथैवास्य उत्तरां कुक्षिमाश्रितौ ॥ ७८ ॥
 मीनमेघौ द्विजश्रेष्ठ पादे पूर्वोत्तरे स्थितौ ।
 कूर्मो देशस्तथर्क्षाणि देशेष्वेतेषु वै द्विज ॥ ७९ ॥
 राशयश्च तथर्क्षेषु ग्रहराशिष्ववस्थिताः ।
 तस्माद्ग्रहर्क्षपीडासु देशपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ८० ॥
 तच्च स्नात्वा प्रकुर्वीत दानहोमादिकं विधिं ।
 स एष वैष्णवः पादो ब्रह्मा मध्ये ग्रहस्य यः ॥ ८१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कूर्मनिवेशो नाम ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु भारतं वर्षं यथावत् कथितं मुने ।
 कृतं चेता द्वापरञ्च तथातिथ्यचतुष्टयं ॥ १ ॥
 अथैवैतद्युगानान्तु चातुर्वर्ष्योऽथ वै द्विज ।
 चत्वारि चीणि द्वे चैव तथैकञ्च शरच्छतं ॥ २ ॥
 जीवन्त्यत्र नरा ब्रह्मन् कृतचेतादिके क्रमात् ।
 देवकूटस्य पूर्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
 पूर्वस्य यत् स्थितं वर्षं भद्राश्वं तन्निबोध मे ।
 श्वेतपर्माश्च नीलश्च शैवालश्चाचलोत्तमः ॥ ४ ॥
 कौरञ्चः पर्माशालाग्रः पञ्चैते तु कुलाचलाः ।
 तेषां प्रसूतिरन्ये ये बहवः क्षुद्रपर्वताः ॥ ५ ॥
 तैर्विंशति जनपदा नानारूपाः सहस्रशः ।
 ततः कुमुदसंकाशाः शुद्धसानुसमंगलाः ॥ ६ ॥
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 शीता शंखावती भद्रा चक्रावर्त्तादिकास्तथा ॥ ७ ॥
 नद्योऽथ बह्व्यो विस्तीर्णाः शीततोयौघवाहिकाः ।
 अथ वर्षे नराः शङ्खुशुद्धहेमसमप्रभाः ॥ ८ ॥
 दिव्यसङ्गमिनः पुण्या दशवर्षशतायुषः ।
 अधमोत्तमौ न तेषु स्तः सर्वे ते समदर्शनाः ॥ ९ ॥

तितिच्चादिभिरष्ठाभिः प्रकृत्या ते गुणैर्युताः ।
 तच्चाप्यश्वशिरा देवश्चतुर्बाहुर्जनाह्ननः ॥ १० ॥
 शिरोहृदयमेढ्राङ्घ्रिहस्तैश्चाक्षिचयान्वितः ।
 तस्याप्यथैवं विषया विज्ञेया जगतः प्रभोः ॥ ११ ॥
 केतुमालमतो वर्षं निबोध मम पश्चिमं ।
 विशालः कम्बलः कृष्णो जयन्तो हरिपर्वतः ॥ १२ ॥
 विशोको वर्द्धमानश्च सप्तैते कुलपर्वताः ।
 अन्ये सहस्रशः शैला येषु लोकगणः स्थितः ॥ १३ ॥
 मौलयस्ते महाकायाः शाकपोतकरम्भकाः ।
 अङ्गुलप्रमुखाश्चापि वसन्ति शतशो जनाः ॥ १४ ॥
 ये पिवन्ति महानद्यो वञ्चुं श्यामां स्वकम्बलां ।
 अमोघां कामिनीं श्यामां तथैवान्याः सहस्रशः ॥ १५ ॥
 अचाप्यायुः समं पूर्वैरचापि भगवान् हरिः ।
 वराहरूपी पादास्यहृत्पृष्ठपार्श्वतस्तथा ॥ १६ ॥
 चिनक्षत्रयुते देशे नक्षत्राणि शुभानि च ।
 इत्येतत् केतुमालन्ते कथितं मुनिसत्तम ॥ १७ ॥
 अतःपरं कुरुन् वक्ष्ये निबोधेह ममोत्तरान् ।
 तच्च वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः ॥ १८ ॥
 वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ।
 सर्व्वकामप्रदास्ते हि सर्व्वकामफलप्रदाः ॥ १९ ॥
 भूमिर्मणिमयी वायुः सुगन्धः सर्व्वदा सुखः ।
 जायन्ते मानवास्तच्च देवलोकपरिच्युताः ॥ २० ॥

मिथुनानि प्रसूयन्ते समकालस्थितानि वै ।
 अन्योन्यमनुरक्तानि चक्रवाकोपमानि च ॥ २१ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि तेषां सार्धानि वै स्थितिः ।
 चन्द्रकान्तश्च शैलेन्द्रः सूर्यकान्तस्तथापरः ॥ २२ ॥
 तस्मिन् कुलाचलौ वर्षे तन्मध्ये च महानदी ।
 भद्रसोमा प्रयात्युर्व्यां पुण्यामलजलौघिनी ॥ २३ ॥
 सहस्रशस्तयैवान्या नद्यो वर्षेऽपि चोत्तरे ।
 तथान्याः क्षीरवाहिन्यो घृतवाहिन्य एव च ॥ २४ ॥
 दध्नी ह्रदास्तथा तच तथान्ये चानुपर्वताः ।
 अमृतास्वादकल्पानि फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥
 वनेषु तेषु वर्षेषु शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तचापि भगवान् विष्णुः प्राक्शिरा मत्सरूपवान् ॥ २६ ॥
 विभक्तो नवधा विप्र नक्षत्राणां चयं चयं ।
 दिशस्तथापि नवधा विभक्ता मुनिसत्तम ॥ २७ ॥
 चन्द्रदीपः समुद्रे च भद्रदीपस्तथापरः ।
 तचापि पुण्यो विख्यातः समुद्रान्तर्महामुने ॥ २८ ॥
 इत्येतत् कथितं ब्रह्मन् कुरुवर्षं मयोत्तरं ।
 शृणु किंपुषादीनि वर्षाणि गदतो मम ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे उत्तरकण्वकथनं । ५९ ।

षष्ठितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

यत्तु किम्पुरुषं वर्षं तत्प्रवक्ष्याम्यहं द्विज ।
 यचायुर्दशसाहस्रं पुरुषाणां वपुष्मतां ॥ १ ॥
 अनामया क्षाशोकाश्च नरा यच तथा स्त्रियः ।
 पुंश्चः षण्डश्च तत्रोक्तः सुमहान्नन्दनोपमः ॥ २ ॥
 तस्य ते वै फलरसं पिवन्तः पुरुषाः सदा ।
 स्थिरयौवननिष्पन्ना स्त्रियश्चोत्पलगंधिकाः ॥ ३ ॥
 अतः परं किंपुरुषाद्भरिवर्षं प्रचक्ष्यते ।
 महारजतसङ्काशा जायन्ते तच्च मानवाः ॥ ४ ॥
 देवलोकच्युताः सर्वे देवरूपाश्च सर्वशः ।
 हरिवर्षे नराः सर्वे पिवन्तीक्षुरसं शुभं ॥ ५ ॥
 न जरा बाधते तच्च न जीर्यन्ते च कर्हिचित् ।
 तावन्तमेव ते कालं जीवन्त्यथ निरामयाः ॥ ६ ॥
 मेरुवर्षं मया प्रोक्तं मध्यमं यदिलाष्टतं ।
 न तच्च सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवाः ॥ ७ ॥
 लभन्ते नात्मलाभञ्च रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः ।
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च मेरोस्तच्च परा द्युतिः ॥ ८ ॥
 पद्मप्रभाः पद्मगन्धा जम्बूफलरसाग्निनः ।
 पद्मपचायताश्चास्तु जायन्ते तच्च मानवाः ॥ ९ ॥

वर्षाणान्तु सहस्राणि तच्चाप्यायुस्त्रयोदश ।
 सरावाकारसंस्तारो मेरुमध्ये इलाहते ॥ १० ॥
 मेरुस्तत्र महाशैलस्तदाख्यातमिलाहृतं ।
 रम्यकं वर्षमस्माच्च कथयिष्ये निबोध तं ॥ ११ ॥
 दृक्षस्तत्रापि चोत्तुङ्गो न्यग्रोधो हरितच्छदः ।
 तस्यापि ते फलरसं पिवन्तो वर्त्तयन्ति वै ॥ १२ ॥
 वर्षायुतायुषस्तत्र नरास्तत्फलभोगिनः ।
 रतिप्रधानविमला जरादौर्गन्धवर्जिताः ॥ १३ ॥
 तस्मादथोत्तरं वर्षं नाम्ना ख्यातं हिरण्यमयं ।
 हिरण्यवती नदी यच्च प्रभूतकमलोज्ज्वला ॥ १४ ॥
 महाबलाः सतेजस्का जायन्ते तच्च मानवाः ।
 महाकाया महासत्त्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ १५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषः समाप्तः ॥ ६० ॥

एकवृत्तमोऽध्यायः ॥

कौटुम्बिकाय ॥

कथितं भवता सम्यक् यत् पृष्टोऽसि महामुने ।
 भूसमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणानि तथा ग्रहाः ॥ १ ॥
 तेषाञ्चैव प्रमाणञ्च नक्षत्राणाञ्च संस्थितिः ।
 भूरादयस्तथा लोकाः पातालान्यखिलान्यपि ॥ २ ॥

स्वायम्भुवं तथा स्यातं मुने मन्वन्तरं मम ।
 तदन्तराण्यहं श्रोतुमिच्छे मन्वन्तराणि वै ॥
 मन्वन्तराधिपान् देवान्दृष्टीस्तत्तनयान्नृपान् ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

मन्वन्तरं मयाख्यातं तव स्वायम्भुवं च यत् ।
 स्वरोचिषास्वमन्यत्तु शृणु तस्मादनन्तरं ॥ ४ ॥
 कश्चिद्विजातिप्रवरः पुरेऽभूद्रुणास्पदे ।
 वरुणायास्तटे विप्रो रूपेणात्यश्विनावपि ॥ ५ ॥
 मृदुस्वभावः सद्भृत्सो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 सदातिथिप्रियो राजावागतानां समाश्रयः ॥ ६ ॥
 तस्य बुद्धिरियं त्वासीदहं पश्ये वसुन्धरां ।
 अतिरम्यवनोद्यानां नानानगरशोभितां ॥ ७ ॥
 अथागतोऽयितिः कश्चित् कदाचित्तस्य वेश्मनि ।
 नानौषधिप्रभावज्ञो मन्त्रविद्याविशारदः ॥ ८ ॥
 अभ्यर्थितस्तु तेनासौ श्रद्धापूतेन चेतसा ।
 तस्याचख्यौ स देशांश्च रम्याणि नगराणि च ॥ ९ ॥
 वनानि नद्यः शैलांश्च पुण्यान्यायतनानि च ।
 स ततो विस्मयाविष्टः प्राह तं दिजसत्तमं ॥ १० ॥
 अनेकदेशदर्शित्वेनातिश्रमसमन्वितः ।
 त्वं नातिवृद्धो वयसा नातिवृत्तश्च यौवनात् ।
 कथमल्पेन कालेन पृथिवीमटसि द्विज ॥ ११ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

मन्त्रौषधिप्रभावेन विप्राप्रतिहता गतिः ।
योजनानां सहस्रं हि दिनाह्नेन ब्रजाम्यहं ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स विप्रस्तं भूयः प्रत्युवाचेदमादरात् ।
अद्धधानो वचस्तस्य ब्राह्मणस्य विपश्चितः ॥ १३ ॥
मम प्रसादं भगवन् कुरु मंचप्रभावजं ।
द्रष्टुमेतां मम महीमतीवेच्छा प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥
प्रादात्स ब्राह्मणश्चास्मै पादलेपमुदारधीः ।
अभिमन्त्रयामास दिशं तेनाख्याताञ्च यत्नतः ॥ १५ ॥
तेनानुलिप्तपादोऽथ स द्विजो द्विजसत्तम ।
हिमवन्तमगाद्गृष्टुं नानाप्रस्त्रवणान्वितं ॥ १६ ॥
सहस्रं योजनानां हि दिनाह्नेन ब्रजामि यत् ।
आयास्यामीति सञ्चिन्त्य तदह्नेनापरेण हि ॥ १७ ॥
संप्राप्तो हिमवत्पृष्ठं नातिश्रान्ततनुर्द्विज ।
विचचार ततस्तत्र तुहिनाचलभूतले ॥ १८ ॥
पादाक्रान्तेन तस्याथ तुहिनेन विलीयता ।
प्रक्षालितः पादलेपः परमौषधिसम्भवः ॥ १९ ॥
ततो जडगतिः सोऽथ इतश्चेतश्च पर्य्यटन् ।
ददर्शातिमनोज्ञानि सानूनि हिमभूभृतः ॥ २० ॥
सिद्धगन्धर्व्वजुष्टानि किन्नराभिरतानि च ।
क्रीडाविहाररम्याणि देवादीनामितस्ततः ॥ २१ ॥

दिव्याप्सरोगणशतैराकीर्णान्यवलोकयन् ।
 नाटय्यत द्विजश्रेष्ठः प्रोद्धूतपुलको मुने ॥ २२ ॥
 क्वचित् प्रसवणाद्भ्रष्टजलपातमनोरमं ।
 प्रवृत्त्यच्छिखिकेकाभिरन्यतश्च निनादितं ॥ २३ ॥
 दात्यूहकोयष्टिकाद्यैः क्वचिच्चातिमनोहरैः ।
 पुंस्त्र्योक्किलकलालापैः श्रुतिहारिभिरन्वितं ॥ २४ ॥
 प्रफुल्लतरुगन्धेन वासितानिलवीजितं ।
 मुदा युक्तः स ददृशे हिमवन्तं महागिरिं ॥ २५ ॥
 दृष्ट्वा चैतं द्विजसुतो हिमवन्तं महाचक्षुः ।
 श्वो द्रक्ष्यामीति संचिन्त्य मतिष्वक्रे गृहं प्रति ॥ २६ ॥
 विभ्रष्टपादलेपोऽथ चिरेण जडितक्रमः ।
 चिन्तयामास किमिदं मयाज्ञानादनुष्ठितं ॥ २७ ॥
 यदि प्रलेपो नष्टो मे विलीनो हिमवारिणा ।
 शैलोऽतिदुर्गमश्चायं दूरञ्चाहमिहागतः ॥ २८ ॥
 प्रयास्यामि क्रियाहानिमग्निशुश्रूषणादिकं ।
 कथमत्र करिष्यामि सङ्कटं महदागतं ॥ २९ ॥
 इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन् वरपर्वते ।
 सक्तदृष्टिरहं तृप्तिं न यास्येऽब्दशतैरपि ॥ ३० ॥
 किन्नराणां कलालापाः समन्ताच्छोचहारिणः ।
 प्रफुल्लतरुगन्धांश्च ब्राणमत्यन्तमृच्छति ॥ ३१ ॥
 सुखस्पर्शस्तथा वायुः फलानि रसवन्ति च ।
 हरन्ति प्रसभं चेतो मनोज्ञानि सरांसि च ॥ ३२ ॥

एवं गते तु पश्येयं यदि कंचित् तपोनिधिं ।
स ममोपदिशेन्मार्गं गमनाय गृहं प्रति ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

स एवं चिन्तयन् विप्रो बभ्राम च हिमाचले ।
भ्रष्टपादौषधिबलो वैष्णवं परमं गतः ॥ ३४ ॥
तं ददर्श भ्रमन्तश्च मुनिश्रेष्ठं वरूथिनी ।
वराक्षरा महाभागा मौलेया रूपशालिनी ॥ ३५ ॥
तस्मिन्हृष्टे ततः साभूद्विजवर्ये वरूथिनी ।
मदनाकृष्टहृदया सानुरागा हि तत्क्षणात् ॥ ३६ ॥
चिन्तयामास को न्वेष रमणीयतमाकृतिः ।
सफलं मे भवेज्जन्म यदि मां नावमन्यते ॥ ३७ ॥
अहोऽस्य रूपमाधुर्यमहोऽस्य ललिता गतिः ।
अहो गम्भीरता दृष्टेः कुतोऽस्य सदृशो भुवि ॥ ३८ ॥
दृष्टा देवास्तथा दैत्याः सिद्धगन्धर्वपन्नगाः ।
कथमेकोऽपि नास्त्यस्य तुल्यरूपो महात्मनः ॥ ३९ ॥
यथाहमस्मिन्मयेष सानुरागस्तथा यदि ।
भवेदत्र मया कार्यस्तत्कृतः पुण्यसञ्चयः ॥ ४० ॥
यद्येष मयि सुस्निग्धां दृष्टिमद्य निपातयेत् ।
कृतपुण्या न मत्तोऽन्या चैलोक्ते वनिता ततः ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं सञ्चिन्तयन्ती सा दिव्ययोषित् स्मरातुरा ।
आत्मानं दर्शयामास कमनीयतराकृतिं ॥ ४२ ॥

तान्तु दृष्ट्वा द्विजसुतश्चारुरूपां वरूथिनीं ।
 सोपचारं समागम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ४३ ॥
 का त्वं कमलगर्भाभे कस्य किंवानुतिष्ठसि ।
 ब्राह्मणोऽहमिहायातो नगरादरुणास्पदात् ॥ ४४ ॥
 पादलेपोऽपि मे ध्वस्तो विलीनो हिमवारिणा ।
 यस्यानुभावादचाहमागतो मदिरेक्षणे ॥ ४५ ॥

वरूथिन्युवाच ।

मौलेयाहं महाभागा नाम्ना ख्याता वरूथिनी ।
 विचरामि सदैवापि रमणीये महाचले ॥ ४६ ॥
 साहं त्वद्दर्शनाद्विप्र कामवक्तव्यताङ्गता ।
 प्रशधि यन्मया कार्यं त्वदधीनास्मि साम्प्रतं ॥ ४७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येनोपायेन गच्छेयं निजगेहं शुचिस्मिते ।
 तन्ममाचक्ष्व कल्याणि हानिर्नोऽखिलकर्मणां ॥ ४८ ॥
 नित्यनैमित्तिकानान्तु महाहानिर्द्विजन्मनः ।
 भवत्यतस्त्वं हे भद्रे मामुद्धर हिमालयात् ॥ ४९ ॥
 प्रशस्यते न प्रवासो ब्राह्मणानां कदाचन ।
 अपराहं न मे भीरु देशदर्शनकौतुकं ॥ ५० ॥
 सतो मृहे द्विजाग्रस्य निष्पत्तिः सर्वकर्मणां ।
 नित्यनैमित्तिकानाञ्च हानिरेवं प्रवासिनः ॥ ५१ ॥
 सा त्वं किं बहुनोक्तेन तथा कुरु यशस्विनि ।
 यथा नास्तं गते सूर्ये पश्यामि निजमालयं ॥ ५२ ॥

वर्णन्युवाच ॥

मैवं ब्रूहि महाभाग माभूत्स दिवसो मम ।
 मां परित्यज्य यच्च त्वं निजगेहमुपैष्यसि ॥ ५३ ॥
 अहो रम्यतरः स्वर्गो न यतो द्विजनन्दन ।
 अतो वयं परित्यज्य तिष्ठामोऽच सुरालयं ॥ ५४ ॥
 स त्वं सह मया कान्त कान्तेऽच तुहिनाचले ।
 रममाणो न मर्त्यानां बान्धवानां स्मरिष्यसि ॥ ५५ ॥
 स्रजो वस्त्रान्यलङ्कारान् भोक्षभोज्यानुलेपनं ।
 दास्याम्यच तथाहन्ते स्मरेण वशगा हता ॥ ५६ ॥
 वीणावेणुस्वनं गीतं किन्नराणां मनोरमं ।
 अङ्गाङ्गादकरो वायुरणान्नमुदकं शुचि ॥ ५७ ॥
 मनोभिलषिता शय्या सुगन्धमनुलेपनं ।
 इहासतो महाभाग गृहे किन्ते निजेऽधिकं ॥ ५८ ॥
 इहासतो नैव जरा कदाचित्ते भविष्यति ।
 चिदशानामियं भूमिर्यैवनोपचयप्रदा ॥ ५९ ॥
 इत्युक्ता सानुरागा सा सहसा कमलेक्षणा ।
 आलिलिङ्ग प्रसीदेति वदन्ती कलमुन्मनाः ॥ ६० ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

मा मां आक्षीर्त्रजान्यच दुष्टे यः सदृशस्तव ।
 मयान्यथा याचिता त्वमन्यथैवाप्युपैषि मां ॥ ६१ ॥
 सायं प्रातर्हुतं हव्यं लोकान् यच्छति शाश्वतान् ।
 चैलोक्यमेतदखिलं मूढे हव्ये प्रतिष्ठितं ॥ ६२ ॥

वरूथिन्युवाच ।

किन्ते नाहं प्रिया विप्र रमणीयो न किं गिरिः ।
 गन्धर्वान् किन्नरादींश्च त्यक्त्वाभीष्टो हि कस्तव ॥ ६३ ॥
 निजमालयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयं ।
 स्वल्पकालं मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान्सुदुर्लभान् ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अभीष्टा गार्हपत्याद्याः सततं मे चयोऽग्नयः ।
 रम्यं ममाग्निशरणं देवी विस्तरणी प्रिया ॥ ६५ ॥

वरूथिन्युवाच ।

अष्टावात्मगुणा ये हि तेषामादौ दया द्विज ।
 तां करोषि कथं न त्वं मयि सङ्घर्म्मपालक ॥ ६६ ॥
 त्वद्विमुक्ता न जीवामि तथा प्रीतिमती त्वयि ।
 नैतद्वदाम्यहं मिथ्या प्रसीद कुलनन्दन ॥ ६७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यदि प्रीतिमती सत्यं नोपचाराद्द्वीषि मां ।
 तदुपायं समाचक्ष्व येन यामि स्वमालयं ॥ ६८ ॥

वरूथिन्युवाच ।

निजमालयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयं ।
 स्वल्पकालं मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान्सुदुर्लभान् ॥ ६९ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

न भोगार्थाय विप्राणां शस्यते हि वरूथिनी ।
 इह क्लेशाय विप्राणां चेष्टा प्रेत्याफलप्रदा ॥ ७० ॥

वरुधिन्नुवाच ।

सन्त्राणं म्रियमाणाया मम कृत्वा परच ते ।
पुण्यस्यैव फलं भावि भोगाश्चान्यच जन्मनि ॥ ७१ ॥
एवं च द्वयमप्यच तवोपचयकारणं ।
प्रत्यास्थानादहं मृत्युं त्वञ्च पापमवाप्स्यसि ॥ ७२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

परस्त्रियं नाभिलषेदित्युचुर्गुरवो मम ।
तेन त्वां नाभिवाञ्छामि कामं विलप शुष्य वा ॥ ७३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा स महाभागः सृष्ट्वापः प्रयतः शुचिः ।
प्राहेदं प्रणिपत्याग्निं गार्हपत्यमुपांशुना ॥ ७४ ॥
भगवन् गार्हपत्याग्ने योनिस्त्वं सर्व्वकर्मणां ।
त्वत्त आहवनीयोऽग्निर्दक्षिणोऽग्निश्च नान्यतः ॥ ७५ ॥
युष्मदाप्यायनाहेवा दृष्टिसस्यादिहेतवः ।
भवन्ति सस्यादखिलं जगद्भवति नान्यतः ॥ ७६ ॥
एवं तप्सो भवत्येतद्येन सत्येन वै जगत् ।
तथाहमद्य स्वं गेहं पश्येयं सति भास्करे ॥ ७७ ॥
यथा वै वैदिकं कर्म स्वकाले नोज्झितं मया ।
तेन सत्येन पश्येयं गृहस्थोऽद्य दिवाकरं ॥ ७८ ॥
यथा च न परद्रव्ये परदारे च मे मतिः ।
कदाचित् साभिलाषाभूत्तथैतत् सिद्धिमेतु मे ॥ ७९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खारोचिवे मन्वन्तरे ब्राह्मणवाक्यं ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

—♦♦♦—

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः ।
 गार्हपत्यः शरीरे तु सन्निधानमथाकरोत् ॥ १ ॥
 तेन चाधिष्ठितः सोऽथ प्रभामण्डलमध्यगः ।
 व्यदीपयत तं देशं मूर्तिमानिष हव्यवाट् ॥ २ ॥
 तस्यास्तु सुतरां तच्च तादृग्रूपे द्विजन्मनि ।
 अनुरागोऽभवद्विप्रं पश्यन्त्या देवयोधितः ॥ ३ ॥
 ततः सोऽधिष्ठितस्तेन हव्यवाहेन तत्क्षणात् ।
 यथा पूर्वं तथा गन्तुं प्रष्टुतो द्विजनन्दनः ॥ ४ ॥
 जगाम च त्वरायुक्तस्तया देव्या निरीक्षितः ।
 आदृष्टिपातात्तन्वङ्ग्या निश्वासोत्कम्पिकन्धरं ॥ ५ ॥
 ततः क्षणेनैव तदा निजगेहमवाप्य सः ।
 यथा प्रोक्तं द्विजश्रेष्ठश्चकार सकलाः क्रियाः ॥ ६ ॥
 अथ सा चारुसर्वाङ्गी तचासक्तात्ममामसा ।
 निश्वासपरमा निन्ये दिनशेषं तथा निशां ॥ ७ ॥
 निश्वासन्यमवद्याङ्गी हावेति रुदती मुहुः ।
 मन्दभाग्येति चात्मानं निनिन्द मद्विरेक्षणा ॥ ८ ॥
 न विहारे न चाहारे रमणीये न वा वने ।
 न कन्दरेषु रम्येषु सा बबन्ध तदा रतिं ॥ ९ ॥

चकार रममाणे च चक्रवाकयुगे सृष्ट्वा ।
मुक्ता तेन वरारोहा निनिन्द निजयौवनं ॥ १० ॥
क्वागताहमिमं शैलं दुष्टदैवबलात्कृता ।
क्व च प्राप्तः स मे दृष्टेर्गोचरं तादृशो नरः ॥ ११ ॥
यद्यद्य स महाभागो न मे सङ्गमुपैष्यति ।
तत्कामाम्निरवश्यं मां क्षययिष्यति दुःसहः ॥ १२ ॥
रमणीयमभूद्यत्तत्पुंस्कोकिलनिनादितं ।
तेन हीनस्तदेवैतद्दृष्टीवाद्य मामलं ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्थं सा मदनाविष्टा जगाम मुनिसत्तमं ।
वष्टभे च तदा रागस्तस्यास्तस्मिन् प्रतिक्षणं ॥ १४ ॥
कलिर्नाम्ना तु गन्धर्वः सानुरागो निराकृतः ।
तया पूर्वमभूत्सोऽद्य तदवस्थां ददर्श तां ॥ १५ ॥
स चिन्तयामास तदा किं ज्वेष्टा गजगामिनी ।
निश्वासपवनम्लाना गिरावश्च वरूथिनी ॥ १६ ॥
मुनिशापक्षता किंनु केनचित् किं विमानिता ।
वास्पवारिपरिक्षिप्त्रमियन्धत्ते यतो मुखं ॥ १७ ॥
ततः स दध्यौ सुचिरं तमर्थं कौतुकात् कलिः ।
ज्ञातवांश्च प्रभावेन समाधेः स यथातथं ॥ १८ ॥
पुनः स चिन्तयामास तद्विज्ञाय मुनेः कलिः ।
ममोपपादितं साधु भाग्यैरैतत्पुराकृतैः ॥ १९ ॥
मयैषा सानुरागेन बहुशः प्रार्थिता सती ।

निराकृतवती सेयमद्य प्राप्या भविष्यति ॥ २० ॥
 मानुषे सानुरागेयं तच्च तद्रूपधारिणि ।
 रंस्यते मय्यसन्दिग्धं किं कालेन करोमि तत् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्मप्रभावेन ततस्तस्य रूपं द्विजन्मनः ।
 कृत्वा चचार यथास्ते निषण्णा सा वरूथिनी ॥ २२ ॥
 सा तं दृष्ट्वा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ललोचना ।
 समेत्य प्राह तन्वज्री प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ २३ ॥
 त्वया त्यक्ता न सन्देहः परित्यक्ष्यामि जीवितं ।
 तच्चाधर्मः कष्टतरः क्रियालोपो भविष्यति ॥ २४ ॥
 मया समेत्य रम्येऽस्मिन् महाकन्दरकन्दरे ।
 मत्परिचाणजं धर्ममवश्यं प्रतिपत्यसे ॥ २५ ॥
 आयुषः सावशेषं मे नूनमस्ति महामते ।
 निवृत्तस्तेन नूनं त्वं हृदयाच्चादकारकः ॥ २६ ॥

कलियवाच ।

किं करोमि क्रियाहानिर्भवत्यच सतो मम ।
 त्वमप्येवंविधं वाक्यं ब्रवीषि तनुमध्यमे ॥ २७ ॥
 तदहं सङ्कटं प्राप्तो यद्ब्रवीमि करोषि तत् ।
 यदि स्यात् सङ्गमो मेऽद्य भवत्या सह नान्यथा ॥ २८ ॥

वरूथिनी उवाच ।

प्रसीद यद्ब्रवीषि त्वं तत्करोमि न ते मृषा ।
 ब्रवीम्येतदनाशङ्कं यत्ते कार्यं मयाधुना ॥ २९ ॥

कलिववाच ।

नाद्य संभोगसमये द्रष्टव्योऽहं त्वया वने ।
निमीलिताच्याः संसर्गस्तव सुभ्रु मया सह ॥ ३० ॥

वरूथिन्युवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते यथेच्छसि तथास्तु तत् ।
मया सर्व्वप्रकारं हि वशे स्थेयन्तवाधुना ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६२ ॥

निषण्णितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सह तया सोऽथ रराम गिरिसानुषु ।
फुल्लकाननहृदेषु मनोक्षेपु सरःसु च ॥ १ ॥
कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगापुलिनेषु च ।
मनोक्षेपु तथान्येषु देशेषु मुदितो द्विज ॥ २ ॥
वह्निनाधिष्ठितस्यासीद्यद्रूपन्तस्य तेजसा ।
अचिन्तयद्भोगकाले निमीलितविलोचना ॥ ३ ॥
ततः कालेन सा गर्भमवाप मुनिसत्तम ।
गन्धर्व्ववीर्य्यतो रूपं चिन्तनाच्च द्विजन्मनः ॥ ४ ॥
तां गर्भधारिणीं सोऽथ सान्त्वयित्वा वरूथिनीं ।
विप्ररूपधरो यातस्तया प्रीत्या विसर्ज्जितः ॥ ५ ॥

अग्रे स बालो द्युतिमान् ज्वलन्निव विभावसुः ।
 स्वरोचिभिर्यथा सूर्यो भासयन् सकला दिशः ॥ ६ ॥
 स्वरोचिभिर्यतो भाति भास्वानिव स बालकः ।
 ततः स्वरोचिरित्येवं नाम्ना स्थातो बभूव सः ॥ ७ ॥
 वदधे च महाभागो वयसानुदिनन्तथा ।
 गुणौघैश्च यथा बालः कलाभिः शशलाञ्छनः ॥ ८ ॥
 स जग्राह धनुर्व्वेदं वेदांश्चैव यथाक्रमं ।
 विद्याश्चैव मह्यभागस्तदा यौवनगोचरः ॥ ९ ॥
 मन्दराद्रौ कदाचित् स विचरंश्चारुचेष्टितः ।
 ददर्शैकां तदा कन्यां गिरिप्रस्थे भयातुरां ॥ १० ॥
 चायस्वेति निरीक्ष्यैनं सा तदा वाक्यमब्रवीत् ।
 मामैषीरिति स प्राह भयविह्वललोचनां ॥ ११ ॥
 किमेतदिति तेनोक्ते वीरवाक्ये महात्मना ।
 ततः सा कथयामास श्लासाक्षेपप्लुताक्षरं ॥ १२ ॥

कन्योवाच ।

अहमिन्दीवराख्यस्य सुता विद्याधरस्य वै ।
 नाम्ना मनोरमा जाता सुतायां मरुधन्वनः ॥ १३ ॥
 मन्दारविद्याधरजा सखी मम विभावरी ।
 कलावती चाप्यपरा सुता पारस्य वै मुनेः ॥ १४ ॥
 ताभ्यां सह मया यातं कैलासतटमत्तमं ।
 तच्च दृष्टो मुनिः कश्चित्तपसातिक्रशकृतिः ॥ १५ ॥
 क्षुत्क्षामकण्ठो निस्तेजा दूरपाताक्षितारकः ।

मयावहसितः क्रुद्धः स तदा मां शशाप ह ॥ १६ ॥
 क्षामक्षामस्वरः किञ्चित्कल्पिताधरपल्लवः ।
 त्वयावहसितो यस्मादनार्थं दुष्टतापसि ॥ १७ ॥
 तस्मात् त्वामचिरेणैव राक्षसोऽभिभविष्यति ।
 दत्ते शापे मत्सखीभ्यां स तु निर्भर्त्सितो मुनिः ॥ १८ ॥
 धिक् ते ब्राह्मण्यमक्षान्त्या कृतन्ते निखिलन्तपः ।
 अमर्षणैर्धर्षितोऽसि तपसा नातिकर्षितः ॥ १९ ॥
 क्षान्त्यास्पदं वै ब्राह्मण्यं क्रोधसंयमनन्तपः ।
 एतच्छ्रुत्वा ददौ शापं तयोरप्यमितद्युतिः ॥ २० ॥
 एकस्याः कुष्ठमङ्गेषु भाष्यन्त्यस्यास्तथा क्षयः ।
 तयोस्तथैव तज्जातं यथोक्तं तेन तत्क्षणात् ॥ २१ ॥
 ममाप्येवं महद्रक्षः समुपैति पदानुगं ।
 न शृणोषि महानादं तस्यादूरेपि गर्ज्जतः ॥ २२ ॥
 तृतीयमथ दिवसं यन्मे पृष्ठन्न मुञ्चति ।
 अस्त्रग्रामस्य सर्वस्य हृदयग्राहमथ ते ॥ २३ ॥
 तं प्रयच्छामि मां रक्ष रक्षसोऽस्मान्महामते ।
 प्रादात् स्वायम्भुवस्यादौ स्वयं रुद्रः पिनाकधृक् ॥ २४ ॥
 स्वायम्भुवो वशिष्ठाय सिद्धवर्याय दत्तवान् ।
 तेनापि दत्तं मन्मातुः पित्रे चित्रायुधाय वै ॥ २५ ॥
 प्रादादौद्वाहिकं सोऽपि मत्पित्रे श्वशुरः स्वयं ।
 मयापि शिक्षितं वीर सकाशादालया पितुः ॥ २६ ॥
 हृदयं सकलास्त्राणामशेषरिपुनाशनं ।

तदिदं गृह्यतां शीघ्रमशेषास्त्रपरायणं ॥ २७ ॥
ततो जहि दुरात्मानमेनं ब्रह्मसमागतं ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्ते ततस्तेन वार्युपसृश्य तस्य तत् ।
अस्त्राणां हृदयं प्रादात् सरहस्यनिवर्त्तनं ॥ २९ ॥
एतस्मिन्नन्तरे रक्षस्तत्तदा भीषणाकृतिः ।
नर्हमानो महानादमाजगाम त्वरान्वितः ॥ ३० ॥
मयाभिभूता किं चाणमुपैषि द्रुतमेहि मे ।
भक्षाय किञ्चिरेणेति ब्रुवाणं तं ददर्श सः ॥ ३१ ॥
स्वरोचिश्चिन्तयामास दृष्ट्वा तं समुपागतं ।
गृह्णात्वेष वचः सत्यं तस्यास्त्विति महामुनेः ॥ ३२ ॥
जग्राह समुपेत्यैनां त्वरया सोऽपि राक्षसः ।
चाहि चाहीति करुणं विलपन्तो सुमध्यमां ॥ ३३ ॥
ततः स्वरोचिः संक्रुद्धश्चण्डास्त्रमतिभैरवं ।
दृष्ट्वा निवेश्य तद्रक्षो ददर्शानिमिषेक्षणः ॥ ३४ ॥
तदाभिभूतः स तदा तामुत्सृज्य निशाचरः ।
प्रसीद शाम्यतामस्त्रं श्रूयताञ्चेत्यभाषत ॥ ३५ ॥
मोक्षितोऽहं त्वया शापादतिघोरान्महाद्युते ।
प्रदत्तादतितीव्रेण ब्रह्ममिषेण धीमता ॥ ३६ ॥
उपकारो न मे त्वत्तो महाभागाधिकोऽपरः ।
येनाहं सुमहाकष्टान्महाशापादिमोक्षितः ॥ ३७ ॥

सरोषिववाच ।

ब्रह्ममित्रेण मुनिना किञ्चिन्मित्रं महात्मना ।
शप्तस्रुवं कोटिशश्चैव शापो दत्तोऽभवत्पुरा ॥ ३८ ॥

राक्षस उवाच ।

ब्रह्ममित्रोऽष्टधा छिन्नमायुर्व्वेदमधीतवान् ।
चयोदशाधिकारञ्च प्रमुह्यायुर्व्वणो द्विजः ॥ ३९ ॥
अहञ्चेन्दीवराख्येति ख्यातोऽस्या जनकोऽभवं ।
विद्याधरपतेः पुत्रो नलनाभस्य खड्गिनः ॥ ४० ॥
मया च याचितः पूर्वं ब्रह्ममित्रोऽभवन्मुनिः ।
आयुर्व्वेदमशेषं मे भगवान् दातुमर्हसि ॥ ४१ ॥
यदा तु बहुशो वीर प्रश्रयावनतस्य मे ।
न प्रादाद्याचितो विद्यामायुर्व्वेदात्मिकां मम ॥ ४२ ॥
शिष्येभ्यो ददतस्तस्य मयान्तर्धायगेन हि ।
आयुर्व्वेदात्मिका विद्या गृहीताभूत्तदानध ॥ ४३ ॥
गृहीतायान्तु विद्यायां मासैरष्टाभिरन्तरात् ।
समातिहर्षादभवद्दासोऽतीव पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
प्रत्यभिज्ञाय मां हासान्मुनिः कोपसमन्वितः ।
विकम्पिकन्धरः प्राह मामिदं परुषाक्षरं ॥ ४५ ॥
राक्षसेनैव यस्मान्मे त्वयाऽदृश्येन दुर्मते ।
हृता विद्यावहासश्च मामवज्ञाय वै कृतः ॥ ४६ ॥
तस्मान्त्वं राक्षसः पाप मच्छापेन निराकृतः ।
भविष्यसि न सन्देहः सप्तरात्रेण दाक्षिणः ॥ ४७ ॥

इत्युक्ते प्रणिपाताद्यैरुपचारैः प्रसादितः ।

स मामाह पुनर्विप्रस्तत्क्षणान्मृदुमानसः ॥ ४८ ॥

यन्मयोक्तमवश्यन्तद्भावि गन्धर्व्वं नान्यथा ।

किन्तु त्वं राक्षसो भूत्वा पुनः स्वं प्राप्स्यसे वपुः ॥ ४९ ॥

नष्टस्मृतिर्यदा क्रुद्धः स्वमपत्यञ्चिखादिषुः ।

निशाचरत्वं गन्तासि तदस्त्रानलतापितः ॥ ५० ॥

पुनः सञ्ज्ञामवाप्य स्वामवाप्स्यसि निजं वपुः ।

तथैव स्वमधिष्ठानं लोके गन्धर्व्वसञ्ज्ञिते ॥ ५१ ॥

सोऽहं त्वया महाभाग मोक्षितोऽस्मान्महाभयात् ।

निशाचरत्वाद्यदीर तेन मे प्रार्थनां कुरु ॥ ५२ ॥

इमान्ते तनयां भार्यां प्रयच्छामि प्रतीच्छ तां ।

आयुर्व्वदश्च सकलस्त्वष्टाङ्गो यो मया ततः ॥

मुनेः सकाशात् संप्राप्तस्तं गृह्णीष्व महामते ॥ ५३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ विद्यां स च दिव्याम्बरोज्ज्वलः ।

स्त्रग्भूषणधरो दिव्यं पुराणं वपुरास्थितः ॥ ५४ ॥

दत्त्वा विद्यां ततः कन्यां स दातुमुपचक्रमे ।

तमाह सा तदा कन्या जनितारं स्वरूपिणं ॥ ५५ ॥

अनरागो मयाऽप्यत्र तातातीव महात्मनि ।

दर्शनादेव संजातो विशेषेणोपकारिणि ॥ ५६ ॥

किन्त्वेषा मे सखी सा च मत्कृते दुःखपीडिते ।

अतो नाभिलषे भोगान् भोक्तुमेतेन वै समं ॥ ५७ ॥

पुरुषैरपि नो शक्या कर्तुमित्यं नृशंसता ।
 स्वभाववृत्तिरैर्मादृक् कथं योषित् करिष्यति ॥ ५८ ॥
 साहं यथा ते दुःखार्त्तं मत्कृते कन्यके पितः ।
 तथा स्थास्यामि तदुःखे तच्छोकानलतापिता ॥ ५९ ॥

खरोचिरवाच ।

आयुर्व्येदप्रसादेन ते करिष्ये पुनर्नवे ।
 सख्यौ तव महाशोकं समुत्सृज्य सुमध्यमे ॥ ६० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पित्रा स्वयं दत्तां तां कन्यां स विधानतः ।
 उपयेमे गिरौ तस्मिन् खरोचिश्चारुलोचनां ॥ ६१ ॥
 दत्तान्तु तां तदा कन्यामभिशन्य च भाविनीं ।
 जगाम दिव्यया गत्या गन्धर्वः स्वपुरन्ततः ॥ ६२ ॥
 स चापि सहितस्तन्व्रा तदुद्यानन्तदा ययौ ।
 कन्यकायुगलं यच्च तच्छापात्त्वगदातुरं ॥ ६३ ॥
 ततस्तयोः स तत्त्वज्ञो रोगघ्नैरौषधैरसैः ।
 चकार नीरुजे देहे खरोचिरपराजितः ॥ ६४ ॥
 ततोऽतिशोभने कन्ये विमुक्ते व्याधितः शुभे ।
 स्वकान्त्योऽप्योतिदिग्भागं चक्राते तन्महीधरं ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खरोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६६ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं विमुक्तरोगा तु कन्यका तं मुदान्विता ।
 स्वरोचिषमुवाचेद शृणुष्व वचनं प्रभो ॥ १ ॥
 मन्दारविद्याधरजा नाम्ना स्थाता विभावरी ।
 उपकारिन् स्वमात्मानं प्रयच्छामि प्रतीच्छ मां ॥ २ ॥
 विद्याञ्च तुभ्यं दास्यामि सर्व्वभूतस्तानि ते ।
 यथाभिव्यक्तिमेष्यन्ति प्रसादपरगो भव ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमस्त्विति तेनोक्ते धर्म्मज्ञेन स्वरोचिषा ।
 द्वितीया तु तदा कन्या इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 कुमारब्रह्मचार्यासीत् पारो नाम पिता मम ।
 ब्रह्मर्षिः सुमहाभागो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ५ ॥
 तस्य पुंस्त्रोक्किलालापरमणीये मधौ पुरा ।
 आजगामाप्सराभ्यासं प्रस्थाता पुञ्जिकास्तना ॥ ६ ॥
 कामवक्तव्यतां नीतः स तदा मुनिपुङ्गवः ।
 तत्संयोगेऽहमुत्पन्ना तस्यामच महाचले ॥ ७ ॥
 विहाय मां गता सा च मातास्मिन्निर्जने वने ।
 बालामेकां महीपृष्ठे व्यालश्लापदसंकुले ॥ ८ ॥
 ततः कलाभिः सोमस्य वर्द्धन्तीभिरवक्ष्यं ।
 आप्याय्यमानाहरदो दृष्टिं यातास्मि सत्तम ॥ ९ ॥

ततः कलावतीत्येतन्मम नाम महात्मना ।
 गृहीतायाः कृतं पित्रा गन्धर्वेण सुभानना ॥ १० ॥
 न दत्ताहं तदा तेन याचितेन महात्मना ।
 देवारिणालिना सप्तस्ततो मे वातितः पिता ॥ ११ ॥
 ततोऽहमतिनिर्व्वेदादात्मव्यापादनोद्यता ।
 निवारिता शम्भुपत्न्या सत्या सत्यप्रतिश्रवा ॥ १२ ॥
 माशुचः सुभ्रु भर्ता ते महाभागो भविष्यति ।
 स्वरोचिर्नाम पुत्रश्च मनुस्तस्य भविष्यति ॥ १३ ॥
 आत्ताञ्च निधयः सर्व्वे करिष्यन्ति तवाट्टताः ।
 यथाभिलषितं वित्तं प्रदास्यन्ति च ते शुभे ॥ १४ ॥
 यस्या वत्से प्रभावेन विद्यायास्तां गृह्णाण मे ।
 पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता ॥ १५ ॥
 इत्याह मां दक्षसुता सती सत्यपरायणा ।
 स्वरोचिस्त्वं भ्रुवं देवी नान्यथा सा वदिष्यति ॥ १६ ॥
 साहं प्राणप्रदायाद्य तां विद्यां स्वं तथा वपुः ।
 प्रयच्छामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखो मम ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवमस्त्विति तामाह स तु कन्यां कलावतीं ।
 विभावर्थाः कलावत्याः स्निग्धदृष्ट्यानुमोदितः ॥ १८ ॥
 जग्राह च ततः पाणी स तयोरमरद्युतिः ।
 नदत्सु देवतूर्य्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ॥ १९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खारोचिषे मन्वन्तरे । ६४ ।

पञ्चवदितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स ताभिः सहितः पत्नीभिरमरद्युतिः ।
 रराम तस्मिन् शैलेन्द्रे रम्यकानननिर्भरे ॥ १ ॥
 सर्वोपभोगरत्नानि मधूनि मधुराणि च ।
 निधयः समुपाजह्रुः पद्मिन्या वशवर्त्तिनः ॥ २ ॥
 स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् गन्धाद्यमनुलेपनं ।
 आसनान्यतिशुभ्राणि काञ्चनानि यथेच्छया ॥ ३ ॥
 सौवर्णानि महाभाग करकान् भाजनानि च ।
 तथा शय्याश्च विविधा दिव्यैरास्तरणैर्युताः ॥ ४ ॥
 एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धादिवासिते ।
 रराम स्वरुचिर्भाभिर्भासिते वरपर्वते ॥ ५ ॥
 ताश्चापि सह तेनेति लेभिरे मुदमुत्तमां ।
 रममाणा यथा स्वर्गे तथा तत्र शिलोच्चये ॥ ६ ॥
 कलहंसी जगादैकां चक्रवाकीं जले सतीं ।
 तस्य तासाञ्च ललिते सम्बन्धे च स्पृहावती ॥ ७ ॥
 धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ।
 दयिताभिः सहैताभिर्भुङ्क्ते भोगानभीक्षितान् ॥ ८ ॥
 सन्ति यौवनिनः स्नाय्यास्तत्पद्मो नातिशोभनाः ।
 जगत्यामल्यकाः पद्मः पतयश्चातिशोभनाः ॥ ९ ॥

अभीष्टाः कस्यचित् कान्ता कान्तः कस्याश्चिदीक्षितः ।
 परस्परानुरागाद्यं दाम्पत्यमतिदुर्लभं ॥ १० ॥
 धन्योऽयं दयिताभीष्टो ह्येताश्चास्यातिवक्त्रभाः ।
 परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ॥ ११ ॥
 एतन्निशम्य वचनं कलहंसीसमीरितं ।
 उवाच चक्रवाकी तां नातिविस्मितमानसा ॥ १२ ॥
 नायं धन्यो यतो लज्जा नान्यस्त्रीसन्निकर्षतः ।
 अन्यां स्त्रियमयं भुङ्क्ते न सर्वास्वस्य मानसं ॥ १३ ॥
 चित्तानुराग एकस्मिन्नधिष्ठाने यतः सखि ।
 ततो हि प्रीतिमानेष भार्यासु भविता कथं ॥ १४ ॥
 एता न दयिताः पत्युर्नैतासां दयितः पतिः ।
 विनोदमात्रमेवैता यथा परिजनोऽपरः ॥ १५ ॥
 एतासाञ्च यदीष्टोऽयं तत् किं प्राणान्न मुञ्चति ।
 आलिङ्गत्यपरां कान्तां ध्यातो वै कान्तयान्यथा ॥ १६ ॥
 विद्याप्रदानमूल्येन विक्रीतो ह्येष भृत्यवत् ।
 प्रवर्त्ततो न हि प्रेम समं बद्धीषु तिष्ठति ॥ १७ ॥
 कलहंसि पतिर्धन्यो मम धन्याहमेव च ।
 यस्यैकस्याश्चिरं चित्तं यस्याश्चैकच संस्थितं ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्वसत्त्ववृत्तेश्चोऽसौ स्वरोच्चिरपराजितः ।
 निशम्य लज्जितो दध्यौ सत्यमेव हि नानृतं ॥ १९ ॥
 ततो वर्षशते याते रममाणो महागिरौ ।

रममाणः समन्ताभिर्ददर्श पुरतो मृगं ॥ २० ॥
 सुस्निग्धपीनावयवं मृगीयूथविहारिणं ।
 वासिताभिः स्वरूपाभिर्मृगीभिः परिवारितं ॥ २१ ॥
 आकृष्टप्राणपुटका जिघ्रन्तीस्तास्ततो मृगीः ।
 उवाच स मृगो रामा लज्जात्यागेन गम्यतां ॥ २२ ॥
 नाहं स्वरोचिस्तच्छीलो न चैवाहं सुलोचनाः ।
 निर्लज्जा बहवः सन्ति तादृशास्तत्र गच्छत ॥ २३ ॥
 एकात्त्वनेकानुगता यथा हासास्पदं जने ।
 अनेकाभिस्तथैवैको भोगदृष्ट्या निरीक्षितः ॥ २४ ॥
 तस्य धर्मक्रियाहानिरहन्यहनि जायते ।
 सक्तोऽन्यभार्यया चान्यकामासक्तः सदैव सः ॥ २५ ॥
 यस्तादृशोऽन्यस्तच्छीलः परलोकपराङ्मुखः ।
 तं कामयत भद्रं वो नाहं तुल्यः स्वरोचिषा ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खारोचिषे मन्वन्तरे । ६५ ।

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं निरस्यमानास्ता हरिणेन मृगाङ्गनाः ।
 श्रुत्वा स्वरोचिरात्मानं मेने स पतितं यथा ॥ १ ॥
 त्यागे चकार च मनः स तासां मुनिसत्तम ।
 चक्रवाकीमृगप्रोक्तो मृगचर्याजुगुप्सितः ॥ २ ॥

समेत्य ताभिर्भूयश्च वर्द्धमानमनोभवः ।
 आश्लिप्तनिर्व्वेदकथो रेमे वर्षशतानि षट् ॥ ३ ॥
 किन्तु धर्म्माविरोधेन कुर्व्वन् धर्म्माश्रिताः क्रियाः ।
 भुङ्क्ते स्वरोचिर्विषयान् सह ताभिरुदारधीः ॥ ४ ॥
 ततश्च जज्ञिरे तस्य चयः पुत्राः स्वरोचिषः ।
 विजयो मेरुनन्दश्च प्रभावश्च महाबलः ॥ ५ ॥
 मनोरमा च विजयं प्रासूतेन्दीवरात्मजा ।
 विभावरी मेरुनन्दं प्रभावश्च कलावती ॥ ६ ॥
 पद्मिनी नाम या विद्या सर्व्वभोगोपपादिका ।
 स तेषां तत्प्रभावेन पिता चक्रे पुरचयं ॥ ७ ॥
 प्राच्यान्तु विजयं नाम कामरूपे नगोपरि ।
 विजयाय सुतायादौ स ददौ पुरमुत्तमं ॥ ८ ॥
 उदीच्यां मेरुनन्दस्य पुरीं नन्दवतीमिति ।
 स्थाताञ्चकार प्रोत्तुङ्गवप्रप्राकारमालिनीं ॥ ९ ॥
 कलावतीसुतस्यापि प्रभावस्य निवेशितं ।
 पुरन्तालमिति स्थातं दक्षिणापथमाश्रितं ॥ १० ॥
 एवं निवेश्य पुत्रान् स पुरेषु पुरुषर्षभः ।
 रेमे ताभिः समं विप्र मनोज्ञेष्वतिभूमिषु ॥ ११ ॥
 एकदा तु गतोऽरण्ये विहरन् स धनुर्धरः ।
 चकर्ष धनुरालोक्य वराहमतिदूरगं ॥ १२ ॥
 अथाह काचिदभ्येत्य तं तदा हरिणाङ्गना ।
 मय्येव पात्यतां वाणः प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ १३ ॥

किमनेन हतेनाद्य मामाशु विनिपातय ।

त्वया निपातितो बाणो दुःखान्मां मोक्षयिष्यति ॥ १४ ॥

सरोचिरवाच ।

न ते शरीरं सखजमस्माभिरुपलक्ष्यते ।

किन्नु तत्कारणं येन त्वं प्राणान् हातुमिच्छसि ॥ १५ ॥

मृग्यवाच ।

अन्यास्वासक्तहृदये यस्मिंश्चेतः कृतास्पदं ।

मम तेन विना मृत्युरौषधं किमिहापरं ॥ १६ ॥

सरोचिरवाच ।

कस्त्वान्माभिलषेद्भीरु सानुरागासि कुच वा ।

यदप्राप्तौ निजान् प्राणान् परित्यक्तुं व्यवस्यसि ॥ १७ ॥

मृग्यवाच ।

त्वामेवेच्छामि भद्रन्ते त्वया मेऽवहृतं मनः ।

दृणोम्यहमतो मृत्युं मयि बाणो निपात्यतां ॥ १८ ॥

सरोचिरवाच ।

त्वं मृगी चञ्चलापाङ्गी नररूपधरा वयं ।

कथं त्वया समं योगो मद्विधस्य भविष्यति ॥ १९ ॥

मृग्यवाच ।

यदि सापेक्षितचित्तं मयि ते मां परिष्वज ।

यदि वा साधु चित्तन्ते करिष्यामि यथेक्षितं ॥

एतावताहं भवता भविष्याम्यतिमानिता ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आलिलिङ्ग ततस्तां स स्वरोचिर्हरिणाङ्गनां ।
 तेन चालिङ्गिता सद्यः साभूद्विषयपुर्धरा ॥ २१ ॥
 ततः स विस्मयाविष्टः का त्वमित्यभ्यभाषत ।
 सा चास्मै कथयामास प्रेमलज्जाजडाक्षरं ॥ २२ ॥
 अहमभ्यर्थिता देवैः काननस्यास्य देवता ।
 उत्पादनीयो हि मनुस्त्वया मयि महामते ॥ २३ ॥
 प्रीतिमत्यां मयि सुतं भूर्लोकपरिपालकं ।
 तमुत्पादय दवानां त्वामहं वचनाद्वदे ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स तस्यान्तनयं सर्व्वलक्षणलक्षितं ।
 तेजस्विनमिवात्मानं जनयामास तत्क्षणात् ॥ २५ ॥
 जातमाद्यस्य तस्याथ देववाद्या निसस्वनुः ।
 जगुर्गन्धर्व्वपतयो नन्दतुष्टाप्सरोगणाः ॥ २६ ॥
 सिषिषुः शीकरैर्नागा ऋषयश्च तपोधनाः ।
 देवाश्च पुष्पवर्षश्च मुमुक्षुश्च समन्ततः ॥ २७ ॥
 तस्य तेजः समालोक्य नाम चक्रे पिता स्वयं ।
 द्युतिमानिति येनास्य तेजसा भासिता दिशः ॥ २८ ॥
 स बालो द्युतिमान्नाम महाबलपराक्रमः ।
 स्वरोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात् स्वरोचिषोऽभवत् ॥ २९ ॥
 स चापि विचरन्नम्ये कदाचिङ्गिरिनिर्भरे ।
 स्वरोचिर्ददृशे हंसं निजपत्नीसमन्वितं ॥ ३० ॥

उवाच स तदा हंसी साभिलाषां पुनः पुनः ।
 उपसंहृत्यतामात्मा चिरन्ते क्रिडितं मया ॥ ३१ ॥
 किं सर्व्वकालं भोगैस्ते आसन्नश्चरमं वयः ।
 परित्यागस्य कालो मे तव चापि जलेचरि ॥ ३२ ॥

हंस्यवाच ।

अकालः को हि भोगानां सर्व्वं भोगात्मकं जगत् ।
 यन्नाः क्रियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणैः संयतात्मभिः ॥ ३३ ॥
 दृष्टादृष्टांस्तथा भोगान् वाञ्छमाना विवेकिनः ।
 दानानि च प्रयच्छन्ति पूर्व्वधर्मांश्च कुर्व्वते ॥ ३४ ॥
 स त्वं नेच्छसि किं भोगान् भोगश्चेष्टाफलं नृणां ।
 विवेकिनां तिरश्चयाञ्च किं पुनः संयतात्मनां ॥ ३५ ॥

हंस उवाच ।

भोगेष्वसक्तचित्तानां परमात्मान्विता मतिः ।
 भविष्यति कदा सङ्गमुपेतानाञ्च बन्धुषु ॥ ३६ ॥
 पुञ्चमिषकलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
 सरःपङ्क्तार्सावे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३७ ॥
 किं न पश्यसि वा भद्रे जातसङ्गं स्वरोचिषं ।
 आवाल्यात्कामसंसक्तं मग्नं जेहाम्बुकर्हमे ॥ ३८ ॥
 यौवनेऽतीव भार्यासु साम्प्रतं पुञ्चनसृषु ।
 स्वरोचिषो मनो मममुद्धारं प्राप्यते कुतः ॥ ३९ ॥
 नाहं स्वरोचिषस्तुल्यः स्त्रीबाध्यो वा जलेचरि ।
 विवेकवांश्च भोगानां निवृत्तोऽस्मि च साम्प्रतं ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स्वरोचिरेतदाकर्ण्य जातोद्देगः खगेरितं ।
 आदाय भार्यास्तपसे ययावन्यत्तपोवनं ॥ ४१ ॥
 तत्र तस्मा तपो घोरं सह ताभिर्ददारधीः ।
 जगाम लोकानमलान्निवृत्ताखिलकल्मषः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६६ ॥

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वरोचिषं नाम्ना द्युतिमन्तं प्रजापतिं ।
 मनुश्चकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ १ ॥
 तच्चान्तरे तु ये देवा मुनयस्तत्सुताश्च ये ।
 भौपालाः क्रौष्टके ये तान् गदतस्त्वं निशामय ॥ २ ॥
 देवाः पारावतास्तत्र तथैव तुषिता द्विज ।
 स्वरोचिषेऽन्तरे चेन्द्रो विषश्चिदिति विश्रुतः ॥ ३ ॥
 ऊर्जस्तम्बस्तथा प्राणो दत्तो लिङ्गर्षभस्तथा ।
 निश्चरश्चार्कवीरांश्च तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 चैत्रकिंपुरुषाद्याश्च सुतास्तस्य महात्मनः ।
 सप्तासन् सुमहावीर्याः पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५ ॥
 तस्य मन्वन्तरं यावत्तावत्सदृशविस्तरं ।
 भुक्तेयमवनिः सर्वा द्वितीयं वै तदन्तरं ॥ ६ ॥

स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य च ।

निश्चयं मुच्यते पापैः श्रद्धधानो हि मानवः ॥ ७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषं समाप्तं ॥ ६७ ॥

अष्टवधितमोऽध्यायः ॥

क्रौष्टुकिरवाच ॥

भगवन् कथितं सर्वं विस्तरेण त्वया मम ।

स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य तु ॥ १ ॥

या तु सा पद्मिनी नाम विद्या भोगोपपादिका ।

तत्संश्रया ये निधयस्तान् मे विस्तरतो वद ॥ २ ॥

अष्टौ ये निधयस्तेषां स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिः ।

भवताभिहितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यहं गुरो ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

पद्मिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याश्च देवता ।

तदाधाराश्च निधयस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४ ॥

यच्च पद्ममहापद्मौ तथा मकरकच्छपौ ।

मुकुन्दो नन्दकश्चैव नीलः शङ्खोऽष्टमो निधिः ॥ ५ ॥

सत्यामृद्भौ भवन्त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते ।

एते द्यष्टौ समाख्याता निधयस्तव क्रौष्टुके ॥ ६ ॥

देवतानां प्रसादेन साधुसंसेवनेन च ।

एभिरालोकितं विज्ञं मानुषस्य सदा मुने ॥ ७ ॥

यादृक् स्वरूपं भवति तन्मे निगदतः शृणु ।
 पद्मो नाम निधिः पूर्वं मयस्य भवति द्विज ॥ ८ ॥
 सुतस्य तत्सुतानाञ्च तत्पौत्राणाञ्च नित्यशः ।
 दाक्षिण्यसारं पुरुषस्तेन चाधिष्ठितो भवेत् ॥ ९ ॥
 सत्त्वाधारो महाभोगो यतोऽसौ सात्त्विको निधिः ।
 सुवर्णरूप्यताम्रादिधातूनाञ्च परिग्रहं ॥ १० ॥
 करोत्यतितरां सोऽथ तेषाञ्च क्रयविक्रयं ।
 करोति च तथा यज्ञान् दक्षिणाञ्च प्रयच्छति ॥ ११ ॥
 सभां देवनिकेतांश्च स कारयति तन्मनाः ।
 सत्त्वाधारो निधिश्चान्यो महापद्म इति श्रुतः ॥ १२ ॥
 सत्त्वप्रधानो भवति तेन चाधिष्ठितो नरः ।
 करोति पद्मरागादिरत्नानाञ्च परिग्रहं ॥ १३ ॥
 मौक्तिकानां प्रबालानां तेषां च क्रयविक्रयान् ।
 ददाति योगशीलेभ्यस्तेषामावसथांस्तथा ॥ १४ ॥
 स कारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायते ।
 तत्प्रसूतास्तथाशीलाः पुत्रपौत्रक्रमेण च ॥ १५ ॥
 पूर्वार्द्धमात्रः सप्तासौ पुरुषांश्च न मुञ्चति ।
 तामसो मकरो नाम निधिस्तेनावलोकितः ॥ १६ ॥
 पुरुषोऽथ तमःप्रायः सुशीलोऽपि हि जायते ।
 बाणखड्गगर्दिधनुषां चर्मणाञ्च परिग्रहं ॥ १७ ॥
 रसनानाञ्च कुरुते याति मैत्रीञ्च राजभिः ।
 ददाति शौर्यवृत्तीनां भूभुजां ये च तत्प्रियाः ॥ १८ ॥

क्रयविक्रये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीतिमेति च ।
 एकस्यैव भवत्येष नच तस्यानुयानुगः ॥ १९ ॥
 द्रव्यार्थं दस्युतो नाशं संग्रामे चापि सव्रजे ।
 कच्छपश्च निधिर्योऽसौ नरस्तेनाभिवीक्षितः ॥ २० ॥
 तमःप्रधानो भवति यतोऽसौ तामसो निधिः ।
 व्यवहारानशेषांस्तु पुण्यजातैः करोति च ॥ २१ ॥
 कर्मस्थानखिलांश्चैव न विश्वसिति कस्यचित् ।
 समस्तानि यथाङ्गानि संहरत्येव कच्छपः ॥ २२ ॥
 तथारिष्टस्वचित्तानि तिष्ठत्यायतमानसः ।
 न ददाति न वा भुङ्क्ते तद्विनाशभयाकुलः ॥ २३ ॥
 निधानमुर्व्यां कुरुते निधिः सोऽप्येकपूरुषः ।
 रजोगुणमयश्चान्यो मुकुन्दो नाम यो निधिः ॥ २४ ॥
 नरोऽवलोकितस्तेन तद्गुणी भवति द्विज ।
 बीणाबेणुमृदङ्गानामातोद्यस्य परिग्रहं ॥ २५ ॥
 करोति गायतां वित्तं नृत्यताञ्च प्रयच्छति ।
 बन्दिनामथ सूतानां विटानां लास्यपाठिनां ॥ २६ ॥
 ददात्यहर्निशं भोगान् भुङ्क्ते तैश्च समं द्विज ।
 कुलटास्वरतिश्चास्य भवत्यन्यैश्च तद्विधैः ॥ २७ ॥
 प्रयाति सङ्गमेकञ्च यं निधिर्भजते नरं ।
 रजस्तमोमयश्चान्यो नन्दो नाम महानिधिः ॥ २८ ॥
 उपैति स्तम्भमधिकं नरस्तेनावलोकितः ।
 समस्तधातुरत्नानां पुण्यधान्यादिकस्य च ॥ २९ ॥

परिग्रहं करोत्येष तथैव क्रयविक्रयं ।
 आधारः स्वजनानाञ्च आगताभ्यागतस्य च ॥ ३० ॥
 सहते नापमानोक्तिं स्वल्पामपि महामुने ।
 स्तूयमानश्च महतीं प्रीतिं बभ्राति यच्छति ॥ ३१ ॥
 यं यमिच्छति वै कामं मृदुत्वमुपधाति च ।
 बद्धो भार्या भवन्त्यस्य सूतिमत्योऽतिशोभनाः ॥ ३२ ॥
 रतये सप्त च नरान्निधिर्नन्दोऽनुवर्त्तते ।
 प्रवर्द्धमानोऽथनरमष्टभागेन सत्तम ॥ ३३ ॥
 दीर्घायुश्च सर्वेषां पुरुषाणां प्रयच्छति ।
 बन्धूनामेव भरणं ये च दूरादुपागताः ॥ ३४ ॥
 तेषां करोति वै नन्दः परलोके न चादृतः ।
 भवत्यस्य नच स्नेहः सहवासिषु जायते ॥ ३५ ॥
 पूर्वमिच्छेत्तु शैथिल्यं प्रीतिमन्यैः करोति च ।
 तथैव सत्त्वरजसी यो विभर्त्ति महानिधिः ॥ ३६ ॥
 सलीलसंज्ञस्तत्सङ्गी नरस्तच्छीलवान् भवेत् ।
 वस्त्रकार्पासधान्यादिफलपुष्पपरिग्रहं ॥ ३७ ॥
 मुक्ताविद्रुमशङ्खानां शुक्त्यादीनां तथा मुने ।
 काष्ठादीनां करोत्येष यच्चान्यज्जलसम्भवं ॥ ३८ ॥
 क्रयविक्रयमन्येषां नान्यच रमते मनः ।
 तडागान् पुष्करिण्योऽथ तथारामान् करोति च ॥ ३९ ॥
 बन्धश्च सरितां दृक्षांस्तथारोपयते नरः ।
 अनुलेपनपुष्पादि भोगं भुक्ताभिजायते ॥ ४० ॥

विपौरुषश्चापि निधिर्नीलो नामैष जायते ।
 रजस्तमोमयश्चान्यः शङ्खसंज्ञो हि यो निधिः ॥ ४१ ॥
 तेनापि नीयते विप्र तद्गुणित्वं निधीश्वरः ।
 एकस्यैव भवत्येष नरं नान्यमुपैति च ॥ ४२ ॥
 यस्य शङ्खो निधिस्तस्य स्वरूपं क्रौष्टुके शृणु ।
 एक एवात्मना स्तृष्टमन्नं भुङ्क्ते तथाम्बरं ॥ ४३ ॥
 कदन्नभुक् परिजनो नच शोभनवस्त्रधृक् ।
 न ददाति सुहृद्भार्याभ्रातृपुत्रसुषादिषु ॥ ४४ ॥
 स्वपोषणपरः शङ्खो नरो भवति सर्वदा ।
 इत्येते निधयः स्थाता नराणामर्थदेवताः ॥ ४५ ॥
 मिश्रावलोकनान्मिश्राः स्वभावफलदायिनः ।
 यथा ख्यातस्वभावस्तु भवत्येव विलोकनात् ॥
 सर्वेषामाधिपत्ये च श्रीरेषा द्विजपद्मिनी ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे निधिनिर्णयो नाम ॥ ६८ ॥

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

क्रौष्टुकिरवाच ॥

विस्तरात् कथितं ब्रह्मन् मम स्वारोचिषंत्वया ।
 मन्वन्तरं तथैवाष्टौ ये पृष्ठा निधयो मया ॥ १ ॥
 स्वायम्भुवं पूर्वमेव मन्वन्तरमुदाहृतं ।
 मन्वन्तरं तृतीयं मे कथयोत्तमसंज्ञितं ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

उत्तानपादपुच्छोऽभूदुत्तमो नाम नामतः ।
 सुख्यास्तनयः ख्यातो महाबलपराक्रमः ॥ ३ ॥
 धर्मात्मा च महात्मा च पराक्रमधनो नृपः ।
 अतीत्य सर्वभूतानि बभौ भानुपराक्रमः ॥ ४ ॥
 समः शत्रौ च मित्रे च पुरे पुच्छे च धर्मवित् ।
 दुष्टे च यमवत्साधौ सोमवच्च महामने ॥ ५ ॥
 बाध्व्यां बहुलां नाम उपयेमे स धर्मवित् ।
 उत्तानपादतनयः शचीमिन्द्रइवोत्तमः ॥ ६ ॥
 ख्यातामतीव तस्यासीद्विजवर्या मनः सदा ।
 स्नेहवच्छशिनो यद्वद्रोहिण्यां निहितास्पदं ॥ ७ ॥
 अन्यप्रयोजनासक्तिमुपैति न हि तन्मनः ।
 स्वप्ने चैव तदालम्बि मनोऽभूत्तस्य भूभृतः ॥ ८ ॥
 स च तस्याः सुचार्वङ्ग्या दर्शनादेव पार्थिवः ।
 ददाति स्पर्शनं गात्रे गात्रस्पर्शे च तन्मयः ॥ ९ ॥
 श्रोत्रोद्वेगकरं वाक्यं प्रियमप्यवनीपतेः ।
 तस्यापि भूरि सम्मानं मेने परिभवन्ततः ॥ १० ॥
 अवमेने स्रजं दत्तां शुभान्याभरणानि च ।
 उत्तस्थावङ्गपीडेव पिवतोऽस्य वरासवं ॥ ११ ॥
 भुञ्जता च नरेन्द्रेण क्षणमात्रं करे धृता ।
 बभुजे स्वल्पकं भक्ष्यं दिज नातिमुदावती ॥ १२ ॥
 एवं तस्यानुकूलस्य नानुकूला महात्मनः ।

प्रभूततरमत्यर्थं चक्रे रागं महीपतिः ॥ १३ ॥
 अथ पानगतो भूपः कदाचित्तां मनस्विनीं ।
 सुरापूतं पानपाचं ग्राहयामास सादरः ॥ १४ ॥
 पश्यतां भूमिपालानां वारमुत्थैः समन्वितः ।
 प्रगीयमानमधुरैर्गेयगायनतत्परैः ॥ १५ ॥
 सा तु नेच्छति तत्पाचमादातुं तत्पराङ्मुखी ।
 समक्षमवनोशनानां ततः क्रुद्धः स पार्थिवः ॥ १६ ॥
 उवाच द्वाःस्थमाह्वय निश्वसन्नुरगो यथा ।
 निराकृतस्तया देव्या प्रियया पतिरप्रियः ॥ १७ ॥
 द्वाःस्थैनां दुष्टहृदयामादाय विजने वने ।
 परित्यजाशु नैतत्ते विचार्य्यं वचनं मम ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततो नृपस्य वचनमविचार्य्यमवेक्ष्य सः ।
 द्वाःस्थस्तथाज तां सुभ्रुमारोप्य स्यन्दने वने ॥ १९ ॥
 सा च तं विपिने त्यागं नीता तेन महीभृता ।
 अट्टश्यमाना तं मेने परं कृतमनुग्रहं ॥ २० ॥
 सोऽपि तचानुरागार्त्तिदह्यमानात्ममानसः ।
 औत्तानपादिभूपालो नान्यां भार्यामविन्दत ॥ २१ ॥
 सस्मार तां सुचार्व्वङ्गीमहर्निशमनिर्वृतः ।
 चकार च निजं राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ २२ ॥
 प्रजाः पालयतस्तस्य पितुः पुत्रानिवौरसान् ।
 आगत्य ब्राह्मणः कश्चिदिदमाहर्त्तमानसः ॥ २३ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

महाराज भृशार्तोऽस्मि श्रूयतां गदतो मम ।
 नृणामार्त्तिपरिचाणमन्यतो न नराधिपात् ॥ २४ ॥
 मम भार्या प्रसुप्तस्य केनाप्यपहृता निशि ।
 गृहद्वारमनुद्वाञ्छ्य तां समानेतुमर्हसि ॥ २५ ॥

राजोवाच ॥

न वेत्सि केनापहृता क्व वा नीता तु सा द्विज ।
 यतामि विग्रहे कस्य कुतो वाप्यानयामि तां ॥ २६ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

तथैव स्थगिते द्वारि प्रसुप्तस्य महीपते ।
 हृता हि भार्या किं केनेत्येतद्विज्ञायते भवान् ॥ २७ ॥
 त्वं रक्षिता नो नृपते षडागादानवेतनः ।
 धर्मस्य तेन निश्चिन्ताः स्वपन्ति मनुजा निशि ॥ २८ ॥

राजोवाच ॥

न ते दृष्टा मया भार्या यादृग्रूपा च देहतः ।
 वयश्चैव समाख्याहि किंशीला ब्राह्मणी च ते ॥ २९ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

कठोरनेत्रा सात्युच्चा ह्रस्वबाहुः कृशानना ।
 विरूपरूपा भूपाल न निन्दामि तथैव तां ॥ ३० ॥
 वाचि भूपातिपक्ष्मा न सौम्या सा च शीलतः ।
 इत्याख्याता मया भार्या साकारा दुर्निरीक्षणा ॥ ३१ ॥
 मनागतीतं भूपाल तस्याश्च प्रथमं वयः ।

तादृग्रूपा हि मे भार्या सत्यमेतन्मयोदितं ॥ ३२ ॥

राजोवाच ।

अलन्ते ब्राह्मण तया भार्यामन्यां ददामि ते ।
सुखाय भार्या कल्याणी दुःखहेतुर्हि तादृशी ॥ ३३ ॥
कल्ये सुरुपता विप्र कारणं शीलमत्तमं ।
रूपशीलविहीना या त्याज्या सा तेन हेतुना ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

रक्ष्या भार्या महीपाल इति न श्रुतिरुत्तमा ।
भार्यायां रक्षमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ॥ ३५ ॥
आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्यातो नरेश्वर ।
प्रजायां रक्षमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥ ३६ ॥
तस्यामरक्षमाणायां भविता वर्मसङ्करः ।
स पातयेन्महीपाल पूर्वान् स्वर्गादधःपितृन् ॥ ३७ ॥
धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवेन्मम ।
नित्यक्रियाणां विभ्रंशात् स चापि पतनाय मे ॥ ३८ ॥
तस्याच्च पृथिवीपाल भविषी मम सन्ततिः ।
तव षड्भागदात्री सा भविषी धर्महेतुकी ॥ ३९ ॥
तदेतत्ते मयाख्याता पत्नी या मे कृता प्रभो ।
तां समानय रक्षायां भवानधिकृतो यतः ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तस्यैवं वचःश्रुत्वा विमृष्य च नरेश्वरः ।
सर्वोपकरणैर्युक्तमारुरोह महारथं ॥ ४१ ॥

इतश्चेतश्च तेनासौ परिवभ्राम मेदिनी ।
 ददर्श च महारण्ये तापसाश्रममत्तमं ॥ ४२ ॥
 अवतीर्य च तचासौ प्रविश्य ददृशे मुनिं ।
 कौश्यां वृष्यां समासीनं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ४३ ॥
 स दृष्ट्वा नृपतिं प्राप्तं समुत्थाय त्वरान्वितः ।
 संमान्य स्वागतेनैव शिष्यमाहार्यमानय ॥ ४४ ॥
 तमाह शिष्यः शनकैर्दातव्योऽर्थोऽस्य किं मुने ।
 तदाज्ञापय सञ्चिन्त्य तवाज्ञां हि करोम्यहं ॥ ४५ ॥
 ततोऽवगतदृत्तान्तो भूपतेस्तस्य स द्विजः ।
 सम्भाषासनदानेन चक्रे सम्मानमात्मवान् ॥ ४६ ॥

ऋषिरुवाच ॥

किं निमित्तमिहायातो भवान् किन्ते चिकीर्षितं ।
 उत्तानपादतनयं वेद्मि त्वामुत्तमं नृप ॥ ४७ ॥

राजोवाच ॥

ब्राह्मणस्य गृहाङ्गार्या केनाप्यपहृता मुने ।
 अविज्ञातस्वरूपेण तामन्वेष्टुमिहागतः ॥ ४८ ॥
 पृच्छामि यत्ते तन्मे त्वं प्रणतस्यानुकम्पया ।
 अभ्यागतस्याथ गृहं भगवन् वक्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥

ऋषिरुवाच ॥

पृच्छ मामवनीपाल यत्प्रष्टव्यमशङ्कितः ।
 वक्तव्यञ्चेत्तव मया कथयिष्यामि तत्त्वतः ॥ ५० ॥

राजोवाच ॥

गृहागताय यो मह्यं प्रथमे दर्शने भुने ।

त्वया समुद्यतो दातुं कथं सोऽर्थो निवर्त्तितः ॥ ५१ ॥

ऋषिरवाच ॥

त्वद्दर्शनेन रभसादाज्ञतोऽयं मया नृप ।

यदा तदाहमेतेन शिष्येण प्रतिबोधितः ॥ ५२ ॥

एष वेत्ति जगत्यच मत्प्रसादादनागतं ।

यथाहं समतीतञ्च वर्त्तमानञ्च सर्व्वतः ॥ ५३ ॥

आलोच्यान्नापयेत्यक्ते ततो ज्ञातं मयापि तत् ।

ततो न दत्तवानर्थमहं तुभ्यं विधानतः ॥ ५४ ॥

सत्यं राजन् त्वमर्थार्हः कुले स्वायम्भुवस्य च ।

तथापि नार्थयोग्यं त्वां मन्यामो वयमुत्तमं ॥ ५५ ॥

राजोवाच ॥

किं कृतं हि मया ब्रह्मन् ज्ञानादज्ञानतो पि वा ।

येन त्वत्तोऽर्थमर्हामि नाहमभ्यागतश्चिरात् ॥ ५६ ॥

ऋषिरवाच ॥

किं विस्मृतन्ते यत्पत्नी त्वया त्यक्ता च कानने ।

परित्यक्तस्तया सार्द्धं त्वया धर्म्मो नृपाखिलः ॥ ५७ ॥

पक्षेण कर्मणो हान्या प्रयात्यस्पर्शतान्नरः ।

विन्मूचैर्वाषिकी यस्य हानिस्ते नित्यकर्मणः ॥ ५८ ॥

पत्न्यानुकूलया भाव्यं यथाशीलेऽपि भर्त्तरि ।

दुःशीलापि तथा भार्या पोषणीया नरेश्वर ॥ ५९ ॥

प्रतिकूला हि सा पत्नी तस्य विप्रस्य या हृता ।
तथापि धर्मकामोऽसौ त्वामुद्यातितरां नृप ॥ ६० ॥
चलतः स्थापयस्यन्धान् स्वधर्मेषु महीपते ।
त्वां स्वधर्माद्विचलितं कोऽपरः स्थापयिष्यति ॥ ६१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

विलक्ष्यः सं महीपाल इत्युक्तस्तेन धीमता ।
तथेत्युक्ता च पप्रच्छ हृतां पत्नीं द्विजन्मनः ॥ ६२ ॥
भगवन् केन नीता सा पत्नी विप्रस्य कुच वा ।
अतीतानागतं वेत्ति जगत्यवितथं भवान् ॥ ६३ ॥

ऋषिर्वाच ॥

तां जहाराद्रितनयो वलाको नाम राक्षसः ।
द्रक्ष्यसे चाद्य तां भूप उत्पलावतके वने ॥ ६४ ॥
गच्छ संयोजयाशु त्वं भार्यया हि द्विजोत्तमं ।
मा पापास्पदतां यातु त्वमिवासी दिने दिने ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तानमन्वन्तरे ॥ ६६ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

अथाकरोह स्वरथं प्रणिपत्य महामुनिं ।
तेनास्थातं वनन्तश्च प्रययावुत्पलावतं ॥ १ ॥

यथास्यातस्वरूपाञ्च भार्या भर्ता द्विजस्य तां ।
 भक्षयन्तीं ददार्शाय श्रीफलानि नरेश्वरः ॥ २ ॥
 पप्रच्छ च कथं भद्रे त्वमेतद्धनमागता ।
 स्फुटं ब्रवीहि वैशालेरपि भार्या सुशर्मणः ॥ ३ ॥

ब्राह्मण्युवाच ॥

सुताहमतिराचस्य द्विजस्य वनवासिनः ।
 पत्नी विशालपुत्रस्य यस्य नाम त्वयोदितं ॥ ४ ॥
 साहं हृता बलाकेन राक्षसेन दुरात्मना ।
 प्रसुप्ता भवनस्यान्ते भ्रातृमातृवियोजिता ॥ ५ ॥
 भस्मीभवतु तद्रक्षो येनास्मेप्रबं वियोजिता ।
 माचा भ्रातृभिरन्यैश्च तिष्ठाम्यत्र सुदुःखिता ॥ ६ ॥
 अस्मिन् वनेऽतिगहने तेनानीयाहमुज्झिता ।
 न वेद्मि कारणं किं तन्नोपभुङ्क्ते न खादति ॥ ७ ॥

राजोवाच ॥

अपि तज्ज्ञायते रक्षस्त्वामत्सज्य क्व वै गतं ।
 अहं भर्ता तवैवात्र प्रेषितो द्विजनन्दिनि ॥ ८ ॥

ब्राह्मण्युवाच ॥

अस्यैव काननस्यान्ते स तिष्ठति निशाचरः ।
 प्रविश्य पश्यतु भवान् न बिभेति ततो यदि ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

प्रविवेश ततः सोऽथ तथा वर्त्मनि दर्शिते ।
 ददृशे परिवारेण समवेतञ्च राक्षसं ॥ १० ॥

दृष्टमात्रे ततस्तस्मिन् त्वरमाणः स राक्षसः ।

दूरादेव महीं मूर्ध्ना स्पृशन् पादान्तिकं ययौ ॥ ११ ॥

राक्षस उवाच ॥

ममात्रागच्छता गेहं प्रसादस्ते महान् कृतः ।

प्रशधि किं करोम्येष वसामि विषये तव ॥ १२ ॥

अर्थ्येष्वेवं प्रतीच्छ त्वं स्वीयताप्तेदमासनं ।

वयं भृत्या भवान् स्वामी दृढमात्रापयस्व मां ॥ १३ ॥

राजोवाच ॥

कृतमेव त्वया सर्वं सर्वामेवातिथिक्रियां ।

किमर्थं ब्राह्मणबधूस्त्वयानीता निशाचर ॥ १४ ॥

नेयं सुरूपा सन्त्यन्या भार्यार्येष्वेत् हता त्वया ।

भक्ष्यार्थं चेत्कथं नात्ता त्वयैतत्कथ्यतां मम ॥ १५ ॥

राक्षस उवाच ॥

न वयं मानुषाहारा अन्ये ते नृप राक्षसाः ।

सुकृतस्य फलं यत्तु तदग्नीमो वयं नृप ॥ १६ ॥

स्वभावश्च मनुष्याणां योषिताश्च विमानिताः ।

मानिताश्च समग्नीमो न वयं जन्तुखादकाः ॥ १७ ॥

यदस्माभिर्नृणां क्षान्तिर्भुक्ता क्रुध्यन्ति ते तदा ।

भुक्ते दुष्टे स्वभावे च गुणवन्तो भवन्ति च ॥ १८ ॥

सन्ति नः प्रमदा भूप रूपेणाप्सरसां समाः ।

राक्षस्यस्तासु तिष्ठत्सु मानुषीषु रतिः कथं ॥ १९ ॥

राजीवाच ॥

यद्येषा नोपभोगाय नाहाराय निशाचर ।
मृहं प्रविश्य विप्रस्य तत्किमेषा हृता त्वया ॥ २० ॥

राक्षस उवाच ॥

मन्त्रवित् स द्विजश्रेष्ठो यज्ञे यज्ञे गतस्य मे ।
रक्षोग्नमन्त्रपठनात् करोत्युच्चाटनं नृप ॥ २१ ॥
वयं बुभुक्षितास्तस्य मन्त्रोच्चाटनकर्मणा ।
क यामः सर्व्वयज्ञेषु स ऋत्विग्भवति द्विज ॥ २२ ॥
ततोऽस्माभिरिदन्तस्य वैकल्यमुपपादितं ।
पत्न्या विना पुमानिज्याकर्मयोग्यो न जायते ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

वैकल्योच्चारणान्तस्य ब्राह्मणस्य महामतेः ।
ततः स राजातिभृशं विषस्मः समजायत ॥ २४ ॥
वैकल्यमेव विप्रस्य वदन्मामेव निन्दति ।
अनर्हमर्घस्य च मां सोऽप्याह मुनिसत्तमः ॥ २५ ॥
वैकल्यं तस्य विप्रस्य राक्षसोऽप्याह मे यथा ।
अपत्नीकतया सोऽहं सङ्कटं महदास्थितः ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं चिन्तयतस्तस्य पुनरप्याह राक्षसः ।
प्रणामनम्रो राजानं बह्वाञ्जलिपुटो मुने ॥ २७ ॥
नरेन्द्राज्ञाप्रदानेन प्रसादः क्रियतां मम ।
भृत्यस्य प्रणतस्य त्वं युष्मद्विषयवासिनः ॥ २८ ॥

राजोवाच ॥

स्वभावं वयमस्मीमस्त्वयोक्तं यन्निशाचर ।
तदर्धिनो वयं येन कार्थ्येण शृणु तन्मम ॥ २९ ॥
अस्यास्त्वयाद्य ब्राह्मण्या दौःशील्यमपभुज्यतां ।
येन त्वयात्तदौःशील्या तद्विनीता भवेदियं ॥ ३० ॥
नीयतां यस्य भार्थ्येयं तस्य वेश्म निशाचर ।
अस्मिन् कृते कृतं सर्वं गृहमभ्यागतस्य मे ॥ ३१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स राक्षसस्तस्याः प्रविश्यान्तः स्वमायया ।
भक्षयामास दौःशील्यं निजशक्त्या नृपाक्षया ॥ ३२ ॥
दौःशील्येनातिरौद्रेण पत्नी तस्य द्विजन्मनः ।
तेन सा सम्परित्यक्ता तमाह जगतीपतिं ॥ ३३ ॥
स्वकर्मफलपाकेन भर्तुस्तस्य महात्मनः ।
वियोजिताहं तद्देतुरयमासीन्निशाचरः ॥ ३४ ॥
नास्य दोषो न वा तस्य मम भर्तुर्महात्मनः ।
ममैव दोषो नान्यस्य सुकृतं क्षुपभुज्यते ॥ ३५ ॥
अन्यजन्मनि कस्यापि विप्रयोगः कृतो मया ।
सोऽयं मयाप्युपगतः को दोषोऽस्य महात्मनः ॥ ३६ ॥

राक्षस उवाच ॥

प्रापयामि तवादेशादिमां भर्तृगृहं प्रभो ।
यदन्यत्करणीयन्ते तदाज्ञापय पार्थिव ॥ ३७ ॥

राजीवाच ॥

अस्मिन् कृते कृतं सर्वं त्वया मे रजनीचर ।
आगन्तव्यञ्च ते वीर कार्यकाले स्मृतेन मे ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथेत्युक्त्वा तु तद्रक्षस्तामादाय द्विजाङ्गनां ।
निन्ये भर्तृगृहं शुद्धां दौःशील्यापगमात्तदा ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तानमन्वन्तरे ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तां प्रेषयित्वा राजापि स्वभर्तृगृहमङ्गनां ।
चिन्तयामास निःश्वस्य किमच सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥
अनर्घयोग्यताकष्टं स मामाह महामनाः ।
वैकल्यं विप्रमुद्दिश्य तथाहायं निशाचरः ॥ २ ॥
सोऽहं कथं करिष्यामि त्यक्त्वा पत्नी मया हि सा ।
अथवा ज्ञानदृष्टिं तं पृच्छामि मुनिसत्तमं ॥ ३ ॥
सञ्चिन्त्येत्यं स भूपालः समारुह्य च तं रथं ।
ययौ यच्च स धर्मात्मा त्रिकालज्ञो मंहामुनिः ॥ ४ ॥
अवरुद्ध रथात्सोऽथ तं समेत्य प्रणम्य च ।
यथा वृत्तं समाचख्यौ राक्षसेन समागमं ॥ ५ ॥

ब्राह्मण्या दर्शनञ्चैव दोःशील्यापगमं तथा ।
प्रेषणं भर्तृगेहे च कार्यमागमने च यत् ॥ ६ ॥

ऋषिरुवाच ॥

ज्ञातमेतन्मया पूर्वं यत् कृतन्ते नराधिप ।
कार्यमागमने चैव मत्समीपे तवाखिलं ॥ ७ ॥
पृच्छ मामिह किं कार्यं मयेत्युद्विग्नमानसः ।
त्वय्यागते महीपाल शृणु कार्यञ्च यत्त्वया ॥ ८ ॥
पत्नी धर्मार्थकामानां कारणं प्रबलं नृणां ।
विशेषतश्च धर्मश्च सन्त्यक्तस्तजता हि तां ॥ ९ ॥
अपत्नीको नरो भूप न योग्यो निजकर्मणां ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यः शूद्रोऽपि वा नृप ॥ १० ॥
त्यजता भवता पत्नीं न शोभनमनुष्ठितं ।
अत्याज्यो हि यथा भर्ता स्त्रीणां भार्या तथा नृणां ॥ ११ ॥

राजोवाच ॥

भगवन् किं करोम्येष विपाको मम कर्मणां ।
नानुकूलानुकूलस्य यस्मात्त्यक्ता ततो मया ॥ १२ ॥
यद्यत्करोति तत्क्षान्तं दह्यमानेन चेतसा ।
भगवंस्तद्वियोगार्त्तिविभीतेनान्तरात्मना ॥ १३ ॥
साम्प्रतं तु वने त्यक्ता न वेद्मि क्व नु सा गता ।
भक्षिता वापि विपिने सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ १४ ॥

ऋषिरुवाच ॥

न भक्षिता सा भूपाल सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ।

सा त्वविष्णुतचारिणा साम्प्रतन्तु रसातले ॥ १५ ॥

राजोवाच ।

सा नीता केन पातालमास्ते साऽदूषिता कथं ।
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥

ऋषिरुवाच ।

पाताले नागराजोऽस्ति प्रख्यातश्च कपोतकः ।
तेन दृष्टा त्वया त्यक्ता भ्रममाणा महावने ॥ १७ ॥
सा रूपशालिनी तेन सानुरागेन पार्थिव ।
वेदितार्थेन पातालं नीता सा युवती तदा ॥ १८ ॥
ततस्तस्य सुता सुभ्रुर्नन्दा नाम महीपते ।
भार्या मनोरमा चास्य नागराजस्य धीमतः ॥ १९ ॥
तया मातुः सपत्नीयं सा भविषीति शोभना ।
दृष्टा स्वगेहं सा नीता गुप्ता चान्तःपुरे शुभा ॥ २० ॥
यदा तु याचिता नन्दा न ददाति नृपोत्तरं ।
मूका भविष्यसीत्याह तदा तां तनयां पिता ॥ २१ ॥
एवं शप्ता सुता तेन सा चास्ते तत्र भूपते ।
नीता तेनोरगेन्द्रेण धृता तत्सुतया सती ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा परं हर्षमवाप्य तमपृच्छत ।
द्विजवर्ज्यं स्वदौर्भाग्यकारणं दयितां प्रति ॥ २३ ॥

राजोवाच ।

भगवन् सर्व्वलोकस्य मयि प्रीतिरनुत्तमा ।

किन्नु तत्कारणं येन स्वपत्नी नातिवत्सला ॥ २४ ॥
मम चासावतीवेष्टा प्राणेभ्योऽपि महामुने ।
सा च मां प्रति दुःशीला ब्रूहि यत्कारणं द्विज ॥ २५ ॥

ऋषिरवाच ॥

पाणिग्रहणकाले त्वं सूर्यभौमशनैश्चरैः ।
शुक्रवाचस्पतिभ्याञ्च तव भार्यावलोकिता ॥ २६ ॥
तन्मुहूर्तेऽभवच्चन्द्रस्तस्याः सोमसुतस्तथा ।
परस्परविपक्षौ तौ ततः पार्थिव ते भृशं ॥ २७ ॥
तद्गच्छ त्वं स्वधर्मेण परिपालय मेदिनीं ।
पत्नीसहायः सर्वाश्च कुरु धर्मावतीः क्रियाः ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्ते प्रणिपत्यैनमारुह्य स्यन्दनं ततः ।
उत्तमः पृथिवीपाल आजगाम निजं पुरं ॥ २९ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरे ॥ ७१ ॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स्वनगरं प्राप्य तं ददर्श द्विजं नृपः ।
समेतं भार्यया चैव शीलवत्या मुदान्वितं ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

राजवर्यं कृतार्थोऽस्मि यतो धर्मो हि रक्षितः ।

धर्मज्ञेनेह भवता भार्यामानयता मम ॥ २ ॥

राजोवाच ॥

कृतार्थस्त्वं द्विजश्रेष्ठ निजधर्मानुपालनात् ।
वयं सङ्कटिनो विप्र येषां पत्नी न वेश्मनि ॥ ३ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

नरेन्द्र सा हि विपिने भक्षिता श्वापदैर्यदि ।
अलन्तया किमन्यस्या न पाणिर्गृह्यते त्वया ॥
क्रोधस्य वशमागम्य धर्मो न रक्षितस्त्वया ॥ ४ ॥

राजोवाच ॥

न भक्षिता मे दयिता श्वापदैः सा हि जीवति ।
अविदूषितचारिणा कथमेतत्करोम्यहं ॥ ५ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

यदि जीवति ते भार्या न चैव व्यभिचारिणी ।
तदपत्नीकताजन्म किं पापं क्रियते त्वया ॥ ६ ॥

राजोवाच ॥

आनीतापि हि सा विप्र प्रतिकूला सदैव मे ।
दुःखाय न सुखायास्तं तस्या मैत्री न वै मयि ॥
तथा त्वं कुरु यत्नं मे यथा सा वशगामिनी ॥ ७ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

तव संप्रीतये तस्या वरेष्टिरूपकारिणी ।
क्रियते मित्रकामैर्या मित्रविन्दां करोमि तां ॥ ८ ॥
अप्रीतयोः प्रीतिकरी सा हि संजननी परं ।

भार्यापत्योर्मनुष्येन्द्र तान्तवेष्टिं करोम्यहं ॥ ९ ॥
 यच्च तिष्ठति सा सुभ्रुस्तव भार्या महीपते ।
 तस्मादानीयतां सा ते परां प्रीतिमुपैष्यति ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्तः स तु सम्भारानशेषानवनीपतिः ।
 आनिनाय चकारेष्टिं स च तां द्विजसत्तमः ॥ ११ ॥
 सप्तकृत्वः स तु तदा चकारेष्टिं पुनः पुनः ।
 तस्य राज्ञो द्विजश्रेष्ठो भार्यासम्पादनाय वै ॥ १२ ॥
 यदारोपितमैवान्ताममन्यत महामुनिः ।
 स्वभर्तारि तदा विप्रस्तमुवाच नराधिपं ॥ १३ ॥
 आनीय तां नरश्रेष्ठ या तवेष्टात्मनोऽन्तिकं ।
 भुङ्क्त्व भोगांस्तया सार्द्धं यज यज्ञांस्तथादृतः ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्तस्तेन विप्रेण भूपालो विस्मितस्तदा ।
 सम्भार तं महावीर्यं सत्यसन्धं निशाचरं ॥ १५ ॥
 स्मृतस्तेन तदा सद्यः समुपेत्य नराधिपं ।
 किं करोमीति सोऽप्याह प्रणिपत्य महामुने ॥ १६ ॥
 ततस्तेन नरेन्द्रेण विस्तरेण निवेदिते ।
 गत्वा पातालमादाय राजपत्नीमुपाययौ ॥ १७ ॥
 आनीता चातिहादैन सा ददर्श तदा पतिं ।
 उवाच च प्रसीदेति भूयोभूयो मुदाम्बिता ॥ १८ ॥
 ततः स राजा रभसा परिष्वज्याह मानिनीं ।

प्रिये प्रसन्न एवाहं भूयोऽप्येवं ब्रवीषि किं ॥ १९ ॥

पलुप्रवाच ॥

यदि प्रसादप्रवणं नरेन्द्र मयि ते मनः ।

तदेतदभियाचे त्वां तत्कुरुष्व ममार्हणं ॥ २० ॥

राजोवाच ॥

निःशङ्कं ब्रूहि मत्तो यद्भवत्या किञ्चिदीप्सितं ।

तदलभ्यं न ते भीरु तवायत्तोऽस्मि नान्यथा ॥ २१ ॥

पलुप्रवाच ॥

मदर्थं तेन नागेन सुता शप्ता सखी मम ।

मूका भविष्यसीत्याह सा च मूकत्वमागता ॥ २२ ॥

तस्याः प्रतिक्रियां प्रीत्या मम शक्नोति चेद्भवान् ।

वाग्विभागप्रशान्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स राजा तं विप्रमाहास्मिन् किटुशी क्रिया ।

तन्मूकतापनोदाय स च तं प्राह पार्थिवं ॥ २४ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

भूप सारस्वतीमिष्टिं करोमि वचनान्तव ।

पत्नी तवेयमान्दण्यं यातु तद्वाक्प्रवर्त्तनात् ॥ २५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इष्टिं सारस्वतीं चक्रे तदर्थं स द्विजोत्तमः ।

सारस्वतानि सूक्तानि जजाप च समाहितः ॥ २६ ॥

ततः प्रवृत्तवाक्यान्तां गर्गः प्राह रसातले ।

उपकारः सखीभर्त्ता कृतोऽयमतिदुष्कारः ॥ २७ ॥
 इत्थं ज्ञानं समासाद्य नन्दा शीघ्रगतिः पुरं ।
 ततो राज्ञीं परिष्वज्य स्वसखीमुरगात्मजा ॥ २८ ॥
 तच्च संस्तूय भूपालं कल्याणोत्तया पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं नागी कृतासनपरिग्रहा ॥ २९ ॥
 उपकारः कृतो वीर भवता यो ममाघुना ।
 तेनास्याकृष्टहृदया यद्भवीमि शृणुष्व तत् ॥ ३० ॥
 तव पुत्रो महावीर्यो भविष्यति नराधिप ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमस्यां भुवि भविष्यति ॥ ३१ ॥
 सर्वार्थशास्त्रतत्त्वज्ञो धर्मानुष्ठानतत्परः ।
 मन्वन्तरेश्वरो धीमान् भविष्यति स वै मनुः ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा वरं तस्मै नागराजसुता ततः ।
 सखीं तां संपरिष्वज्य पातालमगमन्मुने ॥ ३३ ॥
 तच्च तस्य तथा सार्द्धं रमतः पृथिवीपतेः ।
 जगाम कालः सुमहान् प्रजाः पालयतस्तथा । ३४ ॥
 ततः स तस्यान्तनयो जज्ञे राज्ञो महात्मनः ।
 पौर्णमास्यां यथा कान्तश्चन्द्रः संपूर्णमण्डलः ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् जाते मुदं प्रापुः प्रजाः सर्वा महात्मनि ।
 देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पदृष्टिः पपात च ॥ ३६ ॥
 तस्य दृष्ट्वा वपुः कान्तं भविष्यं शीलमेव च ।
 औत्तमश्चेति मुनयो नाम चक्रुः समागताः ॥ ३७ ॥

जातोऽयमुत्तमे वंशे तच्च काले तथोत्तमे ।
उत्तमावयवस्तेन औत्तमोऽयं भविष्यति ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

उत्तमस्य सुतः सोऽथ नाम्ना ख्यातस्तथोत्तमः ।
मनुरासीत्तत्प्रभावो भागुरे श्रूयतां मम ॥ ३९ ॥
उत्तमाख्यानमखिलं जन्म चैवोत्तमस्य च ।
नित्यं शृणोति विद्वेषं स कदाचिन्न गच्छति ॥ ४० ॥
इष्टैर्दारैस्तथा पुत्रैर्बन्धुभिर्वा कदाचन ।
वियोगो नास्य भविता शृण्वतः पठतोऽपि वा ॥ ४१ ॥
तस्य मन्वन्तरं ब्रह्मन् वदतो मे निशामय ।
श्रूयतां तच्च यश्चेन्द्रो ये च देवास्तथर्षयः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरे ॥ ७२ ॥

चिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

मन्वन्तरे तृतीयेऽस्मिन् औत्तमस्य प्रजापतेः ।
देवानिन्द्रमृषीन् भूपान् निबोध गदतो मम ॥ १ ॥
स्वधामानस्तथा देवा यथानामानुकारिणः ।
सत्याख्यश्च द्वितीयोऽन्यस्त्रिदशानां तथा गणः २ ॥
तृतीये तु गणे देवाः शिवाख्या मुनिसत्तम ।
शिवाः स्वरूपतस्ते तु श्रुताः पापप्रणाशनाः ॥ ३ ॥

प्रतर्हनास्थश्च गणो देवानां मुनिसत्तम ।
 चतुर्थस्तत्र कथित औत्तमस्यान्तरे मनोः ॥ ४ ॥
 वशवर्त्तिनः पञ्चमेऽपि देवास्तत्र गणे द्विज ।
 यथास्थातस्वरूपास्तु सर्व्व एव महामुने ॥ ५ ॥
 एते देवगणाः पञ्च स्मृता यज्ञभुजस्तथा ।
 मन्वन्तरे मनुश्रेष्ठे सर्व्वे द्वादशका गणाः ॥ ६ ॥
 तेषामिन्द्रो महाभागस्त्रैलोक्ये स गुरुर्भवेत् ।
 शतं क्रतूनामाहृत्य सुशान्तिर्नाम नामतः ॥ ७ ॥
 यस्योपसर्गनाशाय नामाक्षरविभूषिता ।
 अद्यापि मानवैर्गाथा गीयते तु महीतले ॥ ८ ॥
 सुशान्तिर्देवराट् कान्तः सुशान्तिं स प्रयच्छति ।
 सहितः शिवसत्याद्यैस्तथैव वशवर्त्तिनः ॥ ९ ॥
 अजः परशुचिर्दिव्यो महाबलपराक्रमाः ।
 पुञ्चास्तस्य मनोरासन् विख्यातास्त्रिदशोपमाः ॥ १० ॥
 तत्सूतिसम्भवैर्भूमिः पालिताभून्मरेश्वरैः ।
 यावन्मन्वन्तरं तस्य मनोरुत्तमतेजसः ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
 कृतचेतादिसंज्ञानां यान्युक्तानि युगे मया ॥ १२ ॥
 स्वतेजसा हि तपसो वरिष्ठस्य महात्मनः ।
 तनयाश्चान्तरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ १३ ॥
 तृतीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
 तामसस्य चतुर्थन्तु मनोरन्तरमुच्यते ॥ १४ ॥

वियोनिजन्मनो यस्य यशसा द्योतितं जगत् ।
 जन्म तस्य मनोर्ब्रह्मन् श्रूयतां गदतो मम ॥ १५ ॥
 अतीन्द्रियमशेषाणाममूनाञ्चरितन्तथा ।
 तथा जन्मापि विज्ञेयं प्रभावश्च महात्मनां ॥ १६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

राजाभूद्वि विख्यातः स्वराष्ट्रो नाम वीर्यवान् ।
 अनेकयज्ञकृत्प्राज्ञः संग्रामेष्वपराजितः ॥ १ ॥
 तस्यायुः सुमहत् प्रादात् मन्त्रिणाराधितो रविः ।
 पत्नीनाञ्च शतन्तस्य धन्यानामभवत् द्विज ॥ २ ॥
 तस्य दीर्घायुषः पत्न्यो नातिदीर्घायुषो मुने ।
 कालेन जग्मुर्निधनं भृत्यमन्त्रिजनास्तथा ॥ ३ ॥
 स भार्याभिस्तथा युक्तो भृत्यैश्च सहजन्मभिः ।
 उद्विग्नचेताः संप्राप वीर्यहानिमहर्निशं ॥ ४ ॥
 तं वीर्यहीनं निभृतैर्भृत्यैस्त्यक्तं सुदुःखितं ।
 अनन्तरो विमर्द्दस्थो राज्याच्चप्रावितवांस्तदा ॥ ५ ॥
 राज्याच्च्युतं सोऽपि वनं गत्वा निर्व्विस्मानसः ।
 तपस्तेपे महाभागो वितस्तापलिने स्थितः ॥ ६ ॥

ग्रीष्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वभ्रंकषाशिकः ।
 जलशायी च शिशिरे निराहारी यतव्रतः ॥ ७ ॥
 ततस्तपस्यतस्तस्य प्राष्टृकाले महाप्लवः ।
 बभूवानुदिनं मेघैर्वर्षद्भिरनुसन्ततं ॥ ८ ॥
 न दिग्विज्ञायते पूर्वा दक्षिणा वा न पश्चिमा ।
 नोत्तरा तमसा सर्व्वमनुलिप्तमिवाभवत् ॥ ९ ॥
 ततोऽतिप्लवने भूपः स नद्याः प्रेरितस्तटं ।
 प्रार्थयन्नपि नावाप ह्रियमाणोऽतिवेगिना ॥ १० ॥
 अथ दूरे जलौघेन ह्रियमाणो महीपतिः ।
 आससाद जले रौहीं स पुच्छे जगृहे च तां ॥ ११ ॥
 तेन स्रवेन स ययावुह्यमानो महीतले ।
 दूतस्येतश्चान्धकारे आससाद तटन्ततः ॥ १२ ॥
 विस्तारि पङ्कमत्यर्थं दुस्तरं स नृपस्तरन् ।
 तयैव कृष्यमाणोऽन्यद्रम्यं वनमवाप सः ॥ १३ ॥
 तचान्धकारे सा रौही चकर्ष वसुधाधिपं ।
 पुच्छे लग्नं महाभागं कृशं धमनिसन्ततौ ॥ १४ ॥
 तस्याश्च स्पर्शसम्भूतामवाप मुदमुत्तमां ।
 सोऽन्धकारे भ्रमन् भूयो मदनाकृष्टमानसः ॥ १५ ॥
 विज्ञाय सानुरागं तं पृष्ठस्पर्शनतत्परं ।
 नरेन्द्रं तद्वनस्यान्तः सा स्रगी तमुवाच ह ॥ १६ ॥
 किं पृष्ठं वेपथुमता करेण स्पृशसे मम ।
 अन्यथैवास्य कार्य्यस्य संजाता नृपते गतिः ॥ १७ ॥

नास्थाने वो मनो यातं नागम्याहं तवेश्वर ।
किन्तु त्वत्सङ्गमे विघ्नमेष लोलः करोति मे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति श्रुत्वा वचस्तस्या मृग्याश्च जगतीपतिः ।
जातकौतूहलो रौहीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥
का त्वं ब्रूहि मृगीवाक्यं कथं मानुषवदद ।
कश्चैव लोलो यो विघ्नं त्वत्सङ्गे कुरुते मम ॥ २० ॥

मृग्युवाच ॥

अहन्ते दयिता भूप प्रागासमुत्पलावती ।
भार्या शताग्रमहिषी दुहिता दृढधन्वनः ॥ २१ ॥

राजोवाच ॥

किन्तु यावत्कृतं कर्म येनेमां योनिमागता ।
पतिव्रता धर्मपरा सा चेत्यं कथमीदृशी ॥ २२ ॥

मृग्युवाच ॥

अहं पितृगृहे बाला सखीभिः सहिता वनं ।
रन्तुं गता ददर्शैकं मृगं मृग्या समागतं ॥ २३ ॥
ततः समीपवर्त्तिन्या मया सा ताडिता मृगी ।
मया चस्ता गतान्यथ क्रुद्धः प्राह ततो मृगः ॥ २४ ॥
मूढे किमेवं मत्तासि धिक्ते दौःशील्यमीदृशं ।
आधानकालो येनायं त्वया मे विफलीकृतः ॥ २५ ॥
वाचं श्रुत्वा ततस्तस्य मानुषस्येव भाषतः ।
भीता तमब्रवं कोऽसीत्येतां योनिमुपागतः ॥ २६ ॥

ततः स प्राह पुत्रोऽहमृषेर्निर्वृतिचक्षुषः ।
 सुतपा नाम मृग्यान्तु साभिलाषो मृगोऽभवं ॥ २७ ॥
 इमाञ्चानुगतः प्रेम्ना वाञ्छितश्चानया वने ।
 त्वया वियोजिता दुष्टे तस्माच्छापं ददामि ते ॥ २८ ॥
 मया चोक्तं तवाज्ञानादपराधः कृतो मुने ।
 प्रसादं कुरु शापं मे न भवान् दातुमर्हति ॥ २९ ॥
 इत्युक्तः प्राह मां सोऽपि मुनिरित्यं महीपते ।
 न प्रयच्छामि शापं ते यद्यात्मानं ददामि ते ॥ ३० ॥
 मया चोक्तं मृगी नाहं मृगरूपधरा वने ।
 लप्स्यसेऽन्यां मृगीन्तावन्मयि भावो निवर्त्यतां ॥ ३१ ॥
 इत्युक्तः कोपरक्ताक्षः स प्राह स्फुरिताधरः ।
 नाहं मृगी त्वयेत्युक्तं मृगी मूढे भविष्यसि ॥ ३२ ॥
 ततो भृशं प्रव्यथिता प्रणम्य मुनिमब्रुवन् ।
 स्वरूपस्थमतिक्रुद्धं प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ ३३ ॥
 बालानभिज्ञा वाक्यानां ततः प्रोक्तमिदं मया ।
 पितर्यसति नारीभिर्ब्रियते हि पतिः स्वयं ॥ ३४ ॥
 सति ताते कथञ्चाहं दृणोमि मुनिसत्तम ।
 सापराधाथवा पादौ प्रसीदेश नमाम्यहं ॥ ३५ ॥
 प्रसीदेति प्रसीदेति प्रणताया महामते ।
 इत्थं लालप्यमानायाः स प्राह मुनिपुङ्गवः ॥ ३६ ॥
 न भवत्यन्यथा प्रोक्तं मम वाक्यं कदाचन ।
 मृगी भविष्यसि मृता वनेऽस्मिन्नेव जन्मनि ॥ ३७ ॥

मृगत्ये च महाबाहुस्तव गर्भमुपैष्यति ।
 लोलो नाम मुनेः पुत्रः सिद्धवीर्यस्य भाविनि ॥ ३८ ॥
 जातिस्मरा भवित्री त्वं तस्मिन् गर्भमुपागते ।
 स्मृतिं प्राप्य तथा वाचं मानुषीमीरयिष्यसि ॥ ३९ ॥
 तस्मिन् जाते मृगीत्वात् त्वं विमुक्ता पतिनार्चिता ।
 लोकानवाप्स्यसि प्राप्या य न दुष्कृतकर्मभिः ॥ ४० ॥
 सोऽपि लोलो महावीर्यः पितृशत्रून् निपात्य वै ।
 जित्वा वसुन्धरां कृत्स्नां भविष्यति ततो मनुः ॥ ४१ ॥
 एवं शापमहं लब्ध्वा मृता तीर्थक्षमागता ।
 त्वत्संस्पर्शाच्च गर्भोऽसौ सम्भूतो जठरे मम ॥ ४२ ॥
 अतो ब्रवीमि नास्थाने तव यातं मनो मयि ।
 न चाप्यगम्यो गर्भस्थो लोलो विघ्नं करोत्यसौ ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमुक्तस्ततः सोऽपि राजा प्राप्य परां मुदं ।
 पुत्रो ममारीञ्जित्वेति पृथिव्यां भविता मनुः ॥ ४४ ॥
 ततस्तं सुषुवे पुत्रं सा मृगी लक्ष्णान्वितं ।
 तस्मिन् जाते च भूतानि सर्वाणि प्रययुर्मुदं ॥ ४५ ॥
 विशेषतश्च राजासौ पुत्रे जाते महाबले ।
 सा विमुक्ता मृगी शपात्प्राप लोकाननुत्तमान् ॥ ४६ ॥
 ततस्तस्यर्षयः सर्वे समेत्य मुनिसत्तम ।
 अवेक्ष्य भाविनीमृद्धिं नाम चक्रुर्महात्मनः ॥ ४७ ॥
 तामसीं भजमानायां योनिं मातर्यजायत ।

तमसा चावृते लोके तामसीऽयं भविष्यति ॥ ४८ ॥
 ततः स तामसस्तेन पित्रा संवर्द्धितो वने ।
 जातबुद्धिरुवाचेदं पितरं मुनिसत्तम ॥ ४९ ॥
 कस्त्वं तात कथं वाहं पुत्रो माता च का मम ।
 किमर्थमागतश्च त्वमेतत्सत्यं ब्रवीहि मे ॥ ५० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः पिता यथा वृत्तं स्वराज्यच्यावनादिकं ।
 तस्याचष्टे महाबाहुः पुत्रस्य जगतीपतिः ॥ ५१ ॥
 श्रुत्वा तत्सकलं सोऽपि समाराध्य च भास्करं ।
 अवाप दिव्यान्यस्त्राणि ससंहाराण्यशेषतः ॥ ५२ ॥
 कृतास्त्रस्तानरीन् जित्वा पितुरानीय चान्तिकं ।
 अनुज्ञातान् मुमोचाय तेन स्वं धर्म्ममास्थितः ॥ ५३ ॥
 पितापि तस्य स्वान् लोकांस्तपोयज्ञसमार्ज्जितान् ।
 विवृष्टदेहः संप्राप्तो दृष्ट्वा पुत्रमुखं सुखं ॥ ५४ ॥
 जित्वा समस्तां पृथिवीं तामसाख्यः स पार्थिवः ।
 तामसाख्यो मनुरभूत्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ ५५ ॥
 ये देवा यत्पतिर्यश्च देवेन्द्रो ये तथर्षयः ।
 ये पुत्राश्च मनोस्तस्य पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५६ ॥
 सत्यास्तथान्ये सुधियः सुरूपा हरयस्तथा ।
 एते देवगणास्तत्र सप्तविंशतिका मुने ॥ ५७ ॥
 महाबलो महावीर्यः शतयज्ञोपलक्षितः ।
 शिखिरिन्द्रस्तथा तेषां देवानामभवद्भिभुः ॥ ५८ ॥

ज्योतिर्धामा पृथुः काथ्यश्चैवोऽग्निर्वलकस्तथा ।
 पीवरश्च तथा ब्रह्मन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ५९ ॥
 नरः क्षान्तिः शान्तदान्तजानुजङ्घादयस्तथा ।
 पुत्रास्तु तामसस्यासन् राजानः सुमहाबलाः ॥ ६० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे तामसमन्वन्तरे ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

—→१←—

मार्कण्डेय उवाच ॥

पञ्चमोऽपि मनुर्ब्रह्मन् रैवतो नाम विश्रुतः ।
 तस्योत्पत्तिं विस्तरशः शृणुष्व कथयामि ते ॥ १ ॥
 ऋषिरासीन्महाभाग ऋतवागिति विश्रुतः ।
 तस्यापुत्रस्य पुत्रोऽभूद्रेवत्यन्ते महात्मनः ॥ २ ॥
 स तस्य विधिवच्चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
 तथोपनयनादींश्च स चाशीलोऽभवन्मुने ॥ ३ ॥
 यतः प्रभृति जातोऽसौ ततः प्रभृति सोऽष्ट्रषिः ।
 दीर्घरोगपरामर्षमवाप मुनिपुङ्गवः ॥ ४ ॥
 माता तस्य परामार्त्तिं कुष्ठरोगादिपीडिता ।
 जगाम स पिता चास्य चिन्तयामास दुःखितः ॥ ५ ॥
 किमेतदिति सोऽप्यस्य पुत्रोऽप्यत्यन्तदुर्मतिः ।
 जग्राह भार्यामन्यस्य मुनिपुत्रस्य सम्मुखीं ॥ ६ ॥

ततो विषममनसा ऋतवागिदमुक्तवान् ।
 अपुत्रतां मनुष्याणां श्रेयसे न कुपुत्रता ॥ ७ ॥
 कुपुत्रो हृदयायासं सर्व्वदा कुरुते पितुः ।
 मातुश्च स्वर्गसंस्थांश्च स्वपितृन् पातयत्यधः ॥ ८ ॥
 सुहृदां नोपकाराय पितृणाञ्च न तृप्तये ।
 पित्रोर्दुःखाय धिग्जन्म तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ ९ ॥
 धन्यास्ते तनया येषां सर्व्वलोकाभिसम्पताः ।
 परोपकारिणः शान्ताः साधुकर्मण्यनुव्रताः ॥ १० ॥
 अनिर्दृतं तथा मन्दं परलोकपराङ्मुखं ।
 नरकाय न सन्नत्यै कुपुत्रालम्बि जन्म नः ॥ ११ ॥
 करोति सुहृदां दैन्यमहितानां तथा मुदं ।
 अकाले च जरां पित्रोः कुपुत्रः कुरुते भ्रुवं ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं सोऽत्यन्तदुष्टस्य पुत्रस्य चरितैर्मुनिः ।
 दह्यमानमनोवृत्तिर्दृत्तं गर्गमपृच्छत ॥ १३ ॥

ऋतवागुवाच ॥

सुव्रतेन पुरा वेदा गृहीता विधिवन्मया ।
 समाप्य वेदान् विधिवत्कृतो दारपरिग्रहः ॥ १४ ॥
 सदारेण क्रियाः कार्याः श्रौताः स्मार्त्ता वषट्क्रियाः ।
 न मे न्यूनाः कृताः काश्चिद्यावदद्य महामुने ॥ १५ ॥
 गर्भाधानविधानेन न काममनुबन्धता ।
 पुत्रार्थं जनितश्चायं पुत्रान्नो विभ्यता मुने ॥ १६ ॥

सोऽयं किमात्मदोषेण मम दोषेण वा मुने ।
अस्माद्दुःखावहो जातो दौःशील्यादन्धशोकदः ॥ १७ ॥

गर्ग उवाच ॥

रेवत्यन्ते मुनिश्रेष्ठ जातोऽयं तनयस्तव ।
तेन दुःखाय ते दुष्टे काले यस्मादजायत ॥ १८ ॥
न तेऽपचारो नैवास्य मातुर्नायं कुलस्य ते ।
तस्य दौःशील्यहेतुस्तु रेवत्यन्तमुपागतं ॥ १९ ॥

ऋतवागुवाच ॥

यस्मान्ममैकपुत्रस्य रेवत्यन्तसमुद्भवं ।
दौःशील्यमेतत्सा तस्मात्पततामाशु रेवती ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तेनैवं व्याहृते शापे रेवत्यृक्षं पपात ह ।
पश्यतः सर्वलोकस्य विस्मयाविष्टचेतसः ॥ २१ ॥
रेवत्यृक्षश्च पतितं कुमुदाद्रौ समन्ततः ।
भाषयामास सहसा वनकन्दरनिर्भरं ॥ २२ ॥
कुमुदाद्रिश्च तत्पातात् ख्यातो रैवतकोऽभवत् ।
अतीव रम्यः सर्वस्यां पृथिव्यां पृथिवीधरः ॥ २३ ॥
तस्यर्क्षस्य तु या कान्तिर्जाता पङ्कजिनीसरः ।
ततो जज्ञे तदा कन्या रूपेणातीव शोभना ॥ २४ ॥
रेवतीकान्तिसम्भूतां तां दृष्ट्वा प्रमुचो मुनिः ।
तस्या नाम चकारेत्यं रेवती नाम भागुरे ॥ २५ ॥
पोषयामास चैवैतां स्वाश्रमाभ्याससम्भवां ।

प्रमुचः स महाभागस्तस्मिन्नेव महीतले ॥ २६ ॥
 तान्तु यौवनिनीं दृष्ट्वा कन्यकां रूपशालिनीं ।
 स मुनिश्चिन्तयामास कोऽस्या भर्ता भवेदिति ॥ २७ ॥
 एवं चिन्तयतस्तस्य ययौ कालो महान् मुने ।
 न चाससाद सदृशं वरं तस्या महामुनिः ॥ २८ ॥
 ततस्तस्या वरं प्रष्टुमग्निं स प्रमुचो मुनिः ।
 विवेश वह्निशालां वै प्रष्टारं प्राह हव्यभुक् ॥ २९ ॥
 महाबलो महावीर्यः प्रियवाग्धर्मावत्सलः ।
 दुर्गमो नाम भविता भर्ता ह्यस्या महीपतिः ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अनन्तरञ्च मृगयाप्रसङ्गेनागतो मुने ।
 तस्याश्रमपदं धीमान् दुर्गमः स नराधिपः ॥ ३१ ॥
 प्रियव्रतान्वयभवो महाबलपराक्रमः ।
 पुच्छो विक्रमशीलस्य कालिन्दीजठरोद्भवः ॥ ३२ ॥
 स प्रविश्याश्रमपदं तां तन्वीं जगतीपतिः ।
 अपश्यमानस्तस्यैषिं प्रियेत्यामन्त्र पृष्टवान् ॥ ३३ ॥

राजोवाच ।

क्व गतो भगवानस्मादाश्रमान्मुनिपुङ्गवः ।
 तं प्रणेतुमिहेच्छामि तत् त्वं प्रब्रूहि शोभने ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अग्निशालां गतो विप्रस्तच्छ्रुत्वा तस्य भाषितं ।
 प्रियेत्यामन्त्रणञ्चैव निश्चक्राम त्वरान्वितः ॥ ३५ ॥

स ददर्श महात्मानं राजानं दुर्गमं मुनिः ।
 नरेन्द्रचिह्नसहितं प्रश्रयावनतं पुरः ॥ ३६ ॥
 तस्मिन् दृष्टे ततः शिष्यमुवाच स तु गौतमं ।
 गौतमानीयतां शीघ्रमर्घोऽस्य जगतीपतेः ॥ ३७ ॥
 एकस्तावदयं भूपश्चिरकालादुपागतः ।
 जामाता च विशेषेण योग्योऽर्घस्य मतो मम ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स चिन्तयामास राजा जामातृकारणं ।
 विवेद च न तन्मौनी जगृहेऽर्घञ्च तं नृपः ॥ ३९ ॥
 तमासनगतं विप्रो गृहीतार्घं महामुनिः ।
 स्वागतं प्राह राजेन्द्रमपि ते कुशलं गृहे ॥ ४० ॥
 कोषे बलेऽथ मित्रेषु भृत्यामात्ये नरेश्वर ।
 तथात्मनि महाबाहो यच्च सर्व्वं प्रतिष्ठितं ॥ ४१ ॥
 पत्नी च ते कुशलिनी यत एवानुतिष्ठति ।
 पृच्छाम्यस्यास्ततो नाहं कुशलिन्योऽपरास्तव ॥ ४२ ॥

राजोवाच ॥

त्वत्प्रसादादकुशलं न क्वचिन्मम सुव्रत ।
 जातकौतूहलश्चास्मि मम भार्या च का मुने ॥ ४३ ॥

ऋषिरुवाच ।

रेवती सुमहाभागा चैलोक्यस्यापि सुन्दरी ।
 तव भार्या वरारोहा तां त्वं राजन् वेत्सि किं ॥ ४४ ॥

राजोवाच ॥

सुभद्रां शान्ततनयां कावेरीतनयां विभो ।
सुराष्ट्रजां सुजाताञ्च कदम्बाञ्च वरूथजां ॥ ४५ ॥
विपाठां नन्दिनीञ्चैव वेद्मि भार्यां गृहे द्विज ।
तिष्ठन्ति मे न भगवन्नेवतीं वेद्मि का न्वियं ॥ ४६ ॥

ऋषिरवाच ॥

प्रियेति साम्प्रतं येयं त्वयोक्ता वरवर्णिनी ।
किं विस्मृतन्ते भूपाल स्नाध्येयं गृहिणी तव ॥ ४७ ॥

राजोवाच ॥

सत्यमुक्तं मया किन्तु भावो दुष्टो न मे मुने ।
नाच कोपं भवान् कर्तुमर्हत्यस्मासु याचितः ॥ ४८ ॥

ऋषिरवाच ॥

तत्त्वं ब्रवीषि भूपाल न भावस्तव दूषितः ।
व्याजहार भवानेतद्वह्निना नृप चोदितः ॥ ४९ ॥
मया पृष्टो हुतवहः कोऽस्या भर्त्तति पार्थिव ।
भविता तेन चाप्युक्तो भवानेवाद्य वै वरः ॥ ५० ॥
तद्गृह्यतां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नराधिप ।
प्रियेत्यामन्त्रिता चेयं विचारं कुरुषे कथं ॥ ५१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततोऽसावभवन्मौनी तेनोक्तः पृथिवीपतिः ।
ऋषिस्तथोद्यतः कर्तुं तस्या वैवाहिकं विधिं ॥ ५२ ॥
तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महामुने ।

उवाच कन्या यत्किञ्चित् प्रअयावनतानना ॥ ५३ ॥

यदि मे प्रीतिमांस्तात प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

रेवत्यृच्छे विवाहं मे तत्करोतु प्रसादितः ॥ ५४ ॥

ऋषिरवाच ।

रेवत्यृच्छं न वै भद्रे चन्द्रयोगि व्यवस्थितं ।

अन्यानि सन्ति ऋक्षानि सुभ्रु वैवाहिकानि ते ॥ ५५ ॥

कन्योवाच ।

तात तेन विना कालो विफलः प्रतिभाति मे ।

विवाहो विफले काले मद्दिधायाः कथं भवेत् ॥ ५६ ॥

ऋषिरवाच ।

ऋतवागिति विख्यातस्तपस्वी रेवतीं प्रति ।

चकार कोपं क्रुद्धेन तेनर्चं विनिपातितं ॥ ५७ ॥

मया चास्मै प्रतिज्ञाता भार्य्येति मदिरेक्षणा ।

न चेच्छसि विवाहं त्वं सङ्कटं नः समागतं ॥ ५८ ॥

कन्योवाच ।

ऋतवाक् स मुनिस्तात किमेवं तप्तवांस्तपः ।

न त्वया मम तातेन ब्रह्मबन्धोः सुतास्त्रि किं ॥ ५९ ॥

ऋषिरवाच ।

ब्रह्मबन्धोः सुता न त्वं बाले नैव तपस्विनः ।

सुता त्वं मम यो देवान् कर्तुमन्यान् समुत्सहे ॥ ६० ॥

कन्योवाच ।

तपस्वी यदि मे तातस्तत्किमृष्टमिदं दिवि ।

समारोप्य विवाहो मे तदृच्छे क्रियते न तु ॥ ६१ ॥

ऋषिरुवाच ॥

एवं भवतु भद्रन्ते भद्रे प्रीतिमती भव ।

आरोपयामीन्दुमार्गे रेवत्यृच्छं कृते तव ॥ ६२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततस्तपःप्रभावेन रेवत्यृच्छं महामुनिः ।

यथा पूर्व्वन्तथा चक्रे सोमयोगि द्विजोत्तम ॥ ६३ ॥

विवाहञ्चैव दुहितुर्विधिवत् मन्त्रयोगिनं ।

निष्पाद्य प्रीतिमान् भूयो जामातारमयाब्रवीत् ॥ ६४ ॥

औद्वाहिकन्ते भूपाल कथ्यतां किं ददाम्यहं ।

दुर्लभमपि दास्यामि ममाप्रतिहतन्तपः ॥ ६५ ॥

राजोवाच ॥

मनोः स्वायम्भुवस्याहमुत्पन्नः सन्ततो मुने ।

मन्वन्तराधिपं पुञ्चं त्वत्प्रसादात् दृणोम्यहं ॥ ६६ ॥

ऋषिरुवाच ॥

भविष्यत्येष ते कामो मनुस्त्वत्तनयो महीं ।

सकलां भोक्ष्यते भूप धर्म्मविच्च भविष्यति ॥ ६७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं ययौ ।

तस्मादजायत सतो रेवत्यां रैवतो मनुः ॥ ६८ ॥

समेतः सकलैर्धर्म्मैर्मानवैरपराजितः ।

विज्ञाताखिलशास्त्रार्थो वेदविद्यार्थशास्त्रवित् ॥ ६९ ॥

तस्य मन्वन्तरे देवान् मुनिदेवेन्द्रपार्थिवान् ।
 कथ्यमानान्मया ब्रह्मन् निबोध सुसमाहितः ॥ ७० ॥
 सुमेधस्तत्र देवास्तथा भूपतयो द्विज ।
 वैकुण्ठश्चामिताभश्च चतुर्दश चतुर्दश ॥ ७१ ॥
 तेषां देवगणानान्तु चतुर्धामपि चेश्वर ।
 नाम्ना विभुरभूदिन्द्रः शतयज्ञोपलक्षकः ॥ ७२ ॥
 हिरण्यलोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथापरः ।
 वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥ ७३ ॥
 वशिष्ठश्च महाभागो वेदवेदान्तपारगः ।
 एते सप्तर्षयश्चासन् रैवतस्यान्तरे मनोः ॥ ७४ ॥
 बलबन्धुर्महावीर्यः सुयष्ट्यस्तथापरः ।
 सत्यकाद्यास्तथैवासन् रैवतस्य मनोः सुताः ॥ ७५ ॥
 रैवतान्तास्तु मनवः कथिता ये मया तव ।
 स्वायम्भुवाश्रया ह्येते स्वारोचिषस्तेर्मनुं ॥ ७६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रैवत मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्येतत्कथितं तुभ्यं पञ्च मन्वन्तरं तव ।
 चाक्षुषस्य मनोः षष्ठं श्रूयतामिदमन्तरं ॥ १ ॥

अन्यजन्मनि जातोऽसौ चक्षुषः परमेष्ठिनः ।
 चाक्षुषत्वमतस्तस्य जन्मन्यस्मिन्नपि द्विज ॥ २ ॥
 जातं माता निजोत्सङ्गे स्थितमुल्लाप्य तं पुनः ।
 परिष्वजति हार्देन पुनरुल्लापयत्यथ ॥ ३ ॥
 जातिस्मरः स जातो वै मातुरुत्सङ्गमास्थितः ।
 जहास तं तदा माता संक्रुद्धा वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 भीतास्मि किमिदं वत्स हासो यद्वदने तव ।
 अकालबोधः संजातः कच्चित्पश्यसि शोभनं ॥ ५ ॥

पुत्र उवाच ।

मामत्तुमिच्छति पुरो मार्जारी किं न पश्यसि ।
 अन्तर्द्धानगता चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ ६ ॥
 पुत्रप्रीत्या च भवती सहार्द्धा मामवेक्षती ।
 उल्लाप्योल्लाप्य बहुशः परिष्वजति मां यतः ॥ ७ ॥
 उद्धूतपुलका स्नेहसम्भवास्त्राविलेक्षणा ।
 ततो ममागतो हासः शृणु चाप्यत्र कारणं ॥ ८ ॥
 स्वार्थे प्रसक्ता मार्जारी प्रसक्तं मामवेक्षते ।
 तथान्तर्द्धानगा चैव द्वितीया जातहारिणी ॥ ९ ॥
 स्वार्थाय स्निग्धहृदया यथैवैते ममोपरि ।
 प्रवृत्ते स्वार्थमास्थाय तथैव प्रतिभासि मे ॥ १० ॥
 किन्तु मदुपभोगाय मार्जारी जातहारिणी ।
 त्वन्तु क्रमेणोपभोग्यं मत्तः फलमभीप्ससि ॥ ११ ॥
 न मां जानासि कोऽप्येष नचैवोपकृतं मया ।

सङ्गतं नातिकालीनं पञ्चसप्तदिनात्मकं ॥ १२ ॥
 तथापि क्षिद्यसे सास्त्रा परिष्वजसि चाप्यति ।
 तातेति वत्स भद्रेति निर्व्यलीकं ब्रवीषि मां ॥ १३ ॥

मातोवाच ॥

न त्वाहमुपकारार्थं वत्स प्रीत्या परिष्वजे ।
 न चेदेतद्भवत्प्रीत्यै परित्यक्तास्म्यहं त्वया ॥ १४ ॥
 स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्ततो मे भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य निष्क्रान्ता सूतिकाग्रहात् ॥ १५ ॥
 जडाङ्गवाङ्मकरणं शुद्धान्तःकरणात्मकं ।
 जहार तं परित्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १६ ॥
 सा हृत्वा तं तदा बालं विक्रान्तस्य महीभृतः ।
 प्रसूतं पत्नीशयने न्यस्य तस्याददे सुतं ॥ १७ ॥
 त्वमप्यन्यगृहे नीत्वा गृहीत्वा तस्य चात्मजं ।
 तृतीयं भक्षयामास सा क्रमाज्जातहारिणी ॥ १८ ॥
 हृत्वा हृत्वा तृतीयन्तु भक्षयत्यतिनिर्घृणा ।
 करोत्यनुदिनं सा तु परिवर्त्तन्तथान्ययोः ॥ १९ ॥
 विक्रान्तोऽपि ततस्तस्य सुतस्यैव महीपतिः ।
 कारयामास संस्कारान्नाजन्यस्य भवन्ति ये ॥ २० ॥
 आनन्देति च नामास्य पिता चक्रे विधानतः ।
 मुदा परमया युक्तो विक्रान्तः स नराधिपः ॥ २१ ॥
 कृतोपनयनं तन्तु गुरुराह कुमारकं ।
 जनन्याः प्रागुपस्थानं क्रियताञ्चाभिवादनं ॥ २२ ॥

स गुरोस्तद्वचः श्रुत्वा विहस्यैवमथाब्रवीत् ।
वन्द्या मे कतमा माता जन्मनी पालनी नु किं ॥ २३ ॥

गुरुववाच ।

न त्वियं ते महाभाग जनयित्री रथात्मजा ।
विक्रान्तस्याग्रमहिषी हैमिनी नाम नामतः ॥ २४ ॥

आनन्द उवाच ।

द्वयं जनित्री चैवस्य विशाखग्रामवासिनः ।
विप्राग्यबोधपुत्रस्य योऽस्यां जातोऽन्यतो वयं ॥ २५ ॥

गुरुववाच ।

कुतस्त्वं कथयानन्द चैवः को वा त्वयोच्यते ।
सङ्कटं महदाभाति क्व जातोऽच ब्रवीषि किं ॥ २६ ॥

आनन्द उवाच ।

जातोऽहमवनीन्द्रस्य क्षत्रियस्य गृहे द्विज ।
तत्पत्न्यां गिरिभद्रायामाददे जातहारिणी ॥ २७ ॥
तयाच मुक्तो हैमिन्या गृहीत्वा च सुतश्च सा ।
बोधस्य द्विजमुख्यस्य गृहे भीतवती पुनः ॥ २८ ॥
भक्षयामास च सुतं तस्य बोधद्विजन्मनः ।
स तच्च द्विजसंस्कारैः संस्कृतो हैमिनीसुतः ॥ २९ ॥
वयमच महाभाग संस्कृता गुरुणा त्वया ।
मया तव वचः कार्यमुपैमि कतमां गुरो ॥ ३० ॥

गुरुववाच ।

अतीव गहनं वत्स सङ्कटं महदागतं ।

न वेद्मि किञ्चिन्मोहेन भ्रमन्तीव हि बुद्धयः ॥ ३१ ॥

आनन्द उवाच ॥

मोहस्यावसरः कोऽच जगत्येवं व्यवस्थिते ।

कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे को वा कस्य न बान्धवः ॥ ३२ ॥

आरभ्य जन्मनो नृणां सम्बन्धित्वमुपैति यः ।

अन्ये सम्बन्धिनो विप्र मृत्युना संनिवर्त्तिताः ॥ ३३ ॥

अत्रापि जातस्य सतः सम्बन्धो योऽस्य बान्धवैः ।

सोऽप्यस्तमन्ते देहस्य प्रयात्येषोऽखिलक्रमः ॥ ३४ ॥

अतो ब्रवीमि संसारे वसतः को न बान्धवः ।

को वापि सततं बन्धुः किं वो विभ्राम्यते मतिः ॥ ३५ ॥

पितृद्वयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ।

मातृद्वयञ्च किञ्चिच्चं यदन्यद्देहसम्भवे ॥ ३६ ॥

सोऽहं तपः करिष्यामि त्वया यो ह्यस्य भूपतेः ।

विशालग्रामतः पुत्रश्चैव आनीयतामिह ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स विस्मितो राजा सभार्यः सह बन्धुभिः ।

तस्मान्निवर्त्य ममतामनुमेने वनाय तं ॥ ३८ ॥

चैवमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ।

संमान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पालितः ॥ ३९ ॥

सोऽप्यानन्दस्तपस्तेपे बाल एव महावने ।

कर्मणां क्षपणार्थाय विमुक्तेः परिपन्थिनां ॥ ४० ॥

तपस्यन्तं ततस्तच्च ग्राह्य देवः प्रजापतिः ।

किमर्थं तप्यसे वत्स तपस्तीव्रं वदस्व तत् ॥ ४१ ॥

आनन्द उवाच ॥

आत्मनः शुद्धिकामोऽहं करोमि भगवंस्तपः ।
बन्धाय मम कर्माणि यानि तत्क्षपणोन्मुखः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ॥

क्षीणाधिकारो भवति मुक्तियोग्यो न कर्मवान् ।
सत्त्वाधिकारवान् मुक्तिमवाप्स्यति ततो भवान् ॥ ४३ ॥
भवता मनुना भाव्यं षष्ठेन ब्रज तत्कुरु ।
अलन्ते तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्तो ब्रह्मणा सोऽपि तथेत्युक्त्वा महामतिः ।
तत्कर्माभिमुखो यातस्तपसो विरराम ह ॥ ४५ ॥
चाक्षुषेत्याह तं ब्रह्मा तपसो विनिवर्त्तयन् ।
पूर्वं नाम्ना बभूवाथ प्रख्यातश्चाक्षुषो मनुः ॥ ४६ ॥
उपयेमे विदर्भां स सुतामुग्रस्य भूभृतः ।
तस्याश्चोत्पादयामास पुत्रान् प्रख्यातविक्रमान् ॥ ४७ ॥
तस्य मन्वन्तरेणस्य येऽन्तरर्चिदशा द्विज ।
ये चर्षयस्तथैवेन्द्रो ये सुताश्चास्य तान् शृणु ॥ ४८ ॥
आर्या नाम सुरास्तत्र तेषामेकोऽष्टको गणः ।
प्रख्यातकर्मणां विप्र यज्ञे हव्यभुजामयं ॥ ४९ ॥
प्रख्यातबलवीर्याणां प्रभामण्डलदुर्दृशां ।
द्वितीयश्च प्रसूताख्यो देवानामष्टको गणः ॥ ५० ॥

तथैवाष्टकं हवान्यो भव्याख्यो देवतागणः ।

चतुर्थश्च गणस्तत्र यूयगाख्यस्तथाष्टकः ॥ ५१ ॥

लोखसंज्ञास्तथैवान्ये तत्र मन्वन्तरे द्विज ।

पञ्चमे च गण्ये देवास्तत्संज्ञा ह्यमृताग्निः ॥ ५२ ॥

शतं क्रतूनामाहृत्य यस्तेषामधिपोऽभवत् ।

मनोजवस्तथैवेन्द्रः संख्यातो यज्ञभागभुक् ॥ ५३ ॥

सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुन्नतो मधुः ।

अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः ॥ ५४ ॥

उरूपुरुशतद्युम्नप्रमुखाः समहावलाः ।

चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥ ५५ ॥

एतत्ते कथितं षष्ठं मया मन्वन्तरं द्विज ।

चाक्षुषस्य तथा जन्म चरितञ्च महात्मनः ॥ ५६ ॥

साम्प्रतं वर्त्तते योऽयं नाम्ना वैवस्वतो मनुः ।

सप्तमीयेऽन्तरे तस्य देवाद्यास्तान् शृणुष्व मे ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे बल मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ॥

मार्त्तण्डस्य रवेर्भार्या तनया विश्वकर्म्मणः ।

संज्ञा नाम महाभागा तस्यां भानुरजीजनत् ॥ १ ॥

मनुं प्रस्थातयश्चसमनेकज्ञानपारगं ।
 विवस्वतः सुतो यस्मात्तस्माद्वैवस्वतस्तु सः ॥ २ ॥
 संज्ञा च रविणा दृष्टा निमीलयति लोचने ।
 यतस्ततः सरोषोऽर्कः संज्ञां निष्ठुरमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 मयि दृष्टे सदा यस्मात् कुरुषे नेचसंयमं ।
 तस्माज्जनिष्यसे मूढे प्रजासंयमनं यमं ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा चपलां दृष्टिं देवी चक्रे भयाकुला ।
 विलोलितदृशं दृष्ट्वा पुनराह च तां रविः ॥ ५ ॥
 यस्माद्विलोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वयाधुना ।
 तस्माद्विलोलां तनयां नदीं त्वं प्रसविष्यसि ॥ ६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्यान्तु संजज्ञे भर्तृशापेन तेन वै ।
 यमश्च यमुना चेयं प्रस्थाता सुमहानदी ॥ ७ ॥
 सापि संज्ञा रवेस्तेजः सेहे दुःखेन भाविनी ।
 असहन्ती च सा तेजश्चिन्तयामास वै तदा ॥ ८ ॥
 किङ्करोमि क्व गच्छामि क्व गतायाश्च निर्हतिः ।
 भवेन्मम कथं भर्ता कोपमर्कश्च नेष्यति ॥ ९ ॥
 इति संचिन्त्य बहुधा प्रजापतिसुता तदा ।
 बहु मेने महाभागा पितृसंश्रयमेव सा ॥ १० ॥
 ततः पितृगृहे गन्तुं कृतबुद्धिर्यशस्विनी ।
 ह्यायामयीमात्मतनुं निर्म्ममे दयितां रवेः ॥ ११ ॥

ताञ्चोवाच त्वया वेश्मन्यच भानोर्यथा मया ।
 तथा सम्यगपत्येषु वर्त्तितव्यं यथा रवौ ॥ १२ ॥
 पृष्टयापि न वाच्यन्ते तथैतद्गमनं मम ।
 सैवास्मि नाम सञ्जेति वाच्यमेतत्सदा वचः ॥ १३ ॥

ह्यायासञ्चोवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि आशापाञ्च वचस्तव ।
 करिष्ये कथयिष्यामि वृत्तन्तु शापकर्षणात् ॥ १४ ॥
 इत्युक्ता सा तदा दवी जगाम भवनं पितुः ।
 ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूतकल्मषं ॥ १५ ॥
 बहुमानाञ्च तेनापि पूजिता विश्वकर्मणा ।
 तस्थौ पितृगृहे सा तु कञ्चित्कालमनिन्दिता ॥ १६ ॥
 नतस्तां प्राह चार्वङ्गीं पिता नातिचिरोषितां ।
 स्तुत्वा च तनयां प्रेमबहुमानपुरःसरं ॥ १७ ॥
 त्वान्तु मे पश्यतो वत्से दिनानि सुबह्वन्यपि ।
 मुहूर्तार्द्धसमानि स्युः किन्तु धर्म्मो विलुप्यते ॥ १८ ॥
 बान्धवेषु चिरं वासो नारीणां न यशस्करः ।
 मनोरथो बान्धवानां नार्था भर्तृगृहे स्थितिः ॥ १९ ॥
 सा त्वं चैलोक्यनाथेन भर्त्ता सूर्येण सङ्गता ।
 पितृगृहे चिरं कालं वस्तुं नार्हसि पुत्रिके ॥ २० ॥
 सा त्वं भर्तृगृहं गच्छ तुष्टोऽहं पूजितासि मे ।
 पुनरागमनं कार्यं दर्शनाय शुभे मम ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्ता सा तदा पित्रा तथेत्युक्ता च सा मुने ।
 संपूजयित्वा पितरं जगामाथोत्तरान् कुरुन् ॥ २२ ॥
 सूर्यतापमनिच्छन्ती तेजसस्तस्य बिभ्यती ।
 तपश्चचार तत्रापि वडवारूपधारिणी ॥ २३ ॥
 संज्ञेयमिति मन्वानो द्वितीयायामहस्पतिः ।
 जनयामास तनयौ कन्याञ्चैकां मनोरमां ॥ २४ ॥
 छायासंज्ञा त्वपत्येषु यथा स्वेष्वति वत्सला ।
 तथा न संज्ञा कन्यायां पुत्रयोश्चान्ववर्त्तत ॥ २५ ॥
 नलिनाद्युपभोगेषु विशेषमनुवासरं ।
 मनुस्तत्क्षान्तवानस्या यमस्तस्या न चक्षमे ॥ २६ ॥
 ताडनाय च वै कोपात्पादस्तेन समुद्यतः ।
 तस्याः पुनः क्षान्तिमता न तु देहे निपातितः ॥ २७ ॥
 ततः शशाप तं कोपाच्छायासंज्ञा यमं द्विज ।
 किञ्चित्प्रस्फुरमाणोष्ठी विचलत्पाणिपल्लवा ॥ २८ ॥
 पितुः पत्नीममर्थ्यादं यन्मां तर्ज्जयसे पदा ।
 भुवि तस्मादयं पादस्तवाद्यैव पतिष्यति ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्याकस्मिन् यमः शापं मात्रा दत्तं भयातुरः ।
 अभ्येत्य पितरं प्राह प्रणिपातपूरःसरं ॥ ३० ॥

यम उवाच ॥

तातैतन्महदाश्चर्यं न दृष्टमिति केनचित् ।

माता वात्सल्यमुत्सृज्य शपथं पुत्रे प्रयच्छति ॥ ३१ ॥

यथा मनुर्ममाचष्टे नेयं माता तथा मम ।

विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा भवेत् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः ।

छायासंज्ञां समाह्वय पप्रच्छ क्व गतेति सा ॥ ३३ ॥

सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसो ।

पत्नी तव त्वयापत्यान्येतानि जनितानि मे ॥ ३४ ॥

इत्थं विवस्वतः सा तु बहुशः पृच्छतो यदा ।

नाचचक्षे ततः क्रद्धो भास्वांस्तां शप्तमुद्यतः ॥ ३५ ॥

ततः सा कथयामास यथा वृत्तं विवस्वतः ।

विदितार्थश्च भगवान् जगाम त्वष्टुरालयं ॥ ३६ ॥

ततः स पूजयामास तदा चैलोक्यपूजितं ।

भास्वन्तं परया भक्त्या निजगेहमुपागतं ॥ ३७ ॥

संज्ञां पृष्टस्तदा तस्मै कथयामास विश्वकृत् ।

आगतैवेह मे वेश्म भक्तः प्रेषितेति वै ॥ ३८ ॥

दिवाकरः समाधिस्थो बडवारूपधारिणीं ।

तपश्चरन्तीं दृष्ट्वा उत्तरेषु कुक्ष्यय ॥ ३९ ॥

सौम्यमूर्तिः शुभाकारो मम भर्ता भवेदिति ।

अभिसन्धिष्व तपसो बुबुधेऽस्या दिवाकरः ॥ ४० ॥

शतनं तेजसो मेऽद्य क्रियतामिति भास्करः ।

तच्चाह विश्वकर्माखं संज्ञायाः पितरं द्विज ॥ ४१ ॥

संवत्सरभ्रमेस्तस्य विश्वकर्मा रवेस्ततः ।

तेजसः शातनञ्चक्रे स्तूयमानश्च दैवतैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वैवस्वत मन्वन्तरे ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततस्तं तुष्टुवर्देवास्तथा देवर्षयो रविं ।

वाग्भिरीड्यमशेषस्य चैलोक्यस्य समागताः ॥ १ ॥

देवा ऊचुः ॥

नमस्ते ऋक्स्वरूपाय सामरूपाय ते नमः ।

यजुःस्वरूपरूपाय साम्नान्धामवते नमः ॥ २ ॥

ज्ञानैकधामभूताय निर्धूततमसे नमः ।

शुद्धज्योतिःस्वरूपाय विशुद्धायामलात्मने ॥ ३ ॥

वरिष्ठाय वरेष्ठाय परस्मै परमात्मने ।

नमोऽखिलजगद्ग्रापिस्वरूपायात्ममूर्त्तये ॥ ४ ॥

ब्रह्मं स्तोत्रवरं रम्यं श्रोतव्यं ब्रह्मया नरैः ।

शिष्यो भूत्वा समाधिस्थो दत्त्वा देयं गुरोरपि ॥ ५ ॥

न शून्यभूतैः श्रोतव्यमेतत्तु सफलं भवेत् ।

सर्वकारणभूताय निष्ठायै ज्ञानचेतसां ॥ ६ ॥

नमः सूर्यस्वरूपाय प्रकाशात्मस्वरूपिणे ।

भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा दिनकृते नमः ॥ ७ ॥

सर्व्वरीहेतवे चैव सन्ध्याज्योत्स्नाकृते नमः ।
 त्वं सर्व्वमेतद्भगवान् जगदुद्भूता त्वया ॥ ८ ॥
 भ्रमत्याविद्धमखिलं ब्रह्माण्डं सचराचरं ।
 त्वदंशुभिरिदं स्पृष्टं सर्व्वं सञ्जायते शुचि ॥ ९ ॥
 क्रियते त्वत्करैःस्पर्शाज्जलादीनां पविचिता ।
 होमदानादिको धर्म्मो नोपकाराय जायते ॥ १० ॥
 तावद्यावन्न संयोगि जगदेतत्त्वदंशुभिः ।
 ऋचस्ते सकला ह्येता यजूंष्येतानि चान्यतः ॥ ११ ॥
 सकलानि च सामानि निपतन्ति त्वदङ्गतः ।
 ऋक्षयस्त्वं जगन्नाथ त्वमेव च यजुर्मयः ॥ १२ ॥
 यतः साममयश्चैव ततो नाथ त्रयीमय ।
 त्वमेव ब्रह्माणो रूपं परश्चापरमेव च ॥ १३ ॥
 मूर्त्तामूर्त्तस्तथा सूक्ष्मः स्थूलरूपस्तथा स्थितः ।
 निमेषकाष्ठादिमयः कालरूपः क्षयात्मकः ॥
 प्रसीद स्वेष्टया रूपं स्वतेजःशमनं कुरु ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं संस्तूयमानस्तु देवैर्देवर्षिभिस्तथा ।
 मुमोच स्वं तदा तेजस्तेजसां राशिरव्ययः ॥ १५ ॥
 यत्तस्य ऋक्षयं तेजो भविता तेन मेदिनी ।
 यजुर्मयेनापि दिवं स्वर्गः साममयं रवेः ॥ १६ ॥
 शान्तितास्तेजसो भागा ये त्वद्वा दश पञ्च च ।
 त्वद्भैव तेन सर्व्वस्य कृतं शूलं महात्मना ॥ १७ ॥

चक्रं विष्णोर्वसूनाञ्च शङ्करस्य सुदारुणा ।
 पावकस्य तथा शक्तिः शिविका धनदस्य च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्च सुरारीणामस्त्राण्युग्राणि यानि वै ।
 यक्षविद्याधराणाञ्च तानि चक्रे स विश्वकृत् ॥ १९ ॥
 ततश्च षोडशं भागं विभर्त्ति भगवान् विभुः ।
 तत्तेजः पञ्चदशधा शतितं विश्वकर्म्मणा ॥ २० ॥
 ततोऽश्वरूपधृग्भानुरुत्तरानगमत्कुरुन् ।
 ददृशे तच्च संज्ञाञ्च वडवारूपधारिणीं ॥ २१ ॥
 सा च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखं तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ २२ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तयोस्तच्च समेतयोः ।
 नासत्यदस्त्रौ तनयावल्लीवक्त्रविनिर्गतौ ॥ २३ ॥
 रेतसोऽन्ते च रेवन्तः खड्गी चर्म्मिं तनुचधृक् ।
 अश्वारूढः समुद्भूतो वाणतूणसमन्वितः ॥ २४ ॥
 ततः स्वरूपमतुलं दर्शयामास भानुमान् ।
 तस्यैषा च समालोक्य स्वरूपं मुदमाददे ॥ २५ ॥
 स्वरूपधारिणीञ्चेमामानिनाय निजाश्रयं ।
 संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ॥ २६ ॥
 ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूद्वैवस्वतो मनुः ।
 द्वितीयश्च यमः शापाद्धर्म्मदृष्टिरभूत्सुतः ॥ २७ ॥
 तृतीयो मां समादाय पादतोऽस्य महीतले ।
 पतिष्यतीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं ॥ २८ ॥

धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाऽद्विते ।
 ततो नियोगं तं याम्ये चकार तिमिरापहः ॥ २९ ॥
 यमुना च नदी जम्ने कलिन्दान्तरवाहिनी ।
 अश्विनौ देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना ॥ ३० ॥
 गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तोऽपि नियोजितः ।
 छायासंज्ञासुतानाञ्च नियोगः श्रूयतां मम ॥ ३१ ॥
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यश्छायासंज्ञासुतोऽग्रजः ।
 ततः सावर्ष्मिकीं संज्ञामवाप तनयो रवेः ॥ ३२ ॥
 भविष्यति मनुः सोऽपि बलिरिन्द्रो यदा तदा ।
 शनैश्चरो ग्रहाणाञ्च मध्ये पित्रा नियोजितः ॥ ३३ ॥
 तयोस्तृतीया या कन्या तपती नाम सा कुबं ।
 नृपात्सम्बरणात्पुत्रमवाप मनुजेश्वरं ॥ ३४ ॥
 तस्य वैवस्वतस्याहं मनोः सप्तममन्तरं ।
 कथयामि सुतान् भूपान्वधीन् देवान् सुराधिपं ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्ष्मिके मन्वन्तरे वैवस्वतोत्पत्तिर्नाम । ७८ ॥

ऊगाशीतितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
 भृगवोऽङ्गिरसश्चाष्टौ यच्च देवगणाः स्मृताः ॥ १ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा विष्णोः कश्यपात्मजाः ।
 साध्याश्च वसवो विश्वे धर्मपुञ्चगणास्त्रयः ॥ २ ॥
 भृगोस्तु भृगवो देवाः पुत्रा ह्यङ्गिरसः सुताः ।
 एष सर्गश्च मारीचो विज्ञेयः साम्प्रताधिपः ॥ ३ ॥
 ऊर्जस्वी नाम चैवेन्द्रो महात्मा यज्ञभागभुक् ।
 अतीता नागता ये च वर्तन्ते साम्प्रतश्च ये ॥ ४ ॥
 सर्वे ते त्रिदशेन्द्रास्तु विष्णोःस्तुल्यलक्षणाः ।
 सहस्राक्षाः कुलिशिनः सर्वे एव पुरन्दराः ॥ ५ ॥
 मघवन्तो वृषाः सर्वे शृङ्गिनो गजगामिनः ।
 ते शतक्रतवः सर्वे भूताभिभवतेजसः ॥ ६ ॥
 धर्माद्यैः कारणैः शुद्धैराधिपत्यगुणान्विताः ।
 भूतभव्यभवन्नाथाः शृणु चैतच्चयं द्विज ॥ ७ ॥
 भूर्लोकोऽयं स्मृता भूमिरन्तरीक्षं दिवः स्मृतं ।
 दिव्याख्यश्च तथा स्वर्गस्त्रैलोक्यमिति गद्यते ॥ ८ ॥
 अचिद्यैव वशिष्ठश्च काश्यपश्च महानृषिः ।
 गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥ ९ ॥
 तथैव पुत्रो भगवान्वचीकस्य महात्मनः ।
 जमदग्निस्तु सप्तैते मुनयोऽपि तथान्तरे ॥ १० ॥
 ईक्ष्वाकुर्नाभगश्चैव धृष्टशर्मातिरेव च ।
 नरिष्यन्तश्च विख्यातो नाभगो दिष्ट एव च ॥ ११ ॥
 कुरुषश्च पुष्यश्च वसुमान् लोकविश्रुतः ।
 मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥

वैवस्वतमिदं ब्रह्मन् कथितन्ते मयान्तरं ।
 अस्मिन् श्रुते नरः सद्यः पठिते चैव सत्तम ॥
 मुच्यते पातकैः सर्वैः पुण्यञ्च महदश्रुते ॥ १३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे वैवस्वतकीर्त्तनं ॥ ७६ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥

क्रौञ्चकिबवाच ॥

स्वायम्भवाद्याः कथिताः सप्तैते मनवो मया ।
 तदन्तरेषु ये देवा राजानो मुनयस्तथा ॥ १ ॥
 अस्मिन् कल्पे सप्त येऽन्ये भविष्यन्ति महामुने ।
 मनवस्तान् समाचक्ष्व ये च देवादयश्च ये ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

कथितस्तव सावर्णिश्छायासंज्ञासुतश्च यः ।
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यः स मनुर्भविताष्टमः ॥ ३ ॥
 रामो व्यासो गालवश्च दीप्तिमान् कृप एव च ।
 ऋष्यशृङ्गस्तथा द्रोणिस्तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 सुतपाश्चामिताभाश्च मुख्याश्चैव चिधा सुराः ।
 विंशकः कथिताश्चैषां चयणां चिगुणो गणः ॥ ५ ॥
 तपस्तपश्च शक्रश्च द्युतिर्ज्योतिः प्रभाकरः ।
 प्रभासो दयितो घर्मस्तेजोरश्मिश्च वक्रतुः ॥ ६ ॥

इत्यादिकस्तु सुतपा देवानां विंशको गणः ।
 प्रभुर्विभुर्विभासाद्यस्तथान्यो विंशको गणः ॥ ७ ॥
 सुराणाममितानान्तु तृतीयमपि मे शृणु ।
 दमो दान्तो ऋतः सोमो विन्ताद्याश्चैव विंशतिः ॥ ८ ॥
 मरुता ह्येते समाख्याता देवा मन्वन्तराधिपाः ।
 मारीचस्यैव ते पुत्राः काश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ९ ॥
 भविष्याश्च भविष्यन्ति सावर्णस्यान्तरे मनोः ।
 तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनिर्मुने ॥ १० ॥
 पाताल आस्ते योऽद्यापि दैत्यः समयबन्धनः ।
 विरजाश्चार्ज्ववीरश्च निर्मोहः सत्यवाक् कृतिः ॥
 विष्णवाद्याश्चैव तनयाः सावर्णस्य मनोर्नृपाः ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णके ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

देवीमाहात्म्यारम्भः ॥

ओं नमस्तुभ्यै ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

सावर्ष्मिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ।
निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मम ॥ १ ॥
महामायानुभावेन यथा मन्वन्तराधिपः ।
स बभूव महाभागः सावर्ष्मिस्तनयो रवेः ॥ २ ॥
स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वं चैत्रवंशसमुद्भवः ।
सुरथो नाम राजाऽभूत्समस्ते क्षितिमण्डले ॥ ३ ॥
तस्य पालयतः सम्यक् प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।
बभूवुः शत्रवो भूपाः कोलाविध्वंसिनस्तथा ॥ ४ ॥
तस्य तैरभवद्युद्धमतिप्रबलदण्डिनः ।
न्यूनैरपि स तैर्युद्धे कोलाविध्वंसिभिर्जितः ॥ ५ ॥
ततः स्वपुत्रमायातो निजदेशाधिपोऽभवत् ।
आक्रान्तः स महाभागस्तैस्तदा प्रबलारिभिः ॥ ६ ॥
आमात्यैर्बलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ।
कोषो बलञ्चापहृतं तत्रापि स्वपुरे ततः ॥ ७ ॥
ततो मृगयाव्याजेन हृतस्वाम्यः स भूपतिः ।
एकाकी हयमारुह्य जगाम गहनं वनं ॥ ८ ॥

स तत्राश्रममद्राक्षीद्विजवर्यस्य मेधसः ।
 प्रशान्तश्चापदाकीर्णं मुनिशिष्योपशोभितं ॥ ९ ॥
 तस्थौ कञ्चित्स कालञ्च मुनिना तेन सत्कृतः ।
 इतश्चेतश्च विचरंस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ १० ॥
 सोऽचिन्तयत्तदा तत्र ममत्वाकृष्टचेतनः ।
 मत्पूवः पालितं पूर्वं मया हीनं पुरं हि तत् ॥
 मद्भृत्यैस्तैरसदृत्तैर्धर्मतः पाल्यते न वा ॥ ११ ॥
 न जाने स प्रधानो मे शूरहस्ती सदामदः ।
 मम वैरिवशं यातः कान् भोगानुपलप्स्यते ॥ १२ ॥
 ये ममानुगता नित्यं प्रसादधनभोजनैः ।
 अनुवृत्तिं ध्रुवं तेऽद्य कुर्वन्त्यन्यमहीभृतां ॥ १३ ॥
 असम्यग्व्ययशीलैस्तेः कुर्वद्भिः सततं व्ययं ।
 सञ्चितः सोऽतिदुःखेन क्षयं कोषो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 एतच्चान्यच्च सततं चिन्तयामास पार्थिवः ।
 तत्र विप्राश्रमाभ्यासे वैश्यमेकं ददर्श सः ॥ १५ ॥
 स पृष्टस्तेन कस्त्वं भो हेतुश्चागमनेऽत्र कः ।
 सशोक इव कस्मात्त्वं दुर्मना इव लज्यसे ॥ १६ ॥
 इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्रणयोदितं ।
 प्रत्युवाच स तं वैश्यः प्रश्रयावनतो नृपं ॥ १७ ॥
 समाधिर्नाम वैश्योऽहमत्यन्तो धनिनां कुले ।
 पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः ॥ १८ ॥
 विहीनश्च धनैर्दारैः पुत्रैरादाय मे धनं ।

वनमध्यागतो दुःखी निरस्तश्चाप्तबन्धुभिः । १९ ॥
 सोऽहं न वेद्मि पुञ्चाणां कुशलाकुशलात्मिकां ।
 प्रवृत्तिं स्वजनानाञ्च दाराणाञ्चाप्य संस्थितः ॥ २० ॥
 किन्नु तेषां गृहे क्षेममक्षेमं किन्नु साम्प्रतं ।
 कथन्ते किन्नु सदृत्ता दुर्वृत्ताः किन्नु मे सुताः ॥ २१ ॥

राजोवाच ॥

यैर्निरस्तो भवाँस्तुभ्यैः पुञ्चदारादिभिर्धनैः ।
 तेषु किं भवतः स्नेहमनुबभ्राति मानसं ॥ २२ ॥

वैश्य उवाच ॥

एवमेतद्यथा ग्राह भवानस्रज्जतं वचः ।
 किं करोमि न बभ्राति मम निष्ठुरतां मनः ॥ २३ ॥
 यैः सन्त्यज्य पितृस्नेहं धनस्तुभ्यैर्निराकृतः ।
 पतिस्वजनहार्दश्च हार्दिं तेष्वेव मे मनः ॥ २४ ॥
 किमेतन्नाभिजानामि जानन्नपि महामते ।
 यत्प्रेमप्रवणञ्चित्तं विगुणेष्वपि बन्धुषु ॥ २५ ॥
 तेषां कृते मे निःश्वासा दौर्म्मनस्यश्च जायते ।
 करोमि किं यन्न मनस्तेष्वप्रीतिषु निष्ठुरं ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततस्तौ सद्भितौ विप्र तं मुनिं समुपस्थितौ ।
 समाधिर्नाम वैश्योऽसौ स च पार्थिवसत्तमः ॥ २७ ॥
 कृत्वा तु तौ यथान्यायं तथार्हन्तेन संविदं ।
 उपविष्टौ कथाः काश्चिन्नक्तुर्वैश्यपार्थिवौ ॥ २८ ॥

राजोवाच ।

भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येकं वदस्व तत् ।
 दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना ॥ २९ ॥
 ममत्वं मम राज्यस्य राज्याङ्गेष्वखिलेष्वपि ।
 जानतोऽपि यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तम ॥ ३० ॥
 अयञ्च निकृतः पुष्पैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः ।
 स्वजनेन च संत्यक्तस्तेषु हार्दीं तथाप्यति ॥ ३१ ॥
 एवमेष तथाहञ्च द्वावप्यत्यन्तदुःखितौ ।
 दृष्टदोषेऽपि विषये ममत्वाकृष्टमानसौ ॥ ३२ ॥
 तत्केनैतन्महाभाग यन्मोहो ज्ञानिनोरपि ।
 ममास्य च भवत्येषा विवेकान्धस्य मूढता ॥ ३३ ॥

ऋषिरवाच ।

ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे ।
 विषयश्च महाभाग याति चैवं पृथक् पृथक् ॥ ३४ ॥
 दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्राचावन्धास्तथापरे ।
 केचिद्दिवा तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ॥ ३५ ॥
 ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किन्तु ते न हि केवलं ।
 यतो हि ज्ञानिनः सर्वे पशुपक्षिमृगादयः ॥ ३६ ॥
 ज्ञानञ्च तन्मनुष्याणां यत्तेषां मृगपक्षिणां ।
 मनुष्याणाञ्च यत्तेषां तुल्यमन्यत्तथोभयोः ॥ ३७ ॥
 ज्ञानेऽपि सति पश्यैतान् पतगाञ्छावचक्षुषु ।
 कणमोक्षादृतान्मोहात् पीड्यमानानपि क्षुधा ॥ ३८ ॥

मानुषा मनुजव्याघ्र साभिलाषाः सुतान् प्रति ।
 लोभात्प्रत्युपकाराय नन्वेते किं न पश्यसि ॥ ६९ ॥
 तथापि ममतावर्त्ते मोहगर्त्ते निपातिताः ।
 महामायाप्रभावेन संसारस्थितिकारिणः ॥ ७० ॥
 तस्माच्च विस्मयः कार्य्यो योगनिद्रा जगत्पतेः ।
 महामाया हरेद्यैतत्तया संमोह्यते जगत् ॥ ७१ ॥
 ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ।
 बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ ७२ ॥
 तथा विवृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरं ।
 सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये ॥ ७३ ॥
 सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ।
 संसारबन्धहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ॥ ७४ ॥

राजीवाच ॥

भगवन् का हि सा देवी महामायेति यां भवान् ।
 ब्रवीति कथमुत्पन्ना सा कर्मास्याश्च किं हिज ॥ ७५ ॥
 यत्स्वभावा च सा देवी यत्स्वरूपा यदुद्भवा ।
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ७६ ॥

ऋषिरवाच ॥

नित्यैव सा जगन्मूर्तिस्तया सर्वमिदं ततं ।
 तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम ॥ ७७ ॥
 देवानां कार्य्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा ।
 उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते ॥ ७८ ॥

योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते ।
 आस्तीर्य शेषमभजत् कल्पान्ते भगवान् प्रभुः ॥ ४८ ॥
 तदा द्वावसुरौ घोरौ विख्यातौ मधुकैटभौ ।
 विष्णुकर्म्ममूलोद्भूतौ हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ ॥ ५० ॥
 स नाभिकमले विष्णोः स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ घोग्रौ प्रसुप्तञ्च जनाह्ननं ॥ ५१ ॥
 तुष्टाव योगनिद्रान्तामेकाग्रहृदयस्थितः ।
 विबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयां ॥ ५२ ॥
 विश्वेश्वरौ जगद्वाचीं स्थितिसंहारकारिणीं ।
 निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलान्तेजसः प्रभुः ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ॥

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि वषट्कारः स्वरात्मिका ।
 सुधा त्वमक्षरे नित्ये चिधामाचात्मिका स्थिता ॥ ५४ ॥
 अर्द्धमाचा स्थिता नित्या यानुच्चार्य्याविशेषतः ।
 त्वमेव सा त्वं सावित्री त्वं देवी जननी परा ॥ ५५ ॥
 त्वयैव धार्य्यते सर्वं त्वयैतत्सृज्यते जगत् ।
 त्वयेतत्पाल्यते देवि त्वमत्यन्ते च सर्व्वदा ॥ ५६ ॥
 विस्मृष्टौ स्मृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ।
 तथा संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५७ ॥
 महाविद्या महामाया महामेधा महास्मृतिः ।
 महामोहा च भवती महादेवी महासुरी ॥ ५८ ॥
 प्रकृतिस्त्वञ्च सर्व्वस्य गुणत्रयविभाविनी ।

कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ॥ ५८ ॥
 त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्वोधलक्षणा ।
 लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः शान्तिरेव च ॥ ६० ॥
 खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ।
 शङ्खिनी चापिनी बाणभुसुण्डीपरिघायुधा ॥ ६१ ॥
 सौम्या सौम्यतराशेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ।
 परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥ ६२ ॥
 यच्च किञ्चित्क्वचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ।
 तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे तदा ॥ ६३ ॥
 यया त्वया जगत्स्रष्टा गजत्पातात्ति यो जगत् ।
 सोऽपि निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ६४ ॥
 विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च ।
 कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ॥ ६५ ॥
 सा त्वमित्यं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ।
 मोहयैतौ दुराधर्षावसुरौ मधुकैटभौ ॥ ६६ ॥
 प्रबोधच्च जगत्त्वामी नीयतामच्युतो लघु ।
 बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ ६७ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र वेधसा ।
 विष्णोः प्रबोधनार्थाय निहन्तुं मधुकैटभौ ॥ ६८ ॥
 नेत्रास्यनासिकाबाहु हृदयेभ्यस्तथौरसः ।
 निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ६९ ॥

उत्तस्थौ च जगन्नाथस्त्वया मुक्तो जनार्दनः ।
 एकार्णवे हि शयनात्ततः स ददृशे च तौ ॥ ७० ॥
 मधुकैटभौ दुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमौ ।
 क्रोधरक्तेक्षणावत्तुं ब्रह्माणं जनितोद्यमौ ॥ ७१ ॥
 समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो विभुः ॥ ७२ ॥
 तावप्यतिबलोन्मत्तौ महामायाविमोहितौ ।
 उक्तवन्तौ वरोऽस्मत्तो व्रियतामिति केशवं ॥ ७३ ॥

भगवानुवाच ॥

भवेतामद्य मे तुष्टौ मम बध्नाबुभावपि ।
 किमन्येन वरेणाच एतावद्भिदृतं मम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ॥

वञ्चिताभ्यामिति तदा सर्वमापोमयं जगत् ।
 विलोक्य ताभ्यां गदितो भगवान् कमलेक्षणः ॥
 आवां जहि न यद्योर्वी सलिलेन परिप्लुता ॥ ७५ ॥

ऋषिरुवाच ॥

तथेत्युक्त्वा भगवता शङ्खचक्रगदाभृता ।
 कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसी तयोः ॥ ७६ ॥
 एवमेषा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता स्वयं ।
 प्रभावमस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदामि ते ॥ ७७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वभौमस्य सन्वत्सरे देवीमाहात्म्ये
 मधुकैटभनमः ॥ ८१ ॥

द्वितीयाध्यायः ।

अथिवाच ।

द्वासुरमभूद्युद्धं पूर्णमब्दशतं पुरा ।
 महिषेऽसुराणामधिपे देवानाञ्च पुरन्दरे ॥ १ ॥
 तच्चासुरैर्महावीर्यैर्देवसैन्यं पराजितं ।
 जित्वा च सकलान्देवानिन्द्रोऽभून्महिषासुरः ॥ २ ॥
 ततः पराजिता देवाः पद्मयोनिं प्रजापतिं ।
 पुरस्कृत्य गतास्तत्र यचेशगरुडध्वजौ ॥ ३ ॥
 यथा वृत्तन्तयोस्तद्वन्महिषासुरचेष्टितं ।
 चिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरं ॥ ४ ॥
 सूर्येन्द्राग्निशेखरेन्द्राणां यमस्य वरुणस्य च ।
 अन्येषाञ्चाधिकारान् स स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ५ ॥
 स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ।
 विचरन्ति यथा मर्त्या महिषेण दुरात्मना ॥ ६ ॥
 एतद्वः कथितं सर्वममरारिविचेष्टितं ।
 शरणञ्च प्रपन्नाः स्यो बधस्तस्य विचिन्त्यतां ॥ ७ ॥
 इत्थं निशम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः ।
 चकार कोपं शम्भुश्च भृकुटिकुटीलाननौ ॥ ८ ॥
 ततोऽतिकोपपूर्णस्य चक्रिणो वदनात्ततः ।
 निश्चक्राम महत्तेजो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ ९ ॥

अन्येषाञ्चैव देवानां शक्रादीनां शरीरतः ।
 निर्गतं सुमहत्तेजस्तन्मैक्यं समगच्छत ॥ १० ॥
 अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्वतं ।
 ददृशुस्ते सुरास्तत्र ज्वालाव्याप्तदिगन्तरं ॥ ११ ॥
 अतुलन्तत्र तन्नेजः सर्वदेवशरीरजं ।
 एकस्थं तदभून्नारी व्याप्तलोकत्रयं त्विषा ॥ १२ ॥
 यदभूच्छास्मवन्तेजस्तेनाजायत तन्मुखं ।
 याम्येन चाभवन् केशा बाहवो विष्णुतेजसा ॥ १३ ॥
 सौम्येन स्तनयोर्युग्मं मध्यञ्चैन्द्रेण चाभवत् ।
 वारुणेन च जङ्घोरु नितम्बस्तेजसा भुवः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदङ्गुल्योर्ऽर्कतेजसा ।
 वसूनाञ्च कराङ्गुल्यः कौवेरेण च नासिका ॥ १५ ॥
 तस्यास्तु दन्ताः सम्भूताः प्राजापत्येन तेजसा ।
 नयनचितयं जघ्ने तथा पावकतेजसा ॥ १६ ॥
 भ्रुवौ च सन्ध्योस्तेजः श्रवणावनिलस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव देवानां सम्भवस्तेजसां शिवा ॥ १७ ॥
 ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां ।
 तां विलोक्य मुदं प्रापुरमरा महिषार्दिताः ॥ १८ ॥
 शूलं शूलाद्दिनिष्कृष्य ददौ तस्यै पिनाकधृक् ।
 चक्रञ्च दत्तवान् दृष्ट्वाः समुत्पाद्य स्वचक्रतः ॥ १९ ॥
 शङ्खञ्च वरुणः शक्तिं ददौ तस्यै हुताशनः ।
 मारुतो दत्तवांश्चापं वाणपूर्णे तथेषुधी ॥ २० ॥

वज्रमिन्द्रः समुत्पाद्य कुलिशादमराधिपः ।
 ददौ तस्यै सहस्राक्षो घण्टामैरावताङ्गजात् ॥ २१ ॥
 कालदण्डाद्यमो दण्डं पाशञ्चाम्बुपतिर्ददौ ।
 प्रजापतिश्चाक्षमालान्ददौ ब्रह्मा कमण्डलुं ॥ २२ ॥
 समस्तरोमकूपेषु निजरश्मीन्दिवाकरः ।
 कालश्च दत्तवान् खड्गं तस्याश्चर्मा च निर्मलं ॥ २३ ॥
 क्षीरोदश्चामलं हारमजरे च तथाम्वरे ।
 चूडामणिन्तथा दिव्यं कुण्डले कटकानि च ॥ २४ ॥
 अर्द्धचन्द्रं तथा शुभ्रं केयूरान् सर्व्वबाहुषु ।
 नूपुरौ विमलौ तद्वज्रैवेयकमनुत्तमं ॥ २५ ॥
 अङ्गुरीयकरत्नानि समस्तास्त्रङ्गुलीषु च ।
 विश्वकर्मा ददौ तस्यै परशुञ्चातिनिर्मलं ॥ २६ ॥
 अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथाभेद्यच्च दंशनं ।
 अम्लानपङ्कजां मालां शिरस्युरसि चापरां ॥ २७ ॥
 अददज्जलधिश्चास्यै पङ्कजञ्चातिशोभनं ।
 हिमवान् वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च ॥ २८ ॥
 ददावशून्यं सुरया पानपाचं धनाधिपः ।
 शेषश्च सर्व्वनागेशो महामणिविभूषितं ॥ २९ ॥
 नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमां ।
 अन्यैरपि सुरैर्देवी भषणैरायुधैस्तथा ॥ ३० ॥
 सम्मानिता ननादोच्चैः साट्टहासं मुहुर्मुहुः ।
 तस्या नादेन घोरेण कृत्स्नमापूरितं नभः ॥ ३१ ॥

अमायतातिमहता प्रतिशब्दो महानभूत् ।
 चुक्षुभुः सकला लोकाः समुद्राश्च चकम्पिरे ॥ ३२ ॥
 चचाल वसुधा चेलुः सकलाश्च महीधराः ।
 जयेति देवाश्च मुदा तामूचुः सिंहवाहिनीं ॥ ३३ ॥
 तुष्टुवुर्मुनयश्चैनां भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ।
 दृष्ट्वा समस्तं संचुञ्चं चैलोक्यममरारयः ॥ ३४ ॥
 सन्नद्धाखिलसैन्यास्ते समुत्तस्थुरुदायुधाः ।
 आः किमेतदिति क्रोधादाभाष्य महिषासुरः ॥ ३५ ॥
 अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः ।
 स ददर्श ततो देवीं व्याप्तलोकचयं त्विषा ॥ ३६ ॥
 पादाक्रान्त्यानतभुवं किरीटोल्लिखिताम्बरां ।
 क्षोभिताशेषपातालां धनुर्ज्यानिःस्वनेन तां ॥ ३७ ॥
 दिशो भुजसहस्रेण समन्तादप्राप्य संस्थितां ।
 ततः प्रवृत्ते युद्धं तया देव्या सुरद्विषां ॥ ३८ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैरादीपितदिगन्तरं ।
 महिषासुरसेनानीश्चिचुराख्यो महासुरः ॥ ३९ ॥
 युयुधे चामरश्चान्यैश्चतुरङ्गबलाम्बितः ।
 रथानामयुतैः षड्भिरुदग्राख्यो महासुरः ॥ ४० ॥
 अयुध्यतायुतानाञ्च सहस्रेण महाहनुः ।
 पञ्चाशद्भिश्च नियुतैरसिलोमा महासुरः ॥ ४१ ॥
 अयुतानां शतैः षड्भिर्षास्त्रलो युयुधे रणे ।
 गजवाजिसहस्रोघैरनेकैः परिवारितः ॥ ४२ ॥

वृतो रथानां कीदृशा च युद्धे तस्मिन्नयुध्यत ।
 विडालाख्योऽयुतानाञ्च पञ्चाशन्निरथायुतैः ॥ ४३ ॥
 युयुधे संयुगे तच्च रथानां परिवारितः ।
 अन्ये च तचायुतशो रथनागहयैर्हताः ॥ ४४ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या सह तच्च महासुराः ।
 कोटिकोटिसहस्रैस्तु रथानां दन्तिनान्तथा ॥ ४५ ॥
 हयानाञ्च वृतो युद्धे तच्चाभून्महिषासुरः ।
 तोमरैर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिर्मुषलैस्तथा ॥ ४६ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या खड्गैः परशुपट्टिशैः ।
 केचिच्च चिक्षिपुः शक्तीः केचित्पाशांस्तथापरे ॥ ४७ ॥
 देवीं खड्गप्रहारैस्तु ते तां हन्तुं प्रचक्रमुः ।
 सापि देवी ततस्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि चण्डिका ॥ ४८ ॥
 लीलयैव प्रचिच्छेद निजशस्त्रास्त्रवर्षिणी ।
 अनायस्तानना देवी स्तूयमाना सुरर्षिभिः ॥ ४९ ॥
 मुमोचासुरदेहेषु शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी ।
 सोऽपि क्रुद्धो धुतशटो देव्या वाहनकेशरी ॥ ५० ॥
 चचारासुरसैन्येषु वनेष्विव हुताशनः ।
 निश्वासान्मुमुचे याञ्च युध्यमाना रणेऽम्बिका ॥ ५१ ॥
 त एव सद्यः सम्भूता गणाः शतसहस्रशः ।
 युयुधुस्ते परशुभिर्भिन्दिपालासिपट्टिशैः ॥ ५२ ॥
 नाशयन्तोऽसुरगणान्देवी शक्त्युपहंदिताः ।
 अवाद्यन्त पटहान् गणाः शङ्खांस्तथापरे ॥ ५३ ॥

नृदङ्गाश्च तथैवान्ये तस्मिन् युद्धमहोत्सवे ।
 ततो देवी चिशूलेन गदया शक्तिवृष्टिभिः ॥ ५४ ॥
 खड्गादिभिश्च शतशो निजघान महासुरान् ।
 पातयामास चैवान्यान् घण्टास्वनविमोहितान् ॥ ५५ ॥
 असुरान् भुवि पाशेन बद्धा चान्यानकर्षत ।
 केचिद्विधाकृतास्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथापरे ॥ ५६ ॥
 विपोथिता निपातेन गदया भुवि शेरते ।
 वेमुश्च केचिद्रुधिरं मण्डलेन भृशं हताः ॥ ५७ ॥
 केचिन्निपातिता भूमौ भिन्नाः शूलेन वक्षसि ।
 निरन्तराः शरौघेन कृताः केचिद्रणाजिरे ॥ ५८ ॥
 सेनानुकारिणः प्राणान्मुमुक्षुस्त्रिदशार्हनाः ।
 केषाञ्चिद्वाहवम्बिह्वलान्मृगग्रीवास्तथापरे ॥ ५९ ॥
 शिरांसि पेतुरन्येषामन्ये मध्ये विदारिताः ।
 विच्छिन्नजङ्घास्त्वपरे पेतुर्वृक्षां महासुराः ॥ ६० ॥
 एकवाङ्मक्षिचरणाः केचिद्देव्या द्विधाकृताः ।
 छिन्नेऽपि चान्ये शिरसि पतिताः पुनरुत्थिताः ॥ ६१ ॥
 कबन्धा युयुधर्देव्या वृहीतपरमायुधाः ।
 मन्दतुष्ठापरे तत्र युद्धे तूर्थ्यलयाग्निताः ॥ ६२ ॥
 कबन्धाम्बिह्वलशिरसः खड्गशक्त्युष्टिपाणयः ।
 तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तो देवीमन्ये महासुराः ॥ ६३ ॥
 पातितै रथनागाश्वैरसुरैश्च वसुन्धरा ।
 अगम्या साऽभवत्तत्र यथाभूत्स महारणः ॥ ६४ ॥

शोणितौघा महानद्यः सद्यस्तत्र विसृज्युः ।
 मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवाजिनां ॥ ६५ ॥
 क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणान्तथाम्बिका ।
 निन्ये क्षयं यथा वह्निस्तृणदारुमहाक्षयं ॥ ६६ ॥
 स च सिंहो महानादमुत्सृजन् धुतकेशरः ।
 शरीरेभ्योऽमरारोगामसूनिव विचिन्वति ॥ ६७ ॥
 देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युद्धं तथाऽसुरैः ।
 यथैषान्तुतुष्टुर्देवाः पुष्पवृष्टिमुचो दिवि ॥ ६८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिने मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये महिषासुर
 सैन्यवधः ॥ ८२ ॥

अष्टाशतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

निहन्यमानं तत्सैन्यमवलोक्य महासुरः ।
 सेनानीश्चिक्षुरः कोपाद्ययौ योद्धुमथाम्बिकां ॥ १ ॥
 स देवीं शरवर्षेण ववर्ष समरेऽसुरः ।
 यथा मेरुगिरेः शृङ्गं तोयवर्षेण तोयदः ॥ २ ॥
 तस्य ष्छिप्त्वा ततो देवी लीलयैव शरोत्करान् ।
 जघान तुरगान् वासैर्यन्तारञ्चैव वाजिनां ॥ ३ ॥
 चिच्छेद च धनुः सद्यो ध्वजञ्चातिसमुच्छ्रितं ।
 विव्याध चैव गात्रेषु क्षिप्तधन्वानमाशुगैः ॥ ४ ॥

स च्छिन्नधन्वा विरयो हताश्वो हतसारथिः ।
 अभ्यधावत तां देवीं खड्गचूर्माधरोऽसुरः ॥ ५ ॥
 सिंहमाहत्य खड्गेन तीक्ष्णधारेण मूर्धनि ।
 आजघान भुजे सव्ये देवीमप्यतिवेगवान् ॥ ६ ॥
 तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य पफालं नृपनन्दन ।
 ततो जग्राह शूलं स कोपादङ्गुलीचनः ॥ ७ ॥
 चिक्षेप च ततस्तत्तु भद्रकाल्यां महासुरः ।
 जान्वत्यमानन्तेजोभीरविविम्बमिवाम्बरात् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा तदापतच्छूलं देवी शूलममुञ्चत ।
 तच्छूलं शतधा तेन नीतं स च महासुरः ॥ ९ ॥
 हते तस्मिन्महावीर्ये महिषस्य चमूपतौ ।
 आजगाम गजारूढश्चामरस्त्रिदशार्दनः ॥ १० ॥
 सोऽपि शक्तिं मुमोचाथ देव्यास्तामम्बिका द्रुतं ।
 ह्मंकाराभिहतां भूमौ पातयामास निष्प्रभां ॥ ११ ॥
 भग्नां शक्तिं निपतितां दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः ।
 चिक्षेप चामरः शूलं वाणैस्तदपि साञ्छिनत् ॥ १२ ॥
 ततः सिंहः समत्पत्य गजकुम्भान्तरस्थितः ।
 बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणा ॥ १३ ॥
 युध्यमानौ ततस्तौ तु तस्मान्नागान्महीं गतौ ।
 युयुधातेऽतिसंरब्धौ प्रहारैरतिदारुणैः ॥ १४ ॥
 ततो वेगात् खमत्पत्य निपत्य च मृगारिणा ।
 करप्रहारेण शिरश्चामरस्य पृथक् कृतं ॥ १५ ॥

उदग्रश्च रणे देव्या शिलावृक्षादिभिर्हतः ।
 दन्तमुष्टितलैश्चैव करालश्च निपातितः ॥ १६ ॥
 देवी क्रुद्धा गदापातैश्चूर्णयामास चोद्धतं ।
 वाक्कुलं भिन्दिपालेन वाणैस्ताम्रं तथान्धकं ॥ १७ ॥
 उग्रास्यमुग्रवीर्यश्च तथैव च महाहनुं ।
 चिनेचा च विशूखेन जघान परमेश्वरी ॥ १८ ॥
 विडालस्यासिना कायात् पातयामास वै शिरः ।
 दुर्धरं दुर्म्मुखश्चोभौ शरैर्निन्ये यमक्षयं ॥ १९ ॥
 एवं संक्षीयमाणे तु स्वसैन्ये महिषासुरः ।
 माहिषेण स्वरूपेण चासयामास तान् गणान् ॥ २० ॥
 कांश्चित्तुण्डग्रहारेण क्षुरक्षेपैस्तथापरान् ।
 लाङ्गूलताडितांश्चान्यान् शृङ्गाभ्याश्च विदारितान् ॥ २१ ॥
 वेगेन कांश्चिदपरान्नादेन भ्रमणेन च ।
 निश्वासपवनेनान्यान् पातयामास भूतले ॥ २२ ॥
 निपात्य प्रमथानीकमभ्यधावत सोऽसुरः ।
 सिंहं हन्तुं महादेव्याः कोपश्चक्रे ततोऽम्बिका ॥ २३ ॥
 सोऽपि कोपान्महावीर्यः क्षुरक्षुष्ममहीतलः ।
 शृङ्गाभ्यां पर्वतानुच्चांश्चिक्षेप च ननाद च ॥ २४ ॥
 वेगभ्रमणविक्षुम्भा मही तस्य व्यशीर्यत ।
 लाङ्गूलेनाहतश्चाब्धिः प्लावयामास सर्वतः ॥ २५ ॥
 धुतशृङ्गविभिन्नाश्च खण्डखण्डं ययुर्धनाः ।
 खासानिलास्ताः शतशो निपेतुर्नभसोऽचलाः ॥ २६ ॥

इति क्रोधसमाध्मातमापतन्तं महासुरं ।
 दृष्ट्वा सा चण्डिका कोपं तद्वधाय तदाकरोत् ॥ २७ ॥
 सा क्षिप्त्वा तस्य वै पाशं तं बबन्ध महासुरं ।
 तत्याज माहिषं रूपं सोऽपि बद्धो महामृधे ॥ २८ ॥
 ततः सिंहोऽभवत्सद्यो यावत्तस्याम्बिका शिरः ।
 छिनत्ति तावत् पुरुषः खड्गपाणिरदृश्यत ॥ २९ ॥
 तत एवाशु पुरुषं देवी चिच्छेद शायकैः ।
 तं खड्गचर्मणा साङ्गं ततः सोऽभून्महागजः ॥ ३० ॥
 करेण च महासिंहं तच्चर्ष जगर्ज्ज च ।
 कर्षतस्तु करन्देवी खड्गेन निरहन्तत ॥ ३१ ॥
 ततो महासुरो भूयो माहिषं वपुरास्थितः ।
 तथैव क्षोभयामास चैलोक्यं सचराचरं ॥ ३२ ॥
 ततः क्रुद्धा जगन्माता चण्डिका पानमुत्तमं ।
 पपौ पुनः पुनश्चैव जहासारुणलोचना ॥ ३३ ॥
 ननर्ह चासुरः सोऽपि बलवीर्यमदोद्धतः ।
 विघाणाभ्याञ्च चिक्षेप चण्डिकां प्रति भूधरान् ॥ ३४ ॥
 सा च तान् प्रहितांस्तेन चूर्णयन्ती शरोत्करैः ।
 उवाच तं मदोद्धूतमुखरागाकुलाक्षरं ॥ ३५ ॥

देवुवाच ।

गर्ज्ज गर्ज्ज क्षणं मूढ मधु यावत् पिबाम्यहं ।
 मया त्वयि हतेऽचैव गर्ज्जिष्यन्त्याशु देवताः ॥ ३६ ॥
 एवमुक्त्वा समुत्पत्य सारूढा तं महासुरं ।

पादेनाक्रम्य कण्ठे च शूलैर्मैनमताडयत् ॥ ३७ ॥
 ततः सोऽपि पदाक्रान्तस्तथा निजमुखात्ततः ।
 अर्धनिष्क्रान्त एवाति देव्या वीर्य्येण संवृतः ॥ ३८ ॥
 अर्धनिष्क्रान्त एवासौ युध्यमानो महासुरः ।
 तथा महासिमा देव्या शिरश्छित्त्वा निपातितः ॥ ३९ ॥
 ततो हाहाकृतं सर्व्वं दैत्यसैन्यं ननाश तत् ।
 प्रहर्षच्च परं जग्मुः सकला देवतागणाः ॥ ४० ॥
 तुष्टुवुस्तां सुरा देवीं सह दिव्यैर्महर्षिभिः ।
 जगुर्गन्धर्व्वपतयो नन्दतुष्ट्याप्सरोगणाः ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 महिषासुरवधः । ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

अधिरुवाच ।

शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्य्ये
 तस्मिन् दुरात्मनि सरारिबले च देव्या ।
 तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्रशिरोऽधरांसा
 वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः ॥ १ ॥
 देव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या
 निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ।

तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूज्यां

भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ २ ॥

यस्याः प्रभावमतुलं भगवाननन्तो

ब्रह्मा हरश्च न हि वक्तुमलं बलम् ।

सा चण्डिकाखिलजगत्परिपालनाय

नाशाय चाशुभभयस्य मतिं करोतु ॥ ३ ॥

या श्रीः स्वयं सृष्टिनां भवनेष्वलक्ष्मीः

पापात्मनां हतधियां हृदयेषु बुद्धिः ।

श्रद्धा सतां कुलजनप्रभस्य लज्जा

तां त्वां नताः स्म परिपालय देवि विश्वं ॥ ४ ॥

किं वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत्

किञ्चातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ।

किञ्चाह्वेषु चरितानि तवाति यानि

सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ५ ॥

हेतुः समस्तजगतां त्रिगुणापि दोषै-

र्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपारा ।

सर्वाश्रयाखिलमिदं जगदंशभूत-

मव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ६ ॥

यस्याः समस्तसुरता समुदीरणेन

तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मखेषु देवि ।

स्वाहासि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतु-

हृत्कार्यसे त्वमत एव जनैः स्वधा च ॥ ७ ॥

या मुक्तिहेतुरविचिन्त्यमहाव्रता च
 अभ्यस्यसे सुनियतेन्द्रियतत्त्वसारैः ।
 मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषै-
 र्विद्यासि सा भगवती परमा हि देवि ॥ ८ ॥
 शब्दात्मिका सुविमलग्र्यजुषां निधान-
 मुज्जीतरम्यपदपाठवताञ्च साम्नां ।
 देवी चयी भगवती भवभावनाथ
 वार्त्ता च सर्वजगतां परमार्त्तिहन्त्री ॥ ९ ॥
 मेधासि देवि विदिताखिलशास्त्रसारा
 दुर्गासि दुर्गभवसागरनौरसङ्गा ।
 श्रीः कैटभारिहृदयैककृताधिवासा
 गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ १० ॥
 ईषत्सहासममलं परिपूर्णचन्द्र-
 विम्बानुकारि कणकोत्तमकान्ति कान्तं ।
 अत्यद्भुतं प्रहृतमास्ररूपा तथापि
 वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु देवि कुपितं भृकुटीकराल-
 मुखश्चशङ्कसदृशच्छवि यत्न सद्यः ।
 प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चिचं
 कैर्जीव्यते हि कुपितान्तकदर्शनेन ॥ १२ ॥
 देवि प्रसीद परमा भवती भवाय
 सद्यो विनाशयसि कोपवती कुलानि ।

विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतन्नीतं
 बलं सुविपुलं महिषासरस्य ॥ १३ ॥
 ते सम्मता जनपदेषु धनानि तेषां
 तेषां यशांसि नच सीदति धर्मवर्गः ।
 धन्यास्त एव निमृतात्मजमृत्युदारा
 येषां सदाभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १४ ॥
 धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्मा-
 ण्यत्यादृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति ।
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रासादा-
 ल्लोकचयेऽपि फलदा ननु देवि तेन ॥ १५ ॥
 दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः
 स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभान्ददासि ।
 दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या
 सर्वोपकारकरणाय सदाद्र्क्षिता ॥ १६ ॥
 एभिर्हतैर्जगदुपैति सुखं तथैते
 कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापं ।
 संग्राममृत्युभधिरगम्य दिवं प्रयान्तु
 मत्वेति नूनमहितान् विनिहंसि देवि ॥ १७ ॥
 दृष्टैव किञ्च भवती प्रकरोति भक्त
 सर्वसुरानरिषु यत् प्रहिणोषि शस्त्रम् ।
 लोकान् प्रयान्तु रिपवोऽपि हि शस्त्रपूता
 इत्थं मतिर्भवति तेष्वपि तेऽतिसाध्वी ॥ १८ ॥

खड्गप्रभानिकरविष्फुरसैस्तथोग्रैः

शूलाग्रकान्तिनिवहेन दृशोऽसुराणां ।

यन्नागता विलयमंशुमदिन्दुखण्ड-

योग्याननं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ १९ ॥

दुष्टतदृत्तशमनं तव देवि शीलं

रूपं तथैतदविचिन्त्यमतुल्यमन्यैः ।

वीर्यञ्च हन्तुं हतदेवपराक्रमाणां

वैरिष्वपि प्रकटितेव दया त्वयेत्यं ॥ २० ॥

केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य

रूपञ्च शत्रुभयकार्यतिहारि कुच ।

चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा

त्वय्येव देवि वरदे भुवनचयेऽपि ॥ २१ ॥

चैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन

चातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा ।

नीता दिवं रिपुगणा भयमप्यपास्त-

मस्माकमुन्मदसुरारिभवन्नमस्ते ॥ २२ ॥

शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ।

घण्टास्त्रनेन नः पाहि चापज्यानिस्त्रनेन च ॥ २३ ॥

प्राच्यां रक्ष प्रतीच्याञ्च चण्डिके रक्ष दक्षिणे ।

धामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यान्तर्देश्वरि ॥ २४ ॥

सौम्यानि यानि रूपानि चैलोक्त्ये विचरन्ति ते ।

यानि चात्यर्थघोराणि तै रक्षास्मांस्तथा भुवं ॥ २५ ॥

खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ।
करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मान्प्रक्ष सर्वतः ॥ २६ ॥

ऋषिरवाच ।

एवं स्तुता सुरेर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनोद्भवैः ।
अर्चिता जगतां धात्री तथा गन्धानुलेपनैः ॥ २७ ॥
भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिता ।
प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान् प्रणतान् सुरान् ॥ २८ ॥

देव्यवाच ।

प्रियतां चिदशाः सर्वे यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितं ।
ददाम्यहमिति प्रीत्या स्तवैरेभिः सुपूजिता ॥ २९ ॥

देवा ऊचुः ॥

भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ।
यदयं निहतः शङ्खुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३० ॥
यदि वापि वरो देयस्त्वयास्माकं महेश्वरि ।
संस्मृता संस्मृता त्वन्नो हिंसेयाः परमापदः ॥ ३१ ॥
यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वां स्तोष्यत्यमलानने ।
तस्य वितर्हि विभवैर्धनदारादिसम्पदां ॥
वृद्धयेऽस्मत्प्रसन्ना त्वं भवेयाः सर्वदाम्बिके ॥ ३२ ॥

ऋषिरवाच ।

इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथात्मनः ।
तथेत्युक्त्वा भद्रकाली बभूवान्तर्हिता नृप ॥ ३३ ॥
इत्येतत्कथितं भूप सम्भूता सा यथा पुरा ।

देवी देवशरीरेभ्यो जगच्चयहितैषिणी ॥ ३४ ॥

पुनश्च गौरीदेहा सा समुद्रूता यथाभवत् ।

बधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ३५ ॥

रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ।

तच्छृणुष्व मयास्थातं यथावत्कथयामि ते ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये महिषासुर-
बधः समाप्तः ॥ ८७ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथिस्त्वाच ॥

पुरा शुम्भनिशुम्भाभ्यामसुराभ्यां शचीपतेः ।

चैकोक्यं यज्ञभागाञ्च हृता मदबलाश्रयात् ॥ १ ॥

तावेव सूर्यतां तद्वदधिकारं तथैन्दवं ।

कौवेरमथ याम्यञ्च चक्राते वरुणस्य च ॥ २ ॥

तावेव पवनर्द्धिञ्च चक्रतुर्व्वह्निकर्म च ।

ततो देवा विनिर्धूता भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ ३ ॥

हृताधिकारास्त्रिदशास्ताभ्यां सर्वे निराकृताः ।

महासुराभ्यां तां देवीं संस्मरन्त्यपराजितां ॥ ४ ॥

त्वयास्माकं वरो दत्तो यथापत्सु स्मृताखिलाः ।

भवतां नाशयिष्यामि तत्क्षणात् परमापदः ॥ ५ ॥

इति कृत्वा मतिं देवा हिमवन्तं नगेश्वरं ।

जग्मुस्तत्र ततो देवीं विष्णुमायां प्रतुष्टुवुः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।

नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म तां ॥ ७ ॥

रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्व्यै धात्र्यै नमो नमः ।

ज्योत्स्नायै चेन्दुरूपिण्यै सुखायै सततं नमः ॥ ८ ॥

कल्याण्यै प्रणता वृद्ध्यै सिद्ध्यै कुम्भो नमो नमः ।

नैर्ऋत्यै भूभृतां लक्ष्म्यै शर्व्यायै ते नमो नमः ॥ ९ ॥

दुर्गायै दुर्गपारायै सारायै सर्वकारिण्यै ।

स्थायै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः ॥ १० ॥

अतिसोम्यातिरौद्रायै नतास्तस्यै नमो नमः ।

नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः ॥ ११ ॥

या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १३ ॥

या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १४ ॥

या देवी सर्वभूतेषु निद्रारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु बुधारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १६ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु ह्यायारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १७ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १८ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु तृष्णारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १९ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २० ॥
 या देवी सर्वभूतेषु जातिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २१ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २३ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु अद्धारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २४ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु कान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २५ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २६ ॥

या देवी सर्वभूतेषु दृष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २७ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २८ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु दयारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २९ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३० ॥
 या देवी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३१ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु भ्रान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३२ ॥
 इन्द्रियाणामधिष्ठात्री भूतानाम्बाखिलेषु या ।
 भूतेषु सततं तस्यै व्याप्तिदेव्यै नमो नमः ॥ ३३ ॥
 चित्तिरूपेण या ब्रह्ममेतदप्राप्य स्थिता जगत् ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३४ ॥

क्लृप्ता सुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रयात्
 तथा सुरेन्द्रेण दिनेषु सेविता ।
 करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी
 शुभानि भद्रान्यभिदन्तु चापदः ॥ ३५ ॥
 या साम्प्रतं चोद्धतदैत्यतापितै-
 रक्ष्माभिरीशा च सुरैर्नमस्यते ।

या च स्मृता तत्त्वसममेव इति नः

सर्वापदो भक्तिविनम्रमूर्तिभिः ॥ ३६ ॥

नृपिबवाच ।

एवं स्तवादियुक्तानां देवानां तत्र पार्ष्वती ।

स्नातुमभ्याययौ तोये जाह्नव्या नृपनन्दन ॥ ३७ ॥

साऽब्रवीत्तान् सुरान् सद्भुर्भवद्भिः स्तूयतेऽथ का ।

शरीरकोषतस्यास्याः समुद्रूताब्रवीच्छ्रवा ॥ ३८ ॥

स्तोत्रं ममैतत्क्रियते शुभ्रदैत्यनिराकृतैः ।

देवैः समेतैः समरे निशुम्भेन पराजितैः ॥ ३९ ॥

शरीरकोषाद्यतस्याः पार्ष्वत्या निःसृताम्बिका ।

कौषिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते ॥ ४० ॥

तस्यां विनिर्गतायान्तु हृष्टाभूत्सापि पार्ष्वती ।

कालिकेति समाख्याता हिमाचलकृताश्रया ॥ ४१ ॥

ततोऽम्बिकां परं रूपं बिभ्राणां सुमनोहरं ।

ददर्श चण्डो मुण्डस्य भृत्यौ शुभ्रनिशुभ्रयोः ॥ ४२ ॥

ताभ्यां शुभ्राय चाख्याता अतीव सुमनोहरा ।

काप्यास्ते स्त्री महाराज भासयन्ती हिमाचलं ॥ ४३ ॥

नैव तादृक् क्वचिद्रूपं दृष्टं केनचिदुत्तमं ।

ज्ञायतां काप्यसौ देवी सृष्टताञ्चासुरेश्वर ॥ ४४ ॥

स्त्रीरत्नमतिचार्वङ्गी द्योतयन्ती दिशस्त्रिधा ।

सा तु तिष्ठति दैत्येन्द्र तां भवान् द्रष्टुमर्हति ॥ ४५ ॥

यानि रत्नाणि मणयो गजाश्वादीनि वै प्रभो ।

पैलोक्ते तु समस्तानि साम्प्रतं भान्ति ते गृहे ॥ ४६ ॥
 रैरावतः समानीतो गजरत्नं पुरन्दरात् ।
 पारिजाततृधायं तथैवोच्चैः श्रवा हयः ॥ ४७ ॥
 विमानं हंससंयुक्तमेतत्तिष्ठति तेऽङ्गने ।
 रत्नभूतमिहानीतं यदासीद्धेधसोऽद्भुतं ॥ ४८ ॥
 निधिरेष महापद्मः समानीतो धनेश्वरात् ।
 किञ्चलिकर्णी ददौ चाब्धिर्मालामम्लानपङ्कजां ॥ ४९ ॥
 छचन्ते वारुणं गेहे काञ्चनस्त्रावि तिष्ठति ।
 तथायं स्यन्दनवरो यः पुरासीत् प्रजापतेः ॥ ५० ॥
 मृत्योरुत्क्रान्तिदा नाम शक्तिरीश त्वया हृता ।
 पाशः सखिलराजस्य धातुस्तव परिग्रहे ॥ ५१ ॥
 निशुम्भस्याब्धिजाताश्च समस्ता रत्नजातयः ।
 वह्निरपि ददौ तुभ्यमग्निशौचे च वाससी ॥ ५२ ॥
 एवं दैत्येन्द्र रत्नानि समस्तान्याहृतानि ते ।
 स्त्रीरत्नमेषा कल्याणी त्वया कस्मान्न गृह्यते ॥ ५३ ॥

अधिरुवाच ।

निशम्येति वचः शुम्भः स तदा चण्डमुण्डयोः ।
 प्रेषयामास सुग्रीवं दूतं देव्या महासुरं ॥ ५४ ॥
 इति चेति च वक्तव्या सा गत्वा वचनान्मम ।
 यथा चाभ्येति संग्रीत्या तथा कार्यं त्वया लघु ॥ ५५ ॥
 स तत्र गत्वा यथास्ते शैलोद्देशेऽतिशोभने ।
 सा देवी तां ततः प्राह स्रष्टुं मधुरया गिरा ॥ ५६ ॥

इत उवाच ।

देवि दैत्येश्वरः शुक्लसौख्ये परमेश्वरः ।
 दूतोऽहं प्रेषितस्तेन त्वत्सकाशमिच्छागतः ॥ ५७ ॥
 अथाहतामः सर्वसु यः सदा देवयोनिषु ।
 निर्जिताखिलदैत्यारिः स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ५८ ॥
 मम पैलोक्यमखिलं मम देवा वशानुगाः ।
 यज्ञभागानहं सर्वानुपाश्रामि पृथक् पृथक् ॥ ५९ ॥
 पैलोक्ये वररत्नानि मम वशान्यशेषतः ।
 तथैव गजरत्नानि कृत्वा देवेन्द्रवाहनं ॥ ६० ॥
 स्त्रीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नं ममामरैः ।
 उच्चैःश्रवससंघं तत्प्रणिपत्य समर्पितं ॥ ६१ ॥
 यानि चान्यानि देवेषु गन्धर्वेषूरगेषु च ।
 रत्नभूतानि भूतानि तानि मय्येव शोभने ॥ ६२ ॥
 स्त्रीरत्नभूतां त्वां देवि लोके मन्यामहे वयं ।
 सा त्वमस्मानुपागच्छ यतो रत्नभुजो वयं ॥ ६३ ॥
 मां वा ममानुजं वापि निशुभमुरुविक्रमं ।
 भज त्वं चञ्चलापाङ्गि रत्नभूतासि वै यतः ॥ ६४ ॥
 परमैश्वर्यमदुलं प्राप्स्यसे मत्परिग्रहात् ।
 एतद्बुद्ध्या समालोच्य मत्परिग्रहतां व्रज ॥ ६५ ॥

अत्रिरवाच ।

इत्युक्ता सा तदा देवी गम्भीरान्तःस्थिता जगौ ।
 दुर्गा भगवती भद्रा यथेदं धार्यते जगत् ॥ ६६ ॥

देवुवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया नाच मिथ्या किञ्चिद्व्ययोदितं ।
 चैलोक्थाधिपतिः शुम्भो निशुम्भश्चापि तादृशः ॥ ६७ ॥
 किं त्वच्च यत्प्रतिज्ञातं मिथ्या तत्क्रियते कथं ।
 श्रूयतामल्पबुद्धित्वात् प्रतिज्ञा या कृता पुरा ॥ ६८ ॥
 यो मां जयति संग्रामे यो मे द्रुपं व्यपोहति ।
 यो मे प्रतिबलो लोके स मे भर्ता भविष्यति ॥ ६९ ॥
 तदागच्छतु शुम्भोऽच निशुम्भो वा महासुरः ।
 मां जित्वा किञ्चिरेणाच पाणिं गृह्णातु मे लघु ॥ ७० ॥

दूत उवाच ।

अवलित्तासि मैवं त्वं देवि ब्रूहि ममाग्रतः ।
 चैलोक्ते कः पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ७१ ॥
 अन्येषामपि दैत्यानां सर्व्वे देवा न वै युधि ।
 तिष्ठन्ति संमुखे देवि किं पुनः स्त्री त्वमेकिका ॥ ७२ ॥
 इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्युर्येषां न संयुगे ।
 शुम्भादीनां कथन्तेषां स्त्री प्रयास्यसि संमुखं ॥ ७३ ॥
 सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वं शुम्भनिशुम्भयोः ।
 केशकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि ॥ ७४ ॥

देवुवाच ।

एवमेतद्वली शुम्भो निशुम्भश्चातिवीर्यवान् ।
 किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालोचिता पुरा ॥ ७५ ॥

स त्वं गच्छ मयोक्तान्ते यदेतत्सर्वमावृतः ।

तदाचक्ष्वासुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु यत् ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये देव्या दूत-
संवादः । ८५ ।

षष्ठशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिबवाच ।

इत्याकर्ण्य वचो देव्याः स दूतोऽमर्षपूरितः ।

समाचष्ट समागम्य दैत्यराजाय विस्तरात् ॥ १ ॥

तस्य दूतस्य तद्वाक्यमाकर्ण्यासुरराट् ततः ।

सक्रोधः प्राह दैत्यानामधिपं धूम्रलोचनं ॥ २ ॥

हे धूम्रलोचनाशु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः ।

तामानय बलाद्दुष्टां केशाकर्षणविह्वलां ॥ ३ ॥

तत्परिचाणदः कश्चिद्यदि वोत्तिष्ठतेऽपरः ।

स हन्तव्योऽमरो वापि यच्चो गन्धर्व एव वा ॥ ४ ॥

ऋषिबवाच ।

तेनाज्ञप्तस्ततः शीघ्रं स दैत्यो धूम्रलोचनः ।

वृतः पश्चात् सदस्त्राणामसुराणां द्रुतं ययौ ॥ ५ ॥

स दृष्ट्वा तां ततो देवीं लुहिनाचलसंस्थितां ।

अगादोच्चैः प्रयाहीति मूलं शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ६ ॥

न चेत् प्रीत्याद्य भवती मङ्गलार्तरमुपैष्यति ।
ततो बलान्नयाम्येष केशकर्षणविह्वला ॥ ७ ॥

देशुवाच ॥

दैत्येश्वरेण प्रहितो बलवान् बलसंहतः ।
बलान्नयसि मामेवं ततः किन्ते करोम्यहं ॥ ८ ॥

ऋषिदवाच ॥

इत्युक्तः सोऽभ्यधावत्तामसुरो धूम्रलोचनः ।
ह्रंकारेणैव तं भस्म सा चकाराम्बिका ततः ॥ ९ ॥
अथ क्रुद्धं महासैन्यमसुराणान्तथाम्बिकां ।
ववर्ष शायकैस्तीक्ष्णैस्तथा शक्तिपरश्वधैः ॥ १० ॥
ततो धुतसटः कोपात् कृत्वा नादं सुभैरवं ।
पपातासुरसेनायां सिंहो देव्याः स्ववाहनः ॥ ११ ॥
कांश्चित्करप्रहारेण दैत्यानास्येन चापरान् ।
आक्रान्त्या चाधरेणान्यान् जघान सुमहासुरान् ॥ १२ ॥
केषाञ्चित्पाटयामास नखैः कोष्ठानि केशरी ।
तथा तलप्रहारेण शिरांसि कृतवान् पृथक् ॥ १३ ॥
विद्धिन्नबाहुशिरसः कृतास्तेन तथापरे ।
पपौ च रुधिरं कौष्ठादन्येषां धुतकेशरः ॥ १४ ॥
क्षणेन तद्वलं सर्वं क्षयं नीतं महात्मना ।
तेन केशरिणा देव्या वाहनेनातिक्रोपिना ॥ १५ ॥
श्रुत्वा तमसुरं देव्या निहतं धूम्रलोचनं ।
बलञ्च क्षयितं कृत्वा देवीकेशरिणा ततः ॥ १६ ॥

चुकोप दैत्याधिपतिः शुम्भः प्रस्फुरिताधरः ।
 आक्षापयामास च तौ चण्डमुण्डौ महासुरौ ॥ १७ ॥
 हे चण्ड हे मुण्ड बलैर्बहुलैः परिवारितौ ।
 तत्र गच्छतं गत्वा च सा समानीयतां लघु ॥ १८ ॥
 केशेष्वकृष्य बद्धा वा यदि वः संशयो युधि ।
 तदाशेषायुधैः सर्वैरसुरैर्विनिहन्वतां ॥ १९ ॥
 तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते ।
 शीघ्रमागम्यतां बद्धा गृहीत्वा तामथाम्बिकां ॥ २० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये शुम्भश्च शुम्भ-
 सेनानीधूचलोचनवधः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

ऋषिरुवाच ॥

आक्षतास्तु ततो दैत्याश्चण्डमुण्डपुरोगमाः ।
 चतुरङ्गबलोपेता ययुरभ्युद्यतायुधाः ॥ १ ॥
 ददृशुस्ते ततो देवीमीषद्वासां व्यवस्थितां ।
 सिंहस्योपरि शैलेन्द्रशृङ्गे महति काञ्चने ॥ २ ॥
 ते दृष्ट्वा तां समादातुमुद्यमञ्चकुरुद्यताः ।
 आकृष्टचापासिधरास्तथान्ये तत्समीपगाः ॥ ३ ॥
 ततः कोपञ्चकारोच्चैरम्बिका तानरीन् प्रति ।
 कोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तदा ॥ ४ ॥

भृकुटीकुटिलास्तस्या ललाटफलकाद्भुतं ।
 काली कराखवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिनो ॥ ५ ॥
 विचित्रखट्वाङ्गधरा नरमालाविभूषणा ।
 द्वीपिचर्मपरीधाना शुष्कमांसातिभैरवा ॥ ६ ॥
 अतिविस्तारवदना जिह्वाललनभीषणा ।
 निमग्ना रक्तनयना नादापूरितदिङ्मुखा ॥ ७ ॥
 सा वेगेनाभिपतिता घातयन्ती महासुरान् ।
 सैन्ये तच्च सुरारीणामभक्षयत तद्वलं ॥ ८ ॥
 पार्श्विग्राहाङ्गुशग्राहियोधघण्टासमन्वितान् ।
 समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप वारणान् ॥ ९ ॥
 तथैव योधं तुरगै रथं सारथिना सह ।
 निक्षिप्य वक्त्रे दशनैश्चर्चयत्यतिभैरवं ॥ १० ॥
 एकं जग्राह केशेषु ग्रीवायामथ चापरं ।
 पादेनाक्रम्य चैवान्यमुरसान्यमपोथयत् ॥ ११ ॥
 तैर्मूर्क्तानि च शस्त्राणि महास्त्राणि तथासुरैः ।
 मुखेन जग्राह रुषा दशनैर्मथितान्यपि ॥ १२ ॥
 बलिनां तद्वलं सर्व्वमसुराणां महात्मनां ।
 ममर्द्दाभक्षयञ्चान्यानन्यांश्चाताडयत्तथा ॥ १३ ॥
 असिना निहताः केचित् केचित् खट्वाङ्गताडिताः ।
 जग्मुर्व्विनाशमसुरा दन्ताग्राभिहतास्तथा ॥ १४ ॥
 क्षणेन तद्वलं सर्व्वमसुराणां निपातितं ।
 दृष्ट्वा चण्डोऽभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणां ॥ १५ ॥

शरवर्षैर्महाभीमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः ।
 छादयामास चक्रैश्च मुण्डः क्षिप्तैः सहस्रशः ॥ १६ ॥
 तानि चक्राण्यनेकानि विशमानानि तन्मुखं ।
 बभुर्यथार्कविम्बानि सुबह्वनि घनोदरं ॥ १७ ॥
 ततो जहासातिरूषा भीमं भैरवनादिनी ।
 काली करालवक्त्रान्तर्दुर्दर्शदशनोज्ज्वला ॥ १८ ॥
 उत्थाय च महासिंहं देवी चण्डमधावत ।
 गृहीत्वा चास्य केशेषु शिरस्तेनासिनाच्छिनत् ॥ १९ ॥
 अथ मुण्डोऽप्यधावत्तां दृष्ट्वा चण्डं निपातितं ।
 तमप्यपातयद्भूमौ सा खड्गाभिहतं रूषा ॥ २० ॥
 हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चण्डं निपातितं ।
 मुण्डञ्च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयातुरं ॥ २१ ॥
 शिरश्चण्डस्य काली च गृहीत्वा मुण्डमेव च ।
 प्राह प्रचण्डादृहासमिश्रमभ्येत्य चण्डिकां ॥ २२ ॥
 मया तवाचोपहतौ चण्डमुण्डौ महापशू ।
 युद्धयन्ते स्वयं शुभं निशुम्भञ्च हनिष्यसि ॥ २३ ॥

ऋषिरुवाच ।

तावानीतौ ततो दृष्ट्वा चण्डमुण्डौ महासुरौ ।
 उवाच कालीं कल्याणी ललितं चेण्डिका वचः ॥ २४ ॥
 यस्मान्चण्डञ्च मुण्डञ्च गृहीत्वा त्वमुपागता ।
 चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवि भविष्यसि ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्त्मिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

चण्डमुण्डवधः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

अविस्वाच ॥

चण्डे च निहते दैत्ये मुण्डे च विनिपातिते ।
 बहुलोषु च सैन्येषु क्षयितेष्वसुरेश्वरः ॥ १ ॥
 ततः कोपपराधीनचेताः शुम्भः प्रतापवान् ।
 उद्योगं सर्वसैन्यानान्दैत्यानामादिदेश ह ॥ २ ॥
 अथ सर्वबलैर्दैत्याः षडशीतिरुदायुधाः ।
 कम्बूनाञ्चतुरशीतिर्निर्यान्तु स्वबलैर्दृताः ॥ ३ ॥
 कोटिबीर्याणि पञ्चाशदसुराणां कुलानि वै ।
 शतं कुलानि धौम्राणां निर्गच्छन्तु ममाज्ञया ॥ ४ ॥
 कालका दौर्दृता मौर्याः कालकेयास्तथासुराः ।
 युद्धाय सज्जा निर्यान्तु आज्ञया त्वरिता मम ॥ ५ ॥
 इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुम्भो भैरवशासनः ।
 निर्जगाम महासैन्यसहस्रैर्बहुभिर्दृतः ॥ ६ ॥
 आयातं चण्डिका दृष्ट्वा तत्सैन्यमतिभीषणं ।
 ज्यास्वनैः पूरयामास धरणीगगनान्तरं ॥ ७ ॥
 ततः सिंहो महानादमतीव कृतवाङ्मय ।
 घण्टास्वनेन तान्नादानम्बिका चोपहृहयत् ॥ ८ ॥
 धनुर्ज्यासिंहघण्टानां शब्दापूरितदिङ्मुखा ।
 निनादैर्भीषणैः काली जिग्ये विस्तारितानना ॥ ९ ॥

तस्मिन्नादमुपश्रुत्य दैत्यसैन्यैश्चतुर्दिशं ।
 देवीसिंहस्तथा काली सरोषैः परिवारिता ॥ १० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे भूप विनाशाय सुरद्विषां ।
 भवायामरसिंहानामतिवीर्यवलान्विताः ॥ ११ ॥
 ब्रह्मेशगुहविष्णूनां तथेन्द्रस्य च शक्तयः ।
 शरीरेभ्यो विनिष्कम्य तद्रूपैश्चण्डिकां ययुः ॥ १२ ॥
 यस्य देवस्य यद्रूपं यथा भूषणवाहनं ।
 तत्तदेव हि तच्छक्तिरसुरान् योद्धुमाययौ ॥ १३ ॥
 हंसयुक्ते विमानाग्रे साक्षसूचकमण्डलुः ।
 आयाता ब्रह्माणः शक्तिर्ब्रह्माणी साभिधायते ॥ १४ ॥
 माहेश्वरी वृषारूढा विशूलवरधारिणी ।
 महाहिबलया प्राप्ता चन्द्रेखाविभूषणा ॥ १५ ॥
 कौमारी शक्तिहस्ता च मयूरवरवाहना ।
 योद्धुमभ्याययौ दैत्यानम्बिका गुह्यरूपिणी ॥ १६ ॥
 तथैव वैष्णवी शक्तिर्गरुडोपरि संस्थिता ।
 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्ताभ्युपाययौ ॥ १७ ॥
 यन्मवाराहमतुलं रूपं या बिभ्रती हरेः ।
 शक्तिः साप्याययौ तच्च वाराहो बिभ्रती तनुं ॥ १८ ॥
 नारसिंही नृसिंहस्य बिभ्रती सदृशं वपुः ।
 प्राप्ता तच्च सटाक्षेपक्षिप्तनक्षत्रसंहतिः ॥ १९ ॥
 वज्रहस्ता तथैवैन्द्री गजराजोपरि स्थिता ।
 प्राप्ता सहस्रनयना यथा शक्रस्तथैव सा ॥ २० ॥

ततः परिहृतस्ताभिरीशानो देवशक्तिभिः ।
 हन्यन्तामसुराः शीघ्रं मम प्रीत्याह चण्डिकां ॥ २१ ॥
 ततो देवीशरीरात्तु विनिष्क्रान्तातिभीषणा ।
 चण्डिकाशक्तिरत्युग्रा शिवाशतनिनादिनी ॥ २२ ॥
 सा चाह धूम्रजटिलमीशानमपराजिता ।
 दूतत्वं गच्छ भगवन् पार्श्वं शुभनिशुम्भयोः ॥ २३ ॥
 ब्रूहि शुभं निशुम्भश्च दानवावतिगर्वितौ ।
 ये चान्ये दानवास्तत्र युद्धाय समुपस्थिताः ॥ २४ ॥
 चैलोक्यमिन्द्रो लभतां देवाः सन्तु हविर्भुजः ।
 यूयं प्रयात पातालं यदि जीवितुमिच्छथ ॥ २५ ॥
 बलावलेपादयचेद्भवन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।
 तदागच्छत तृप्यन्तु मच्छिवाः पिशितेन वः ॥ २६ ॥
 यतो नियुक्तो दैत्येन तथा देव्या शिवः स्वयं ।
 शिवदूतीति लोकेऽस्मिंस्ततः सा ख्यातिमागता ॥ २७ ॥
 तेऽपि श्रुत्वा वचो देव्याः सर्वास्थानं महासुराः ।
 अमर्षापूरिता जग्मुर्यतः कात्यायनी स्थिता ॥ २८ ॥
 ततः प्रथममेवाग्रे शरशक्त्यृष्टिदृष्टिभिः ।
 ववर्षुर्ब्रह्मतामर्षास्तां देवीममरारयः ॥ २९ ॥
 सा च तान् प्रतिहान् बाणान् शूलचक्रपरश्वधान् ।
 चिच्छेद लीलयाध्मातधनुर्मुक्तैर्महेषुभिः ॥ ३० ॥
 तस्याग्रतस्तथा काली शूलपातविदारितान् ।
 खट्वाङ्गपोथितांश्वारीन् कुर्वती व्यचरत्तदा ॥ ३१ ॥

कमण्डलुजलाक्षेपहतवीर्यान् हतौजसः ।
 ब्रह्माणी चाकरोच्छ्वन् येन येन स्म भावति ॥ ३२ ॥
 माहेश्वरी विशूलेन तथा चक्रेण वैष्णवी ।
 दैत्यान् जघान कौमारी तथा शाक्त्यातिक्रोपना ॥ ३३ ॥
 ऐन्द्रीकूलिशपातेन शतशो दैत्यदानवाः ।
 पेतुर्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ ३४ ॥
 तुण्डप्रहारविध्वस्ता दंष्ट्राग्रक्षतवक्षसः ।
 वराहमूर्त्या न्यपतंश्चक्रेण च विदारिताः ॥ ३५ ॥
 नखैर्विदारितांश्चान्यान् भक्षयन्ती महासुरान् ।
 नारसिंही चचाराजौ नादापूर्णदिगम्बरा ॥ ३६ ॥
 चण्डाट्टहासैरसुराः शिवदूत्यभिदूषिताः ।
 पेतुः पृथिव्यां पतितास्तांश्च खादाय सा तदा ॥ ३७ ॥
 इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयन्तं महासुरान् ।
 दृष्ट्वाभ्युपायैर्विविधैर्न शुर्देवारिसैनिकाः ॥ ३८ ॥
 पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान्मातृगणार्दितान् ।
 योद्धुमभ्याययौ क्रुद्धो रक्तबीजो महासुरः ॥ ३९ ॥
 रक्तविन्दुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः ।
 समुत्पतति मेदिन्यास्तत्रमाणस्तदासुरः ॥ ४० ॥
 युयुधे स गदापाणिरिन्द्रशक्त्या महासुरः ।
 ततश्चैन्द्री स्ववज्रेण रक्तबीजमताडयत् ॥ ४१ ॥
 कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुखाव शोणितं ।
 समुत्तस्थुस्ततो योधास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ ४२ ॥

यावन्तः पतितास्तस्य शरीराद्रक्तविन्दवः ।
 तावन्तः पुरुषा जातास्तर्ह्यबलविक्रमाः ॥ ४३ ॥
 ते चापि युयुधुस्तश्च पुरुषा रक्तसम्भवाः ।
 समं मातृभिरत्युग्रशस्त्रपातातिभीषणं ॥ ४४ ॥
 पुनश्च वज्रपातेन क्षतमस्य शिरो यदा ।
 ववाह रक्तं पुरुषास्ततो जाताः सहस्रशः ॥ ४५ ॥
 वैष्णवी समरे चैनं चक्रेणाभिजघान ह ।
 गदया ताडयामास ऐन्द्री तमसुरेश्वरं ॥ ४६ ॥
 वैष्णवी चक्रभिन्नस्य रुधिरस्तावसम्भवैः ।
 सहस्रशो जगद्भासं तत्प्रमाणैर्महासुरैः ॥ ४७ ॥
 शक्त्या जघान कौमारी वाराही च तस्यासिना ।
 माहेश्वरी विशूलेन रक्तबीजं महासुरं ॥ ४८ ॥
 स चापि गदया दैत्यः सर्व्वा एवाह्नत् पृथक् ।
 मातृः कोपसमाविष्टो रक्तबीजो महासुरः ॥ ४९ ॥
 तस्याहतस्य बहुधा शक्तिशूलादिभिर्भुवि ।
 पपात योधै रक्तौघस्तेनासच्छतशोऽसुराः ॥ ५० ॥
 तैश्चासुराहृक्सम्भूतैरसुरैः सकलं जगत् ।
 व्याप्तमासीत्ततो देवा भयमाजग्मुस्तमं ॥ ५१ ॥
 तान् विषम्भान् सुरान् दृष्ट्वा चमिद्वक्त्रा प्राह सत्वरं ।
 उवाच कालीं चामुण्डे विस्तरं वदनं कुरु ॥ ५२ ॥
 मच्छस्त्रपातसम्भूतान् रक्तविन्दून्महासुरान् ।
 रक्तविन्दोः प्रतीक्ष त्वं वक्त्रेणानेन वेगिता ॥ ५३ ॥

भक्षयन्ती चर रणे तदुत्पन्नान् महासुरान् ।
 एवमेष क्षयं दैत्यः क्षीणरक्तो गमिष्यति ॥ ५४ ॥
 भक्ष्यमाणास्त्वया चोग्रा न चोत्पत्यन्ति चापरे ।
 इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूलेनाभिजघान तं ॥ ५५ ॥
 मुखेन काली जघृहे रक्तबीजस्य शोणितं ।
 ततोऽसावाजघानाय गदया तच्च चण्डिकां ॥ ५६ ॥
 न चास्या वेदनाच्चक्रे गदापातोऽल्पिकामपि ।
 तस्याहतस्य देहात्तु बहु सुस्त्राव शोणितं ॥ ५७ ॥
 यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुण्डा संप्रतीच्छति ।
 मुखे समुज्जता येऽस्या रक्तपातान्महासुराः ॥ ५८ ॥
 तांश्च खादाय चामुण्डा पपी तस्य च शोणितं ।
 देवी शूलेन वज्रेण बाणैरसिभिर्ऋषिभिः ॥ ५९ ॥
 जघान रक्तबीजं तं चामुण्डापीतशोणितं ।
 स पपात महीपृष्ठे शस्त्रसंघसमाहतः ॥ ६० ॥
 नीरक्तश्च महीपाल रक्तबीजो महासुरः ।
 ततस्ते हर्षमतुलमवापुस्त्रिदशा नृप ॥
 तेषां मातृगणो जातो ननर्तास्त्वद्वदोक्ततः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिगे मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 रक्तबीजवधः ॥ ८८ ॥

ऊनवतितमोऽध्यायः ॥

राजोवाच ॥

विचित्रमिदमाख्यातं भगवन् भवता मम ।
 देव्याश्चरितमाहात्म्यं रक्तबीजवधाश्रितं ॥ १ ॥
 भूयश्चेच्छाम्यहं श्रोतुं रक्तबीजे निपातिते ।
 चकार शुभो यत्कर्म निशुम्भश्चातिकोपनः ॥ २ ॥

ऋषिरुवाच ॥

चकार कोपमतुलं रक्तबीजे निपातिते ।
 शुम्भासुरो निशुम्भश्च हतेष्वन्येषु चाहवे ॥ ३ ॥
 हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्षमुब्रुहन् ।
 अभ्यधावन्निशुम्भोऽथ मुख्ययाऽसुरसेनया ॥ ४ ॥
 तस्याग्रतस्तथा पृष्ठे पार्श्वयोश्च महासुराः ।
 सन्दष्टौष्ठपुटाः क्रुद्धा हन्तुं देवीमुपाययुः ॥ ५ ॥
 आजगाम महावीर्यः शुम्भोऽपि स्वबलैर्हतः ।
 निहन्तुं चण्डिकां कोपात्कृत्वा युद्धन्तु मातृभिः ॥ ६ ॥
 ततो युद्धमतीवासीद्देव्याः शुम्भनिशुम्भयोः ।
 शरवर्षमतीवोग्रं मेघयोरिव वर्षतोः ॥ ७ ॥
 चिच्छेदास्ताष्करांस्ताभ्यां चण्डिकाशु शरोत्करैः ।
 ताडयामास चाङ्गेषु शस्त्रौघैरसुरेश्वरौ ॥ ८ ॥

निशुम्भो निशितं खड्गं चर्म चादाय सुप्रभं ।
 अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहनमुत्तमं ॥ ९ ॥
 ताडिते वाहने देवी क्षुरप्रेणासिमत्तमं ।
 निशुम्भस्याशु चिक्षेद चर्म चाप्यष्टचन्द्रकं ॥ १० ॥
 छिन्ने चर्मणि खड्गे च शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः ।
 तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्रेणाभिमुखागतां ॥ ११ ॥
 कोपाध्मातो निशुम्भोऽय गूलं जयाह दानवः ।
 आयातं मुष्टिपातेन देवी तञ्चाप्यचूर्णयत् ॥ १२ ॥
 आविधाय गदां सोऽपि चिक्षेप चण्डिकां प्रति ।
 सापि देव्या त्रिशूलेन भिन्ना भस्मत्वमागता ॥ १३ ॥
 ततः परशुहस्तं तमायान्तं दैत्यपुङ्गवं ।
 आहत्य देवी बाणौघैरपातयत भूतले ॥ १४ ॥
 तस्मिन्निपतिते भूमौ निशुम्भे भीमविक्रमे ।
 भ्रातर्यतीवसंकुहः प्रययौ हन्तुमम्बिकां ॥ १५ ॥
 स रथस्थस्तथात्युच्चैर्गृहीतपरमायुधैः ।
 भुजैरष्टाभिरतुलैर्व्याप्याशेषं बभौ नभः ॥ १६ ॥
 तमायान्तं समालोक्य देवी शङ्कुमवादयत् ।
 ज्याशब्दश्चापि धनुषश्चकारातीव दुःसहं ॥ १७ ॥
 पूरयामास ककुभो निजघण्टास्वनेन च ।
 समस्तदैत्यसैन्यानां तेजोबधविधायिना ॥ १८ ॥
 ततः सिंहो महानादैस्त्याजितेभमहामदैः ।
 पूरयामास गगणं गान्तव्योपदिशो दश ॥ १९ ॥

ततः काली समुत्पत्य गगणं क्षामताडयत् ।
 कराभ्यां तन्निनादेन प्राक्स्वनास्ते तिरोहिताः ॥ २० ॥
 अट्टट्टहासमशिवं शिवदूती चकार ह ।
 तैः शब्दैरसुरास्त्रेषु शुम्भः कोपं परं ययौ ॥ २१ ॥
 दुरात्मंस्तिष्ठ तिष्ठेति व्याजहाराम्बिका यदा ।
 तदा जयेत्यभिहितं देवैराकाशसंस्थितैः ॥ २२ ॥
 शुम्भेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा ।
 आयान्ती वह्निकूटाभा सा निरस्ता महोल्कया ॥ २३ ॥
 सिंहनादेन शुम्भस्य व्याप्तं लोकचयान्तरं ।
 निर्घातनिस्वनो घोरो जितवानवनीपते ॥ २४ ॥
 शुम्भमुक्ताम्बरान्देवी शुम्भस्तत्प्रहिताम्बरान् ।
 चिच्छेद स्वशरैश्चैः शतशोऽय सहस्रशः ॥ २५ ॥
 ततः सा चण्डिका क्रुद्धा शूलेनाभिजघान तं ।
 स तदाभिहतो भूमौ मूर्छितो निपपात ह ॥ २६ ॥
 ततो निशुम्भः संप्राप्य चेतनामात्तकार्मुकः ।
 आजघान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तथा ॥ २७ ॥
 पुनश्च कृत्वा बाहूनामयुतं दनुजेश्वरः ।
 चक्रायुधेन दितिजम्छादयामास चण्डिकां ॥ २८ ॥
 ततो भगवती क्रुद्धा दुर्गा दुर्गार्चिनाशिनी ।
 चिच्छेद तानि चक्राणि स्वशरैः शयकांश्च तान् ॥ २९ ॥
 ततो निशुम्भो वेगेन गदामादाय चण्डिकां ।
 अभ्यधावत वै हन्तुं दैत्यसेनासमावृतः ॥ ३० ॥

तस्यापतत एवाशु गदाच्छिच्छेद चण्डिका ।
 खड्गेन शितधारेण स च शूलं समाददे ॥ ३१ ॥
 शूलहस्तं समायान्तं निशुम्भममरार्दनं ।
 हृदि विव्याध शूलेन वगाविद्धेन चण्डिका ॥ ३२ ॥
 भिन्नस्य तस्य शूलेन हृदयान्निःसृतोऽपरः ।
 महाबलो महावीर्यस्तिष्ठेति पुरुषो वदन् ॥ ३३ ॥
 तस्य निष्कामतो देवी ग्रहस्य स्वनवत्तदा ।
 शिरश्छिच्छेद खड्गेन ततोऽसावपतद्भुवि ॥ ३४ ॥
 ततः सिंहश्चखादोग्रदंष्ट्राक्षुष्मशिरोधरान् ।
 असुरांस्तांस्तथा काली शिवदूती तथापरान् ॥ ३५ ॥
 कौमारीशक्तिनिर्भिन्नाः केचिन्नेशुर्महासुराः ।
 ब्रह्माणीमन्त्रपूतेन तोयेनान्ये निराकृताः ॥ ३६ ॥
 माहेश्वरीचिशूलेन भिन्नाः पेतुस्तथापरे ।
 वाराहीतुण्डवातेन केचिन्मूर्णीकृता भुवि ॥ ३७ ॥
 खण्डखण्डश्च चक्रेण वैष्णव्या दानवाः कृताः ।
 वज्रेण चैन्द्रीहस्ताग्रविमुक्तेन तथापरे ॥ ३८ ॥
 केचिद्विनेशुरसुराः केचिन्नष्टा महाहवात् ।
 भक्षिताश्चापरे कालीशिवदूतीमृगाधिपैः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 निशुम्भवधः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥

ऋषिहवाच ॥

निशुम्भं निहतं दृष्ट्वा भ्रातरं प्राणसम्मितं ।
हन्यमानं बलञ्चैव शुम्भः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥ १ ॥
बलाबलेपदुष्टे त्वं मा दुर्गे गर्वमावह ।
अन्यासां बलमाश्रित्य युद्धसे यातिमानिनी ॥ २ ॥
देव्युवाच ।

एकैवाहं जगत्पञ्च द्वितीया का ममापरा ।
पश्येता दुष्ट मय्येव विशन्त्यो मद्विभूतयः ॥ ३ ॥
ततः समस्तास्ता देव्यो ब्रह्माणोप्रमुखा लयं ।
तस्या देव्याः स्तनौ जग्मुरेकैवासीत्तदाम्बिका ॥ ४ ॥
देव्युवाच ।

अहं विभूत्या बहुभिरिह रूपैर्यदा स्थिता ।
तत्संहतं मयैकैव तिष्ठाम्याजौ स्थिरो भव ॥ ५ ॥
ऋषिहवाच ॥

ततः प्रवृत्ते युद्धं देव्याः शुम्भस्य चोभयोः ।
पश्यतां सर्वदेवानामसुराणाञ्च दारुणं ॥ ६ ॥
शरवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथास्त्रैश्चैव दारुणैः ।
तयोर्युद्धमभूद्भूयः सर्वलोकभयङ्करं ॥ ७ ॥

दिव्यान्यस्त्राणि शतशो मुमुचे यान्यथाम्बिका ।
 बभञ्ज तानि दैत्येन्द्रस्तत्प्रतीघातकर्तृभिः ॥ ८ ॥
 मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेश्वरी ।
 बभञ्ज लीलयैवोग्रहङ्कारोच्चारणादिभिः ॥ ९ ॥
 ततः शरशतैर्देवीमाच्छादयत सोऽसुरः ।
 सापि तत्क्षुपिता देवी धनुश्छिन्देद चेष्टुभिः ॥ १० ॥
 छिन्दे धनुषि दैत्येन्द्रस्तथा शक्तिमयाददे ।
 चिच्छेद देवी चक्रेण तामप्यस्य करस्थितां ॥ ११ ॥
 ततः खड्गमुपादाय शतचन्द्रश्च भानुमत् ।
 अभ्यधावत्तदा देवी दैत्यानामधिपेश्वरः ॥ १२ ॥
 तस्यापतत एवाशु खड्गश्छिन्देद चण्डिका ।
 धनुर्मुक्तैः शितैर्बाणैश्चर्म चार्ककरामलं ॥ १३ ॥
 हताश्वः स सदा दैत्यम्बिधन्वा विसारथिः ।
 जग्राह मुद्गरं घोरमम्बिकानिधनोद्यतः ॥ १४ ॥
 चिच्छेदापततस्तस्य मुद्गरं निशितैः शरैः ।
 तथापि सोऽभ्यधावत्तां मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् ॥ १५ ॥
 स मुष्टिं पातयामास हृदये दैत्यपुङ्गवः ।
 देव्यास्तच्चापि सा देवी तलेनोरस्यताडयत् ॥ १६ ॥
 तलप्रहाराभिहतो निपपात महीतले ।
 स दैत्यराजः सहसा पुनरेव तथोत्थितः ॥ १७ ॥
 उत्पत्य च प्रवृद्धोच्चैर्देवीं गगणमास्थितः ।
 तच्चापि सा निराधारा युयुधे तेन चण्डिका ॥ १८ ॥

नियुङ्गं खे तदा दैत्यश्चण्डिका च परस्परं ।
 चक्रतुः प्रथमं सिद्धमुनिविस्मयकारकं ॥ १९ ॥
 ततो नियुङ्गं सुचिरं कृत्वा तेनाम्बिका सह ।
 उत्पात्य भ्रामयामास चिक्षेप धरणीतले ॥ २० ॥
 स क्षिप्तो धरणीं प्राप्य मुष्टिमुद्यम्य वेगितः ।
 अभ्यधावत दुष्टात्मा चण्डिकानिधनेच्छया ॥ २१ ॥
 तमायान्तं ततो देवी सर्वदैत्यजनेश्वरं ।
 जगत्यां पातयामास भित्त्वा शूलेन वक्षसि ॥ २२ ॥
 स गतासुः पपातोर्ब्यां देवीशूलाग्रविक्षतः ।
 चालयन् सकलां पृथ्वीं साग्निदीपां सपर्वतां ॥ २३ ॥
 ततः प्रसन्नमखिलं हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 जगत् स्वास्थ्यमतीवाप निर्मलश्चाभवन्नभः ॥ २४ ॥
 उत्पातमेघाः सोत्का ये प्रागासंस्ते शमं ययुः ।
 सरितो मार्गवाहिन्यस्तथासंस्तच पातिते ॥ २५ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ।
 बभूवुर्निहते तस्मिन् गन्धर्वा ललितं जगुः ॥ २६ ॥
 अवादयंस्तथैवान्ये नन्दतुश्चाप्सरोगणाः ।
 ववुः पुण्यास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥
 जज्वलुश्चामयः शान्ताः शान्तदिग्जनितस्वनाः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिगे मन्वन्तरे देवोमाहात्म्ये
 सुप्तबधः ॥ ६० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिवाच ॥

देव्या हते तच्च महासुरेन्द्रे
 सेन्द्राः सुरा वह्निपुरोगमास्तां ।
 कात्यायनीं तुष्टुवरिष्टलम्भा-
 दिकाशिवक्लास्तु विकाशिताशाः ॥ १ ॥
 देवि प्रपन्नार्त्तिहरे प्रसीद
 प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ।
 प्रसीद विश्वेश्वरि पाहि विश्वं
 त्वमीश्वरी देवि चराचरस्य ॥ २ ॥
 आधारभूता जगतस्त्वमेका
 महीस्वरूपेण यतः स्थितासि ।
 अपां स्वरूपस्थितया त्वयैत-
 दाप्याय्यते कृत्स्नमलङ्कारवीर्य्ये ॥ ३ ॥
 त्वं वैष्णवी शक्तिरनन्तवीर्या
 विश्वस्य बीजं परमासि माया ।
 सम्मोहितं देवि समस्तमेतत्
 त्वं वै प्रपन्ना भूवि मुक्तिहेतुः ॥ ४ ॥
 विद्याः समस्तास्तव देवि भेदाः
 स्त्रियः समस्ताः सकला जगत्सु ।

त्वयैकया पूरितमम्बयैतत्

का ते स्तुतिः स्तब्धपरा परोक्तिः ॥ ५ ॥

सर्वभूता यदा देवी स्वर्गमुक्तिप्रदायिनी ।

त्वं स्तुता स्तुतये का वा भवन्तु परमोक्तयः ॥ ६ ॥

सर्वस्य बुद्धिरूपेण जनस्य हृदि संस्थिते ।

स्वर्गापवर्गदे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥

कलाकाष्ठादिरूपेण परिणामप्रदायिनी ।

विश्वस्योपरतौ शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।

शरत्ये व्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥

खट्विस्थितिविनाशानां शक्तिभूते सनातनि ।

गुणाश्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

इंसयुक्तविमानस्ये ब्रह्माणीरूपधारिणि ।

कौशाम्भःशरिके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

विशूलचन्द्राहिधरे महावृषभवाहिनि ।

माहेश्वरीस्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥

मयूरकुक्कुटहते महाशक्तिधरेऽनघे ।

कौमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गगृहीतपरमायुधे ।

प्रसीद वैष्णवीरूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥

गृहीतोग्रमहाचक्रे दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धरे ।

वराहरूपिणि शिवे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥

नृसिंहरूपेणोग्रेण हन्तुं दैत्यान् कृतोद्यमे ।
 चैलोक्यबाणसहिते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 किरीटिनि महावज्रे सहस्रनयनोज्ज्वले ।
 वृचप्राणहरे चैन्द्रि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥
 शिवदूतीस्वरूपेण हतदैत्यमहाबले ।
 घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
 दंष्ट्राकरालवदने शिरोमालाविभूषणे ।
 चामुण्डे मुण्डमथने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
 लङ्घ्य लज्जे महाविद्ये अङ्गे पुष्टि स्वधे ध्रुवे ।
 महारात्रि महाविद्ये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥
 मेघे सरस्वति वरे भूति वाभ्रवि तामसि ।
 नियते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ।
 भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥
 एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितं ।
 पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
 ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुरसूदनं ।
 त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥
 हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ।
 सा घण्टा पातु नो देवि पापेभ्यो नः सुतानिव ॥ २५ ॥
 असुराष्टग्वसापङ्कचर्चितास्ते करोज्ज्वलः ।
 शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयं ॥ २६ ॥

रोगानशेषानपहंसि तुष्टा

तुष्टा तु कामान् सकलानभीष्टान् ।

त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां

त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ २७ ॥

एतत्कृतं यत्कदनं त्वयाद्य

धर्म्मद्विषां देवि महासुराणां ।

रूपैरनेकैर्बहुधात्ममूर्तिं

कृत्वाम्बिके तत्प्रकरोति कान्या ॥ २८ ॥

विद्यासु शास्त्रेषु विवेकदीपे-

ष्वाक्षेषु वाक्क्षेषु च का त्वदन्या ।

ममत्वगर्त्तेऽतिमहान्धकारे

विभ्रामयत्येतदतीव विश्वं ॥ २९ ॥

रक्षांसि यच्चोग्रविषाश्च नागा

यचारयो दस्युबलानि यच ।

दावानलो यच तथाब्धिमध्ये

तच स्थिता त्वं परिपासि विश्वं ॥ ३० ॥

विश्वेश्वरि त्वं परिपासि विश्वं

विश्वात्मिका धारयसीति विश्वं ।

विश्वेश्वन्द्या भवती भवन्ति

विश्वाश्रया ये त्वयि भक्तिनम्राः ॥ ३१ ॥

देवि प्रसीद परिपालय नोऽरिभीते-

र्नित्यं यथा सुरबधादधुनैव सद्यः ।

पापानि सर्वजगताञ्च शमं नयाशु

उत्पातपाकजनितांश्च महोपसर्गान् ॥ ३२ ॥

प्रणतानां प्रसीद त्वं देवि विश्वार्तिहारिणि ।

चैलोक्यवासिनामीक्ष्य लोकानां वरदा भव ॥ ३३ ॥

देवुवाच ।

वरदाहं सुरगणा वरं यं मनसेच्छथ ।

तं दृणुध्वं प्रयच्छामि जगतामुपकारकं ॥ ३४ ॥

देवा ऊचुः ।

सर्वाबाधाप्रशमनं चैलोक्यस्याखिलेश्वरि ।

एवमेव त्वया कार्यमस्मद्वैरिविनाशनं ॥ ३५ ॥

देवुवाच ।

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते अष्टाविंशतिमे युगे ।

शुम्भो निशुम्भश्चैवान्यावुत्पत्स्येते महासुरौ ॥ ३६ ॥

नन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा ।

ततस्तौ नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ ३७ ॥

पुनरप्यतिरौद्रेण रूपेण पृथिवीतले ।

अवतीर्थ्य हनिष्यामि वैप्रचित्तांस्तु दानवान् ॥ ३८ ॥

भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् वैप्रचित्तान् महासुरान् ।

रक्ता दन्ता भविष्यन्ति दाडिमीकुसुमोपमाः ॥ ३९ ॥

ततो मां देवताः स्वर्गे मर्त्यलोके च मानवाः ।

स्तुवन्तो व्याहरिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकां ॥ ४० ॥

भूयश्च शतवार्षिक्यामनादृक्ष्यामनभसि ।

मुनिभिः संस्तुता भूमौ सम्भविष्याम्ययोनिजा ॥ ४१ ॥
 ततः शस्त्रेण नेत्राणां निरोक्षिष्यामि यन्मुनीन् ।
 कीर्त्तयिष्यन्ति मनुजाः शताक्षीमिति मान्ततः ॥ ४२ ॥
 ततोऽहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः ।
 भरिष्यामि सुराः शकैराष्ट्रेः प्राणधारकैः ॥ ४३ ॥
 शाकम्भरीति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि ।
 तच्चैव च बधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरं ॥ ४४ ॥
 पुनश्चाहं यदा भीमं रूपं कृत्वा हिमाचले ।
 रक्षांसि क्षययिष्यामि मुनीनां चाणकारणात् ॥ ४५ ॥
 तदा मां मुनयः सर्वे स्तोष्यन्त्यानन्त्रमूर्त्तयः ।
 भीमा देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति ॥ ४६ ॥
 यदाक्षणाक्षस्त्रैर्लोके महाबाधां करिष्यति ।
 तदाहं भ्रामरं रूपं कृत्वासंख्येयघटपदं ॥ ४७ ॥
 चैलोक्यस्य हितार्थाय बधिष्यामि महासुरं ।
 भ्रामरीति च मां लोकास्तदा स्तोष्यन्ति सर्वतः ॥ ४८ ॥
 इत्थं यदा यदा बाधा दानवोत्था भविष्यति ।
 तदा तदावतीर्याहं करिष्याम्यरिसंक्षयं ॥ ४९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 देव्याः कृतिः ॥ ८१ ॥

दिगवतितमोऽध्यायः ॥

देव्यवाच ॥

एभिस्तवैश्च मां नित्यं स्तोष्यते यः समाहितः ।
 तस्याहं सकलां बाधां शमयिष्याम्यसंशयं ॥ १ ॥
 मधुकैटभनाशञ्च महिषासुरघातनं ।
 कीर्त्तयिष्यन्ति ये तद्वद्वधं शुम्भनिशुम्भयोः ॥ २ ॥
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नवम्याञ्चैकचेतसः ।
 श्रोष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम माहात्म्यमुत्तमं ॥ ३ ॥
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिद्दुष्कृतोत्था न चापदः ।
 भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनं ॥ ४ ॥
 शत्रुतो न भयं तस्य दस्युतो वा न राजतः ।
 न शस्त्रानलतोयौघात् कदाचित् सम्भविष्यति ॥ ५ ॥
 तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः ।
 श्रोतव्यञ्च सदा भक्त्या परं स्वस्त्ययनं हि तत् ॥ ६ ॥
 उपसर्गानशेषांस्तु महामारीसमुद्भवान् ।
 तथा त्रिविधमुत्पातं माहात्म्यं शमयेन्मम ॥ ७ ॥
 यच्चैतत्पठ्यते सम्यङ्नित्यमायतने मम ।
 सदा न तद्विमोक्ष्यामि सान्निध्यं तच्च मे स्थितं ॥ ८ ॥
 बलिप्रदाने पूजायामग्निकार्यं महोत्सवे ।
 सर्व्वं ममैतच्चरितमुच्चार्य्य आत्थमेव च ॥ ९ ॥

जानताऽजानता वापि बलिपूजां तथा कृतां ।
 प्रतीच्छिष्याम्यहं प्रीत्या वह्निहोमं तथा कृतं ॥ १० ॥
 शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी ।
 तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ॥ ११ ॥
 सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुताम्वितः ।
 मनुष्यो मत्प्रसादेन भविष्यति न संशयः ॥ १२ ॥
 श्रुत्वा ममैतन्माहात्म्यं तथाचोत्पत्तयः शुभाः ।
 पराक्रमञ्च युद्धेषु जायते निर्भयः पुमान् ॥ १३ ॥
 रिपवः संचयं यान्ति कल्याणञ्चोपपद्यते ।
 नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वतां ॥ १४ ॥
 शान्तिकर्मणि सर्व्वं च तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान्मम ॥ १५ ॥
 उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः ।
 दुःस्वप्नञ्च नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते ॥ १६ ॥
 बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकं ।
 संघातभेदे च नृणां मैत्रीकरणमुत्तमं ॥ १७ ॥
 दुर्दत्तानामशेषाणां बलहानिकरं परं ।
 रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नाशनं ॥ १८ ॥
 सर्व्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकं ।
 पशुपुष्पार्घ्यधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः ॥ १९ ॥
 विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयैरहर्निशं ।
 अन्यैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण या ॥ २० ॥

प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन् सकृत्सुचरिते श्रुते ।
 श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ २१ ॥
 रक्षाङ्करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम ।
 युद्धेषु चरितं यन्मे दुष्टदैत्यनिवर्हनं ॥ २२ ॥
 अस्मिञ्कृते वैरिकृतं भयं पुंसां न जायते ।
 युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः कृताः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मणा च कृतास्तास्तु प्रयच्छन्ति शुभां मतिं ।
 अरण्ये प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः ॥ २४ ॥
 दस्युभिर्वाहतः शून्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः ।
 सिंहव्याघ्रानुयातो वा वने वा वनहस्तिभिः ॥ २५ ॥
 राज्ञा क्रुद्धेन वाघ्राप्तो बन्धो बन्धगतोऽपि वा ।
 आघूर्णितो वा वातेन स्थितः पीते महार्णवे ॥ २६ ॥
 पतत्सु वापि शस्त्रेषु संग्रामे मृगशरणा ।
 सर्वाबाधासु घोरासु वेदनाभ्यर्दितोऽपि वा ॥ २७ ॥
 स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुच्येत सङ्कटात् ।
 मम प्रभावात् सिंहाद्या दस्यवो वैरिणस्तथा ॥
 दूरादेव पलायन्ते स्मरतश्चरितं मम ॥ २८ ॥

अधिरवाच ॥

इत्युक्त्वा सा भगवती चण्डिका चण्डविक्रमा ।
 पश्यतामेव देवानां तच्चैवान्तरधीयत ॥ २९ ॥
 तेऽपि देवा निरातङ्गाः स्वाधिकारान् यथा पुरा ।
 यज्ञभागभुजः सर्वे चक्रुर्विनिहतारयः ॥ ३० ॥

दैत्याश्च देव्या निहते शुम्भे देवरिपौ युधि ।
 जगद्विध्वंसिनि तस्मिन्महोग्रेऽतुलविक्रमे ॥ ३१ ॥
 निशुम्भे च महावीर्ये शेषाः पातालमाययुः ।
 एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
 सम्भूय कुरुते भूप जगतः परिपालनं ।
 तथैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते ॥ ३३ ॥
 सा याचिता च विज्ञानं तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति ।
 व्याप्तं तथैतत्सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर ॥ ३४ ॥
 महाकाल्या महाकाले महामारीस्वरूपया ।
 सैव काले महामारी सैव सृष्टिर्भवत्यजा ॥ ३५ ॥
 स्थितिं करोति भूतानां सैव काले सनातनी ।
 भवकाले नृणां सैव लक्ष्मीर्द्विप्रदा गृहे ॥ ३६ ॥
 सैवाभावे तथाऽलक्ष्मीर्विनाशायोपजायते ।
 स्तुता संपूजिता पुष्पैर्धूपगन्धादिभिस्तथा ॥
 ददाति वित्तं पुत्रांश्च मतिं धर्मं तथा शुभां ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्त्तिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 शुम्भनिशुम्भवधः समाप्तः ॥ ६२ ॥

त्रिगवतितमोऽध्यायः ॥

ऋषिरवाच ॥

एतत्ते कथितं भूप देवीमाहात्म्यमुत्तमं ।
 एवंप्राभावा सा देवी ययेदं धार्यते जगत् ॥ १ ॥

विद्या तथैव क्रियते भगवद्विष्णुमायया ।
 तथा त्वमेव वैश्यश्च तथैवान्ये विवेकिनः ॥ २ ॥
 मोहान्ते महितास्तैव मोहमेध्यन्ति चापरे ।
 तामुपैहि महाराज शरणं परमेश्वरीं ॥
 आराधितां सैव नृणां भोगस्वर्गोपवर्गदा ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरथः स नराधिपः ।
 प्रणिपत्य महाभागं तमृषिं शंसितव्रतं ॥ ४ ॥
 निर्विस्मोऽतिममत्वेन राज्यापहरणेन च ।
 अगाम सद्यस्तपसे स च वैश्यो महामुने ॥ ५ ॥
 सन्दर्शनार्थमम्बाया नदीपुलिनसंस्थितः ।
 स च वैश्यस्तपस्तेपे देवीसूक्तं परं जपन् ॥ ६ ॥
 तौ तस्मिन् पुलिने देव्याः कृत्वा मूर्त्तिं महीमयीं ।
 अर्हणाञ्चकतुस्तस्याः पुष्पधूपाभितर्पणैः ॥ ७ ॥
 निराहारौ यताहारौ तन्मनस्कौ समाहितौ ।
 ददतुस्तौ बलिञ्चैव निजगाचाह्णगुक्षितं ॥ ८ ॥
 एवं समाराधयतोस्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः ।
 परितुष्टा जगद्धात्री प्रत्यक्षं प्राह चण्डिका ॥ ९ ॥

देश्यवाच ।

यत्प्रार्थ्यते त्वया भूप त्वया च कुलनन्दन ।
 मत्तस्तत्प्राप्यतां सर्वं परितुष्टा ददामि तत् ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो वव्रे नृपो राज्यमविभ्रंस्यन्यजन्मनि ।
अथ चैव निजं राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ॥ ११ ॥
सोऽपि वैश्यस्ततो ज्ञानं वव्रे निर्विस्मयमानसः ।
ममेत्यहमिति प्राप्तः सङ्गविद्युतिकारकं ॥ १२ ॥

देवुवाच ।

स्वल्पैरहोभिर्नृपते स्वराज्यं प्राप्स्यते भवान् ।
इत्वा रिपूनखलितं तव तच्च भविष्यति ॥ १३ ॥
मृतश्च भूयः संप्राप्य जन्म देवादिवस्वतः ।
सार्वर्णिको नाम मनुर्भवान् भुवि भविष्यति ॥ १४ ॥
वैश्यवर्त्य त्वया यश्च वरोऽस्मत्तोऽभिवाञ्छितः ।
तं प्रयच्छामि संसिद्धौ तव ज्ञानं भविष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा तयोर्देवी यथाभिलषितं वरं ।
बभूवान्तर्हिता सद्यो भक्त्या ताभ्यामभिष्टुता ॥ १६ ॥
एवं देव्या वरं लब्ध्वा सुरथः क्षत्रियर्षभः ।
सूर्याज्जन्म समासाद्य सावर्णिर्भविता मनुः ॥ १७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्यं
समाप्तं ॥ ६३ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सावर्ष्मिकमिदं सम्यक् प्रोक्तं मन्वन्तरं तव ।
 तथैव देवीमाहात्म्यं महिषासुरघातनं ॥ १ ॥
 उत्पत्तयश्च या देव्या मातृणाञ्च महाहवे ।
 तथैव सम्भवो देव्याश्चामुण्डाया यथा भवः ॥ २ ॥
 शिवदूत्याश्च माहात्म्यं बधः शुम्भनिशुम्भयोः ।
 रक्तवीजबधश्चैव सर्वमेतत्तवोदितं ॥ ३ ॥
 श्रूयतां मुनिशार्दूल सावर्ष्मिकमथापरं ।
 दक्षपुत्रश्च सावर्ष्मो भावी यो नवमो मनुः ॥ ४ ॥
 कथयामि मनोस्तस्य ये देवा मुनयो नृपाः ।
 पारामरीचिभर्गाश्च सुधर्माणस्तथा सुराः ॥ ५ ॥
 एते चिधा भविष्यन्ति सर्वे द्वादशका गणाः ।
 तेषामिन्द्रो भविष्यन्तु सहस्राक्षो महाबलः ॥ ६ ॥
 साम्प्रतं कार्तिकेयो यो वह्निपुत्रः षडाननः ।
 अद्भुतो नाम शक्रोऽसौ भावी तस्यान्तरे मनोः ॥ ७ ॥
 मेधातिथिर्वसुः सत्यो ज्योतिष्मान् द्युतिमांस्तथा ।
 सप्तर्षयोऽन्यः सबलस्तथान्यो हव्यवाहनः ॥ ८ ॥
 धृष्टकेतुर्वृद्धकेतुः पञ्चहस्तो निरामयः ।
 पृथुश्रवास्तथार्चिष्मान् भूद्युरिन्द्रो वृद्धयः ॥ ९ ॥

एते नृपसुतास्तस्य दक्षपुत्रस्य वै नृपाः ।
 मनोस्तु दशमस्यान्यच्छृणु मन्वन्तरं द्विज ॥ १० ॥
 मन्वन्तरे च दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः ।
 सुखासीना निरुद्धाश्च चिःप्रकाराः सुराः स्मृताः ॥ ११ ॥
 शतसंख्या हि ते देवा भविष्या भाविनो मनोः ।
 यत्प्राणिनां शतं भावि तद्देवानां तदा शतं ॥ १२ ॥
 शान्तिरिन्द्रस्तथा भावी सर्वैरिन्द्रगुणैर्युतः ।
 सप्तर्षीस्तान् निबोध त्वं ये भविष्यन्ति वै तदा ॥ १३ ॥
 आपोमूर्त्तिर्हविष्मांश्च सुकृती सत्य एव च ।
 नाभागोऽप्रतिमश्चैव वाशिष्ठश्चैव सप्तमः ॥ १४ ॥
 सुक्षेत्र्योत्तमौजाश्च भूमिसेनश्च वीर्यवान् ।
 शतानीकोऽथ वृषभो ह्यनमिचो जयद्रथः ॥ १५ ॥
 भूरिद्युम्नः सुपर्वा च तस्यैते तनया मनोः ।
 भविष्या धर्म्मपुत्रस्य सावर्णस्यान्तरं शृणु ॥ १६ ॥
 विहङ्गमाः कामगाश्च निर्माणरतयस्तथा ।
 चिःप्रकारा भविष्यन्ति एकैकस्त्रिंशतो गणाः ॥ १७ ॥
 मासर्त्तुर्दिवसा ये तु निर्माणरतयस्तु ते ।
 विहङ्गमा रात्रयोऽथ मौहूर्त्ताः कामगा गणाः ॥ १८ ॥
 इन्द्रो वृषाख्यो भविता तेषां प्रख्यातविक्रमः ।
 हविष्मांश्च वरिष्ठश्च ऋष्टिरन्यस्तथारुणिः ॥ १९ ॥
 निश्चरश्चानघश्चैव विष्टिश्चान्यो महामुनिः
 सप्तर्षयोऽन्तरे तस्मिन्नग्निदेवश्च सप्तमः ॥ २० ॥

सर्व्वजगः सुशर्मा च देवानीकः पुरुद्वहः ।
 हेमधन्वा दृढायुश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २१ ॥
 द्वादशे रुद्रपुत्रस्य प्राप्ते मन्वन्तरे मनोः ।
 सावर्णाख्यस्य ये देवा मुनयश्च शृणुष्व तान् ॥ २२ ॥
 सुधर्माणः सुमनसो हरिता रोहितास्तथा ।
 सुवर्णाश्च सुरास्तत्र पञ्चैते दशका गणाः ॥ २३ ॥
 तेषामिन्द्रस्तु विज्ञेय ऋतधामा महाबलः ।
 सर्व्वैरिन्द्रगुणैर्युक्तः सप्तर्षीनपि मे शृणु ॥ २४ ॥
 द्युतिस्तपस्वी सुतपास्तपोमूर्त्तिस्तपोनिधिः ।
 तपोरतिस्तथैवान्यः सप्तमस्तु तपोधृतिः ॥ २५ ॥
 देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
 मित्रवान् मित्रविन्दश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २६ ॥
 त्रयोदशस्य पर्याये रौच्याख्यस्य मनोः सुतान् ।
 सप्तर्षीश्च नृपांश्चैव गदतो मे निशामय ॥ २७ ॥
 सुधर्माणः सुरास्तत्र सुकर्माणस्तथापरे ।
 सुशर्माणः सुरा ह्येते समस्ता मुनिसत्तम ॥ २८ ॥
 महाबलो महावीर्य्यस्तेषामिन्द्रो दिवस्पतिः ।
 भविष्यानथ सप्तर्षीन् गदतो मे निशामय ॥ २९ ॥
 धृतिमानव्ययश्चैव तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ।
 निर्मोहः सुतपाश्चान्यो निष्प्रकम्पश्च सप्तमः ॥ ३० ॥
 विचित्रेनो विचित्रश्च नयतिर्निर्भयो दृढः ।
 सुनेत्रः क्षत्रबुद्धिश्च सुव्रतश्चैव तत्सुताः ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दौष्यमन्वतरे ॥ ६४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

रुचिः प्रजापतिः पूर्वं निर्ममो निरहङ्कृतः ।
अचस्तो मितशायी च चचार पृथिवीमिमां ॥ १ ॥
अनमिमनिकेतन्तमेकाहारमनाश्रमं ।
विमुक्तसङ्गं तं दृष्ट्वा प्रोचुस्तत्पितरो मुनिः ॥ २ ॥

पितर ऊचुः ।

वत्स कस्मात्त्वया पुण्यो न कृतो दारसंग्रहः ।
स्वर्गापवर्गहेतुत्वाद्बन्धस्तेनानिशं विना ॥ ३ ॥
यृही समस्तदेवानां पितृणाञ्च तयार्हणां ।
ऋषीणामतिथीनाञ्च कुर्वंल्लोकानुपाश्रुते ॥ ४ ॥
स्वाहोच्चारणतो देवान् स्वधोच्चारणतः पितृन् ।
विभजत्यन्नदानेन भूताद्यानतिथीनपि ॥ ५ ॥
स त्वं दैवादृणाद्बन्धं बन्धमस्मदृणादपि ।
अवाप्नोषि मनुष्येभ्यो भूतेभ्यश्च दिने दिने ॥ ६ ॥
अनुत्पाद्य सुतान् देवानसन्तर्प्य पितृस्तथा ।
अकृत्वा च कथं मौष्यात् सुगतिं गन्तुमिच्छसि ॥ ७ ॥
क्लेशमेकैककं पुञ्च मन्यामोऽच भवेत्तव ।
मृतस्य नरकं तद्वत् क्लेशमेवान्यजन्मनि ॥ ८ ॥

वचिहवाच ।

परिग्रहोऽतिदुःखाय पापायाधोगतिस्तथा ।
 भवत्यतो मया पूर्वं न कृतो दारसंग्रहः ॥ ९ ॥
 आत्मनः संयमो योऽयं क्रियते सुनियन्त्रणात् ।
 स मुक्तिहेतुर्न भवत्यसावपि परिग्रहात् ॥ १० ॥
 प्रक्षाल्यतेऽनुदिवसं यदात्मा निष्परिग्रहैः ।
 ममत्वपङ्कदिग्धोऽपि चित्ताम्नोभिर्व्वरं हि तत् ॥ ११ ॥
 अनेकभवसंभूतकर्मपङ्काङ्कितो बुधैः ।
 आत्मा सदासनातोयैः प्रक्षाल्यो नियतेन्द्रियैः ॥ १२ ॥

पितर ऊचुः ।

युक्तं प्रक्षालनं कर्तुमात्मनो नियतेन्द्रियैः ।
 किन्तु मोक्षाय मार्गोऽयं यच्च त्वं पुत्र वर्त्तसे ॥ १३ ॥
 परन्तु दानैरशुभं नुद्यतेऽनभिसन्धितैः ।
 फलैस्तथोपभोगैश्च पूर्व्वकर्मशुभाशुभैः ॥ १४ ॥
 एवं न बन्धो भवति कुर्व्वतः करुणात्मकं ।
 न च बन्धाय तत्कर्म भवत्यनभिसन्धितं ॥ १५ ॥
 पूर्व्वकर्म कृतं भोगैः क्षीयतेऽहर्निशं तथा ।
 सुखदुःखात्मकैर्व्वत्स पुण्यापुण्यात्मकं नृणां ॥ १६ ॥
 एवं प्रक्षाल्यते प्राज्ञैरात्मा बन्धैश्च रक्ष्यते ।
 न त्वेवमविवेकेन पापपङ्केन यद्यते ॥ १७ ॥

वचिहवाच ।

अविद्या पच्यते वेदे कर्ममार्गः पितामहाः ।

तत्कथं कर्मणो मार्गे भवन्तो योजयन्ति मां ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अविद्या सत्यमेवैकर्म नैतन्मृषा वचः ।

किन्तु विद्यापरिप्राप्तौ हेतुः कर्म न संशयः ॥ १९ ॥

विहिताकरणात् पुंभिरसद्भिः क्रियते तु यः ।

संयमो मुक्तये सोऽन्ते प्रत्युताऽधोगतिप्रदः ॥ २० ॥

प्रक्षालयामीति भवान् वत्सात्मानन्तु मन्यते ।

विहिताकरणोद्भूतैः पापैस्त्वन्तु विदह्यसे ॥ २१ ॥

अविद्याप्युपकाराय विषवज्जायते नृणां ।

अनुष्ठिताभ्युपायेन बन्धायान्यापि नो हि सा ॥ २२ ॥

तस्मादत्स कुरुष्व त्वं विधिवद्दारसंग्रहं ।

मा जन्म विफलं तेऽस्तु असम्प्राप्य तु लौकिकं ॥ २३ ॥

वचिबवाच ।

दृष्टोऽहं साम्प्रतं को मे पितरः संग्रदास्यति ।

भार्यान्तथा दरिद्रस्य दुष्करो दारसंग्रहः ॥ २४ ॥

पितर ऊचुः ।

अस्माकं पतनं वत्स भवतश्चाप्यधोगतिः ।

नूनं भावि भविषी च नाभिनन्दसि नो वचः ॥ २५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा पितरस्तस्य पश्यतो मुनिसत्तम ।

बभूवुः सहसाऽदृश्या दीपा वाताहता इव ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वचुपाख्याने । ८५ ।

षष्ठ्यवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तेन पितृवाक्येन भृशमुद्विग्नमानसः ।
 कन्याभिलाषी विप्रर्षिः परिवभ्राम मेदिनीं ॥ १ ॥
 कन्यामलभमानोऽसौ पितृवाक्याग्निदीपितः ।
 चिन्तामवाप महतीमतीवोद्विग्नमानसः ॥ २ ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे दारसंग्रहः ।
 क्षिप्रं भवेत् मत्पितृणां स चाभ्युदयकारकः ॥ ३ ॥
 इति चिन्तयतस्तस्य मतिर्जाता महात्मनः ।
 तपसाराधयाम्येनं ब्रह्माणं कमलोद्भवं ॥ ४ ॥
 ततो वर्षशतं दिव्यं तपस्तेपे स वेधसः ।
 आराधनाय स तदा परं नियममास्थितः ॥ ५ ॥
 ततः स्वं दर्शयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 उवाच तं प्रसन्नोऽस्मीत्युच्यतामभिवाञ्छितं ॥ ६ ॥
 ततोऽसौ प्रणिपत्याह ब्रह्माणं जगतो गतिं ।
 पितृणां वचनात्तेन यत्कर्तुमभिवाञ्छितं ।
 ब्रह्मा चाह रुचिं विप्रं श्रुत्वा तस्याभिवाञ्छितं ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रजापतिस्त्वं भविता स्रष्टव्या भवता प्रजाः ।
 सृष्ट्वा प्रजाः सुतान् विप्र समुत्पाद्य क्रियास्तथा ॥ ८ ॥
 कृत्वा कृताधिकारस्त्वं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ।

स त्वं यथोक्तं पितृभिः कुरु दारपरिग्रहं ॥ ९ ॥
 कामञ्चेममभिधाय क्रियतां पितृपूजनं ।
 त एव तुष्टाः पितरः प्रदास्यन्ति तवेषितान् ॥
 पत्नीं सुतांश्च सन्तुष्टाः किञ्च दद्युः पितामहाः ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 नद्या विविक्ते पुलिने चकार पितृतर्पणं ॥ ११ ॥
 तुष्टाव च पितॄन् विप्र स्तवैरेभिस्तथादृतः ।
 एकाग्रः प्रयतो भूत्वा भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ १२ ॥

रुचिरवाच ॥

नमस्येऽहं पितॄन् आङ्गे ये वसन्त्यधिदेवताः ।
 देवैरपि हि तर्प्यन्ते ये च आङ्गे स्वधोत्तरैः ॥ १३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे ये तर्प्यन्ते महर्षिभिः ।
 आङ्गैर्मनोमयैर्भक्त्या भुक्तिमुक्तिमभीप्सुभिः ॥ १४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे सिद्धाः सन्तर्पयन्ति यान् ।
 आङ्गेषु दिव्यैः सकलैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ १५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् भक्त्या येऽर्च्यन्ते गुह्यकैरपि ।
 तन्मयत्वेन वाञ्छद्भिर्द्विमात्यन्तिकीं परां ॥ १६ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन्मर्त्यैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 आङ्गेषु अद्भ्युत्तरीयलोकाप्राप्तिप्रदायिनः ॥ १७ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 वाञ्छिताभीष्टलाभाय प्राजापत्यप्रदायिनः ॥ १८ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् ये वै तर्प्यन्तेऽरण्यवासिभिः ।
 वन्यैः आर्क्ष्यताहारैस्तपोनिर्धूतकिंलिखैः ॥ १९ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैर्नैष्ठिकव्रतचारिभिः ।
 ये संयतात्मभिर्भित्तं सन्तर्प्यन्ते समाधिभिः ॥ २० ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्क्षैः राजन्यास्तर्पयन्ति यान् ।
 कथ्यैरशेषैर्विधिवल्लोकचयफलप्रदान् ॥ २१ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् वैश्यैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 स्वकर्माभिरतैर्नित्यं पुष्पधूपास्त्रवारिभिः ॥ २२ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्क्ष्यैः शूद्रैरपि भक्तितः ।
 सन्तर्प्यन्ते जगत्यप नाम्ना स्वाताः सुकालिनः ॥ २३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्क्षैः पाताले ये महासुरैः ।
 सन्तर्प्यन्ते स्वधाहाराख्यक्तदम्भमदैः सदा ॥ २४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्क्षैरर्च्यन्ते ये रसातले ।
 भोगैरशेषैर्विधिवन्नागैः कामानभीप्सुभिः ॥ २५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्क्षैः सर्पैः सन्तर्पितान् सदा ।
 तत्रैव विधिवन्मन्त्रभोगसम्यत्समन्वितैः ॥ २६ ॥

पितॄन्ममस्ये निवसन्ति साक्षात्

ये देवलोके च तथान्तरीक्षे ।

महीतले ये च सुरादिपुञ्ज्या-

स्तु मे प्रतीच्छन्तु मयोपनीतं ॥ २७ ॥

पितॄन्ममस्ये परमात्मभूता

ये वै विमाने निवसन्ति मूर्त्ताः ।

यजन्ति यानस्तमलैर्मनोभि-

र्योगीश्वराः क्लेशविमुक्तिहेतून् ॥ २८ ॥

पितृन्ममस्ये दिवि ये च मूर्त्ताः

स्वधाभुजः काम्यफलाभिसन्धौ ।

प्रदानशक्ताः सकलेप्सितानां

विमुक्तिदा येऽनभिसंहितेषु ॥ २९ ॥

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरः समस्ता

इच्छावतां ये प्रदिशन्ति कामान् ।

सुरत्वमिन्द्रत्वमतोऽधिकं वा

सुतान् पशून् स्वानि बलं गृहाणि ॥ ३० ॥

सोमस्य ये रश्मिषु येऽर्कविम्बे

शुक्ले विमाने च सदा वसन्ति ।

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयै-

र्गन्धादिना पुष्टिमितो व्रजन्तु ॥ ३१ ॥

येषां हुतेऽग्नौ इविषा च तृप्ति-

र्ये भुञ्जते विप्रशरीरसंस्थाः ।

ये पिण्डदानेन मुदं प्रयान्ति

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयैः ॥ ३२ ॥

ये खग्निमांसेन सुरैरभीष्टैः

कृष्णैस्त्रिलैर्दिव्यमनोहरैश्च ।

कालेन शाकेन महर्षिवर्यैः

संप्रीणितास्ते मुदमच यान्तु ॥ ३३ ॥

काव्यान्यशेषाणि च यान्यभीष्टा-
 न्यतीव तेषाममरार्चितानां ।
 तेषान्तु सान्निध्यमिहास्तु पुष्प-
 गन्धान्नभोज्येषु मया कृतेषु ॥ ३४ ॥
 दिने दिने ये प्रतिगृह्णतेऽर्च्चां
 मासान्तपूज्या भुवि येऽष्टकासु ।
 ये वत्सरान्तेऽभ्युदये च पूज्याः
 प्रयान्तु ते मे पितरोऽच तृप्तिं ॥ ३५ ॥
 पूज्या द्विजानां कुमुदेन्दुभासो
 ये क्षत्रियाणाञ्च नवार्कवर्णाः ।
 तथा विशां ये कणकावदाता
 नीलीनिभाः शूद्रजनस्य ये च ॥ ३६ ॥
 तेऽस्मिन् समस्ता मम पुष्पगन्ध-
 धूपान्नतोयादिनिवेदनेन ।
 तथाग्निहोमेन च यान्तु तृप्तिं
 सदा पितृभ्यः प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३७ ॥
 ये देवपूर्व्यान्यतितृप्तिहेतो-
 रस्मन्ति कव्यानि शुभाहुतानि ।
 तृप्ताश्च ये भूतिवृजो भवन्ति
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३८ ॥
 रक्षांसि भूतान्यसुरांस्तथोग्रान्-
 निर्नाशयन्तस्त्वशिवं प्रजानां ।

आद्याः सुराणाममरेशपूज्या-

स्तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३९ ॥

अग्निस्वात्ता वर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ।

व्रजन्तु तृप्तिं आद्वेऽस्मिन् पितरस्तर्पिता मया ॥ ४० ॥

अग्निस्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशं ।

तथा वर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरः स्मृताः ॥ ४१ ॥

प्रतीचीमाज्यपास्तदुदीचीमपि सोमपाः ।

रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः ॥ ४२ ॥

सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ।

विश्वो विश्वभुगाराध्यो धर्म्मो धन्यः शुभाननः ॥ ४३ ॥

भूतिदो भूतिद्विभूतिः पितृणां ये गणा नव ।

कल्याणः कल्यता कर्त्ता कल्यः कल्यतराश्रयः ॥ ४४ ॥

कल्यताहेतुरनघः षडिमे ते गणाः स्मृताः ।

वरो वरेण्यो वरदः पुष्टिदस्तुष्टिदस्तथा ॥ ४५ ॥

विश्वपाता तथा धाता सप्तैवैते तथा गणाः ।

महान्महात्मा महितो महिमावान्महाबलः ॥ ४६ ॥

गणाः पञ्च तथैवैते पितृणां पापनाशनाः ।

सुखदो धनदश्चान्यो धर्मदोऽन्यश्च भूतिदः ॥ ४७ ॥

पितृणां कथ्यते चैतत्तथा गणचतुष्टयं ।

एकविंशत्पितृगणा यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥

ते मेऽनुतृप्तास्तृप्यन्तु यच्छन्तु च सदा हितं ॥ ४८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वसुवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवन्तु स्तुवतस्तस्य तेजसो राशिरुच्छ्रितः ।
 प्रादुर्बभूव सहसा गगणव्याप्तिकारकः ॥ १ ॥
 तत् दृष्ट्वा सुमहत्तेजः समासाद्य स्थितं जगत् ।
 जानुभ्यामवनिं गत्वा रुचिः स्तोत्रमिदं जगौ ॥ २ ॥

रुचिरवाच ॥

अर्चितानाममूर्त्तीनां पितॄणां दीप्ततेजसां ।
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां दिव्यचक्षुषां ॥ ३ ॥
 इन्द्रादीनाञ्च नेतारो दक्षमारीचयोस्तथा ।
 सप्तर्षीणां तथान्वेषां तान्नमस्यामि कामदान् ॥ ४ ॥
 मन्वादीनां मुनीन्द्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 तान्नमस्याम्यहं सर्वान् पितॄन्सूदधावपि ॥ ५ ॥
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च वायुमग्नोर्नभसस्तथा ।
 द्यावापृथिव्योश्च तथा नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥
 देवर्षीणां जनितृञ्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
 अक्षय्यस्य सदा दातॄन् नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥ ७ ॥
 प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च ।
 योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ८ ॥

नमो गणेश्यः सप्तभ्यस्तथा लोकेषु सप्तसु ।
 स्वयम्भुवे नमस्यामि ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥ ९ ॥
 सोमाधारान् पितृगणान् योगमूर्तिधरांस्तथा ।
 नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगतामहं ॥ १० ॥
 अग्निरूपांस्तथैवान्यान्ममस्यामि पितृनहं ।
 अग्नीषोममयं विश्वं यत एतदशेषतः ॥ ११ ॥
 ये तु तेजसि ये चैते सोमसूर्याग्निमूर्तयः ।
 जगत्स्वरूपिणश्चैव तथा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ १२ ॥
 तेभ्योऽखिलेभ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यतमानसः ।
 नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदन्तु स्वधाभुजः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं स्तुतास्ततस्तेन तेजसा मुनिसत्तम ।
 निश्चक्रमुक्ते पितरो भासयन्तो दिशो दश ॥ १४ ॥
 निवेदितञ्च यत्तेन पुष्पगन्धानुलेपनं ।
 तद्भूषितानथ स तान् ददृशे पुरतः स्थितान् ॥ १५ ॥
 प्रणिपत्य पुनर्भक्त्या पुनरेव कृताञ्जलिः ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यमित्याह पृथगादृतः ॥ १६ ॥
 ततः प्रसन्नाः पितरस्तमूचुर्मुनिसत्तमं ।
 वरं वृणीष्वेति स तानुवाचानतकन्धरः ॥ १७ ॥

वशिष्ठ उवाच ॥

साम्प्रतं सर्गकर्तृत्वमादिष्टं ब्रह्मणा मम ।
 सोऽहं पत्नीमभीषामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीं ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ॥

अत्रैव सद्यः पत्नी ते भवत्वतिमनोरमा ।
 तस्याञ्च पुत्रो भविता भवतो मनुवृत्तमः ॥ १९ ॥
 मन्वन्तराधिपो धीमांस्त्वन्माम्नैवोपलक्षितः ।
 रुचे रौच्य इति स्यातिं यो यास्यति जगच्चये ॥ २० ॥
 तस्यापि बहवः पुत्रा महाबलपराक्रमाः ।
 भविष्यन्ति महात्मानः पृथिवीपरिपालकाः ॥ २१ ॥
 त्वञ्च प्रजापतिर्भूत्वा प्रजाः सृष्ट्वा चतुर्विधाः ।
 क्षीणाधिकारो धर्मज्ञ ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥
 स्तोत्रेणानेन च नरो योऽस्मांस्तोष्यति भक्तितः ।
 तस्य तुष्टा वयं भोगानात्मज्ञानं तथोत्तमं ॥ २३ ॥
 शरीरारोग्यमर्थञ्च पुत्रपौत्रादिकन्तथा ।
 वाञ्छद्भिः सततं स्तथाः स्तोत्रेणानेन वै यतः ॥ २४ ॥
 आह्वे च य इमं भक्त्या अस्मत्प्रीतिकरं स्तवं ।
 पठिष्यति द्विजाग्राणां भुञ्जतां पुरतः स्थितः ॥ २५ ॥
 स्तोत्रश्रवणसंग्रीत्या सन्निधाने परे कृते ।
 अस्माकमक्षयं आह्वं तद्भविष्यत्यसंशयं ॥ २६ ॥
 यद्यप्यश्रोत्रियं आह्वं यद्यप्युपहतं भवेत् ।
 अन्यायोपात्तवित्तेन यदि वा कृतमन्यथा ॥ २७ ॥
 अश्राद्धार्हैरुपहतैरुपहारैस्तथा कृतं ।
 अकालेऽप्यथवाऽदेशे विधिहीनमथापि वा ॥ २८ ॥
 अश्रद्धया वा पुरुषैर्दम्भमाश्रित्य वा कृतं ।

अस्माकं तृप्तये आहं तथाप्येतदुदीरणात् ॥ २९ ॥
 यच्चैतत्पठ्यते आहं स्तोत्रमस्मत्सुखावहं ।
 अस्माकं जायते तृप्तिस्तच्च द्वादशवार्षिकी ॥ ३० ॥
 हेमन्ते द्वादशाब्दानि तृप्तिमेतत्प्रयच्छति ।
 शिशिरे द्विगुणाब्दांश्च तृप्तिं स्तोत्रमिदं शुभं ॥ ३१ ॥
 वसन्ते षोडशसंमास्तृप्तये आह्वकर्मणि ।
 ग्रीष्मे च षोडशैवैतत्पठितं तृप्तिकारकं ॥ ३२ ॥
 विकलेऽपि कृते आहं स्तोत्रेणानेन साधिते ।
 वर्षासु तृप्तिरस्माकमक्षया जायते क्वचि ॥ ३३ ॥
 शरत्कालेऽपि पठितं आह्वकाले प्रयच्छति ।
 अस्माकमेतत्पुरुषैस्तृप्तिं पञ्चदशाब्दिकीं ॥ ३४ ॥
 यस्मिन् गृहे च लिखितमेतत्तिष्ठति नित्यदा ।
 सन्निधानं कृते आहं तत्रास्माकं भविष्यति ॥ ३५ ॥
 तस्मादेतत्त्वया आहं विप्राणां भुञ्जतां पुरः ।
 आवणीयं महाभाग अस्माकं पुष्टिहेतुकं ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रौच्ये मन्वन्तरे पितृवरप्रदानं ॥ ८७ ॥

अष्टमवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्माद्दीमध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा ।
 प्रस्नोचा नाम तन्वङ्गी तत्समीपे वराक्षराः ॥ १ ॥

सा चोवाच महात्मानं रुचिं सुमधुराक्षरं ।
 प्रश्रयावनता सुभ्रूः प्रम्लोचा वै वराक्षराः ॥ २ ॥
 अतीव रूपिणी कन्या मत्सुता तपतां वर ।
 जाता वरुणपुत्रेण पुष्करेण महात्मना ॥ ३ ॥
 तां गृहाण मया दत्तां भार्यार्यै वरवर्णिनीं ।
 मनुर्महामतिस्तस्यां समुत्पत्स्यति ते सुतः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति तेन साऽप्युक्ता तस्मात्तोयादपुष्पतीं ।
 उज्जहार ततः कन्यां मालिनीं नाम नामतः ॥ ५ ॥
 नद्याश्च पुलिने तस्मिन् स रुचिर्मुनिसत्तमः ।
 जग्राह पाणिं विधिवत्समानाथ महामुनीन् ॥ ६ ॥
 तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्यो महामतिः ।
 रौच्योऽभवत्पितुर्नाम्ना स्थातोऽपि वसुधातले ॥ ७ ॥
 तस्य मन्वन्तरे देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये ।
 तनयाश्च नृपाश्चैव ते सम्यक् कथितास्तव ॥ ८ ॥
 धर्मवृद्धिस्तथारोग्यं धनधान्यसुतोद्भवः ।
 नृणां भवत्यसन्दिग्धमस्मिन्मन्वन्तरे श्रुते ॥ ९ ॥
 पितृस्त्वं तथा श्रुत्वा पितृणाञ्च तथा गणान् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्महामुने ॥ १० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मालिनीपरिचयो नाम रौच्यमन्वन्तरं
 समाप्तं ॥ ६८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः परन्तु भौत्यस्य समुत्पत्तिं निशामय ।
 देवान्दर्षीस्तथा पुद्गांस्तथैव वसुधाधिपान् ॥ १ ॥
 बभूवाङ्गिरसः शिष्यो भूतिर्नाम्नातिकोपनः ।
 चण्डशापप्रदोऽल्पेऽर्थे मुनिरागस्यसौम्यवाक् ॥ २ ॥
 तस्याश्रमे मातरिश्वा न वधावतिनिष्ठुरं ।
 नातितापं रविश्चक्रे पर्जन्यो नातिकर्हमं ॥ ३ ॥
 नातिशीतञ्च शीतांशुः परिपूष्णोऽपि रश्मिभिः ।
 चकार भीत्या वै तस्य कोपनस्यातितेजसः ॥ ४ ॥
 ऋतवश्च क्रमं त्यक्त्वा दृक्षेष्वाश्रमजन्मसु ।
 तस्य पुष्पफलञ्चक्रुराश्रया सार्वकालिकं ॥ ५ ॥
 ऊहुरापश्च छन्देन तस्याश्रमसमीपगाः ।
 कमण्डलगताश्चैव तस्य भीता महात्मनः ॥ ६ ॥
 नातिक्लेशसहो विप्र सोऽभवत्कोपनो भृशं ।
 अपुञ्चश्च महाभागः स तपस्यकरोन्मनः ॥ ७ ॥
 पुञ्चकामो यताहारः शीतवातानलाहतः ।
 तपस्यामि विचिन्त्येति तपस्येव मनो दधे ॥ ८ ॥
 तस्येन्दुर्नातिशीताय नातितापाय भास्करः ।
 अभवन्मातरिश्वा च ववौ नाति महामुने ॥ ९ ॥

आपीज्यमानो दन्दैश्च स भूतिर्मुनिसत्तमः ।
 अनवाप्याभिलाषन्तं तपसः सन्न्यवर्त्तत ॥ १० ॥
 तस्य भ्राता सुवर्चाऽभूद्यज्ञे तेनाभिमन्त्रितः ।
 यियासुः शान्तिनामानं शिष्यमाह महामतिं ॥ ११ ॥
 प्रशान्तमक्षप्रतिमं विनीतं गुरुकर्मणि ।
 सदोद्युक्तं शुभाचारमुदारं मुनिसत्तमं ॥ १२ ॥

भूतिरुवाच ।

अहं यज्ञं गमिष्यामि भ्रातुः शान्ते सुवर्च्चसः ।
 तेनाहूतस्त्वया चेहं यत्कर्त्तव्यं शृणुष्व तत् ॥ १३ ॥
 प्रति जागरणं वहेस्त्वया कार्यं ममाश्रमे ।
 तथा तथा प्रयत्नेन यथाग्निर्न शमं व्रजेत् ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याज्ञाप्य तथेत्युक्तो गुरुः शिष्येन शान्तिना ।
 जगाम यज्ञं तं भ्रातुराहूतः स यवीयसा ॥ १५ ॥
 स च शान्तिर्व्वनाद्यावत्समित्पुष्पफलादिकं ।
 उपानयति भृत्यर्थं गुरोस्तस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 अन्यच्च कुरुते कर्म गुरुभक्तिवशानुगः ।
 प्रशान्तस्तावदनलो योऽसौ भूतिपरिग्रहः ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा सोऽनलं शान्तं शान्तिरत्यन्तदुःखितः ।
 भीतश्च भूतेर्व्वहुधा चिन्तामाप महामतिः ॥ १८ ॥
 किं करोमि कथं वाच भवितागमनं गुरोः ।
 मयाद्य प्रतिपत्तव्यं किं कृते सुकृतं भवेत् ॥ १९ ॥

प्रशान्ताग्निमिमं धिक्त्वा यदि पश्यति मे गुरुः ।
ततो मां विषमे ह्यद्य व्यसने सन्नियोक्ष्यति ॥ २० ॥
यद्यन्यमग्निमचाहमग्निस्थाने करोमि तत् ।
सर्वं प्रत्यक्षदृग्भस्म सोऽवश्यं मां करिष्यति ॥ २१ ॥
सोऽहं पापो गुरोस्तस्य निमित्तं कोपशापयोः ।
तथात्मानं न शोचामि यथा पापं कृतं गुरोः ॥ २२ ॥
दृष्ट्वा प्रशान्तमनसं नूनं शप्स्यति मां गुरुः ।
अथवा पावकः क्रुद्धस्तथावीर्यो हि स द्विजः ॥ २३ ॥
यस्य प्रभावाद्भिभ्यन्तो देवास्तिष्ठन्ति शासने ।
कृतागसं स मां युक्त्या कया नाधर्षयिष्यति ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

बहुधैवं विचिन्धासौ भीतस्तस्य सदा गुरोः ।
ययौ मतिमतां श्रेष्ठः शरणं जातवेदसं ॥ २५ ॥
स चकार तदा स्तोत्रं सप्ताच्चर्यतमानसः ।
स चैकचित्तो मेदिन्यां न्यस्तजानुः कृताञ्जलिः ॥ २६ ॥

शान्तिरुवाच ।

ओं नमः सर्वभूतानां साधनाय महात्मने ।
एकद्विपञ्चधिष्णाय राजसूये षडात्मने ॥ २७ ॥
नमः समस्तदेवानां वृत्तिदाय सुवर्चसे ।
शुक्ररूपाय जगतामशेषाणां स्थितिप्रदः ॥ २८ ॥
त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वयात्तुं भगवान् हविः ।
प्रीखयत्यखिलान्देवान् त्वत्प्राणाः सर्वदेवताः ॥ २९ ॥

हुतं इविस्त्वथ्यमलमेघत्वमुपगच्छति ।
 ततश्च जलरूपेण परिणाममुपैति यत् ॥ ३० ॥
 तेनाखिलौषधीजन्म भवत्यनिलसारथे ।
 ओषधीभिरशेषाभिः सुखं जीवन्ति जन्तवः ॥ ३१ ॥
 वितन्वते नरा यज्ञान् त्वत्सृष्टास्वोषधीषु च ।
 यज्ञैर्देवास्तथा दैत्यास्तद्वद्रक्षांसि पावक ॥ ३२ ॥
 आप्याय्यन्ते च ते यज्ञास्त्वदाधारा हुताशन ।
 अतः सर्वस्य योनिस्त्वं वज्रे सर्वमयस्तथा ॥ ३३ ॥
 देवता दानवा यक्षा दैत्या गन्धर्व्वराक्षसाः ।
 मानुषाः पशवो वृक्षा मृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ३४ ॥
 आप्याय्यन्ते त्वया सर्वे संवर्ध्यन्ते च पावक ।
 त्वत्त एवोद्भवं यान्ति त्वय्यन्ते च तथा लयं ॥ ३५ ॥
 अपः सृजसि देव त्वं त्वमस्मि पुनरेव ताः ।
 पच्यमानास्त्वया ताश्च प्राणिनां पुष्टिकारणं ॥ ३६ ॥
 देवेषु तेजोरूपेण कान्त्या सिद्ध्येष्ववस्थितः ।
 विषरूपेण नागेषु वायुरूपः पतञ्जिषु ॥ ३७ ॥
 मनुजेषु भवान् क्रोधो मोहः पक्षिमृगादिषु ।
 अवष्टम्भोऽसि तरुषु काठिन्यं त्वं महीं प्रति ॥ ३८ ॥
 जले द्रवः त्वं भगवान् जवरूपी तथाऽनिले ।
 व्यापित्वेन तथैवाग्ने नभस्यात्मा व्यवस्थितः ॥ ३९ ॥
 त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि पालयन् ।
 त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥ ४० ॥

त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञमाद्यमकल्पयन् ।
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ॥ ४१ ॥
 त्वामृते हि जगत्सर्वं सद्यो नश्येद्भुताशन ।
 तुभ्यं कृत्वा द्विजः पूजां स्वकर्मविहितां गतिं ॥ ४२ ॥
 प्रयाति हव्यकव्याद्यैः स्वधास्वाहाभ्युदीरणात् ।
 परिणामात्मवीर्या हि प्राणिनाममरार्चित ॥ ४३ ॥
 दहन्ति सर्व्वभूतानि ततो निष्क्रम्य हेतयः ।
 जातवेदस्तवैवेयं विश्वसृष्टिर्महाद्युते ॥ ४४ ॥
 तवैव वैदिकं कर्म सर्व्वभूतात्मकं जगत् ।
 नमस्तेऽनल पिङ्गाक्ष नमस्तेऽस्तु हुताशन ॥ ४५ ॥
 पावकाद्य नमस्तेऽस्तु नमस्ते हव्यवाहन ।
 त्वमेव भुक्तपीतानां पाचनादिश्वपाचकः ॥ ४६ ॥
 शस्यानां पाककर्त्ता त्वं पोष्टा त्वं जगतस्तथा ।
 त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वं वीजं शस्यहेतुकं ॥ ४७ ॥
 पोषाय सर्व्वभूतानां भूतभव्यभवो ह्यसि ।
 त्वं ज्योतिः सर्व्वभूतेषु त्वमादित्यो विभावसुः ॥ ४८ ॥
 त्वमहस्त्वं तथा राचिरुभे सन्ध्ये तथा भवान् ।
 हिरण्यरेतास्त्वं वज्रे हिरण्योद्भवकारणं ॥ ४९ ॥
 हिरण्यगर्भश्च भवान् हिरण्यसदृशप्रभः ।
 त्वं मुहूर्त्तं क्षणश्च त्वं त्वं चुटिस्त्वं तथा खवः ॥ ५० ॥
 कलाकाष्ठानिमेघादिरूपेणासि जगत्प्रभो ।
 त्वमेतदखिलं कालः परिणामात्मको भवान् ॥ ५१ ॥

या जिह्वा भवतः काली कालनिष्ठाकरो प्रभो ।

भयान्नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५२ ॥

कराली नाम या जिह्वा महाप्रलयकारणं ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५३ ॥

मनीजवा च या जिह्वा लघिमा गुणलक्षणा ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५४ ॥

करोति कामं भूतेभ्यो या ते जिह्वा सुलोहिता ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५५ ॥

सधूम्रवर्णा या जिह्वा प्राणिनां रोगदायिका ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५६ ॥

स्फुलिङ्गिनी च या जिह्वा यतः सकलपुङ्गवा ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५७ ॥

या ते विश्वा सदा जिह्वा प्राणिनां शर्मदायिनी ।

तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५८ ॥

पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्ण हुताशन ।

चाहि मां सर्वदोषेभ्यः संसारादुद्धरेह मां ॥ ५९ ॥

प्रसीद वज्रे सप्तार्चिः कृशानो हव्यवाहन ।

अग्निपावकशुक्रादिनामाष्टभिरुदीरितः ॥ ६० ॥

अग्नेऽग्रे सर्वभूतानां समुद्भूत विभावसो ।

प्रसीद हव्यवाहाख्य अभिष्टुत मयाव्यय ॥ ६१ ॥

त्वमक्षयो वह्निरचिन्त्यरूपः

समृद्धिमान् दुष्प्रहसोऽतितीव्रः ।

त्वमव्ययं भीममशेषलोकं
 समूर्त्तको हन्त्यथवातिवीर्य्यः ॥ ६२ ॥
 त्वमुत्तमं सत्त्वमशेषसत्त्व-
 हृत्पुण्डरीकस्त्वमनन्तमीश्वर्य्यं ।
 त्वया ततं विश्वमिदं चराचरं
 हुताशनैको बहुधा त्वमथ ॥ ६३ ॥
 त्वमक्षयः सगिरिवना वसन्धरा
 नभः ससोमार्कमहर्दिवाखिलं ।
 महोदधेर्जठरगतश्च बाडवो
 भवान् विभूत्या परया करे स्थितः ॥ ६४ ॥
 हुताशनस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे
 महाक्रतौ नियमपरैर्महर्षिभिः ।
 अभिष्टुतः पिवसि च सोममध्वरे
 वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ ६५ ॥
 त्वं विप्रैः सततमिहेह्यसे फलार्थं
 वेदाङ्गेष्वथ सकलेषु गीयसे त्वं ।
 त्वहेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा
 वेदाङ्गान्यधिगमयन्ति सर्व्वकाले ॥ ६६ ॥
 त्वं ब्रह्मा यजनपरस्तथैव विष्णु-
 भूतेशः सुरपतिरर्थ्यमा जलेशः ।
 सूर्य्येन्दू सकलसुरासुराश्च इत्यैः
 सन्तोष्याभिमतफलान्यथाप्नुवन्ति ॥ ६७ ॥

अर्चिभिः परममहोपघातदुष्टं
 संस्पृष्टं तव शुचि जायते समस्तं ।
 स्नानानां परममतीव भस्मना सत्
 सन्ध्यायां मुनिभिरतीव सेव्यसे तत् ॥ ६८ ॥
 प्रसीद वज्रे शुचिनामधेय
 प्रसीद वायो विमलातिदीप्ते ।
 प्रसीद मे पावक वैद्युताद्य
 प्रसीद हव्याशन पाहि मां त्वं ॥ ६९ ॥
 यत्ते वज्रे शिवं रूपं ये च ते सप्तहेतयः ।
 तैः पाहि नः स्तुतो देव पिता पुञ्चमिवात्मजं ॥ ७० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अग्निस्तोत्रं नाम । ६६ ।

शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स्तुतस्ततस्तेन भगवान् हव्यवाहनः ।
 ज्वालामालाहतस्तत्र तस्यासीदग्रतो मुने ॥ १ ॥
 देवो विभावसुः प्रीतस्तोत्रेणानेन वै द्विज ।
 तं शान्तिमाह प्रणतं मेघगम्भीरवागध ॥ २ ॥

अभिरवाच ।

परितुष्टोऽस्मि ते विप्र भक्त्या या ते स्तुतिः कृता ।
 वरं ददामि भवते प्रार्थ्यतां यत्तवेक्षितं ॥ ३ ॥

शान्तिरवाच ।

भगवन् कृतकृत्योऽस्मि यत्त्वां पश्यामि रूपिणं ।
 तथापि भक्तिनम्रस्य भवता श्रूयतां मम ॥ ४ ॥
 धातृयज्ञं गतो देव ममाचार्यो निजाश्रमात् ।
 आगतश्चाश्रमं धिष्ट्यां त्वत्सनाथं स पश्यतु ॥ ५ ॥
 ममापराधात् सन्न्यक्तं धिष्ट्यां यत्ते विभावसो ।
 तत्त्वयाधिष्ठितं सोऽद्य पूर्ववत् पश्यतां द्विजः ॥ ६ ॥
 तथान्यदपि मे देव प्रसादं कुरुषे यदि ।
 पुत्रो विशिष्टो भवतु तदपुत्रस्य मे गुरोः ॥ ७ ॥
 यथा च मैत्रीं तनये स करिष्यति मे गुरुः ।
 तथा समस्तसत्त्वेषु भवत्वस्य मनो मृदु ॥ ८ ॥
 पश्यतां स्तोष्यते येन प्रीतिं यातोऽसि मेऽव्यय ।
 स्तोत्रेण तस्य वरदो भवेथा मत्प्रसादितः ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य तमाह द्विजसत्तमं ।
 स्तोत्रेणाराधितो भूयो गुरुभक्त्या च पावकः ॥ १० ॥

अग्निरवाच ।

गुरोरर्थं यतो ब्रह्मन् याचितं ते वरद्वयं ।
 नात्मार्यं तेन मे प्रीतिस्त्वय्यतीव महामुने ॥ ११ ॥
 भविष्यत्येतदखिलं गुरोर्यत्प्रार्थितं त्वया ।
 मैत्री समस्तभूतेषु पुत्रश्चास्य भविष्यति ॥ १२ ॥
 मन्वन्तराधिपः पुत्रो भौत्यो नाम भविष्यति ।

महाबलो महावीर्यो महाप्राज्ञो गुरुस्तव ॥ १३ ॥
 अनेन यश्च स्तोत्रेण स्तोष्यते मां समाहितः ।
 तस्याभिलषितं सर्वं पुण्यञ्चास्य भविष्यति ॥ १४ ॥
 यज्ञेषु पर्वकालेषु तीर्थे ज्याहोमकर्म्मसु ।
 धर्माय पठतामेतन्मम पुष्टिकरं परं ॥ १५ ॥
 अहोरात्रकृतं पापं श्रुतमेतत् सकृत् द्विज ।
 नाशयिष्यत्यसन्दिग्धं मम तुष्टिकरं परं ॥ १६ ॥
 अहोमकालदोषादीन्मयोग्यैरपि तत्कृतैः ।
 ये दोषास्तानिदं सद्यः शमयिष्यति संश्रुतं ॥ १७ ॥
 पौर्णमास्याममावस्यां पर्वस्वन्येषु प्रस्तवः ।
 ममैष संश्रुतो मर्त्तैर्भविता पापनाशनः ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवानग्निः पश्यतस्तस्य वै मुने ।
 बभूवादर्शनः सद्यो दीपस्थो निर्दृतो यथा ॥ २६ ॥
 स च शान्तिर्गते बह्वौ परितुष्टेन चेतसा ।
 हर्षरोमाञ्चिततनुः प्रबिवेशाश्रमं गुरोः ॥ २० ॥
 जाज्वल्यमानं तत्रासौ गुरुषिष्ठे हुताशनं ।
 ददर्श पूर्ववत्प्राप ततः स परमां मुदं ॥ २१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे सोऽपि गुरुस्तस्य महात्मनः ।
 भ्रातुर्यवीयसो यज्ञादाजगाम स्वमाश्रमं ॥ २२ ॥
 तस्याग्रतश्च शिष्योऽसौ चक्रे पादाभिवन्दनं ।
 गृहीतासनपूजश्च तमाह स तदा गुरुः ॥ २३ ॥

वत्सातिहार्दं त्वयि मे तथान्येषु च जन्तुषु ।
 न वेद्मि किमिदं त्वच्छेदत्सैतत्कथयाशु मे ॥ २४ ॥
 ततः स शान्तिस्तत्सर्वमाचार्याय महामुने ।
 अग्निनाशादिकं विप्रः समाचष्टे यथातथं ॥ २५ ॥
 तच्छ्रुत्वा स परिष्वज्य स्नेहार्द्रनयनो गुरुः ।
 शिष्याय प्रददौ वेदान् साङ्गोपाङ्गान् महामुने ॥ २६ ॥
 भौत्यो नाम मनुस्तस्य पुत्रो भूतेरजायत ।
 तस्य मन्वन्तरे देवान्दधीन् भूपांश्च मे शृणु ॥ २७ ॥
 भविष्यस्य भविष्यांस्तु गदतो मम विस्तरात् ।
 देवेन्द्रो यश्च भविता तस्य विस्थातकर्मणः ॥ २८ ॥
 चाक्षुषाश्च कनिष्ठाश्च पवित्रा भ्राजिरास्तथा ।
 धाराष्टकाश्च इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ २९ ॥
 शुचिरिन्द्रस्तदा तेषां चिदशानां भविष्यति ।
 महाबलो महावीर्यः सर्वैरिन्द्रगुणैर्युतः ॥ ३० ॥
 अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च शुचिर्मुक्तोऽथ माधवः ।
 शुक्रोऽजितश्च सप्तैते तदा सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ३१ ॥
 गुरुर्गभीरो ब्रध्नश्च भरतोऽनुग्रहस्तथा ।
 स्त्रीमानी च प्रतीरश्च विष्णुः संक्रन्दनस्तथा ॥ ३२ ॥
 तेजस्वी सुबलश्चैव भौत्यस्यैते मनोः सुताः ।
 चतुर्दश मयैतत्ते मन्वन्तरमुदाहृतं ॥ ३३ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तराखीत्यं क्रमेण मुनिसत्तम ।
 पुण्यमाप्नोति मनुजस्तथा स्त्रीणाञ्च सन्ततिं ॥ ३४ ॥

श्रुत्वा मन्वन्तरं पूर्वं धर्ममाप्नोति मानवः ।
 स्वारोचिषस्य श्रवणात् सर्वकामानवाप्नुते ॥ ३५ ॥
 औत्तमेर्धनमाप्नोति ज्ञानश्चाप्नोति तामसे ।
 रैवते च श्रुते बुद्धिं सुरूपां विन्दते स्त्रियं ॥ ३६ ॥
 आरोग्यश्चाक्षुषे पुंसां श्रुते वैवस्वते बलं ।
 गुणवत्पुत्रपौत्रान्तु सूर्यसावर्ष्मिके श्रुते ॥ ३७ ॥
 माहात्म्यं ब्रह्मसावर्ष्मि धर्मसावर्ष्मिके शुभं ।
 मतिमाप्नोति मनुजो रुद्रसावर्ष्मिके जयं ॥ ३८ ॥
 ज्ञातिश्रेष्ठो गुणैर्युक्तो दक्षसावर्ष्मिके श्रुते ।
 निशातयत्यरिबलं रौच्यं श्रुत्वा नरोत्तम ॥ ३९ ॥
 देवप्रसादमाप्नोति भौत्ये मन्वन्तरे श्रुते ।
 तथामिहोचं पुत्रांश्च गुणयुक्तानवाप्नुते ॥ ४० ॥
 सर्वाण्यनुक्रमाद्यश्च शृणोति मुनिसत्तम ।
 मन्वन्तराणि तस्यापि श्रूयतां फलमुत्तमं ॥ ४१ ॥
 तत्र देवानृषीनिन्द्रान्मनूस्तत्तनयान्नृपान् ।
 वंशांश्च श्रुत्वा सर्वेभ्यः पापेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ ४२ ॥
 देवर्षीन्द्रवृषाश्चान्ये ये तन्मन्वन्तराधिपाः ।
 ते प्रीयन्ते तथा प्रीताः प्रयच्छन्ति शुभां मतिं ॥ ४३ ॥
 ततः शुभां मतिं प्राप्य कृत्वा कर्म तथा शुभं ।
 शुभां गतिमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥ ४४ ॥
 सर्वे स्युर्ऋतवः क्षेम्याः सर्वे सौम्यास्तथा ग्रहाः ।
 भवन्त्यसंशयं श्रुत्वा क्रमान्मन्वन्तरस्थितिं ॥ ४५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे चतुर्दश मन्वन्तराणि समाप्तानि । १०० ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः ।

कौटिलिरुवाच ।

भगवन् कथिता सम्यक् त्वया मन्वन्तरस्थितिः ।
 क्रमाद्विस्तरतस्त्वत्तो मया चैवावधारिता ॥ १ ॥
 ब्रह्माद्यमखिलं वंशं भूभुजां द्विजसत्तम ।
 श्रोतुं ममेच्छतः सम्यक् भगवन् प्रब्रवीहि मे ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु वत्स नृपाणां त्वमशेषाणां समुद्भवं ।
 चरितञ्च जगन्मूलमादौ कृत्वा प्रजापतिं ॥ ३ ॥
 अयं हि वंशो भूपालैरनेकक्रतुकर्तृभिः ।
 संग्रामजिद्धिर्धर्मज्ञैः शतसंस्थैरलंकृतः ॥ ४ ॥
 श्रुत्वा चैषां नरेन्द्राणां चरितानि महात्मनां ।
 उत्पत्तयश्च पुरुषः सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥
 मनुर्यच्च तथेष्ट्वाकू रणवन्यो भगीरथः ।
 अन्ये च शतशो भूपाः सम्यक् पालितभूमयः ॥ ६ ॥
 धर्मज्ञा यज्विनः शूराः सम्यक्परमवेदिनः ।
 श्रुते तस्मिन् पुमान् वंशे पापौघादिप्रमुच्यते ॥ ७ ॥
 तदयं श्रूयतां वंशो यतो वंशाः सहस्रशः ।
 भिद्यन्ते मनुजैर्नानामवरोहा यथा वटात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्वं सिद्धचतुर्विधाः प्रजाः ।
 अङ्गुष्ठादक्षिणादक्षमखजद्विजसत्तम ॥ ९ ॥
 वामाङ्गुष्ठाच्च तत्पत्नीं जगत्सूतिकरो विभुः ।
 ससर्ज भगवान् ब्रह्मा जगतां कारणं परं ॥ १० ॥
 अदितिस्तस्य दक्षस्य कन्याजायत शोभना ।
 तस्याच्च कश्यपो देवं मार्त्तण्डं समजीजनत् ॥ ११ ॥
 ब्रह्मा स्वरूपं जगतामशेषाणां वरप्रदं ।
 आदिमध्यान्तभूतञ्च सर्गस्थित्यन्तकर्मसु ॥ १२ ॥
 यतोऽखिलमिदं यस्मिन्नशेषञ्च स्थितं द्विज ।
 यत्सरूपं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषं ॥ १३ ॥
 यः सर्वभूतः सर्वात्मा परमात्मा सनातनः ॥
 अदित्यामभवद्भास्वान् पूर्वमाराधितस्तथा ॥ १४ ॥

कौटुम्बिकवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि यत्स्वरूपं विवस्वतः ।
 यत्कारणञ्चादिदेवः सोऽभवत् कश्यपात्मजः ॥ १५ ॥
 यथा चाराधितो देव्या सोऽदित्या कश्यपेन च ।
 आराधितेन चोक्तं यत्तेन देवेन भास्वता ॥ १६ ॥
 प्रभावञ्चावतीर्णस्य यथावन्मुनिसत्तम ।
 भवता कथितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विस्पष्टा परमा विद्या ज्योतिर्भा शाश्वती स्फुटा ।
 कैवल्यं ज्ञानमाविर्भूः प्राकाम्यं संविदेव च ॥ १८ ॥

बोधश्चावगतिश्चैव स्मृतिर्विज्ञानमेव च ।
 इत्येतानीह रूपाणि तस्य रूपस्य भास्वतः ॥ १८ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग विस्तराद्गदतो मम ।
 यत्पृष्टवानसि रवेराविर्भावो यथाभवत् ॥ २० ॥
 निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्व्वतस्तमसावृते ।
 दृष्टदण्डमभूदेकमक्षरं कारणं परं ॥ २१ ॥
 तद्विभेद तदन्तःस्थो भगवान् प्रपितामहः ।
 पद्मयोनिः स्वयं ब्रह्मा यः स्रष्टा जगतां प्रभुः ॥ २२ ॥
 तन्मुखादोमिति महानभूच्छब्दो महामुने ।
 ततो भूस्तु भुवस्तस्मात् ततश्च स्वरन्तरं ॥ २३ ॥
 एता व्याहृतयस्तिष्ठः स्वरूपं तद्विवस्वतः ।
 ओमित्यस्मात्स्वरूपास्तु सूक्ष्मरूपं रवेः परं ॥ २४ ॥
 ततो महरितिस्थूलं जनं स्थूलतरं ततः ।
 ततस्तपस्ततः सत्यमिति मूर्त्ताणि सप्तधा ॥ २५ ॥
 स्थितानि तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च ।
 स्वभावभावयोर्भावं यतो गच्छन्ति संशयं ॥ २६ ॥
 आद्यन्तं यत्परं सूक्ष्ममरूपं परमं स्थितं ।
 ओमित्युक्तं मया विप्र तत्परं ब्रह्म तद्वपुः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुकीर्त्तनं नाम । १०९ ।

अधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मादण्डादिभिन्नात्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 ऋचो बभूवुः प्रथमं प्रथमाददनाम्नुने ॥ १ ॥
 जवापुष्पानिभाः सद्यस्तेजोरूपान्तसंहताः ।
 पृथक् पृथग्विभिन्नाश्च रजोरूपवहास्ततः ॥ २ ॥
 यजूंषि दक्षिणादक्तादनिरुद्धानि काश्चनं ।
 यादृग्वर्णन्तयावर्णान्यसंहतिधराणि च ॥ ३ ॥
 पश्चिमं यद्विभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 आविर्भूतानि सामानि ततश्छन्दांसि तान्यथ ॥ ४ ॥
 अथर्वाणमशेषञ्च भृङ्गाञ्जनचयप्रभं ।
 यावद्दोरस्वरूपन्तदाभिचारिकशान्तिकं ॥ ५ ॥
 उत्तरात् प्रकटीभूतं वदनात्तस्य वेधसः ।
 सुखसत्त्वतमःप्रायं सौम्यासौम्यस्वरूपवत् ॥ ६ ॥
 ऋचो रजोगुणाः सत्त्वं यजुषाञ्च गुणा मुने ।
 तमोगुणानि सामानि तमःसत्त्वमथर्वसु ॥ ७ ॥
 एतानि ज्वलमानानि तेजसाऽप्रतिमेन वै ।
 पृथक् पृथगवस्थानं भाञ्जि पूर्वमिवाभवन् ॥ ८ ॥
 ततस्तदाद्यं यत्तेज ओमित्युक्ताभिश्चन्द्र्यते ।
 तस्य स्वभावाद्यत्तेजस्तत्समावृत्य संस्थितं ॥ ९ ॥

यथा यजुर्मयस्तेजस्तद्वत्साम्नां महामुने ।
 एकत्वमुपयातानि परे तेजसि संश्रये ॥ १० ॥
 शान्तिकं पौष्टिकञ्चैव तथा चैवाभिचारिकं ।
 ऋगादिषु लयं ब्रह्मन् चितयं चिध्वथागमत् ॥ ११ ॥
 ततो विश्वमिदं सद्यस्तमोनाशात् सुनिर्मलं ।
 विभावनीयं विप्रर्षे तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ १२ ॥
 ततस्तन्मण्डलीभूतं ह्यन्दसं तेज उत्तमं ।
 परेण तेजसा ब्रह्मन्नेकत्वमुपयाति तत् ॥ १३ ॥
 आदित्यसंज्ञामगमदादावेव यतोऽभवत् ।
 विश्वस्यास्य महाभाग कारणञ्चाव्ययात्मकं ॥ १४ ॥
 प्रातर्मध्यन्दिने चैव तथा चैवापराह्निके ।
 अथी तपति सा काले ऋग्यजुःसामसंज्ञिता ॥ १५ ॥
 ऋचस्तपन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्ने च यजूंषि वै ॥
 सामानि चापराह्णे वै तपन्ति मुनिसत्तम ॥ १६ ॥
 शान्तिकं ऋक्षु पूर्वाह्णे यजुःष्वन्तरपौष्टिकं ॥
 विन्यस्तं साम्नि सायाह्णे आभिचारिकमन्ततः ॥ १७ ॥
 मध्यन्दिनेऽपराह्णे च समे चैवाभिचारिकं ।
 अपराह्णे पितृणान्तु साम्ना कार्याणि तानि वै ॥ १८ ॥
 विष्टुष्टौ ऋक्षयो ब्रह्मा स्थितो विष्णुर्यजुर्मयः ।
 रुद्रः साममयोऽन्ते च तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥ १९ ॥
 तदेवं भगवान् भास्वान् वेदात्मा वेदसंस्थितः ।
 वेदविद्यात्मकश्चैव परः पुरुष उच्यते ॥ २० ॥

स्वर्गस्थित्यन्तहेतुश्च रजःसत्त्वादिकान् गुणान् ।
 आश्रित्य ब्रह्मविष्णवादिसंज्ञामभ्येति शाश्वतः ॥ २१ ॥
 देवैः सदेव्यः स तु वेदमूर्ति-
 रमूर्तिराद्योऽखिलमर्थमूर्तिः ।
 विश्वाश्रयं ज्योतिरवेद्यधर्मा
 वेदान्तगम्यः परमः परेभ्यः ॥ २२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयमाहात्म्ये ॥ १०२ ॥

अधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य सन्ताप्यमाने तु तेजसोर्ध्वमधस्तथा ।
 सिद्धचुश्रिन्तयामास पद्मयोनिः पितामहः ॥ १ ॥
 सृष्टिः कृतापि मे नाशं प्रयास्यत्यभितेजसः ।
 भास्वतः सृष्टिसंहारस्थितिहेतोर्महात्मनः ॥ २ ॥
 अप्राणाः प्राणिनः सर्वे आपः शुष्यन्ति तेजसा ।
 न चाम्भसा विना सृष्टिर्विश्वस्यास्य भविष्यति ॥ ३ ॥
 इति सञ्चिन्त्य भगवान् स्तोत्रं भगवतो रवेः ।
 चकार तन्मयो भूत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमस्ये यन्मयं सर्वमेतत्सर्वमयश्च यः ।
 विश्वमूर्तिः परं ज्योतिर्यत्तद्वायन्ति योगिनः ॥ ५ ॥

य ऋक्षयो यो यजुषाम्निधानं
साम्नाञ्च यो योनिरचिन्त्यशक्तिः ।

चयोमयी स्थूलतयाहंमात्रा
परस्वरूपो गुणपारयोग्यः ॥ ६ ॥

तं सर्वहेतुं परमेष्ठ्यवेद्य-
मादौ परज्योतिरवह्निरूपं ।

स्थूलञ्च देवात्मतया नमस्ये
भास्वन्तमाद्यं परमं परेभ्यः ॥ ७ ॥

सृष्टिक्करोमि यदहं तव शक्तिराद्या
तत्प्रेरितो जलमहीपवनाग्निरूपां ।

तद्देवतादिविषयां प्रणवाद्यशेषां
नात्मेच्छया स्थितिलयावपि तद्देव ॥ ८ ॥

वह्निस्त्वमेव जलशोषणतः पृथिव्याः

सृष्टिक्करोमि जगताञ्च तथाद्यपाकं ।

व्यापी त्वमेव भगवन् गगनस्वरूपं

त्वं पञ्चधा जगदिदं परिपासि विश्वं ॥ ९ ॥

यन्नैर्यजन्ति परमात्मविदो भवन्तं

विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयं विवस्वन् ।

ध्यायन्ति चापि यतयो नियतात्मचित्ताः

सर्वेश्वरं परममात्मविमुक्तिकामाः ॥ १० ॥

नमस्ते देवरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ।

परब्रह्मस्वरूपाय चिन्त्यमानाय योगिभिः ॥ ११ ॥

उपसंहर तेजोयस्तेजसः संहतिस्तव ।

सृष्टेर्विधाताय विभो सृष्टौचाहं समुद्यतः ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं संस्तुतो भास्वान् ब्रह्मणा सर्गकर्तृणा ।

उपसंहृतवांस्तेजः परं स्वल्पमधारयत् ॥ १३ ॥

चकार च ततः सृष्टिं जगतः पद्मसम्भवः ।

तथा तेषु महाभागः पूर्वकल्पान्तरेषु वै ॥ १४ ॥

देवासुरादीन् मर्त्तांश्च पश्वादीन् दृष्ट्वीरुधः ।

ससर्ज्जं पूर्ववद्ब्रह्मा नरकांश्च महामुने ॥ १५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आदित्यस्तवो नाम ॥ १०३ ॥

चतुरधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सृष्ट्वा जगदिदं ब्रह्मा प्रविभागमथाकरोत् ।

वर्ष्माश्रमसमुद्राद्रिद्वीपानां पूर्ववद्यथा ॥ १ ॥

देवदैत्योरगादीनां रूपस्थानानि पूर्ववत् ।

देवेभ्य एव भगवानकरोत् कमलोद्भवः ॥ २ ॥

ब्रह्मणस्तनयो योऽभून्मरीचिरिति विश्रुतः ।

कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् काश्यपो नाम नामतः ॥ ३ ॥

दक्षस्य तनया ब्रह्मन् तस्य भार्यास्त्रयोदश ।
 बहवस्तत्सुताश्चासन् देवदैत्योरगादयः ॥ ४ ॥
 अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ।
 दैत्यान् दितिर्दनुश्चोग्रान् दानवानुर्विक्रमान् ॥ ५ ॥
 गरुडाक्षौ च विनता यक्षरक्षांसि वै खसा ।
 कद्रुः सुषाव नागांश्च गन्धर्वान् सुषुवे मुनिः ॥ ६ ॥
 क्रोधाया जज्ञिरे कुल्या रिष्टायाश्चाप्सरोगणाः ।
 ऐरावतादीन्मातङ्गानिरा च सुषुवे द्विज ॥ ७ ॥
 ताम्रा च सुषुवे श्येनोप्रमुखाः कन्यका द्विज ।
 यासां प्रसूताः खगमाः श्येनभासशुकादयः ॥ ८ ॥
 इलायाः पादपा जाताः प्रधायास्ततसां गणाः ।
 अदित्यां या समत्यन्ना कश्यपस्येति सन्ततिः ॥ ९ ॥
 तस्याश्च पुत्रदौहित्रैः पौत्रदौहित्रिकादिभिः ।
 व्याप्तमेतज्जगत् सूत्या तेषां तासाञ्च वै मुने ॥ १० ॥
 तेषां कश्यपपुत्राणां प्रधाना देवतागणाः ।
 सार्विका राजसास्त्रेते तामसाश्च मुने गणाः ॥ ११ ॥
 देवान् यज्ञभुजश्चक्रे तथा त्रिभुवनेश्वरान् ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 तानबाधन्त सहिताः सपत्ना दैत्यदानवाः ।
 राक्षसाश्च तथा युद्धं तेषामासीत् सुदारुणं ॥ १३ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रान्तु पराजीयन्त देवताः ।
 जयिनश्चाभवन् विप्र बलिनो दैत्यदानवाः ॥ १४ ॥

ततो निराकृतान् पुत्रान् दैतेयैर्दानवैस्तथा ।
 हृतचिभुवनान् दृष्ट्वा अदितिर्मनिसत्तम ॥ १५ ॥
 आच्छिन्नयज्ञभागांश्च शुचा संपीडिता भृशं ।
 आराधनाय सवितुः परं यत्नं प्रचक्रमे ॥ १६ ॥
 एकाग्रा नियताहारा परं नियममास्थिता ।
 तुष्टाव तेजसां राशिं गगनस्थं दिवाकरं ॥ १७ ॥

अदितिरुवाच ।

नमस्तुभ्यं परां सूक्ष्मां सौवर्णीं विभ्रते तनुं ।
 धाम धामवतामीश धाम्नामाधार शाश्वत ॥ १८ ॥
 जगतामुपकाराय तथापस्तव गोपते ।
 आददानस्य यद्रूपं तीव्रं तस्मै नमाम्यहं ॥ १९ ॥
 ग्रहीतुमष्टमासेन कालेनेन्दुमयं रसं ।
 विभ्रतस्तव यद्रूपमतितीव्रं नतास्त्रि तत् ॥ २० ॥
 तमेव मुञ्चतः सर्व्वं रसं वै वर्षणाय यत् ।
 रूपमाप्यायकं भास्वंस्तस्मै मेघाय ते नमः ॥ २१ ॥
 वार्युत्सर्गविनिघ्नमशेषञ्चौषधीगणं ।
 पाकाय तव यद्रूपं भास्करं तं नमाम्यहं ॥ २२ ॥
 यच्च रूपं तवातीव हिमोत्सर्गादिशीतलं ।
 तत्कालसस्यपोषाय तरणे तस्य ते नमः ॥ २३ ॥
 नातितीव्रं च यद्रूपं नातिशीतञ्च यत्तव ।
 वसन्तर्त्तौ रवे सौम्यं तस्मै देव नमो नमः ॥ २४ ॥
 आप्यायनमशेषाणां देवानाञ्च तथा परं ।

पितृणाञ्च नमस्तस्मै शय्यानां पाकहेतवे ॥ २५ ॥

यद्रूपं जीवनायैकं वीरूधाममृतात्मकं ।

पीयते देवपितृभिस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥ २६ ॥

आभ्यां यदर्करूपाभ्यां रूपं विश्वमयन्तव ।

समेतमग्नीषोमाभ्यां नमस्तस्मै गणात्मने ॥ २७ ॥

यद्रूपं ऋग्यजुःसाम्नामैक्येन तपते तव ।

विश्वमेतच्चयीसंज्ञं नमस्तस्मै विभावसो ॥ २८ ॥

यत्तु तस्यात्परं रूपं ओमित्युक्ताभिश्चिदितं ।

अस्थूलानन्तममलं नमस्तस्मै सदात्मने ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सा नियता देवी चक्रे स्तोत्रमहर्निशं ।

निराहारा विवस्वन्तमारिराधयिषुर्मुने ॥ ३० ॥

ततः कालेन महता भगवांस्तपनोऽम्बरे ।

प्रत्यक्षतामगादस्या दाक्षायण्या द्विजोत्तम ॥ ३१ ॥

सा ददर्श महाकूटं तेजसोऽम्बरसंश्रितं ।

भूमौ च संस्थितं भास्वत् ज्वाला मालातिदुर्दृशं ॥ ३२ ॥

तं दृष्ट्वा सा तदा देवी साध्वसं परमङ्गता ।

जगाद् मे प्रसीदेति न त्वां पश्यामि गोपते ॥ ३३ ॥

यथा दृष्टवती पूर्वमम्बरस्थं सुदुर्दृशं ।

निराहारा विवस्वन्तं तपन्तं तदनन्तरं ॥ ३४ ॥

संघातं तेजसां तद्वदिह पश्यामि भूतले ।

प्रसादं कुरु पश्येयं यद्रूपन्ते दिवाकर ॥

भक्तानुकम्पक विभो भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥ ३५ ॥

त्वं धाता विश्वजसि विश्वमेतत्

त्वं पासि स्थितिकरणाय संप्रवृत्तः ।

त्वय्यन्ते लयमखिलं प्रयाति तत्त्वं

त्वत्तोऽन्या न हि गतिरस्ति सर्वलोके ॥ ३६ ॥

त्वं ब्रह्मा हरिरजसंक्षितस्त्वमिन्द्रो

वित्तेशः पितृपतिरम्बुपतिः समीरः ।

सोमोऽग्निर्गगनमहीधरोऽब्धिः

किं स्तब्धं तव सकलात्मरूप धाम्नः ॥ ३७ ॥

यज्ञेश त्वामनुदिनमात्मकर्मसक्ताः

स्तुवन्तो विविधपदैर्द्विजा यजन्ति ।

ध्यायन्तो विनियतचेतसो भवन्तं

योगस्थाः परमपदं प्रयान्ति योगमूर्त्या ॥ ३८ ॥

तपसि पचसि विश्वं पासि भस्मीकरोषि

प्रकटयसि मयूखैर्हृदयस्यम्बुगर्भैः ।

सृजसि पुनरपि त्वं भावनास्त्रच्युतासु

प्रणमितसरमर्त्यः पापकृद्भित्त्वगम्यः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दिवाकरस्तुतिर्नाम ॥ १०० ॥

पञ्चाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वतेजसस्तस्मादादिर्भूतो विभावसुः ।
 अदृश्यत तदादित्यस्तप्तताम्रोपमः प्रभुः ॥ १ ॥
 अथ तां प्रणतां देवीं तस्य सन्दर्शनात्मने ।
 प्राह भास्वान् दृणुष्वेष्टं वरं मत्तो यमिच्छसि ॥ २ ॥
 प्रणता शिरसा सा च जानुपीडितमेदिनी ।
 प्रत्युवाच विवस्वन्तं वरदं समपस्थितं ॥ ३ ॥
 देव प्रसीद पुञ्चाणां कृतं विभुवनं मम ।
 यज्ञभागाश्च दैत्यैश्च दानवैश्च बलाधिकैः ॥ ४ ॥
 तन्निमित्तप्रसादं त्वं कुरुष्व मम गोपते ।
 अंशेन तेषां भ्रातृत्वं गत्वा नाशय तद्रिपून् ॥ ५ ॥
 यथा मे तनया भूयो यज्ञभागभुजः प्रभो ।
 भवेयुरधिपाश्चैव चैलोक्यस्य दिवाकर ॥ ६ ॥
 तथानुकम्पा पुञ्चाणां सुप्रसन्नो रवे मम ।
 कुरु प्रपन्नार्त्तिहर स्थितिकर्ता त्वमुच्यते ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तामाह भगवान् भास्करो वारितस्करः ।
 प्रणतामदितिं विप्र प्रसादं सुमुखो विभुः ॥ ८ ॥
 सहस्रांशेन ते गर्भे सम्भूयाहमशेषतः ।
 त्वत्पुत्रशबूनादिते नाशयाम्याशु निर्हताः ॥ ९ ॥

इत्युक्त्वा भगवान् भास्वानन्तर्द्धानमुपागमत् ।
 निवृत्ता सापि तपसः संग्राप्ताखिलवाञ्छिता ॥ १० ॥
 ततो रश्मिसहस्रन्तु सौसुम्नास्थो रवेः करः ।
 विप्रावतारं संचक्रे देवमातुरथोदरे ॥ ११ ॥
 कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि सा च चक्रे समाहिता ।
 शुचिनी धारायामास दिव्यं गर्भमिति द्विज ॥ १२ ॥
 ततस्तां कश्यपः प्राह किञ्चित्कोपप्लुताच्चरं ।
 किष्मारयसि गर्भाण्डमिति नित्योपवासिनी ॥ १३ ॥
 सा च तं प्राह गर्भाण्डमेतत्प्रश्यसि कोपन ।
 न मारितं विपक्षाणां मृत्यवे तद्भविष्यति ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्त्वा तं तदा गर्भमुत्ससर्ज्जं सुरावनिः ।
 जाज्वल्यमानन्तेजोभिः पत्युर्वचनकोपिता ॥ १५ ॥
 तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्भमुद्यद्वास्करवर्चसं ।
 तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरादरात् ॥ १६ ॥
 संस्तूयमानः स तदा गर्भाण्डात्प्रकटोऽभवत् ।
 पद्मपत्रसवर्णाभस्तेजसा व्याप्तदिस्सुखः ॥ १७ ॥
 अथान्तरीक्षादाभास्य कश्यपं मुनिसत्तमं ।
 सतोयमेघगम्भीरवागुवाचाश्ररिणि ॥ १८ ॥
 मारितं ते यतः प्रोक्तमेतदण्डं त्वया मुने ।
 तस्मान्मुने सुतस्तेऽयं मार्कण्डास्थो भविष्यति ॥ १९ ॥
 सूर्याधिकारञ्च विभुर्जगत्प्रेष करिष्यति ।

हनिष्यत्यसुरांश्चायं यज्ञभागहरानरीन् ॥ २० ॥
 देवा निश्म्येति वचो गगनात्समुपागमन् ।
 प्रहर्षमतुलं याता दानवाश्च हृतौजसः ॥ २१ ॥
 ततो युद्धाय दैतेयानाजुहाव शतक्रतुः ।
 सह देवैर्मुदा युक्ता दानवाश्च समभ्ययुः ॥ २२ ॥
 तेषां युद्धमभूद्घोरं देवानामसुरैः सह ।
 शस्त्रास्त्रदीप्तिसंदीप्तं समस्तभवनान्तरं ॥ २३ ॥
 तस्मिन् युद्धे भगवता मार्त्तण्डेन निरीक्षिताः ।
 तेजसा दह्यमानास्ते भस्मीभूता महासुराः ॥ २४ ॥
 ततः प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे दिवौकसः ।
 तुष्टुवस्तेजसां योनिं मार्त्तण्डमदितिन्तथा ॥ २५ ॥
 स्वाधिकारांस्तथा प्राप्ता यज्ञभागांश्च पूर्ववत् ।
 भगवानपि मार्त्तण्डः स्वाधिकारमथाकरोत् ॥ २६ ॥
 कदम्बपुष्पवद्भास्वानधश्चोर्ध्वं च रश्मिभिः ।
 वृत्ताग्निपिण्डसदृशो दध्रे नातिस्फुरद्वपुः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्त्तण्डोत्पत्तिर्नाम । १०५ ।

बडधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ तस्मै ददौ कन्यां संज्ञां नाम विश्ववते ।
 प्रसाद्य प्रणतो भूत्वा विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥ १ ॥

वैवस्वतस्तु सम्भूतो मनुस्तस्यां विवस्वतः ।
 पूर्वमेव तथा स्यातं तत्स्वरूपं विशेषतः ॥ २ ॥
 चीण्यपत्यान्यसौ तस्यां जनयामास गोपतिः ।
 द्वौ पुत्रौ सुमहाभागौ कन्याञ्च यमुनां मुने ॥ ३ ॥
 मनुर्वैवस्वतो ज्येष्ठः आह्रदेवः प्रजापतिः ।
 ततो यमो यमी चैव यमलौ संबभूवतुः ॥ ४ ॥
 यत्तेजोऽभ्यधिकन्तस्य मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ।
 तेनातितापयामास चील्लोकान् सचराचरान् ॥ ५ ॥
 गोलाकारन्तु तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः ।
 असहन्ती महत्तेजः स्वच्छायां प्रेक्ष्य साऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

संज्ञोवाच ।

अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ।
 निर्विकारं त्वयाप्यत्र स्थेयं मच्छाशनाच्छुभे ॥ ७ ॥
 इमौ च बालकौ मच्चं कन्या च वरवर्णिनी ।
 सम्भाव्यौ नैव चाख्येयमिदमगवते त्वया ॥ ८ ॥

ह्यथोवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित् ।
 आस्थास्यामि मतं तुभ्यं गम्यतां यच्च वाञ्छितं ॥ ९ ॥
 इत्युक्ता ह्ययया संज्ञा जगाम पितृमन्दिरं ।
 तत्रावसत् पितुर्गेहे कञ्चित्कालं शुभेक्षणा ॥ १० ॥
 भर्तुः समीपं याहीति पित्रोक्ता सा पुनः पुनः ।
 अगच्छद्दृढवा भूत्वा कुरुन् विप्रोत्तरांस्ततः ॥ ११ ॥

तच्च तेपे तपः साध्वी निराहारा महामने ।
 पितुः समीपं यातायाः सञ्ज्ञाया वाक्यतत्परा ॥ १२ ॥
 तद्रूपधारिणी ह्याया भास्करं समुपस्थिता ।
 तस्याञ्च भगवान् सूर्यः सञ्ज्ञायामिति चिन्तयन् ॥ १३ ॥
 तथैव जनयामास द्वौ सुतौ कन्यकां तथा ।
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यः सावर्णिस्तेन सोऽभवत् ॥ १४ ॥
 यस्तयोः प्रथमं जातः पुत्रयोर्द्विजसत्तम ।
 द्वितीयो योऽभवच्चान्यः स ग्रहोऽभूच्छनैश्चरः ॥ १५ ॥
 कन्याभूत्तपती या तां वव्रे सम्बरणो नृपः ।
 सञ्ज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाऽकरोत् ॥ १६ ॥
 स्नेहान्न पूर्वजातानां तथा कृतवती सती ।
 मनुस्तत्क्षान्तवांस्तस्या यमश्चास्या न चक्षमे ॥ १७ ॥
 बहुशो याच्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः ।
 स वै कोपाञ्च बाल्याञ्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ १८ ॥
 पदा सन्तर्जयामास ह्यायासञ्ज्ञां यमो मुने ।
 ततः शशाप च यमं सञ्ज्ञा सामर्षिणी भृशं ॥ १९ ॥

ह्ययोवाच ॥

पदा तर्जयसे यस्मात् पितृभार्यां गरीयसीं ।
 तस्मात्तवैव चरणः पतिष्यति नसंशयः ॥ २० ॥
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ।
 मनुना सह धर्मात्मा सर्वं पिबे न्यवेदयत् ॥ २१ ॥

यम उवाच ॥

स्नेहेन तुल्यमस्मासु माता देव न वर्त्तते ।
 विद्वज्ज्यायासोऽप्यस्मान् कनीयांसौ बुभूषति ॥ २२ ॥
 तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
 बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान् क्षन्तुमर्हति ॥ २३ ॥
 शप्तोऽहं तात कोपेन जनन्या तनयो यतः ।
 ततो नमस्ये जननीं इमां वै तपतां वर ॥ २४ ॥
 विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा पितः ।
 पादस्ते पततां पुत्र कथमेतत्प्रवक्ष्यति ॥ २५ ॥
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेद्भगवान् यथा ।
 मातृशपादयं मेऽद्य तथा चिन्तय गोपते ॥ २६ ॥

रविश्वाच ॥

असंशयमिदं पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं ।
 येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं ॥ २७ ॥
 सव्वषामेव शपानां प्रतिघातो हि विद्यते ।
 न तु माचाभिशप्तानां कचिच्छापनिवर्त्तनं ॥ २८ ॥
 न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातुर्वचस्तव ।
 किञ्चित्तव विधास्यामि पुत्रस्नेहादनुग्रहं ॥ २९ ॥
 कृमयो मांसमादाय प्रयास्यन्ति महीतलं ।
 कृतं तस्या वचः सत्यं त्वच्च चातो भविष्यति ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किमर्थं तनयेषु वै ।

तुल्येष्वप्यधिकः स्नेह एकत्र क्रियते त्वया ॥ ३१ ॥

नूनं नैषां त्वं जननी संज्ञा कापि त्वमागता ।

विगुणेष्वप्यपत्येषु कथं माता शपेत्सुतं ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सा तत्परिहरन्ती च नाचचक्षे विवस्वतः ।

स चात्मानं समाधाय मक्तस्तत्त्वमपश्यत् ॥ ३३ ॥

तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा ह्यायासंज्ञा दिवस्पतिं ।

भयेन कम्पती ब्रह्मन् यथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥

विवस्वांस्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमभ्यगात् ।

स चापि तं यथान्यायमर्चयित्वा दिवाकरं ॥

निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास सुव्रतः ॥ ३५ ॥

विश्वकर्मावाच ।

तवातितेजसा व्याप्तमिदं रूपं सुदुःसहं ।

असहन्ती ततः संज्ञा वने चरति वै तपः ॥ ३६ ॥

द्रव्यते तां भवानद्य स्वभार्यां शुभचारिणीं ।

रूपार्थं भवतोऽरण्ये चरन्तीं सुमहत्तपः ॥ ३७ ॥

स्मृतं मे ब्रह्मणो वाक्यं यदि ते देव रोचते ।

रूपं निवर्त्तयाम्येतत् तव कान्तं दिवस्पते ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यतो हि भास्वतो रूपं प्रागासीत्परिमण्डलं ।

ततस्तथेति तं प्राह त्वष्टारं भगवान् रविः ॥ ३९ ॥

विश्वकर्मा त्वनुज्ञातः शाकद्वीपे विवस्वतः ।

भ्रमिमारोप्य तत्तेजःशतनायोपचक्रमे ॥ ४० ॥
 भ्रमताऽशेषजगतां नाभिभूतेन भास्वता ।
 समुद्राद्रिवनोपेता सारुरोह मही नभः ॥ ४१ ॥
 गगनञ्चाखिलं ब्रह्मन् सचन्द्रग्रहतारकं ।
 अथो गतं महाभाग बभूवाक्षिप्तमाकुलं ॥ ४२ ॥
 विक्षिप्तसलिलाः सर्वे बभूवुश्च तथार्चिषः ।
 व्यभिद्यन्त महाशैलाः शीर्णसानुनिबन्धनाः ॥ ४३ ॥
 ध्रुवाधाराण्यशेषाणि धिष्ट्यानि मुनिसत्तम ।
 पुद्गद्रश्मिनिबन्धानि अधो जग्मुः सहस्रशः ॥ ४४ ॥
 वेगभ्रमणसंजातवायुक्षिप्ताः समन्ततः ।
 व्यशीर्यन्त महामेघा घोररावविचारिणः ॥ ४५ ॥
 भास्वद्भ्रमणविभ्रान्तं भूम्याकाशरसातलं ।
 जगादाकुलमत्यर्थं तदासीन्मुनिसत्तम ॥ ४६ ॥
 चैलोक्ये सकले विप्र भ्रममाणे सुरर्षयः ।
 देवाश्च ब्रह्मणा सार्द्धं भास्वन्तमभितुष्टुवुः ॥ ४७ ॥
 आदिदेवोऽसि देवानां ज्ञातमेतत्स्वरूपतः ।
 सर्गस्थित्यन्तकालेषु चिधा भेदेन तिष्ठसि ॥ ४८ ॥
 स्वस्ति तेऽस्तु जगन्नाथ घर्मवर्षाहिमाकर ।
 जुषस्व शान्तिं लोकानां देवदेव दिवाकर ॥ ४९ ॥
 इन्द्रश्चागत्य तं देवं लिख्यमानं यथाऽस्तुवत् ।
 जय देव जगद्धापिन् जयाशेषजगत्पते ॥ ५० ॥
 चक्षुष्यश्च ततः सप्त वशिष्ठाधिपुुरोगमाः ।

तुष्टुर्विष्वधैः स्तोत्रैः स्वस्तिस्वस्तीतिषादिनः ॥ ५१ ॥
 वेदोक्ताभिरथाग्र्याभिर्बालिखित्याश्च तुष्टुवुः ।
 ऋग्भिराद्याभिर्भास्वन्तं लिख्यमानं मुदा युताः ॥ ५२ ॥
 त्वं नाथ मोक्षिणां मोक्षो ध्येयस्त्वं ध्यानिनां परः ।
 त्वं गतिः सर्वभूतानां कर्मकाण्डेऽपि वर्त्ततां ॥ ५३ ॥
 शं प्रजाभ्योऽस्तु देवेश शन्नोऽस्तु जगताम्यते ।
 शन्नोऽस्तु द्विपदे नित्यं शन्नश्चास्तु चतुष्पदे ॥ ५४ ॥
 ततो विद्याधरगणा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
 कृताञ्जलिपटाः सर्वे शिरोभिः प्रणता रविं ॥ ५५ ॥
 ऊचुरेवंविधा वाचो मनःश्रोत्रसुखावहाः ।
 सद्यं भवतु ते तेजो भूतानां भूतभावन ॥ ५६ ॥
 ततो हाहाहुहुश्चैव नारदस्तुम्बुरुस्तथा ।
 उपगायितुमारब्धा गान्धर्वकुशला रविं ॥ ५७ ॥
 षड्जमध्यमगान्धारग्रामचयविशारदाः ।
 मूर्च्छनाभिश्च तालैश्च सप्रयोगैः सुखप्रदं ॥ ५८ ॥
 विश्वाची च घृताची च उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
 मेनका सहजन्या च रम्भाश्चाप्सरसां वराः ॥ ५९ ॥
 नन्दतुर्जगतामीशे लिख्यमाने विभावसौ ।
 हावभावविलासाद्यान् कुर्वन्तोऽभिनयान् बहून् ॥ ६० ॥
 प्रावाचन्त ततस्तत्र बेणुबीणादिदुर्दुराः ।
 पणवाः पुष्कराश्चैव मृदङ्गाः पट्टहानकाः ॥ ६१ ॥
 देवदुन्दुभयः शङ्खाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

गायद्भिश्चैव गन्धर्वैर्नृत्यद्भिश्चाप्सरोगणैः ॥ ६२ ॥
 तूर्यवादिषघोषैश्च सर्वं कोलाहलीकृतं ।
 ततः कृताञ्जलिपुटा भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ॥ ६३ ॥
 लिख्यमानं सहस्रांशुं प्रणमः सर्वदेवताः ।
 ततः कोलाहले तस्मिन् सर्वदेवसमागमे ॥ .
 तेजसः शातनञ्चक्रे विश्वकर्मा शनैः शनैः ॥ ६४ ॥
 इति हिमजलघर्मकालहेतो-
 र्हरकमलासनविष्णुसंस्तुतस्य ।
 तनुपरिलिखनन्निशम्य भानो-
 र्व्रजति दिवाकरलोकमायुषोऽन्ते ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानुतनुलिखने । १०६ ।

सप्ताधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

लिख्यमाने ततो भानौ विश्वकर्मा प्रजापतिः ।
 उद्भूतपुलकस्तोत्रमिदञ्चक्रे विवस्वतः ॥ १ ॥
 विवस्वते प्रणतहितानुकम्पिने
 महात्मने समजवसत्तप्तये ।
 सुतेजसे कमलकुलावबोधिने
 नमस्तमःपटलपटावपाटिने ॥ २ ॥

पावनातिशयपुण्यकर्मणे
 नैककामविषयप्रदायिने ।
 भास्वरानलमयूखशायिने
 सर्व्वलोकहितकारिणे नमः ॥ ३ ॥
 अजार्थ लोकचयकारणाय
 भूतात्मने गोपतये वृषाय ।
 नमो महाकारुणिकोत्तमाय
 सूर्याय चक्षुःप्रभवाश्रयाय ॥ ४ ॥
 विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने
 जगत्प्रतिष्ठाय जगद्वितैषिणे ।
 स्वयम्भुवे लोकसमस्तचक्षुषे
 सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ ५ ॥
 क्षणमुदयाचलमौलिमालिने
 सुरगणमहितहितो जगतः ।
 त्वमुरुमयूखसहस्रवपु-
 र्जगति विभासि तमांसि नुदन् ॥ ६ ॥
 भव तिमिरासवपानमदात्
 भवति विलोहितविग्रहात् ।
 मिष्टिर् विभासि यतः सुतरां
 चिभुवनभावनभानिकरैः ॥ ७ ॥
 रथमधिरुद्ध समावयवं
 चारु विकम्पितमुरुचिरं ।

सततमखिलहृयैर्भगवन्
 चरसि जगद्धिताय विततं ॥ ८ ॥
 अमृतसुधांशुरसेन समं
 विबुध पितृनपि तर्पयसे ।
 अरिगणसूदन तेन तव
 प्रणिपत्य लिखामि जगद्धिताय ॥ ९ ॥
 युक्तसमवर्णहृयप्रथितं
 तव पदपांशुपविषतलं ।
 नतजनवत्सल मां प्रणतं
 चिभुवनपावन पाहि रवे ॥ १० ॥
 इति सकलजगत्प्रसूतिभूतं
 चिभुवनपावनधामभूतं ।
 रविमखिलजगत्प्रदीपभूतं
 देवं प्रणतोऽस्मि विश्वकर्माणं ॥ ११ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सूर्यस्तवनं नाम ॥ १०७ ॥

अष्टाधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सूर्यस्तवं कुर्वन् विश्वकर्मा दिवस्यते ।
 तजसः षोडशं भागं मण्डलस्थं मधारयत् ॥ १ ॥

शान्तितैस्तेजसो भागैर्दशभिः पञ्चभिस्तथा ।
 अतीव कान्तिमञ्चाद् भानोरासीत्तदा वपुः ॥ २ ॥
 शान्तितच्चास्य यत्तेजस्तेन चक्रं विनिर्मितं ।
 विष्णोः शूलञ्च शर्वस्य शिविका धनदस्य च ॥ ३ ॥
 दण्डः प्रेतपतेः शक्तिर्देवसेनापतेस्तथा ।
 अन्येषाञ्चैव देवानामायुधानि स विश्वकृत् ॥ ४ ॥
 चकार तेजसा भानोर्भासुराण्यरिशान्तये ।
 इति शान्तितेजाः स शुशुभे नातितेजसा ॥ ५ ॥
 वपुर्दधार मार्त्तण्डः सर्वावयवशोभनं ।
 स ददर्श समाधिस्थः स्वां भार्यां वडवाकृतिं ॥ ६ ॥
 अधृष्यां सर्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 उत्तरांश्च कुरुन् गत्वा भूत्वाऽखो भानुरागमत् ॥ ७ ॥
 सा च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखे तस्य पृष्ठरश्मस्तत्परा ॥ ८ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तयोस्तत्र समेतयोः ।
 वडवायाञ्च तत्तेजो नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥ ९ ॥
 देवौ तत्र समुत्पन्नावश्विनौ भिषजां वरौ ।
 नासत्यदस्त्रौ तनयावश्ववक्त्रादिनिर्गतौ ॥ १० ॥
 मार्त्तण्डस्य सुतावेतावश्वरूपधरस्य हि ।
 रेतसोऽन्ते च रेवन्तः खञ्जी धन्वी तन्वधृक् ॥ ११ ॥
 अश्वारूढः समुद्भूतो वाणातूष्णसमन्वितः ।
 ततः स्वरूपममलं दर्शयामास भानुमान् ॥ १२ ॥

तस्य शान्तं समाख्येयं सा रूपं मदमाददे ।
 स्वरूपधारिणीष्वेमां स निनाय निजालयं ॥ १३ ॥
 संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ।
 ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूद्वैवस्वतो मनुः ॥ १४ ॥
 द्वितीयश्च यमः शापात् धर्मदृष्टिरनुग्रहात् ।
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ॥ १५ ॥
 धर्मोऽभिरोचते यस्मात् धर्मराजस्ततः स्मृतः ।
 कृमयो मांसमादाय पादतस्ते महीतलं ॥ १६ ॥
 पतिष्यन्तीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं ।
 धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाऽहिते ॥ १७ ॥
 ततो नियोगे तं याम्ये चकार तिमिरापहः ।
 तस्मै ददौ पिता विप्र भागवान् लोकपालतां ॥ १८ ॥
 पितृणामाधिपत्यञ्च परितुष्टो दिवाकरः ।
 यमुनाञ्च नदीञ्चक्रे कलिन्दान्तरवाहिनीं ॥ १९ ॥
 अश्विनौ देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना ।
 गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तो विनियोजितः ॥ २० ॥
 एवमप्याह च ततो भगवांल्लोकभावितः ।
 त्वमप्यशेषलोकस्य पूज्यो वत्स भविष्यसि ॥ २१ ॥
 अरण्यादिमहादाववैरिदस्युभयेषु च ।
 त्वां स्मरिष्यन्ति ये मर्त्या मोक्ष्यन्ते ते महापदः ॥ २२ ॥
 क्षेमं बुद्धिं सुखं राज्यमारोग्यं कीर्त्तिमुन्नतिं ।
 नराणां परितुष्टस्त्वं पूजितः संप्रदास्यसि ॥ २३ ॥

छायासंज्ञासुतश्चापि सावर्णः सुमहायशः ।
 भाव्यः सोऽनागते काले मनः सावर्णकोऽष्टमः ॥ २४ ॥
 मेरुपृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरते प्रभुः ।
 भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहोऽभूच्छासनाद्रवेः ॥ २५ ॥
 यवीयसी तु या कन्याऽऽदित्यस्याभूद्विजोत्तम ।
 अभवत्सा सरित्प्रेष्ठा यमुना लोकपावनी ॥ २६ ॥
 यस्तु ज्येष्ठो महाभागः सर्गो यस्येह साम्प्रतं ।
 विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्व्विवस्वतस्य ह ॥ २७ ॥
 इदं यो जन्म देवानां शृणुयाद्वा पठेत वा ।
 विवस्वतस्तनूजानां रवेर्माहात्म्यमेव च ॥ २८ ॥
 आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महायशः ।
 अहोरात्रद्वयं पापमेतच्छ्रमयते श्रुतं ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य मार्त्तण्डस्य महात्मनः ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रवेर्माहात्म्यं नाम ॥ १०८ ॥

नवाधिक शततमोऽध्यायः ।

कौटुम्बिकवाच ।

भगवन् कथितः सम्यक् भानोः सन्ततिसम्भवः ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य स्वरूपश्चातिविस्तरात् ॥ १ ॥
 भूयोऽपि भास्वतः सम्यक्माहात्म्यं मुनिसत्तम ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं तन्मो प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथायामि ते ।
 विवस्वतो यज्ञकार पूर्वमाराधितो जनैः ॥ ३ ॥
 दमस्य पुत्रो विस्थातो राजाऽभूद्राज्यवर्द्धनः ।
 स सम्यक् पालनञ्चक्रे पृथिव्याः पृथिवीपतिः ॥ ४ ॥
 धर्मतः पाल्यमानन्तु तेन राष्ट्रं महात्मना ।
 बहधेऽनुदिनं विप्र जनेन च धनेन च ॥ ५ ॥
 हृष्टपुष्टमतीवासीत्तस्मिन्वाजन्यशेषतः ।
 राजकं सकलचोर्व्यां पौरजानपदो जनः ॥ ६ ॥
 नोपसर्गो न च व्याधिर्न च व्यालोद्भवं भयं ।
 न चादृष्टिभयन्तश्च दमपुत्रे महीपतौ ॥ ७ ॥
 स हेजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनां ।
 सुधर्मस्याविरोधेन बुभुजे विषयानपि ॥ ८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो राज्यं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 सप्तवर्षसहस्राणि जग्मुरेकमहो यथा ॥ ९ ॥
 विदूरथस्य तनया दाक्षिणात्यस्य भूमतः ।
 तस्य पत्नी बभूवाथ मानिनी नाम मानिनी ॥ १० ॥
 कदाचित्तस्य सा सुभ्रूः शिरसोऽभ्यञ्जनादृते ।
 पश्यतो राजलोकस्य मुमोक्षाश्रूणि मानिनी ॥ ११ ॥
 तदश्रुविन्दवो गात्रे यदा तस्य महीपतेः ।
 तदा वीक्ष्याश्रुवदनां तामपृच्छत मानिनी ॥ १२ ॥
 निःशब्दमश्रुमोक्षेण वदन्तीन्तां विलोक्य वै ।

किमेतदिति पप्रच्छ मानिनीं राज्यवर्धनः ॥ १३ ॥
 पृष्टा सा तु ततस्तेन भर्षा प्राह मनस्विनी ।
 नकिञ्चिदिति तां भूपः पप्रच्छ स महीपतिः ॥ १४ ॥
 बहुशः पृच्छतस्तस्य भूभृतः सा सुमध्यमा ।
 दर्शयामास पलितं केशभारान्तरोद्भवं ॥ १५ ॥
 एतत्पश्येति भूपाल किमिदं मन्युकारणं ।
 ममातिमन्दभाग्याया जहासाथ नृपस्ततः ॥ १६ ॥
 स विद्वस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्व्वभूभृतां ।
 पौराण्यञ्च महीपाला ये तत्रासन् समागताः ॥ १७ ॥
 शोकेनालं विशालाक्षि रोदितथं न ते शुभे ।
 जन्मर्द्धिपरिणामाद्या विकाराः सर्व्वजन्तुषु ॥ १८ ॥
 अधीताः सकला वेदा इष्टा यज्ञाः सहस्रशः ।
 दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समत्पन्ना वरानने ॥ १९ ॥
 भुक्ता भोगास्त्वया सार्द्धं ये मर्त्यैरतिदुर्लभाः ।
 सम्यक् च पालिता पृथ्वी साधु युद्धेष्वनुष्ठितं ॥ २० ॥
 मित्रैः सहैष्टैर्हसितं विद्वृतं च वनान्तरे ।
 किमन्यन्न कृतं भद्रे पलितेभ्यो विभेषि यत् ॥ २१ ॥
 भवन्तु केशाः पलिता वलयः सन्तु मे शुभे ।
 शैथिल्यमेतु मे कायः कृतकृत्योऽस्मि मानिनि ॥ २२ ॥
 मूर्द्धि यद्दर्शितं भद्रे भवत्या पलितं मम ।
 चिकित्सामेष तस्याहं करोमि वनसंश्रयात् ॥ २३ ॥
 बाल्ये बालक्रिया पूर्वं तद्वत्कौमारके च या ।

यौवने चापि या योग्या वार्द्धके वनसंश्रया ॥ २४ ॥

एवं मत्पूर्वकैर्भद्रे कृतन्तत्पूर्वकैश्च यत् ।

अतो न तेऽश्रुपातस्य किञ्चित्पश्यामि कारणं ॥ २५ ॥

अलन्ते मन्युना भद्रे नन्वभ्युदयकारि मे ।

दर्शनं पलितस्यास्य मारोदीर्निघ्नप्रयोजनं ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराश्चैव समीपगाः ।

साम्ना प्रोचुर्महीपालाः महर्षे राज्यवर्द्धनं ॥ २७ ॥

न रोदितव्यमनया तव पत्न्या नराधिप ।

रोदितव्यमिहास्माभिरथवा सर्वजन्तुभिः ॥ २८ ॥

त्वं ब्रवीषि यथा नाथ वनवासाश्रितं वधः ।

पतन्ति तेन नः प्राणा लालितानां त्वया नृप ॥ २९ ॥

सर्वे यास्यामहे भूप यदि याति भवान् वनं ।

ततोऽशेषक्रियाहानिः सर्वपृथ्वीनिवासिनां ॥ ३० ॥

भविष्यति न सन्देहस्त्वयि नाथ वनाश्रये ।

सा च धर्मोपघाताय यदि तत्प्रविमुच्यतां ॥ ३१ ॥

सप्तवर्षसहस्राणि त्वयेयं पालिता मही ।

तत्समृत्यं महापुण्यमालोक्य नराधिप ॥ ३२ ॥

वने वसन्महाराज त्वं करिष्यसि यत्तपः ।

तन्महीपालनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥ ३३ ॥

राजोवाच ।

सप्तवर्षसहस्राणि मयेयं पालिता मही ।

इदानीं वनवासस्य मम कालोऽयमागतः ॥ ३४ ॥
 ममापत्यानि जातानि दृष्ट्वा मेऽपत्यसन्ततीः ।
 स्वल्पैरेव ममाहोभिरन्तको न सहिष्यति ॥ ३५ ॥
 यदेतत्पलितं मूर्द्धि तद्विजानीत नागराः ।
 दूतभूतमनार्थस्य मृत्योरत्युग्रकर्मणः ॥ ३६ ॥
 सोऽहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः ।
 तपस्तप्ये समायान्ति न यावद्यमसैनिकाः ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो यियासुः स वनं दैवज्ञानवनीपतिः ।
 पुञ्चराज्याभिषेकाय दिनलभ्यान्यपृच्छत ॥ ३८ ॥
 श्रुत्वा च ते तु नृपतेर्वचो व्याकुलचेतसः ।
 दिनं लग्नञ्च होराश्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ॥ ३९ ॥
 ऊचुश्च तं महीपालं दैवज्ञा वास्पगङ्गदं ।
 ज्ञानानि नः प्रणष्टानि श्रुत्वैतत्ते वचो नृप ॥ ४० ॥
 ततोऽन्यनगरेभ्यश्च भृत्यराष्ट्रेभ्य एव च ।
 ततस्तस्माच्च नगरात् प्राचुर्येणाभ्युपागमन् ॥ ४१ ॥
 समुत्पत्य महीपालं तं यियासुं मुने वनं ।
 प्रकम्पिशिरसो भूत्वा प्रोचुर्ब्राह्मणसत्तमाः ॥ ४२ ॥
 प्रसीद पाहि नो राजन् पालिताः स्म यथा पुरा ।
 सीदिष्यत्यखिलो लोकस्त्वयि भूप वनाश्रये ॥ ४३ ॥
 स कुरुष्व तथा राजन् यथा नो सीदते जगत् ।

यावज्जीवामहे वीर स्वल्पकालमिमे वयं ।
नेच्छामश्च भवच्छून्यं द्रष्टुं सिंहासनं विभो ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं तैस्तथान्यैश्च द्विजैः पौरपुरःसरैः ।
भूपैर्भृत्यैरमात्यैश्च प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ॥ ४५ ॥
वनवासविनिर्बन्धं नोपसंहरते यदा ।
क्षमिष्यत्यन्तको नेति ददाति च तथोत्तरं ॥ ४६ ॥
ततोऽमात्याश्च भृत्याश्च पौरदृष्टास्तथा द्विजाः ।
समेत्य मन्त्रयामासुः किमच क्रियतामिति ॥ ४७ ॥
तेषां मन्त्रयतां विप्र निश्चयोऽयमजायत ।
अनुरागवतान्तच महीपालेऽतिधार्मिके ॥ ४८ ॥
सम्यग्ध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः ।
तपसाराध्य भास्वन्तमायुरस्य महीपतेः ॥ ४९ ॥
तच्चैकनिश्चयाः कार्ये केचिद्देहे च भास्करं ।
सम्यगर्घोपचाराद्यैरुपहारैरपूजयन् ॥ ५० ॥
अपरे मौनिनो भूत्वा ऋग्जापेन तथाऽपरे ।
यजुषामथ साम्नाञ्च तोषयाञ्चक्रिरे रविं ॥ ५१ ॥
अपरे च निराहारा नदीपुलिनशायिनः ।
तपसा चक्रुरायस्ता भास्कराराधनं द्विजाः ॥ ५२ ॥
अग्निहोत्रपराश्चान्ये रविसूक्तान्यहर्निशं ।
जेपुस्तथापरे तस्युर्भास्करे न्यस्तदृष्टयः ॥ ५३ ॥
इत्येवमतिनिर्बन्धं भास्कराराधनं प्रति ।

बहुप्रकारं चक्रुस्ते तं तं विधिमपाश्रिताः ॥ ५४ ॥
 तथा तु यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति ।
 सुदामा नाम गन्धर्व उपगम्येदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥
 यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य द्विजातयः ।
 तदेतत् क्रियतां येन भानुः प्रीतिमुपैष्यति ॥ ५६ ॥
 तस्माद्गुर्विशालास्थं वनं सिद्धनिषेवितं ।
 कामरूपे महाशैले गम्यतान्तश्च वै लघु ॥ ५७ ॥
 तस्मिन्नाराधनं भानोः क्रियतां सुसमाहितैः ।
 सिद्धक्षेत्रं हितं तच्च सर्वकामानवाप्स्यथ ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत् काननं द्विजाः ।
 ददृशुर्भास्वतस्तच्च पुण्यमायतनं शुभं ॥ ५९ ॥
 तच्च ते नियताहारा वर्णा विप्रादयो द्विज ।
 धूपपुष्पोपहाराद्यां पूजाञ्चक्रुरतन्त्रिताः ॥ ६० ॥
 पुष्पानुलेपनाद्यैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा ।
 जपहोमान्नदीपाद्यैः पूजनन्ते समाहिताः ॥
 कुर्वन्तस्तुष्टुवर्चस्मान् विवस्वन्तं द्विजातयः ॥ ६१ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां ज्योतिषामपि ।
 तेजसाभ्यधिकं देवं ब्रजाम शरणं रविं ॥ ६२ ॥
 दिवि स्थितञ्च देवेशं द्योतयन्तं समन्ततः ।
 वसुधामन्तरीक्षञ्च व्याप्नुवन्तं मरीचिभिः ॥ ६३ ॥

आदित्यं भास्करं भानुं सवितारं दिवाकरं ।
 पूषाणमार्यमाणं च स्वर्भानुं दीप्तदीधितिं ॥ ६४ ॥
 चतुर्युगान्तकालाग्निं दुष्प्रेक्ष्यं प्रलयान्तगं ।
 योगीश्वरमनन्तं च रक्तं पीतं सितासितं ॥ ६५ ॥
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु यज्ञदेवेष्ववस्थितं ।
 अक्षरं परमं गुह्यं मोक्षद्वारमनुत्तमं ॥ ६६ ॥
 छन्दोभिरश्वरूपैश्च सकृद्युक्तैर्विहङ्गमं ।
 उदयास्तमने युक्तं सदा मेरोः प्रदक्षिणे ॥ ६७ ॥
 अन्ततश्च ऋतश्चैव पुण्यतीर्थं पृथग्विधं ।
 विश्वस्थितिमचिन्त्यश्च प्रपन्नाः स्य प्रभाकरं ॥ ६८ ॥
 यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः ।
 वायुराकाशमापश्च पृथिवीगिरिसागराः ॥ ६९ ॥
 ग्रहनक्षत्रचन्द्राद्या वानस्पत्यं द्रुमौषधं ।
 व्यक्ताव्यक्तेषु भूतेषु धर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ ७० ॥
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः ।
 चिधा यस्य स्वरूपन्तु भानोर्भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७१ ॥
 यस्य सर्वमजस्येदमङ्गभूतं जगत्प्रभोः ।
 स नः प्रसीदतां भास्वान् जगतां यश्च जीवनं ॥ ७२ ॥
 यस्यैकभास्वरं रूपं प्रभामण्डलदुर्दृशं ।
 द्वितीयमैन्दवं सौम्यं स नो भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७३ ॥
 ताभ्याश्च यस्य रूपाभ्यामिदं विश्वं विनिर्मितं ।
 अग्नीषोममयं भास्वान् स नो देवः प्रसीदतु ॥ ७४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्थं स्तुत्या तदा भक्त्या सम्यक् पूजयतान्तथा ।
 तुतोष भगवान् भास्वांस्त्रिभिर्मासैर्द्विजोत्तम ॥ ७५ ॥
 ततः स मण्डलादुद्यन्निजबिम्बसमप्रभः ।
 अवतीर्य ददौ तेभ्यो दुर्दृशो दर्शनं रविः ॥ ७६ ॥
 ततस्ते स्पष्टरूपं तं सवितारमजं जनाः ।
 पुलकोत्कम्पिनो विप्रा भक्तिनम्राः प्रणमिरे ॥ ७७ ॥
 नमो नमस्तेऽस्तु सहस्ररश्मे
 सर्वस्य हेतुस्त्वमशेषकेतुः ।
 पाताश्वमीच्छोऽखिलयज्ञधाम
 ध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ॥ ७८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानुस्तवः ॥ १०६ ॥

दश्याधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवान् भानुराहाखिलं जनं ।
 त्रियतां यदभिप्रेतं मत्तः प्राप्तुं द्विजादयः ॥ १ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 ततस्ते प्रणिपत्योच्चुर्विप्र विप्रादयो जनाः ।
 ससाध्वसमशीतांशुमवलोक्य पुरः स्थितं ॥ २ ॥

. प्रजा ऊचुः ।

ततस्तं प्रणिपत्योच्चुर्वरदं जगदीश्वरं ।
 भगवन् यदि नो भक्त्या प्रसन्नस्तिमिरापह ॥ ३ ॥
 दशवर्षसहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः ।
 निरामयो जितारातिः सुकोषः स्थिरयौवनः ॥
 दशवर्षसहस्राणि जीवतां राज्यवर्द्धनः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वा जनान् भास्वान् दुर्दृशोऽभून्महामुने ।
 तेऽपि लब्धवरा हृष्टाः समाजग्मुर्जनेश्वरं ॥ ५ ॥
 यथा वृत्तञ्च ते तस्मै नरेन्द्राय न्यवेदयन् ।
 वरं लब्ध्वा सहस्रांशोः सकाशादखिलं द्विज ॥ ६ ॥
 तच्छ्रुत्वा जहृषे तस्य सा पत्नी मानिनी द्विज ।
 स च राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनं ॥ ७ ॥
 ततः सा मनिनी भूपं हर्षापरितमानसा ।
 दिष्ट्याऽऽयुषा महीपाल वर्द्धस्वेत्याह तं पतिं ॥ ८ ॥
 तथा तथा मुदा भर्ता मानिन्याथ सभाजितः ।
 नाह किञ्चिन्महीपालश्चिन्ताजडमना द्विज ॥ ९ ॥
 सा पुनः प्राह भर्तारं चिन्तयानमधोमुखं ।
 कस्मान्न हर्षमभ्येषि परमाभ्युदये नृप ॥ १० ॥
 दशवर्षसहस्राणि निरुजः स्थिरयौवनः ।
 भावी त्वमद्य प्रभृति किं तथार्पि न हृष्यसे ॥ ११ ॥
 किन्तु तत्कारणं ब्रूहि यच्चिन्ताकृष्टमानसः ।

परमाभ्युदयेऽपि त्वं संप्राप्ते पृथिवीपते ॥ १२ ॥

राजीवाच ।

कथमभ्युदयो भद्रे किं सभाजयसे च मां ।

प्राप्तौ दुःखसहस्राणां किं सभाजनयिष्यते ॥ १३ ॥

दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः ।

न त्वं तव विपत्तौ मे किञ्च दुःखं भविष्यति ॥ १४ ॥

पुञ्चान् पौञ्चान् प्रपौञ्चांश्च तथान्यानिष्टबान्धवान् ।

पश्यतो मे मृतान् दुःखं किमल्पं हि भविष्यति ॥ १५ ॥

भृत्येषु चातिभक्तेषु मिषवर्गे तथा मृते ।

भद्रे दुःखमपारं मे भविष्यति तु सन्ततं ॥ १६ ॥

यैर्मदर्थं तपस्तप्तं कृशैर्धर्मनिसन्ततैः ।

ते मरिष्यन्त्यहं भोगी जीविष्यामीति धिक्करं ॥ १७ ॥

सेयमापद्वारोहे प्राप्ता नाभ्युदयो मम ।

कथं वा मन्यसे न त्वं यत्सभाजयसेऽद्य मां ॥ १८ ॥

मानिन्युवाच ।

महाराज यथात्थं त्वं तथैवन्नाच संशयः ।

मया पौरैश्च दोषोऽयं प्रीत्या नालोकितस्तव ॥ १९ ॥

एवं गतेऽच किं कार्यं नरनाथ विचिन्त्यतां ।

नान्यथा भावि यत्प्राह प्रसन्नो भगवान्निविः ॥ २० ॥

राजीवाच ।

उपकारः कृतः पौरैः प्रीत्या भृत्यैश्च यो मम ।

कथं भोक्ष्याम्यहं भोगान् गत्वा तेषामनिष्कृतिं ॥ २१ ॥

सोऽहमद्य प्रभृत्याद्रिं गत्वा नियतमानसः ।
 तपस्तप्सु निराहारो भानोराराधनोद्यतः ॥ २२ ॥
 दशवर्षसहस्राणि यथाहं स्थिरयौवनः ।
 तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविष्यामि निरामयः ॥ २३ ॥
 तथा यदि प्रजाः सर्वाः भृत्यास्त्वञ्च सुताश्च मे ।
 पुत्राः पौत्राः प्रपौत्राश्च सुहृदश्च वरानने ॥ २४ ॥
 जीवन्त्येतं प्रसादं नः करोति भगवान्त्रिविः ।
 ततोऽहं भविता राज्ये भक्ष्ये भोगांस्तथा मुदा ॥ २५ ॥
 नचेदेवं करोत्यर्कस्तदद्रौ तच्च मानिनि ।
 तपस्तप्सु निराहारो यावज्जीवितसंक्षयः ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा तेन तथेत्याह नराधिपं ।
 जगाम तेन च समं साऽपि तं धरणीधरं ॥ २७ ॥
 स तदायतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः ।
 भानोराराधनञ्चक्रे शुश्रूषानिरतो द्विज ॥ २८ ॥
 निराहारकृशः सा च यथासौ पृथिवीपतिः ।
 तेपे तपस्तथैवोग्रं शीतवातातपक्षमा ॥ २९ ॥
 तस्य पूजयतो भानुं तप्यतश्च तपो महत् ।
 साग्रे संवत्सरे याते ततः प्रीतो दिवाकरः ॥ ३० ॥
 समस्तभृत्यपौरादिपुत्राणां च कृते द्विज ।
 ददौ यथाभिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ॥ ३१ ॥

लब्ध्वा वरं स नृपतिः समभ्येत्यात्मनः पुरं ।
 चकार मुदितो राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३२ ॥
 ईजे यज्ञान् स च बहून् ददौ दानान्यहर्निशं ।
 मानिन्या सहितो भोगान् बुभुजे च स धर्मवित् ॥ ३३ ॥
 दशवर्षसहस्राणि पुत्रपौत्रादिभिः सह ।
 भृत्यैः पौत्रैः समुदितः सोऽभवत् स्थिरयौवनः ॥ ३४ ॥
 तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रमतिर्नाम भार्गवः ।
 विस्मयाकृष्टहृदयो गायामेतामगायत ॥ ३५ ॥
 भानुभक्तेरहो शक्तिर्यद्राजा राज्यवर्धनः ।
 आयुषो वर्द्धने जातः स्वजनस्य तथात्मनः ॥ ३६ ॥
 इति ते कथितं विप्र यत्पृष्टोऽहं त्वया विभो ।
 आदिदेवस्य माहात्म्यमादित्यस्य विवस्वतः ॥ ३७ ॥
 विप्रैस्तदखिलं श्रुत्वा भानोर्माहात्म्यमुत्तमं ।
 पठंश्च मुच्यते पापैः सत्तराचक्षतं नरः ॥ ३८ ॥
 अरोगी धनवानाढ्यः कुले महति धीमतां ।
 जायते च महाप्राज्ञो यश्चैतद्धारयेद्बुधः ॥ ३९ ॥
 मन्दाश्च येऽत्राभिहता भास्वतो मुनिसत्तम ।
 आपः प्रत्येकमेतेषां चिसन्धं पातकापहः ॥ ४० ॥
 समस्तमेतन्माहात्म्यं यच्च चायतने रवेः ।
 पठ्यते तच्च भगवान् सान्निध्यं न विमुञ्चति ॥ ४१ ॥
 तस्मादेतत् त्वया ब्रह्मन् भानोर्माहात्म्यमुत्तमं ।
 धार्यं मनसि जाप्यञ्च महत्पुण्यमभीप्सता ॥ ४२ ॥

सुवर्णशृङ्गीमतिशोभनाङ्गीं

पयस्विनीं गां प्रददाति यो हि ।

शृणोति चैतत् अहमात्मवान्नरः

समं तयोः पुण्यफलं द्विजाग्र्यं ॥ ४३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानोर्माहात्म्यं समाप्तं ॥ ११० ॥

एकादशाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवंप्रभावो भगवाननादिनिधनो रविः ।

यस्य त्वं क्रौष्टुके भक्त्या माहात्म्यं मयि पृच्छसि ॥ १ ॥

परमात्मा स योगीनां युञ्जतां चेतसां लयं ।

क्षेत्रज्ञः सांख्ययोगानां यज्ञेशो यच्चिनामपि ॥ २ ॥

सूर्याधिकारं वहतो विष्णोरीशस्य वेधसः ।

मनुस्तस्याभवत्पुत्रश्छिन्नसर्वायसंशयः ॥ ३ ॥

मन्वन्तराधिपो विप्र यस्य सप्तममन्तरं ।

इक्ष्वाकुर्नाभगो रिष्टो महाबलपराक्रमाः ॥ ४ ॥

नरिष्यन्तोऽथ नाभागः पूषघ्नो धृष्ट एव च ।

एते पुत्रा मनोस्तस्य पृथग्राज्यस्य पालकः ॥ ५ ॥

विस्थातकीर्त्तयः सर्वे सर्वे शास्त्रास्त्रपारगाः ।

विशिष्टतरमन्विहन् मनुः पञ्च तथा पुनः ॥ ६ ॥

मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृतिनां वरः ।
 यच्च चापहृते होतुरपचारान्महामुने ॥ ७ ॥
 इला नाम समुत्पन्ना मनोः कन्या समध्यमा ।
 तां दृष्ट्वा कन्यकान्तश्च समुत्पन्नां ततो मनुः ॥ ८ ॥
 तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यञ्चेदमुवाच ह ।
 भवत्प्रसादात्तनयो विशिष्टो मे भवेदिति ॥ ९ ॥
 कृते मखे समुत्पन्ना तनया मम धीमतः ।
 यदि प्रसन्नौ वरदौ तदियन्तनया मम ॥ १० ॥
 प्रसादाद्भवतोः पुत्रो भवत्वतिगुणान्वितः ।
 तथेति चाभ्यामुक्ते तु देवाभ्यां सैव कन्यका ॥ ११ ॥
 इला समभवत् सद्यः सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
 पुनश्चेश्वरकोपेन मृगव्यामटता वने ॥ १२ ॥
 स्त्रीत्वमासादितन्तेन मनुपुत्रेण धीमता ।
 पुरुरवसनामानं चक्रवर्त्तिनमूर्जितं ॥ १३ ॥
 जनयामास तनयं यच्च सोमसुतो बुधः ।
 जाते सुते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं महाक्रतुं ॥ १४ ॥
 पुरुषत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नः पार्यिवोऽभवत् ।
 सुद्युम्नस्य चयः पुत्रा उत्कलो विनयो गयः ॥ १५ ॥
 पुरुषत्वे महावीर्या यज्विनः पृथुलौजसः ।
 पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राज्ञस्त्रयः सुताः ॥ १६ ॥
 बुभुजुस्ते महीमेतां धर्मे नियतचेतसः ।
 स्त्रीभूतस्य तु यो जातस्तस्य राज्ञः पुरुरवाः ॥ १७ ॥

न स लेभे महीभागं यतो बुधसुतो हि सः ।
 ततो वशिष्ठवचनात् प्रतिष्ठानं पुरोत्तमं ॥
 तस्यै दत्तं स राजाभूत्तथातीवमनोहरे ॥ १८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुक्रमो नाम । १११ ॥

द्वादशाधिक शततमोऽध्यायः ।

—→←—

मार्कण्डेय उवाच ।

पूषभ्रात्र्यो मनोः पुत्रो मृगव्यामगमदनं ।
 तच्च चक्रममाणोऽसौ विपिने निर्जने वने ॥ १ ॥
 नाससाद् मृगं कश्चिद्भानुदीधितितापितः ।
 क्षुत्तृप्तापपरीताङ्ग इतश्चेतश्च चक्रमन् ॥ २ ॥
 स ददर्श तदा तच्च होमधेनुं मनोहरां ।
 न तावता न सन्धुं ब्राह्मणस्याग्निहोचिणः ॥ ३ ॥
 स मन्यमानो गवयमिषुणा तामताडयत् ।
 पपात सापि तद्वाणविभिन्नहृदया भुवि ॥ ४ ॥
 ततोऽग्निहोचिणः पुत्रो ब्रह्मचारी तपोरतिः ।
 शप्तवान् स पितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातितां ॥ ५ ॥
 गोपालः प्रेषितः पुत्रो वाभ्रव्यो नाम नामतः ।
 क्रोपामर्षपराधीनचित्तवृत्तिस्ततो मुने ॥ ६ ॥
 चुकोप विगलत्स्वेदजललोलाविलेक्षणाः ।
 तं क्रुद्धं प्रेक्ष्य स नृपः पूषभ्रो मुनिदारकं ॥ ७ ॥

प्रसीदेति जगौ कस्मात् शूद्रवत् कुरुषे रूपं ।
न क्षत्रियं न वा वैश्यमेवं क्रोधमुपैति वै ॥
यथा त्वं शूद्रवज्जातो विशिष्टे ब्रह्मणः कुले ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति निर्भस्मितस्तेन स राज्ञा मौलिनः सुतः ।
शशाप तं दुरात्मानं शूद्र एव भविष्यति ॥ ९ ॥
प्रयास्यति क्षयं ब्रह्म यत्तेऽधीतं गुरोर्मुखात् ।
होमधेनुर्मम गुरोर्यदियं हिंसिता त्वया ॥ १० ॥
एवं शप्तो नृपः क्रुद्धस्तच्छापपरिपीडितः ।
प्रतिशापपरो विप्र तोयं जग्राह पाणिना ॥ ११ ॥
सोऽपि राज्ञो विनाशाय कोपश्चक्रे द्विजोत्तमः ।
तमभ्येत्य त्वरायुक्तो वारयामास वै पिता ॥ १२ ॥
वत्सालमलमत्यर्थं कोपेनायातिवैरिणा ।
ऐहिकामुष्मिकहितः शम एव द्विजन्मनां ॥ १३ ॥
कोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रस्यत्यथायुषः ।
क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धश्चार्याञ्च ह्रीयते ॥ १४ ॥
न धर्मः क्रोधशीलस्य नार्थश्चाप्नोति रोषणः ।
नालं सुखाय कामाप्तिः कोपेनाविष्टचेतसां ॥ १५ ॥
यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता ।
युक्तमच दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना ॥ १६ ॥
अथवाऽजानता धेनुरियं व्यापादिता मम ।
तत्कथं शापयोग्योऽयं दुष्टं नास्य मनो यतः ॥ १७ ॥

आत्मनो हितमन्विच्छन् बाधते योऽपरं नरः ।
 कर्त्तव्या मूढविज्ञाने दया तच्च दयालुभिः ॥ १८ ॥
 अज्ञानतः कृते दण्डं पातयन्ति बुधा यदि ।
 बुधेभ्यस्तमहं मन्ये वरमज्ञानिनो नराः ॥ १९ ॥
 नाद्य शापस्त्वया देयः पार्थिवस्यास्य पुत्रक ।
 स्वकर्मणैव पतिता गौरेषा दुःखमृत्युना ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पूषध्रोऽपि मुनेः पुत्रं प्रणम्यानम्रकन्धरः ।
 प्रसीदेति जगादोच्चैरज्ञानाद्घातितेति च ॥ २१ ॥
 मया गवयबुद्ध्या गौरबध्या घातिता मुने ।
 अज्ञानाद्दोमधेनस्ते प्रसीद त्वच्च नो मुने ॥ २२ ॥

ऋषिपुत्र उवाच ।

आजन्मनो महीपाल न मया व्याकृतं मृषा ।
 क्रोधश्चाद्य महाभाग नान्यथा मे कदाचन ॥ २३ ॥
 तन्नाहमेनं शक्नोमि शापं कर्त्तुं नृपान्यथा ।
 यस्ते समुद्यतः शापो द्वितीयः स निवर्त्तितः ॥ २४ ॥
 इत्युक्तवन्तं तं बालमादाय स पिता ततः ।
 जगाम स्वाश्रमं सोऽपि पूषध्रः शूद्रतामगात् ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पूषध्रोपाख्याने । ११२ ॥

त्रयोदशाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

कारुषाः क्षत्रियाः शूराः कर्षस्थामवन् सुताः ।
 ते तु सप्तशता वीरास्तेभ्यश्चान्ये सहस्रशः ॥ १ ॥
 दिष्टपुत्रस्तु नाभागः स्थितः प्रथमयौवने ।
 ददर्श वैश्वतनयामतीव सुमनोहरां ॥ २ ॥
 तस्यां स दृष्टमायायां मदनाक्षिप्तमानसः ।
 बभूव भूपतनयो निःश्वासाक्षेपतत्परः ॥ ३ ॥
 तस्याः स गत्वा जनकं वव्रे तां वैश्यकन्यकां ।
 ततोऽनङ्गपराधीनमनोवृत्तिं नृपात्मजं ॥ ४ ॥
 तच्चाह स पिता तस्या राजपुत्रं कृताञ्जलिः ।
 विभ्यक्तस्य पितुर्विग्र प्रश्रयावनतं वचः ॥ ५ ॥
 भवन्तो भूभुजो भृत्या वयं वः करदायकाः ।
 कथं सम्बन्धमसमैरस्याभिरभिवाञ्छसि ॥ ६ ॥

राजपुत्र उवाच ।

साम्यं मानुषदेहस्य काममोहादिभिः कृतं ।
 तथापि काले तैरेव योज्यते मानुषं वपुः ॥ ७ ॥
 तथैव चोपकाराय जायन्ते तस्य तान्यपि ।
 अन्यानि चान्ये जीवन्ति भिन्नजातिमतां सतां ॥ ८ ॥
 तथान्यानप्ययोग्यानि योग्यतां यान्ति कालतः ।
 योग्यान्ययोग्यतां यान्ति कालवश्या हि योग्यता ॥ ९ ॥

आप्यायते यच्छरीरमाहारादिभिरीक्षितैः ।
 कालं ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिशिष्यते ॥ १० ॥
 इत्थं ममैषाभिमता तनया दीयतां त्वया ।
 अन्यथा मच्छरीरस्य विपत्तिरुपलक्ष्यते ॥ ११ ॥

वैश्य उवाच ।

परतन्त्रा वयं त्वञ्च परतन्त्रो महीभुजः ।
 पिशा तेनाभ्यनुज्ञातस्त्वं गृहाण ददाम्यहं ॥ १२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

प्रष्टव्याः सर्वकार्येषु गुरुवो गुरुवर्त्तिभिः ।
 नत्वीदृशेष्वकार्येषु गुरूणां वाक्य गोचरः ॥ १३ ॥
 क्व मन्मथकथालापो गुरूणां श्रवणं कथं ।
 विरुद्धमेतदन्यच्च प्रष्टव्या गुरुवो नृभिः ॥ १४ ॥

वैश्य उवाच ।

एवमेतत्स्मरालापस्तवायं पृच्छतो गुरुं ।
 अहं पृच्छामि नालापो मम कामकथाश्रयः ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः सोऽभवन्मौनी राजपुत्रः स चापि तत् ।
 तत्पिञ्चे सर्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतं ॥ १६ ॥
 ततस्तस्य पिता विप्रान्दचीकादीन् द्विजोत्तमान् ।
 प्रवेश्य राजपुत्रञ्च यथाख्यातं न्यवेदयत् ॥ १७ ॥
 निवेद्य च ततः प्राह मुनीनेवं व्यवस्थितः ।
 यत्कर्त्तव्यं तदादेष्टुमर्हन्ति द्विजसत्तमाः ॥ १८ ॥

ऋषय ऊचुः ।

राजपुत्रानुरागस्ते यद्यस्यां वैश्यसन्ततौ ।
तदस्तु धर्म एवैष किन्तु न्यायक्रमेण सः ॥ १९ ॥
मूर्धाभिषिक्ततनयापाणिग्राहोऽभवत्पुरा ।
भवत्वनन्तरञ्चेयं तव भार्या भविष्यति ॥ २० ॥
एवं नदोषो भवति तथेमामुप भुञ्जतः ।
अन्यथाऽभ्येति ते जातिरुत्कृष्टाबालिकां हरन् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मनां ।
विनिष्क्रम्य गृहीत्वा तामुद्यतासिरथाब्रवीत् ॥ २२ ॥
राक्षसेन विवाहेन मया वैश्यसुता हृता ।
यस्य सामर्थ्यमवाप्ति स एतां मोचयत्विति ॥ २३ ॥
ततः स वैश्यस्तां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां द्रुतं ।
वाहीति पितरन्तस्य प्रययौ शरणं द्विज ॥ २४ ॥
ततस्तस्य पिता क्रुद्ध आदिदेश बलं महत् ।
हन्यतां हन्यतां दुष्टो नाभागो धर्मदूषकः ॥ २५ ॥
ततस्तद्युयुधे सैन्यं तेन भूभृत्सुतेन वै ।
कृतास्त्रेण तदास्त्रेण तत्प्राचुर्येण पातितं ॥ २६ ॥
स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः ।
स्वयमेव ययौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २७ ॥
ततो युद्धमभूत्तस्य भूभुजः स्वसुतेन यत् ।
राजपुत्रेण शस्त्रास्त्रैस्तपातिशयितः पिता ॥ २८ ॥

ततोऽन्तरीक्षादागत्य परिव्राट् सहसा मुनिः ।
 प्रत्युवाच महीपालं विरमस्वेति संयुगात् ॥ २८ ॥
 त्वत्पुत्रस्य महाभाग विधर्मोऽयं महात्मनः ।
 तवापि वैश्येन सह न युद्धं धर्मवन्नृप ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीपूर्व्यं कुर्वन्दारपरिग्रहं ।
 ब्राह्मण्यात् सर्व्ववर्णेषु न हानिमुपगच्छति ॥ ३१ ॥
 तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्व्वमुद्बहन् ।
 इतरे च ततो राजंश्च्यवन्ते न स्वधर्मतः ॥ ३२ ॥
 पूर्व्वं वैश्यस्तथा वैश्यां पश्चात् शूद्रकुलोद्भवां ।
 न हीयते वैश्यकुलादयं न्यायः क्रमोदितः ॥ ३३ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सवर्णापाणिसंग्रहं ।
 अकृत्वाऽन्यतरापाणेः पतन्ति नृप संग्रहात् ॥ ३४ ॥
 यस्या यस्या हि हीनायाः कुरुते पाणिसंग्रहं ।
 अकृत्वा वर्णसंयोगं नोऽपि तद्वस्तुभागभवेत् ॥ ३५ ॥
 सोऽयं वैश्यत्वमापन्नस्तव पुत्रः स मन्दधीः ।
 नास्याधिकारो युद्धाय क्षत्रियेण त्वया सह ॥ ३६ ॥
 वयमेतन्न जानीमः कारणां नृपनन्दन ।
 यथा भविष्यतीदृञ्च निवर्त्त रणकर्मतः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नाभागपरिते ॥ १११ ॥

चतुर्दशाधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

निवृत्तोऽसौ ततो भूपः संग्रामात् स्वसृतेन वै ।
उपयेमे च तां वैश्यतनयां सोऽपि तत्सुतः ॥ १ ॥
ततः स वैश्यतां प्राप्तः समुत्पत्याह पार्थिवं ।
भूपाल यन्मया कार्यं तत्समादिश्यतां मम ॥ २ ॥

राजोवाच ॥

धर्माधिकरणे युक्ता बाभ्रव्याद्यास्तपस्विनः ।
यदस्य कर्म धर्माय तद्वदन्तु तथा चर ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततस्ते मुनयस्तस्य पाशुपाल्यं तथा कृषिं ।
वाणिज्यञ्च परं धर्ममाचचक्षुः सभासदः ॥ ४ ॥
तथा च चक्रे स सुतस्तस्य राज्ञो यथोदितं ।
तैर्धर्मवादिभिर्धर्मं श्रुतस्य निजधर्मतः ॥ ५ ॥
तस्य पुत्रस्ततो जातो नाम्ना स्यातो भनन्दनः ।
स माचा प्रद्वितोऽगच्छन्नोपालो भव पुत्रक ॥ ६ ॥
माचा तथा नियुक्तोऽथ प्रणिपत्य स्वमातरं ।
राजर्षिमगमन्नीपं हिमवत्पर्वताग्रयं ॥ ७ ॥
तं समेत्य स जग्राह तस्य पादौ यथाविधि ।
प्रणिपत्याह चैवैनं राजर्षिं स भनन्दनः ॥ ८ ॥

आदिष्टो भगवन्माचा गोपालस्त्वं भवेति वै ।

मया च पालनीया क्ष्मा तस्याः स्वीकरणं कथं ॥ ९ ॥

मया हि गौः पालनीया सा यदा स्वीकृता भवेत् ।

आक्रान्ता बलवद्भिः सा दायादैः पृथिवी मम ॥ १० ॥

तां यथा प्राप्नुयां पृथ्वीं त्वत्प्रसादादहं विभो ।

तथादिश करिष्यामि तवाग्नां प्रणतोऽस्मि ते ॥ ११ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स नीपो राजर्षिस्तस्मै निरवशेषतः ।

भनन्दाय ददौ ब्रह्मन्स्रग्रामं महात्मने ॥ १२ ॥

प्राप्तास्त्रविद्यः स ययौ पितृव्यतनयान् द्विज ।

वसुरातादिकान् पुत्रानादिष्टः स महात्मना ॥ १३ ॥

अयाचत स राज्याह्वं पितृपैतामहोचितं ।

ते चोचुर्वैश्यपुत्रस्त्वं कथं भोक्ष्यसि मेदिनीं ॥ १४ ॥

ततस्तैर्युद्धमभवद्भनन्दस्यात्मवंशजैः ।

वसुरातादिभिः क्रुद्धैः कृतास्त्रस्यास्त्रवर्षिभिः ॥ १५ ॥

स जित्वा तानशेषांस्तु शस्त्रविद्वत्सैनिकान् ।

जहार पृथिवीं तेषां धर्मयुद्धेन धर्मवित् ॥ १६ ॥

स निर्जितारिः सकलां पृथ्वीं राज्यं तथा पितुः ।

निवेद्यामास ततस्तत्पिता जगृहे न च ॥

प्रत्युवाच च तं पुत्रं भार्यायाः पुरतस्तदा । १७ ॥

नाभाग उवाच ।

भनन्द राज्यमेतत्ते क्रियतां पूर्वजैः कृतं ॥ १८ ॥

राजोवाच ।

अहं न कृतवान्राज्यं नासामर्थ्ययुतः पुरा ।
 वैश्यतान्तु पुरस्कृत्य तथैवाज्ञाकरः पितुः ॥ १९ ॥
 कृत्वाऽप्रीतिं पितुरहं वैश्यकन्यापरिग्रहात् ।
 न पुण्यलोकभाग्राजा यावदाहृतसंभ्रुवः ॥ २० ॥
 उल्लङ्घ्याच्चां पुनस्तस्य पालयामि महीं यदि ।
 नास्ति मोक्षस्ततो नूनं मम कल्पशतैरपि ॥ २१ ॥
 न चापि युक्तं त्वद्वाहुनिर्जितं मम मानिनः ।
 राज्यं भोक्तुमनीहस्य दुर्बलस्येह कस्यचित् ॥ २२ ॥
 राज्यं कुरु स्वयं यावदायादेभ्यो विमुञ्च वा ।
 ममाज्ञापालनं शक्तं पितुर्न क्षितिपालनं ॥ २३ ॥

माकण्डेय उवाच ।

ततः प्रहस्य तद्भार्या सुप्रभा नाम भाविनी ।
 प्रत्युवाच पतिं भूपृच्छतां राज्यमूर्जितं ॥ २४ ॥
 न त्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्यकुले नृप ।
 क्षत्रियस्त्वं तथैवाहं क्षत्रियाणां कुलोद्भवा ॥ २५ ॥
 पूर्वमासीन्महीपालः सुदेव इति विश्रुतः ।
 तस्याभूच्च सखा राज्ञो धूम्राश्वस्य सुतो नलः ॥ २६ ॥
 स तेन सखा सहितो जगामाम्रवनं वनं ।
 पत्नीभिः स समं रन्तुं माधवे मासि पार्थिव ॥ २७ ॥
 ततः पानान्यनेकानि भक्ष्याणि बुभुजे तथा ।
 भार्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सखा समन्वितः ॥ २८ ॥

ततः पुष्करिणीतीरे ददर्शातिमनोरमां ।
 पत्नीं च्यवनपुत्रस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजां ॥ २९ ॥
 सखा तस्य नलो मत्तो जगृहे ताञ्च दुर्मतिः ।
 पश्यतस्तस्य राज्ञश्च चात चातेतिवादिनीं ॥ ३० ॥
 आक्रन्दितं निशम्यैव स तस्याः प्रमतिः पतिः ।
 आजगाम त्वरायुक्तः किमेतदिति वै वदन् ॥ ३१ ॥
 ततो ददर्श राजानं सुदेवं तच्च संस्थितं ।
 गृहीताञ्च तथा पत्नीं नलेन सुदुरात्मना ॥ ३२ ॥
 ततः सुदेवं प्रमतिः प्राह्वयं शाम्यतामिति ।
 त्वञ्च शास्ता भवान्राजा दुष्टश्चायं नलो नृप ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मात्तस्य वचः श्रुत्वा सुदेवो नलगौरवात् ।
 प्राह वैश्योऽस्मि गच्छान्यं क्षत्रियं चाणकारणात् ॥ ३४ ॥
 ततः स प्रमतिः क्रुद्धस्तेजसा निर्हृहन्निव ।
 प्रत्युवाचाथ राजानं वैश्योऽस्मीत्यभिभाषिणं ॥ ३५ ॥

प्रमतिरुवाच ।

एवमस्तु भवान् वैश्य क्षत्रियः क्षतरक्षणात् ।
 क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नार्त्तशब्दो भवेदिति ॥
 स त्वं न क्षत्रियो भावी वैश्य एव कुलाधमः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नाभागचरिते । ११४ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मै दत्त्वा ततः शापं नलं क्रुद्धोऽब्रवीद्विज ।
 प्रमतिर्भार्गवः कोपात् चैलोक्यं निर्दहन्निव ॥ १ ॥
 मदोन्मत्तो यदा भार्यां भवानच ममाश्रमे ।
 बलाद्गृह्णासि भस्म त्वं तस्माद्भूजतु मा चिरं ॥ २ ॥
 तेनोदाहृतमात्रे च वाक्ये तस्मिन् तदा नलः ।
 देहजेनाग्निना सद्यो भस्मपुञ्जस्तदाऽभवत् ॥ ३ ॥
 दृष्ट्वा प्रभावं तत्तस्य सुदेवो विमदस्ततः ।
 प्रणामनम्रः प्राहेदं क्षम्यतां क्षम्यतामिति ॥ ४ ॥
 यदुक्तवांस्त्वं भगवन् सुरापानमदाकुलं ।
 तत्क्षम्यतां प्रसीद त्वं शापोऽयं विनिवर्त्यतां ॥ ५ ॥
 एवं प्रसादितस्तेन प्रमतिः प्राह भार्गवः ।
 गतकोपो नले दग्धे भावहीनेन चेतसा ॥ ६ ॥
 नान्यथा भावि तद्वाक्यं यन्मया समुदीरितं ।
 तथापि ते करिष्यामि प्रसन्नोऽनुग्रहं परं ॥ ७ ॥
 भविता वैश्यजातीयो भवान्नास्त्यच संशयः ।
 भविता क्षत्रियो वैश्यस्तस्मिन्नेवाशु जन्मनि ॥ ८ ॥
 ग्रहीष्यति बलात् कन्यां यदा ते क्षत्रसम्भवः ।
 तदा त्वं क्षत्रियो वैश्य स्वग्रहीतो भविष्यति ॥ ९ ॥

एवं स वैश्यो भूपाल सुदेवोऽस्मत्पिताऽभवत् ।
 अहञ्च या महाभाग त्वत्सर्वं श्रूयतां त्वया ॥ १० ॥
 सुरथो नाम राजर्षिः प्रागासीन्नन्धमादने ।
 तपस्वी नियताहारस्त्यक्तसङ्गो वनाश्रयः ॥ ११ ॥
 ततः शेरनमुखभ्रष्टां दृष्ट्वाकां शारिकां भुवि ।
 कृपाऽभूज्जनिता मूर्च्छा तया तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
 ततो मूर्च्छावसानेऽहं तस्योत्पन्ना शरीरतः ।
 स मां दृष्ट्वा च जग्राह स्निग्धमानेन चेतसा ॥ १३ ॥
 यस्मात्कृपाभिभूतस्य मम जातेयमात्मजा ।
 तस्मात्कृपावती नाम्ना भविष्यत्याह स प्रभो ॥ १४ ॥
 ततोऽहमाश्रमे तस्य वर्धमाना दिवानिशं ।
 सखीभिः सह तुल्याभिर्विचरामि वनानि च ॥ १५ ॥
 ततो मुनेरगस्त्यस्य भ्रातागस्त्य इति श्रुतः ।
 स चिन्वन् कानने वन्यं सखीभिः कोपितोऽशपत् ॥ १६ ॥
 नापराधं कृतवती तवाहं द्विजसत्तम ।
 अन्यासामपराधेन किमर्थं शप्तवानसि ॥ १७ ॥

अविस्वाच ।

दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति ।
 सुराविन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ १८ ॥
 प्रणिपत्य न दुष्टास्मि यत्त्वयाहं प्रसादितः ।
 तस्मादनुग्रहं बाले शृणुयात्ते करोम्यहं ॥ १९ ॥
 वैश्ययोनौ यदा जाता त्वं पुत्रं बोधयिष्यसि ।

राज्याय जातिस्मरतां तदा त्वं समवाप्स्यसि ॥ २० ॥
 ततो भूयः क्षत्रजातिं प्राप्ता त्वं पतिना सह ।
 दिव्यानवाप्स्यसे भोगान् गच्छ भीतिरपैतु ते ॥ २१ ॥
 एवं शप्तास्त्रि राजेन्द्र तेन पूर्वं महर्षिणा ।
 पिता च मे पूर्वमेवं शप्तः प्रमतिनाऽभवत् ॥ २२ ॥
 एवं वैश्यो न राजंस्त्वं न च वैश्यः पिता मम ।
 न त्वं हि मय्यदुष्टायामदुष्टो दुष्यसे कथं ॥ २३ ॥

इति श्रीम. कर्ण्डेयपुराणे पञ्चदशाधिक शततमोऽध्यायः । ११५ ।

बौद्धशाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्या वचः श्रुत्वा पुत्रस्य स च पार्थिवः ।
 पुनः प्रोवाच धर्मक्षस्तां पत्नीं तनयस्तथा ॥ १ ॥
 यन्मया पितुरादेशात् त्यक्तं राज्यं न तत्पुनः ।
 ग्रहीष्यामि द्वयोक्तेन किमात्माऽऽकृष्यते त्वया ॥ २ ॥
 अहं ते संप्रदास्यामि करं वैश्यव्रते स्थितः ।
 भुङ्क्ष्व राज्यमशेषं त्वमिच्छया वा परित्यज ॥ ३ ॥
 इत्युक्तः स तदा पित्रा राजपुत्रो भनन्दनः ।
 चकार राज्यं धर्मेण तद्वह्मरपरिश्रमं ॥ ४ ॥
 अव्याहतं तस्य चक्रं पृथिव्यामभवद्विज ।
 न चाधर्मं मनो मूपास्तस्य सर्वेऽभवन् वशे ॥ ५ ॥

१ व

तेनेष्टो विधिवद्यज्ञः सम्यक् शास्ति वसुन्धरां ।
 स एवैकोऽभवद्भर्ता पृथिव्यां व्याप्तशासनः ॥ ६ ॥
 अजायत सुतस्तस्य वत्सप्रीर्नाम नामतः ।
 पितातिशयितो येन गुणौघेन महात्मना ॥ ७ ॥
 तस्यापि भार्या सौनन्दा विदूरथसुताऽभवत् ।
 पतिव्रता महाभागा सा प्राप्ता तेन वीर्यतः ॥
 हत्वा पुरन्दररिपुं कुजम्भं दितिजेश्वरं ॥ ८ ॥

कौटुकिरवाच ।

भगवंस्तेन संप्राप्ता कुजुम्भनिधनात् कथं ।
 एतदाख्यानमाख्याहि प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विदूरथो नाम नृपः ख्यातकीर्तिरभूद्भुवि ।
 तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः समतिस्तथा ॥ १० ॥
 एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरथः ।
 ददर्श गर्भं सुमहद्भूमेर्मुखमिवोज्जतं ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा चिन्तयामास किमेतदिति भैरवं ।
 पातालविवरं मन्ये नैतद्भूमेश्चिरन्तनं ॥ १२ ॥
 चिन्तयन्निति तचासौ ददर्श विजने वने ।
 ब्राह्मणं सुव्रतं नाम तपस्विनमुपागतं ॥ १३ ॥
 स तं पप्रच्छ च नृपः किमेतदिति विस्मितः ।
 अतिगम्भीरमवनेर्दर्शितान्तर्गतोदरं ॥ १४ ॥

ऋषिब्रवाच ।

किन्न वेत्ति महीपाल वागर्थस्त्वं हि मे मतः ।
 ज्ञेयं सर्वं नरेन्द्रेण वर्त्तते यन्महीतले ॥ १५ ॥
 दानवः सुमहावीर्यो वसत्यग्नौ रसातले ।
 स जृम्भयति यत्पृथ्वीं कुजृम्भः प्रोच्यते ततः ॥ १६ ॥
 क्रियते तेन यत्किञ्चिद्भूतं भूतं महीतले ।
 चिदिवे वा नरपते तं कथं वेत्ति नो भवान् ॥ १७ ॥
 सुनन्दं नाम मुषलं त्वष्टा यन्निर्मितं पुरा ।
 तज्जहार स दुष्टात्मा तेन हन्ति रणे रिपून् ॥ १८ ॥
 पातालान्तर्गतस्तेन भिनत्ति वसुधामिमां ।
 ततोऽसुराणां सर्वेषां द्वाराणि कुरुतेऽसुरः ॥ १९ ॥
 तेन भिक्षाच वसुधा सुनन्दमुषलायुधा ।
 भोक्ष्यते वसुधामेतां तमजित्वा कथं भवान् ॥ २० ॥
 यन्नान् विध्वंसयत्यग्नौ देवानामुपरोधकः ।
 आप्याययति दैतेयान् स बली मुषलायुधः ॥ २१ ॥
 यद्यरिं घातयस्येनं पातालान्तरगोचरं ।
 ततः समस्तवसुधापतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ २२ ॥
 मुषलन्तस्य बलिनः सौनन्दं प्रोच्यते जनैः ।
 तथा बलाबलञ्चैव तं वदन्ति विचक्षणाः ॥ २३ ॥
 तत्तु निर्वीर्यतां याति संस्पृष्टं योषिता नृप ।
 तस्मिन्दिने द्वितीयेऽहि वीर्यवत्तदुदीर्यते ॥ २४ ॥
 न स वेत्ति दुराचारः प्रभावं मुषलस्य तत् ।

योषित्कराग्रसंस्पर्शं दोषं वीर्यविशातनं ॥ २५ ॥
 एवं तस्य बलं भूप दानवस्य दुरात्मनः ।
 मुषलस्य च ते प्रोक्तं यदुक्तं तत्समाचर ॥ २६ ॥
 आसन्नमेतद्भवतः पुरस्य पृथिवीपते ।
 हतस्तेन महीरन्ध्रं निश्चिन्तः किं भवान्यथा ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते तस्मिन् पुरं गत्वा महीपतिः ।
 मन्त्रयामास मन्त्रज्ञैः पुरमध्ये तु मन्त्रिभिः ॥ २८ ॥
 यथाश्रुतमशेषन्तत् कथयामास मन्त्रिणां ।
 मुषलस्य प्रभावश्च वीर्यशातनमेवच ॥ २९ ॥
 तं मन्त्रं क्रियमाणन्तु मन्त्रिभिस्तेन भूभृता ।
 तत्पार्श्ववर्तिनी कन्या शुश्रावाय मुदावती ॥ ३० ॥
 ततः कतिपयाहे तु तां कन्यां वयसान्वितां ।
 जहारोपवनाद्वैत्यः कुजृम्भः स सखीवृतां ॥ ३१ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
 पुष्पाववाच त्वरितं गच्छतं वनकोविदौ ॥ ३२ ॥
 निर्विन्धायास्तटे गर्तस्तेन गत्वा रसातलं ।
 स हन्यतां योऽपहर्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ तत्सुतौ प्राप्य तं गर्तं तत्पदानुगौ ।
 युयुधाते कुजृम्भेन स्वमैन्येनातिकोपितौ ॥ ३४ ॥
 ततः परिघनिस्त्रिंशश्शक्तिशूलपरश्वधैः ।
 बाणैश्चाविरतं युद्धं तेषामासीत् सदाबलं ॥ ३५ ॥

ततो मायाबलवता तेन दैत्येन तावुभौ ।
 राजपुत्री रणे बद्धौ निहताशेषसैनिकौ ॥ ३६ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः प्राहेदं सर्वसैनिकान् ।
 बद्धपुत्रः परामर्त्तिमुपेतो मुनिसत्तम ॥ ३७ ॥
 यस्तां निहत्य दैतेयं मोचयिष्यति मे सुतां ।
 तस्याहं संप्रदास्यामि तामेवायतलोचनां ॥ ३८ ॥
 इत्येवं घोषयाञ्चक्रे स राजा स्वपुरे तदा ।
 निराशः पुञ्चतनयाबन्धमोक्षाय वै मुने ॥ ३९ ॥
 ततः शुश्राव वत्सप्रीर्भनन्दनसुतो हि तत् ।
 आघोष्यमाणं बलवान् कृतास्त्रः शौर्यसंयुतः ॥ ४० ॥
 स चागम्याभिवाद्यैनं प्राह पार्थिवसत्तमं ।
 विनयावनतो भूत्वा पितुर्मिचमनुत्तमं ॥ ४१ ॥
 आज्ञापयाशु मामेव तनयौ मोचयामि ते ।
 तवैव तेजसा हत्वा तं दैत्यं तनयाञ्च ते ॥ ४२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तं मुदा परिष्वज्य प्रियसख्युरथात्मजं ।
 गम्यतामिति संसिद्धौ वत्सेत्याह स पार्थिवः ॥ ४३ ॥
 स्थाने स्थास्यति मे वत्सो यद्येवं कुरुते विधिं ।
 वत्सैतत्क्रियतामाशु यद्युत्साहि मनस्तव ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सखिः सधनुर्बद्धगोधाङ्गुलिचवान् ।
 जगाम वीरः पातालं तेन गर्त्तेन सत्वरः ॥ ४५ ॥

ततो ज्यास्वनमत्युग्रं स चक्रे पार्थिवात्मजः ।
 येन पातालमखिलमासीदापूरितान्तरं ॥ ४६ ॥
 ततो ज्यास्वनमाकर्ण्य कुजृम्भो दानवेश्वरः ।
 आजगामातिकोपेन स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ४७ ॥
 ततो युद्धमभूत्तस्य तेन पार्थिवसूनुना ।
 ससैन्यस्य ससैन्येन बलिनो बलशालिना ॥ ४८ ॥
 दिनानि चीणि स यदा योधितस्तेन दानवः ।
 ततः कोपपरीतात्मा मुषलायाम्यधावत ॥ ४९ ॥
 गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः स तिष्ठति ।
 अन्तःपुरे महाभाग प्रजापतिविनिर्मितः ॥ ५० ॥
 ततो विज्ञातमुषलप्रभावा सा मुदावती ।
 पस्पृश मुषलश्रेष्ठमतिनम्रशिरोऽधरा ॥ ५१ ॥
 पुनर्यावत् स गृह्णाति मुषलं तं महासुरः ।
 तावत् सा वन्दनव्याजात् पस्पृशानेकशः शुभा ॥ ५२ ॥
 ततः स गत्वा युयुधे मुषलेनासुरेश्वरः ।
 व्यार्था मुषलपतास्ते संजग्मुस्तेषु शत्रुषु ॥ ५३ ॥
 परमास्त्रे तु निर्व्वीर्य्ये सौनन्दे मुषले मुने ।
 अस्त्रैः शस्त्रैश्च दैत्येभ्यः सोऽयुध्यत रणोऽरिणा ॥ ५४ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्न समस्तस्य राजपुत्रस्य सोऽसुरः ।
 मुषलेन बलन्तस्य तच्च बुद्ध्या निराकृतं ॥ ५५ ॥
 ततः पराजित्य स भूपसूनु-
 रस्त्राणि शस्त्राणि च दानवस्य ।

चकार सद्यो विरथं ततश्च

सचर्मखङ्गः पुनरप्यधावत् ॥ ५६ ॥

तमापतन्तं रभसाऽभ्युदीर्णं

विस्मष्टकोपं चिदशेन्द्रशङ्खं ।

शस्त्रेण वद्रेर्भुवि राजपुञ्चो

जघान कालानलसप्रभेन ॥ ५७ ॥

स पावकास्त्रेण हृदि क्षतो मृशं

तत्याज देहं चिदशारिरात्मनः ।

बभूव सद्यश्च महोरगाणां

रसातलान्तेषु महानथोत्सवः ॥ ५८ ॥

ततोऽपतत् पुष्पदृष्टिर्महीपालसुतोपरि ।

जगुर्गन्धर्व्वपतयो देववाद्यानि सस्वनुः ॥ ५९ ॥

स चापि राजपुञ्चस्तं हत्वा तौ नृपतेः सुतौ ।

मोचयामास तन्वङ्गीं ताञ्च कन्यां मुदावर्ती ॥ ६० ॥

तच्चापि मुषलं तस्मिन् कुजृम्भे विनिपातिते ।

जग्राह नागाधिपतिरनन्तः शेषसंज्ञितः ॥ ६१ ॥

तस्याश्च परितुष्टोऽसौ शेषः सर्व्वोरगेश्वरः ।

मुदावत्या मुदा ध्यातमनोवृत्तिस्तपोधनः ॥ ६२ ॥

सुनन्दमुषलस्पर्शं यच्चकार पुनः पुनः ।

योषित् करतलस्पर्शप्रभावज्ञातिशोभना ॥ ६३ ॥

मुदावत्यास्ततो नाम नागराजस्तदाकरोत् ।

सुनन्दामिति सानन्दं सौनन्दगुणजं द्विज ॥ ६४ ॥

स चापि राजपुत्रस्तां भ्रातृभ्यां सहितां पितुः ।
 समीपमानिनायाशु प्रणिपत्याह चैव तं ॥ ६५ ॥
 आनीतौ तनयौ तात तथैवेयं मुदावती ।
 तवाज्ञया मयान्यद्यत् कर्त्तव्यं तत्समादिश ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहर्षसम्पूर्णहृदयः स महीपतिः ।
 साधु साध्वित्यथाहोच्चैर्वत्स वत्सेति शोभनं ॥ ६७ ॥
 सभाजितोऽस्मि चिदशैर्वत्साहं कारणैस्त्रिभिः ।
 त्वं जामाता च यत्प्राप्तो यच्चारिर्विनिपातितः ॥ ६८ ॥
 आगतान्यक्षतान्यच यच्चापत्यानि मे पुनः ।
 तद्गृहाणाद्य शस्तेऽहि पाणिमस्या मयोदितं ॥ ६९ ॥
 त्वं राजपुत्र चार्वाङ्ग्याः कन्याया दुहितुर्मम ।
 मुदावत्या मुदा युक्तः सत्यवाक्यं कुरुष्व मां ॥ ७० ॥

राजपुत्र उवाच ।

तातस्याज्ञा मया कार्या यद्ब्रवीषि करोमि तत् ।
 त्वमेव तात जानीषे नैवाचाविकृता वयं ॥ ७१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तयोः स राजेन्द्रश्चक्रे वैवाहिकं क्रमं ।
 मुदावत्याश्च दुहितुर्भनन्दनसुतस्य वै ॥ ७२ ॥
 ततः स ह तथा रेमे वत्सप्रीर्नवयौवनः ।
 रमणीयेषु देशेषु प्रासादशिखरेषु च ॥ ७३ ॥
 कालेन गच्छता वृद्धः पिता तस्य भनन्दनः ।

वतं जगाम वत्सप्रीः स बभूव महीपतिः ॥ ७४ ॥
 इयाज यज्ञान् सततं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 पुञ्चवत् पाल्यमानास्तु प्रजास्तेन महात्मना ॥ ७५ ॥
 वष्टुर्विषये तस्य न चाभूद्दण्डसङ्करः ।
 न दस्युव्यालदुष्टं तभयमासीच्च कस्यचित् ॥
 नोपसर्गभयञ्चैव तस्मिन् शासति भूपतौ ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भगन्दवत्सप्रीचरितं नाम ॥ ११७ ॥

अष्टादशाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तस्यां सुनन्दायां पुञ्चा द्वादश जज्ञिरे ।
 प्रांशुः प्रचीरः शूरश्च सुचक्रो विक्रमः क्रमः ॥ १ ॥
 बली बलाकश्चण्डश्च प्रचण्डश्च सुविक्रमः ।
 स्वरूपश्च महाभागाः सर्वे संग्रामजित्तमाः ॥ २ ॥
 तेषां ज्येष्ठो महावीर्यः प्रांशुरासीन्नराधिपः ।
 इतरे भृत्यवत्तस्य बभूवुर्व्यशवर्त्तिनः ॥ ३ ॥
 तस्य यज्ञे द्विजत्यक्तैरनेकैर्द्रव्यराशिभिः ।
 न्यूनवर्णविष्टुष्टैश्च सत्यनामा वसुन्धरा ॥ ४ ॥
 सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुञ्चानिवौरसान् ।
 योऽभूद्भनचयः कोषे तेन निष्पादितास्तु ये ॥ ५ ॥

कृतवः शतसाहस्रास्तेषां संस्था न विद्यते ।
 अयुताद्येन कोटीभिर्न च पद्मादिभिर्मुने ॥ ६ ॥
 प्रजातिस्तस्य पुत्रोऽभूद्यस्य यज्ञे शतक्रतुः ।
 अवाप्य तृप्तिमलुलां यज्ञभागैः सुरैः सह ॥ ७ ॥
 दानवानां सुवीर्याणां जघान नवतीर्नव ।
 बलञ्च बलिनां श्रेष्ठो जम्भञ्चासुरसत्तमं ॥ ८ ॥
 अन्यांश्च सुमहावीर्यानाजघानामरदिषः ।
 प्रजातेस्तनयाः पञ्च खनिचप्रमुखा मुने ॥ ९ ॥
 तेषां खनिचो राजाभूत् प्रख्यातो निजविक्रमैः ।
 स शान्तः सत्यवाक् शूरः सर्वप्राणिहिते रतः ॥ १० ॥
 स्वधर्माभिरतो नित्यं दृढसेवो बहुश्रुतः ।
 वाग्मी विनयसम्पन्नः कृतास्त्रोऽप्यविकृत्यनः ॥ ११ ॥
 सर्वलोकप्रियो नित्यमुवाचैतदहर्निशं ।
 नन्दन्तु सर्वभूतानि स्निह्यन्तु विजनेष्वपि ॥ १२ ॥
 स्वस्त्यस्तु सर्वभूतेषु निरातङ्गानि सन्तु च ।
 मा व्याधिरस्तु भूतानामाधयो न भवन्तु च ॥ १३ ॥
 मैत्रीमशेषभूतानि पुष्यन्तु सकले जने ।
 शिवमस्तु द्विजातीनां प्रीतिरस्तु परस्परं ॥ १४ ॥
 समृद्धिः सर्ववर्णानां सिद्धिरस्तु च कर्मणां ।
 ते लोकाः सर्वभूतेषु शिवा वोऽस्तु सदा मतिः ॥ १५ ॥
 यथात्मनि तथा पुत्रे हितमिच्छथ सर्वदा ।
 तथा समस्तभूतेषु वर्त्तध्वं हितबुद्धयः ॥ १६ ॥

एतद्वो हितमत्यन्तं को वा कस्यापराध्यते ।

यत् करोत्यहितं किञ्चित् कस्यचिन्मूढमानसः ॥ १७ ॥

तं समभ्येति तच्चूनं कर्तृगामि फलं यतः ।

इति मत्वा समस्तेषु भो लोकाः कृतबुद्धयः ॥ १८ ॥

सन्तु मा लौकिकं पापं लोकाः प्राप्स्यथ वै बुधाः ।

यो मेऽद्य स्निह्यते तस्य शिवमस्तु सदा भुवि ॥ १९ ॥

यश्च मां द्वेष्टि लोकेऽस्मिन् सोऽपि भद्राणि पश्यतु ।

एवंस्वरूपः पुञ्चोऽभूत् खनिचस्तस्य भूपतेः ॥ २० ॥

समस्तगुणसम्पन्नः श्रीमानञ्जदलेक्षणः ।

तेन ते भ्रातरः प्रीत्या पृथग्राज्येषु योजिताः ॥ २१ ॥

स्वयञ्च पृथिवीमेतां बुभुजे सागराम्बरां ।

प्राच्यां तेन कृतः शौरिर्दक्षिणायां मुदावसुः ॥ २२ ॥

दिशि प्रतीच्यां सुनय उत्तरस्यां महारथः ।

तेषां तस्य च भूपस्य पृथग्गोत्राः पुरोहिताः ॥ २३ ॥

बभूवुर्मुनयश्चैव मन्त्रिवंशक्रमागताः ।

शौरेरचिकुलोद्भूतः सुहोत्रो नाम वै द्विजाः ॥ २४ ॥

उदावसोः कुशावर्त्तो गौतमान्वयजोऽभवत् ।

काश्यपः प्रमतिर्नाम सुनयस्य पुरोहितः ॥ २५ ॥

महारथस्य वाशिष्ठः पुरोधाऽभून्महीभृतः ।

बुभुजुस्ते स्वराज्यानि चत्वारोऽपि नराधिपाः ॥ २६ ॥

खनिचश्चाधिपस्तेषामशेषवसुधाधिपः ।

तेषु भ्रातृष्वशेषेषु खनिचः स महीपतिः ॥ २७ ॥

प्रजासु च समस्तासु पुष्पेष्विव सदा हितः ।
 एकदा मन्त्रिणा शौरिः स प्रोक्तो विश्ववेदिना ॥ २८ ॥
 विविक्ते पृथिवीपाल किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति नः ।
 यस्येयं पृथिवी कृत्वा यस्य भूपा वशानुगाः ॥ २९ ॥
 स राजा तस्य पुत्रश्च तत्पौत्राश्चान्वयस्ततः ।
 इतरे आतरस्तस्य प्राक्कल्पविषयाधिपाः ॥ ३० ॥
 तत्पुत्रश्चाल्पकस्तस्मात् तत्पौत्राश्चाल्पकल्पिकाः ।
 कालेन ह्रासमासाद्य पुरुषात् पुरुषान्तरं ॥ ३१ ॥
 कृष्योपजीविनो भूप भवन्तीति तदन्वयाः ।
 नोद्धारं कुरुते आता आतृस्नेहबलार्पणः ॥ ३२ ॥
 स्नेहकः पृथिवीपाल परयोर्भातृपुत्रयोः ।
 तत्पुत्रयोः परतरा मतिर्भवति मार्षिव ॥ ३३ ॥
 तत्पुत्रः केन कार्य्येण प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
 अथवा येन तेनैव सन्तोषं कुरुते नृपः ॥ ३४ ॥
 क्रियते तत् किमर्थन्तु भूपैर्मन्त्रपरिश्रमः ।
 भुज्यते सकलं राज्यं मया ते मन्त्रिणा सता ॥ ३५ ॥
 तत् किं सुखाधारयसे सन्तोषं कुरुते यदि ।
 कार्य्यनिष्पादकं राज्यं करणं कर्तुरिष्यते ॥ ३६ ॥
 राज्यलब्धुश्च ते कार्य्यं त्वं कर्त्ता करणं वयं ।
 सोऽस्माभिः करणैराज्यं पितृपैतामहं कुरु ॥
 फलप्रदा भविष्यामः परलोके न ते वयं ॥ ३७ ॥

राजोवाच ॥

ज्येष्ठो राजा महीपाल वयन्तस्थानुजा यतः ।
ततः स भुङ्क्ते पृथिवीं वयञ्चाल्पवसुन्धरां ॥ ३८ ॥
वयन्तु भ्रातरः पञ्च पृथ्वीं चैका महामते ।
अतोऽस्याः पृथगैश्वर्यं कथं कृत्तुं भविष्यति ॥ ३९ ॥

विश्ववेद्यवाच ॥

एवमेतद्भवांस्तत्र यद्येका वसुधा नृप ।
तां त्वमेवाभिपद्यस्व ज्येष्ठः शास्तु महीं भवान् ॥ ४० ॥
सर्वाधिपत्यः सर्वभ्यो भव त्वमखिलेश्वरः ।
यतन्ते च यथाऽहन्ते तेषामाहितमन्त्रिणः ॥ ४१ ॥

राजोवाच ॥

ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजतेऽस्मान् सुतानिव ।
कथं तस्य करिष्यामि ममत्वं जगतीगतं ॥ ४२ ॥

विश्ववेद्यवाच ॥

राज्यस्थितः पूजयेथा ज्येष्ठो भूपार्श्वगैर्नवैः ।
कनिष्ठज्येष्ठता केयं राज्यं प्रार्थयतां नृणां ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथेति च प्रतिज्ञाते भूभुजा तेन सत्तम ।
विश्ववेदी ततो मन्त्री तद्भातृननयदशं ॥ ४४ ॥
तेषां पुरोहितांश्चैव आत्मनः शान्तिकादिषु ।
नियोजयामास ततः खनिचस्याभिचारके ॥ ४५ ॥
बिभेद तस्य निभृतान् सामदानादिभिस्तथा ।

चक्रे च परमोद्योगं निजदण्डप्रवाधने ॥ ४६ ॥
 आभिचारिकमत्यग्रमहन्यहनि कुर्वतां ।
 पुरोधसां चतुर्णाञ्च जप्ते कृत्याचतुष्टयं ॥ ४७ ॥
 विकरालं महावक्त्रमतिभीषणदर्शनं ।
 समुद्यतमहाशूलं प्रभूतमतिदारुणं ॥ ४८ ॥
 ततस्तदागतन्तश्च खनिचो यच्च पार्थिवः ।
 निरस्तश्चाप्यदुष्टस्य तस्य पुण्यचयेन तत् ॥ ४९ ॥
 कृत्याचतुष्टयन्तेषु निपपात दुरात्मसु ।
 पुरोहितेषु भूपानां तथा वै विश्ववेदिनि ॥ ५० ॥
 ततो निहन्त्या निर्दग्धाः कृत्यया ते पुरोहिताः ।
 विश्ववेदी तथा मन्त्री स शौरेर्दुष्टमन्त्रदः ॥ ५१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनिजचरित्रे ॥ ११८ ॥

ऊनविंशत्यधिकं शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः समस्तलोकस्य विस्मयः सोऽभवन्महान् ।
 यदेककालं नेशुस्ते पृथक्पुरनिवासिनः ॥ १ ॥
 ततः शुश्राव निधनं यातान् भ्रातृपुरोहितान् ।
 मन्त्रिणञ्च तथा भ्रातुर्दग्धं तं विश्ववेदिनं ॥ २ ॥
 किमेतदिति सोऽतीव विस्मितो मुनिसत्तम ।
 खनिचोऽभून्महाराजो नाजानात् तच्च कारणं ॥ ३ ॥

ततो वशिष्ठं पप्रच्छ स राजा गृहमागतं ।
यत्कारणं विनेशुस्ते भ्रातृमन्त्रिपुरोहिताः ॥ ४ ॥
तन पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महामुनिः ।
यच्छौरिमन्त्रिणा प्रोक्तं यच्च शौरिर्वाच तं ॥ ५ ॥
यथा चानुष्ठितन्तेन भ्रातृणां भेदकारि वै ।
मन्त्रिणा तेन दुष्टेन यच्चक्रुश्च पुरोहिताः ॥ ६ ॥
यन्निमित्तं विनेशुस्ते अपापस्थापकारिणः ।
पुरोहितास्तस्य राज्ञः शत्रावपि दयापराः ॥ ७ ॥
स तच्छ्रुत्वा ततो राजा हा हतोऽस्मीति वै वदन् ।
निनिन्दात्मानमत्यर्थं वशिष्ठस्याग्रतो द्विज ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

धिक्कामपुण्यसंस्थानमल्पभाग्यमशोभनं ।
दैवदोषकृतं पापं सर्व्वलोकविगर्हितं ॥ ९ ॥
तन्निमित्तं विनष्टं यत्तद्वाङ्मणचतुष्टयं ।
मत्तः कोऽन्यः पापतरो भविष्यति पुमान् भुवि ॥ १० ॥
नाभविष्यं यदि पुमानहमच महीतले ।
ततस्ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृपुरोहिताः ॥ ११ ॥
धिग्राज्यं धिक् च मे जन्म मूभुजां महतां कुले ।
कारणत्वं गतो योऽहंविनाशस्य द्विजन्मनां ॥ १२ ॥
कुर्वन्तः स्वामिनां तेऽर्थं भ्रातृणां मम याजकाः ।
नाशं ययुर्नदुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारणे ॥ १३ ॥
किं करोमि क्व गच्छामि नान्यो मत्तो हि पापकृत् ।

पृथिव्यामस्ति हेतुत्वं द्विजनाशस्य यो गतः ॥ १४ ॥
 इत्यमुद्विग्नहृदयः खनिचः पृथिवीपतिः ।
 वनं गियासुः पुत्रस्य कृतवानभिषेचनं ॥ १५ ॥
 अभिषिच्य सुतं राजेन क्षुपसंज्ञं महीपतिः ।
 भार्याभिस्तिष्ठभिः सार्द्धं तपसे स वनं ययौ ॥ १६ ॥
 तच्च गत्वा तपस्तेपे वाणप्रस्थविधनवित् ।
 शतानि चीणि वर्षाणां सार्धानि नृपसत्तमः ॥ १७ ॥
 तपसा क्षीणदेहस्तु राजवर्यो द्विजोत्तम ।
 निगृह्य सर्वश्रोतांसि तत्याजासून् वनेचरः ॥ १८ ॥
 ततः पुण्यान् ययौ लोकान् सर्वकामदुहोऽक्षयान् ।
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरवाप्या ये नराधिपैः ॥ १९ ॥
 भार्याश्च तस्य तास्तिस्त्रः समन्तेनैव तत्यजः ।
 प्राणान् वापुः समालोक्य तेनैव सुमहात्मना ॥ २० ॥
 एतत् खनिचचरितं श्रुतं कल्मषनाशनं ।
 पठताञ्च महाभाग क्षुपस्थातो निशामय ॥ २१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनिचचरितं समाप्तं ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

क्षुपः खनिचपुत्रस्तु प्राप्य राज्ञं यथा पिता ।
 तथैव पालयामास प्रजा धर्मेण रञ्जयन् ॥ १ ॥

स दानशीलो यष्टा च यज्ञानामवनीपतिः ।
 समः शची च मित्रे च व्यवहारादिवर्त्मनि ॥ २ ॥
 एकदा स महीपालो निजस्थानगतो मुने ।
 सूतैरुक्तो यथा पूर्वं क्षुपो राजा तथाऽभवत् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मणस्तनयः पूर्वं क्षुपोऽभूत् पृथिवीपतिः ।
 यादृक् चरितमस्यासीत्तादृक् तस्यैव चेष्टितं ॥ ४ ॥

राजोवाच ।

श्रोतुमिच्छामि चरितं क्षुपस्य सुमहात्मनः ।
 यदि तादृक्ष्या शक्यं चेष्टितं तत्करोम्यहं ॥ ५ ॥

सूता ऊचुः ।

स चकाराकरान् भूप राजा गोब्राह्मणान् पुरा ।
 षष्ठांशेन कृता चोर्व्यामिष्टिस्तेन महात्मना ॥ ६ ॥

राजोवाच ।

तेषां महात्मनां राज्ञां कोऽनुयास्यति मद्भिधः ।
 तथाप्युत्कृष्टचेष्टानां चेष्टासूक्ष्मवान् भवेत् ॥ ७ ॥
 तत् श्रूयतां प्रतिज्ञा या साम्प्रतं क्रियते मया ।
 क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितं ॥ ८ ॥
 चींस्त्रीन् यज्ञान् करिष्यामि शस्यापाते गतागते ।
 पृथिव्याञ्चतुरर्णायां प्रतिज्ञेयं कृता मया ॥ ९ ॥
 यच्च गोब्राह्मणाः पूर्वमददन् भूभृते करं ।
 तमेव प्रतिदास्यामि ब्राह्मणानां तथा गवां ॥ १० ॥

इ च

मार्कण्डेय उवाच ।

इति प्रतिज्ञाय वचः क्षुपस्तत्कृतवांस्तथा ।
 शस्यापाते स यज्ञांस्त्रीनयजद्यजतां वरः ॥ ११ ॥
 गोब्राह्मणः पुरा राज्ञामददद्यच्च वै करं ।
 तावत्संख्यमदाद्विस्तमन्यज्ञोब्राह्मणाय सः ॥ १२ ॥
 तस्य पुत्रोऽभवद्दीरः प्रमथायामनिन्दितः ।
 यस्य प्रतापशौर्याभ्यां कृता वश्या महीभृतः ॥ १३ ॥
 तस्यापि नन्दिनी नाम वैदर्भी दयिताऽभवत् ।
 विविंशं तनयं तस्यां जनयामास स प्रभुः ॥ १४ ॥
 विविंशे शासति मर्द्दो महीपाले महीजसि ।
 महीतलमभूद्ग्रासं निरन्तरतया नरैः ॥ १५ ॥
 ववर्ष काले पर्जन्यो मही शस्यवती तथा ।
 सुफलानि च शस्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ १६ ॥
 रसाः पुष्टिकराश्चासन् पुष्टिर्नोन्मादकारिणी ।
 न वित्तनिचया नृणां प्रभूता मदहेतवः ॥ १७ ॥
 तत्प्रतापेन रिपवो भयमापुर्महामुने ।
 स्वास्थ्यं जनः सुहृद्गर्भो मुदमिच्छन्ति पौरिकाः ॥ १८ ॥
 इष्टा स यज्ञान् सुबहून् सम्यक् सम्पात्य मेदिनीं ।
 संग्रामे निधनं प्राप्य शचुलोकमितो गतः ॥ १९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे विविंशचरितं समाप्तं । १२० ।

एकविंशत्यधिक प्रतप्तमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तस्य पुत्रः खनीनेचो महाबलपराक्रमः ।
 यस्य यज्ञेष्वगायन्त गन्धर्व्वा विस्मयान्विताः ॥ १ ॥
 खनीनेचसमो मान्यो भुवि यज्ञा भविष्यति ।
 तेन यज्ञायुते पूर्णे दत्ता पृथ्वी ससागरा ॥ २ ॥
 दत्त्वा च सकलां पृथ्वीं ब्राह्मणानां महात्मनां ।
 तपसा द्रव्यमासाद्य मोचयेत् साधितेन यः ॥ ३ ॥
 यतश्च प्राप्य वितर्हिमतुलां दातुसत्तमात् ।
 जगद्गुर्ब्राह्मणा विप्र नान्यराज्ञः प्रतिग्रहं ॥ ४ ॥
 सप्तषष्टिसहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ।
 सप्तषष्टिश्च यो यज्ञानयजद्भूरिदक्षिणान् ॥ ५ ॥
 अपुत्रः स महीपालो मृगयामुपचक्रमे ।
 पुत्रार्थं पितृयज्ञाय मांसकामो महामुने ॥ ६ ॥
 अश्वारूढो विना सैन्यमेक एव महावने ।
 बद्धगोधाङ्गुलिचाणो बाणखड्गधनुर्धरः ॥ ७ ॥
 तं बाहयन्तं तुरगमन्यतो गहनादनात् ।
 विनिष्क्रम्य मृगः प्राह मां हत्वाभिमतं कुरु ॥ ८ ॥

राजोवाच ॥

अन्ये मृगाः पलायन्ते महाभीत्या विलोक्य मां ।
 कथमात्मप्रदानं त्वं मृत्यवे कर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥

मृग उवाच ।

अपुत्रोऽहं महाराज दृष्ट्वा जन्मप्रयोजनं ।
विचारयन्न पश्यामि प्राणानामिह धारणं ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथाभ्येत्य मृगः प्राह तमन्यो वसुधाधिपं ।
मृगस्य तस्य प्रत्यक्षमलमेतेन पार्थिव ॥ ११ ॥
घातयस्वेति मां मासैर्मम कर्म समाचर ।
यथा कृतार्थता ते स्यान्मम चाप्युपकारि तत् ॥ १२ ॥
पुत्रार्थं त्वं महाराज स्वपितृन् यष्टुमिच्छसि ।
अपुत्रस्यास्य मांसेन लप्स्यसे वाञ्छितं कथं ॥ १३ ॥
यादृक् कर्म विनिष्पाद्यं तादृक् द्रव्यमुपादरेत् ।
दुर्गन्धैर्न सुगन्धानां गन्धज्ञानविनिर्णयः ॥ १४ ॥

राजोवाच ।

वैराग्यकारणं प्रोक्तमनेनापुत्रता मम ।
कथ्यतां प्राणसंत्यागे यत्ते वैराग्यकारणं ॥ १५ ॥

मृग उवाच ।

बहवो मे सुता भूप बद्धो दुहितरस्तथा ।
यच्चिन्तादुःखदावाग्निज्वालामध्ये वसाम्यहं ॥ १६ ॥
सर्वसाध्या नरेन्द्रेयं मृगजातिः सुकातरा ।
तेष्वपत्येषु मे चाति ममत्वं तेन दुःखितः ॥ १७ ॥
मनुष्यसिंहशार्दूलवृकादिभ्यो विभेम्यहं ।
न हीनात् सर्वसत्त्वेभ्यः श्वशृगालादपि प्रभो ॥ १८ ॥

सोऽहं निमित्तं बन्धूनामिमां शून्यां वसुन्धरां ।
 नृसिंहादिभयात् सर्वामिच्छामि सुभृशं सकृत् ॥ १९ ॥
 तृणान्यन्येऽपि खादन्ति गोऽजावितुरगादिकाः ।
 तांस्तेषां पोषणायामिच्छामि निधनं गतान् ॥ २० ॥
 निष्क्रान्तेषु ततस्तेषु ममापत्येषु वै पृथक् ।
 भवन्ति चिन्ताः शतशो ममत्वादृतचेतसः ॥ २१ ॥
 किङ्कटपाशं किं वज्रं वागुरां किं सुतो मम ।
 प्राप्तश्चरन् वने किं वा नृसिंहादिवशं गतः ॥ २२ ॥
 प्राप्तोऽयमेकः संप्राप्तास्तेऽवस्थां कीदृशीं मम ।
 साम्प्रतं विचरन्तो वै ये गताः सुमहावनं ॥ २३ ॥
 दृष्ट्वा प्राप्तसमाभ्यासमहन्तानात्मजाक्षुप ।
 ईषदुच्छसितः क्षेममिच्छामि रजनीं पुनः ॥ २४ ॥
 प्रभाते दिवसं क्षेममस्तगेऽर्के निशामपि ।
 वाञ्छाम्यहं कदा क्षेमं सर्व्वकालं भविष्यति ॥ २५ ॥
 एतत्ते कथितं भूप ममोद्देगस्य कारणं ।
 अतः प्रसादं कुरु मे बाणोऽयं पात्यतां मयि ॥ २६ ॥
 इति दुःखशताविष्टः प्राणानपि त्यजामि यत् ।
 तत्कारणं निबोध त्वं ब्रुवतो मम पार्थिव ॥ २७ ॥
 असूर्या नाम ते लोका यान् गच्छन्त्यात्मघातकाः ।
 यज्ञोपयुक्ताः पशवः संप्रयान्त्युच्छ्रिताः प्रभो ॥ २८ ॥
 अग्निः पशुरभूत् पूर्वं पशुराशीज्जलाधिपः ।
 भास्मानद्योच्छ्रिताः प्राप्तो यज्ञे निष्ठामुपागतः ॥ २९ ॥

तन्ममैतां कृपां कृत्वा नय मामुच्छ्रितिं नृप ।
आत्मनश्चेक्षितं कामं पुञ्चलाभादवाप्स्यसि ॥ ३० ॥

पूर्वमृग उवाच ।

राजेन्द्र नैष हन्तव्यो धन्योऽयं सुकृती मृगः ।
बहवस्तनया यस्य हन्तव्योऽहमसन्ततिः ॥ ३१ ॥

उत्तरमृग उवाच ।

एकदेहमव यस्य दुःखं धन्यः स वै भवान् ।
बह्वनि यस्य देहानि तस्य दुःखान्यनेकधा ॥ ३२ ॥
एको यदाहमासन्तु प्राक् तदा देहजं मम ।
दुःखमासीन्ममत्वे तु भार्यायास्तदभूद्विधा ॥ ३३ ॥
यदा जातान्यपत्यानि तदा यावन्ति तानि वै ।
तावद्धरीरभूमीनि मम दुःखान्यथाभवन् ॥ ३४ ॥
न कृतार्थो भवान् यस्य नातिदुःखाय सम्भवः ।
इह दुःखाय मत्सूतिः परच्च च विरोधिनी ॥ ३५ ॥
यतो रक्षणपोषार्थमपत्यानां करोमि तत् ।
चिन्तयामि च संभूतिस्तेन मे नरके भ्रवा ॥ ३६ ॥

राजोवाच ।

न वेद्मि किं सन्ततिमान् धन्योऽपुञ्चोऽच किं मृग ।
पुञ्चार्थश्चायमारम्भो मम दोषायते मनः ॥ ३७ ॥
दुःखाय सन्ततिः सत्यमैहिकामुष्मिकाय तत् ।
तथाप्यतनयान् यान्ति ऋणानीति श्रुतं मया ॥ ३८ ॥

सोऽहं यातिष्ये पुत्रार्थमृते प्राणिवधं मृग ।
तपसैव प्रचण्डेन यथा पूर्वं महीपतिः ॥ ३८ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनीनेनचरितं नाम । १२१ ॥

द्वाविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स नृपतिर्गत्वा गोमतीं पापनाशिनीं ।
तच्च तुष्टाव नियतो भूत्वा देवं पुरन्दरं ॥ १ ॥
तप्यमानस्तपश्चोद्यं यतवाक्कायमानसः ।
तुष्टाव प्रयतः शक्रमपत्यार्थं महीपतिः ॥ २ ॥
तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या चापि सुरेश्वरः ।
तुतोष भगवानिन्द्रः प्राह चैनं महामुने ॥ ३ ॥
अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणोच्चारितेन च ।
परितुष्टोऽस्मि ते भूप त्रियतां भवता वरः ॥ ४ ॥

राजोवाच ॥

अपुत्रस्य सुतो मेऽस्तु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
सदा चाभ्याहृतैश्वर्यो धर्मकृद्भूमवित् कृती ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथेति चोक्तः शक्रेण राजा प्राप्तमनोरथः ।
प्रजाः पालयितुं भूप आजगाम निजं पुरं ॥ ६ ॥

तत्रास्य कुर्वतो यज्ञं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 अजायत सुतो विप्र तदा शक्रप्रसादतः ॥ ७ ॥
 तस्य नामं पिता चक्रे बलाश्व इति भूपतिः ।
 अस्त्रग्राममशेषञ्च ग्राहयामास तं सुतं ॥ ८ ॥
 पितर्युपरते विप्र सोऽधिराज्ये स्थितो नृपः ।
 स बलाश्वो वशं निन्ये भुवि सर्वमहीक्षितः ॥ ९ ॥
 करञ्च दापयामास सारग्रहणापूर्वकं ।
 स सर्वभूमिपान् राजा पालयामास च प्रजाः ॥ १० ॥
 अथाखिलनरेन्द्रास्ते दायादास्तस्य दुर्मदाः ।
 न चाभ्युत्थाय सततं ते चास्मै प्रददुः करान् ॥ ११ ॥
 व्युत्थिताः स्वेषु राष्ट्रेषु न सन्तोषपरास्ततः ।
 भुवं तस्य नरेन्द्रस्य जगृहुस्ते नराधिपाः ॥ १२ ॥
 स गृहीत्वा स्वकं राज्यं पृथिवीशे बलान्मुने ।
 तस्थौ स्वनगरे भूपैर्विरोधो बहुभिः कृतः ॥ १३ ॥
 समेत्य समंहावीर्याः ससाधनधनास्ततः ।
 रुद्धुस्तं महीपालं पुरे तत्र नरेश्वराः ॥ १४ ॥
 पुररोधेन तेनाथ कुपितः स महीपतिः ।
 स्वल्पकोषोऽल्पदण्डश्च वैक्लव्यं परमं गतः ॥ १५ ॥
 अपश्यमानः शरणं सबलो द्विजसत्तम ।
 करौ मुखाग्रतः कृत्वा निशश्वासारत्तमानसः ॥ १६ ॥
 ततोऽस्य हस्तविरवाङ्मुखानिलसमाहताः ।
 निजग्मुः शतशो योधा रथनागत्तुरङ्गमाः ॥ १७ ॥

ततः क्षणेन तत्सर्वं नगरं तस्य भूपतेः ।
 व्याप्तमासीद्वलौघेन सारेणातिबलान्मुने ॥ १८ ॥
 अथ सोऽतिबलौघेन महता तेन संवृतः ।
 निर्गम्य नगरात्तस्मात्तान् विजिग्ये नराधिपः ॥ १९ ॥
 जित्वा च वशमानीय चकार करदान् पुनः ।
 यथा पूर्वं महाभाग महाभाग्यो नरेश्वरः ॥ २० ॥
 धृतयोः करयोजंश्चे यतस्तस्यारिदाहृदं ।
 बलं करन्धमस्तस्मात् स बलाश्वोऽभिधीयते ॥ २१ ॥
 स धर्मात्मा महात्मा च स मैत्रः सर्वजन्तुषु ।
 करन्धमोऽभवद्भूपस्त्रिषु लोकेषु विभ्रुतः ॥ २२ ॥
 सम्प्राप्तस्य परामार्त्तिं ददावरिविनाशनं ।
 बलन्धर्मण चाक्षिप्तमभ्युपेत्य स्वयं नृपः ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे करन्धमचरितं समाप्तं ॥ १२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

वीर्यचन्द्रसुता सुभुर्वीरा नाम शुभव्रता ।
 स्वयम्बरे सा जगृहे महाराजं करन्धमं ॥ १ ॥
 तस्यां पुत्रं स राजेन्द्रो जनयामास वीर्यवान् ।
 अवीक्षितमिति स्यातिमुपेतं जगतीतले ॥ २ ॥

आते तस्मिन् सुते राजा स दैवज्ञानपुङ्गव ।
 कश्चित् प्रशस्तनक्षत्रे शस्तखग्रे सुतो मम ॥ ३ ॥
 कश्चिच्छालोक्तिं जन्म मम पुत्रस्य शोभनैः ।
 ग्रहैः कश्चिन् दुष्टानां ग्रहाणां हृत्पथं गतं ॥ ४ ॥
 इत्युक्त्वास्तेन दैवज्ञास्तमूर्ध्वपतिं ततः ।
 शस्ते मुहूर्त्ते नक्षत्रे खग्रे चैव सुतस्तव ॥ ५ ॥
 समुत्पन्नो महावीर्यो महाभागो महाबलः ।
 भविष्यति महाराज महाराजस्तवात्मजः ॥ ६ ॥
 अवैक्षतेमं देवानां गुरुः शुक्रश्च सप्तमः ।
 सोमश्चतुर्थस्तनयं तवेनं समवैक्षत ॥ ७ ॥
 उपान्तसंस्थितश्चैव सोमपुत्रोऽप्यरक्षत ।
 नावैक्षतेमं सविता न भौमो न जनैश्चरः ॥ ८ ॥
 तव पुत्रं महाराज धन्योऽयं तनयस्तव ।
 सर्वकल्याणसम्पत्तिं समवेतो भविष्यति ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दैवज्ञवचनं निशम्य वसुधाधिपः ।
 हर्षपूर्णमनाः प्राह निजस्थानगतस्तदा ॥ १० ॥
 अवैक्षतेमं देवानां गुरुः सोमसुतो बुधः ।
 नावैक्षतैनमादित्यो नार्कसूनुर्न भूमिजः ॥ ११ ॥
 अवैक्षतेति यत्प्रोक्तं भवद्भिर्बहुशो वचः ।
 अवीक्षितेति तेनास्य स्वातं नाम भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अवीक्षितः सुतस्तस्य वेदवेदाङ्गपारगः ।
 अस्त्रग्राममशेषं स कक्षपुष्पादद्याग्रहीत् ॥ १३ ॥
 स रूपेणाति भिषजौ देवानां पार्श्विवात्मजः ।
 बुद्ध्या वाचस्पतिं कान्ध्या शशाङ्कं तेजसा रविं ॥ १४ ॥
 धैर्य्येणाश्विं तथोर्व्वीश्व सद्भिष्णात्वेन वीर्य्यवान् ।
 शौर्य्येण न समस्तस्य कश्चिदासीन्महात्मनः ॥ १५ ॥
 स्वयम्बरे तं जगृहे हेमधर्मात्मजा वरा ।
 सुदेवतनया गौरी सुभद्रा बलिनः सुता ॥ १६ ॥
 लीलावती वीरसुता वीरभद्रसुतानिभा ।
 भीमात्मजा मान्यवती दम्भपुत्री कुमुदती ॥ १७ ॥
 याश्वैवन्नाभिनन्दन्ति स्वयम्बरहस्तध्वजाः ।
 तास्यापि स बलाद्धीरो जग्राह नृपतेः सुतः ॥ १८ ॥
 निराकृत्य नृपान् सर्वांस्तासां पितृकुलानि च ।
 स्वकं हि वीर्य्यमाश्रित्य बलवान् स बलोद्धतः ॥ १९ ॥
 एकदा तु विशालस्य वैदिशाधिपतेः सुतां ।
 वैशालिनीं स सुदतीं स्वयम्बरहस्तध्वजां ॥ २० ॥
 परिभूयाखिलान् भूपान् स्वेच्छया न हतस्तया ।
 बलाज्जग्राह विप्रर्षे यथान्वा बलगर्व्वितः ॥ २१ ॥
 ततस्ते भूभृतः सर्व्वे बहुशस्त्रेण मानिना ।
 निराकृताः सुनिर्व्विद्या प्रोचुरन्योन्यमाकुलाः ॥ २२ ॥
 क्षमतां ललनामेतामेकस्मादलगाच्चिनां ।

बहूनामेकवर्षीनां जन्म धिग्वो महीभृतां ॥ २३ ॥
 क्षत्रियो यः क्षतपाशं बध्यमानस्य दुर्मदैः ।
 करोति तस्य तन्नाम दृष्टेवान्ये हि बिभ्रति ॥ २४ ॥
 आत्मनोऽपि क्षतपाशं दुष्टादस्मादकुर्वतां ।
 भवतां क्षत्रियकुले जातानां कीदृशी मतिः ॥ २५ ॥
 उच्चार्यते स्तुतिर्या च सूतमागधवन्दिभिः ।
 सा सत्या मा दृष्टा वीरा भवत्वरिविनाशनात् ॥ २६ ॥
 चरतां सा दृष्टैवैष भूपञ्चारैर्दिगन्तरैः ।
 पौरुषाश्रयिणः सर्वे विशिष्टकुलसम्भवाः ॥ २७ ॥
 बिभेति को न मरणात् को युद्धेन विनाऽमरः ।
 विचिन्त्यैतन्न हातव्यं पौरुषं शस्त्रवृत्तिभिः ॥ २८ ॥
 एतन्निश्चयं ते भूपा विस्पष्टामर्षपूरिताः ।
 ऊचुः परस्परं सर्वे समुत्तस्युश्च सायुधाः ॥ २९ ॥
 केचिद्रथानारुह्युः केचिन्नागांस्तथा हयान् ।
 अन्येऽमर्षपराधीनास्तमुपेताः पदातयः ॥ ३० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते । १२१ ॥

चतुर्विंशत्यधिकं शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति संग्रामसञ्ज्ञास्ते भूपा भूपसुतास्तथा ।
 निराकृताः सुबहुशस्तत्कालञ्चाप्यवीक्षिताः ॥ १ ॥

ततो बभूव संग्रामस्तस्य तैः सह दारुणः ।
 एकस्य बहुभिर्भूपैर्भूपपुत्रवरैर्मुने ॥ २ ॥
 तेऽसिशक्तिगदाबाणपाणयस्तं सुदुर्मदाः ।
 अभिघ्नन्तो युयुधिरे तैः समस्तैरसावपि ॥ ३ ॥
 स तान् शरशतैरुग्रैर्विभेद नृपनन्दनः ।
 कृतास्त्रो बलवान् बाणैस्ते च तं विभिदुः शितैः ॥ ४ ॥
 कस्यचिच्चिच्छिदे बाहुमन्यस्य च शिरोधरं ।
 हृदि विव्याध चैवान्यमन्यं वक्षस्यताडयत् ॥ ५ ॥
 करच्चिच्छेद करिणास्तुरगस्य तथा शिरः ।
 तथान्येषान्तथैवाश्वान्नयस्थान्यस्य सारथिं ॥ ६ ॥
 बाणानापततश्चक्रे द्विधा बाणैस्तथा द्विषां ।
 चिच्छेदान्यस्य खड्गञ्च धनुरन्यस्य लाघवात् ॥ ७ ॥
 तनुचेऽपहृते तेन ननाशान्यो नृपात्मजः ।
 अवीक्षिताहतश्चान्यः पदातिः प्रजहौ रणं ॥ ८ ॥
 इत्याकुलीकृते तस्मिन् समग्रे राजमण्डले ।
 तस्युः सप्तशता वीरा मरणे कृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥
 आभिजात्यवयःशौर्यवीर्यलज्जासमन्विताः ।
 निर्जिते सकले सैन्ये पलायनपरायणे ॥ १० ॥
 तैः समेत्य महीपालैः स तु पुत्रो महीभृतः ।
 युयुधे धर्मयुद्धेन तेन तेनातिकोपितः ॥ ११ ॥
 विच्छिन्नयन्त्रकवचान् स तानपि महाबलः ।
 कर्तुं व्यवस्थितस्ते च ततः क्रुद्धा महामुने ॥ १२ ॥

धर्ममुत्सृज्य युयुधर्युध्यमानेन धर्मतः ।
 नरेन्द्रपुत्राः प्रस्वेदजलक्षिताननाः समं ॥ १३ ॥
 विव्याध कश्चिद्दाणौघैः कश्चिच्चिच्छेद कार्मुकं ।
 ध्वजमस्यापरो बाणौम्बिच्छत्वा भूमावपातयत् ॥ १४ ॥
 जम्गुरन्ये तथैवाश्वान् बभञ्जुन्वापरे रथं ।
 गदापातेनाथवान्ये बाणैः पृष्ठमस्ताडयत् ॥ १५ ॥
 छिन्ने धनुषि सक्रोधः स तदा नृपतेः सुतः ।
 जग्राहसिं तथा चर्म तदप्यन्येन पातयत् ॥ १६ ॥
 छिन्नासिचर्मा जग्राह स गदां गदिनां वरः ।
 तामप्यन्यः क्षुरप्रेण चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १७ ॥
 अन्ये शरसहस्रेणा शतेनान्ये नराधिपाः ।
 बिभिदुः कोष्ठकीकृत्य धर्मयुद्धपराङ्मुखाः ॥ १८ ॥
 स विह्वलः पपातोर्ध्वामेको बहुभिरर्हितः ।
 राजपुत्रा महाभागा बबन्धुस्ते च तं ततः ॥ १९ ॥
 तमधर्मेण ते सर्वे गृहीत्वा नृपतेः सुतं ।
 विशालेन समं राज्ञा वैदिशं विविशुः पुरं ॥ २० ॥
 हृष्टाः प्रमुदिता बद्धन्तमादाय नृपात्मजं ।
 स्वयम्बरा च सा कन्या न्यस्ता तेन ततः पुरः ॥ २१ ॥
 पुनः पुनश्च पिबोक्ता तथापि च पुरोधसा ।
 आलम्ब्यतामिति वरो यस्ते राजसु रोचते ॥ २२ ॥
 यदा सा मानिनी कश्चिन्न जग्राह वरं मुने ।
 तदा पप्रच्छ दैवज्ञं विवाहायै नरेश्वरः ॥ २३ ॥

विशिष्टतरमेतस्या विवाहाय दिनं वद ।
अद्यैतदीदृक् संजातं यद्दं विप्रोपपादकं ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति पृष्टो नरेन्द्रेण स दैवज्ञो विमृष्य तत् ।
दुर्मना प्राह विज्ञातपरमार्थो महीपतिं ॥ २५ ॥
भविष्यन्त्यपरानीह दिनानि पृथिवीपते ।
प्रशस्तलभ्ययुक्तानि शोभनान्यचिरेण च ॥ २६ ॥
करिष्यति विवाहार्थं तेषु प्राप्तेषु मानद ।
अलमेतेन यचार्य महाविघ्न उपस्थितः ॥ २७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः शुश्राव तं बह्वं तनयं स करन्धमः ।
तस्य पत्नी तथा वीरा अन्ये चापि महीभृतः ॥ १ ॥
तमधर्मेण तनयं बह्वं श्रुत्वा महीपतिः ।
समस्तैः पृथिवीपालैश्चिरन्दध्यौ महामुने ॥ २ ॥
केचिदूचुर्महीपाला वध्याः सर्वे महीभृतः ।
यैरेकः संयुगे बद्धः समस्तैस्त्रैरधर्मतः ॥ ३ ॥
युज्यतां वाहिनी शीघ्रमूचुरन्यैः किमास्यते ।
विशालो वध्यतां दुष्टस्तत्र येऽन्ये समागताः ॥ ४ ॥

अन्ये तथोचुर्धर्मोऽपि त्यक्तः पूर्वं महीक्षितैः ।
 अन्यायेन बलाद्येन गृहीता तमवाञ्छती ॥ ५ ॥
 स्वयम्बरेष्वशेषे तेन राजसुतास्तदा ।
 खलीकृतास्ततः सर्व्वे समेत्य स वशीकृतः ॥ ६ ॥
 तेषामेतद्वचः श्रुत्वा वीरा वीरप्रजावती ।
 वीरगोचसमुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षिता ॥ ७ ॥
 उवाच भर्तुः प्रत्यक्षमन्येषाञ्च महीक्षितां ।
 भद्रं कृतं भद्रभुजा मम पुत्रेण पार्थिवाः ॥ ८ ॥
 गृहीता यद्वलात् कन्या जित्वा सर्व्वमहीक्षितः ।
 तदर्थं युध्यमानोऽयं युद्ध एको न धर्मतः ॥ ९ ॥
 तदप्यस्यत्सुतस्याजौ मन्ये नापचयप्रदं ।
 एतदेव हि पौरुष्यं यदधर्मवशान्नरः ॥ १० ॥
 नीतिं न गणयत्येवं जिघांसुरिव केशरी ।
 स्वयम्बराय विन्यस्ता मम पुत्रेण कन्यका ॥ ११ ॥
 बद्धो गृहीता भूपानां पश्यतामतिमानिनां ।
 क्व क्षत्रियकुले जन्म क्व याच्ञा हीनसेविता ॥ १२ ॥
 बलादेव समादत्ते क्षत्रियो बलिनां पुरः ।
 लोहशृङ्खलबद्धा वा न वशं यान्ति कातराः ॥ १३ ॥
 प्रसह्यकारिणो यान्ति राजानो धर्मशालिनः ।
 तदलन्दौर्मनस्येन स्नायमेवास्य बन्धनं ॥ १४ ॥
 युष्माकमप्यायुधानामङ्गमूर्धसु पातनं ।
 हत्वैव पृथिवीशानां पृथ्वीपुत्रादिकं वसु ॥ १५ ॥

भार्याचार्यनिमित्तानि ततो यातानि गौरवं ।
 तत् त्वर्थतां रणायाशु स्यन्दनान्यधिरोहत ॥ १६ ॥
 सज्जीकुरुत नागाश्वमचिरेण ससारथिं ।
 मन्यध्वं किं महीपालैर्बहुभिः सह विग्रहं ॥ १७ ॥
 प्रभूता एव तोषाय शूरस्यात्परणे क्रियाः ।
 कस्य नाल्लेषु सामर्थ्यं नरेन्द्रादिषु जायते ॥ १८ ॥
 येभ्यो न विद्यते भीतिर्हन्तुं पुञ्चाहितान्मुने ।
 व्याप्तलोकान् समस्तान् यो ह्यभिभूय यतो नरः ॥
 व्यरोचतेति शूरः स तमांसीव दिवाकरः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्यमुद्धर्षितो राजाऽनया पत्न्या करन्धमः ।
 चकार सबलोद्योगं हन्तुं पुञ्चाहितान्मुने ॥ २० ॥
 ततस्तस्य समं भूपैर्विशालेन च सङ्गरः ।
 बभूव बह्वपुञ्चस्य तैरशेषैर्महामुने ॥ २१ ॥
 दिनचयमभूद्युद्धं तेन राज्ञा समं तदा ।
 करन्धमेन भूपानां विशालस्यानुकुर्वतां ॥ २२ ॥
 यदा पराजयप्रायं तं सर्वं भूपमण्डलं ।
 तदा विशालोऽर्थकरः करन्धममुपास्थितः ॥ २३ ॥
 करन्धमोऽपि संग्रीत्या तेन राज्ञाभिपूजितः ।
 वियुक्ते तनये तच्च निशां तां सुखमावसत् ॥ २४ ॥
 ताञ्च कन्यामुपादाय विशाले समुपस्थिते ।
 अवीक्षित् प्राह विप्रर्षे विवाहार्थं पितुः पुरः ॥ २५ ॥

नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चान्धां योषितं नृप ।
 परैर्यस्या निरोद्धन्त्याः संग्रामेऽहं पराजितः ॥ २६ ॥
 अन्यस्मै संप्रयच्छेमामियन्धान्यं वृक्षोत्तु तं ।
 अखण्डितयशोवीर्यो यः परैर्नापमानितः ॥ २७ ॥
 परैः पराजितोऽहं यत् कातरेयं यथाऽबला ।
 किमपि मानुषत्वं मे न तस्या मम चान्तरं ॥ २८ ॥
 स्वतन्त्रता मनुष्याणां परतन्त्रा सदाऽबला ।
 नरोऽपि परतन्त्रो यस्तस्य कीदृशनुष्यता ॥ २९ ॥
 सोऽहमस्या मुखं भूयो दृष्टं दर्शयिता कथं ।
 योऽहमस्याः पुरो भूमौ परैर्भूपैः खिलीकृतः ॥ ३० ॥
 इत्युक्ते तेन तनयामुवाच जगतीपतिः ।
 श्रुतं ते वचनं वत्से वदतोऽस्य महात्मनः ॥ ३१ ॥
 वरयान्यं पतिं यच्च मनस्ते रमते शुभे ।
 वयं वासं प्रयच्छामो यस्मिंस्तस्मिंस्तवाहताः ॥
 एतयोर्द्वौकमातिष्ठ मार्गयोरुच्चिरानने ॥ ३२ ॥

कन्योवाच ।

पराजितोऽयं बहुभिर्न सम्यक् सम्यगाचरन् ।
 संग्रामे तद्यशोवीर्यहानिकारिणि पार्थिव ॥ ३३ ॥
 एको बहूनां युद्धाय गतानामिव केशरी ।
 यत्संस्थितः परं शौर्यं तेनास्य प्रकटीकृतं ॥ ३४ ॥
 न केवलमयं तस्यौ युद्धे तेऽप्यखिला जिताः ।
 बहुशोऽनेन यत्नेन विक्रमोऽपि प्रकाशितः ॥ ३५ ॥

शौर्यविक्रमसंयुक्तमिमं सर्व्वमहीक्षितः ।
 धर्मयुद्धमधर्मेषु जितवन्तोऽपि का चपा ॥ ३६ ॥
 न चापि रूपमात्रेऽहं लोभमस्य गता पितः ।
 शौर्यविक्रमधैर्याणि हरन्त्यस्य मनो मम ॥ ३७ ॥
 तत्किमुक्तेन बहुना याच्यतां मत्कृते नृपः ।
 त्वया महानुभावोऽयं नान्यो मे भविता पतिः ॥ ३८ ॥

विशाल उवाच ।

राजपुत्र सुता प्राह ममैतच्छोभनं वचः ।
 एवञ्चैव त्वया तुल्यः कुमारो न महीतले ॥ ३९ ॥
 अविस्मयादि ते शौर्यमतीव च पराक्रमः ।
 पावयास्तकुलं वीर दुहितुर्मै परिग्रहात् ॥ ४० ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चान्यां योषितं नृप ।
 आत्मन्येव हि मे बुद्धिः स्त्रीमयी मनुजेश्वर ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धमः प्राह पुत्रेयं गृह्यतां त्वया ।
 विशालतनया सुभ्रूस्त्वयि हार्दवती दृढं ॥ ४२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाज्ञाभङ्गः कदाचित्ते कृतपूर्व्वो मया प्रभो ।
 तथाज्ञापय मां तात यथाज्ञां करवाणि ते ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अत्यन्तनिश्चितमतौ तस्मिन्नाजसुने सतां ।

तामुवाच विशालोऽपि व्याकुलीकृतमानसः ॥ ४४ ॥

निवर्त्यतां मनः पुंश्च एतस्माच्च प्रयोजनात् ।

अन्यं वरय भर्तारं सन्त्यनेके नृपात्मजाः ॥ ४५ ॥

कन्योवाच ।

वरं दृणोम्यहं तात मामेष यदि नेच्छति ।

तपसोऽन्यो न मे भर्ता जन्मन्यस्मिन् भविष्यति ॥ ४६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धमो राजा विशालेन समं मुदा ।

स्थित्वा दिनचयं तच्च निजमभ्याययौ पुरं ॥ ४७ ॥

अवीक्षितोऽपि तेनैव पित्राऽन्यैश्च नराधिपैः ।

निदर्शनैः पुरादृत्तैः सान्वितोऽभ्यागमत् पुरं ॥ ४८ ॥

सापि कन्या वनं गत्वा निखृष्टा निजबान्धवैः ।

तपस्तेपे निराहारा वैराग्यं परमास्थिता ॥ ४९ ॥

निराहारा यदा सा तु मासत्रयमवस्थिता ।

सम्प्राप परमामार्त्तिं कृशाधमनिसन्तता ॥ ५० ॥

मन्दोत्साहातितन्वङ्गी मुमूर्षुरपि बालिका ।

देहत्यागाय सा चक्रे तदा बुद्धिं नृपात्मजा ॥ ५१ ॥

आत्मत्यागाय तां ज्ञात्वा द्रुतबुद्धिं सुरास्ततः ।

समेत्य प्रेषयामासुर्देवदूतन्तदन्तिकं ॥ ५२ ॥

समुपेत्य सुतां प्राह दूतोऽहं पार्थिवात्मजे ।

प्रेषितस्त्रिदशैस्तुभ्यं यत्कार्यन्तन्निशमय ॥ ५३ ॥

न भवत्या परित्याज्यं शरीरमतिदुर्लभं ।

त्वं भविष्यसि कल्याणि जननी चक्रवर्त्तिनः ॥ ५४ ॥
 पुत्रेण च महाभागे भोक्तव्या निहतारिणा ।
 अथाहताच्चेन चिरं सप्तद्वीपवती मही ॥ ५५ ॥
 हन्तव्यस्तेन तरुजिह्वानां पुरतो रिपुः ।
 अयः शङ्कुस्तथा क्रूरो धर्मं स्थाप्यास्ततः प्रजाः ॥ ५६ ॥
 परिपालनीयमखिलं चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मतः ।
 हन्तव्या दस्यवो म्लेच्छा ये चान्ये दुष्टचेष्टिताः ॥ ५७ ॥
 यष्टव्यं विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 वाजिमेधादिभिर्भद्रे षट्सहस्रैश्च संख्यया ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तं दृष्ट्वा साऽन्तरीक्षस्थं दिव्यस्रगनुलेपनं ।
 देवदूतमुवाचेदं राजपुत्री ततो मृदुः ॥ ५९ ॥
 सत्यं त्वमागतः स्वर्गाद्देवदूतो न संशयः ।
 किन्तु भर्त्ता विना पुत्रः स कथं मे भविष्यति ॥ ६० ॥
 अवीक्षितमृते भर्त्ता मम नान्योऽपि जन्मनि ।
 भवितेति प्रतिज्ञातं मयैतत्सन्निधौ पितुः ॥ ६१ ॥
 स च नेच्छति मां प्रोक्तो मत्पिपा जनकेन च ।
 करन्धमेनाथ सम्यक् याचितश्च मया तथा ॥ ६२ ॥

देवदूत उवाच ।

किमनेन महाभागे बहुनोक्तेन ते सुतः ।
 समप्यत्यति मा त्याचीस्त्वमात्मानमधर्मतः ॥ ६३ ॥
 अथैव कानने तिष्ठ तनुं क्षीणाञ्च पोषय ।

तपःप्रभावादेतत्ते सर्वं साधु भविष्यति ॥ ६४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदूतोऽसौ यथागतमगच्छत ।

चकारानुदिनं सुभूः साप्यात्मतनुपोषणं ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितपरिते ॥ १२५ ॥

षड्विंशत्यधिकं शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ सावीक्षितो माता वीरा वीरप्रजावती ।

पुण्येऽहनि समाहूय प्राह पुत्रमवीक्षितं ॥ १ ॥

पुत्राहमभ्यनुज्ञाता तव पित्रा महात्मना ।

उपवासं करिष्यामि दुष्करोऽयं किमिच्छकः ॥ २ ॥

स चायत्तस्तव पितुस्त्वया साध्यो मयापि च ।

प्रतिज्ञाते त्वया पुत्र ततस्तत्र यताम्यहं ॥ ३ ॥

द्रव्यस्याहं महाकोषात् तव दास्याम्यहं पितुः ।

धनन्ते पितुरायत्तमनुज्ञाताऽस्मि तेन च ॥ ४ ॥

क्लेशसाध्यो मदायत्तः स हि श्रेयो भविष्यति ।

साध्यो भवेद्वा यदि ते कश्चिद्वलपराक्रमे ॥ ५ ॥

स तेऽसाध्यो ह्यन्यथा वा दुःखसाध्यो भविष्यति ।

तत्त्वं प्रतिज्ञां कुरुषे यदि पुत्राच्च चैव ते ॥

तदेतदहमावाप्स्ये कथ्यतां यन्मतं तव ॥ ६ ॥

अवीक्षित उवाच ।

वित्तं मे पितुरायत्तं मामसि त्वं न तच्च वै ।
यन्मच्छरीरनिष्पाद्यं तत्करिष्ये त्वयोदितं ॥ ७ ॥
किमिच्छकं व्रतं मातर्निश्चिन्ता भव निर्व्यथा ।
राज्ञा पित्राऽभ्यनुज्ञातं यदि वित्तेश्वरेण मे ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा राजमहिषी तद्व्रतं समुपोषिता ।
यथोक्तां साऽकरोत् पूजां राजराजस्य संयता ॥ ९ ॥
निधीनामप्यशेषाणां निधिपालगणस्य च ।
लक्ष्म्याश्च परया भक्त्या यतवाक्कायमानसा ॥ १० ॥
विविक्ते तु गृहस्थोऽयमथ राजा करन्धमः ।
आसीन उक्तः सचिवैर्नीतिशास्त्रविशारदैः ॥ ११ ॥

सचिवा ऊचुः ।

राजन् वयः परिणतन्तवैतच्छासतो महीं ।
एकस्ते तनयोऽवीक्षित्यक्तदारपरिग्रहः ॥ १२ ॥
अपुत्रः स च ते निष्ठां यदा भूप गमिष्यति ।
तदारिपक्षं पृथिवी निश्चितं तव यास्यति ॥ १३ ॥
वंशक्षयस्ते भविता पितृपिण्डोदकक्षयः ।
एतन्महत्ते विरवं क्रियाहान्या भविष्यति ॥ १४ ॥
तस्मात् कुरु तथा भूप यथा ते तनयः पुनः ।
करोति सततं बुद्धिं पितृणामुपकारिणां ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे शब्दं शुश्राव जगतीपतिः ।
 पुरोहितस्य वीराया गदतो ह्यर्थिनं प्रति ॥ १६ ॥
 कः किमिच्छति दुःसाध्यं कस्य किं साध्यतामिति ।
 करन्धमस्य महिषी किमिच्छकमुपोषिता ॥ १७ ॥
 राजपुत्रोऽप्यवीक्षितुं श्रुत्वा पौरोहितं वचः ।
 प्रत्युवाचार्थिनः सर्वान् राजद्वारमुपागतान् ॥ १८ ॥
 मया साध्यं शरीरेण यस्य किञ्चिद्भूवीतु सः ।
 मम माता महाभागा किमिच्छकमुपोषिता ॥ १९ ॥
 शृण्वन्तु मेऽर्थिनः सर्वे प्रतिज्ञातं मया तदा ।
 किमिच्छथ ददाम्येष क्रियमाणे किमिच्छके ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा निश्चयेतद्वाक्यं पुत्रमुखाच्च्युतं ।
 समुत्पत्याब्रवीत् पुत्रमहमर्थी प्रयच्छ मे ॥ २१ ॥

अवीक्षिदुवाच ।

दातव्यं यन्मया तात भवते तद्भूवीहि मां ।
 कर्त्तव्यं दुष्करं वा ते साध्यं दुःसाध्यमेव वा ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

यदि सत्यप्रतिज्ञस्त्वं ददासि च किमिच्छकं ।
 पौत्रस्य दर्शय मुखं ममोत्सङ्गतस्य तत् ॥ २३ ॥

अवीक्षिदुवाच ।

अहन्तवैकस्तनयो ब्रह्मचर्यञ्च मे नृप ।

न मे पुत्रोऽस्ति पौत्रस्य दर्शयामि कथं मुखं ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

पापाय ब्रह्मचर्यन्ते यदिदं धार्यते त्वया ।

तस्मात् त्वं मोचयात्मानं मम पौत्रं दर्शय ॥ २५ ॥

अवोचिदुवाच ।

विषमस्नान्महाराज यदन्यत्तत् समादिश ।

वैराग्येण मया त्यक्तः स्त्रीसंभोगस्तथास्तु सः ॥ २६ ॥

राजोवाच ।

बहुभिर्युध्यमानानां दृष्टो वै वैरिणां जयः ।

तत्रापि यदि वैराग्यमुपैषि तदपण्डितः ॥ २७ ॥

किंवा नो बहुमोक्षेन ब्रह्मचर्यं परित्यज ।

मातुस्त्वमिच्छया वक्तुं पौत्रस्य मम दर्शय ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा स बहुभिस्तेन प्रोक्तः पुत्रेण पार्षिवः ।

नान्यत् प्रार्थयते किञ्चित् तदा पुत्रोऽब्रवीत् पुनः ॥ २९ ॥

दत्त्वा किमिच्छकं तुभ्यं प्राप्तोऽहं तात सङ्कटं ।

तत्करिष्यामि निर्लज्जो भूयो दारपरिग्रहं ॥ ३० ॥

स्त्रियः समक्षं विजितः पतितो धरणीतले ।

स्त्रीपतिर्भविता भूयस्तातैतदतिदुष्करं ॥ ३१ ॥

तथापि किङ्करोम्येष सत्यपाशवशङ्गतः ।

करिष्यामि यथात्य त्वं भुज्यतां निजशासनं ॥ ३२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

कदाचिद्राजपुत्रोऽसौ मृगव्यमचरद्दने ।
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च शार्दूलादींश्च दंष्ट्रिणः ॥ १ ॥
 शुश्राव सहसा शब्दं चाहि चाह्नीति योषितः ।
 विक्रोशन्त्याः सुबहुशो भयगद्गदमुच्चकैः ॥ २ ॥
 माभैर्माभैरिति वदन् राजपुत्रः स वेगितः ।
 चोदयामास तुरगं यतः शब्दं समागतः ॥ ३ ॥
 ततश्च सापि चुक्रोश कन्यका विजने वने ।
 पृथ्वीता दनुपुत्रेण वृढकेशेन मानिनी ॥ ४ ॥
 करन्धमसुतस्याहं भार्या चाहमवीक्षितः ।
 हरत्यनार्यो विपिने पृथिवीशस्य धीमतः ॥ ५ ॥
 यस्य सर्व्वे महीपालास्तथा गन्धर्वगुह्यकाः ।
 न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भार्या हृतास्म्यहं ॥ ६ ॥
 यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः ।
 करन्धमसुतस्यैषा तस्य भार्या हृतास्म्यहं ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्याकर्ण्य महीपालतनयः स शरासनी ।
 चिन्तयामास किमिदं मम भार्या च कानने ॥ ८ ॥
 मायेयं रक्षसां नूनं दुष्टानां काननौकसां ।
 अथवा गत एवाहं सर्व्वं वेत्स्यामि कारणं ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

त्वरितः स ततो गत्वा ददर्शातिमनोरमां ।
 कानने कन्यकामेकां सर्वालङ्कारभूषितां ॥ १० ॥
 गृहीतां दनुपुच्छेण दृढकेशेन दण्डिना ।
 चाहि चाहीति करुणं विक्रोशन्तीं पुनः पुनः ॥ ११ ॥
 माभैरिति स तामाह हतोऽसीति च तं वदन् ।
 शसतीमां महीं दुष्टः को भूपेऽच करन्धमे ॥ १२ ॥
 यस्य प्रतापावनता भुवि सर्व्वे महीक्षितः ।
 ततस्तमागतं दृष्ट्वा गृहीतवरकामुकं ॥ १३ ॥
 मां चाहीत्याह तन्वङ्गी हृतास्म्येषेति चासहत् ।
 राक्षः करन्धमस्याहं स्रुषा भार्याप्यवीक्षितः ॥
 हृतास्म्येतेन दुष्टेन सनाथानाथवदने ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो विममृषे वाक्यमवीक्षित् स तथोदितं ।
 कथमेषा हि मे भार्या स्रुषा तातस्य वा कथं ॥ १५ ॥
 अथवा मोचयाम्येतां तन्वीं वेत्स्यामि तत् पुनः ।
 क्षचियैर्धार्य्यते शस्त्रमार्त्तानां चाणकारणात् ॥ १५ ॥
 ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्दीरो दानवं तं सुदुर्मतिं ।
 जीवन् गच्छ विमुच्येनामन्यथा न भविष्यसि ॥ १६ ॥
 ततः स तां विहायोच्चैर्दण्डमुत्क्षिप्य दानवः ।
 तमप्यधावत्सोऽप्येनं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥
 स वार्य्यमाणो बाणौघैर्दानवोऽतिमदान्वितः ।

राजपुत्राय चिक्षेप दण्डं शङ्कुशताटतं ॥ १८ ॥
 तमापतन्तं चिक्षेद शरैर्भूपसुतस्ततः ।
 सोऽप्यासन्नं गृहित्वोच्चैर्द्रुममाजौ व्यवस्थितः ॥ १९ ॥
 हृजतः शरवर्षाणि तं चिक्षेप ततो द्रुमं ।
 स च तन्तिष्ठन्नश्चक्रे भक्तैः कार्मुकमुज्जितैः ॥ २० ॥
 ततश्चिक्षेप च शिलां राजपुत्राय दानवः ।
 सापि मोघा पपातोर्व्यामुच्चिता तेन लाघवात् ॥ २१ ॥
 राजपुत्राय कुपितो यश्चक्षिन्नेप दानवः ।
 तत्तच्चिक्षेद बाणौघैर्भूभृत्सूनुः स खीलया ॥ २२ ॥
 ततो विच्छिन्नदण्डोऽसौ विच्छिन्नसकलायुधः ।
 मुष्टिमुद्यम्य सक्रोधो राजपुत्रमधावत ॥ २३ ॥
 तस्यापतत एवासौ करन्ध्रमसुतः शिरः ।
 छित्त्वा वेतसपत्रेण पातयामास वै भवि ॥ २४ ॥
 तस्मिन् विनिहते देवैर्दानवे दुष्टचेष्टिते ।
 करन्ध्रमसतः सर्वैः साधु साध्विति भाषितः ॥ २५ ॥
 वरं दृणीष्वेति तदा देवैरुक्तो नृपात्मजः ।
 वव्रे पुत्रं महावीर्यं पितुः प्रियचिकीर्षया ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

भविष्यति हि ते पुत्रश्चक्रवर्त्ती महाबलः ।
 अस्यामेव हि कन्यायां मोक्षितायां त्वयाऽनघ ॥ २७ ॥

राजपुत्र उवाच ।

पित्राहं सत्यपात्रेण बद्ध इच्छाम्यहं सुतं ।

राजभिर्निर्जितेनाजौ त्यक्तो मे दारसंग्रहः ॥ २८ ॥

सा च मे यावती त्यक्ता विशालनृपतेः सुता ।

तया च मत्कृते त्यक्तो मामृते नरसङ्गमः ॥ २९ ॥

तत् कथं तामपास्याश्च विशालतनयामहं ।

नृशंसानां करिष्यामि अन्यनारीपरिपहं ॥ ३० ॥

देवा ऊचुः ॥

इयमेव हि ते भार्या स्नायते या त्वया सदा ।

विशालस्य सुता सुभूखत्कृते याश्रिता तपः ॥ ३१ ॥

तस्यामुत्पत्यते वीरः सप्तद्वीपप्रसाधकः ।

यष्टा यज्ञसहस्राणां चक्रवर्ती सुतस्तव ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युच्चार्य ययुर्देवाः करन्धमसुतं द्विज ।

सोऽप्याह तां तदा पत्नीं कथ्यतां भीरु किं त्विदं ॥ ३३ ॥

सा चास्मै कथयामास त्यक्ताहं भवता यदा ।

त्यक्तबन्धुजनारण्यं निर्व्विदात् समुपागता ॥ ३४ ॥

तच्चाहं तपसा वीर क्षीणप्रायं कलेवरं ।

त्यक्तुकामा समभ्येत्य देवदूतेन वारिता ॥ ३५ ॥

भविष्यति च पुत्रस्ते चक्रवर्ती महाबलः ।

प्रीणयिष्यति यो देवानसुरांश्च हनिष्यति ॥ ३६ ॥

इति देवाज्ञया तेन देवदूतेन वारिता ।

न संत्यक्तवती देहं त्वत्कृममनोरथा ॥ ३७ ॥

परश्वश्च महाभाग स्नातुं गङ्गाहृदङ्गता ।

अवतीर्णा विकृष्टास्मि दृढनागेन केनचित् ॥ ३८ ॥
 ततो रसातलं नीता तेन तच्च च मे पुरं ।
 नागाः सहस्रशस्तस्थुर्नागपत्न्यः कुमारकाः ॥ ३९ ॥
 तुष्टुवुर्मां समभ्येत्य मामन्येऽपजयंस्तथा ।
 ययाचिरे सविनयं नागा मामङ्गनास्तथा ॥ ४० ॥
 प्रसादं कुरु सर्वेषां त्वमस्माकं सुतस्त्वया ।
 अपराधमुपेतानां संनिवार्यो बधोन्मुखः ॥ ४१ ॥
 अपराधं करिष्यन्ति त्वत्पुत्रस्यानिलाशनाः ।
 तन्निमित्तं निवार्योऽसौ प्रसादः क्रियतामिति ॥ ४२ ॥
 तथेति च मया प्रोक्ते दिव्यैः पातालभूषणैः ।
 भूषिताहं तथा पुष्पैर्गन्धवासोभिरुत्तमैः ॥ ४३ ॥
 समानीता तथालोकमिमन्तेनानिलाशिना ।
 पुरा यथा कान्तिमती पूर्ववद्रूपशालिनी ॥ ४४ ॥
 इति रूपवतीं दृष्ट्वा सर्वालङ्कारभूषितां ।
 जग्राह दृढकेशोऽयं हर्तुकामः सुदुर्मतिः ॥ ४५ ॥
 युष्मद्वाहुबलेनाहं राजपुत्र विमोक्षिता ।
 तत्प्रसीद महाबाहो मां प्रतीच्छ त्वया समः ॥
 भूलोके राजपुत्रोऽन्यो नास्ति सत्यं ब्रवीम्यहं ।

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते । १२७ ॥

अष्टविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति तस्या वचः श्रुत्वा स्मृत्वा पितृवचः शुभं ।
 किमिच्छकप्रतिज्ञाते यदुक्तं तेन भूभृता ॥ १ ॥
 प्रत्युवाच स तां कन्यामवीक्षिस्मृपतेः सुतः ।
 सानुरागमनाः कन्यां त्यक्तभोगाञ्च तत्कृते ॥ २ ॥
 यदाहं त्यक्तवांस्तन्वीं त्वामरातिपराजितः ।
 विजित्य शचून् संप्राप्तो त्वं मयाच करोमि किं ॥ ३ ॥

कन्योवाच ॥

मम पाणिं गृह्णाण त्वं रमणीयेऽच कानने ।
 सकामायाः सकामेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ४ ॥

राजपुत्र उवाच ॥

एवं भवतु भद्रन्ते विधिरेवाच कारणं ।
 अन्यथा कथमन्यच त्वमहञ्च समागतः ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो गन्धर्वस्तुनयो मुने ।
 वराप्सरोभिः सहितो गन्धर्वैरपरैर्दृतः ॥ ६ ॥

गन्धर्व उवाच ॥

राजपुत्र सुतेयस्मै भामिनी नाम मानिनी ।
 अभिशापादगस्तस्य विशालतनयाऽभवत् ॥ ७ ॥

बालभावेन योऽगस्त्यः कोपितः क्रीडमानया ।
 ततस्तेन तदा शप्ता मानुषी त्वं भविष्यसि ॥ ८ ॥
 प्रसादितः स चास्माभिर्व्यालेयमविवेकिनी ।
 तवापराधाद्विप्रर्षे प्रसादः क्रियतामिति ॥ ९ ॥
 प्रसाद्यमानः सोऽस्माभिरिदमाह महामुनिः ।
 बालेति मत्वा शापोऽल्पो दत्तोऽस्या नान्यथैव तत् ॥ १० ॥
 इति शापादगस्त्यस्य विशालभवने शुभा ।
 जातेयं मत्सुता सुभूर्भाविनी नाम नामतः ॥ ११ ॥
 तदस्याहं कृते प्राप्तो यद्वायोमां नृपात्मजां ।
 ममात्मजां सतस्तेऽपि चक्रवर्ती भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्तेति तस्याथ स पाणिं पार्थिवात्मजः ।
 जग्राह विधिवद्भोमं चक्रे तच्च च तुम्बुरुः ॥ १३ ॥
 प्रजगुर्देवगन्धर्वा नन्दतुष्ट्याप्सरोगणाः ।
 पुष्पाणि स्रष्टुर्जुर्मघा देववाद्या निसस्वनुः ॥ १४ ॥
 विवाहे राजपुत्रस्य तया तच्च समेयुषः ।
 समस्तवसुधाचाणकट्टकारणभूतया ॥ १५ ॥
 ततो गन्धर्वलोकन्ते सह तेन महात्मना ।
 निःशेषेण ययुः सा च स च राजसुतो मुने ॥ १६ ॥
 भाविन्या मुमुदे सार्द्धमवीक्षित्वापनन्दनः ।
 सा च तेन समं तच्च भोगसम्पत्समन्विता ॥ १७ ॥

कदाचिदिति रम्येऽसौ नगरोपवने तथा ।
 विक्रीडति समं तन्व्या कदाचिदुपपर्वते ॥ १८ ॥
 कदाचित् पुलिने नद्या हंससारसशोभिते ।
 कदाचिद्भवनस्यान्ते प्रासादे चातिशोभने ॥ १९ ॥
 विहारदेशेष्वन्येषु रमणीयेष्वहर्निशं ।
 स रेमे सहितस्तन्व्या सा च तेन महात्मना ॥ २० ॥
 भक्ष्यानुलेपनं वस्त्रं स्त्रक्पानादिकमुत्तमं ।
 उपजहृस्तयोस्तत्र मुनिगन्धर्वकिन्नराः ॥ २१ ॥
 तथा च रमतस्तस्य भाविन्या सह दुर्लभे ।
 गन्धर्वलोके वीरस्य पुत्रं सा सुषुवे शुभा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् जाते महावीर्ये गन्धर्वाणां महोत्सवः ।
 बभूव मनुजव्याघ्रे तेन कार्यमवेक्षतां ॥ २३ ॥
 जगुः केचित्तथैवान्ये मृदङ्गपट्टहानकान् ।
 अवादयन्त चैवान्ये वेणुवीणादिकांस्तथा ॥ २४ ॥
 नन्दतुश्च तथा तत्र बहवोऽप्सरसां गणाः ।
 पुष्पवृष्टिमुचो मेघा जगर्जुर्हृदुनिस्वनाः ॥ २५ ॥
 तथा कोलाहले तस्मिन् वर्त्तमानेऽथ तन्मुखः ।
 तुनयेन स्मृतो जातजातकर्माकरोन्मुनिः ॥ २६ ॥
 देवाः समाययुः सर्वे तथा देवर्षयोऽमलाः ।
 पातालात्पद्मगेन्द्राश्च शेषवासुकितक्षकाः ॥ २७ ॥
 तथा देवासुराणाञ्च ये प्रधाना द्विजोत्तम ।
 यक्षाणां गुह्यकानाञ्च वायवश्च तथाखिलाः ॥ २८ ॥

तदाऽऽगतैरशेषर्षिदेवदानवपन्नगैः ।

मुनिभिश्चाकुलमभूत् गन्धर्व्वाणां महापुरं ॥ २९ ॥

ततः स तुम्बुरुः कृत्वा जातकर्मादिर्कीं क्रियां ।

चक्रे स्वस्त्ययनन्तस्य बालस्य स्तुतिपूर्वकं ॥ ३० ॥

चक्रवर्ती महावीर्यो महाबाहुर्महाबलः ।

महान्तं कालमीशित्वमशेषायाः क्षितेः कुरु ॥ ३१ ॥

इमे शक्रादयः सर्वे लोकपालास्तवर्षयः ।

स्वस्ति कुर्वन्तु ते वीर वीर्यचारिविनाशजं ॥ ३२ ॥

मरुत्तव शिवायास्तु बाति पूर्वो न यो रजः ।

मरुत्ते विमलोऽक्षीणोऽवैषम्यायास्तु दक्षिणः ॥ ३३ ॥

पश्चिमस्ते मरुद्दीर्यमुत्तमन्ते प्रयच्छतु ।

बलं यच्छतु चोत्कृष्टं मरुत्ते च तयोत्तरः ॥ ३४ ॥

इति स्वस्त्ययनस्थान्ते वागुवाचाशरीरिणी ।

मरुत्तवेति बहुशो यदिदं गुरुरब्रवीत् ॥ ३५ ॥

मरुत्त इति तेनायं भुवि ख्यातो भविष्यति ।

भुवि चास्य महीपाला यास्यन्त्याश्चावहा यतः ॥ ३६ ॥

एष सर्वक्षितीशानां वीरः स्यात्स्यति मूर्धनि ।

चक्रवर्ती महावीर्यः सप्तद्वीपवर्ती मही ॥ ३७ ॥

आक्रम्य पृथिवीपालानयं भोक्ष्यत्ववारितः ।

प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यच्चिन्तां ॥

आधिक्यं शौर्यवीर्येण भविष्यत्वस्य राजसु ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्यावर्ण्य वचः सर्वे केनाप्युक्तं दिवौकसां ।
तुतुषुर्विप्रगन्धर्वीत्यास्य माता तथा पिता ॥ ३८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते । १२८ ॥

ऊननिशत्यधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राजपुत्रस्तमादाय दयितं सुतं ।
पद्मराञ्चानुगतो विप्रगन्धर्वीराययौ पुरं ॥ १ ॥
स पितुर्भवनं प्राप्य ववन्दे पितुरादरात् ।
चरणौ सा च तम्बङ्गी ह्रीमती नृपतेः सुता ॥ २ ॥
तथाह राजपुत्रोऽसौ गृहीत्वा बालकं सुतं ।
धर्मासनगतं भूपं राज्ञा मध्ये करन्धमं ॥ ३ ॥
मुखं पौत्रस्य पश्यैतदुत्सङ्गस्थस्य यन्मया ।
किमिक्षुके प्रतिज्ञातं तुभ्यं मातुः कृते पुरा ॥ ४ ॥
इत्युक्त्वा पितुरुत्सङ्गे तं कृत्वा तनयं ततः ।
यथावृत्तमशेषं स कथयामास तस्य तत् ॥ ५ ॥
स परिष्यज्य तं पौत्रमानन्दास्त्राविलेखणः ।
सभाग्योऽस्मीत्यथात्मानं प्रशशंस पुनः पुनः ॥ ६ ॥
ततः सोऽर्धादिना सम्यक् गन्धर्वान् समुपागतान् ।
सम्मानयामास मुदा विष्णुतान्यप्रयोजनः ॥ ७ ॥

ततः पुरे महानासीदानन्दः पौरवेश्मसु ।
 अस्माकं सन्ततिर्जाता नाथस्येति महामुने ॥ ८ ॥
 हृष्टपुष्टे पुरे तस्मिन् गीतवाद्यैर्वराङ्गने ।
 बिलासिन्योऽतिचार्वङ्ग्यो नन्दतुर्लास्यमुत्तमं ॥ ९ ॥
 राजा च द्विजमुख्येभ्यो रत्नानि च वसूनि च ।
 गावो वस्त्रान्यलङ्कारानददङ्घ्रुष्टमानसः ॥ १० ॥
 ततः स बालो वष्टधे शुक्लपक्षे यथा शशी ।
 पितृणां प्रीतिजनको जनस्येष्टश्च सोऽभवत् ॥ ११ ॥
 आचार्याणां सकाशात् स प्राग्वेदान् जयष्टे मुने ।
 ततः शस्त्रान्यशेषाणि धनुर्वेदं ततः परं ॥ १२ ॥
 कृतोद्योगो यदा सोऽभूत् खड्गकामुककर्मणि ।
 अन्येषु च तथा वीरः शस्त्रेषु विजितश्रमः ॥ १३ ॥
 ततोऽस्त्राणि स जग्राह भार्गवाद्भृगुसम्भवात् ।
 विनयावनतो विप्र गुरोः प्रीतिपरायणः ॥ १४ ॥
 गृहीतास्त्रः कृती वेदे धनुर्वेदस्य पारगः ।
 निष्णातः सर्वविद्यासु न बभूव ततः पुरा ॥ १५ ॥
 विशालोऽपि सुतावार्त्तामुपलभ्याखिलामिमां ।
 हर्षनिर्भरचित्ताऽभूद्दौहित्रस्य च योग्यतां ॥ १६ ॥
 अथ राजा सुतसुतं दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः ।
 यज्ञाननेकान् निष्पाद्य दत्त्वा दानानि चार्थिनां ॥ १७ ॥
 कृताशेषक्रियो युक्तः सवर्णैर्धर्मतो महीं ।
 परिपाल्यारिविजयी बलबुद्धिसमन्वितः ॥ १८ ॥

स यियासुर्व्वनं पुञ्चमवीक्षितमभाषत ।
 पुञ्च वृद्धोऽस्मि गच्छामि वनं राज्यं गृहाण मे ॥ १९ ॥
 कृतकृत्योऽस्मि नास्त्यन्यत् किञ्चित् त्वदभिषेचनात् ।
 सुनिष्पन्नमतो राज्यं त्वं गृहाण मयार्पितं ॥ २० ॥
 इत्युक्तः पितरं ग्राह सोऽवीक्षिन्नृपनन्दनः ।
 प्रश्रयावनतो भूत्वा यियासुस्तपसे वनं ॥ २१ ॥
 नाहं तात करिष्यामि पृथिव्याः परिपालनं ।
 नापैति ह्रीर्मे मनसो राज्येऽन्यं त्वं नियोजय ॥ २२ ॥
 तातेन मोक्षितो बद्धो न मे वीर्यादहं यतः ।
 ततः कियत्पौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते मही ॥ २३ ॥
 योऽहं न पालनायालमात्मनोऽपि वसुन्धरां ।
 स कथं पालयिष्यामि राज्यमन्यच्च विक्षिप ॥ २४ ॥
 मन्त्री सधर्मः पुरुषो यश्चान्येनावद्रुह्यते ।
 आत्माऽमोहाय भवतो बन्धनाद्येन मोक्षितः ॥
 सोऽहं कथं भविष्यामि स्त्रीसधर्मा महीपतिः ॥ २५ ॥

पितोवाच ।

न भिन्न एव पुञ्चस्य पिता पुञ्चस्तथा पितुः ।
 नान्येन मोक्षितो वीर यस्त्वं पिञ्चा विमोक्षितः ॥ २६ ॥

पुञ्च उवाच ।

हृदयं नान्यथा नेतुं मया शक्यं नरेश्वर ।
 हृदये ह्रीर्ममातीव यस्त्वं मोक्षितस्त्वया ॥ २७ ॥
 पिञ्चोपात्तां श्रियं भुङ्क्ते पिञ्चा कृच्छात् समुद्धतः ।

विज्ञायते च यः पित्रा मानवः सोऽस्तु नो कुले ॥ २८ ॥
 स्वयमर्जितवित्तानां स्थातिं स्वयमुपेयुषां ।
 स्वयं निस्तीर्णकृच्छ्राणां या गतिः साऽस्तु मे गतिः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याह बहुशः पित्रा यदाप्युक्तोऽप्यसौ मुने ।
 तदा तस्य सतं राज्ये मरुत्तमकरोन्नपः ॥ ३० ॥
 स पित्रा समनुज्ञातं राज्यं प्राप्य पितामहात् ।
 चकार सम्यक् सुहृदामानन्दमुपपादयन् ॥ ३१ ॥
 राजा करभ्यमश्वापि वीरामादाय तान्तथा ।
 वनं जगाम तपसे यतवाक्कायमानसः ॥ ३२ ॥
 तत्र वर्षसहस्रं स तपस्तप्ता सुदुश्चरं ।
 विहाय देहं नृपतिः शक्रस्याप स लोकतां ॥ ३३ ॥
 सास्य पत्नी तदा वीरा वर्षाणामपरं शतं ।
 तपश्चचार विप्रर्षे जटिला मलपङ्क्तिनी ॥ ३४ ॥
 सालोक्यमिच्छती भर्तुः स्वर्गतस्य महात्मनः ।
 फलमूलकृताहारा भार्गवाश्रमसंश्रया ॥
 द्विजातिपत्नीमध्यस्था द्विजशुश्रूषलाभता ॥ ३५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे महत्तचरिते । १२६ ।

त्रिंशत्त्रयधिकं शततमोऽध्यायः ।

कौटुम्बिकवाच ।

भगवन् विस्तरात् सर्वं ममैतत्कथितं त्वया ।
 करन्धमस्य चरितमवीक्षिञ्चरितञ्च यत् ॥ १ ॥
 अवीक्षितस्य नृपतेर्मरुत्तस्य महात्मनः ।
 श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिचेष्टितः ॥ २ ॥
 चक्रवर्त्ती महाभागः शूरः कान्तो महामतिः ।
 धर्मविह्वर्मकृच्चैव सम्यक् पालयिता भुवः ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स पित्रा समनुज्ञातं राज्यं प्राप्य पितामहात् ।
 धर्मतः पालयामास पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ ४ ॥
 इयाज सुबहून् यज्ञान् यथावत्स्वाप्तदक्षिणान् ।
 ऋत्विक्पुरोहितादेशरम्यचित्तो महीपतिः ॥ ५ ॥
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीत् द्वीपेषु सप्तसु ।
 गतिश्चाप्यनविच्छिन्ना स्वपातालजलादिषु ॥ ६ ॥
 ततः प्राप्य धनं विप्रं यथावत्स्वक्रियापरः ।
 अयजत् स महायज्ञैर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥
 इतरे च यथा वर्णाः स्वे स्वे कर्मण्यतन्द्रिताः ।
 तदुपात्तधनाश्चक्रुरिष्टापूर्त्तादिकाः क्रियाः ॥ ८ ॥
 पाल्यमाना मही तेन मरुत्तेन महात्मना ।
 पस्पृष्टं चिदशावासवाप्तिभिर्द्विजसत्तम ॥ ९ ॥

तेनातिशायिताः सर्वे केवलं न महीक्षितः ।
 यज्विना देवराजोऽपि शतयज्ञाभिसन्धिभिः ॥ १० ॥
 ऋत्विक् तस्यतु सम्बर्त्तो बभूवाङ्गिरसः सुतः ।
 भ्राता दृढस्पतेर्विप्र महात्मा तपसां निधिः ॥ ११ ॥
 सौवर्णो युञ्जवान् नाम पर्वतः सुरसेवितः ।
 पातितं तेन तच्छृङ्गं हतं तस्य महीपतेः ॥ १२ ॥
 तेन यस्याखिलं यज्ञे भूमिभागादिकं द्विज ।
 प्रासादाश्च कृताः शुभ्रास्तपसा सर्वकाञ्चनाः ॥ १३ ॥
 गाथाश्चाप्यत्र गायन्ति मरुत्तचरिताश्रयाः ।
 सातत्येनर्षयः सर्वे कुर्वन्तोऽध्ययनं यथा ॥ १४ ॥
 मरुत्तेन समो नाभूद्यजमानो महीतले ।
 सदः समस्तं यद्यज्ञे प्रासादाश्चैव काञ्चनाः ॥ १५ ॥
 अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दाक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
 विप्राणां परिवेष्टारः शक्राद्यास्त्रिदशोत्तमाः ॥ १६ ॥
 यथा यज्ञे मरुत्तस्य तथा कस्य महीपतेः ।
 सुवर्णमखिलं त्यक्तं रत्नपूर्णगृहे द्विजैः ॥ १७ ॥
 प्रासादादि समस्तञ्च सौवर्णान्तस्य यत्कृतौ ।
 चयो वर्णा ह्यलभ्यन्त तस्मात् केचित्तथा ददुः ॥ १८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो राज्यं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 तपस्वी कश्चिदभ्येत्य तमाह मुनिसत्तम ॥ १९ ॥
 पितुर्माता तवाहेदं दृष्ट्वा तापसमण्डलं ।
 विषाभिभूतमुरगैर्नान्दोन्मत्तैर्नरेश्वर ॥ २० ॥

पितामहस्ते स्वर्यातः सम्यक् सम्पात्य मेदिनी ।
 तपश्चरणशक्ताऽहमिह चौर्वाग्रमे स्थिता ॥ २१ ॥
 साऽहं पश्यामि वैकल्यं तव राज्यं प्रशासतः ।
 पितामहस्य तेनाभूद्यत्पूर्वेषाञ्च ते नृप ॥ २२ ॥
 नूनं प्रमत्तो भोगेषु सक्तो वाऽविजितेन्द्रियः ।
 चारान्धता यतस्तेषां दुष्टादुष्टं न वेत्ति यत् ॥ २३ ॥
 पातालादभ्युपेतैस्तु भुजगैर्दशलिभिः ।
 दष्टा मुनिसुताः सप्त दूषिताश्च जलाशयाः ॥ २४ ॥
 स्वेदमूषपूरीषेण दूषितञ्च हुतं इविः ।
 अपराधं समुद्दिश्य दत्तो नागबलिश्चिरात् ॥ २५ ॥
 एते समर्था मुनयो भस्मीकर्तुं भुजङ्गमान् ।
 किन्त्वेषाम्नाधिकारोऽच त्वमेवाधाधिकारवान् ॥ २६ ॥
 तावत् सुखं भूपतिर्जैर्भोगजं प्राप्यते नृप ।
 अभिषेकजलं यावन्न मूर्द्धि विनिपात्यते ॥ २७ ॥
 कानि मित्राणि कः शत्रुर्मम शत्रोर्बलं कियत् ।
 कोऽहं के मन्त्रिणः पक्षे के वा भूपतयो मम ॥ २८ ॥
 विरक्तो वापरैर्भिन्नः परेषामपि कीदृशः ।
 कः सम्यगच नगरे विषये वा जनो मम ॥ २९ ॥
 धर्मकर्माश्रयी मूढः कः सम्यगपि वर्तते ।
 को दण्ड्यः परिपाल्यः कः के वोपेक्ष्या नरा मया ॥ ३० ॥
 सङ्गभेदतया दम्यदेशकालमवेक्षता ।
 चारांश्च वारयेदन्यैरज्ञातान् भूपतिश्चरैः ॥ ३१ ॥

सचिवादिषु सर्वेषु चरान्दद्यान्महीपतिः ।
 इत्यादौ भूपतिर्नित्यं कर्मण्यासक्तमानसः ॥ ३२ ॥
 नयेद्दिनं तथा रात्रिं न तु भोगपरायणः ।
 राज्ञां शरीरग्रहणं न भोगाय महीपते ॥ ३३ ॥
 क्लेशाय महते पृथ्वीस्वधर्मपरिपालने ।
 सम्यक् पालयतः पृथ्वीं स्वधर्मञ्च महीपतेः ॥ ३४ ॥
 इह क्लेशो महान् स्वर्गे परमं सुखमश्नयं ।
 तदेतदवबुध्य त्वं हित्वा भोगान्नरेश्वर ॥ ३५ ॥
 पालनाय क्षितेः क्लेशमङ्गीकर्तुमिहार्हसि ।
 इति वृत्तमृषीणां यद्व्यसनं त्वयि शासति ॥ ३६ ॥
 भुजङ्गहेतुकं भूप चारान्धो नापि वेत्ति तत् ।
 बहुमात्रं किमुक्तेन दुष्टे दण्डो निपात्यतां ॥ ३७ ॥
 शिष्टान् पालय राजस्त्वं धर्मघड्भागमाप्स्यसि ।
 अरक्षन् पापमखिलं दुष्टैरविनयात् कृतं ॥ ३८ ॥
 समवाप्स्यस्यसन्दिग्धं यदिच्छसि कुरुष्व तत् ।
 एतन्मयोक्तं सकलं यत्तवाह पितामही ॥
 कुरुष्वैवं स्थिते यत्ते रोचते वसुधाधिप ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे महत्तचरिते । ११० ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तापसवाक्यं स श्रुत्वा लज्जापरो नृपः ।
 धिक्त्वां चारान्धमित्युक्त्वा निश्वस्य जगृहे धनुः ॥ १ ॥
 ततः स त्वरितं गत्वा तमौर्वस्याश्रमं प्रति ।
 ववन्दे शिरसा वीरां मातरं पितुरात्मनः ॥ २ ॥
 तापसांश्च यथा न्यायं तैश्चाशीर्भिरभिष्टुतः ।
 दृष्ट्वा च तापसान् सप्त नागैर्दृष्टान् सुतान् भुवि ॥ ३ ॥
 निनिन्दात्मानमसकृत् पुरस्तेषां महीपतिः ।
 उवाच चैतदद्याहं मद्दीर्घ्यमवमन्यतां ॥ ४ ॥
 यत्करोमि भुजङ्गानां दुष्टानां ब्राह्मणादिषां ।
 तत्पश्यतु जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा जगृहे कोपादस्त्रं सद्दर्शनं नृपः ।
 नाशयाशेषनागानां पातालोल्लीविचारिणां ॥ ६ ॥
 ततो जज्वाल सहसा नागलोकः समन्ततः ।
 महांस्तु तेजसा विप्र दह्यमानो निवारितः ॥ ७ ॥
 हा हा तातेति हा मातर्हा हा वत्सेति सन्धमे ।
 तस्मिन्नस्त्रकृते वाचः पद्मगानामद्याभवन् ॥ ८ ॥
 केचित् ज्वलद्भिः पुच्छाग्रैः फणौरन्यभुजङ्गमाः ।
 गृहीतपुच्छदाराश्च त्यक्ताभरणवाससः ॥ ९ ॥

पातालमुत्सृज्य ययुः शरणां भाविनीं तदा ।
 मरुत्तमातरं पूर्वं यया दत्तं तदाऽभयं ॥ १० ॥
 तामुपेत्योरगाः सर्वे सप्रणामं भयातुराः ।
 सगद्गदमिदं प्रोचुः स्मर्यतां नः पुरोदितं ॥ ११ ॥
 प्रणम्याभ्यर्चितं पूर्वं यदस्माभी रसातले ।
 तस्य कालोऽयमायातस्त्राहि वीरप्रजायिनि ॥ १२ ॥
 पुत्रो निवार्यतां रात्रि प्राणैः सायोज्यमस्तु नः ।
 दह्यते सकलो लोको नागानामस्त्रवह्निना ॥ १३ ॥
 एवं संदह्यमानानामस्माकं तनयेन ते ।
 त्वामृते शरणं नान्यत् कृपां कुरु यशस्विनि ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तेषां संस्मृत्यादौ च भाषितं ।
 भर्तारमाह सा साध्वी ससम्भ्रममिदं वचः ॥ १५ ॥
 पूर्वंमेव तवाख्यातं पाताले यद्गुजङ्गमैः ।
 प्रोक्तमभ्यर्थनापूर्वं ममासीत्तनयं प्रति ॥ १६ ॥
 त इमेऽभ्यागता भीता दह्यन्ते तस्य तेजसा ।
 मामेते शरणं पूर्वं दत्तमेभ्यो मयाऽभयं ॥ १७ ॥
 ये मां शरणमापन्नास्ते त्वां शरणमागताः ।
 अपृथग्धर्मचरणा याताहं शरणं तव ॥ १८ ॥
 तन्निवारय पुत्रं त्वं मरुत्तं वचनान्नव ।
 मया चाभ्यर्थितोऽवश्यं शममभ्युपयास्यति ॥ १९ ॥

राजोवाच ।

महापराधे नियतं मरुतः क्रोधमागतः ।
दुर्निर्वर्त्यमहं मन्ये तस्य क्रोधं सुतस्य ते ॥ २० ॥

नागा ऊचुः ।

शरणागतास्तव वयं प्रसादः क्रियतां नृप ।
क्षतस्यार्णपरिचारे निमित्तं शस्त्रधारणं ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नागानां तद्वचः श्रुत्वा भूतानां शरणैषिणां ।
तया चाभ्यर्थितः पत्न्या प्राहावीक्षिर्महायशः ॥ २२ ॥
गत्वा ब्रवीमि तं भद्रे तनयं त्वरया तव ।
परिचाणाय नागानां न त्याज्याः शरणागताः ॥ २३ ॥
नोपसंहरते शस्त्रं यदि मद्वचनामृपः ।
तदस्त्रैर्व्वारयिष्यामि तस्यास्त्रं तनयस्य ते ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो गृहीत्वा स धनुर्व्वीक्षिः क्षत्रियोत्तमः ।
भार्य्या सहितः प्रायात्परावान् भार्गवाश्रमं ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुतचरिते ॥ १११ ॥

दाचिञ्चदधिक अततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तु तस्याः सुतं दृष्ट्वा यद्वीतवरकामुर्कं ।
 धनुः शस्त्रञ्च तस्योग्रं ज्वालाव्याप्तदिगन्तरं ॥ १ ॥
 उज्जिरन्तं महावह्निं दीपिताखिलभूतलं ।
 पातालान्तर्गतं प्राप्तमसद्यं घोरभोषणं ॥ २ ॥
 स तं दृष्ट्वा महीपालं भृकुटीकुटिलाननं ।
 माक्रुधस्त्वं मरुत्तास्त्रमुपसंह्रियतामिति ॥ ३ ॥
 प्राहासकृत् त्वरालुप्तवर्षक्रममुदारधीः ।
 स निशम्य गुरोर्वाक्यं दृष्ट्वा तञ्च पुनः पुनः ॥ ४ ॥
 यद्वीतकामुर्कः पित्रोः प्रणिपत्य समौरवं ।
 प्रत्युवाचापराद्धा मे सुभ्रशं पन्नगाः पितः ॥ ५ ॥
 शासतीमां मयि महीं परिभूय बलं मम ।
 सप्ताश्रममुपागम्य दष्टा मुनिकुमारकाः ॥ ६ ॥
 ऋषीणामाश्रमस्थानाममीषामवनीपते ।
 मयि शासति दुर्दत्तैर्दूषितानि हवींषि च ॥ ७ ॥
 जलाशयास्तथाप्येतैः सर्व्व एव हि दूषिताः ।
 तदेतत्कारणं किञ्चिन्न वक्तव्यं त्वया पितः ॥
 न निवारयितव्योऽहं ब्रह्मघ्नान् प्रति पन्नगान् ॥ ८ ॥

अवीक्षितवाच ।

यद्येभिर्निहता विप्रा यास्यन्ति नरकं मृताः ।
ममैतत्क्रियतां वाक्यं विरमास्त्रप्रयोगतः ॥ ९ ॥

मरुत उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनां ।
अहमेव गमिष्यामि नरकं यदि पापिनां ।
न निग्रहे यताम्येषां मां निवारय मा पितः ॥ १० ॥

अवीक्षितवाच ।

मामेते शरणं प्राप्ताः पन्नगा मम गौरवात् ।
उपसंह्रियतामस्त्रमलं कोपेन ते नृप ॥ ११ ॥

मरुत उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनां ।
स्वधर्ममुल्लङ्घ्य कथं करिष्यामि वचस्तव ॥ १२ ॥
दण्डे निपातयन् दण्डं भूपः शिष्टांश्च पालयन् ।
पुण्यलोकानवाप्नोति नरकांश्चाप्युपेक्षकः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स बहुशः पित्रा वार्यमाणो यदा सुतः ।
नोपसंहरते सोऽस्त्रं ततोऽसौ पुनरब्रवीत् ॥ १४ ॥
हिंससे पन्नगान् भीतान् ममैतान् शरणं गतान् ।
वार्यमाणोऽपि तस्मात्ते करिष्यामि प्रतिक्रियां ॥ १५ ॥
मयाप्यस्त्राण्यवाप्तानि न त्वमेकोऽस्त्रविद्भुवि ।
ममाग्रतः सुदुर्हस पौरुषश्च कियत्तव ॥ १६ ॥

ततः कार्मुकमारोप्य कोपताम्रविलोचनः ।
 अवीक्षिरस्त्रं जग्राह कालस्य मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥
 ततो ज्वालापरीवारमरिसंघघ्नमुत्तमं ।
 कालास्त्रन्तु महावीर्यं योजयामास कार्मुके ॥ १८ ॥
 ततश्चक्षुभ जगती संवर्त्तास्त्रप्रतापिता ।
 साञ्चिग्रैलाखिला विप्र कालस्यास्त्रे समुद्यते ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कालास्त्रमुद्यतं पिप्पा मरुतः सोऽपि वीक्ष्य तत् ।
 प्राहोच्चैरस्त्रमेतन्मे दुष्टशक्तिसमुद्यतं ॥ २० ॥
 न त्वद्वधाय कालास्त्रं मयि मुञ्चति किं भवान् ।
 सद्धर्मचारिणि सुते सदैवास्त्राकरे तव ॥ २१ ॥
 मया कार्यं महाभाग प्रजानां परिपालनं ।
 त्वयैवं क्रियते कस्मान्मद्वधयास्त्रमुद्यतं ॥ २२ ॥

अवीक्षिरवाच ।

शरणागतसंचायां कर्तुं व्यवसिता वयं ।
 तस्य व्याघातकर्त्ता त्वं न मे जीवन् विमोक्ष्यसे ॥ २३ ॥
 मां वा हत्वास्त्रवीर्येण जहि दुष्टानिहोरगान् ।
 त्वां वा हत्वाऽहमस्त्रेण रक्षिष्यामि महोरगान् ॥ २४ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिनमागतं ।
 यो नार्त्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवं ॥ २५ ॥
 क्षत्रियोऽहमिमे भीताः शरणं मामुपागताः ।
 अपकर्त्ता त्वमेवैषां कथं बध्यो न मे भवान् ॥ २६ ॥

महत्त उवाच ।

मित्रं वा बान्धवो वाऽपि पिता वा यदि वा गुरुः ।
प्रजापालनविघ्नाय यो हन्तव्यः स भूभृता ॥ २७ ॥
सोऽहन्ते प्रहरिष्यामि न क्रोद्ध्वं त्वया पितः ।
स्वधर्मः परिपाल्यो मे न मे क्रोधस्तवोपरि ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ निश्चितौ दृष्ट्वा परस्परवधं प्रति ।
समुत्पत्यान्तरे तस्थुर्मुनयो भार्गवादयः ॥ २९ ॥
ऊचुश्चैनन्न मोक्तव्यं त्वयास्त्रं पितरं प्रति ।
त्वया च नायं हन्तव्यः पुत्रः प्रख्यातचेष्टितः ॥ ३० ॥

महत्त उवाच ।

मया दुष्टा निहन्तव्याः सन्तो रक्ष्या महीक्षिता ।
इमे च दुष्टा भुजगाः कोऽपराधोऽच मे द्विजाः ॥ ३१ ॥

अवीक्षितवाच ।

शरणागतसन्त्रायां मया कार्यमयञ्च मे ।
अपराध्यः सुतो विप्रा यो हन्ति शरणागतान् ॥ ३२ ॥

श्रवण ऊचुः ।

इमे वदन्ति भुजगास्त्रासलोखबिलोचनाः ।
संजीवयामस्तान् विप्रान् ये दष्टा दुष्टपन्नमैः ॥ ३३ ॥
तदस्त्रं विग्रहेलोभौ राजवय्यौ प्रसीदतां ।
उभावपि विनिर्मूढप्रतिज्ञौ धर्मक्रोविदौ ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सा तु वीरा समभ्येत्य पुत्रमेतदभाषत ।
 मद्वाक्यादेष ते पुत्रो हन्तुं नागान् कृतोद्यमः ॥ ३५ ॥
 तन्निष्पन्नं यदा विप्रास्ते जीवन्ति तथा मृताः ।
 संजीवन्तश्च मुच्यन्ते यद् युष्मच्छरणं गताः ॥ ३६ ॥

भाविन्युवाच ।

अहमभ्यर्थिता पूर्वमेभिः पातालसंश्रयैः ।
 तन्निमित्तमयं भर्ता मयाच विनियोजितः ॥ ३७ ॥
 तदेतदार्थनिर्दत्तमुभयोरपि शोभनं ।
 मम भर्तुश्च पुत्रस्य त्वत्पौत्रस्यात्मजस्य च ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः संजीवयामासुस्तान् विप्रांस्ते भुजङ्गमाः ।
 दिव्यैरोषधिजातैश्च विषसंहरणेन च ॥ ३९ ॥
 पित्रोर्ननाम चरणौ स ततो जगतीपतिः ।
 मरुत्तश्च स तं प्रीत्या परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ ४० ॥
 मानहा भव शङ्खूणां चिरं पाण्डय मेदिनी ।
 पुत्रपौत्रैश्च मोदस्व मा च ते सन्तु विद्विषः ॥ ४१ ॥
 ततो द्विजैरनुज्ञातो वीरया च नरेश्वरौ ।
 समारूढौ रथं सा च भाविनी स्वपुरङ्गता ॥ ४२ ॥
 वीराऽपि कृत्वा सुमहत्तपो धर्ममृतां वरा ।
 भर्तुः सा लोकतां प्राप्ता महाभागा पतिव्रता ॥ ४३ ॥

मरुत्तोऽपि चकारोर्थी धर्मतः परिपालनं ।
 विनिर्जितारिषड्वर्गो भोगांश्च बुभुजे नृपः ॥ ४४ ॥
 तस्य पत्नी महाभागा विदर्भतनया तथा ।
 प्रभावती सुवीरस्य सौवीरो चाभवत् सुता ॥ ४५ ॥
 सुकेशी केतुवीर्यस्य मागधस्यात्मजा भवत् ।
 सुता च सिन्धुवीर्यस्य मद्रराजस्य केकयी ॥ ४६ ॥
 केकयस्य च सौरिन्धी सिन्धुभर्तुर्वपुष्मती ।
 चेदिराजसुता चाभूद्भार्या तस्य सुशोभना ॥ ४७ ॥
 तासां पुत्रास्तस्य चासन् भूभूतोऽष्टादश द्विज ।
 तेषां प्रधानो ज्येष्ठश्च नरिष्यन्तः सुतोऽभवत् ॥ ४८ ॥
 एवंवीर्यो मरुत्तोऽभून्महाराजो महाबलः ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद्द्वीपेषु सप्तसु ॥ ४९ ॥
 यस्य तुल्योऽपरो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 सत्त्वविक्रमयुक्तस्य राजर्षेरमितौजसः ॥ ५० ॥
 तस्यैतच्चरितं श्रुत्वा मरुत्तस्य महात्मनः ।
 जन्म चाग्रं द्विजश्रेष्ठ मुच्यते सर्व्वकिल्बिषैः ॥ ५१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरितं समाप्तं । १३२ ॥

अथस्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः ।

कौटुम्बिकवाच ।

मरुत्तचरितं कृत्स्नं भगवन् कथितं त्वया ।
तत्सन्ततिमशेषेण श्रोतुमिच्छा प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
तत्सन्ततौ क्षितीशा ये राज्यार्हा वीर्यशालिनः ।
तानहं श्रोतुमिच्छामि त्वया स्थातान्महामुने ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नरिष्यन्त इति स्थातो मरुत्तस्याभवत् सुतः ।
अष्टादशानां पुत्राणां स ज्येष्ठः श्रेष्ठ एव च ॥ ३ ॥
वर्षाणाञ्च सहस्राणि सप्ततिं दश पञ्च च ।
बुभुजे पृथिवीं कृत्स्नां मरुत्तः क्षत्रियर्षभः ॥ ४ ॥
हत्वा राज्यं स्वधर्मेण दृष्ट्वा यज्ञाननत्तमान् ।
नरिष्यन्तं सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य ययौ वनं ॥ ५ ॥
एकाग्रचित्तः स नृपस्तप्त्वा तत्र तपो महत् ।
आरुरोह दिवं विप्र यशसाऽऽवृत्य रोदसी ॥ ६ ॥
नरिष्यन्तः सुतः सोऽस्य चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
पितुर्दत्तं समालोक्य तथान्येषाञ्च भूमृतां ॥ ७ ॥
अथ वंशे महात्मानो राजानो मम पूर्वजाः ।
यन्विनो धर्मतः पृथ्वीं पालयामासुरुर्जिताः ॥ ८ ॥

दातारश्चापि वित्तानां संग्रामेष्वनिवर्त्तिनः ।
 तेषां कश्चरितं शक्तस्त्वनुयातुं महात्मनां ॥ ९ ॥
 किन्तु तेन कृतं कर्म धर्म्यमाहवनादिभिः ।
 तदहं कर्तुमिच्छामि तच्च नास्ति करोमि किं ॥ १० ॥
 धर्मतः पाल्यते पृथ्वी को गुणोऽच महीपतेः ।
 असम्यक्पालनात् पापी नरेन्द्रो नरकं व्रजेत् ॥ ११ ॥
 सति वित्ते महायज्ञाः कर्त्तव्या एव भूयता ।
 दातव्यश्चाथ किञ्चित् सीदतामीश्वरो गतिः ॥ १२ ॥
 आभिजात्यं तथा लज्जा कोपश्चारिजनाश्रयः ।
 कारयन्ति स्वधर्माश्च संग्रामादपलायनं ॥ १३ ॥
 एतत्सर्वं यथा सम्यक्पूर्वैः पुरुषैः कृतं ।
 पित्रा च मे मरुत्तेन तथा तत्त्वेन शक्यते ॥ १४ ॥
 तदहं किं करिष्यामि यन्न तैः पूर्वजैः कृतं ।
 ये यन्विनो वरा दान्ताः संग्रामाश्चानिवर्त्तिनः ॥ १५ ॥
 महत्संग्रामसंसर्गा विसंवादितपौरुषाः ।
 कर्मणाहं यतिष्यामि कस्यैत्यानभिशङ्कितं ॥ १६ ॥
 अथवा तैः स्वयं यज्ञाः कृताः पूर्वजनेश्वरैः ।
 अविश्रमद्भिर्नान्यैस्तु कारितास्तत्करोम्यहं ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति सञ्चिन्त्य यज्ञं स चकारैकं नरेश्वरः ।
 यादृशं न चकारान्यो वित्तोत्सर्गोपशोभितं ॥ १८ ॥
 द्विजानां जीवनायासं दृष्ट्वा तु समहाधनं ।

ततः शतगुणं तेषां यज्ञेऽन्नमददन्नृपः ॥ १९ ॥
 गावो वस्त्राण्यलङ्कारं धान्यागारादिकं तथा ।
 तथा प्रत्येकममदत्तेषां पृथ्वीनिवासिनां ॥ २० ॥
 ततस्तेन यदा यज्ञः प्रारब्धो भूभुजा पुनः ।
 प्रारब्धे स मखे यष्टुं ततो नालभत द्विजान् ॥ २१ ॥
 यान् यान् दृणोति स नृपो विप्रानार्त्तिज्यकर्मणि ।
 ते ते तमूचुर्यज्ञाय वयमन्यच्च दीक्षिताः ॥ २२ ॥
 अन्यं वरय यद्वित्तं त्वयास्याकं विवर्जितं ।
 तस्यान्तो नास्ति यज्ञेषु दद्यास्तु नृपते धनं ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

न चाप ऋत्विजो विप्रांस्तदाशेषद्वितीश्वरः ।
 वह्निर्व्विद्यां तदा दानं स दातुमुपचक्रमे ॥ २४ ॥
 तथापि जगृहुर्नैव धनसम्पूर्णमन्दिराः ।
 द्विजाय दातुं भूयोऽसौ निर्व्विष्णु इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 अहोऽतिशोभनं पृथ्वां यद्विप्रो नाधनः क्वचित् ।
 अशोभनञ्च यत्कोषो विफलोऽयमयज्विनः ॥ २६ ॥
 नार्त्तिज्यं कुरुते कश्चिद्यजमानोऽखिलो जनः ।
 द्विजानां न च नो दानं ददतां संप्रतीच्छते ॥ २७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः कांश्चिद्विजान् भक्त्या प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 स्वयज्ञे ऋत्विजश्चक्रे ते प्रचक्रुर्महामखं ॥ २८ ॥
 अत्यद्भुतमिदञ्चासीद्यदा तस्य महीपतेः ।

स यज्ञोऽभूत्तदा पृथ्व्यां यजमानोऽखिलो जनः ॥ २९ ॥
 द्विजन्मनामभून्नासीत् सदस्यस्तत्र कश्चन ।
 यजमाना द्विजाः केचित् केचित्तेषान्तु याजकाः ॥ ३० ॥
 नरिष्यन्तो नरपतिरियाज स यदा तदा ।
 तत्प्रदातुर्धनैर्यागं कुर्युः पृथ्व्यामशेषतः ॥ ३१ ॥
 प्राच्यां कोट्यस्तु यज्ञानामासन्नष्टादशाधिकाः ।
 प्रतीच्यां सप्त वै कोट्या दक्षिणायां चतुर्दश ॥ ३२ ॥
 उत्तरस्याञ्च पञ्चाशदेककालं तदाऽभवन् ।
 मुने ब्राह्मण यज्ञानां नरिष्यन्तो यदाऽयजत् ॥ ३३ ॥
 एवं स राजा धर्मात्मा नरिष्यन्तोऽभवत् परा ।
 मरुत्ततनयो विप्र विख्यातबलपौरुषः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नरिष्यन्तचरितं ॥ १३१ ॥

चतुस्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

नरिष्यन्तस्य तनयो दुष्टारिदमनो दमः ।
 शक्रस्येव बलं तस्य दया शीलं मुनेरिव ॥ १ ॥
 बाभ्रव्यामिन्द्रसेनायां स जज्ञे तस्य भूभृतः ।
 नव वर्षाणि जठरे स्थित्वा मातुर्महायशाः ॥ २ ॥

यद्गाहयामास दमं मातरं जठरे स्थितः ।
 दमशीलश्च भविता यतश्चायं नृपात्मजः ॥ ३ ॥
 ततस्त्रिकालविज्ञानः सहि तस्य पुरोहितः ।
 दम इत्यकरोन्नाम नरिष्यन्तसुतस्य तु ॥ ४ ॥
 स दमो राजपुत्रस्तु धनुर्वेदमशेषतः ।
 जगृहे नरराजस्य सकाशाद्वृषपर्वणः ॥ ५ ॥
 दुन्दुभेर्देत्यवर्यस्य तपोवननिवासिनः ।
 सकाशाज्जगृहे कृत्स्नमस्त्रग्रामञ्च तत्पतः ॥ ६ ॥
 शक्तेः सकाशाद्देदांश्च वेदाङ्गान्यखिलानि च ।
 तथाष्णिषेणाद्रार्जर्षेर्जगृहे योगमात्मवान् ॥ ७ ॥
 तं स्वरूपमहात्मानं गृहीतास्त्रं महाबलं ।
 स्वयम्बरे कृता पित्रा जगृहे सुमना पतिं ॥ ८ ॥
 सुता दशार्णाधिपतेर्व्वलिनश्चारुक्रमणः ।
 पश्यतां सर्व्वभूतानां ये तदर्थमुपागताः ॥ ९ ॥
 तस्याञ्च सानुरागोऽभून्मद्रराजस्य वै सुतः ।
 सुमनायां महानादो महाबलपराक्रमः ॥ १० ॥
 तथा विदर्भाधिपतेः पुत्रः संक्रन्दनस्य च ।
 वपुष्मान् राजपुत्रश्च महाधनुरुदारधीः ॥ ११ ॥
 तेऽथ यातावृतं दृष्ट्वा दुष्टारिदमनं दमं ।
 मन्त्रयामासुरन्थोऽन्यं तचानङ्गनिमोहिताः ॥ १२ ॥
 एतामस्य बलात् कन्यां गृहीत्वा रूपशालिनीं ।
 गृहं प्रयामस्तस्येयमस्माकं यं ग्रहिष्यति ॥ १३ ॥

भर्तृबुद्ध्या वरारोहा स्वयम्बरविधानतः ।
तस्येच्छया नो भविषी भार्या धर्मापपादिता ॥ १४ ॥
अथ नेच्छति सा कश्चिदस्माकं मदिरेक्षया ।
ततस्तस्य भविषी सा यो दमं घातयिष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते निश्चयं कृत्वा त्रयः पार्श्विनन्दनाः ।
जयहुस्तां सचाव्वङ्गीं दमपार्श्वानुवर्तिनीं ॥ १६ ॥
ततः केचिन्मपास्तेषां ये तत्पक्षा विचक्रुः ।
चक्रुश्चापरे भूपाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ॥ १७ ॥
ततो दमस्तान् भूपालानवलोक्य समन्ततः ।
अनाकुलमना वाक्यमिदमाह महामुने ॥ १८ ॥

दम उवाच ।

भो भूपा धर्मकृत्येषु यद्बदन्ति स्वयम्बरं ।
अधर्मो वायवा धर्मो यदेभिर्गृह्यते बलात् ॥ १९ ॥
यद्यधर्मो न मे कार्यमन्यभार्या भविष्यति ।
धर्मो वा तदलं प्राक्षैर्ये रक्ष्यन्तेऽरिखङ्गने ॥ २० ॥
ततो दृष्टार्णाधिपतिश्चारुधर्मा नराधिपः ।
निःशब्दं कारयित्वा तत् सदः प्राह महामुने ॥ २१ ॥
दमेन यदिदं प्रोक्तं धर्माधर्माश्रितं नृपाः ।
तद्बद्धं यथा धर्मो ममास्य च न लुप्यते ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः केचिन्महीपासास्तनूचुर्वसुधाधिपं ।

परस्परानुरागेण गान्धर्वो विहितो विधिः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियाणां परमयं न विट्शूद्रद्विजन्मनां ।
 दममाश्रित्य निष्पन्नः स चास्या दुहितुस्तव ॥ २४ ॥
 इति धर्मादमस्यैषा दुहिता तव पार्थिव ।
 योऽन्यथा वर्त्तते मोहात् कामात्मा सम्प्रवर्त्तते ॥ २५ ॥
 तथाऽपरे तदा प्रोचुर्महात्मानो हि भूभृतां ।
 पक्षे ये भूभृतो विप्र दशार्णाधिपतेर्व्वचः ॥ २६ ॥
 मोहात् किमाहुर्धर्मोऽयं गान्धर्व्वः क्षत्रजन्मनः ।
 न त्वष शास्ता नान्यो हि राक्षसः शस्त्रजीविनां ॥ २७ ॥
 बलादिमां यो हरति हत्वा तु परिपन्थिनः ।
 तस्यैवाप्तौ राक्षसेन विवाहेनावनीश्वराः ॥ २८ ॥
 प्रधानतर एषोऽच विवाहद्वितये मतः ।
 क्षत्रियाणामतो धर्मो महानन्दादिभिः कृतः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ प्रोचुः पुनर्भूया यैः पूर्व्वमुदिता वृथाः ।
 परस्परानुरागेन जातिधर्माश्रितं वचः ॥ ३० ॥
 सत्यं शक्तौ राक्षसोऽपि क्षत्रियाणां परो विधिः ।
 किन्त्वसौ जनकस्याग्रे कुमार्यानुमतो वरः ॥ ३१ ॥
 हत्वा तु पितृसम्बन्धं बलेन ह्रियते हि या ।
 स राक्षसो विधिः प्रोक्तो नान्यभर्तृकरे स्थिता ॥ ३२ ॥
 पश्यतां सर्व्वभूपानामनया यद्वृतो दमः ।
 गान्धर्व्वस्येह निष्पत्तौ विवाहो राक्षसोऽच कः ॥ ३३ ॥

विवाहितायाः कन्यायाः कन्यात्वं नैव विद्यते ।
 कन्यायाश्च विवाहेन सम्बन्धः पृथिवीश्वराः ॥ ३४ ॥
 त इमे ये बलादेनां दमादादात्तमुद्यताः ।
 बलिनस्ते यदि ततः कुर्वन्तु न तु साधु तत् ॥ ३५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तत् श्रुत्वाऽसौ दमः कोपकषायीकृतलोचनः ।
 आरोपयामास धनुर्वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
 ममापि भार्या बलिभिः पश्यतो ह्रियते यदि ।
 तत्कुलेन भुजाभ्यां वा को गुणः क्लृप्तजन्मनः ॥ ३७ ॥
 धिक्स्वमास्त्राणि धिक् शौर्यं धिक् शरान् धिक् शरासनं ।
 धिग्वर्यं मे कुले जन्म मरुत्तस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥
 यदि भार्यामिमे मूढाः समादाय बलान्विताः ।
 प्रयान्ति जीवतो धिक् तां मम व्यर्थधनुष्मतां ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा तान्महीपालान् महानन्दमुखान् बली ।
 अथाब्रवीत्तदा सर्वान् महारिदमनो दमः ॥ ४० ॥
 एषातिशोभना बाला चार्वङ्गी मदिरेक्षया ।
 किन्तस्य जन्मना भार्या न यस्येयं कुलोद्भवा ॥ ४१ ॥
 इति सञ्चिन्त्य भूपालास्तथा यतत संयुगे ।
 यथा निर्जित्य मामेतां पत्नीं कुरुत मानिनः ॥ ४२ ॥
 इत्याभाष्य ततस्तत्र शरवर्षममुञ्चत ।
 छादयन् पृथिवीपालांस्तमसेव महीरुहान् ॥ ४३ ॥
 तेऽपि वीरा महीपालाः शरशक्त्यष्टिमुद्गरान् ।

मुमुक्षुस्तत्प्रयुक्तांश्च दमश्चिच्छेद लीलया ॥ ४४ ॥
 तेऽपि तत्प्रहितान् बाणान् तेषाञ्चासौ शरोत्करान् ।
 चिच्छेद पृथिवीशानां नरिष्यन्तात्मजो मुने ॥ ४५ ॥
 वर्त्तमाने तदा युद्धे दमस्य क्षितिपात्मजैः ।
 प्रविवेश महानन्दः खड्गपाणिर्यतो दमः ॥ ४६ ॥
 तमायान्तं दमो दृष्ट्वा खड्गपाणिं महामुधे ।
 मुमोच शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः ॥ ४७ ॥
 तदस्त्राणि ततस्तानि शरज्जालानि तत्क्षणात् ।
 महानन्दः प्रचिच्छेद खड्गेनान्यानवच्छयत् ॥ ४८ ॥
 ततो रोषात् समाबृह्य तन्दमस्य तदा रथं ।
 महानन्दो महावीर्यो दमेन युयुधे सह ॥ ४९ ॥
 बहुधा युध्यमानस्य महानन्दस्य लाघवात् ।
 दमो मुमोच हृदये शरं कालानलप्रभं ॥ ५० ॥
 तं लज्जमात्मनोत्कृष्य विभिन्नेन ततो हृदि ।
 दमं प्रति विचिक्षेप महानन्दोऽसिमुक्खलं ॥ ५१ ॥
 पतन्तश्चैनमुत्काभं शतथा चिक्षेप तं दमः ।
 शिरो वेतसपत्रेण महानन्दस्य चाच्छिनत् ॥ ५२ ॥
 तस्मिन् हते महानन्दे प्राचुर्येण पराङ्मुखाः ।
 बभूवुः पार्थिवास्तस्थौ वपुष्मान् कुण्डिण्याधिपः ॥ ५३ ॥
 दमेन युयुधे चासौ बलगर्वमदान्वितः ।
 दाक्षिणात्यमहीपालतनयो रणगोचरः ॥ ५४ ॥
 युध्यमानस्य तस्योग्रं करवालं स वै लघु ।

चिच्छेद सारयेच्चैव शिरः संस्थे तथा ध्वजं ॥ ५५ ॥
 छिन्नखड्गो गदां सोऽथ जग्राह बहुकण्टकां ।
 तामप्यस्य स चिच्छेद करस्थामेव सत्वरः ॥ ५६ ॥
 यावदन्यत् समादत्ते स वपुष्मान् वरायधं ।
 तावच्छरेण तं विद्धा दमो भूमावपातयत् ॥ ५७ ॥
 स पातितस्ततो भूमौ विह्वलाङ्गः सवेपथुः ।
 विनिर्दत्तमतिर्युद्धाद्भूव चितिपात्मजः ॥ ५८ ॥
 तमालोक्य तथाभूतमयुद्धमतिमात्मवान् ।
 उत्सृज्यादाय सुमनां सुमनाः प्रययौ दमः ॥ ५९ ॥
 ततो दशार्थाधिपतिः प्रीतिमानकरोत्तयोः ।
 दमस्य सुमनायाश्च विवाहं विधिपूर्वकं ॥ ६० ॥
 कृतदारो दमस्तत्र दशार्थाधिपतेः पुरे ।
 स्थित्वाऽल्पकालं प्रययौ सभाय्यो निजमन्दिरं ॥ ६१ ॥
 दशार्थाधिपतेश्चासौ दत्त्वा नागांस्तुरङ्गमान् ।
 रथगोश्वखरोट्ठांश्च दासीदासांस्तथा वज्रहन् ॥ ६२ ॥
 वस्त्रालङ्कारपापादि वरोपस्करमात्मनः ।
 अन्यैस्तैश्च तथा भास्वैः परिपूर्णं व्यसर्जयत् ॥ ६३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमरचिते । ११४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तां लब्ध्वा तथा पत्नीं सुमनां सुमहामुने ।
 प्रणम्य स पितुः पादौ मातुश्च क्षितिपात्मजः ॥ १ ॥
 सा च तौ खशुरौ सुभूर्नमाम सुमना तदा ।
 ताभ्यां तौ च तदा विप्र आशीभिरभिनन्दितौ ॥ २ ॥
 महीत्सवश्च संजज्ञे नरिष्यन्तस्य वै परे ।
 कृतदारे च संप्राप्ते दशार्णाधिपतेः पुरात् ॥ ३ ॥
 सम्बन्धिनं दशार्णेशं जितांश्च पृथिवीश्वरान् ।
 श्रुत्वा पुच्छेष्ट मुमुदे नरिष्यन्तो महीपतिः ॥ ४ ॥
 सोऽपि रेमे सुमनया महाराजसुतो दमः ।
 वरोद्यानवनोद्देशप्रासादगिरिसानुषु ॥ ५ ॥
 अथ कालेन महता रममाणा दमेन सा ।
 अवाप गर्भं समना दशार्णाधिपतेः सुता ॥ ६ ॥
 सोऽपि राजा नरिष्यन्तो भुक्तभोगो महीपतिः ।
 वयःपरिणतिं प्राप्य दमं राज्येऽभिषिच्य च ॥ ७ ॥
 वनं जगामेन्द्रसेना पत्नी चास्य तपस्विनी ।
 वाणाप्रस्थविधानेन स तत्र समतिष्ठत ॥ ८ ॥
 दाक्षिणात्यः सुदुर्हतः संक्रन्दनसुतो वने ।
 वपुष्मान् स मृगान् हन्तुं यथावक्ष्यपदानुगः ॥ ९ ॥

स तं दृष्ट्वा नरिष्यन्तं तापसं मलयङ्गिनं ।
 इन्द्रसेनाञ्च तत्पत्नीं तपसातिसुदुर्बलां ॥ १० ॥
 पप्रच्छ कस्त्वं भो विप्रः क्षत्रियो वा वनेचरः ।
 वाक्प्रस्थमनुप्राप्तो वैश्यो वा मम कथ्यतां ॥ ११ ॥
 ततो मौनव्रती भूपो न हि तस्योत्तरं ददौ ।
 इन्द्रसेना च तत्सर्व्वमाचष्टास्मै यथातथं ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ज्ञात्वा तच्च नरिष्यन्तं वपुष्मान् पितरं रिपोः ।
 प्राप्तोऽस्मीति वदन् कोपात् जटासु परिरुद्ध च ॥ १३ ॥
 हा हेति चेन्द्रसेनायां वदन्त्यां वास्पगद्गदं ।
 चकर्ष कोपात् खड्गञ्च वाक्पञ्चेदमुवाच ह ॥ १४ ॥
 निर्जितः समरे येन येन मे समना हता ।
 दमस्य तस्य पितरं हरिष्येऽवतु तन्दमः ॥ १५ ॥
 येनाखिलमहीपालपुत्राः कन्यार्थमागताः ।
 अवधूता हनिष्येऽहं पितरं तस्य दुर्मतेः ॥ १६ ॥
 योधनेषु स्वरूपेण दमो यस्य दुरात्मनः ।
 स दमो वारयत्वेष हन्मि तस्य रिपोर्गुरुं ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा स दुराचारो वपुष्मानवनीपतिः ।
 क्रन्दन्त्यामिन्द्रसेनायां शिरश्चिच्छेद तस्य च ॥ १८ ॥
 ततो धिग्धिङ् मुनिजना अन्ये च वनवासिनः ।
 तमूचुः स च तं दृष्ट्वा जगाम स्वपुत्रं वनात् ॥ १९ ॥

गते तस्मिन् विनिश्चय्य सेन्द्रसेना वपुष्मति ।
 प्रेषयामास पुत्रस्य समीपं शूद्रतापसं ॥ २० ॥
 गच्छेथा आशु मे पुत्रं दमं ब्रूहि वचो मम ।
 अभिज्ञो ह्यसि मद्गतवृत्तान्तं प्रोच्यतेऽथ किं ॥ २१ ॥
 तथापि वाच्यः पुत्रो मे यद्ब्रवीम्यतिदुःखिता ।
 लङ्घनामीदृशीं प्राप्तां विदोऽस्मैतां महीपतेः ॥ २२ ॥
 मद्गताऽधिकृतो राजा चतुर्थां परिपालकः ।
 त्वमाश्रमाणां किं युक्तं तापसान् यच्चिरीक्षसि ॥ २३ ॥
 भर्ता मम नरिष्यन्तस्नापसस्तपसि स्थितः ।
 विलपन्त्यास्तथा नाथो यथा नास्ति तथा त्वयि ॥ २४ ॥
 आकृष्य केशेषु बलादपराधं विना ततः ।
 हतो वपुष्मता स्थातिमिति ते भूपतिर्गतः ॥ २५ ॥
 एवं स्थिते तत् क्रियतां यथा धर्मो न लुप्यते ।
 तथा च नैव वक्तव्यमतोऽस्मत्तापसी ह्यहं ॥ २६ ॥
 पिता वृद्धस्तपस्वी च नापराधेन दूषितः ।
 निहतो येन यत्तस्य कर्त्तव्यन्तद्विचिन्त्यतां ॥ २७ ॥
 सन्ति ते मन्त्रिणो वीराः सर्वशास्त्रार्थवर्दिनः ।
 तैः सहालोच्य यत्कार्यमेवम्भूते कुरुष्व तत् ॥ २८ ॥
 नास्माकमधिकारोऽथ तापसानां नराधिप ।
 कुरुष्वैतदितीत्यं त्वमेवं भूपतिभाषितं ॥ २९ ॥
 विदूरथस्य जनको यवनेन यथा हतः ।
 तथायन्तव पुत्रस्य कुलन्तेन विनाशितं ॥ ३० ॥

जम्भस्यासुरराजस्य पिता दष्टो भुजङ्गमैः ।
 तेनाप्यखिलपातालवासिनः पद्मगा हताः ॥ ३१ ॥
 पराशरेण पितरि शक्तौ च रक्षसाऽऽहतं ।
 श्रुत्वाऽग्नौ पातितं द्रुतं रक्षसामभवत् कुलं ॥ ३२ ॥
 अन्यस्यापि स्ववंशस्य लङ्घना क्रियते हि या ।
 तां नालं क्षत्रियः सोढुं किं पुनः पितृमारणं ॥ ३३ ॥
 नायं पिता ते निहतो नास्मिन् शस्त्रं निपातितं ।
 त्वामच निहतं मन्ये त्वयि शस्त्रं निपातितं ॥ ३४ ॥
 बिभेत्यस्य हि कः शस्त्रं न्यस्तं येन वनौकसां ।
 तव भूपस्य विप्रस्य मारिते तु बिभेतु वा ॥ ३५ ॥
 तवेयं लङ्घना युक्ता यदस्मिंस्तत्समाचर ।
 वपुष्मति महाराज समृत्यज्ञातिबान्धवे ॥ ३६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति संक्रान्तसन्देशमिन्द्रदासं विवृज्य तं ।
 पतिदेहमुपास्त्रिष्य विवेशाम्निं मनस्विनी ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमघरिते ॥ ११५ ॥

बट्पिंशदधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तापसेन समाख्यातं दमस्तेन पितुर्बधं ।
 क्रोधेनातीव जज्वाल हविषेवाम्निरुद्धतः ॥ १ ॥
 स तु क्रोधाग्निना धीरो दह्यमानो महामुने ।
 करङ्करेण निष्पिष्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥
 अनाथ इव मे तातो मयि पुत्रे तु जीवति ।
 घातितः सुन्दरंसेन परिभूय कुलं मम ॥ ३ ॥
 न्यायवादो जने तस्याप्येष क्लृब्धात् क्षमाम्यहं ।
 दुर्दत्तशान्तौ शिष्टानां पालनेऽधिकृता वयं ॥ ४ ॥
 पिता तस्यापि निहतो दृष्ट्वा जीवन्ति शशवः ।
 तत्किमेतेन बहुना हा तातेति च किं पुनः ॥ ५ ॥
 विलापेनाच यत्कृत्यं तदेषोऽच करोम्यहं ।
 यदाहं तस्य रक्तेण देहोत्थेन वपुष्मतः ।
 न करोमि गुरोस्तृप्तिं तत्प्रवेक्ष्ये हुताशनं ॥ ६ ॥
 तच्छोणितेनोदककर्म तस्य
 तातस्य संख्ये विनिपातितस्य ।
 मांसेन सम्यग्द्विजभोजनञ्च
 न चेत् प्रवेक्ष्यामि हुताशनन्तत् ॥ ७ ॥
 साहाय्यमस्यासुरदेवयक्ष-
 गन्धर्व्वविद्याधरसिद्धसंज्ञाः ।

कुर्वन्ति चेत्तानपि चास्त्रपूगे-

र्भस्मीकरोम्येष रूपा समेतः ॥ ८ ॥

निःशूरमाधार्मिकमग्रशस्तं

तं दाक्षिणात्यं समरे निहत्य ।

भोक्ष्ये ततोऽहं पृथिवीञ्च कृत्वां

वह्निं प्रवेक्ष्याम्यनिहत्य तं वा ॥ ९ ॥

सुदुर्मतिं तापसदृढमौनिनं

वनस्थितं शान्तवचोविविग्रं ।

हन्ताहमद्याखिलबन्धुमिष-

पदातिहस्त्यश्वबलैः समेतं ॥ १० ॥

एषोऽहमादाय धनुः सखज्जो

रथी तथैवारिबलं समेत्य ।

करोमि वै यत्कदनं समस्ताः

पश्यन्तु मे देवगणाः समेताः ॥ ११ ॥

यो यः सहायो भविताद्य तस्य

मया समेतस्य रणाय भूयः ।

तथैव निःशेषकुलक्षयाय

समुद्यतोऽहं निजबाहुसैन्यः ॥ १२ ॥

यदि कुलिशकरोऽस्मिन् संयुगे देवराजः

पितृपतिरथ चोग्रं दण्डमुद्यम्य कोपात् ।

धनपतिवरुणाका रक्षितुन्तं यतन्ते

निशितशरवरौघैर्घातयिष्ये तद्यापि ॥ १३ ॥

नियतमतिरदोषः कामनाखण्डलीको-
 निपतितफलभक्षः सर्वभूतेषु मैत्रः ।
 प्रभवति मयि पुत्रे हिंसितो येन तातः
 पिशितरुधिरहृत्तास्तस्य सन्वद्य दृष्ट्वा ॥ १४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ ११६ ॥

सप्तत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

दमेन राज्ञा इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायितः ।
 मत्पिता तापसोऽन्यच्च तप्यतां निर्भयं महत् ॥
 पलायनपरान् दृष्ट्वा किञ्चिन्मोक्तं दमेन तान् । १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतत्सर्वमुपाख्यानं धर्म्मं स्वर्गापवर्गदं ।
 यः शृणोति पठेद्वापि सिद्धं तस्य समीहितं ॥ २ ॥
 आधिव्याधिजदुःखेन कदाचिन्माभियुज्यते ।
 ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥
 सन्तः सृजनमिवाणि भवन्ति हितबुद्धयः ।
 नारयः संभविष्यन्ति तस्यबो वा कदाचन ॥ ४ ॥
 सदर्थो मिष्टभोगी च दुर्भिक्षैर्नावसीदति ।
 परदारपरद्रव्यपरहिंसादिकिल्बिषैः ॥ ५ ॥

मुच्यतेऽनेकदुःखेभ्यो नित्यञ्चैवोरगोत्तम ।
 ऋद्धिर्दृढिः स्मृतिः शान्तिः श्रीःपुष्टिस्तुष्टिरेव च ॥
 नित्यं तस्य भवेद्विप्र यः शृणोति कथामिमां ॥ ६ ॥
 मार्कण्डेयपुराणमेतदखिलं शृण्वन्नशोच्यः पुमान्
 यो वा सम्यगुदीरयेत् रसमयं शोच्यो न सोऽपि द्विज ।
 योगज्ञानविशुद्धिसिद्धिसहितः स्वर्गादिलोकेऽप्यसौ
 शक्राद्यैश्च सुरादिभिः परिवृतः स्वर्गे सदा पूज्यते ॥ ७ ॥
 पुराणमेतच्छ्रुत्वा च ज्ञानविज्ञानसंयुतं ।
 विमानवरमारुह्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं समाप्तं ॥ १३७ ॥

DIFFERENT READING

AT THE END.

मार्कण्डेय उवाच ।

इति प्रतिज्ञाय तदा बधन्तस्य दुरात्मनः ।
क्षोपामर्षविद्वत्ताक्षः सर्व्वं च वक्ष्यमात्मिनः ।
हा हतोऽस्मीति पितरं ध्यात्वा देवं विनिश्च तान् ।
प्रोवाच मन्त्रिणः सर्व्वानामिनाय पुरोहितं ।

दम उवाच ।

वदन् कृत्यं तद्ब्रूत ताते प्राप्ते सुराण्यम् ।
श्रुतं भवद्भिर्यत्प्रोक्तं तेन श्रूयतपस्विना ।
हृदयपत्नी स वृषो वानप्रस्थव्रते स्थितः ।
मौनव्रतधरोऽशस्त्रो मन्मात्रा चेन्मृगेनवा ।
प्रोक्तः संस्पृष्टयानेन याचातथ्यं वपुश्नते ।
तेनाऽपि खड्गमाकृत्य जटान् सखेन पाश्विना ।
कृत्वा यथा तन्दुष्टात्मा लोकनाथमनाद्यवत् ।
माता च संदिग्ध च मां धिक्शब्दं श्रयंपौरुषम् ।
मन्दभाग्यश्च निःश्रीकं प्रविष्टा हृष्यवाहनम् ।
हृत्वाश्वरथपादातं सैन्यश्च परिकल्पितम् ।
अनिमित्तं पितुर्वैरमहत्वा पिष्टघातकम् ।
अज्ञात्वा तु वचो मातुर्जीवितं किमिहोत्सहे ।

मार्कण्डेय उवाच ॥

मन्त्रिबलद्वयः श्रुत्वा हा हेत्युक्त्वा तदाऽभवत् ।
 द्रुतवन्तो विमनसः सश्वत्थबलवाहनाः ॥
 निर्ययुः सपरीवाराः पुरस्कृत्य दमं वृषं ।
 गृहीत्वा चाश्विषो विप्रास्त्रिक्वालक्षाः पुरोधसः ॥
 अहिरादिव निशस्य दमः प्रायादपुष्पतं ।
 सीमापालादिसामन्तं निम्नं याम्यां दिशं त्वरन् ॥
 संक्रन्दनसुतेनापि दमो ज्ञातो वपुष्पता ।
 आयातः सपरीवारः सामात्यः सपरिच्छदः ।
 अकम्पितेन मनसा ससैन्यानि दिदेश ह ।
 दूतश्च प्रेषयामास निर्गम्य नगराद्वह्निः ।
 त्वं श्रीव्रतरमागच्छ नरीयन्तः प्रतीक्षते ।
 सभार्यः क्षत्रबन्धो त्वं समायाहि ममान्तिकं ।
 इति महाऊर्ध्वनिर्मुक्ताः पीतं बाह्याः पिपासिताः ।
 भित्त्वा शरीरं संग्रामे पात्यन्ति वृद्धिरं तव ।
 श्रुत्वा दमस्तु तत्सर्वं दूतप्रोक्तं ययौ त्वरन् ।
 कृत्वा प्रतिष्ठां पूर्वोक्तां निश्वसन्नुरगो यथा ।
 आकृतः समरे चैव पुमान् सेना विफलितः ।
 ततो युद्धमतीवासीद्दमस्य च वपुष्पता ।
 रथो च रथिना नागी हस्तिना हविना हवी ।
 अयुध्यन्त च विप्रैर्वै तद्युद्धं तुमुक्चोऽभवत् ॥
 पश्यतां सर्वदेवानां सिद्धगन्धर्वरक्षसां ।
 चकम्पे वसुधा ब्रह्मन् युध्यमाने दमे युधि ।
 न गजो न रथी नान्यजस्र बाहसहस्रशः ।
 ततो दमेन युयुधे सेबाध्यक्षो वपुष्पतः ॥
 हृदि विव्याध च दममिषुखा गाढमन्तिकं ।
 तस्मिन्निपतिते सैन्यं पक्षाभनपदं ह्यभूत् ॥

अस्त्रामिकं ततः प्राह दमः ब्रजुंदमस्तथा ।
 प्रग्राहि दुष्टपितरं घातयित्वा तपस्विनं ।
 अशस्त्रं ततः सैन्यं क्षत्रियोऽसि निवर्त्ततां ।
 ततो विवक्षुः स दमो बोधयामास सागुजं ।
 स पुनैः सह संवाधं बान्धवैर्युग्धे रथी ।
 ततः शरासनाभुक्तबाह्व्यां ततो दिशः ।
 दमश्च सरथस्थाय शरजालैरपूरयत् ।
 ततः पितृबन्धोत्थेन क्रोधेन स दमस्तथा ।
 चिक्षेदास्त्रांश्चरांस्तेषां विद्याधान्यैश्च तानपि ।
 एकेनैकेन बाणेन सप्त पुष्पांस्तथा दिशः ।
 सम्बन्धिवान्धवान्निजान् गिनाथ वमसादनं ।
 वपुष्मान् स रथी क्रोधाग्निहतात्मजबान्धवः ।
 युयुधे च स तेजाजौ स रथी विबुधोपमः ।
 चिक्षेद तस्य तान्वाहान् स दमः प्रत्युवाच ह ।
 युयुधाते च संरजौ परस्परजयैषिष्यौ ।
 परस्परशराघातविस्फिन्नधनुषौ त्वरन् ।
 गृहीतखड्गमुद्यम्य चिक्रीडति वपुष्मति ।
 दमः क्षयं कृपं ज्ञात्वा पितरश्च स्थितं वने ।
 केशेष्वाकृष्य चाक्रम्य निपात्य धरणीतले ।
 शिरोधरायां पादेन भुजमुद्यम्य चाब्रवीत् ।
 पश्यन्तु देवताः सर्वे मानुषाः पन्नगाः खगाः ।
 पाशमानं च हृदयं क्षणबन्धोर्वपुष्मतः ।
 एवमुक्त्वा च स दमो हृदयश्च व्यदारयत् ।
 क्षातकामश्च ससुरैः क्षतजेन निवारितः ।
 ततश्चकार तातस्य रक्तेनैवोदकक्रियां ।
 आकृष्यं प्राप्य स पितुः पुनः प्रायात् स्वमन्दिरं ।
 वपुष्मतश्च मांसेन पिच्छदानं चकार ह ।
 ब्राह्मणान् भोजयामास रक्षःकुलसमुद्भवान् ॥

एवंविधा हि राजानो बभूवुः सूर्यवंशजाः ।
अन्येऽपि सुधियः शूरा यज्वानः शास्त्रकोविदाः ।
वेदान्तं पठमानांस्तानसंख्यातुमिहोत्सहे ।
एतेषां चरितं श्रुत्वा नरः पापैः प्रमुच्यते ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवमुक्त्वा जैमिनेयं मार्कण्डेयो महामुनिः ।
विद्वज्य क्रौटुकिमुनिं चक्रे माध्याह्निकीं क्रियां ॥
अस्त्राभिश्च श्रुतं यस्माद्यतः प्रोक्तं महामुने ।
अखिमसिद्धमेतदि पुरा प्रोक्तं स्वयम्भुवा ।
मार्कण्डेयाय मुनये यत्तेऽस्त्राभिश्चदाहृतं ।
पुण्यं पवित्रमायुष्यं धर्मकामार्थसिद्धिदं ।
पठतां षड्व्यवतां सद्यः सर्वपापप्रमोचनं ।
आदावेव कृता ये च प्रन्नाश्चत्वार एव हि ।
पितापुत्रस्य सम्पादस्तथा वृद्धिः स्वयम्भुवः ।
तथा मनुष्यां स्थितयो राज्ञाश्च चरितं मुने ।
अस्त्राभिरेतत्ते प्रोक्तं किमद्य श्रोतुमिच्छसि ।
एतान् सर्वोत्तरान् श्रुत्वा पठित्वा वाऽशुभानि च ॥
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मणा चैक्यतां व्रजेत् ।

जैमिनिश्चवाच ॥

भारते नष्टसन्दोहसंशयस्फोटना दिजाः ।
उक्तवद्भिः कृतं यत्नं कश्चिदर्थः कश्चिद्यति ।
यूयं दीर्घायुषः सन्तः प्रज्ञावृद्धिविविक्तदाः ॥
सांख्ययोगे तथा चास्तु बुद्धिरथभिचारिणी ।
पितृश्रापकृतादुःखादौर्म्मनस्यं त्यजेतु वः ॥
एतावदुक्त्वा वचनं जगाम स्वाश्रमं मुनिः ।
चिन्तयन् परमोदारं पक्षिणां वाक्प्रसीरितं ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं समाप्तं ॥ १२५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अष्टादश पुराणानि यानि ब्राह्म पितामहः ।
 ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतमथा ।
 तथान्यं गारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमं ।
 आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवममथा ।
 दशमं ब्रह्मवैवर्तं शैब्यमेकादशं स्मृतं ।
 वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कन्दमथ त्रयोदशं ।
 चतुर्दशं वामनञ्च कौर्मं पञ्चदशं तथा ।
 मातृञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माष्टकञ्च ततः परं ।
 अष्टादशपुराणानां नामधेयानि यः पठेत् ।
 त्रिसन्धं जपतो नित्यमश्वमेधफलं लभेत् ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि यान्यन्यान्यशुभानि च ।
 तानि सर्वाणि नश्यन्ति त्वं वातहतं यथा ।
 पुष्करे दानजं पुष्पं श्रवणादस्य जायते ।
 सर्ववेदाधिकफलं समाध्या चाधिगच्छति ।
 श्रूयेत पूजयेच्छास्त्रं यथा देवं पितामहं ।
 गन्धपुष्पैस्तथा वस्त्रैर्ग्राह्यस्य च तर्पणैः ।
 यथा शक्त्या च दातव्यं नृपयानादिवाहनैः ।
 अपूज्य पाठकर्त्तरं लोकमेकञ्च शृण्वतां ।
 नासौ पुण्यमवाप्नोति शास्त्रचौरः स्मृतो हि सः ।
 न तस्य वेदाः प्रीयन्ति पितरो नैव पुत्रक ।
 दत्तं श्राद्धञ्च नेच्छन्ति तीर्थस्नानफलं न च ।
 अवज्ञया न श्रोतव्यं शास्त्रमेतद्विचक्षणैः ।
 पश्यमाने त्ववज्ञाते साधुभिः शास्त्रमुत्तमे ।
 श्रुत्वा तत्पूजयेद्यस्तु पुराणं सप्तमं पुनः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्येव निजं कुलं ।
 पुनो याति न सन्देहो विष्णुलोकं सनातनं ।

पुनः सप्तमं वावहुक्का भोगान् वचेष्टितान् ।
 एथिथामेव भुक्त्वा च परं योगमवाप्नुयात् ।
 नास्तिकाय न दातव्यं कदादिप्रभविष्यवे ।
 गुरुदिजातिनिन्दाय तथा भग्नप्रताय च ।
 मातापित्रोर्निन्दकाय वेदशास्त्रादिनिन्दिने ।
 भिन्नमर्त्यादिने चैव तथा वै ज्ञातिकोपिने ।
 एतेषां नैव दातव्यं प्रायैः कच्छन्तैरपि ।
 शोभादा यदि वा मोहाद्गुणादापि विभ्रेशतः ।
 पठेदा पाठयेदापि स गच्छेन्नरकं भुवं ।
 पुराणाक्षरसंख्या च प्रख्याता तत्तदुद्धिना ।
 श्लोकानां वट् सङ्ख्याभिः तथाचाक्षुषतानि च ।
 श्लोकाक्षयं नवाप्नोति रक्षादश्च समाहितः ।
 कथिता मुनिना पूर्वं मार्कण्डेयेन धीमता ।
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुराणमाहात्म्यं समाप्तं ॥